

BANATICA

12

II

BANATICA

12

II.

REȘIȚA, 1993

COLEGIUL DE REDACȚIE

DUMITRU ȚEICU — redactor responsabil

VALERIU LEU — secretar de redacție

DANA BĂLĂNESCU

NICOLAE BOCȘAN

OVIDIU BOZU

PETRU CĂLIN

GEORGETA EL SUSI

COSTIN FENEȘAN

MARIAN GUMĂ

GHEORGHE LAZAROVICI

VASILE M. ZABERCA

*Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și calitatea rezumatelor
în limbi străine revine în întregime autorilor.*

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, Reșița, 1700, B-dul Republicii nr. 10.
ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse: Muzeul de Istorie al
Județului Caraș-Severin, Reșița,
1700, B-dul Republicii nr. 10.
ROMÂNIA

Please send mail to the following
adress: Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, Reșița, 1700,
B-dul Republicii nr. 10.
ROMÂNIA

Richten Sie bitte jedwelche Korres-
pondenz an die Adresse: Muzeul
de Istorie al Județului Caraș-Seve-
rin, Reșița, 1700, B-dul Republicii
nr. 10.
ROMÂNIA

CUPRINS — CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

ALEXANDRU MADGEARU	Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei	5
	Contributions concernant la datation du conflit entre le duc banatois Ahtum et le roi hongrois Etienne I	12
LIGIA BOLDEA,	Situația social-economică și juridică a nobilimii din Banat (sec. XIV—XVI)	13
	La situation social-économique et juridique de la noblesse roumaine de Banat aux XIV— XVI siècle	23
OCTAVIAN RĂUȚ,	Mori medievale din Banat	25
	Moulins médiévaux de Banat	44
VIOREL ACHIM,	Mutații în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca angevină. Cazul de la Biniș	47
	Statusveränderungen banater Fürstentumsdörfer im Zeitalter der Angiovinen. Der Fall Biniș	63
GHEORGHE CIULEI,	Acte de zălogire din Banatul medieval	65
	Actes de nantissement de Banat médiéval	73
COSTIN FENEȘAN,	Viața cotidiană la hotarul osmano-transilvănean în secolul al XVII-lea. Câteva documente inedite Alltagleben an der osmanisch-siebenbürgischen Grenze im 17. Jahrhundert — einige Urkunden	75 87
LIVIU GROZA,	Cetatea Caransebeșului — câteva precizări cro- nologice	89
	Die karansebescher Festung — einige chronolo- gische Bestimmungen	99
ELEONORA CALINCOF,	Gertianosche — un sat bănățean dispărut în seco- lul al XVIII-lea	101
	Gertianosch — ein rumänische Dorf des Banats, verschwunden im 18. Jahrhundert	112
VALERIU LEU,	Istoria Banatului în însemnări manuscrise pe căr- țile vechi	115
	Histoire de Banat dans des notes manuscrites sur des anciens livres	174
VALERIU LEU,	Imaginea „neamțului“ în însemnările de pe cărți românești din Banat	177
NICOLAE BOCȘAN,	Imaginea Europei în cultura iluministă a româ- nilor bănățeni	183
	L'image de l'Europe dans la culture illuministe des roumains de Banat	188
COSTIN FENEȘAN,	Însemnări despre românii bănățeni într-un jurn- al de călătorie din 1817	189
	Aufzeichnungen über die banater Rumänen in einen Reisetagebuch von 1817	196

VALERIU LEU,	Epidemii și mentalități în Banatul luminilor	199
	Epidemic and Mentality in Banat During the Enlightenment	212
DANA BALĂNESCU,	Despre preocupările numismatice ale cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg	213
	About Numismatic Concerns of the Chronicler Nicolae Stoica de Hațeg	216
MIODRAG MILIN,	Din istoria raporturilor sud-est-europene. Misiunile I. A. Cantacuzino (1867), T. C. Văcărescu (1872) și A. Sturdza (1874) în Muntenegru	219
	Aspects From the History of the South-East Relations. The I. A. Cantacuzino, T. C. Văcărescu and A. Sturdza Missions in Montenegro	228
IONEL BOTA,	Biblioteci publice din centre urbane ale Banatului în perioada 1850—1918	229
	Öffentliche Bibliotheken aus den städtischen Zentren Banats 1850—1918	234
CORNELIU PADUREAN,	Vasile Goldiș și lexicul său politic	237
	Vasile Goldiș und sein politischer Wortschatz	242
CORNEL SIGMIREAN,	Istoricul Teodor V. Pacațian	243
	L'historien Teodor V. Pacațian	260
STELIAN MÂNDRUȚ,	Date noi privind răstimpul vienez al istoricului Ion Sârbu	263
	Des nouvelles données sur l'intervalle de temps viennois de l'historien Ion Sârbu	272
RADU ARDELEAN	Tematică și mod de abordare în istoriografia română bănățeană interbelică	273
	Die mittelalterliche Problematik des rumänischen Südwestens in der banater Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit	285
VICTOR DOBRESCU	Cercul didactic din Caransebeș	287
	Le cercle didactique de Caransebeș	295
VASILE MIRCEA ZABERCA,	Un prezumtiv monument, în Timișoara, al eroului național general Ion Drăgălina	297
	Un présomptif monument du héros national le général Ion Drăgălina, à Timișoara	303
VASILE RĂMNEANȚU,	Activitatea organizației județene a P.S.D.-ului Timiș-Torontal în perioada 1944—1946	305
	L'activité de l'organisation départementale de P.S.D. Timiș-Torontal durant la période 1944—1946	311
PETRU CĂLIN,	Valori ale tiparului european de expresie romanică existente în colecții din județul Caraș-Severin. (Catalog)	313
	Valeurs des imprimeries européennes d'expression romanique dans des collections du département Caraș-Severin. (Catalogue)	405
	Cronica activității științifice și expoziționale (P. Călin)	406
	— Foto și fotocopii: ION VOINA	

CONTRIBUȚII PRIVIND DATAREA CONFLICTULUI DINTRE DUCELE BĂNAȚEAN AHTUM ȘI REGELE ȘTEFAN I AL UNGARIEI

ALEXANDRU MADGEARU

Una dintre problemele controversate ale istoriei Banatului în sec. X—XI este datarea voievodatului sau ducatului lui Ahtum, ori, mai bine zis, a înfrângerii sale de către regatul maghiar. Nu este o chestiune minoră, căci de datarea exactă a evenimentelor depinde mai buna înțelegere a realităților politice și culturale ale Banatului acelei vremi.

Cercetările mai recente, datorate domnilor Eugen Glück¹ și Radu Constantinescu², s-au oprit — din motive pe care le vom aminti mai jos — asupra unei datări târzii (1028 și, respectiv, 1034) a morții lui Ahtum. Același punct de vedere a fost împărtășit și de un profund cunoscător al izvoarelor istorice maghiare, C. A. Macartney³, precum și de către alți cercetători. Se știe însă că istorici mai vechi (între care-i pomenim aici pe D. Onciul⁴, G. Fehér⁵, G. Györffy⁶, E. Hóman⁷) datau înfringerea lui Ahtum pe la 1003—1004. Acest punct de vedere pare să fi fost părăsit de istoriografia mai nouă. Să ne fie însă îngăduită o redeschidere a dosarului problemei, căci argumentele aduse în sprijinul uneia sau alteia dintre aceste datări mai pot fi analizate.

Principalul izvor care vorbește despre Ahtum este versiunea mare a Legendei Sf. Gerard.⁸ Personajul mai este menționat în treacăt și în Cronica Notarului Anonim.⁹ Doar indirect au putut fi puse în legătură cu Ahtum și unele informații aflate în cronicile maghiare din sec. al XIV-lea și într-un manuscris otoman din sec. al XVI-lea.¹⁰ Mai există și o seamă de atestări ale unor toponime care au moștenit numele lui Ahtum.¹¹ Vedem deci că, de fapt, amănuntele despre Ahtum le cunoaștem doar din capitolul 10 al *Legendei Major Sancti Gerardi*. În aceste condiții, credem că este indispensabilă o analiză cit mai severă a credibilității acestui text. De altfel, datarea evenimentelor în 1028 sau în 1034 se sprijină aproape în exclusivitate pe critica *Legendei Major*, și anume pe două categorii de argumente:

1) Timpul scurt trecut între înfrângerea lui Ahtum și venirea lui Gerard ca episcop la Cenad (știindu-se că acest din urmă eveniment s-a întâmplat ori în 1030, ori în 1038);

2) Ahtum fiind considerat de izvor drept un aliat al Imperiului Bizantin, războiul lui Ștefan I contra sa putea avea loc doar în timpul slăbirii puterii bizantine de după 1025.

Primul argument se întemeiază pe contextul în care sunt incluse informațiile despre Ahtum în *Legenda Major*. Din text se înțelege că Ahtum era încă în viață și stăpân pe când Sf. Gerard a venit în Ungaria (adică în anul 1027). De fapt, în *Legenda Major* există două narațiuni

distincte. Una este relatarea vieții sfântului, iar cealaltă este povestirea despre Ahtum. Cum nu a existat o legătură directă între faptele săvârșite de sfânt și ducele bănățean, rămâne să ne întrebăm *de ce* a fost introdusă narațiunea despre Ahtum în acest context? Mai întâi, să observăm că ea reprezintă o *digresiune* care întrerupe cumva brusc narațiunea-cadru. Ea este și singura digresiune de acest fel. Astfel, în cap. 8 se descrie primirea Sf. Gerard de către regele Ștefan I, iar în cap. 9 faptul că el devine dascălul prințului Emeric și că apoi el se retrage ca pustnic (la Bákonybél), timp de 7 ani. După asta, este intercalată digresiunea despre Ahtum. Apoi, în cap. 11 este reluată narațiunea principală (Ștefan îl cheamă pe Sf. Gerard din pustie pentru a-l face episcop la Morisena). Digresiunea este anunțată încă din cap. 8, unde este citat un discurs al regelui: „Nu-l lăsați (pe Gerard) să plece, ci să mai aștepte puțin, pînă cînd, cu ajutorul lui Dumnezeu, îl voi birui pe dușmanul meu Ahtum și-i voi da cetatea Morisena ca să fie sfințit în ea episcop“. Dar, așa cum s-a mai remarcat¹², fraza este o simplă invenție a autorului legendei, făcută pentru a introduce narațiunea despre Ahtum. În cap. 11 se scrie că, la Morisena, călugării „greci“ au mai rămas o vreme după înfrîngerea lui Ahtum; deci, inițial nu s-a intenționat transformarea mănăstirii într-o episcopie latină. Așadar, intenția atribuită lui Ștefan, consemnată în cap. 8, este fictivă. Dar, ficțiunea este de înțeles, avînd în vedere caracterul textului în discuție, căci nici un moment nu trebuie să uităm faptul că *acest izvor nu-și propunea transmiterea unor fapte istorice*. Scopul său era glorificarea unui sfînt, justificarea canonizării sale. Tocmai aceasta este problema: care este rostul digresiunii despre Ahtum în discursul hagiografic? Interesant este că digresiunea nu apare și în *Legenda Minor*, care-l ignoră total pe Ahtum.

Stilistic vorbind, narațiunea despre Ahtum este un *exemplum*. Ea a fost scrisă în plină epocă de ofensivă anti-ortodoxă. Mesajul ei propagandistic este evident: Chanadin îl înfrînge pe dușmanul său creștinat în rit bizantin, *după ce* el primește botezul în rit latin și *pentru că* dobîndește ajutorul miraculos al Sfîntului Gheorghe. Narațiunea despre Ahtum devine astfel o replică a celei despre lupta Sf. Gerard împotriva ereticilor. *De aceea* a fost ea introdusă în legenda vieții sfîntului. Al doilea motiv propagandistic era glorificarea familiei Csanád și impunerea unei versiuni favorabile ei asupra morții lui Ahtum.¹³

Repetăm, narațiunea despre Ahtum este un *exemplum*, deci, după definiția lui Jacques LeGoff¹⁴: „o scurtă povestire prezentată ca veridică (=istorică), cu scopul de a fi inserată într-un discurs (în general, o predică) spre a convinge auditoriul, printr-o lecție salutară“. Așa stînd lucrurile, vedem că nu putem acorda prea mult credit legăturii stabilite între narațiunea despre Ahtum și cea despre Sf. Gerard. Vreme să spunem că nu este nicidecum sigură contemporaneitatea lor — care este introdusă în text prin formula *in disbus illis*. Autorul legendei era nevoit să folosească această formulă, deoarece contemporaneitatea era *pretextul* inserării *exemplum*-ului. Să mai constatăm că, de fapt, eroul acestui *exemplum* nu este Ahtum, ci Chanadin, căci acesta din urmă este protagonistul convertirii luate ca pildă moralizatoare. Temeiul introducerii povestirii despre Ahtum și Chanadin în timpul narativ al relatării despre

Sf. Gerard l-a constituit faptul că episcopia lui Gerard a fost înființată în cetatea care aparținuse lui Ahtum.

Așadar, textul, ca atare, nu dovedește că evenimentele relatate despre Ahtum s-ar fi petrecut cu puțin înaintea înscăunării lui Gerard ca episcop, în 1030 sau 1038. În treacăt fie spus, nici măcar această înscăunare nu este sigur datată. După *Annales Posonienses*¹⁵, Sf. Gerard devine episcop în 1030. Data aceasta vine în contradicție cu informațiile din *Legendă*, potrivit cărora între sosirea lui Gerard în Ungaria și ungerea sa ca episcop la Morisena au trecut peste 7 ani (șapte ani i-a petrecut ca pustnic, dar mai înainte a fost și preceptor al prințului Emeric). Gerard a sosit în Ungaria în 1027 (data rezultă din cronologia vieții sale și din contextul narativ). Deci, așa cum arată R. Constantinescu¹⁶, data ungerii sale ca episcop de Morisena ar fi ulterioară anului 1034 (probabil 1038, zice dînsul). Iată că nu putem avea deplină încredere în precizările cronologice oferite de *Legenda Sancti Gerardi*. Cei șapte ani de pustnicie pot avea doar o semnificație simbolică.

Rezumînd cele spuse pînă acum, datarea înfrîngerii lui Ahtum *nu poate fi făcută pe baza corelării cu datele din biografia Sf. Gerard*. Ea poate fi făcută doar prin critica internă a narațiunii din cap. 10 al *Legendei Major* și prin coroborarea acesteia cu alte izvoare.

Al doilea argument adus în sprijinul datării târzii, posterioare anului 1025, este, așa cum spuneam, faptul că Ștefan I n-ar fi îndrăznit să atace un aliat al Imperiului Bizantin decât în timpul decăderii care a urmat morții lui Vasile II Macedoneanul. Argumentul se întemeiază, la rândul lui, pe următoarele premise:

a) Ahtum era un aliat al Imperiului Bizantin;

b) Ahtum se botezase în episcopia greacă a Vidinului, adică după cucerirea acestui oraș de către bizantini, în 1002 sau 1004.

Ambele premise pornesc de la informațiile cuprinse în cap. 10 al *Legendei Major*. Să examinăm aceste informații, dar nu înainte de a discuta pe scurt credibilitatea textului cu pricina (deci, nu a *Legendei Major*, ci doar a cap. 10). C. A. Macartney¹⁷ considera că această narațiune a fost compusă de timpuriu, încă pe la sfârșitul sec. XI. Totuși, dacă autenticitatea ei nu poate fi pusă în discuție, în schimb unele dintre informațiile cuprinse în ea nu sînt credibile. Astfel, potrivit legendei, Ahtum stăpînea cetățile Severin și Vidin. Cînd putea stăpîni Ahtum Vidinul? În nici un caz după 1002 (1004), cînd orașul a fost ocupat de Imperiul Bizantin. Mai probabil, așa cum s-a mai remarcat¹⁸, este vorba de un anacronism, explicabil prin transpunerea unei realități mai târzii, din sec. XIII, cînd Ungaria stăpînea aceste două cetăți. Deci, în text există anacronisme, create chiar destul de târziu. Atunci, pot exista și alte anacronisme și confuzii. Este totuși posibil ca Ahtum să fi stăpînit într-adevăr Vidinul, dar numai dacă el ar fi fost un feudal bulgar, din vremea țarului Samuel. Totuși, faptul că el se născuse păgân și își păstrase numele necreștin și unele obiceiuri necreștine (poligamia) face neverosimilă originea sa bulgară, dar — este drept — nu și o eventuală dependență de statul bulgar.

În orice caz, legăturile sale sud-dunărene sunt certe. Inițial însă, Ahtum s-a aflat sub suzeranitatea lui Ștefan. Anonymus spune foarte precis că *Ohtum rebellis fuit in omnibus* lui Ștefan. Or, termenul *rebellis*

nu indică dușmănia unui alt stat, ci răzvrătirea unui supus prin încălcarea jurământului de vasalitate. O dominație maghiară anterioară asupra Banatului este admisibilă, știind că, în prima parte a sec. al X-lea, maghiarii îl înfrânseseră pe Glad și că la mijlocul sec. al X-lea Constantin Porfirogenetul așeza pe la Porțile de Fier limita estică a teritoriului stăpinit de triburile maghiare. (Nu vom discuta acum problema vestigiilor maghiare din Banat, databile în sec. al X-lea). Problema este: când și în ce împrejurări s-a desprins Ahtum de sub suzeranitatea maghiară? Unii cercetători¹⁹, invocând unele informații din cap. 10 al *Legendei Major*, au considerat că această desprindere s-a făcut cu ajutorul bizantin, și anume după ce Imperiul a revenit în vecinătatea Banatului, adică după 1002.

Dar, ne întrebăm noi, de ce ar fi sprijinit bizantinii pe nu dușman al Aliatului lor Ștefan, aliat care participase la războiul contra bulgarilor²⁰? După 1018, când statul bulgar a dispărut, dușmanii potențiali ai Imperiului Bizantin în această zonă nu erau ungurii, ci pecenegii. Dealtfel, doar cu un an înainte de 1028 (cînd a fost datată înfrângerea lui Ahtum) — așadar în 1027 — s-a produs un violent atac peceneg asupra teritoriilor bizantine limitrofe Banatului și care cu greu a putut fi respins.²¹ Pe de altă parte, pecenegii erau dușmanii tradiționali ai maghiarilor. Și Ungaria a fost atacată de pecenegi în 1028, probabil în aceleași împrejurări ca și Imperiul Bizantin.²² Nu este exclus ca să fie vorba de una și aceeași campanie, izvoarele înregistrînd-o sub ani diferiți, în mod eronat. În asemenea condiții, nu vedem de ce ar fi fost Imperiul Bizantin interesat să-și atace un aliat — Regatul Ungariei. Să mai adăugăm că însuși Ahtum era — după cum cred unii cercetători — tot un peceneg.²³ Prin părțile Aradului este atestată toponimic și arheologic populația pecenegă, pătrunsă aici cel târziu prin sec. al XI-lea. Spunem „cel târziu“, deoarece există unele indicii ale instalării ei încă din cursul sec. al X-lea. Ne referim la mormintele de înhumăție tumulare descoperite la Teremia, Tomnatec și Pusta Bucova, datate în mod sigur în sec. al X-lea și conținînd și cai înhumați parțial. Ritualul lor nefiind cel specific maghiarilor, ele pot fi atribuite pecenegilor,²⁴ sau altei etnii turcice. Mai amintim că la Virșeț s-a descoperit o căldărușă de lut dintr-un tip care aparține bulgarilor de pe Volga (datată tot în sec. al X-lea). Venirea unui grup de bulgari de pe Volga în Ungaria, în sec. al X-lea este pomenită și de Cronica Notarului Anonim.²⁵ Căldărușa cu pricina are torți interioare și verticale. Un fragment destul de asemănător s-a descoperit și în Siria (jud. Arad).²⁶ În orice caz, în Banatul secolului al X-lea este atestată prezența unor populații turcice, deosebite de triburile maghiare.

Dar, chiar dacă nu există dovezi sigure ale originii pecenege a lui Ahtum, rămîne clar faptul că nu se poate vorbi de o ostilitate între Imperiul Bizantin și Ungaria, între 1001 și 1034 — momentul cel mai târziu în care a fost fixată înfrângerea lui Ahtum. Mai înainte de 1001, un sprijin pentru Ahtum nici nu putea veni de la bizantini (erau prea departe). În schimb, înainte de 1001, Ahtum putea fi un aliat al statului bulgar, care tocmai trecea printr-o ultimă perioadă de putere militară (după 976).

Într-adevăr, unii cercetători mai vechi²⁷ au considerat că în relatarea din *Legenda Major* s-a strecurat un alt anacronism. „Grecii“ ar fi de fapt bulgari, al căror nume a fost schimbat, căci, în vremea redactării

narațiunii, vechiul stat bulgar fusese uitat. Denumirea de „greci“ dată călugărilor s-ar referi doar la ritul răsăritean, bizantin, nu și la etnia lor.

Dar, în acest caz, nici datarea înfrângerii lui Ahtum nu mai poate fi fixată în 1028, ci, așa cum considerau alți istorici²⁸, prin 1002—1004. În această perspectivă, conflictul dintre Regatul Ungariei și ducatul bănățean a reprezentat doar un episod necesar al campaniei lui Ștefan I împotriva Bulgariei. Așadar, cândva după 976, Bulgaria a reușit să-și extindă dominația asupra Banatului — teritoriu pe care-l mai stăpânise și în sec. al IX-lea. Era probabil o dominație indirectă, exercitată prin intermediul unui conducător provenit dintr-un trib turcic din aceste părți, care a acceptat suzeranitatea bulgară. Înțelegem astfel de ce se spune despre Ahtum că se botezase la Vidin. Foarte recent, Csanad Balint²⁹ remarcă faptul că botezarea la Vidin este destul de ciudată, în ipoteza dependenței lui Ahtum de bizantini, căci Vidinul era o episcopie neînsemnată în comparație cu Sirmium sau Belgrad. Principii de rangul lui Ahtum — observă dl. Balint — se creștinau de regulă chiar la Constantinopole. De aceea, dl. Balint crede că botezarea lui Ahtum la Vidin s-ar explica prin graba sa de a deveni un aliat al Imperiului Bizantin, pentru că războiul cu Ștefan era iminent. Nu suntem de acord cu această interpretare, căci între creștinare și conflict a trecut un timp suficient de lung pentru ca Ahtum să întemeieze o mănăstire. În schimb, creștinarea la Vidin apare firească dacă o legăm de dependența lui Ahtum față de bulgari.

Când Vasile II a pornit marele război împotriva Bulgariei, Ștefan I a găsit și el prilejul unei expansiuni către sud-est, care era motivată și altfel. În 1002 sau 1003, regele Ungariei a supus ducatul lui Gyula din Transilvania, adică teritoriul unde se exploata sarea. Pătrunderea oastei maghiare s-a putut efectua ori prin Portile Meseșului, ori pe valea Mureșului. În orice caz, valea inferioară a Mureșului nu putea fi lăsată prea mult timp în afara autorității regale, din cauza traficului de sare. Chiar *Legenda Major* arată explicit că aceasta a fost cauza conflictului: vămuierea sării de către oamenii lui Ahtum. În 1004, când trupele lui Ștefan I luptau în Bulgaria, teritoriul lui Ahtum trebuie să fi fost deja supus. Deci, noi credem că datarea cea mai probabilă a conflictului este 1003—1004.

Ea rezultă și din compararea cu alte izvoare. S-a arătat că acel Kean, *dux Bulgarorum et Sclavorum* pomenit în cronicile maghiare din sec. XIII—XIV este, de fapt, regele bulgar Samuel.³⁰ Relatările cronicilor se abat mult de la realitatea istorică (afirmă că acest „duce“ a fost omorât în conflictul cu Ștefan I). S-ar putea — adăugăm noi — ca narațiunile respective să fi rezultat din contopirea mai multor tradiții, despre evenimente și personaje diferite. Datarea campaniei contra lui Kean nu este precizată în acest grup de cronici decât relativ: după înfrângerea lui Gyula din Transilvania. În schimb o cronică turcească din sec. al XVI-lea, bazată pe izvoare maghiare mai vechi (între care și unele pierdute), aduce unele precizări. Ea datează conflictul cu acest Kean în al treilea an după încoronarea lui Ștefan I, deci în 1004.³¹

În cronica turcească se mai vorbește despre un alt principe, Marčianus, înfrânt de Ștefan. Dl. Eugen Glück îl consideră identic cu Ahtum, numele său fiind de fapt *Maresianus* (de la *Morisena*).³² Observăm că

dl. Glück se contrazice, fiindcă admite în mod implicit datarea în 1003—1004, pe care altminteri o contestă. Pe de altă parte, nu putem fi siguri de această identificare, atâta timp cât cronicarul spune că acest personaj era prinț al Iliriei, Țara Slovenilor. Nu este mai puțin adevărat că există evidente paralelisme între relatarea despre Marčijan us și legenda lui Ahtum, în privința desfășurării evenimentelor. Oricum ar fi, eventuala identitate dintre Ahtum și Marčijan us, sau dintre Ahtum și Kean (susținută de alți istorici³³) este compatibilă doar cu datarea evenimentelor în 1003—1004.

În ipoteza acestei datări mai timpurii, unele informații despre Banatul secolului al XI-lea capătă alte semnificații. În documentul din 1019 emis de Vasile II, autoritatea bisericească bizantină era extinsă — pare-se — și asupra Banatului,³⁴ într-un moment așadar ulterior înfrângerii lui Ahtum (și în pofida acestui eveniment). Nici nu este de mirare, căci organizarea bisericească latină s-a făcut mai târziu, după 1030. Chiar Legenda Sf. Gerard recunoaște existența unui interval de timp în care a continuat prezența ecleziastică bizantină, după înfringerea lui Ahtum. Vedem deci că evenimentele politice petrecute pe la 1004 nu au avut, pe moment, consecințe mai profunde. Înfrângerea lui Ahtum a însemnat doar înlocuirea sa cu Chanadin, așadar cu un duce care urma o politică favorabilă regelui Ștefan I. Nu a fost atunci o cucerire maghiară propriu-zisă³⁵, așa cum și în Transilvania instalarea autorității regatului arpadian s-a petrecut mai târziu și în mod treptat, nu imediat după supunerea lui Gyula.

Banatul a rămas și pe mai departe un teritoriu de influență bizantină (economică și culturală) — dovadă că nu totdeauna evenimentele politico-militare aduc după ele modificări ale tendințelor care aparțin duratei lungi a istoriei.

NOTE :

- 1 E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 89—116; Idem, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 101—150.
- 2 Radu Constantinescu, *Gerard din Cenad — un scriitor al anului 1000*, studiu introductiv la volumul Gerard din Cenad, *Armonia lumii*, ed. de R. Constantinescu, Ed. Meridiane, București, 1984, p. 10—67.
- 3 C. A. Macartney, *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources* (extras din *Archivum Europae Centro-Orientalis*, Budapest, IV, 1938, 4, p. 1—35).
- 4 D. Onciul, *Originile principatelor române* (1899), în Idem, *Scrieri istorice*, ed. de A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1968, p. 584—585.
- 5 G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in dem V—XI Jahrhundert*, Budapest, 1921, p. 152—155.
- 6 György Györffy, *Zur Geschichte der Eroberung Ochrids durch Basileios II*, în *Actes du IIe Congrès International d'Études Byzantines*, vol. II, Beograd, 1964, p. 149.
- 7 Bálint Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, vol. I, Berlin, 1940, p. 168—169.

- 8 *Vita Sancti Gerardi. Legenda Major*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. II, Budapest, 1938, p. 480—560; Radu Constantinescu, I. D. Suci, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 22—62.
- 9 Anonymi Belae Regis Notarii *Gesta Hungarorum*, cap. XI, XLIV, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. I, București, 1934, p. 34, 57 (83, 110).
- 10 G. Hazai, *Nates sur le „Tarih-i Ungurus“ de Terdzüman Mahmud*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae“, XIII, 1961, 1—2, p. 71—84.
- 11 Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 28.
- 12 R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 36—37.
- 13 L. Szegfű, *Az Aytöny-Monda (La légende d'Aytöny)*, „Acta Universitatis Szege-diensis. Acta Historica“, XL, 1972, p. 30.
- 14 J. LeGoff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, trad. de M. Rădulescu, Ed. Meridiane, București, 1991, p. 148.
- 15 *Annales Posonienses*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I, Budapest, 1937, p. 125.
- 16 R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 37, 47.
- 17 C. A. Macartney, *op. cit.*, p. 26.
- 18 R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, Ed. Academiei, București, 1974, p. 65, nota 66.
- 19 G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 108—109; N. Oikonomides, *À propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le Métropole de Turquie*, RESEE, IX, 1971, 3, p. 531; E. Glück, *Cu privire...*, p. 128—129.
- 20 B. Homan, *op. cit.*, p. 169; G. Moravcsik, *op. cit.*, p. 62; N. Oikonomides, *op. cit.*, p. 531.
- 21 Georgios Kedrenos, II, 483 (=FHDR, vol. III, p. 149); P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Ed. Academiei, București, 1970, p. 40—42.
- 22 *Chronicon Henrici de Mügelin*, cap. 3 (*Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. II, p. 109—111); Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 1971, p. 84; Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 68.
- 23 R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 38.
- 24 G. Bako, *The Relations between the Principality of Banat with the Hungarians and the Petchenègues in the Tenth Century*, în vol. *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Ed. Academiei, București, 1975, p. 246—247; M. Rusu, *The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transylvania in the 9th—11th Centuries*, *ibidem*, p. 210.
- 25 I. Fodor, *Archaeological Traces of the Volga Bulgars in Hungary of the Árpád Period*, *Acta Orientalia* ..., XXXIII, 1979, 3, p. 315—325.
- 26 M. Blăjan, E. Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI—XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 134, fig. 3/17.
- 27 D. Onciul, *op. cit.*, p. 585; G. Fehér, *op. cit.*, p. 152—155. Dar, vezi și R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 75; R. Constantinescu, I. D. Suci, *op. cit.*, p. 61.
- 28 Vezi notele 4—7.
- 29 Csanád Bálint, *Südungarn im 10 Jahrhundert*, Budapest, 1991, p. 116—117.
- 30 G. Fehér, *op. cit.*, p. 152—155; C. A. Macartney, *op. cit.*, p. 20; B. Homan, *op. cit.*, p. 168; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în Idem, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 68—69; G. Györffy, *op. cit.*, p. 150.
- 31 G. Hazai, *op. cit.*, p. 76.
- 32 E. Glück, *op. cit.*, p. 104.
- 33 G. Pauler, *A magyar nemzet története az árpádházi Királyok alatt*, vol. I, Budapest, 1899, p. 398—399 (apud A. Decei, *op. cit.*, p. 68, nota 1); R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 40.

34 G. Moravcsik, *op. cit.*, p. 110; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 77; R. Constantinescu, I. D. Suci, *op. cit.*, p. 21.

35 R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 46.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA DATATION DU CONFLIT ENTRE LE DUC BANATOIS AHTUM ET ROI HONGROIS ETIENNE I.

(Résumé)

En reprenant un de problèmes disputés de l'histoire de Banat — la datation du duché d'Ahtum —, l'auteur reprend l'analyse sur les principales sources écrites („La légende de Saint-Gerard", „La légende Major") et finalement il demontre que l'échec d'Ahtum a été en 1003—1004.

SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI JURIDICĂ A NOBILIMII ROMÂNE DIN BANAT (sec. XIV—XVI)

LIGIA BOLDEA

Istoriografia românească a acordat în ultima vreme o atenție sporită stratificării sociale a lumii feudale transilvane, accentuând asupra unor mai nuanțate aprecieri în ceea ce privește structurarea clasei feudale. A fost reliefată în acest fel o lume feudală românească, a stăpânilor de pământuri și oameni, care, chiar dacă nu au jucat rolul unor factori decizionali la nivelul regatului maghiar (marea lor majoritate numărându-se în rândul micii nobilimi), au avut fără îndoială însemnătatea lor social-economică, juridică și militară în zonele în care ei reprezentau feudalitatea locală (Maramureș, Banat, Hațeg, Zarand). Articolul de față este consacrat unei asemenea feudalități locale, cu rădăcini adânci în perioada anterioară pătrunderii maghiare în Transilvania, în fapt, cnezilor nobili români din perimetrul Banatului de deal și munte, zonă în care penetrația maghiară a fost mai puțin gravă, permițând menținerea acestor vechi forme de organizare socială specific românești. Intenția autorului este aceea de a urmări, pe de-o parte, statutul lor social-juridic, pe de-altă parte, sistemul stăpânirii asupra pământului în lumea feudală românească bănățeană, în cadrul căreia cnezii români vor juca un rol precis determinat.

1. Specificul social-juridic al feudalității române bănățene

Contextul social-politic și militar al secolelor XIV—XV în care era implicat Banatul medieval a facilitat persistența în perimetrul său geografic, a unei feudalități proprii românești, ce s-a adaptat treptat normelor feudale clasice, de tip occidental, introduse de regii angevini în secolul XIV. Fără îndoială că această feudalitate românească și-a avut începuturile în obștile sătești românești, prin cnezii și voievozii români ce au reușit treptat, prin susținerea de credincioase slujbe față de regalitatea maghiară, să se înalțe în ierarhia feudală, chiar dacă nu au atins decât primele trepte ale nobilității. Demn de remarcat este faptul că acești cnezi și nobili bănățeni au fost susținuți în repetate rânduri de însăși regalitatea maghiară, care vedea în ei atât o forță de apărare împotriva iminentului pericol otoman, cât și un element care putea contrabalansa tendințele marii nobilimi de a acapara puterea politică.

Stratificarea cnezimii române din Banat, desprinderea din cadrul ei a unei categorii destul de numeroase de cnezi nobili, a urmat, în general

un proces obiectiv în raport cu structurile social-politice și economice generale. În primul rând, noul său statut de proprietari „*pleno iure ... perpetuo it irrevocabiliter*“, caracteriza categoria cnezilor nobili spre deosebire de cea a cnezilor comuni, nerecunoscuți oficial de regalitate în stăpânirile lor, încadrând-o din punct de vedere juridic în rândul nobilimii¹. Chiar dacă, la început, diferența dintre cnezul recunoscut oficial în posesiunile sale și înobilat pentru merite deosebite, și cnezul nerecunoscut oficial nu putea fi prea mare, deoarece ambii porneau de la aceleași realități tradițional românești — de posesori ai pământului în baza vechilor drepturi românești — cu timpul, statutul lor social-juridic diferă în mod vizibil. În timp ce prima categorie a urcat treptele ierarhiei feudale pentru a face parte din nobilimea mică și mijlocie (mai rar din marea nobilime) a regatului, cei din a doua categorie vor continua să rămână în starea lor de „*ignobiles*“ pentru a decade cu timpul, unii dintre ei, chiar în rândul iobagilor, în urma procesului de uzurpare a posesiunilor cneziale de către regalitate, sau de către marea nobilime. Oricum, pentru Banat este necesar a se face distincție între partea de nord (comitatul Timiș) supusă mai de timpuriu, ca urmare a proliferării unor mari domenii nobiliare (ex.: posesiunile familiei Himfy), și partea de sud și sud-est, unde vechile instituții cneziale s-au menținut timp îndelungat, consecința a poziției geografice mărginașe, de graniță, adăvărât avanpost al apărării creștine în fața extinderii stăpânirilor Islamului.

Oprindu-ne, în cele ce urmează, asupra statutului de feudali al acestor cnezi nobili români din Banat, o analogie cu ceea ce a caracterizat sistemul feudal tradițional justifică încadrarea lor în rândul feudalității oficializate de stat, fără a omite să adăugăm caracterul specific românesc pe care această feudalitate l-a încumbat. În primul rând, acești cnezi au fost stăpâni de pământuri, acest lucru fiind susținut de întreaga informație documentară de care beneficiem. Fie că au stăpânit pământul după vechiul drept cnezial, fie că au primit noi posesiuni din partea regalității pentru credincioase servicii, profilul lor social-economic a fost acela al unor stăpâni de pământ ereditari, cu drept de a transmite, moșteni, zălogi sau vinde aceste pământuri. Semnificativ este faptul că, dacă în secolul al XIV-lea donațiile regale precizau dreptul noului posesor de a stăpâni pământul cu aceleași drepturi și în aceleași condiții ca și ceilalți cnezi², din secolul al XV-lea tot mai multe documente înlocuiesc această formulare cu una ce atesta incontestabil prezența unui număr însemnat de cnezi nobili din Banat — „*acești nobili să-și stăpânească moșiile în aceleași condiții în care-și stăpâneau moșiile lor și ceilalți nobili români din Banat*“ („*sub quibusque ceteri eis fideles walachy nobiles parcium illarum possessiones*“)³. În unele cazuri nu se poate stabili dacă întărirea lor era cu drept cnezial sau nobiliar, nici dacă asimilarea cnezului întărit prin diplomă cu nobilul s-a repercutat și asupra condițiilor de stăpânire a posesiunilor sale. În fapt, caracteristicile posesiunii după dreptul feudal („*more keneziatu*“) sunt puse în evidență de numeroasele acte de confirmare, acordate cu titlul de nouă donație, specificându-se totodată și dreptul de posesiune „*ab antiquo*“. Recurgând la o analogie cu Maramureșul, unde realitățile tradiționale românești au fost mai bine conturate, istoricul Radu Popa oferea pentru aceasta o împărțire în trei categorii de stăpâni feudali: a) posesori lipsiți de

privilegii regale, stăpânind sate sau grupuri de sate în temeiul unei situații de fapt; b) posesorii întăriți prin privilegiu cu drept cnezial; c) posesorii întăriți prin privilegii cu drept nobiliar⁴. Ni se pare că această împărțire poate fi suprapusă și asupra Banatului, unde documentele relevă o situație aproape identică, cu o excepție: pentru Banat unele acte atestă și existența unor cnezi supuși pe domenii nobiliare, care probabil că au continuat să-și păstreze titulatura, nu însă în aceeași măsură și statutul lor social-juridic. Ne referim în acest sens îndeosebi la partea de nord a Banatului, organizată în comitatul Timiș, unde marile domenii nobiliare au înlăturat aproape complet orice formă de posesiune cnezială.

În al doilea rând, cnezii nobili români bănățeni au stăpânit, în calitatea lor de feudali, supuși iobagi, care le lucrau pământul și care, în mod necesar, conform uzanțelor feudale, erau obligați cu dări față de stăpânii lor, deși acest lucru este mai puțin relevat documentar, cel puțin până la răscola din 1437. În sprijinul acestei afirmații vom da câteva exemple pentru fiecare din secolele urmărite în lucrare: în anul 1387, regele Sigismund de Luxemburg ordona capitlului din Arad să cerceteze pricina lui Ladislau Pasca, Ștefan de Remetea, și Balgar, fiul lui Andrei Chepe din Gherthenis, pentru actele de violență săvârșite împreună cu iobagii lor⁵. În 1437, nobilul Frank, fiul lui Himfy de Remetea se plânge înaintea vicecomitelui de Caraș, că Petru cnezul din Goruia împreună cu iobagii săi intenționează să-l prade, sub pretextul că niște animale aparținând nobilului ar fi provocat daune pe moșiile lor⁶. Tot în acest secol (al XV-lea), în 1484, nobilul George Găman de Bizerea se judecă cu văduva lui Ladislau Lățug pentru dreptul feudal asupra iobagului Petru Dușa⁷. În sfârșit, în secolul al XVI-lea, în anul 1544, Petru Petrovici, comitele Timișoarei și căpitanul general al Ungariei de Jos, scrie cnezilor și crainicilor români din comitatul Severinului să nu-i persecute pe nobilul Francisc Fodor de *Welkowch* (reg. Faget) și nici pe iobagii săi⁸. La toate acestea se adaugă și mărturiile privitoare la deseale răpiri de iobagi de către nobili sau cnezii români (interesant este că uneori se organizau adevărate expediții în acest sens), precum și cele ce vizează unele mișcări țărănești ce au avut loc în Banat la sfârșitul secolului al XIV-lea. În 1437, de exemplu, Ioan Cragul în calitate de martor, declară înaintea vicecomitelui de Caraș, că juzii și jurații din Șemlacul Mare au strămutat cu forța pe moșia lor un iobag al familiei Himfy⁹.

Contextul social-politic al anului 1366 a provocat o nouă mișcare românească, de data aceasta cu implicații mult mai profunde și cu rezultate mai grave pentru situația oarecum autonomă a cnezimii și nobilimii române din Banat, nemulțumită de noile persecuții, mai ales religioase, declanșate de regalitate. În fapt, esența acestor persecuții a constatat în încercarea noii dinastii de Anjou de a nivela structurile sociale existente, conform normelor feudale clasice occidentale, încercare conjugată cu o ofensivă asiduă a catolicismului asupra ortodoxismului. Materializarea acestor tendințe a fost pusă în practică prin diploma dată de Ludovic I (1342—1382), ce a interzis posedarea de pământuri pentru cei ce nu erau nobili recunoscuți prin diplome oficiale, și catolici. Cum

această prigoană religioasă avea implicit efecte economice favorabile mării nobilimi a regatului, aceasta a sprijinit masiv regalitatea în acțiunea sa¹⁰.

Situația externă din ce în ce mai critică, cauzată de avansul pericolului otoman, a făcut ca aceste măsuri să nu poată fi aplicate în spiritul documentului, bazându-ne afirmația pe realitatea că această mică feudalitate locală, ce trăia la granița sudică a regatului, trebuia cooptată în lupta pentru apărarea acestor fruntarii. De acum, interese comune vor îndruma regalitatea și această feudalitate bănățeană în găsirea unei căi de mijloc în relațiile dintre ele: regalitatea avea nevoie de oameni siguri și interesați în apărarea granițelor sudice ale regatului (or aceștia nu puteau fi decât cnezii români bănățeni care, în virtutea tradiției lor feudale militare, au asigurat contingente permanente și eficace regilor maghiari în expedițiile lor), iar această nobilime avea nevoie de o regalitate puternică, în măsură să îi susțină și să le confere noi privilegii și posesiuni. În virtutea acestui fapt, în 1403, cnezii și nobilii români bănățeni au sprijinit regalitatea, amenințată de revolta magnaților maghiari, aducându-și aportul substanțial la înăbușirea ei.¹¹ De acum, procesul înnobilării pe baza meritelor militare deosebite s-a desfășurat ascendent în deceniile următoare, fiind îndreptățiți să vedem în acest rol militar un al treilea factor ce a conferit suprastructurii sociale românești integrarea în feudalitatea regatului. Acești cnezi asimilați cu nobilii în formulele actelor ce constituie titlurile lor de proprietate nu apar, în marea majoritate a cazurilor, ca mici proprietari rurali, ci ca proprietari ai unui sat sau a mai multor sate. Este drept că a existat o diferență vizibilă între nobilii regatului și acești cnezi înnobilați, însă, în unele cazuri, aceste diferențe s-au micșorat în momentul în care unele familii (Bize-rea, Măciș) reușesc să se ridice la rangul de mari familii nobile ale regatului în secolul al XVI-lea.

Dacă cnezii și nobilii români bănățeni apar în acte împreună, în cursul secolului al XV-lea, aceasta se datorează faptului că ei au avut roluri similare de judecători și militari, continuând să ocupe mai departe aceste locuri de frunte în rândul comunității românești.¹² Concludent ni se pare și faptul că, spre sfârșitul secolului XV, câțiva dintre acești nobili români au ocupat dregătorii la nivelul districtelor: în lista castelanilor de Jdioara în anii 1470, 1478 și 1485 figurează numele a trei castelani de origine românească, printre care și nobilul Iacob de Măciș¹³. Ca bani ai Severinului documentele pomenesc membrii ai familiilor Ciorna — 1448 și 1452¹⁴, Mătnic — 1467¹⁵, Măciș — 1495¹⁶ și Gârliște — 1501 și 1521¹⁷.

Materializarea situației de fapt a nobilimii române din Banat s-a produs la mijlocul secolului al XV-lea, prin diploma lui Ladislau V din 29 august 1457, ce a confirmat privilegiile, libertățile și drepturile tuturor cnezilor și nobililor români din cele opt districte privilegiate bănățene¹⁸. Ceea ce este extrem de important pentru argumentația noastră, este faptul că, prin această diplomă, nobilii români bănățeni au fost socotiți ca făcând parte din rândul adevăraților nobili ai țării, cu dreptul de a fi judecați fie de comitele lor, fie de judele țării, sau chiar de rege, și cu posibilitatea de a fi scutiți de obligația dării către banul Severinului prin decret regal¹⁹. (după cum a fost, de exemplu, cazul familiei Măciș în 1454)²⁰.

În cazul Banatului, prin emiterea acestui document, regele a renunțat la o parte importantă a prerogativelor sale regale, neputând dona străinilor teritorii din cele opt districte privilegiate, cum nu putea da o alta împărțire administrativă și militară, ele fiind considerate inseparabile²¹. Și, pentru a fi mai convingători, oferim exemplul districtului Comiat, zălogit în anul 1435 fraților Ioan și Iancu de Hunedoara, în schimbul sumei de 1500 florini aur; în actul privilegiat din 1457 se arată că nobilii și cnezii români din Comiat, prin Vasa Gamza, au cerut regelui ca acest district să fie reanexat celorlalte șapte, avându-se în vedere că locuitorii districtului au replătit datoria contractată de rege la frații Huniadești²². Faptul că cererea lor a fost respectată nu face altceva decât să confirme încă odată cele afirmate mai sus. Deși prevederile diplomei nu au fost respectate întru-totul, ele fiind mereu încălcate, valoarea în sine a actului nu își pierde din semnificație: ele reprezintă o recunoaștere oficială a existenței unei feudalități locale bine conturate în sud-vestul Transilvaniei. Nu putem ști dacă această diplomă a fost prima de acest fel pentru Banat, sau a fost precedată de altele. Oricum, ea nu s-a păstrat în original, fiindu-ne cunoscută numai din copia lui Gavril Báthory, întocmită cu ocazia reconfirmării privilegiilor în anul 1609²³; însă faptul că ea a cunoscut reînnoiri succesive (printre care și cele din anii 1538 și 1551) ne îndreptățește să credem în valoarea ei juridică în epoca respectivă. Ea ne oferă o imagine concludentă asupra statutului juridic și al rolului pe care această feudalitate locală, descendentă a cnezilor români de obște, îl ocupa în cadrul regatului ungar, care căuta să conserve să perpetueze formele clasice ale feudalismului de tip occidental, suprapuse peste realitățile specifice românești ale Banatului medieval.

2. Sistemul stăpânirii asupra pământului în lumea feudală românească a Banatului secolelor XIV—XVI

Problemă centrală a evului mediu, proprietatea asupra pământului a influențat toate structurile sociale, dispunându-le însă în raporturi diferite față de ea. Această realitate, ce îmbracă formele sale clasice în apusul european, își va defini trăsături particulare în zonele sud-est europene, în care se încadrează și Banatul medieval de deal și munte. Existența unei sensibile stratificări sociale în această regiune se integrează organic structurilor feudale ale regatului maghiar. Feudali sau țărani existența lor a fost determinată de poziția lor diferită față de proprietatea funciară. Lucrarea de față încearcă o tratare preferențială a uneia din categoriile sociale românești bănățene — cnezii nobili — în ceea ce privește calitatea lor de stăpâni ai pământului, cu toate drepturile și obligațiile ce decurg din aceasta, calitate susținută de întreaga informație documentară de care beneficiem.

Ca stăpâni de pământ și de oameni, pe de-o parte, iar pe de-alta parte, ca supuși ai regelui și ai demnitarilor acestuia, nobilii români bănățeni au uzat, în primul rând, de dreptul regatului și de documentul scris s-au încadrat pe deplin canoanelor anarhiei feudale și ale moralei nobiliare²⁴. Probabil că principalul scop al tuturor acțiunilor era pă-

mântul, deoarece stăpânirea lui ca cel mai important mijloc de producție, le conferea o situație socială superioară în evul mediu. Dan Gr. Pleșia caracteriza chiar înnobilarea ca fiind legată și condiționată de stăpânirea unui pământ în sensul că nu individul era înnobilit, ci pământul deoarece pierderea lui ar fi dus la pierderea calității de nobil²⁵. Este greu de spus în ce măsură această afirmație și-ar fi dovedit valabilitatea în cazul Banatului medieval; există însă cu certitudine preocuparea nobililor de a nu-și pierde nobilitatea odată cu pierderea pământului. Grăitor este exemplul nobilului Ladislau de Bizerea, fiul lui Lado de Bizerea, nobil român învinuit în 1429 de trădare față de rege și pedepsit cu confiscarea moșiilor și donarea lor fratelui său, Nicolae de Bizerea. Procesul deschis de Ladislau de Bizerea în 1438 viza, pe de-o parte disculparea tatălui său, iar pe de-altă parte, obținerea moșiilor pierdute, pentru a nu-și pierde nobilitatea²⁶. De altfel, în 1447, an în care conflictul se aplanează, în favoarea lui Ladislau de Bizerea depun mărturie mai mulți nobili români, printre care și rudele sale, tocmai pentru a-l feri de pierderea statutului nobiliar („*nolentes ipsum Ladislau filium Lado, penitus ignobilitari*“)²⁷

În general, în societatea feudală românească, ca și în alte societăți de același tip, predominarea economiei naturale făcea ca producția să fie destinată consumului stăpânilor feudali și producătorilor direcți. Odată cu consolidarea proprietății feudale apar în mod firesc pentru deținătorii ei și obligații personale, așa cum au fost: obligații de fidelitate față de rege, servicii militare, contribuții fiscale ordinare plătite camerei regale, sau contribuții fiscale extraordinare ce cuprindeau impozite cu caracter militar ori obligația de a-l încartirui pe rege²⁸. În rândul acestui sistem de obligații feudale este cuprinsă și nobilimea română bănățeană, cu o prevalare clară a obligațiilor militare, ce în nenumărate rânduri i-au adus scutirea de unele îndatoriri economice. Atât cnezii cât și nobilii bănățeni erau obligați față de banul Severinului cu dări în bani și în natură, de care puteau fi însă scutiți, prin decrete regale²⁹. De exemplu, în 1454, obștea nobililor și cnezilor români din districtul Sebeș aducea la cunoștință plângerea banilor de Severin, Mihail de Ciorna și Petru Danciu, împotriva familiei de Măciș, care nu a plătit censul și darurile anuale, după datina cnezatului. Acestei plângeri, Iacob de Măciș i-a răspuns în numele său și al fraților săi, arătând că ei și-au onorat obligațiile, însă cu scutirea pe care le-a acordat-o răposatul rege Sigismund de Luxemburg. Pricina a fost supusă cercetării a șase nobili români ce au dovedit justetea cauzei familiei Măciș. În concluzie, aceasta a fost scutită a mai plăti dări din veniturile ei cneziale³⁰. Diploma privilegiată din 1457 cuprindea o precizare interesantă, conform căreia comiții și vicecomiții, la executarea sentințelor sau amenzilor, nu aveau dreptul de a lua calul de luptă, armele sau șoimii nobililor români³¹.

O problemă interesantă ridică și plata dijmei episcopale; de-abia în 1495 un decret al lui Ladislau II a hotărât clar ca în părțile de margine ale țării („*in confiniis regni*“) unde locuiesc români, sârbi, ruteni și alți schismatici, ce nu au plătit până acum dijma, aceasta să se strângă numai de la credincioși și nu de la schismatici³². În pofida acestei hotărâri, în anul 1500, episcopul de Cenad a solicitat nobililor români și locuitorilor târgurilor Sebeș și Caran să plătească dijma, fapt pentru care aceș-

tia din urmă s-au înfățișat înaintea regelui prin reprezentanții lor Ștefan Stoica „*judex et voyvoda de Karansebes*“ și nobilul Ladislau Floca „*judex et prefa(ta) Karansebes*“ pentru a arăta ca, aflându-se la granițe „în gura turcilor“, regele le-a conferit privilegiul ca în contul dijmei să nu dea decât o taxă în bani, nu însă dijma în produse. Recunoscând valabilitatea argumentelor prezentate, regele a dat câștig de cauza nobililor și locuitorilor celor două târguri, scutindu-i de plata dijmei³³.

Mult mai concludentă, din punct de vedere documentar, apare poziția nobililor români față de stăpânirea pământului. Majoritatea documentelor relevă improprietări, noi donații, reconfirmări de moșii, cu drept cnezial sau nobiliar, chiar reconfirmări în cazul pierderii unor documente de posesiune, cum frecvent s-a întâmplat ca urmare a incursiunilor otomane³⁴. Nu de puține ori, însă, posesiunea asupra pământului a fost aspru disputată, fie datorită imixtiunilor externe, fie datorită conflictelor între rude sau vecini. În general, ca pretutindeni în lumea feudală, această disputare a pământului a fost favorizată de mai mulți factori, printre care: divizarea stăpânirii între urmași, dreptul de moștenire al fetelor („*quarta puellaris*“), tendința de hotărnicire a posesiunilor sau accentuarea diferențierii social-economice și politice între cnezii nobili și oamenii de rând ai statelor³⁵. Situația devine și mai complicată atunci când fricțiunile posesionale interveneau între persoane situate pe aceeași treaptă socială, respectiv între nobilii români, fricțiuni extrem de numeroase, mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, când în Banat posesiunile feudalilor locali începuseră să fie destul de bine conturate și consolidate. În aceste cazuri, mijloacele folosite deveneau mult mai subtile: alianțe matrimoniale, moșteniri, înstăpâniri asupra unor bunuri aparținătoare vasalilor infideli sau apreciați ca trădători după principiile justiției feudale³⁶. În principal, regulile străvechi privind moștenirea au constituit un sistem juridic adaptat scopurilor și intereselor esențiale ale societății feudale: păstrarea nealterată a patrimoniilor nobiliare în mâna urmașilor nobililor decedați, precum și rămânerea la dispoziția stăpânului de pământ a averilor. Dreptul de moștenire feudal cuprindea, ca regulă generală, filiația pe linie masculină, ce asigura transmiterea moșiilor descendenților direcți. În multe cazuri au intervenit însă defecțiuni în funcționarea acestor reguli, cauzate, de exemplu, de stingerea neamului prin lipsa de moștenitori pe linie masculină. În primul caz, nobilimea română a recurs, la fel ca și cnezimea, la forma de înfrățire ce producea prin excelență efecte patrimoniale, și anume „înfrățirea pe moșie“, ce a avut ca scop moștenirea reciprocă între contractanți (în cazul lipsei de moștenitori direcți), a căror învoială trebuia întărită de autoritățile superioare ale statului feudal³⁷. Spre exemplu, nobilii români de Armeniș și cei de Mâtnic contractează în anul 1467, o înfrățire adoptivă („*adoptiva fraternitatem*“), conform căreia, la moartea unuia dintre ei fără urmași, moșiile acestuia să treacă la celelalte părți în virtutea dreptului de înfrățire³⁸.

Cele mai frecvente cazuri sunt însă acelea în care nobilii români apar ca stăpânind în condizionalitate moșii, în baza vechilor tradiții cneziale, în cadrul cărora membrii unei familii stăpâneau în devălmășie anumite moșii. Cu timpul, gradul de rudenie s-a îndepărtat între condivizionali, nu însă și tradiționala stăpânire în condizionalitate. Cel mai

semnificativ este cazul familiilor nobiliare Mâtnic și Măciș, înrudite între ele, ce au stăpânit în diviziune unele moșii, deseori izbucnind din această pricină procese de stăpânire³⁹, ca cel din anul 1452 pentru satul Dobregoste. De altfel, aceeași problemă s-a pus în 1492 în cadrul familiei de Bizerea, nobilul George Găman de Bizerea protestând în fața instanței banului de Severin împotriva rudei sale, Ioan de Bizerea, pentru ca acesta să nu-și zălogească moșiile din districtul Caransebeș, deoarece o parte din ele i se cuveneau, în baza dreptului de condvizionalitate⁴⁰.

Pentru a evita asemenea neînțelegeri, adesea s-a recurs la hotărniciri de moșii, lucru dificil de realizat în epoca respectivă, datorită metodelor extrem de rudimentare de măsurare a terenului, însă și datorită inexistenței unor precizări clare a hotarelor fiecărei moșii. În 1411 se realizează, însă, din ordinul regelui Sigismund de Luxemburg, o hotărnicire a moșiei Ciuta, ce aparținea familiei nobile române de Măciș⁴¹, iar în 1419, tot regele Sigismund ordona castelanului de Caransebeș să hotărnicască terenul care constituia un permanent prilej de ceartă între cetățenii orașului Caransebeș și nobilii de Mâtnic⁴².

Problematic a fost dreptul de moștenire al fetelor, cunoscut în epocă sub numele de „*quarta puellaris*“. Conform acestei norme succesoriale propriie clasei feudale (de tradiție occidentală), fetele erau excluse de la moștenirea bunurilor imobile, având doar dreptul la 1/4 din valoarea moștenirii, în bani nu în natură⁴³. Prin aceasta se asigura privilegiul masculinității, ce urmărea rămânerea moștenirii în stăpânirea descendenților masculini ai nobilului decedat, descendenți capabili să presteze regalității credincioase slujbe, în special militare. Fetelor li se institua o zestre care adesea, încălcând regula de moștenire, era conferită în părți din moșie; astfel, în 1482, familia nobilă română Beșanu de Belinț zălogește văduvei Fides („*nobili domine*“), 33 de moșii iobăgești, până i se va putea plăti zestre ce i se cuvenea din moșiile decedatului său bărbat⁴⁴. În 1540, nobila doamnă Barbara constituie ca zestre fiicei sale Caterina și ginerelui său Matei Dorca din Caransebeș, mai multe moșii din districtele Almajului și Mehadia⁴⁵. De cele mai multe ori însă, chiar dacă nu au existat urmași pe linie masculină, moștenirea era răscumpărată de către condvizionali de la fiicele nobilului decedat prin plata unor sume de bani⁴⁶. Au existat și cazuri în care femeile au reușit să-și impună dreptul de moștenire asupra moșiilor părintești, în lipsa unor moștenitori direcți: în 1525, regele Ludovic II concede Caterinei („*nobilis puelle*“), fiica nobilului Ioan Fiat de Armeniș, dreptul de succesiune bărbătească asupra moșiilor tatălui ei, situate în districtele Caransebeș și Mehadia⁴⁷. Contestat în 1531 de către unchiul ei, Francisc Fiat de Armeniș⁴⁸, acest drept va fi întărit de tribunalul din Caransebeș în 1534, atât pentru Caterina, cât și pentru Ana, fiica lui Ladislau Fiat, și mătușa sa, ele obținând astfel dreptul de succesiune asupra moșiilor părintești⁴⁹.

Posesiunile nobililor români bănățeni au mai fost periclitate adesea de încercările de imixtiune realizate fie din exterior, prin suprapunerea unei noi stăpâniri, străine de lumea Banatului, fie prin uzurpări de moșii ce au avut loc între reprezentanții feudalității bănățene. Încă din anul 1435, asupra districtului Comiat s-a extins stăpânirea celor doi frați Ioan și Iancu de Hunedoara, prin donarea acestui district de către reg

în contul datoriei de 1 500 florini de aur contractate de rege la această familie. Aceste stăpâniri bănățene ale familiei de Hunedoara s-au extins succesiv, prin donarea în 1440, a districtului Bujor din comitatul Timiș⁵⁰, iar în 1453—1454, a districtelor Sudia, Jupan, Ferd și Mănăstur, situate tot în comitatul Timiș⁵¹. Actualmente se știe cu certitudine că districtul Comiat a fost răscumpărat de către nobilii și locuitorii săi în anul 1457 și reintegrat în celelalte 7 districte privilegiate. Nu știm cu siguranță care a fost soarta celorlalte districte; un singur indiciu ar exista: faptul că la începutul sec. XVI. cetățile Marginea, Ferd, Sudia și Mănăstur din Banat erau dependente de domeniul Hunedoarei⁵². Interesant este faptul că întâlnim în Banat și o situație opusă, în care unii nobili bănățeni ajung să stăpânească moșii în afara Banatului. A existat un adevărat proces în anul 1390 între timișorenii (Mihail zis „Postăvarul” — *Poztos*, jude de Timișoara și fratele săi Ioan), și românii din Hațeg, pentru posesiunile asupra Băuțarului Mic. Se pare că cei doi bănățeni au reușit să-și mențină stăpânirea până prin anul 1424, când cele două posesiuni sunt zălogite familiei Căndea⁵³.

Este de remarcă, în încheiere faptul că problemele financiare ivite în cadrul lumii feudale bănățene au făcut obiectul unor dese procese, ce intrau în competența forurilor de judecată locale, ce au funcționat fie sub conducerea reprezentanților locali ai statului (bani, vicebani, comiți, castelani), fie sub conducerea supremă a regelui, ca de exemplu în anul 1428 când regele Sigismund de Luxemburg reconfirmă, în cadrul adunării generale a cnezilor și nobililor români din districtul Mehadia, stăpânirea nobililor din Temeșel asupra cnezatelor Iablașița și *Zalyn*, pornind de la hotărârile adoptate anterior de două adunări românești în 1402 și 1428⁵⁴. Asemenea adunări generale ale nobililor și cnezilor români, cheamate să judece în probleme extrem de importante și complexe, s-au desfășurat și în alți ani, cum a fost de exemplu, procesul nobililor Mihail de Cerna și Nicolae de Bizerea din 1452, prin care li se recunoștea acestora stăpânirea asupra cetății Drencova și a posesiunilor ce țineau de ea, deoarece documentele primite din partea regelui Albert s-au pierdut în timpul devastărilor turcești⁵⁵. Oricum, hotărârile acestor adunări s-au obiectivat în documente cu valoare probatorie, îndeosebi datorită faptului că, încă din secolul XV, Caransebeșul a fost înzestrat cu sigiliu propriu. Competența acestor scaune de judecată cuprindea măsuri de confiscare împotriva unor nobili sau cnezi români învinuiți de infidelitate, revizuirea unor procese de înaltă trădare, adevărarea dreptului de proprietate ereditar unui nobil român, ori reclamarea unor cazuri de omor. Sentințele au fost întemeiate, în cazul acestor foruri de judecată, pe instituția conjuratorilor ce funcționa în urma unei legi proprii districtelor valahe⁵⁶. Semnificativ pentru demersul nostru este și faptul că, dacă în secolele XV—XVI ele au fost dominate de nobilii români⁵⁷, realitatea ce confirmă încă odată importanța și extinderea fenomenului în nobilării în lumca cnezială românească bănățeană.

Această încercare de introspecție în existența nobilimii române din Banat, deși eliptică de unele elemente componente ale profilului feudal al suprastructurii românești bănățene, fapt datorat lipsei unor informații documentare corespunzătoare, relevă totuși un fapt incontestabil: încadrarea feudalității locale bănățene în cadrele feudalismului general, prin

formele sale de organizare și manifestare, prin comportamentul identic cu cel al oricărui feudal. Fireasca specificitate românească nu face decât să confere acestui nivel social o notă de originalitate, ce s-a păstrat aproape nealterată în cursul veacurilor XIV—XVI. La mijlocul secolului XVI, cucerirea Banatului timișan de către Imperiul otoman, a produs unele mutații evidente în sistemul economic și social bănățean, nobilii și cnezii români trebuind să caute noi forme de existență, adaptabile la noile realități geo-politice și social-economice.

NOTE

- 1 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 1982, p. 205.
- 2 Pesty Frigyes, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 51.
- 3 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, I/2, nr. DLI, p. 649.
- 4 Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 180.
- 5 Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCXLVII, p. 308.
- 6 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1883, p. 355.
- 7 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, nr. CCLIII, p. 282.
- 8 *Ibidem*, II/4, nr. CCXII, p. 362.
- 9 *Ibidem*, I/2, nr. DXXVI, p. 629.
- 10 Ioan Hațegan, *Rezistența cnezilor bănățeni față de politica de feudalizare în secolul al XIV-lea*, în „Banatica”, VIII, 1981, p. 219.
- 11 Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări istorice”, VIII, 1957, p. 67.
- 12 Dinu C. Arion, *Cnezii români. Contribuția la studiul lor*, București, 1938, p. 174.
- 13 Pesty Frigyes, *A Szörény vármegye . . .*, p. 17.
- 14 Idem, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 282.
- 15 *Ibidem*, p. 284.
- 16 *Ibidem*, p. 288.
- 17 *Ibidem*.
- 18 Ștefan Pascu, *Voievodatul . . .*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 55.
- 19 Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Timișoara, 1929, p. 8.
- 20 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, nr. XXXIV, p. 43.
- 21 Ion Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1934, p. 89.
- 22 Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. LXXXI, p. 94.
- 23 Gheorghe Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în vol. „Fraților Al. și I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, București, 1936, p. 870.
- 24 Adrian A. Rusu — Ioan A. Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului* (sf. sec. XV—înc. sec. XVI), în „Acta Musei Napocensis”, XXI, 1984, p. 221.
- 25 Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în „Revue roumaine d'histoire”, 3, 1987, p. 209.
- 26 Costin Feneșan, *Familia românească Bizerea și moșiile ei de pe Valea Pogănișului (1433—1447)*, în „Sargetia”, XVI—XVII, 1982—1983, p. 271.
- 27 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, nr. DCVII, p. 731.
- 28 *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 238.
- 29 Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 12.
- 30 Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Iancu de Hunedoara (1437—1457)*, în „Revista Institutului Social Banat—Crișana”, XIII, 1944, mai—aug., p. 567.
- 31 Idem, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu*, în „Revista Institutului Social Banat—Crișana”, XI, iul.—aug., p. 6.

- 32 apud David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1967, p. 57.
- 33 Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCCLXXVII, p. 449.
- 34 *Ibidem*, I/2, nr. CCLXX, p. 331. În 1390, regele Sigismund îi reconfirmă pe Petru fiul lui Dees, nobil cnez de Temeșel și pe frații săi Hălmeag, Cristofor și Mihail în posesiunile lor, deoarece vechile lor documente de posesiune s-au pierdut în timpul pătrunderii lui Dan, voievodul Țării Românești în districtul Mehadia.
- 35 Ioan A. Pop, *Încercări de imixtiune în Țara Hațegului în veacul al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XXV, 1982, p. 40.
- 36 *Ibidem*, p. 41.
- 37 *Istoria dreptului ...*, p. 503.
- 38 Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CLV, II/2, p. 176.
- 39 Traian Popa, *Familia Mătnic*, în „Banatul de altădată”, vol. I, 1944, p. 533.
- 40 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, nr. CCXCVII, p. 332.
- 41 *Ibidem*, I/2, nr. CCCXCVII, p. 478.
- 42 *Ibidem*, I/2, nr. CCCXIX, p. 506.
- 43 *Istoria dreptului ...*, p. 530.
- 44 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, nr. CCXLV, p. 274.
- 45 *Ibidem*, II/4, nr. CXXX, p. 230.
- 46 *Ibidem*, II/2, CCCLXV, p. 419. Banul Severinului adevărește faptul că nobilii români Nicolae și Ioan Albu împreună cu Ioan Dogan de Zorlenț s-au împăcat cu Dorotea, soția nobilului George Gâman de Bizerea ca să-i plătească după dreptul consuetudinar românesc zestrea și cheltuielile ce i se cuvin din averea imobilă a tatălui ei, Filip Halgas, datorită faptului că moșia acestuia, din lipsă de urmași masculini, avea să treacă în stăpânirea lor, ca înfrățiți pe moșie cu tatăl ei.
- 47 *Ibidem*, II/3, nr. CCCLVI, p. 508.
- 48 *Ibidem*, II/4, nr. V, p. 7.
- 49 *Ibidem*, II/4, nr. XXXIII, p. 56.
- 50 *Ibidem*, I/2, nr. DLXIV, p. 666.
- 51 *Ibidem*, II/2, nr. XXII, p. 29.
- 52 *Ibidem*, II/3, nr. CXCVIII, p. 251.
- 53 Ioan A. Pop, *op. cit.*, p. 41.
- 54 Idem, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 129.
- 55 *Ibidem*, p. 133.
- 56 Ion Baltariu, *op. cit.*, p. 114.
- 57 Ioan A. Pop, *op. cit.*, p. 68—69.

LA SITUATION SOCIALE-ECONOMIQUE ET JURIDIQUE DE LA NOBLESSE ROUMAINE DU BANAT AUX XIV—XVI SIECLE

(Résumé)

Un regard d'ensemble sur le monde féodal de Banat nous révèle un paysage ample et varié de l'organisation social-économique et juridique de celui-ci. La société roumaine de Banat apparaît très bien définie du point de vue de la stratification sociale, représentée par une féodalité locale qui se voulait intégrée et reconue dans le cadre du féodalisme officiel hongrois.

L'attribut principal de cette féodalité a été la qualité de maîtres de terres et d'hommes, attribut retrouvé partout dans le monde féodale de cette époque. C'est très important de souligner que ces cnezes roumains ennoblis par des diplômes royaux, ont été reconnus officiellement dans leurs possessions ancestrales; de cette manière ils étaient inclus dans le système féodal de type occidental imposé par la dynastie d'Anjou dans le royaume de l'Hongrie. Cette confirmation par des documents écrits a été obtenue des prestation de services envers la royauté; parmi ces

services fidèles ont pourrait remarque les obligations militaires exigés par le spécifique de frontière du Banat médiéval.

Il nous apparaît évidente la relation indissoluble entre la propriété sur la terre et l'anoblissement, parce que le diplôme royale de 1366 précisait clairement que personne ne peut posséder de la terre s'il n'est pas noble. À cause de ça les principales actions des cnèzes roumains de Banat, maîtres ancestraux des terres, en vertu de leur droit ancien roumain seront concentrées en vue de l'obtention de la confirmation officielle de la part de l'autorité suprême de l'état — la royauté hongroise.

Sans faire exception des règles du monde féodal, la société féodal de Banat a été très souvent agitée par des conflits sociaux entre les maîtres des terres, des conflits causés par la division de la possession entre les descendants ou par le droit de héritage des filles. Un élément très important qui met en relief le profil social-juridique de ces nobles roumains de Banat le constitue les institutions médiévales spécifiquement roumaines, sous la forme des assemblées des cnèzes ou des nobles qui étaient les instances principales de jugement dans les diverses causes apparues dans ce monde du Banat médiéval si agité. C'était un monde très intéressant qui balançait entre les traditions féodales occidentales classique et les particularités orientales de type byzantin.

MORILE MEDIEVALE DIN BANAT

OCTAVIAN RAUT

În spațiul ocupat de bazinele hidrografice ale râurilor din grupa de sud-vest a României, știrile despre morile de apă pomenite în izvoarele medievale scrise pot fi grupate în două categorii: una în care se includ referiri directe la o moară sau mai multe și alta în care acestea se reduc doar la o simplă menționare cuprinsă în formularea „moledinius et locis moledinorum“.

Știrile din prima categorie le întâlnim într-un număr redus de documente privitoare la împărțiri de bunuri între membrii aceleiași familii, danii, vânzări și cumpărări, zalogiri, legate, conflicte între stăpânii de moșii sau între stăpânii aceleiași moșii, construirea și repararea morilor, lucrări hidrotehnice aferente morilor. Știrile din această categorie ne indică o serie de elemente ca: numărul morilor, locul de amplasare, cursul de apă, numele proprietarului sau proprietarilor, numărul roților de moară, modul de acționare a roților, materialul de construcție, lucrări hidrotehnice, venituri și valoarea morilor. Niciodată însă toate aceste elemente nu apar întrunite în același document, din care cauză nu se poate obține o imagine globală asupra unei mori medievale.

Știrile din a doua categorie sunt mult mai numeroase și apar către sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIV-lea, morile și locurile de moară fiind incluse alături de celelalte foloase și folosințe ale unei moșii ca: pământuri arătoare și nearătoare, pășuni fânețe, livezi, vii, păduri, munți, ape și cursuri de apă. Ele apar mai ales în actele de danie și de punere în posesie a unei moșii. Lipsind toate elementele amintite mai sus, aceste știri permit doar aserțiunea că pe o anumită moșie, la data emiterii actului existau mori de apă. Situația s-ar putea explica fie prin faptul că morile deveniseră un component comun al peisajului agrar, ceea ce făcea inutilă evidențierea lor, fie prin faptul că erau de mărime redusă, cu o capacitate mică și aparțineau unor mici colectivități rurale, feudalul revenindu-i doar un venit neînsemnat.

Ambele categorii de știri apar disparat în timp și spațiu, ceea ce face imposibilă inventarierea tuturor morilor existente la un moment dat și într-o anumită zonă, cifrele rezultate din documentele păstrate reprezentând abia o parte din numărul real al morilor de altădată, ele constituindu-se doar ca un produs al hazardului, datorită căruia documentele au ajuns sau nu până la noi. Ca urmare, oricât s-ar înmulți numărul documentelor cu referiri la morile de apă, în absența unei operații de genul celei consemnate în Domesday Book din Anglia secolului al XI-lea, imaginea obținută rămâne difuză, suficientă însă pentru a ilustra unele aspecte social-economice ale feudalismului pe aceste meleaguri.

Ținând seama de terminologia de bază a morii de apă care este de certă origine latină, se poate admite pe drept temei că această instalație

tehnică datează din epoca daco-romană, fiind cunoscută în spațiul carpato-danubian încă din secolele II—III e.n.¹

Consemnarea acestei terminologii implică existența morilor de apă în tot cursul epocii de formare a poporului și limbii române. Izvoarele arheologice rămân însă tăcute, pe de o parte datorită perisabilității materialelor din care au fost construite morile, pe de altă parte datorită faptului că cercetarea arheologică n-a abordat încă temeinic această problemă nici măcar în legătură cu satul medieval. Din motive bine cunoscute și izvoarele scrise cu privire la îndelungata epocă a marilor migrații sunt multe și abia în prima jumătate a secolului al XI-lea, în „Viața Sfântului Gerard de Cenad“ se pomeneste despre o roabă. „ce rășnește grâul stăpânului său, că nu se află mori în ținutul acesta acum deloc“² Textul legendei hagiografice nu menționează cauza absenței morilor la data relatării, însă precizarea că ele lipsesc „acum“ presupune că în trecut au existat.

Despre prezența timpurie a morilor de apă, în partea de apus a spațiului intracarpatic românesc, aflăm o mențiune indirectă și în documentul emis de Ștefan al III-lea, regele Ungariei, în jurul anului 1169, în care sunt cuprinse bunurile aparținătoare mănăstirii din Sâniob, la sud de Oradea, considerate a fi fost donate de regele Ladislau al II-lea (1162—1163), printre acestea numărându-se și „patru case de morari și doi morari“³. Dania s-ar putea să fie mai veche, deoarece dacă S(ancto) din textul documentului nu este o adăugire greșită, așa cum se întreabă redactorii volumului⁴, atunci ar putea fi vorba de regele Sfântul Ladislau (1077—1095) ceea ce ar situa dania în a doua jumătate a secolului al XI-lea, coborând atestarea scrisă a morilor deservite de morarii amintiți până în deceniile următoare morții episcopului Cenad. Faptul că în același document sunt pomenite și două case de piuari, meșteșug care utiliza exclusiv energia hidraulică, întărește opinia că este vorba de mori acționate de apă și nu de altă sursă de energie.

Acceptând probabilitatea că dania a fost făcută de regele Sfântul Ladislau și legând aceasta de relatarea din Legenda Sfântului Gerard de Cenad, se poate considera că morile de apă sînt atestate documentar pe teritoriul țării noastre încă din secolul al XI-lea, ceea ce ar reduce substanțial decalajul față de primele informații scrise referitoare la morile de apă din apusul Europei și ar racorda spațiul românesc la progresul tehnic din domeniul utilizării energiei hidraulice înfăptuit în Occident în secolele X—XIII.

În Banat primele știri certe și directe despre morile de apă le aflăm într-un document din anul 1256 privitor la împărțirea moșiilor între membrii familiei Chanad⁵. Cu acest prilej sunt pomenite două locuri de moară și două roți de moară în satul Ciavoș pe Timiș, iar alte două roți de moară în satul Kalanthehluk, pe râul Bârzava, în apropiere de Patoș. Ele pot fi însă cu mult anterioare primei atestări scrise, deoarece, în același document întâlnim o moșie a Chanadinilor care poartă numele de *Molumzugh*, adică „locul morii“, ori, pentru ca un apelativ să se poată transforma în toponim trebuie să treacă o bună bucată de timp. Aproape trei decenii mai târziu, la anul 1285, pe moșiile Ciavos și Kalanthehluk se menționează doar cîte un loc de moară⁶, morile existente anterior fiind probabil distruse în cursul tulburărilor iscate de cumani în șesul bănățean, când aceștia jefuiesc și ard sate, curți și biserici, iar co-

mitale Toma din neamul Chanad își pierde multe acte ascunse în altarul unei biserici incendiate, câteva rude apropiate, o mulțime de iobagi și scapă cu viața fugind dincolo de Tisa⁷.

Mai bine de jumătate de secol, în documentele vremii nu se mai întîlnesc date despre morile de apă și abia în anul 1337, cu prilejul unei partajări de bunuri între Chanadin, arhiepiscop de Strigoni, fiul comitelui Toma și fii fraților săi, sînt amintite din nou morile de pe moșia Ciavos, fără a se specifica însă numărul lor⁸.

Cîteva ani mai tîrziu, la 1343, într-un act prin care magistrul Ladislau, fiul lui Gall, nobil de Omor, dăruiește surorii sale după mamă și prin ea soțului ei, nobilului magistru Blasiu, fiul lui Pousa de Zeer, jumătate din moșiile lui aflate pe cursul inferior al Bîrzavei, între Partoș și Gătaia, sînt amintite morile aparținătoare, fără a se indica însă numărul și amplasarea lor⁹.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, știrile despre mori se înmulțesc și acoperă în întregime rețeaua hidrografică alcătuită din Be-ga (Timișul Mic în documentele medievale), Timi, Pogăniș, Bîrzava, Caraș și Narad, rîu azi necunoscut cu acest nume. În tot mai numeroase documente se indică amplasamentul și chiar date referitoare la tipul de moară, numărul roților și uneori valoarea lor.

La 29 august 1359, regele Ludovic I-ul dăruiește, pentru vrednicia credincioșilor slujbe, lui Karapch, Stanislau, Negwe, Wlanik, Nicolae și Ladislau, fii lui Ladislau, fiul lui Zarna, boieri fugiți din Țara Românească, moșia Rykes, aflătoare lingă rîul Timișul Mic, cu șase sate precum și cu morile ce țin de acea moșie. Dania mai includea moșia Kyzygtew, tot cu șase sate și cu morile aparținătoare, situate tot pe Timișul Mic¹⁰.

La anul 1364 sunt atestate două mori, una pe Bîrzava cu o roată și alta pe rîul Narad, la care nu se specifică numărul roților. Cea dintîi aparținea nobilului Petru de Remetea, fiul lui Pavel Himfy, care o încredințează spre folosință lui Nicolae zis Ordos de Alsow-Halymka pe timp de șapte ani, proprietarul obligîndu-se ca, dacă cineva ar încerca să o ia înapoi în acest răstimp, să-i plătească beneficiarului zece mărci și numai așa să o poată lua¹¹.

Cea de a doua este menționată într-un act emis de palatinul Nicolae Kont la congregația generală a nobililor din comitatul Caraș, care și-a început lucrările la 22 iulie, aproape de orașul Șemlac. Cu acest prilej, magistrul Petru, fratele lui Benedict Himfy reclamă că moara de pe moșia Kuesd, pe rîul Narad, a fost năruită și dărmată de slujbașul din Halmos al arhiepiscopului Toma de Caloceia (din neamul Chanad) și de iobagii aceluiasi sat, iar slujbașul din satul Kuesd precum și judele sau cnezul de acolo, au fost grav răniți de săgeți¹².

Bucurîndu-se în continuare de favoarea regală, boierilor fugari din Țara Românească le este dăruită la anul 1365 moșia Ykus cu cinci sate, „cu pămînturile, munții și dealurile, pădurile și cu celelalte ale lor aducătoare de foloase”¹³, semnalîndu-ne astfel prezența morilor și pe cursul superior al Timișului Mic.

Pe Bîrzava morile sunt amintite din nou într-un act din anul 1369, prin care Ioan, fiul lui Hench și nepotul său de frate își împart între ei, în două părți egale moșia Soșdea și morile existente „recum și cele ce

le vor ridica în viitor, ca și orice alte foloase pe care le vor întemeia și statornici în vreun fel oarecare în cursul vremii, pe acel rîu¹⁴.

Despre mori grăiește și o poruncă a regelui Ludovic I-ul din anul 1372, prin care cere tuturor iobagilor săi credincioși din districtul Temeskuz ca în conformitate cu vechiul lor obicei să-și macine grînele numai la moara regală și nu la morile celorlalți oameni, cei care nu se vor supune urmînd a suferi cuvenita pedeapsă¹⁵.

O altă moară, de astădată cnezială, este amintită la anul 1376 în plîngerea adresată soției lui Benedict Himfy, de către cnezii de pe moșiile Remetea și Golonia, stăpânite în devălmășie de către frații Benedica, Petru și Nicolae Himfy. Printre alte abuzuri săvârșite de slujitorii acestora, se arată că de la moara lui Ioan cnezul, au luat fără temei 14 florini¹⁶.

În același an, 1376, cu prilejul unui diferent pentru hotare iscat între locuitorii din Căvăran și nobilii de Mîntic, este amintit un șanț săpat de la Timiș pînă la Valea Mătnicului și un drum aflat de-a lungul acestuia, necesar întreținerii morilor din Căvăran¹⁷.

O imagine mai cuprinzătoare asupra morilor de pe cursul Bîrzavei și Pogănișului ne oferă actul de împărțire a moșiilor Remetea și Iersig, între frații Benedict și Nicolae Himfy și nepotul lor de frate Ștefan, din anul 1377¹⁸. Conform acestei împărțiri, lui Benedict îi revenea moara din Golonia și un loc de moară lângă satul lui Gurea situat probabil tot pe Bîrzava. Lui Nicolae îi sunt atribuite mai multe mori: una în satul lui Nicolae, fiul lui Prebyl, aflătoare, după cum rezultă dintr-o partajare din anul 1389, pe Bîrzava¹⁹, o alta din satul lui Mayan, umblătoare pe același rîu, un loc de moară lângă satul lui Prebil, aflat probabil pe Pogăniș și alte două mori pe Pogăniș, una în satul lui Dobrota și alta în satul lui Luca. Lui Ștefan, fiul lui Petru de Remetea îi revenea moara din satul Lybur, moara de lângă curtea sa din Remetea și un loc de moară „în sus de târg“ anume locul morii numite a lui Scelow, aflat la Iersig pe Pogăniș, întrucît în tot cuprinsul documentului doar această așezare avea să fie folosită în comun de către cele trei părți. Deși amplasarea acestora nu este indicată, se poate considera că se afla pe Pogăniș, deoarece la împărțeala din anul 1388, pe acest rîu apar trei mori.

Tot în anul 1377, prin depozedarea unor nobili români, Benedict Himfy ajunge în stăpînirea moșiei Voya, unde pe rîul Caraș se afla o moară „inferiul pellens“²⁰.

Morile de pe moșiile familiei Himfy sunt pomenite și într-o listă de venituri și cheltuieli ale fostului ban Benedict Himfy²¹, considerată a fi fost redactată la anul 1372 sau 1378²². De la morile aflate pe moșia Remetea se încasează suma de cinci florini, iar de la altele, la care nu este indicat amplasamentul, doar o jumătate de florin. În listă se mai specifică că la cinci mori s-a măcinat o cantitate de opt căble de grîne, după măsura căblei de Timișoara²³, probabil pentru nevoile curții lui Benedict banul.

Despre morile de pe Bîrzava și Pogăniș se amintește din nou cu prilejul împărțirii morilor aparținătoare răposatului Nicolae Himfy, între Margareta, fiica sa, Vasile, nepotul lui Benedict și Ștefan, fiul lui Petru Himfy de Remetea, la anul 1388²⁴. Potrivit hotărîrii judecătorești, Margaretei i-au revenit trei mori pe Pogăniș, după care i-au aparținut tatălui ei și una care fusese în stăpînire devălmășă. Vasile a primit moara de

pe moșia numită Pribyfyaklofalua, pe Bârzava, cunoscută în actul din anul 1377 cu moara din satul lui Nicolae, fiul lui Prebyl, iar lui Ștefan i-a fost dată moara de pe moșia Mayanfalua, pe Bîrzava. Nu se mai amintește locul de moară aflat lângă satul lui Prebyl, iar în finalul actului se mai spune că Margareteh i-au fost lăsate trei mori pe Pogăniș, ceea ce ar putea însemna fie o repetare a celor consemnate în partea de început a documentului, fie că între anii 1377—1388 au fost construite trei mori noi, una eventual pe locul de moară din satul Prebyl, care nu mai apare ca atare.

În legătură cu satele Lewrenchfalva și Teers din comitatul Caraș, aparținătoare fraților Frank și Symon, fiii răposatului ban Konya de Zechen sunt menționate la anul 1388 și 1389, două mori pe riul Caraș²⁵.

În secolul al XV-lea, documentele înscruie existența unui număr sporit de mori și permit totodată stabilirea densității lor pe un anumit sector al unui curs de apă sau domeniu feudal. Astfel la 4 noiembrie 1408, regele Sigismund de Luxemburg poruncește capitlului din Cenad²⁶ și capitulului din Arad²⁷ să cerceteze adevărul în legătură cu reclamația magistrului Ștefan, fiul lui Petru Himfy, conform căreia cei trei fii ai lui Chep de Ghertenis au distrus iezătura de pe râul Bîrzava și însăși râul cu iezătura sa l-au îndepărtat de pe adevărata sa albie, trecându-l dincolo pe moșia lor, prin care fapt mai mult de 24 mori s-au pustiit pricinuindu-i o pagubă de 1 000 florini aur. O zi mai târziu, la 5 noiembrie 1408, regele trimite o scrisoare cu conținut similar comitelui de Timiș²⁸.

Documentele ulterioare nu consemnează rezultatul intervențiilor regale, se pare însă că cei din Ghertenis s-au liniștit doar pentru scurt timp, fiindcă șase ani mai târziu, la 13 noiembrie 1414, regele Sigismund poruncește iarăși capitlului din Cenad să cerceteze o nouă reclamație a celor din Remetea, care se plâng că nobilii din Ghertenis în zilele trecute au pus să fie mutat și întors râul Bîrzava de pe cuprinsul moșiei lor într-o nouă albie către moșia Ghertenis, fapt prin care le-au făcut foarte mari pagube²⁹.

La anul 1409 re apare în documente moara din Golonia care la împărțea din 1377 aparținuse lui Benedict Himfy, iar acum, fiul său, Heem de Iersig o stăpânea în devălmășie cu Ștefan de Remetea, căruia, în fața comitelui de Caraș, îi interzice să ocupe partea sa de moară și să strângă venitul ce i se cuvenea³⁰.

Un an mai târziu, la 1410, regele Sigismund dăruiește nobilului bărbat Laurențiu, fiul lui Mayus, altădată ban de Severin, moșia regală Weytheh cu două mori umblătoare pe râul Timiș³¹.

Locuri de moară pe Pogăniș sunt menționate într-un act emis la 13 mai 1515 de către Filip de Korog, prin care acesta dăruiește lui Andrei, judele curții sale din Cseri, un loc de sat „more Kenesiatus et officiolatus” care a fost cnezatul lui Ioan, fiul lui Farcaș, condamnat la moarte pentru furt pe Pipo de Ozora și executat prin spânzurătoare³².

Același Filip de Korog, mare vistier al reginei, la anul 1417, dăduiește, tot lui Andrei, oriunde ar putea găsi pe râurile numite Arsus și Timiș, începând de la moșia Bozos pînă la Thoti și la drumul Recas, un loc de moară, loc care să fie lipsit de stăpân, unde să aibă slobodă voie de a face o moară, iar dacă într-un asemenea loc de moară care ar avea stăpân, el va putea găsi chiar o moară pe care s-o dreagă și s-o pună în

stare de a sluji mai departe, atunci, după obiceiul și datina moșiei îi dăruiește venitul acelei (mori) care se cuvenea donatorului³³.

La anul 1422 sunt amintite trei mori vecine pe Bîrzava, una aparținând lui Toma de Halymba și se afla pe moșia sa cu același nume, iar două aparțineau fiilor lui Ștefan de Remetea și se aflau pe moșia lor Soșdea. Cei din familia Himfy se plâng regelui Sigismund că Toma de Halymba a construit de curând o moară pe un braț al Bîrzavei numit Kiralthow, în alt loc decât cel obișnuit, prin care fapt cele două mori ale lor au fost nimicite, aducându-le mari pagube. La porunca regelui adresată comitelui de Caraș, o comisie de anchetă trimisă la fața locului stabilește că într-adevăr Toma de Halymba a pus să se clădească o moară mai sus decât fusese altădată³⁴.

Într-un act de inventariere și prețuire a bunurilor aparținătoare unor nobili bănățeni, întocmit de capitlul din Cenad la 23 martie 1424 este pomenită o moară cu trei roți „subtus pelleus“ la Jebel, umblătoare pe râul Timiș³⁵. Cu acest prilej, deși sunt enumerate amănunțit și bunurile de pe moșia Weytheh, nu mai apar cele două mori aflătoare pe această moșie la anul 1410, când au fost dăruită fostului ban de Severin.

Către sfârșitul secolului al XV-lea, la anul 1475, este menționată o moară de pe râul Bistra, care „more turcorum“ a fost incendiată de un nobil caransebeșean³⁶.

În secolul al XVI-lea luptele cu turcii și ocuparea părții de câmpie a Banatului limitează aria de cuprindere a documentelor la zona mai înaltă din răsărit, despre morile de pe cursul inferior și chiar mijlociu al râurilor bănățene ne mai întâlnindu-se nici o mențiune. Acum însă apar frecvent morile de pe cursul superior și sporadic pe cel mijlociu, care în perioada anterioară nu au fost deloc pomenite.

La începutul acestui secol este amintită o moară la Margina și alta la Mănăștiur, ambele pe cursul superior al Timișului Mic, care țineau de domeniul Hunedoarei și aduceau un venit de 113,5 câble de grâu și 20 câble de mei în anul 1516, iar în anul următor 90 câble de grâu și 17 câble de mei³⁷.

În anul 1518 într-un act referitor la un litigiu pentru un loc de curte, niște finețe și pământuri arabile sunt semnalate morile aparținătoare nobililor caransebeșeni Nicolae și Gheorghe de Gârliște, existente pe râul Sebeș³⁸.

În a doua jumătate a acestui secol, la anul 1578, Voievodul Transilvaniei dăruiește nobililor Bona și Nicolae Wayda din Caransebeș o moară cu două roți pe Timiș, la Jdioara, care fusese în stăpînirea lui Ioan Endredy, mort fără moștenitori³⁹. Aceeaș moară, aflată în teritoriul cetății Jdioara, este amintită la anul 1585 ca fiind ruinată și aproape pustie⁴⁰, stare în care se afla și în anul 1590 când se precizează și amplasarea ei la locul numit Ostrov⁴¹.

La anul 1591, principele Transilvaniei confirmă și întărește nobilului Ladislau Lățug și rudeniilor sale o parte din moara ridicată în cuprinsul și la capătul pieții aceluiași oraș Caransebeș, în strada numită cea de Jos, pe râul Sebeș⁴².

Un loc de moară în teritoriul orașului Margina, pe râul Timișul Mic, este pomenit într-un document din anul 1598 ca aparținînd odinioară lui Nicolae de Bozwara⁴³.

Cu prilejul unei neînțelegeri iscate în legătură cu repararea zăgăzului și străvilarului de pe un canal de aducție, distruse de o revărsare a Timișului în anul 1599, sunt pomenite două mori din Prisaca, una aparținând nobilului Ioan Gîrlișteanu, comitele comitatului Caransebeș și alta nobilului Toma Nyakzo⁴⁴.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, la anul 1617, într-un act prin care Nicolae Lada din Turnu zălogește nobilului Francisc Măcișă un pământ arabil din hotarul satului Sacu, este indicat ca semn de hotar o vână de apă pe care s-a aflat moara sătenilor din satul de mai sus⁴⁵.

Mai multe mori din Caransebeș sunt amintite la anul 1622 într-o declarație dată în fața prim-judelui orașului de către nobilul Sigismund Fiat, care arată că ar avea un loc de moară pe ieruga orașului, aflătoare la capătul străzii Srem, între moara orașului și moara banului, care loc de moară s-a numit moara Maciova (dar) care moară n-a putut-o construi pînă acum. Hotărîndu-se s-o clădească, cere rudelor care dețin părți din acel loc de moară să participe la cheltuieli în raport cu părțile deținute deoarece, el posedând cea mai mare parte din locul de moară nu poate nicidecum să-l lase pustiu. La oferta făcută, rudele răspund că acum aflându-se în mari lipsuri nu pot suporta sarcinile impuse de construirea morii, dar Sigismund Fiat să ridice moara și cu timpul își vor rambursa cheltuielile⁴⁶.

Cea de a doua categorie de știri despre mori este cuprinsă în 82 documente în care se consemnează doar că pe o moșie sau alta la data emiterii actului existau mori, fără a se da nici un fel de amănunte în legătură cu ele. Aceste documente reprezintă doar 4,8% din cele 1693 publicate de F. Pesty și T. Ortvai. Deși morile nu apar decît printre alte foloase și folosințe ale unor moșii, semnalarea lor nu constituie o simplă formulare de cancelarie, deoarece în acest context nu le întîlnim în toate actele de danie sau punere în stăpînire, după cum nici nu sunt menționați pe moșiile situate în zona de cîmpie și nici viile sau eleșteele pe cele din zona muntoasă, ceea ce îndreptățește opinia că morile existau realmente pe moșiile unde sunt pomenite.

Documentele de mai sus, cu excepția a cinci, se referă la moșii aflate la est de o linie care de la Caransebeș, pe Timiș, ajunge pe Pogăniș la Iersig, trece la Bocșa pe Bîrzava și sfîrșește în aval de Secășeni, pe Caraș. Ea separă, în mare, cursul superior și mijlociu cu debit redus și pantă mai accentuată de cel inferior cu debit mare și pantă redusă, conținînd aproximativ două domenii hidrologice. Primul ocupă în întregime colțul de sud-est al Banatului și aparține exclusiv morilor cu ciutură al căror număr în acest spațiu se ridică la 509 din totalul de 885 mori cu ciutură existente la anul 1957 în întreaga țară⁴⁷. Cu aproape un secol în urmă, la anul 1874, numai în depresiunea Almăjului în 16 sate se înregistrau 339 mori cu ciutură, din care într-un singur sat, în Rudăria existau 51 de mori. În secolul al XVIII-lea, la anii 1769—1772 în intavilanul aceluiași sat existau opt mori pe pârăul numit tot Rudăria, iar la Carașova pe râul Caraș erau nouă mori⁴⁸.

Din cele câteva date statistice rezultă temeieri suficiente pentru a presupune că și în secolele XIV—XVIII există aceeași situație, doar că, în funcție de densitatea populației numărul morilor cu ciutură era mai redus.

Acest aspect permite aserțiunea că pe moșiile situate în părțile mai înalte ale Banatului funcționau în Evul Mediu doar mori cu ciutură care, dat fiind numărul mare, nu puteau fi înșirate în acte cu elementele necesare pentru individualizarea fiecăruia, ca în cazul morilor cu roată verticală, de dimensiuni și capacitate mai mare, întâlnite în vestul Banatului, pe cursul inferior și parțial mijlociu al râurilor din grupa de sud-vest. În plus, morile cu ciutură având o capacitate redusă, o moară actuală de mărime medie macină o cantitate de 30—45 kg. În timp de șase ore și chiar mai mult⁴⁹, nu puteau aduce un venit apreciabil stăpânilor de moșii dintr-o regiune unde cultura cerealelor ocupa un loc mai puțin important și din această cauză nu formau obiceiul unei atenții deosebite care să merite a fi menționat amănunțit în acte, mai ales că ele aparțineau în cele mai multe cazuri, ca și în trecutul apropiat, unor colectivități rurale restrânse.

Pe hartă, aria moșiilor în legătură cu care morile sunt pomenite la modul general, se suprapune aproape exact cu cea a morilor cu ciutură de la jumătatea secolului nostru și nu poate fi exclusă posibilitatea ca în secolele XIV—XVII ele să se fi extins și mai mult spre vest, pe cursul mijlociu al râurilor bănățene, aceste instalații tehnice țărănești putând fi clădite și reclădite repede, cu eforturi minime, fără meșteri de înaltă calificare.

Deși n-au fost epuizate toate sursele, din inventarul întocmit pe baza documentației care ne-a fost accesibilă, rezultă un număr de 58 mori și șase locuri de moară semnalate de știrile din prima categorie la care se specifică cel puțin moșia, numărul și râul pe care se afla și a căror menționare nu se repetă. Pe secole ele se repartizează după cum urmează: în secolul al XIII-lea patru roți de moară în două sate și două locuri de moară, în secolul al XIV-lea 15 mori și trei locuri de moară, în secolul al XV-lea 29 mori, în secolul al XVI-lea șase mori și un loc de moară, iar în secolul al XVII-lea până la anul 1639, un număr de cinci mori.

Pe cursuri de apă, între anii 1256 și 1639 se înregistrează șase mori și două locuri de moară pe Timiș, la care se mai adaugă un număr nespecificat de mori la Ciavoș și Căvăran. Pe Timișul Mic (Bega) sunt menționate două mori și loc de moară plus un număr nespecificat de mori pe moșiile Recaş, Chizătău și Ikus, iar pe numeroasele brațe dintre cele două Timișuri, în districtul Temeskuz, o moară regală și morile altor oameni. Pe Pogăniș erau pomenite trei mori și două locuri de moară. Pe Bârzava sunt menționate 33 de mori și un loc de moară plus un număr neprecizat de mori pe moșiile Gherteniş și Soșdea și între Partoș și Gătaia. Pe Caraș se aflau patru mori, iar pe Sebeș și Bistra, afluenți ai Timișului sunt amintite șase mori dintre care cinci la Caransebeș. Pe râul Narad, neidentificat, undeva în sud-vestul Banatului se afla o moară.

S-ar părea, la prima vedere, că numărul morilor, într-o perioadă de aproape cinci secole este destul de redus în comparație cu apusul Europei, unde în Anglia secolului al XI-lea, Domesday Book recenza 5624 de mori în 34 comitate⁵⁰. În realitate, însă situația este cu totul alta pentru că acolo unde documentele s-au păstrat, obținem o imagine cu totul deosebită. Așa de pildă, un act din anul 1408 atestă pe moșia Remetea

a nobilului Stefan Himfy un număr de peste 24 de mori care funcționau pe un segment de curs al Bârzavei, între Bocșa Română și Ghertenis, lung de numai 7 km, revenind o moară la 280 m de râu, pe când într-un comitat din sudul Angliei, pe râul Wilshire, în secolul al XI-lea pe 16 km de râu se aflau 30 de mori, revenind o moară la 500 m⁵¹, iar în țara noastră în secolul al XV-lea, pe un iaz al Buzăului, lung de 10 km funcționau 13 mori, adică o moară la 760 m⁵². Aceeași imagine ar fi valabilă și pentru celelalte râuri bănățene dacă s-ar fi păstrat documentele altor feudali ca în cazul familiei Himfy, de la care ne-a parvenit un număr impresionant de acte din secolele XIV—XVI.

Tot din documentele familiei Himfy reiese și densitatea morilor în funcție de numărul satelor și chiar de numărul curților iobăgești. Astfel conform actului de împărțeală din 1377—1378 pe moșiile Remetea și Iersig de pe Bârzava și Pogăniș se aflau 41 de sate care erau deservite de opt mori aparținătoare celor trei membri ai acestui neam, revenind în medie o moară la cinci sate. Trebuie reținut însă că pe zisele moșii se aflau și mori stăpânite de cnezii locali, dintre care moara cneazului Ioan este atestată documentar la anul 1376, iar existența anterior a altei mori cneziale poate fi dedusă din „locul morii numite a lui Scezlow“ atribuit la împărțeala din 1377—1378 lui Stefan, fiul lui Petru Himfy de Remetea. Ori dacă ele ar fi fost menționate în acte s-ar reduce substanțial media satelor deservite de o moară.

Această supoziție este confirmată de situația din anul 1408, când Ștefan de Himfy avea pe Bârzava, în cuprinsul moșiei Remetea, un număr de peste 24 de mori, adică un plus de peste 21 mori față de cele trei menționate în actul din 1377—1378, nu știm câte dintre ele vor fi fost mori cneziale acaparate de hrăpărețul nobil și câte au fost construite de el după această dată, certă este însă existența lor.

Relativă este și densitatea morilor în funcție de numărul curților iobăgești. În anul 1388 la împărțeala dintre moștenitorii lui Nicolae, în 18 sate de pe moșiile Remetea și Iersig sunt enumerate 308 curți și cinci mori, revenind în medie o moară la 61 gospodării, în timp ce în Anglia secolul al XI-lea revenea o moară la 50 de cămine cu variații importante de la un comitat la altul, de la o moară la 26 de cămine la o moară la 96 de cămine⁵³.

Aceleași variații se înregistrează și în Banatul medieval unde pe moșia Soșdea, vecină cu Remetea, la anul 1369 sunt pomenite mai multe mori pe Bârzava, fără a se specifica numărul lor exact. Actul de împărțire a moșiei Soșdea, în două părți deopotrivă, între Ioan, fiul lui Hench și nepotul lui de frate, consemnează că satul avea 24 de curți ceea ce dacă numărul morilor ar fi fost numai de două revenea o moară la 12 gospodării, medie mult mai ridicată decât cea rezultată pe moșiile Remetea și Iersig, în părțile aparținătoare lui Nicolae Himfy.

Mediile obținute deși se raportează doar la un sector limitat din zona piemontană și cîmpia înaltă, atestă că în acest spațiu cultura cerealelor ocupă un loc important în economia Banatului medieval. Chiar dacă morile aveau o capacitate redusă, numărul lor mare indică ponderea însemnată pe care cerealele panificabile o aveau în alimentația populației, o notă sumară din lista de socoteli a lui Benedict Himfy din anul 1372 arată că numai pentru nevoile curții s-a măcinat odată cantitatea

de opt câble⁵⁴, iar într-o plângere din anul 1406, adresată judei curții regale, Ștefan Himfy de Remetea reclamă că Heem, nepotul lui Benedict Himfy a pus să se ia cu forța și să-i fie propită, spre marea sa pagubă, pâinea, berea și boii unor iobagi ai săi care locuiesc în Iersig⁵⁵.

În șesul bănățean, unde cultura cerealelor avea condiții optime, densitatea morilor a fost cu certitudine mai mare. Ea este sugerată de existența încă din 1256, a două roți de moară și două locuri de moară în satul Ciavoș, pe Timiș și a două roți de moară în satul Katheluk pe Bîrzava. Două secole și jumătate mai târziu, în anii 1410 și 1424 erau semnalate două mori pe Timiș la Voiteni și o moară cu trei roți în satul vecin Jebel.

Semnificativ este și faptul că documentele, ori cît de puține ar fi, atestă o continuitate de funcționare a morilor pe același amplasament. Astfel, moara din Golonia, semnalată pentru prima dată la anul 1377, re apare în documente după o perioadă de 32 de ani, în 1409. Morile de la Ciavoș și Kalentheluk din 1256 sunt menționate din nou la anul 1337, după un răstimp de 81 de ani. Mai edificator apare cazul morii din Lybur de pe moșia Remetea, pe Bîrzava. Pomenită la anul 1377, ea a continuat să existe, în același loc, la Berzovia, sub numele de moara din Ibor, până la jumătatea secolului nostru.

În tot cursul Evului Mediu morile au avut o existență precară, supusă vicisitudinilor de tot felul și din documente se poate desprinde limpede fenomenul de ruinare și pustiire a morilor. Asemenea mori sunt pomenite pe cuprinsul domeniului Gseri, într-un act emis la anul 1417 de către Filip de Korogh. Tot pe Timiș, o moară cu două roți existentă la anul 1578 pe teritoriul cetății Jdioara, se afla în ruină și părăsită la anii 1585 și 1590. Ruinată era și moara sătenilor din Sacu, într-un act din 1617 menționîndu-se ca punct de reper doar vina de apă pe care se afla moara de altădată. Despre mori ruinate și dispărute poate fi vorba și în frecvente cazuri când sunt amintite doar locurile de moară ca de pildă, locul morii numite „a lui Scezlow“, din anul 1377 sau locul de moară „al lui Sigismund Fiat din Caransebeș“, care loc de moară s-a numit moara Maciova.

Cauzele ruinării și pustiirii morilor sînt numeroase și variate, multe mori vor fi fost distruse de marile viituri ale apelor care nimicesc stăvilarele și colmatează iezăturile ca în cazul celor două mori de la Prisaca, pe Timiș, pe care proprietarii nu le pot reface din lipsă de bani. Începînd de la finele secolului al XIV-lea tot mai multe mori sunt distruse prin incendiu în cursul incursiunilor turcești, încît în documente s-a încetățenit expresia „more turcorum“. Altele, ca cele de pe domeniile neamului Chanad, pier în urma turburărilor interne pricinuite de răscoala cumaniilor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Frecvent sunt disparițiile în urma răfuieților dintre feudali ca moara de pe râul Narad din satul Kuesd, împotriva căroră oamenii arhiepiscopului de Calacea întreprind o adevărată expediție punitivă la anul 1364 sau ca moara de pe riul Bistra arsă din temelii „more turcorum“ în conflictul dintre nobilii români de Vad și Bizerea la anul 1478, paguba fiind evaluată la 60 de florini. Multe mori s-au ruinat în urma exercitării dreptului de monopol al feudalului ca în cazul de la anul 1372 cînd regele Ludovic I-ul po-

runcește tuturor iobagilor săi din districtul Temeskug să macine grinele nu la morile celorlalți oameni ci numai la moara regală.

Documentele oferă doar vagi și arareori date pe baza cărora să poată fi stabilit tipul morilor aflate în uz în Evul Mediu pe cursul apelor bănățene. Deși există numeroase criterii în funcție de care morile se încadrează în diferite tipuri, informațiile lacunare de care dispunem ne permit să distingem, după poziția roții, doar mori cu roată verticală. Existența morilor cu roata orizontală nu este atestată direct în izvoarele scrise, ea poate fi doar postulată pe baza realităților cunoscute în ultimele secole. Se poate însă afirma că prezența ambelor tipuri a fost determinată și în Evul Mediu de caracteristicile hidrologice ale cursurilor de apă și de aspectul reliefului care coboară în trepte de la este spre vest. Ca urmare în zona montană din răsăritul Banatului au predominat până în zilele noastre morile cu ciutură, iar zona piemontană și de câmpie a fost dintodeauna domeniul morilor cu roată verticală și admisie inferioară, sistem impus de secetele hidrologice proprii părților joase în perioada vară-toamnă.

O precizare în acest sens oferă moara de pe moșia Voia, pe cursul inferior al Carașului, pomenită la anul 1378, în legătură cu care se specifică în mod clar, „unum molendinum inferius pellens“. De același tip a fost și moara de pe moșia Jebel despre care în inventarul de la 1424 se spune, „unum molendium trium rotarum de subtus pellens super fluvio Themes sed aliquando per siccitatem cessans“, ceea ce implică existența unei iezături cu stăvilă pentru a asigura debitul de apă necesar acționării roților și în vreme de secetă. Sublinierea de mai sus pare să indice că existau și mori cu roțile instalate la firul apei care atunci când debitul scădea din cauza secetei nu mai puteau funcționa.

Iezături sau canale de aducție necesare pentru asigurarea unui debit constant de apă existau și pe cursul inferior al Bârzavei și au constituit obiect de frecvente și îndelungate conflicte între nobilii proprietari de mori de pe moșiile Remetea, Ghertenis, Soșdea și Halymba înșirate pe Bârzava, de la Bocșa până la Gătaia, fiecare dintre stăpâni căutând, conform zicalei „să tragă apa la moara lui“, ceea ce va genera adevărate mici războaie ale morilor, sugestiv ilustrate de conflictul dintre familiile Himfy de Remetea și Cheep de Ghertenis.

În urma unei plingeri a magistrului Ștefan, fiul lui Petru de Remetea la 4 noiembrie 1408, regele Sigismund de Luxemburg pomeneste capitlului din Cenad și capitlului din Arad să cerceteze adevărul despre învinuirile aduse celor trei fii ai lui Cheep de Ghertenis, care conform reclamației au distrus iezătură de pe râul Bârzava și însuși râul cu iezătura sa l-au îndepărtat de pe adevăratul său curs, trecându-l dincolo pe moșia lor, prin care fapt mai mult de 24 de mori s-au pustiit, paguba fiind evaluată la 1 000 florini aur. O zi mai târziu, la 5 noiembrie 1408, regele trimite o scrisoare cu conținut similar și comitelui de Timiș.⁵⁶

Documentele ulterioare nu consemnează rezultatul intervenției regale, însă șase ani mai târziu, la 13 octombrie 1414, regele Sigismund cere capitlului din Cenad să cerceteze o nouă reclamație a Himfeștilor în care se arată că aceiași fii ai lui Cheep de Ghertenis au pus de curând să fie mutat și întors râul Bîrzava de pe cuprinsul moșiei lor Remetea, într-o altă albie nouă, către moșia lor Ghertenis, pricinuindu-le mari pagube,

că Iacob de Ghertenis a bătut cumplit pe un cnez al magistrului Ștefan de Remetea, jefuindu-l de bunurile aflate asupra lui, că pe deasupra a pus să fie uciși cu săgețile o mulțime de cai din herghelia hărăzită bisericii parohiale din Remetea și că nemulțumit cu atâta a ucis și a luat cu forța niște cai aparținând unor slujitori ai aceluiași Ștefan⁵⁷.

La rândul lor, nobilii din Remetea ripostează tot atât de brutal și dintr-o scrisoare a vicontului de Caraș din 22 iunie 1415, aflăm că Ștefan de Remetea și fiul său Emeric și-au mână hergheliile să pască semănăturile iobagilor familiei Cheep din Ghertenis, au nimicit pădurile și livezile lor iar pe custodele pădurilor l-au bătut și rănit⁵⁸.

Diferendul iscat de mutarea cursului Bârzavei nu era rezolvat nici în anul 1418, în două rânduri, la 16 ianuarie și 15 februarie, regele cere capitlului din Arad să trimită oameni de mărturie la fața locului⁵⁹, iar în anul 1420 era încă dezbătut în fața capitlului din Cenad⁶⁰.

Un nou conflict pentru mori izbucnește în anul 1422 între fiii lui Ștefan Himfy de Remetea și Toma, fiul lui Emeric de Halymba, care a pus să se construiască o moară pe un braț al Bârzavei, mai sus decât fusese altădată, ceea ce a dus la defașectarea a două mori de ale părții adverse⁶¹.

Pricina se va rezolva abia în anul 1424 prin mijlocirea unor arbitri, cele două părți obligându-se să închidă iezătura de pe brațul Bârzavei numit Kiraethawwa, să întoarcă mersul ce i s-a dat acum din nou pe albia cea veche, fiecare urmând să păstreze și să îngrijească câte o jumătate din iezătură, să-și pună în rînduială morile, nobilii de Halymba să-și așeze moara mai în aval, iar în cazul că existența ei ar cauza dificultăți morilor din amonte s-o dărâme din temelie⁶².

Setea de apă care stă la baza acestor conflicte s-ar putea explica fie prin existența unor condiții climaterice nefavorabile care să fi determinat o diminuare apreciabilă a debitului râurilor, fie prin înmulțirea numărului de mori și creșterea dimensiunii roților. În ambele cazuri, cantitatea de apă necesară funcționării morilor putea fi asigurată numai în detrimentul vecinilor din amonte.

În primul caz se știe că pentru apusul Europei, după perioada de climat blăbăndal de la finele secolului al XIV-lea, începutul secolului al XV-lea a fost marcat de grave perturbații climaterice⁶³. Nu se știe însă în ce mod a fost afectat de aceste perturbații teritoriul țării noastre, dacă ele s-au manifestat prin precipitații abundente, care ca în Franța au produs inundații catastrofale în multe provincii, sau dacă, dimpotrivă, ele au generat fenomene de secetă, așa cum pare să indice faptul că moara de la Jebel din 1424 a fost făcută ca să poată merge și în vreme de secetă.

În al doilea caz, înmulțirea morilor este cert evidențiată de documente, conform cărora pe moșia Remetea în anii 1376—1378 existau doar patru mori aparținătoare familiei Himfy, la anul 1408 numărul lor ajunge să treacă la 24, ceea ce însemnează o substanțială creștere demografică și o importantă sporire a producției cerealiere.

Insuficiența datelor cunoscute până acum nu permit o opțiune categorică deși se pare că pentru secolul al XIV-lea ritmul prefacerilor climaterice a fost, în linii generale, același pentru întreaga Europă. Iarna

anului 1358 a fost, de pildă, deosebit de redutabilă în Franța, tot atât de aspră a fost și în părțile noastre unde pe Valea Carașului la 8 aprilie 1358 zăpada era atât de mare încât nu s-a putut face reambularea moșiei Secaș, operația trebuind să fie amân timer pentru data de 27 mai⁶⁴.

Dincolo de aceste aspecte rămâne de elucidat problema potențialului tehnic pe baza a căruia erau posibile frecvențele schimbări de curs ale râurilor, îndiguirile și cumpănirea morilor, lucrări hidrotehnice care presupun nu numai forță de muncă dar și anumite cunoștințe de specialitate și utilaje asupra cărora documentele nu ne oferă nici o indicație directă.

Pentru secolul al XIV-lea există mărturii că utilizarea roții hidraulice nu s-a limitat doar la măcinarea cerealelor ci s-a extins și în alte domenii. Un act din 1363 menționează o moară cu o roată ce mișca o puiă în satul Saldobady din nord-vestul Banatului, care a fost a răposatului cnez Ladislau și a vecinului său, ambii osândiți pentru tâlhăriile lor săvârșite la Lipova, la pedeapsa spânzurătorii⁶⁵. În actul de împărțire a moșiei Soșdea din anul 1369, pe lângă morile existente și viitoare se amintește și despre alte foloase pe care le vor întemeia și statornici în vreun fel oarecare, în cursul vremii pe Bârzava, ceea ce presupune că erau cunoscute și alte instalații tehnice acționate de forța apei, unele dintre ele fiind probabil legate de exploatarea miniere din districtul Kuesd, unde, în zona Bocșa Română-Dognecea, minereurile metalifere erau exploatate încă din epoca daco-romană.

În acest spațiu, mineritul este atestat documentar încă de pe la jumătatea secolului al XIV-lea, când la anul 1358 cu prilejul reambulării moșiei Secaș, este pomenită o mină regală de nord de Caraș, iar către sfârșitul secolului, la anul 1395 sunt menționate minele de fier aparținătoare cetății Kuesd⁶⁶. Este de presupus că de cunoștințele și priceperea minerilor în domeniul hidrotehnic au beneficiat direct sau indirect stăpânii de moșii, interesați de abaterea râurilor, construirea de canale, stăvilare și de multiplele utilizări ale roții hidraulice. Prezența acestor mineri pe Valea Bârzavei, ca o categorie distinctă, alături de iobagii care lucrau în mine, este atestată de un act din anul 1407 în care urmașii fraților Himfy se plâng că nobilii de Macedonia cu minierii și iobagii din Kuesd au extras aur din minele aflate în cuprinsul moșiei lor Remetea⁶⁷.

Deși nu afectează spații întinse, lucrările hidrotehnice aferente morilor aduc modificări notabile peisajului geografic în care se înscriu ca creații singulare ale activității omului, acestea ca orice fel de intervenție a omului de-a lungul unui curs de apă constituind o sursă de dezechilibru, care modifică jocul fenomenelor naturale⁶⁸, amploarea consecințelor fiind determinată de dimensiunile acțiunii umane și de durata ei.

În Evul Mediu, când de-a lungul râurilor existau adevărate păduri-galerii, defrișarea vegetației de pe amplasamentul morii și apoi permanentul du-te-vino de la moară duceau la modificarea florei. Circulația carelor și căruțelor avea ca rezultat crearea unor artere de acces la moară, consemnată într-un act din anul 1428 privitor la reambularea moșiei Gyormath din comitatul Timiș, ca „drumul morii”⁶⁹.

Modificări cu rezonanțe mai ample în peisajul geografic surveneau în urma construirii iezăturilor ceea ce implica săparea canalului, înălțarea barajului și a unui stăvilar prin care se regla aducția apei la roata morii. Ca urmare, o bună parte din apa râului era deviată în ca-

rial, diminuându-se astfel scurgerea pe albia naturală a râului, iar între acesta și canal se forma un fel de ostrov. Cu timpul, vechea albie se înlăstina, transformându-se într-un braț mort, situație ilustrată de un act din anul 1404, prin care Ștefan Himfy oprește pe fii lui Andrei Chap de Gherteniș de la folosirea unor pământuri arabile și fânețe aflate între Bârzava și Zuhathia, ocupate în mod fraudulos⁷⁰, hidronimul *Zuhathie*, (*Suhat*), având sensul de pășune pe lângă ape, pe locuri mocirloase⁷¹.

Creșterea numerică a morilor pe malul unui râu sau iezături avea ca rezultat intensificarea procesului de colmatare, morile din amonte ajungând în situația de a nu mai avea apă suficientă. Se recurgea atunci la închiderea iezării și întoarcerea pe matca cea veche, soluție la care se ajunge în privința morilor de pe un braț al Bârzavei în conflictul din anul 1424 dintre nobilii de Remetea și cei de Halyimba. Alteori se sapă un nou canal așa cum s-a întâmplat în conflictul dintre Ștefan, fiul lui Petru Himfy, fostul ban al Bulgariei, care oprește pe fii lui Nicolae de Jank să-și construiască o moară pe Caraș. Ca ripostă, aceștia deviază apele râului, prin care fapt cotropesc și o bucată de pământ de pe moșia Voia, iar în anul următor distrug iezătura morii himfeștilor⁷².

Rezultatul era despletirea cursului de apă în numeroase brațe care se anastomozau frecvent în funcție de debit, aspect comun pentru cursul inferior al Bârzavei și Carașului, un braț al acestuia, între Ticvaniul Mare și Ticvaniul Mic, numindu-se până azi *Pârul Morilor*. În același timp morile dezafectate erau acoperite de cantități mari de aluviuni, ceea ce face dificilă descoperirea lor în prezent. În Franța, de pildă, fundațiile morilor gallo-romane din Lorena au fost aflate sub un strat de aluviuni posterioare gros de aproape trei metri⁷³.

Cea mai mare parte a morilor la care se indică locul și râul aparțin regelui și nobilimii. O moară regală, concurată de morile altor oameni, este menționată în anul 1372 în districtul Temeskuz. Deși nu sunt amintite direct, mori regale au existat și pe moșia regală Hodos, de unde în anul 1379 se permite unui morar să plece pentru a se așeza pe moșia lui Ștefan Himfy de Remetea. Tot suveranului îi aparțineau și cele două mori de pe Timiș dăruite banului de Severin odată cu moșia Veiteh la anul 1410. Numărul morilor regale se afla însă în continuă scădere, pe măsură ce creștea numărul moșiilor regale dăruite nobilimii mai ales pentru servicii militare.

Încă secolul al XIII-lea, mori și locuri de moară pe Timiș și Bârzava se aflau în proprietatea nobililor din familia Chanad. În secolul al XIV-lea nobilii din familia Himfy stăpâneau numeroase mori pe Pogăniș, Bârzava și Caraș, iar în secolul al XVI-lea Ștefan Himfy de Remetea avea peste 30 de mori numai pe Bârzava. Un număr mai mic de mori, tot pe Bârzava aparțineau nobililor de Gherteniș, Soșdea și Halyimba. Pe Timiș, în aceeași vreme, apar ca proprietari de mori nobilii români de Mitnic, Gârliște, Bizerea și Aremeniș.

Stăpânii feudali puteau concede altei persoane dreptul de a construi o moară pe moșia sa, rezervându-și o parte din veniturile⁷⁴, și la anul 1417. Filip de Korogh, mare vistier al reginei, dăruiește judeului curții sale din Chery, district românesc dintre Timiș și Pogăniș, un loc de moară care

să fie lipsit de stăpân oriunde ar putea găsi pentru a-și construi acolo o moară. În cazul că într-un asemenea loc de moară care ar avea stăpân, va putea găsi o moară pe care s-o dreagă și s-o pună în stare de a sluji mai departe, atunci după datina și obiceiul moșiei Chery îi dăruiește venitul acelei mori care i se cuvenea lui⁷⁵.

Faptul că judele curții, în urma reparării unei mori părăsite, avea să beneficieze numai de venitul cuvenit stăpânului de moșie pare să indice că cel care și-a lăsat moara să se ruineze își menținea în continuare drepturile avute anterior, situație care trimite la vechiul drept cutumiar românesc conform căruia, cel care planta via sau pomi fructiferi pe un loc aparținând altuia beneficia de roadele muncii sale dar nu de țere-nul pe care plantase.

Existența acestui drept cutumiar, aflat în vigoare pe cuprinsul districtului Chery și după ce în anul 1387 regele îl donase familiei Korogh, și dintr-un alt act emis de Filip de Korogh în anul 1415 prin care i se dăruie aceluiași jude al curții sale, „more kenesijatus et officiolatus“ un loc de sat lângă râul Pogăniș, care a fost altădată cnezatul lui Ioan, fiul lui Farcaș, ajuns în mâinile feudalului străin ca urmare a condamnării cneazului la moarte prin spânzurătoare „in iudicio generali“ la Timișoara⁷⁶.

Locul de sat este dăruit de Filip de Korogh cu toate foloasele, pământuri, arabile, fânețe, păduri, ape, locuri de moară exceptând numai „colletis strada viarum“. De asemenea, se acordă satului libertate pe timp de 20 de ani urmând ca numai după curgerea acestui timp să-i plătească jumătate din dare. Toate acestea sugerează opinia că în districtele românești din Banat, chiar și atunci când sunt dăruite de rege unui nobil străin, vechile raporturi statornice între cnezii români și puterea regală continuă să fie menținute.

Până în a doua jumătate a secolului al XIV-lea cea mai mare parte din morile aparținătoare nobilimii erau stăpânite în devălmășie, documentar primele ieșiri din indiviziune sunt semnalate în anul 1369, când Ioan, fiul lui Hench și nepotul său de frate își împarte în două morile de pe moșia Soșdea. Procesul se desfășoară însă foarte lent și la anul 1409 urmașii foștilor bani ai Bulgariei mai stăpâneau în comun moara din Golonia, pe Bârzava. Această formă de proprietate era încă viabilă în secolul al XVII-lea, când la anul 1622 nobilul român Sigismund Fiat se străduia să-și cointerezeze o mulțime de rubedenii la construirea unei mori în Caransebeș pe un loc de moară pe care-l stăpâneau în comun.

Rar pomenite în documente, deși par a fi destul de numeroase, morile aparținătoare cnezilor. O moară a lui Ioan cnezul, pe Bârzava, în cuprinsul domeniului familiei Himfy apare în anul 1376 când slujbașii fraților Himfy iau de aici cu jaPCA suma de 14 florini. Cneziale par a fi fost și cele trei mori din actul împărțială a moșiilor himfeștilor din 1377—1378, două situate pe Pogăniș și una pe Bârzava⁷⁷. Un loc de moară în amonte de tirgul Iersig, anume „locul morii numite a lui Scezlow“ este amintit în același document. La anul 1415 sunt menționate locurile de moară de pe Pogăniș, din districtul Chery, care se aflau în cnezatul lui Ioan, fiul lui Farcaș, spânzurat din ordinul lui Pipo de Ozora. Situația acestor mori fiind reglementată de dreptul cutumiar românesc, ele apar documentar doar incidental, atunci când intră în stăpânirea feudalilor

străini sau când cnezii se plâng împotriva abuzurilor săvârșite de slujitorii acestora.

Despre mori ale cetăților bănățene nu avem informații clare, se pare totuși că moara cu două roți aflătoare pe Timiș, în teritoriul posesiunii Jdioara, a aparținut inițial cetății cu același nume. Din cuprinsul unor documente din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aflăm că înainte de anul 1570 când voievodul Transilvaniei o donează nobililor caransebeșeni Bona și Nicolae Wajda, moara era proprietatea lui Ioan Endredi, mort fără moștenitori⁷⁸, amintit ca prefect al cetății pe la anul 1566⁷⁹. Când la anul 1585, la porunca lui Sigismund Bathory, omul voievodului și delegatul capitalului din Alba-Iulia se deplasează la cetatea Jdioara pentru a-l pune în stăpânire pe Ștefan Appafy, moara era considerată bun al cetății deoarece Bonifaciu Wajda, beneficiarul daniei din anul 1578 se împotrivește la darea în stăpânire a morii invocând doar faptul că ea aparținuse odinioară lui Ioan Endredi⁸⁰.

Despre morile aflate în proprietatea orașelor din Banat, documentele nu consemnează decât o singură dată, în anul 1622, o moară a Caransebeșului situată pe ieruga orașului în strada Srem. În același document, în vecinătatea orașului, este amintită o moară a banului, fără a se specifica numele acestuia. Deoarece în perioada 1621—1623 în nici un act nu se pomenește numele banului s-ar putea ca demnitatea să fi fost vacantă și în acest caz moara să fie aparținut unui fost ban sau instituției băniei.

Alte mori erau proprietatea colectivităților rurale, în documente este însă amintită doar o moară a sătenilor din Sacu, care la anul 1617 nu mai exista. Aflată pe o vână de apă, un afluent neînsemnat al Timișului, al cărui nume nu este menționat în text, era desigur o moară mică, care funcționa ca intermitență, depinzând de debitul cursului de apă.

Morile erau construite pe cheltuiala proprietarilor care adeseori subliniază efortul deosebit pe care îl necesită construirea ori repararea lor. Dintr-un act din anul 1599 aflăm că în trecut cele două mori de la Prisaca „distruse adeseori de furia apelor Timișului au fost totuși refăcute cu cheltuielile, osteneala și truda mare” a celor doi nobili proprietari. Când însă, în anul de mai sus, o mare viitură „a spălat în întregime și a umplut cu nămol zăgazul și stăvilarul acelor mori „proprietarul uneia dintre ele refuză să participe la lucrările de refacere” și n-a voit să construiască și nici să ajute cu ceva” lăsând toată povara pe seama lui Ioan Gârlișteanu, comitele comitatului Caransebeș, care pretinde ca Ștefan Nyakaza „să nu aibe îngăduință să-și reconstruiască până când el sau urmașii lui nu vor plăti pentru ce le revine”.

Într-un alt act, din anul 1622 se arată că nobilul, intenționând să construiască o moară în Caransebeș a cerut rudelor sale, cooproprietari ai locului de moară” să stea alături de el cu cheltuieli și de asemenea cu alte osteneli care ar privi construirea morii” dar că ei refuză motivând că „s-ar afla acum în mari lipsuri și n-ar putea suporta cheltuielile” dar Sigismund Fiat să ridice moara, partea lor urmând a o achita mai târziu, „dacă Dumnezeu îi va ajuta”.

Lipsa de interes față de mori în părțile Caransebeșului s-ar putea explica nu atât prin sumele mari necesitate de asemenea investiții cât prin dificila situație politico-economică de la finele secolului al XVII-lea și începutul celui următor determinată de luptele pentru stăpânirea Tran-

silvaniei și mai ales de jefuirea și pustiirea regiunii de către mercenarii sârbi ai lui Simion Lodi, instalat ca ban la Caransebeș.

Documentele nu pomenesc nimic despre meșterii constructori de mori, care probabil că erau localnici, feudali ridicându-și morile pe cheltuiala lor și cu prestații în muncă ale iobagilor care erau obligați să asigure și lucrările curente de întreținere⁸¹.

Tot localnici vor fi fost și meșterii morari care asigurau funcționarea morilor, un document din 1379 menționând că oficialul moșiei regele Hodoș aflată la sud de Lugoj a poruncit subalternilor săi să permită morarului Ștefan de pe această moșie, după ce își va fi plătit terragiul și celelalte dări obișnuite, să plece pentru a se stabili pe moșia lui Ștefan Himfy, care stăpânea numeroase mori pe Bârzava⁸². Meșteri morari sunt implicați și în conflictul dintre nobilii Kopaz de Wad și Gheorghe, fiul răposatului Ladislau Găman de Byzera, privitor la incendierea morii de pe Bistra în anul 1478. Documentele bănățene nu pomenesc nimic despre modul în care erau retribuiți morarii pentru slujba lor, probabil însă că plata, la fel ca în alte părți se făcea în natură sau în bani.

În documentele care ne-au fost accesibile nu se întâlnesc acte de vânzare-cumpărare a morilor și cu două excepții, nici date privitoare la veniturile aduse de mori. Din această cauză valoarea lor nu poate fi stabilită decât cu aproximație în funcție de datele oferite de către actele de zălogire sau a estimării pagubelor pricinuite prin dezafectarea unor mori în urma abaterii cursului de apă de către vecini sau a distrugerii lor prin incendiere sau alt gen de acțiuni violente. În ceea ce privește veniturile, datele nu apar decât la un mare interval de timp, în secolul al XIV-lea și în secolul al XVI-lea, în locuri diferite și în condiții economice diferite.

Despre valoarea unei mori un prim reper ne oferă un act din anul 1364, când nobilul Petru Himfy de Remetea dă spre folosință altui nobil meșter o moară a se de pe Bârzava pe timp de șapte ani, menționându-se că dacă cineva ar încerca să o ia înapoi în acest răstimp, proprietarul să-l despăgubească pe Nicolae de Halymba de Jos cu suma de zece mărci, ceea ce echivalează cu 40 de florini. Din text nu rezultă dacă despăgubirea se referă la valoarea morii sau dacă este vorba de venitul pe care putea să-l aducă în cei șapte ani de folosință, venit care însemna în medie 5,61 florini pe an. Suma pare a fi însă prea mare pentru o singură moară deoarece dintr-o listă de venituri și cheltuieli a fostului ban Benedict Himfy aflăm că în anul 1372 sau 1378 de la mai multe mori al căror amplasament nu era indicat și de la morile din Remetea s-a încasat un venit total de numai 5,5 florini⁸³, ceea ce pare să indice că despăgubirea de 40 de florini se referea la valoarea morii.

Aceeași valoare pare a rezulta și dintr-un act din anul 1368 prin care Ioan, fiul lui Henoch de Soșdea zălogește nepotului său de frate părțile sale din morile aflate pe Bârzava pentru suma de 40 de florini⁸⁴. Tot o valoare de 40 de florini sau apropiată rezultă din plângerea lui Ștefan Himfy, din anul 1408, împotriva fiilor lui Cheep de Ghertenis care mutând cursul Bârzavei de pe adevărata sa albie i-au pricinuit o pagubă de 1 000 de florini prin dezfectarea unui număr de peste 24 mori ale sale. Către sfârșitul secolului al XV-lea, la anul 1478, paguba cauzată de incendierea unei mori de pe Bistra este evaluată la 60 de florini.

La începutul secolului al XVI-lea o moară din Mănăstur și alta din Margina umblătoare pe Timișul Mic aduceau domeniului Hunedoara un venit de 114 câble de grâu și 20 câble de mei în anul 1516 și 90 câble de grâu și 17 câble de mei în anul 1517.

Deși puținele date referitoare la valoarea morilor și la veniturile lor nu pot fi socotite concludente se pare că în Banat cele mai multe dintre ele erau de dimensiuni modeste, cu o singură roată, construite din lemn și cu un randament modic aspect ilustrat de valoarea lor scăzută în comparație cu cele din Transilvania, unde în secolul al XIV-lea prețul unei mori varia între 200 și 450 de florini⁸⁵. Poate că la aceasta a contribuit și faptul că erau destul de numeroase și în mare parte aparțineau colectivităților rurale. Comparând valoarea unei mori cu cea a altor bunuri se constată că ea era egală cu valoarea unui cal al nobilului Andrei de Zlatotinț, ucis în anul 1364 de un cnez din districtul Comiat și prețuit la 40 de florini⁸⁶ sau cu cea a unei coroane scumpe cumpărate de Petru Himfy de Remetea cu 10 mărci și zălogite în același an lui Grigore de Cerneț dimpreună cu o cingătoare⁸⁷. În cazul calului ucis de cnezul din Comiat pare că valoarea lui a fost exagerată sau că era de un soi deosebit, deoarece în același an, doi cai ai lui Petru de Remetea propiți de Iacob și Ioan de Halymba erau evaluați la 12 florini⁸⁸, iar câțiva ani mai târziu, la 1377, un cal bun luat cu forța de slujbașii fraților Himfy de la un cnez din Fileș era prețuit la 14 florini⁸⁹. Egală cu valoarea unei mori era și o bucată din moșia Teryen din comitatul Caraș zălogită pentru 10 mărci în anul 1364⁹⁰. Nu știm care era întinderea acestei moșii dar în act se subliniază că „pe numita moșie nu se aflau în afară de două gospodării, nici unii care s-o poată lucra” ceea ce ar explica valoarea puțin însemnată a acesteia.

În lipsa unor date precise cu privire la valoarea și veniturile morilor nu se poate aprecia cum se cuvine importanța lor economică. Singurele elemente certe oferite de documente sunt sporirea continuă a numărului de mori și conflictele dintre stăpânii lor. Pe această bază se poate totuși considera că morile au jucat un rol important în economia feudală, amploarea lor fiind determinată de dezvoltarea culturii cerealelor, de creșterea populației și de ponderea pe care pâinea o avea în alimentație. Probabil că înmulțirea morilor a fost legată și de aprovizionarea cu făină a garnizoanelor din numeroasele cetăți bănățene și a trupelor care cantonează tot mai frecvent în Banatul supus direct amenințării otomane începând cu sfârșitul secolului al XIV-lea.

Un rol important au avut morile și în viața socială. Într-o lume alcătuită din bucăți în care timpul și distanța nu contau și unde vecinul mai îndepărtat era aproape un străin, morile au fost puncte de convergență spre care gravita o întreagă rețea de așezări mai mult sau mai puțin densă. Ritmul muncilor agricole determina perioada de vârf primăvara și toamna, când, la mori se strângea mulțime de oameni și în așteptarea rândului la măcinat se vânturau știri, se depăneau povești și se schimbau opinii. Importanța morilor în viața socială rezultă și din „mulțimea proverbelor, zicalelor și expresiilor privind această instalație tehnică”⁹¹, profund ancorată în conștiința lumii rurale medievale unde implicarea morii a fost potențată și de atributele magice ce i-au fost conferite de spaima ancestrală a omului atunci când a izbutit să smulgă o fărâma din tăria apelor.

NOTE

- 1 C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, București, 1973, p. 139; Idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 131—137; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 102.
- 2 I. D. Suciu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 50.
- 3 *DIR*, C, 1175—1250, București, 1951, doc. 10, p. 5.
- 4 *Ibidem*, p. 5, nota 3.
- 5 *DIR*, C, 1251—1300, București, 1952, doc. 20, p. 21—22.
- 6 *Ibidem*, doc. 311, p. 275.
- 7 *Ibidem*, doc. 303, p. 266.
- 8 *DIR*, C, 1331—1340, București, 1954, doc. 333, p. 416.
- 9 *DIR*, C, 1341—1350, București, 1955, doc. 156, p. 122—123.
- 10 *DIR*, C, XI, București, 1981, doc. 400, p. 408.
- 11 *DIR*, C, XII, 1361—1365, București, 1985, doc. 329, p. 334.
- 12 *Ibidem*, doc. 304, p. 311.
- 13 *DIR*, C, XII, București, 1985, doc. 426, p. 447.
- 14 T. Ortvai, *Temesvármegye és Temesváros történetéhez*, I, Pozsony, 1896, doc. 70, p. 114—115.
- 15 C. Feneșan, *Noi informații privind iobăgimea din Banat în secolul al XIV-lea, în Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 229.
- 16 M. Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în Studii și materiale de istorie medie*, II, București, 1957, p. 409.
- 17 F. Pesty, *A Szörénybánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, doc. 12, p. 8.
- 18 E. Lukinich, *Documenta historia valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 221—223.
- 19 F. Pesty, *Krassó vármegye története*, III, Budapesta, 1882, doc. 125, p. 190.
- 20 *Ibidem*, doc. 92, p. 147.
- 21 C. Feneșan, *O listă de socoteli din Banatul secolului al XIV-lea, în Banatica*, III, Reșița, 1975, p. 149—151.
- 22 *Ibidem*, p. 146.
- 23 *Ibidem*, p. 149.
- 24 F. Pesty, *Krassó*, III, doc. 125, p. 185—192.
- 25 *Ibidem*, doc. 119, p. 177; doc. 126, p. 193—194.
- 26 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 243, p. 395.
- 27 *Ibidem*, doc. 244, p. 396.
- 28 *Ibidem*, doc. 245, p. 397.
- 29 *Ibidem*, doc. 301, p. 488.
- 30 E. Mályusz, *Zsigmond kori oklevéltár*, II/2, Budapesta, 1956, doc. 7232, p. 305.
- 31 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 259, p. 426.
- 32 *Ibidem*, doc. 314, p. 514.
- 33 *Ibidem*, doc. 328, p. 529.
- 34 F. Pesty, *op. cit.*, doc. 209, p. 301—302.
- 35 A. Zichy, *Családi okmánytár*, VIII, Budapesta, 1895, doc. 102, p. 150—152.
- 36 F. Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 82.
- 37 A. Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, doc. 6, p. 18, 20.
- 38 F. Pesty, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, doc. 137, p. 160.
- 39 Idem, *Krassó*, IV, doc. 440, p. 101.
- 40 *Ibidem*, doc. 448, p. 112.
- 41 *Ibidem*, doc. 466, p. 115.
- 42 C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, doc. 27, p. 80.
- 43 F. Pesty, *op. cit.*, doc. 500, p. 218.
- 44 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 41, p. 108—109.
- 45 *Ibidem*, doc. 61, p. 147.
- 46 *Ibidem*, doc. 63, p. 150.
- 47 M. Budiș, *Cîteva mori cu ciutură din zona „Porțile de Fier”, în Revista Muzeelor*, nr. 5, 1968, p. 452.

- 48 *Original Aufnahmskarte des Temesvaar Banats*, ausgeführt in den Jahren 1769—1772 unter der Direktion des Obersten Elmpt des Generalquartiermeisterstabs, foia 180 și 156.
- 49 M. Budiș, *op. cit.*, p. 455.
- 50 *Les origines de la civilisation technique*, tome I, Paris, 1962, p. 463.
- 51 J. Gimpel, *Revoluția industrială în evul mediu*, București, 1983, p. 16.
- 52 Gh. Ceaușel, N. D. Vlad, *Contribuții cu privire la studiul morilor de la Buzău*, în *Studii și articole de istorie*, II, București, 1957, p. 227.
- 53 J. Gimpel, *op. cit.*, p. 16.
- 54 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 149.
- 55 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 226, p. 374.
- 56 *Ibidem*, doc. 243, p. 395; doc. 244, p. 396; doc. 245, p. 397.
- 57 *Ibidem*, doc. 301, p. 488; doc. 312, p. 511.
- 58 F. Pesty, *Krassó*, III, doc. 192, p. 281.
- 59 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 342, p. 543—544; doc. 346, p. 546.
- 60 *Ibidem*, doc. 361, p. 558—559.
- 61 F. Pesty, *Krassó*, III, doc. 209, p. 301—302.
- 62 *Ibidem*, doc. 211, p. 303—304.
- 63 Ed. de Danois, *Le rythme des climats dans l'histoire de la terre et de l'humanité*, Paris, 1950, p. 146—147.
- 64 F. Pesty, *Krassó*, III, doc. 29, p. 38.
- 65 *DIR*, C, XIII, București, 1985, doc. 155, p. 130.
- 66 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 147, p. 250.
- 67 E. Malyusz, *op. cit.*, doc. 5234, p. 4—5.
- 68 J. Tricart, *L'Épiderme de la terre*, Paris, 1952, p. 121.
- 69 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 408, p. 620.
- 70 F. Pesty, *Krassó*, III, doc. 161, p. 247.
- 71 I. A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, București, 1931, p. 1230.
- 72 F. Pesty, *op. cit.*, doc. 102, p. 158; doc. 103, p. 159; doc. 106, p. 160.
- 73 J. Tricart, *op. cit.*, p. 77.
- 74 D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1967, p. 81.
- 75 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 328, p. 529.
- 76 *Ibidem*, doc. 314, p. 514.
- 77 M. Holban, *op. cit.*, p. 413.
- 78 F. Pesty, *Krassó*, IV, doc. 440, p. 101.
- 79 *Ibidem*, doc. 429, p. 86.
- 80 *Ibidem*, doc. 448, p. 112.
- 81 D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, vol. I, București, 1967, p. 86.
- 82 C. Feneșan, *Noi informații privind iobăgimea din Banat în secolul al XIV-lea*, în *Ștefan Metaș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 229.
- 83 *Idem*, în *Banatica*, III, 1975, pp. 149, 151.
- 84 T. Ortvai, *op. cit.*, doc. 66, p. 1070.
- 85 Șt. Pascu, *op. cit.*, pp. 101—102.
- 86 *DIR*, C, XII, 1361—1365, doc. 303, p. 310.
- 87 *Ibidem*, doc. 315, p. 321.
- 88 *Ibidem*, doc. 315, p. 321.
- 89 M. Holban, *op. cit.*, p. 409.
- 90 *DIR*, C, XII, doc. 289, p. 279.
- 91 C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 137.

MOULINS MÉDIÉVAUX DE BANAT

(Résumé)

Les données concernant les moulins du Banat médiéval peuvent-être groupés en deux catégories: l'un portant des références directes sur un certain moulin et un autre où ceux-ci sont comprises dans la plus large formulation de „molendiniuni et locis molendinorum“.

S'appuyant sur la terminologie de base des moulins hydrauliques, ayant une certaine origine latine, on peut admettre que ce sorte d'installation était connue depuis l'époque daco-romaine.

La plus ancienne notification qui suppose l'existence d'un moulin hydraulique en Banat existe dans „La vie du Saint-Gérard de Cenad“, datant de la première moitié du XI-e siècle. Les premières données certes et directes proviennent de 1256 qui témoignent quelques moulins sur les rivières Timiș et Bârzava dans le territoire des domaines de la famille Cenad.

Après cette date, les témoignages enrichissent et d'au début du XIV-e siècle, dans les documents sont mentionnés un nombre de plus en plus accroît des moulins sur les rivières Timiș, Pogâniș, Bârzava et Caraș et au début du XIV-e siècle sur une possession de la famille Himfy sur la rivière de Bârzava se trouvaient 24 moulins qui étant donné l'abatement du cours des ses eaux effectué par un voisin, se sont détruits ayant pour conséquence un dommage des presque 1000 florin en or.

D'après les caractéristiques des basins hydrographiques on peut établir deux grands domaines: celui des moulins à roue verticale rencontrés dans la zone de la plaine et, également, piémontane, où les rivières ont un débit plus grand et un autre des moulins à roue horizontale, dans les zones collinaires et montagneuses. Ayant un rendement mécanique réduit, ceux-ci sont très nombreuses dans les documents ils sont seulement mentionnés parmi des autres bien fonciers appartenant aux domaines de cet espace.

La densité des moulins fonction du nombre des villages et des logements n'a pas pu être suivie du point de vue évolutif et seulement dans des certaines domaines feudaux et pour une très courte période. Sur les possessions de la famille Himfy, pendant la deuxième moitié du XIV-e siècle il existait un nombre de 8 moulins pour 41 villages et un nombre de 41 logements pour un moulin.

Les moulins des rivières plus grandes peuvent avoir une ou plusieurs roues et ceux-ci nécessitaient des travaux d'aménagements, de barrages et canaux d'aduction, impliquant aussi des travaux d'entretien assez coûteux.

Il y a des nombreuses mentions sur les lieux affectés pour la construction des moulins qui indiquent, habituellement, soit une portion de la rivière qui peut-être aménagée, soit une place où il a existé autre-fois un moulin.

Il existe des cas où des tels installations attestées pendant au XIV-e siècle soit en fonction sur la même endroit jusqu'aux nos jours, comme, par exemple, le moulin de Ibor, sur Bârzava, trouvé sur le territoire du domaine de Remetea de l'entourage de la commune de Berzovia.

Les documents rappellent aussi des nombreux cas d'écroulement des moulins, parmi les principales causes comptant: des grandes inondations, des conflits d'entre les nobles locaux, d'entre les nobles et les „cnezi“ (ducs) et, d'au début du XIV-e siècle les incursions de plus en plus fréquentes des otomans, qui mènent à leur destruction par l'incendie — le soit dites „more turcorum“.

Les moulins se trouvaient dans la propriété des nobles, des „cnezi“ (ducs), des villes et, aussi, en régime de copossession villageoise. Ils pouvaient appartenir à un ou plusieurs propriétaires.

Bien qu'ayant des dimessions modestes la présence des moulins a eu pour conséquence des modifications du milieu géographique par les travaux afférentes à leur fonctionnement et par les routes créées pour faciliter l'accès.

Des documents résulte des peu de données à l'égard de la valeur et des revenus apportés par les moulins. En 1408 un moulin de Bârzava pouvait être évalué pour 40 florins en or et en 1478 60 de florins en or. La redevance apportée au domaine de Hunedoara par un moulin de Bega en 1516 est évaluée à 114 „câbles“ de blé et 20 „câbles“ de millet.

Dans un monde en morceaux, où le temps et les distances n'étaient rigoureusement évaluées et où le voisin était presque un étranger, les moulins ont été des points de convergence spirituelle où „on faisait le tout pour un pays“, d'où la multitude des proverbes et des expressions concernant le moulin, mais aussi les multitude des attributs magiques liés au moulin qui, alors qu'il n'existe pas, sont transferts sur le lieu de son fonctionnement.

MUTAȚII ÎN STATUTUL UNOR SATE CNEZIALE DIN BANAT ÎN EPOCA ANGEVINĂ. CAZUL DE LA BINIȘ

VIOREL ACHIM

Complexele realități de natură socială și politico-instituțională ale Banatului medieval sunt încă insuficient abordate. Pentru istoriografia noastră structurile sociale, îndeosebi situația feudalității românești, precum și organizarea și funcționarea districtelor din zonele de munte, cu toate elementele care confereau acestora caracteristicile unor autonomii etnico-teritoriale, sunt aspectele cele mai importante în cercetarea istoriei medievale a regiunii cuprinse între Mureș, Tisa, Dunăre și extremitatea vestică a Carpaților Meridionali. Modalitățile de abordare trebuie să fie variate. Este necesară depășirea manierei predominant pozitivistă în care a fost scrisă istoria acestui spațiu. Acumulările metodologice ale medievalisticii în ultimele decenii și apariția unor cercetări remarcabile asupra unor „țări” românești din interiorul arcului carpatin, de natură să ofere sugestii dintre cele mai interesante, pot determina o astfel de înnoire. O condiție favorizantă este și volumul însemnat de documente medievale privitoare la Banat publicate până acum, dar insuficient investigate și exploatate. Introducerea în circuitul științific a unor noi surse de acest fel trebuie să fie făcută din perspectiva necesității unei noi abordări a istoriei medievale a regiunii.

O suită de cincizeci documente, puțin cunoscute și valorificate doar parțial de istoriografie, datând din intervalul 1349—1347 și privind satul Biniș din districtul bănățean Cuiești, nu numai că aduc informații noi despre satul și districtul numite, ci sunt și utile pentru sesizarea și studierea mutațiilor sociale și administrative care s-au produs în Banat în epoca angevină. Documentele, ale căror originale se află la Arhiva Națională Maghiară, au fost cunoscute până acum prin registrele publicate în 1943¹, două dintre ele fiind preluate apoi ca atare în colecțiile documentare românești². Primele trei documente — din 4 iulie 1349³, 18 iulie 1351⁴ și 3 august 1351⁵ — constituie actul de donație în favoarea lui Ioan, Egidiu și Marcu, fiii lui Hench, și respectiv actele de introducere a lor în stăpânirea satului Biniș din districtul Cuiești, iar documentele din 10 iulie 1372⁶ și 28 martie 1374⁷ se referă la o înțelegere intervenită în interiorul familiei cu privire la stăpânirea asupra unei jumătăți din moșie.

Satul care face obiectul interesului documentelor amintite corespunde actualului Biniș, situat într-o zonă colinară, pe malurile unui mic afluent al Bârzavei și în vecinătatea imediată a orașului Bocșa. Hotărnicia pe care o conține actul din 3 august 1351⁸, prin numeroasele repere topo-

nimice pe care le dă, permite reconstituirea fără mare dificultate a hotarelor de atunci ale satului, cvasiidentice cu cele de azi.

În ceea ce privește persoanele cărora le este conferită stăpânirea satului Biniș, documentele oferă extrem de puține informații. În diploma regală din 1349 Ioan și Marcu, fiii lui Hench, sunt arătați drept slujitori (*famuli*) ai lui Ștefan fiul lui Dionisie de Losonc, banul de Severin și castelan de Mehadia, la cererea căruia s-a și făcut donația. Sunt invocate aici, conform formularului epocii, slujbele făcute de donatori demnitarului regal, deci indirect și regelui. Putem astfel afirma cu certitudine prezența lor în rândul slujbașilor lui Ștefan de Losonc, care a deținut funcția de ban de Severin între anii 1342—1350⁹. Unul din fiii lui Hench, Ioan, a fost, într-un timp pe care nu-l putem însă preciza, castelan de Ilidia¹⁰.

Organizarea politico-teritorială pe care a avut-o în secolul al XIV-lea regiunea de răsărit a Banatului actual este încă puțin studiată. La mijlocul secolului — de când datează documentele privitoare la satul Biniș — banatul de Severin nu mai era o realitate teritorială fermă. În zonele înalte ale Banatului Angevinii au organizat în jurul cetăților regale, construite aici în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea, mai multe districte, care erau situate în general în zona natural delimitate și, cel puțin unele, suprapuse unor mai vechi structuri teritoriale românești¹¹. Unul dintre districtele bănățene era districtul Cuiеști, care îngloba satele de pe porțiunea din Valea Bârzavei în care riul iese în cîmpie și al cărui centru era în cetatea Cuiеști (*Kuesd*, *Kwesd* etc.) din hotarul Bocșei actuale¹². Banul de Severin își exercita autoritatea militară și judiciară asupra districtelor, castelanii cetăților regale subordonându-i-se. Întrucât Severinul s-a aflat mult timp în stăpânirea Țării Românești, în această epocă banul rezida de regulă în cetatea Mehadia, situată ceva mai în interior, un timp cea mai importantă cetate ungurească în regiunea Porților de Fier. Așa se explică și calitatea de castelan de Mehadia pe care o are la 1349 banul Ștefan de Losonc.

Cetatea Cuiеști și districtul Cuiеști s-au aflat în raporturi de subordonare față de banul de Severin sau, în perioadele de sedivacantă, față de înlocuitorul acestuia. Chiar prima atestare a cetății Cuiеști, din 1331, este în legătură cu castelanul de Mehadia, care atunci trebuie să fi fost principala autoritate militară în regiunea de răsărit a Banatului. Documentul din acel an amintește de slujbașul din Cuiеști, Ștefan de Chep, al castelanului de Mehadia¹³. Nu este exclus ca fiii lui Hench să fi fost chiar oficialii de la Cuiеști (castelan, vicecastelan, jude etc.) ai banului de Severin Ștefan de Losonc. Intervenția banului pe lângă rege în favoarea fiilor lui Hench pentru a le fi donat satul Biniș din districtul Cuiеști pare să sugereze rostul lor în zonă și face probabilă această ipoteză.

Fiii lui Hench (ca și acesta, de altfel) vor fi fost mici nobili aflați în entourageul lui Ștefan de Losonc, între numeroșii *familiaries* și *officiales* pe care documentele bănățene îi arată în serviciul nobiliar mai puternici și demnitarilor regali din regiune¹².

Originea românească lui Hench și a donatorilor din 1349 considerăm că este exclusă, nu numai datorită numelor pe care ei le poartă — care, chiar și în condițiile formelor corupte din documente și ale adoptării unor nume din calendarul catolic, nu caracterizează lumea medievală românească —, ci și prin absența oricăror referiri la condiția cnezială și la

stăpânirea exercitată anterior asupra satului, așa cum se întâlnește în toate documentele bănățene de epocă ce privesc pe feudații români beneficiind de confirmare regală. Alte date documentare din secolul al XIV-lea care se referă la satul Biniș, dar nu și la familia lui Hensch, sunt însă argumentul principal. În 1371—1372 un anume *Radul kenezius, filius Scosac de Bynus* trimite trei oameni la refacerea cetății Orșovei¹⁵. Aici e vorba în mod cert de satul Biniș din districtul Cuiești, întrucât un alt sat cu acest nume nu a existat în Banatul medieval. Însuși locul unde este situat cnezul Radul pe lista cu lucrătorii de la cetatea Orșovei, în vecinătatea altor personaje din această zonă, este un argument.

Prezența cnezului Radul în fruntea satului într-un moment în care urmașii lui Hensch aveau diplomă de stăpânire asupra satului și procedau, în 1372, la o reglementare patrimonială internă¹⁶, nu trebuie să surprindă. Donația din 1349 acoperă de fapt o depozitare. Domnia Angevinilor, și mai ales cea a lui Ludovic I, a însemnat pentru Banat epoca unui masiv proces de depozitare a cnezilor români de satele pe care le dețineau, proces al cărui beneficiari au fost în principal demnitari regali din anturajul regelui sau — cum a fost și cazul fiilor lui Hensch — slujbași regali de diferite categorii din zonă. El poate fi urmărit documentar în cazul multor sate și a fost studiat în esența lui, și pe exemplele cele mai ilustrative pentru metodele de depozitare folosite de către Maria Holban¹⁷. Donația regală din 1349 nu a eliminat, însă, structura socială anterioară. Nobilul străin s-a suprapus satului, devenind stăpânul înzestrat cu diplomă, conform normelor regatului, dar cnezul — cel care a stăpânit satul în virtutea tradiției și a dreptului românesc, fără act scris — a rămas în continuare în fruntea satului, ca intermediar între noul stăpân și obște, în condiția de *villicus*. Situația de la Biniș își găsește numeroase analogii în zonă în aceeași epocă.¹⁸

Foarte probabil și acel *Ladislaus, vauada de Bivinus*, amintit între personajele cărora papa Clement VI le-a trimis în 1345 scrisori de încurajare în legătură cu propaganda catolică printre români¹⁹, a fost stăpânul de atunci al Binișului din Banat. Pavel Binder identifică acest personaj cu *Radul vauada comes de Kuuesd* din 1370, amintit în legătură cu moșia Biniș²⁰, și cu *Ladislaus Gad* (probabil *Rad*), în 1376 castelan de Cuiești²¹, numele dublu fiind considerat un indiciu al îmbrățișării catolicismului de către voievodul Radul²². Cnezul de pe lista lucrătorilor de la cetatea Orșovei își găsește locul în această serie. Cnezul satului Biniș a putut deține funcția de voievod la nivelul societății românești locale din interiorul districtului Cuiești²³.

Familia Hensch stăpânește și moșia Șosdea din apropiere, care va fi ajuns în această posesiune într-un mod similar Binișului²⁴.

Actele de donație și de introducere în stăpânire din 1349 și 1351 menționează atât stăpânirea de tip nobiliar a fiilor lui Hensch asupra Binișului, cât și situarea satului în interiorul unui district (Cuiești).

În epoca ceva mai târzie, începând cu prima jumătate a secolului al XV-lea, când avem tabloul complet al situației socio-patrimoniale a Banatului, districtele din estul provinciei prezintă sub acest aspect o situație cu totul specială față de comitate. Dacă în comitate exista o stăpânire feudală de tip nobiliar, conformă normelor oficiale ale regatului, districtele au păstrat multe din elementele sociale românești din epoca anterioară

instalării autorităților regale aici. În districte existau stăpânirile de tip cnezial — sate stăpânite de cnezi, cu un regim intern feudal specific și cu anumite obligații față de regalitate. Aceste stăpâniri au început să fie confirmate de către rege sau oficialii săi din regiune, începând de la mijlocul secolului al XIV-lea. Chiar și atunci când actul de confirmare vorbește de condiția nobiliară a beneficiarului, obligațiile față de regalitate se mențin la fel ca și în cazul stăpânirilor menționate expres ca fiind cneziale.

Aceste aspecte de istorie socială a districtelor românești din Banat, mai ales în ceea ce privește dinamica regiunii pe parcursul secolelor XIV—XVI, sunt prea puțin studiate. Este însă cert faptul că tendința de asimilare a feudalității românești din Banat cu nobilimea regatului nu a fost dusă până la capăt. Districtele au rămas un teritoriu special în privința feudalității. Autonomia etnico-teritorială a districtelor românești din Banat a avut și această componentă socială. În plus, în secolele XV—XVI (adică în epoca pentru care există suficiente documente pentru cunoașterea situației socio-patrimoniale) feudalitatea era în cvasitotalitate românească. Excepțiile au fost puține și ele au determinat reacția populației locale²⁵. Prevederea cuprinsă în diploma din 29 august 1457 — care consemnează privilegiile districtelor Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Almăj, Carașova, Bârzava, Comiat și Ilidia²⁶ privind restricția pentru rege de a dona moșii situate în districte unor oameni din afara lor²⁷, oglindește tocmai această realitate, pe care documentele bănățene din secolele XV—XVI par să o confirme.

Cazul Binișului la 1349, care posedă pentru o perioadă dubla calitate de sat situat în interiorul unui district și de sat stăpânit de nobili străini, conform normelor regatului, constituie sub acest aspect o excepție.

În explicarea situației trebuie să avem în vedere faptul că la mijlocul secolului al XIV-lea sistemul de privilegii — între care și restricția donațiilor în favoarea unor oameni din afară — ce constituie autonomia districtelor nu era încă nici precizat, nici statuat oficial. Privilegiile districtelor românești — așa cum le consemnează diploma din 1457 — sunt rezultatul unei evoluții de aproximativ un secol, evoluție ce a mers în direcția recunoașterii de către regalitate și consfințirii specificului local și a autonomiei etnice și teritoriale românești, într-o perioadă în care românii din districtele bănățene devin un element militar important în lupta antiotomană²⁸. La mijlocul secolului al XIV-lea, regalitatea angevină nu a tratat districtele ca o zonă în care nu putea proceda la donații în favoarea unor nobili din afară. Exemple de acest fel există și în afara celui al satului Biniș. Moșia Valea (Voya Patak), de pildă, este atestat în 1339 și 1342 ca aparținând districtului Ilidia²⁹, dar totuși ea este donată, prin depozitarea abuzivă a familiei feudale românești, lui Benedict Himfy³⁰.

Donațiile regale în interiorul districtelor au condus la scoaterea satelor respective de sub autoritatea districtului. Binișul, de exemplu, după ce în 1349 și 1351 este consemnat ca fiind situat în districtul Cuișești, în celelalte acte care privesc familia Hench nu mai apare astfel. Se precizează doar că satul ținea de comitatul Caraș. Acest transfer nu s-a produs dintr-o dată. În actul de donație din 1349 există o referire la anumite obligații pe care donatorii le au față de regalitate „după obiceiul celui ținut [=district]“ (*more eiusdem terre*)³¹. Aceasta înseamnă implicit

că, chiar dacă a intrat în stăpânirea unor nobili, satul Biniș nu a fost scos atunci de sub jurisdicția districtului Cuiеști. Documentul amintit din 1370 este o dovadă în acest sens. Plîngerea făcută în acel an de Petru Himfy împotriva comitelui (castelanul!) de Cuiеști, voievodul Radul (*Radul vasyuada comes de Kuuesd*), că acesta ar fi ridicat cu forța cinci căpițe de fân de pe moșia Biniș³², în a cărei stăpânire Himfy-eștii urmăreau să ajungă³³, oglindește tocmai jurisdicția exercitată de castelan asupra satului său, cel puțin pretențiile de acest fel ale conducătorului districtului. La 1372—1374 documentele menționează doar apartenența Binișului la comitatul Caraș³⁴. Putem presupune că în acel moment satul era complet scos de sub autoritatea districtului Cuiеști.

Prin astfel de donații în favoarea unor nobili străini districtele din extremitatea vestică a Munților Banatului au fost restrânse teritorial, în schimb sporind zonade autoritate a comitelui de Caraș. Districtul Cuiеști a fost afectat cel mai mult de această ofensivă a comitatului Caraș (ofensivă care secula depozedările în favoarea unor favoriți ai regelui și transformarea statutului socio-patrimonial al satelor). În 1389, el se afla în stăpânirea Himfy-eștilor, întrucât figurează în actul de partaj al averii familiei³⁵, iar mai apoi a ajuns în stăpânirea nobililor de Ciacova (Csáki). Statutul pe care îl va fi avut acum districtul Cuiеști este greu de precizat; cel mai probabil regalitatea va fi arendat veniturile districtului (atât cît va mai fi rămas din district) nobililor respectivi. În 1359, printr-un schimb de moșii cerut de rege, cetatea Cuiеști (*Kwesd*), împreună cu satele și ocnele de fier aparținătoare, revin Coroanei³⁶. Districtul Cuiеști a dispărut astfel ca structură teritorială ce îngloba satele românești din zona în care râul Bârzava intra în câmpie. Ca urmare, el nu figurează între districtele românești menționate în sursele secolului al XV-lea și cărora regele le acordă în 1457 diploma de privilegieri.

Donațiile de genul aceleia a satului Biniș practicate în valea Bârzavei în favoarea unor străini și transformarea cnezatelor în posesiuni nobiliare au desființat rosturile organizării districtuale, care erau acelea de a controla lumea românească locală, cu specificul său social și instituțional, și de a o integra astfel din punct de vedere administrativ regatului. În consecință, comitatul Caraș și-a extins treptat zona de jurisdicție efectivă și asupra fostului district Cuiеști. Această transformare se va fi desăvârșit pe parcursul câtorva decenii. Cetatea Cuiеști a mai funcționat o perioadă³⁷, chiar dacă rosturile ei nu mai erau acelea de centru de district, ca în cazul celorlalte cetăți din regiunea de munte a Banatului. Sub aspect strategic importanța cetății în această epocă era redusă³⁸.

Transformările socio-patrimoniale și administrative pe care le suferă Biniș sunt revelatoare pentru ceea ce se petrece în epoca angevină într-o zonă mai întinsă la contactul Munților Banatului cu câmpia, adică aproximativ pe cursurile mijlocii ale Bârzavei, Carașului și Nerei. Satele de aici apar în documente, în general, odată cu donațiile în favoarea unor demnitari regali sau a altor nobili din afara zonei. Așa cum s-a demonstrat³⁹, aceste donații acopereau de cele mai multe ori o depozedare, tacită sau manifestă, a cnezilor români care le stăpâniseră până atunci în virtutea tradiției, fără act scris. Aceștia și apar uneori în condiția de depozedați. Pe moșiile nobiliare care iau ființă în acest fel cnezul s-a menținut un timp în condiția unui *villicus*.

În consecință, documentele bănățene din secolul al XIV-lea (mai ales din a doua jumătate) și din prima parte a secolului următor relevă existența unei zone distincte de posesiuni nobiliare în care cnezii continuă să existe, chiar dacă într-o poziție subalternă. Este o fâșie însemnată, în zona de contact între munte și câmpie, de la Bega și Timiș până la Dunăre. Prin caracteristica menționată ea constituie o arie socială aparte în tabloul socio-patrimonial al Banatului medieval, interpunându-se celor două arii sociale cunoscute: câmpia, cu posesiuni nobiliare tipice, și regiunile de munte, unde cnezii s-au menținut în stăpânirea satelor lor, dobândind, printr-un efort de adaptare la exigențele regatului, confirmarea acestei situații și, unii, chiar titlul nobiliar. Această zonă distinctă este rezultatul masivului proces de deposedare a cnezilor și al donațiilor regale în favoarea nobililor străini, proces petrecut în epoca angevină și al cărui indiciu este însăși menționarea documentară a cnezilor în multe din aceste sate.

Documentele nu consemnează decât arareori apartenența inițială a satelor de aici la un district. Ele au aparținut însă în mod obligatoriu structurilor teritoriale din jurul cetăților regale din apropiere (Ilidia, Carașova, Culești), care din prima jumătate a secolului al XIV-lea încep să fie amintite cu numele de *districte*. Rosturile acestora erau tocmai acelea de a controla lumea românească din microzona respectivă. La fel ca și mai târziu, cnezii stăpâni pe sate — „cnezi regali“, cum apar în documentele secolului al XIV-lea — depindeau direct de castelanii acestor cetăți, iar nu de comitele de Caraș. Deposedarea cnezilor și intrarea satelor lor în stăpânirea nobililor străini a însemnat, însă, scoaterea respectivelor sate de sub jurisdicția districtului și includerea lor în sfera de autoritate efectivă a comitelui de Caraș. Comitatul Caraș s-a extins astfel pe seama micilor structuri teritoriale din jurul cetăților regale. Vecinătatea acestui comitat — din direcția căruia s-a și făcut, de altfel, cuprinderea regiunii muntoase a Banatului în aria de stăpânire a regatului — a afectat astfel satele din extremitatea vestică a blocului românesc pe care l-a reprezentat în evul mediu jumătatea de răsărit a provinciei.

Aceste transformări cu consecințe în plan social și administrativ s-au petrecut în epoca în care Angevinii s-au preocupat de integrarea zonelor înalte ale Banatului în sistemul organizațional al regatului. Apariția districtelor a fost un proces de oarecare durată, ce se va încheia abia către sfârșitul secolului al XIV-lea. Nu avem decât date extrem de sumare despre structura și funcționarea districtelor în această epocă. Donațiile în favoarea nobililor străini și trecerea unor sate din jurisdicția unui district în cea a comitatului Caraș sugerează o etapă în procesul de organizare a districtelor în care acestea nu se bucurau de regimul de largă autonomie pe care îl înregistrează în 1457 diploma parivilegială a regelui Ladislav V Postumul.

NOTE

- 1 *A nagykálloi Kállay-család levéltára*, I—II, Budapest, 1943, nr. 985 (I, p. 226), nr. 1971 (II, p. 8), nr. 1691 (II, p. 163), nr. 1713 (II, p. 168).
- 2 *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 488; *D.R.H.*, C, X, p. 48—49.

- 3 Anexa I.
- 4 Anexa II.
- 5 Anexa III.
- 6 Anexa IV.
- 7 Anexa V.
- 8 Anexa III.
- 9 Pesty F., *A Szörény bántág és Szörény vármegye története*, I, Budapest, 1877, p. 259—260.
- 10 Într-un document din 1363 sunt înșirați mai mulți foști castelanj de Ilidia: Ioan fiul lui Hench (în text *Heuch!*), Toma de Karthal și Pósa de Szer (Pesty, *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1883, p. 56—57; în continuare: *Krassó*). Toma de Karthal este atestat în această slujbă în 1319, iar Pósa de Szer în 1325 și 1326 (Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapest, 1987, p. 485). Nu avem însă nici o informație de această natură despre Ioan fiul lui Hench.
- 11 Din bibliografia districtelor medievale din Banat ca lucrări cu caracter de sinteză amintim: N. Tomiciu, *Districtele valahice privilegiate*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana“, X, 1942, p. 596—606; V. Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești*, în vol. *Banatul de altădată (Studii istorice)*, Timișoara, 1944, p. 3—30. Pentru începuturile districtelor vezi și R. Popa, *Caransebeș și districtul său românesc în secolele XI—XIV*, în „S.C.I.V.A.“, 40, 1989, nr. 4, p. 353—370.
- 12 Despre districtul Cuiеști vezi studiul lui P. Binder, *Localizarea districtului român bânățean Cuiеști, o veche organizație a populației băștinașe*, în „A.I.I.A. Cluj“, VII, 1964, p. 321—326, care trebuie însă preluat cu prudență. Date despre acest district și la Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 61—62, unde districtul Cuiеști este localizat defectuos în jurul Găvojdiei.
- 13 „Castellanus de Myhald per officialem suum de Kuesd nomine Stephanum de Chep“ (Györffy Gy., *op. cit.*, p. 487).
- 14 Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „S.M.I.M.“, V, 1962, p. 72.
- 15 D.R.H., D, I, p. 101.
- 16 Anexa IV.
- 17 Maria Holban, *op. cit.*, p. 57 și urm.
- 18 Eadem, *Mărturii documentare asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „S.M.I.M.“, II, 1957, p. 407—420; eadem, *Deposedări și judecăți în Banat*, p. 65—66.
- 19 D.R.H., D, I, p. 60.
- 20 *Krassó*, III, p. 100.
- 21 Maria Holban, *Mărturii documentare asupra rolului cnezilor*, p. 409 și 418.
- 22 P. Binder, *op. cit.*, p. 323—324 (cu nota 19).
- 23 Pentru voievozii din districtul Cuiеști, vezi studiul nostru *Voievozii în districtele românești dn Banat*, în curs de apariție în „S.M.I.M.“, XII.
- 24 În 1369 Ioan fiul lui Hench și Petru fiul lui Edgidiu încheie o înțelegere cu privire la stăpânirea asupra moșiei lor Șoșdea (Pesty F.—Ortvai T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, Pozsony, 1896, p. 114—115) și o alta privind special morile din cuprinsul acesteia (*Ibidem*, p. 107—108). Ulterior Șoșdea ajunge prin deposedare în mâinile puternicilor nobili Himfy (Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat*, p. 85). La prima atestare, în 1343, Șoșdea era stăpânită de cnezul Bracan (*D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 166—167).
- 25 Așa a fost stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra districtului Comiat, prin zălogirea făcută de regele Sigismund în 1435, situația corectată în 1457, în urma demersurile făcute de nobilii și cnezii din district pe lângă Ladislau V Postumul. Vezi V. Achim, *Districtul Comiat. Contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în „Analele Banatului“ (sub tipar).
- 26 *Krassó*, III, p. 404—406. Conținutul diplomei lui Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în vol. *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 869—876; vezi și Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 211; I. A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 135—136.
- 27 „decrevimus a modo in posterum in prefatis octo districtibus nullo unquam tempore alicui extraneo possessiones et villas donare...“ (*Krassó*, III, p. 405).

- 28 Trebuie reluată în istoriografia noastră problema originii și vechimii privilegiilor cuprinse în diploma regală din 1457. Cîteva elemente la V. Achim, *Considerații asupra adunărilor judiciare reunite ale districtelor medievale din Banat*, în „Revista istorică”, 3, 1992, nr. 9—10, p. 924—925.
- 29 Documentele rezumate într-un act din 20 mai 1378 (Krassó, III, p. 138).
- 30 Vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 109 și urm.
- 31 Anexa I.
- 32 Krassó, III, p. 100.
- 33 În plângerea din 1370 Petru Himfy prezintă Binișul ca moșie a sa, ceea ce nu putea fi adevărat, întrucât documente ulterioare, din 1372 și 1374 (vezi Anexa IV și V) și din 1428 (Krassó, III, p. 326), afirmă în mod clar aflarea satului în stăpânirea urmașilor lui Hench. Afirmția lui Petru Himfy o putem privi ca o încercare de acaparare a moșiei Biniș, după ce în 1368 frații Himfy opriseră în temeiul megieșiei pe urmașii lui Hench de la vânzarea, zălogirea sau orice fel de înstrăinare a moșiei lor Biniș (Krassó, III, p. 87, 87—88). Anul 1370 a fost un moment extrem de favorabil realizării acestui scop, atunci procedându-se în zonă la masive deposedări ale cnezilor în favoarea oamenilor regelui (vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 125—126). Himfy-eștii au vizat atunci și modesta familie nobiliară de la Biniș.
- 34 Anexa IV și V.
- 35 „districtum de Kwesd habitatoribus destitutum” (Krassó, III, p. 190).
- 36 „castrum ... Kwesd vocatum, in comitatu de Crasow habitum, simulcum villis et montanis ferri ad ipsum, castrum spectantibus” (D.R.H., D, I, p. 132).
- 37 Despre cetatea și castelanul de Cuiеști se mai vorbește până în 1435 (Krassó, III, p. 349). Atestările Cuiеștiului în Krassó, I, p. 296—299.
- 38 De la mijlocul secolului al XVI-lea documentele vorbesc de cetatea cu numele Bocșa, situată în hotarul Bocșei de azi, în locul numit Buza Turcului. Ea a avut un rol în sistemul militar din regiune, ca cetate de graniță. De la 1552, când a fost creat pașalâcul de Timișoara, și până la 1595, cetatea Bocșa s-a aflat sub stăpânirea otomană (vezi T. Halasi-Kun, Krassó county, and the Ottoman Nahiyes Boğça, Kiraşova-Bitilnik, and Şemli'. 1. Boğça Nahiyesi, în „Archivum Ottomanicum”, 10, 1985, p. 106 și urm.), pentru ca apoi să fie recuperată și să țină de banatul Lugojului și Caransebeșului (atestare din 1597 în Krassó, IV, p. 193—195).
- 39 Maria Holban, *op. cit.*, p. 57 și urm.

I.

1349 iulie 4, Buda

Ludovic I, regele Ungariei, la cererea lui Ștefan de Losonc, banul de Severin și castelan de Mehadia, dăruiește lui Ioan și Marcu, fiii lui Hench, slujitorii acestuia, satul Biniș din districtul Cuiești.

Nos, Lodouicus, dei gracia rex Hongrie, memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, quod magnificus vir Stephanus, filius Dyonisii, banus de Zewrino, castellanus de Myhald, ad nostram presenciam accedendo, fidelitates et seruicia Johannis et Mark, filiorum Hench, famulorum suorum, sibi et nostra persona exhibitas et impensa preponendo et declarando, petit a nostra maiesate humiliter et deuote, vt eisdem filiis Hench, famulis suis, pro eorundem seruiciis et lau dedignis meritis regio occurrendo cum fauore, quendam locum seu situm ville in districtu de Kuesd habitum, Belenus vocatum, a capite scilicet fontis Belenus vocati incipiens quousque idem fons seu riuulus Belenus in alium riuulum Capas cadit, eisdem ad locandum villam in eodem et perpetuo possidendum ac more eiusdem terre nobis seruendum de eodem concudere¹ et donare regia benignitate dignaremur. Nos, itaque, in exinata regali pietate cunctis fidelibus nostris occurrere debemus, regio cum fauore proposita petitione eiusdem Stephani bani, filii Dyonisii, pro eisdem filiis Hench porrecta nostre maestri benigne exaudita, dictum locum seu situm ville in dicto districtu de Kuesd habitum, Belenus vocatum, a capite scilicet fontis Belenus vocati incipiens quousque idem fons seu riuulus Belenus in alium riuulum Capas vocatum cadit, eisdem Johannis et Mark, filiis Hench, et per eos ipsorum filiis ac filiorum suorum successoribus ad locandum willam in eodem perpetuo et irreuocabiliter possidendum cum omnibus et quibuslibet suis vtilitatibus et pertinenciis vniuersis, eo iure, quo ad nostram collacionem pertinere dinoscitur², dedimus, donauimus et contulimus presencium per tenorem, sine preiudicio iuris alieni, ita tamen quod ydem³ filii Hench et eorum posteritates nobis de villa locanda loco in eodem et sacre corone regie more illius terre semper seruire illibate teneantur. Presentes autem in forman nostri priuilegii redigi faciemus dum nobis fuerint reportate.

Datum Bude, sabbato proximo post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno domini M^o CCC^o XL^{mo} mono.

(*Pe verso, de o altă mână contemporană:*) Relacio Nicolai, electi Niriensis.

Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, prin cuprinsul celor de față dăm de știre și facem cunoscut tuturor cărora se cuvine că, venind înaintea noastră măritul bărbat Ștefan, fiul lui Dionisie, banul

de Severin (și) castelan de Mehadia, înfățișând și arătând faptele de credință și slujbele făptuite și aduse lui și nouă de Ioan și Marcu, fiii lui Hench, slujitorii săi, a cerut de la înălțimea noastră cu smerenie și credință ca, răsplătind prin bunătatea regească, să binevoim a acorda și a dărui, prin bunătate regească, acelor fii ai lui Hench, slujitorii săi, pentru slujbele și meritele lor demne de laudă, un anume loc sau vatră de sat aflat în districtul Cuiești, numit Biniș adică începând de la obârșia izvorului numit Biniș până (acolo) unde acel izvor sau râu Biniș se varsă în alt râu numit Capas, ca să așeze satul și să-l stăpânească pe veci și să ne slujească după obiceiul aceluia ținut. Iar noi din înnăscuta bunătate regească sântem datori să răsplătim tuturor credincioșilor noștri, (și) dând ascultare, cu bunăvoință regească, cererii înfățișate de acel ban Ștefan, fiul lui Dionisie, adresată prea-binevoitor înălțimii noastre pentru acei fii ai lui Hench, am dat, am dărui și am hărăzit prin cuprinsul (scrisorii) de față zisul loc sau vatră de sat aflat în zisul district Cuiești, numit Biniș, adică începând de la obârșia izvorului numit Biniș până (acolo) unde acel izvor sau râu Biniș se varsă într-un alt râu numit Capas, acelor Ioan și Marcu, fiii lui Hench, și prin ei fiilor și urmașilor acestor fii, pentru a așeza satul și a-l stăpâni pe veci și nestrămutat, cu toate și fiecare în parte folosințe ale lui și tot ceea ce ține de el, cu dreptul cu care se știe că ține de dreptul nostru de dănie, fără a vătăma dreptul altuia, dar astfel încât acei fii ai lui Hench și urmașii lor să fie datori să slujească întotdeauna neștirbit nouă și sfintei coroane regești pentru satul (ce este) de așezat în acel loc, după obiceiul aceluia ținut. Iar (scrisoarea) de față am poruncit să fie întocmită în chip de privilegiu al nostru, după cum ne-au fost relatate (faptele).

Dat în Buda, în sâmbăta de după sărbătoarea sfinților apostoli Petru și Pavel, în anul Domnului o mie trei sute patruzeci și nouă.

(*Pe verso, de o altă mână contemporană:*) Dare de seamă a lui Nicolae, (episcop) ales de Nitra.

Arh. Naț. Magh., Dl. 51520.

Orig. perg., cu urme de pecete aplicată pe verso.

REGESTE: *A nagykálloi Kállay-család levéltára*, I, Budapest, 1943, p. 226, nr. 985; *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 488, nr. 705.

II.

1531 iulie 18, Buda

Ludovic I, regele Ungariei, poruncește capitlului din Cenad să-și trimită omul de mărturie la hotărnicirea moșiei Biniș din districtul Cuiești și la punerea lui Ioan, Egidiu și Marcu, fiii lui Hench, în stăpânirea ei.

Lodouicus, dei gracia rex Hungarie, fidelibus suis capitulo Chana-diensi, salutem et gracam. Dicitur nobis in personis Johannis, Egidii et Marcii, filiorum Hench, quod quedam possessio ipsorum Beninys vocata, in districtu de Kuesd existens, per nostram donacionem apud manus ipsorum habita, reambulacione indigeret. Quo fidelitati vestre firmiter

precipimus per presentes, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Johannes Rufus vel Petrus litteratus aut Jacobus filius Michaelis, aliis absentibus, homo noster ad faciem predictae possessionis accedendo, presentibus vicinis et commetaneis vniuersis legitime conuocatis, reambulet et ipsam per suas veras metas et antiquas, nouas iuxta veteres vbi necesse fuerit erigendo, reambulatumque et ab aliorum possessionibus separatam et distinctam, relinquat ipsam predictis fillis Hensch, iure quo ad ipsos pertinere dignoscitur¹ possidendam, si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui fuerint, citet eosdem contra predictos filios Hensch ad nostram presenciam ad terminum competentem. Et post hec, seriem ipsius reambulacionis cum cursibus metarum nominibusque citatorum cum termino assignato, nobis fideliter rescribatis.

Datum Bude, feria secunda proxima post festum dyuisionis² apostolorum, anno domini M^{mo} CCC^{mo} quinquagesimo primo.

Ludovic, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, credincioșilor săi din capitolul din Cenad, mântuire și milostivire. Ni se spune în numele lui Ioan, Egidiu și Marcu, fiii lui Hensch, că moșia acestora numită Biniș, aflătoare în districtul Cuiești, (și) care se află în mâinile lor prin donația noastră, are nevoie de o hotărnicire. Drept aceea poruncim cu tărie credinței voastre, prin cele de față, să trimiteți spre mărturie pe omul vostru vrednic de crezare, în fața căruia omul nostru, Ioan Roșu sau Petru diacul sau, în lipsa acestora, Iacob fiul lui Mihail, aducându-se la locul suszisei moșii, fiind de față toți vecinii și megieșii acelei (moșii), chemați în chip legiuit, să o hotărască în adevăratele și vechile ei hotare, ridicând noi (semne de hotar) pe lângă cele vechi unde ar fi nevoie, și, hotărnicită și despărțită și deosebită de moșiile altora, să o lase suszișilor fii ai lui Hensch, să o stăpânească cu (acel) drept cu care se știe că le aparține, dacă nu s-ar ridica nici o împotrivire; iar pe împotrivitorii care ar fi să-i cheme (ca să stea) față cu suszișii fii ai lui Hensch înaintea noastră la un soroc potrivit. Și după aceasta, să ne faceți cunoscut în scris (și) întocmai despre desfășurarea acelei hotărnicii, cu mersul hotarelor și numele celor chemați, cu sorocul hotărât.

Dat în Buda, în luna de după sărbătoarea *Divisio apostolorum*, în anul Domnului o mie trei sute cincizeci și unu.

Transumpt în actul capitolului din Cenad, din 3 august 1351; vezi *anexa III*.

III.

1351 august 3, (Cenad)

Capitulul din Cenad raportează lui Ludovic I, regele Ungariei, despre punerea lui Ioan, Egidiu și Marcu, fiii lui Hensch, în stăpânirea moșiei Biniș din districtul Cuiești și despre hotărnicirea acesteia.

Excellentissimo domino eorum Lodouico, dei gracia illustri regi Hungarie, capitulum ecclesie Chanadiensis omnes in domino debitas et deuo-

tas. Literas vestre excellencie noueritis nos recepisce in hec verba: *(Urmează în transumpt actul lui Ludovic I, regele Ungariei, din 18 iulie 1351, Buda; vezi anexa II)*. Nos, igitur, preceptis et mandatis vestre excellencie obediētes, ut tenemur, vñacum homine vestro Johanne Rufo predicto, Stephanum clericum de choro nostre ecclesie pro testimonio fidedignum ad premissa exercenda duximus destinandum. Qui demum, ad nos reuersi et per nos requisiti, nobis concorditer retulerunt, quod feria quinta proxima post festum beati Jacobi apostoli, integris tribus diebus subsequētib¹, ad faciem predictę possessionis Beniny^s vocatę, presentibus vicinis et commetaneis eiusdem vñiuersis legitime conuocatis, accessissent ipsamque reambulando per suas ueras metas et antiquas, nouas iuxta ueteres, vbi necesse fuerat, erexissent reambulataque et ab aliorum possessionibus separatam et distinctam relinquissent, ipsam statuendo², predistis filiis Hench iure quo ad ipso pertinere dignoscitur³ possidentam, nullo contradictore ibidem aparente. Cuiusquidem possessionis sic statue cursus metarum hoc ordine distinguuntur: Prima enim meta originalis incipit circa riuulum Boksapataka uocatum a parte orientali, ubi sunt due mete terreę que separant de terra castri Kuesd, deinde procedendo ad partem meridionalem cadit in predictum fluuium sev riuulum, per eundem tendit usque caput eiusdem fluii⁴, deinde ascendendo⁵ supra montem vbi sunt due mete terreę, deinde, descendendo, cadit in viam que veniet de Banya et per eandem viam procedendo in magnum spacium est meta terre et per eandem procedendo supra caput fluii⁶ Belenus, ubi sunt due mete terreę que separant de terra montana Scekus vocata, deinde, per eandem viam descendendo, vertitur ad occidentalem et per magnum spacium transiendo perueniet in quendam locum paludosum, vbi est meta terreā, deinde, per eandem viam progrediendo, duplicabitur ipsa via, vbi in medio viarum sunt due mete terre que separant de possessione Gralista, deinde per viam de Kapasy vertitur infra descendendo ad septemtrionalem et cadit in caput eiusdem fluii⁷ Medikpataka vocati, vbi est meta terreā, et per eundem fluuium procedendo, cadit in fluuium Kapasy vocatum, ac per predictum fluuium Kapasy currit usque ad fluuium Vzmok uocatum, per quem uertitur ad plagam sev partem orientalem, currendo supra quandam viam Kuesdut vocatam, vbi est meta terreā, deinde tendit per eadem viam ad partem septemtrionalem, in magno spacio procedendo, vbi iuxta fluuium Syragy vocatum sunt due mete terreę, que separant de villa Elie kenezii, et per eundem fluuium Syragy vertitur ad partem orientalem et currit usque ad caput eiusdem flui⁸, vibi⁹ iuxta caput eiusdem flui¹⁰ est meta terreā prope metas priores. Et sic determinantur mete possessionis predictę.

Datum feria quarta proxima ante festum beati Laurencii martiris, anno domini M^{mo} CCC^{mo} L^{mo} primo.

(Pe verso:) Excellentissimo domino eorum Lodovico, dei gracia illustri regi Hungarie, pro filiis Hench statutoria sev reambulatoria.

Preaînălțatului lor stăpân Ludovic, din mila lui Dumnezeu vestitul rege al Ungariei, capitulul bisericii din Cenad, toate cele cuvenite întru Domnul și cucernice. Aflați că noi am primit scrisoarea luminăției coaste, cu aceste cuvinte: *(Urmează un transumpt actul lui Ludovic I, regele*

Ungariei, din 18 iulie 1351, Buda; vezi anexa II). Noi, aşadar, dând ascultare, după cum suntem datori, poruncilor şi însărcinărilor luminăţiei voastre, am hotărît să trimitem, împreună cu omul vostru, sus-zisul Ioan Roşu, pe Ştefan, cleric demn de crezare din strana bisericii noastre, ca <om> de mărturie la îndeplinirea celor de mai sus. Aceştia, întorcându-se apoi la noi şi fiind întrebaţi de noi, ne-au spus într-un glas că s-au dus în joia de după sărbătoarea sfântului apostol Iacob¹¹ la suszisa moşie numită Biniş, trei zile la rând, fiind de faţă toţi vecinii şi megieşii acelei moşii, chemaţi în chip legiuit, şi hotărnicind-o în adevăratele şi vechile ei hotare, au ridicat noi <semne de hotar> pe lângă cele vechi, unde a fost nevoie, şi, hotărnicită şi despărţită şi deosebită de moşiile altora, dind-o în stăpânire, au lăsat-o sus-zişilor fii ai lui Hench ca să o stăpânească cu <acel> drept cu care se ştie că le aparţine, neinvindându-se acolo nici un împotrivor. Mersul hotarelor acelei moşii astfel rânduite se deosebeşte în felul următor: Primul semn de la începutul <înşirării hotarelor> începe dinspre răsărit, aproape de râul numit Valea Bocsei, unde se află două movile de hotar care despart de ţinutul cetăţii Cuiesti, apoi, înaintând spre miază-zi, dă în sus-zisul fluviu sau râu, pe care se îndreaptă până la izvorul aceluiaşi râu, apoi urcând pe munte unde sunt două movile de hotar, apoi, coborând, dă în drumul care vine de la Banya¹² şi înaintând pe acest drum <ajunge> într-o mare întindere de loc <unde> este o movilă de hotar, şi mergând pe acel <drum> <ajunge> deasupra izvorului râului Biniş, unde sunt două movile de hotar care despart de ţinutul minier numit Scekus¹³, apoi, coborînd pe acest drum, se întoarce spre apus şi trecând printr-o mare întindere de loc ajunge într-un loc mlăştinos, unde este o movilă de hotar, apoi, purcedând pe acest drum, zisul drum se împarte în două, unde în mijlocul drumurilor sunt două movile de hotar care despart de moşia Gralista¹⁴, apoi se întoarce pe drum <care vine de la> Kapasy, coborînd spre miazănoapte, şi dă în izvorul râului numit Medikpataka, unde este o movilă de hotar, şi înaintând pe acest râu dă în râul numit Kapasy, şi pe sus-zisul râu Kapasy merge până la râul numit Vzomok, pe care se întoarce spre direcţia sau partea de răsărit, mergând deasupra unui oarecare drum numit Kuesdut¹⁵, unde este o movilă de hotar, apoi se îndreaptă pe acest drum spre partea de miazănoapte mergând într-o mare întindere de loc, unde lângă râul numit Syragy sunt două movile de hotar, care despart de satul cnezului Ilie¹⁶, şi <mergând> pe acest râu Syragy se întoarce spre partea de răsărit şi merge până la izvorul acestui râu, unde lângă izvorul acestui râu este o movilă de hotar aproape de hotarul dintâi. Şi astfel sunt hotărite semnele de hotar ale sus-zisei moşii.

Dat în miercuria de dinaintea sărbătorii fericitului mucenic Laurenţiu, în anul Domnului o mie trei sute cincizeci şi unu.

(*Pe verso:*) Preainălţatului lor stăpân Ludovic, din mila lui Dumnezeu vestitul rege al Ungariei, <scrisoare> de punere în stăpânire sau de hotărnicire pentru fiii lui Hench.

Arh. Naţ. Magh., Dl. 51594.

Orig. perg., cu pecete de închidere aplicată pe verso.

REGESTE: *Kállay*, II, p. 8, nr. 1071; *D.R.H.*, C, X, p. 48—49, nr. 53.

IV.

1372 iulie 10, {Cenad}

Capitulul din Cenad adevărește că Ioan, fiul lui Hench, dăruiește lui Petru, fiul lui Egidiu, fiul lui Hench, jumătate din moșia Biniș din comitatul Caras.

Nos, capitulum ecclesie Chanadiensis, memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, quod in nostri personaliter constitutus presencia Johannes filius Hench de Belenus est confessus viuauoce, quod ipse, fraterne dileccionis ductus affectione, directam medietatem eiusdem possessionis sue Belenus vocate, in comitatu de Krassow adiacentis, per regiam maiestatem pro suis seruiciis sibi donate, cum omnibus suis vtilitatibus, siluis videlicet nemoribus, pratis, fenetis, aquis aquarumque decursibus, terris arabilibus, vsualibus et campestribus cultis et incultis et aliis pertinenciis suis vniuersis et quibuslibet iuribus ad ipsam medietatem spectantibus debentibus, Petro filio Egidii, filii eiusdem Hench, dedisse, donasse, contulisse et tradidisse ac coram nobis dedit, donauit, contulit et tradidit per ipsum Petrum perpetuo in filios filiorum heredumque suorum per successores irreuocabiliter pacifice et quiete possidendam, tenendam pariter et habendam, manus suas ex nunc in antea de ipsa medietate possessionis omnimode eximendo. Presentes cum nobis reportate fuerint, in formam nostri priuilegii redigi faciemus.

Datum sabbato proximo ante festum beate Margarethe virginis, anno domini M^{mo} CCC^{mo} LXX^{mo} secundo.

Noi, capitlul bisericii din Cenad, prin cuprinsul celor de față dăm de știre și facem cunoscut tuturor căroră se cuvine că, înfățișat în persoană în fața noastră, Ioan, fiul lui Hench, de Biniș a mărturisit prin viu grai că, mânat de simțământul dragostei frățești, el a dat, a dăruit, a predat și a hărăzit, și în fața noastră dă, dăruiește, predă și hărăzește lui Petru, fiul lui Egidiu, fiul aceluiasi Hench, (și) prin acest Petru pentru fiii și pentru urmașii fiilor și moștenitorilor acestora, o dreaptă jumătate din moșia sa numită Biniș, ținând de comitatul Caras, dăruită lui de înălțimea regească pentru slujbele sale, cu toate folosințele sale, și anume {cu} pădurile, dumbrăvile, livezile, fânețele, apele și cursurile de apă, pământurile de arătură, de folosință și câmpurile lucrate și nelucrate și {cu} celelalte ce țin de ea {și cu} toate și fiecare în parte drepturi ce privesc această jumătate, ca s-o stăpânească și s-o țină și s-o aibă {cu drept} de veci {și} nestrămutat, în pace și liniște, de acum înainte luându-și cu totul mâinile de pe această jumătate de moșie. Atunci când {scrisoarea} de față ne va fi adusă înapoi, vom pune să fie întocmită în chip de privilegiu al nostru.

Dat în sâmbăta de dinaintea sărbătorii sfintei fecioare Margareta, în anul Domnului o mie trei sute șaptezeci și doi.

Transumpt în actul capitlului din Cenad, din 28 martie 1374; vezi anexa V. REGEST: Kállay, II, p. 163, nr. 1691.

V

1374 martie 28, (Cenad)

Capitulul din Cenad transcrie, la cererea lui Dionisie, fiul lui Nicolae de Mayusfalua, actul aceluiasi capitlu din 10 iulie 1372 privitor la donatia unei jumătăți din moșia Biniș din comitatul Caraș.

Capitulum ecclesie Chanadiensis omnibus Christi fidelibus presentibus pariter et futuris presens scriptum cernentibus, salutem in omnium saluatore. Quoniam rebus iuste dispositis actibusque perpetue perman-suris solet nouercari obliuio conuenit, vt et que in posterum sunt conseruanda, congruo testimonio litterarum confirmentur. Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus paruenire, quod Dyonisys, filius Nicolai de Mayusfalua, nostram personaliter adeundo presenciam, exhibuit nobis quasdam litteras nostras sub forma patenti confectas, tenoris infra-scripti, petens nos amicabilem, vt easdem de uerbo ad uerbum transscribi ac in formam nostri priuilegii redigi faceremus vberiore ad cautelam. Quarumquidem litterarum nostrarum de uerbo ad uerbum tenor talis est: *(Urmează în transumpt actul capitlului din Cenad, din 10 iulie 1372; vezi anexa IV)*. Nos, igitur, iustis et legitimis petitionibus ipsius Dionisii gratum prebentes consensum, predictas litteras nostras non abrasas, non cancellatas sed prorsus omni vicio carentes, de uerbo ad uerbum *(perlegentes)* cum presentibus pendentis sigilli nostri redigi faciendo concessimus priuilegiales munimine roboratas.

Datum per manus discreti viri Jacobi lectoris, feria tertia proxima post dominicam Ramuspalarum¹, anno domini M^{mo} CCC^{mo} LXX^{mo} quarto, presentibus honorabilibus viris et discretis dominis Petro preposito, Nicolao cantore, Mathia custode, Johanne Themesyensi, Ladislao de Krasso, Nicolao de Sebus et Georgyo Vltramorisensi archidiaconis, ceterisque fratribus nostris in dicta ecclesia nostra existentibus regi iugiter famulanti-bus sempiterno.

(Pe verso, de o altă mână contemporană:) Super Belenus.

Capitulul bisericii din Cenad, tuturor credincioșilor întru Hristos, atât celor de față cât și celor viitori care vor vedea scrisoarea de față, mântuire întru mântuitorul tuturor. Deoarece uitarea găsește de cuviință să se poarte rău (cu) lucrurile, hotărârile și faptele demne să rămână veșnic, se obișnuiește, în chip drept, ca cele ce trebuie păstrate pe viitor să se întărească prin mărturia cuvenită a scrisului. De aceea prin rândurile acestea vrem să ajungă la cunoștința tuturor că, venind înaintea noastră Dionisie, fiul lui Nicolae de Mayusfalua,² ne-a înfățișat o scrisoare a noastră întocmită sub formă deschisă, cu cuprinsul de mai jos, cerându-ne în chip prietenesc să punem ca acea (scrisoare) să fie transcrisă din cuvânt în cuvânt și să fie întocmită în chip de privilegiu al nostru, spre mai mare cheazășie. Cu-prinsul din cuvânt în cuvânt al acestei scrisori a noastre e următorul: *(Urmează în transumpt actul capitlului din Cenad, din 10 iulie 1372; vezi anexa IV)*. Noi, așadar, dându-ne buna învoire la dreptele și legiuitele cereri ale acestui Dionisie, (citind) din cuvânt în cuvânt sus-zisa scrisoare

a noastră, fără răsărituri, fără ștersături, ci fiind lipsită cu desăvârșire de orice stricăciune, am încuviințat să fie întocmită (scrisoarea) privilegială, punând să fie întărită cu puterea pecetei noastre atârnată.

Dat de mâna chibzuitorului bărbat magistrul Iacob, lectorul, în marțea de după duminica Floriilor, în anul Domnului o mie trei sute șaptezeci și patru, de față fiind vrednicii de cinste bărbați și chibzuitori domni Petru prepozițul, Nicolae cantorul, Matei custodele, arhidiaconii Ioan de Timiș, Ladislau de Caraș, Nicolae de (Caran)sebeș și Gheorghe de dincolo de Mureș, (precum) și ceilalți frați ai noștri aflători în zisa biserică a noastră și slujind necurmat regelui celui veșnic.

(*Pe verso, de o altă mână contemporană:*) Despre Biniș.

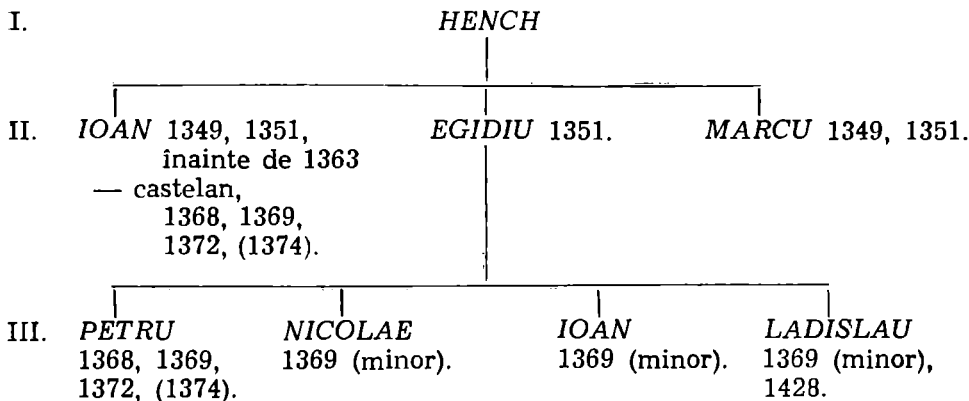
Arh. Naț. Magh., Dl. 52222.

Orig. hîrtie, cu pecetea atârnată.

REGEST: *Kállay*, II, p. 168, nr. 1713.

VI.

FAMILIA HENCH DE BINIȘ (cu anii consemnărilor în documente)

NOTE LA ANEXE:

ANEXA I:

- 1 Corect: *concedere*.
- 2 Astfel în text.
3. Astfel în text.

ANEXA II:

- 1 Astfel în text.
- 2 Astfel în text.

ANEXA III:

- 1 Ultimele patru cuvinte scrise deasupra rândului de aceeași mână.
- 2 Scris deasupra rândului de aceeași mână.

- 3 Astfel în text.
- 4 Astfel în text.
- 5 Astfel în text.
- 6 Astfel în text.
- 7 Astfel în text.
- 8 Astfel în text.
- 9 Corect: *ubi*.
- 10 Astfel în text.
- 11 28 iulie.
- 12 *Banya* corespunde actualei Ocna de Fier.
- 13 Ocne de metal aparținând regelui, atestate și într-un alt document, din 1358 (Krassó, III, p. 33), care erau situate în hotarul de nord al satului actual Dog-nacea.
- 14 Așezare dispărută, care se numea Gârliște și care era situată în hotarul de nord al satului actual Doclin, unde a lăsat urme în toponimie (poiana Gârliște, valea Gârliște).
- 15 În limba maghiară *Kuesdut* are două accepțiuni: „drumul Cuieștiului” și „drumul pietros”. Drumul care constituie reper în hotărnicia din 1351 se suprapune vechiului drum roman dintre Biniș și Bocșa (vezi și O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovsky, *Drumurile romane în Banat*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 139 și urm.); el ducea atunci la cetatea Cuiești din hotarul Bocșei actuale.
- 16 Sat neconsemnat în vreun alt document publicat.

ANEXA V:

- 1 Corect: *Ramis palmarum*.
- 2 Sat situat în aceeași zonă (vezi Krassó, II, p. 18—20).

STATUSVERÄNDERUNGEN BANATER FÜRSTENTUMSDÖRFER IM ZEITALTER DER ANGIOVINEN. DER FALL *BINIȘ*

(Zusammenfassung)

Die ungarische Könige errichten im 14. Jahrhundert in dem Banater Bergland mehrere rumänische Distrikte (*districtus*), denen sie weitgehende Selbstverwaltungsbefugnisse erteilten. Im Laufe einiger Jahrzehnten erfuhren aber die westlichen Distrikte (Cuiești, Carașova, Ilidia), die sich in der unmittelbaren Nachbarschaft des Komitates Karasch befanden, territoriale Amputationen. Diese Amputationen waren die Folge der Enteignung einiger rumänischen Dorffürsten zugunsten fremder Adligen, die gewöhnlich als Vertreter der Zentralgewalt im Banat fungierten. Diese Fürstentumsdörfer wurden im Komitat Karasch einbezogen. Bezeichnend für diese Entwicklung ist die relativ kurze Lebensdauer des Distriktes Cuiești.

Der Verfasser veröffentlicht fünf Urkunden aus der Zeitspanne 1349—1374, die diesen Prozeß zur Genüge veranschaulichen. Sie widerspiegeln das Los des Dorfes Biniș im Distrikt Cuiești.

ACTE DE ZALOGIERE DIN BANATUL MEDIEVAL

GHEORGHE CIULEI

Zalogirea este o garanție reală prin care un bun mobil sau imobil este transmis creditorului pentru garantarea unei datorii. Garanția constă în dreptul de a păstra bunul până când datoria garantată a fost stinsă.

În manualul de istoria dreptului românesc¹ se spune că inițial această garanție a format un element constitutiv al contractului de împrumut și în caz de neachitare a împrumutului, zalogul trecea în proprietatea împrumutătorului², începând însă din secolul al XIII-lea zalogirea a devenit un element de asigurare a plății datoriei, iar dreptul creditorului s-a redus la vinderea bunului zălogit pentru a satisface din preț. Se poate că această concluzie a fost trasă de autorii tratatului din documentele anterioare secolului al XIII-lea, pe care le-au avut la dispoziție, însă noi, în Banat, nu am găsit documente publicate în care să fie vorba de zalogire înainte de anul 1355³ dar din niciunul din aceste documente — care se înmulțesc în secolele XV și XVI — nu rezultă că creditorul ar putea deveni proprietarul bunului zălogit în mod automat, ci numai cu consimțământul proprietarului bunului zălogit. În acest sens putem menționa un document din anul 1489⁴ în care este vorba de o frumoasă cingătoare pe care nobilul Mihail de Măciș împreună cu mama sa au dat-o zalog pentru suma de șapte florini unui iobag al lui George Găman de Bizere. În urma morții iobagului respectiv, fără a lăsa urmași, moștenitori, succesiunea lui și deci și podoaba respectivă au revenit lui George Găman de Bizere.

Acesta din urmă a somat la trei termene, la scaunul de judecată, pe proprietari să-și răscumpere bunul zălogit, arătând că în aceste vremuri tulburi obiectul zălogit se poate pierde. La cea de-a treia ședință a scaunului de judecată, proprietarii citați arată că nu mai vor să-și răscumpere bunul zălogit și că i-l lasă pentru suma zălogită în proprietatea lui George Găman de Bizere.

Este interesantă formularea prin care i se recunoaște acestuia proprietatea asupra obiectului zălogit: „...eindem Nobili Georgio relinquit perpetue permansurum“. În afară de lămurirea asupra proprietății obiectului zălogit, pe care textul acestui document ne-o aduce, trebuie să mai menționăm că în acest document se pomenește că proprietarii obiectului zălogit au fost chemați de trei ori în fața scaunului de judecată, ceea ce indica, după cum vom vedea, că procedura a fost făcută în conformitate cu dispozițiunile lui „jus valachicum“.

În acest sens mai putem invoca un document din anul 1503⁵ în care se spune în mod expres că nobilul Gabre fiul lui Bogdan din Călugăreni a vrut să-și zalogească părțile posesionare din unele posesiuni din districtul Comyat, având nevoie de o anumită sumă de bani, iar pentru a putea zalogi terenurile respective, Gabre a citat pe toți vecinii și me-

gieșii și mai ales pe doamna Marta, fiica lui Toma de Remete, în trei rânduri, la scaunul de judecată — *iuxta ritum valachie* — deci după vechiul obicei românesc.

Prin urmare, în conformitate cu vechiul drept românesc, acel care zălogia un bun imobil trebuia să citeze la scaunul de judecată rudele și vecinii.

Mai avem însă un document din anul 1643⁶ din care rezultă că părțile creditoare au refuzat să primească suma pentru care au primit în zălog anumite sate indicate în document⁷. Dar această împotrivire de a restitui terenurile primite în zălog nu poate fi interpretată ca fiind o consecință a dobândirii proprietății de către creditori. Pe de o parte este vorba de un succesor al decedaților care au zălogit satele respective și nu știm dacă împotrivirea se referă la calitatea de succesor unic al acestuia pe care creditorii înțeleg să o conteste, iar pe de altă parte nu cunoaștem condițiile acestei zălogirii.

După cum vom vedea mai departe, actele de zălogire conțin câteva condiții destul de curioase care țin seama de interesele sau de capriciile părților. După ce am văzut că creditorul nu poate avea proprietatea bunului zălogit în timpul zălogului și nici în mod automat la expirarea termenului, să vedem care este natura juridică a contractului, cu alte cuvinte care este situația obiectului zălogit precum și a părților față de obiect și una față de alta. Creditorul avea ca și în dreptul roman⁸ posesiunea bunului zălogit, putând să-l folosească și să-i ia fructele în tot timpul zălogirii până la stingerea ei.

În ceea ce privește obiectul zălogirii, după cum rezultă din documentele pe care le avem, el putea să fie un bun mobil, ca de exemplu o podoabă⁹, dar cel mai adesea obiectul zălogirii este format din bunuri imobile, terenurile fiind bine identificate¹⁰ fie că este vorba de unele terenuri agricole sau de sate întregi, iar uneori obiect al zălogirii îl formează unii iobagi cu tot ce aceștia aveau¹¹.

Ca exemplu de zălogire a iobagilor cu tot ceea ce aparținea acestora putem menționa un document din anul 1574¹² cu următorul conținut: „... Quod Nobilis Nicolaus Maczkasy nostram personaliter veniens in presentiam nobis sponte et libere est confessus et retulit in hunc modum. Qualiter ipse pro quibusdam suis necessitatibus presens valde vrgen. euitandis florenos triginta in paratis et numeratis pecunys a nobile Joanne Duma leuare coactus fuisset pro quibus vnum Jobbationem suum Georgium Maykul vna cum ad eundem Jobationem pertinentibus item duas terras arabiles in superiori Charina sex vero terras in inferiori Charina vulgo tilamas, in possessione Tynkowa, existens habitas titulo pignoris infra tempus rede mptionis Eidem Joanni Duma dedisset inscripsisset... „¹³.

Această zălogire a iobagilor se vede că era destul de frecventă dat fiindcă avem mai multe documente care o atestă¹⁴.

Privitor la folosirea bunurilor zălogite documentele arată că creditorul poate să se bucure de toate drepturile din acel imobil sau teren¹⁵. În ceea ce privește iobagii, după cum am văzut, în documente ni se spune că ei sunt zălogiți cu tot ceea ce le aparține dar nu am întâlnit documente în care să se spună că ei ar urma să fie strămutați sau folosiți în altă parte decât unde se aflau.

Trebuie însă să menționăm că alături de folosul pe care-l aduceau bunurile zălogite, în mod normal mai existau și unele sarcini pe care cel care deține bunul respectiv trebuia să le îndeplinească. În această privință ținând seama de caracterul proprietății feudale trebuie să facem unele distincții. Astfel într-un document din anul 1515¹⁶, Ion Bizere din Caransebeș în numele copiilor și a tuturor neamurilor de sânge zălogește pentru 80 de florini de aur a treia parte din posesiunile sale din Bolwanna și Heuzerowa din districtul Caransebeșului, judecătorului Matei Lazăr din Caransebeș cu condiția că dacă acele posesiuni ar avea anumite obligații față de districtul Caransebeșului atunci Matei Lazar este ținut să îndeplinească acele obligații, însă de serviciile pe care le-ar avea față de castrul Severinului urma să fie ținut Ioan Bizere. Redăm textul documentului: „... Impignoravit et obligavit Coram nobis talimodo vt si que soluciones fierent Circa districtus Illas Mathias Lazar soluere teneatur, Servicia autem que ad Castrum Zewriense contingenthys, Johannes Bizerey teneatur”¹⁷. S-a susținut că zălogirea ar fi o vânzare temporară, ceea ce nu este exact și nici nu corespunde din punct de vedere juridic¹⁸. Este adevărat că la zălogire ca și la vânzare-cumpărare exista dreptul de preemțiune al rudelor de sânge, al vecinilor sau megieșilor și că documentele când vorbesc de plata datoriei și de stingerea zălogirii enunță aceasta cu termenul de „redimere” adică „răscumpărare”, însă esențiala deosebire între zălogire și vânzare-cumpărare este că la prima, creditorul dobândește proprietatea bunului care formează obiectul vânzării. Diferența aceasta reiese cu prisosință dintr-un document din anul 1355¹⁹ în care se spune că dacă acel care zălogește un teren ar vrea să vândă acel teren să fie obligat să dea creditorului în schimb un teren asemănător. După însăși termenii documentului: „... quod si quandocumque predicta particula terre ab eodem nicolao alienaretur extunc idem nicolaus eindem Stephano in alio loco seu possessionis similem particulam terre dare teneatur”²⁰. De aici rezultă în mod clar că acel care a dat zălogul rămâne proprietarul bunului respectiv zălogit putând dispune de el.

În ceea ce privește obligațiile părților trebuie să precizăm că acel care a dat zălogu vre-un bun, este ținut să restituie la termenul care a fost fixat, suma împrumutată. În această privință avem documente care fixează un anumit termen la care urmează a se plăti banii împrumutați sau uneori nu se fixează nici un termen urmând ca până ce zălogitorul aduce banii creditorului, acesta să se folosească de bunul respectiv. Deși de cele mai multe ori în documente nu se fixează un termen pentru achitarea datoriei, uneori acest termen este în mod precis arătat. Astfel într-un document din anul 1586²¹ se arată că termenul de plată al datoriei este de opt ani și în decursul acestui răstimp să nu se poată răscumpăra bunurile arătate: „... ac ad eandem quartam partem seu porcionem quartalem possessionariam ad mediam partem predy prefati, de Jure spectantibus et pertinere debentibus sub suis veris metis et limitibus existentibus Eaedem Dominae Barbarae prememoratae pignori obligandam duxissent, tali tamen condicione, vt infra spatium, octo integrorum annorum a data presentium computando, nec ipsi neque posteritates vel consanguinei eorundem redimere possit, neque valeant, Hoc quoque adiecto vt eadem Domina Barbara iam sepefata, vunum Molendium in territorio ipsius possessionis prefate aedificare debeat et teneatur, vt tandem

expensas ad Molendium factas ratione inita, summam expensarum exinde computatam tempore redemptionis Eadem Dominae iam dictae persolvere debeant et teneantur, Repletis vero octo Annis depositisque et expensarum ad Molendium (...) in paratis similiter et numeratis pecunys, proprijs eorundem et non alienis, Mox et defacto Eadem quartam partem prenotatam et mediam partem predy Moledinumque aedificatam Eisdem Ladislao et Nicolao Annoka ac Catherinae similiter Annoka prae-fatis absque omni litis contruersia et calumnia remittere debeat et teneatur...⁴²². Desigur că acest timp lung de răscumpărare a zălogului a fost necesar din cauză că creditorul a zidit o moară pe terenurile respective și era firesc ca creditorul să profite un răstimp oarecare de folosință ei, urmând ca la răscumpărarea zălogului debitorii să plătească toate cheltuielile avute cu ridicarea acestei mori. Menționăm că în acest document se precizează că debitorii trebuie să-și plătească datoria cu bani proprii și nu cu bani împrumutați, clauză pe care o întâlnim, după cum vom vedea și în alte documente.

În alte documente termenul scadenței și deci al răscumpărării zălogului este fixat la o anumită dată în fiecare an. De exemplu într-un document din anul 1580²³ Petru Măciș, care constrâns de nevoi, a luat de la Ioan Duma suma de 11 florini, a zălogit acestuia pentru asigurarea datoriei, trei jughere de pământ, care în document sunt precis identificate iar zălogirea s-a făcut cu condiția ca debitorul în fiecare zi de sfântul Gheorghe să aibe posibilitatea să le răscumpere²⁴.

Documentele de zălogire din Banat mai conțin și alte condițiuni dintre care cea mai des întâlnită este, după cum am văzut, aceea ca răscumpărarea să se facă cu bani proprii și nu cu bani străini²⁵. În documente se menționează de cele mai multe ori că la plata sumei datorate creditorul este obligat să restituie bunul zălogit în mod pașnic și fără judecată. Această clauză denotă că de multe ori au fost opuneri la restituirea bunului zălogit. Un exemplu de acest fel de opunere avem într-un document din anul 1643²⁶ în care se spune că judele nobililor din Comitatul Severin, din însărcinarea lui Nicolae Măciș s-a dus la mai mulți creditori ca să le ducă suma de șase sute de florini pentru satele indicate în document și care au fost zălogite de defuncții Petru și Mihail Măciș. Însă creditorii nu au vrut să primească banii, mărturisind că se vor gândi și se vor sfătui ce să facă. De aceea judele nobililor îi citează pe creditori separat la scaunul de judecată deoarece nu au acceptat suma amintită și nu au predat părțile de moșie zălogite. Este însă imposibil ca aici opunerea să fie avut drept cauză contestarea titlului de moștenitor. În ceea ce privește forma în care se făcea zălogirea arătăm că ea se făcea în fața instanței de judecată, care ia act de voința părților și redactează înscrisul care se predă părților. Prin urmare în ceea ce privește natura zălogirii, ea era ca și în dreptul roman de natură convențională fiind întărită de o decizie a autorității judiciare. Dintr-un document din anul 1499²⁷ rezultă că moștenitorii masculini ai defunctului Philip Halgas de Zorilenc au acceptat să despăgubească suma de douăzeci de florini drepturile succesoriale respectiv zestrea fiicei lui Philip Halgas de Zorilencz. După cum se spune însă în document: „... tamen ipsi nunc propter nimiam paupertatem prefatos viginti florenos unde persolvere non haberent: et neque possent: ab hos ipsi totalem porcionem possessionariam

annotati condam Nobili Philipi Halgas in eadem possessione Zorilencz supradicta habitam, cum cunctis eiusdem porcionis vutilitatibus quouis nominis vocatis: eindem annotate Nobili domine dorothee pro predictis XX florenis auri: infra tempus redemcionis sue: titulo pignoris obligassent...²⁸. Deci neavând posibilități ca să plătească suma fixată pentru drepturile fiicei defunctului Philip Halgas de Zorilenț prin hotărîrea dată se zălogesc bunurile succesoriale până la achitarea sumei. S-ar părea că în acest caz avem, ca și în dreptul roman, o zălogire care rezultă dintr-o hotărîre a autorității judiciare, însă dacă analizăm mai bine natura ei juridică vedem că este tot convențională deoarece succesorii au arătat că nu au posibilități să plătească suma cu care au fost de acord, și au convenit să lase bunurile succesoriale zălog până la achitarea sumei. Deci este o zălogire convențională întărită de o decizie a autorității judiciare, ca și celelalte zălogiri cu care părțile se prezentau în fața instanțelor de judecată spre a le întări și a le fixa prin înscris.

În ceea ce privește zălogirea testamentară pe care o întâlnim în dreptul roman noi nu am întâlnit-o în documentele analizate. Dacă încercăm să aranjăm cronologic documentele care conțin acte de zălogire atunci se poate constata că cele mai multe acte de zălogire le întâlnim în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea.

Faptul că zălogirea unor bunuri, mai ales imobile era destul de frecventă în Banat, se explică atât ca o consecință a unor grele situații economice rezultate din luptele purtate cu turcii și care au atins multe familii nobile din Banat, cât și în urma faptului că din ansamblul relațiilor sociale în feudalism rezultă că zălogirea era importantă ea fiind legată de rolul capitalului comercial în societatea feudală. Pentru a ilustra această situație socială care de cele mai multe ori este menționată prin clauza că acel care zălogește bunul a fost într-o mare și stringentă nevoie, menționăm un document din anul 1478²⁹ din care rezultă că Iacob de Măciș s-a prezentat înaintea Banilor de Severin arătând că fratele său Zaharia de Măciș a dat în zălogire unele sate lui Mihail de Mătnic pentru suma de douăzeci de florini având nevoie de acești bani ca să-și răscumpere fiica luată în captivitate de turci. Iacob de Măciș nedorind ca aceste sate să fie în mâini străine a plătit suma pentru care bunurile au fost zălogite văduvei lui Mihalil de Mătnic care a fost de acord să restituie respectivele așezări. Pe noi ne interesează deocamdată partea din document în care se arată motivul zălogirii: „... Quod nobilis vir Iacobus de Matskas, nostram veniens personalem in presenciam, Nobis significare curavit in hunc modum: Quodquia pristinis diebus filia cuiusdam Zacharie de Matskas, fratris scilicet sui coindivisionalis, per sevisimos Turcos, capta et abducta fuerat. Quam nobilem puellam genitrix eiusdem videlicet. Relicta ipsius quondam Zacharie redimere cupiens, vniuersas porciones suas possessionareas, in possessionibus Matkas predicta, ac Csuta, Tövis, Tinkova et Perlö vocatis omnio in districtu Karansebes existentes habitas, Egregio quondam Michaeli de Muthnok pro viginti florenis Auri impignoverat cum cunctis earum utilitatibus³⁰.

Din documentele pe care le-am analizat precum și din alte documente³¹ rezultă că zălogirea unui imobil se făcea în fața instanțelor de judecată și că înainte de întocmirea actului de zălogire în conformitate cu normele lui „jus valachicum“ rudele și megieșii trebuiau să fie citați de

trei ori, respectiv la trei termene ale scaunului de judecată. În acest sens revenim la două documente menționate la începutul acestui studiu și anume un document din anul 1489³² în care este vorba de o podoabă zălogită care a revenit prin succesiune lui George Găman de Bizere și care citează pe zălogitori la trei termene să spună dacă răscumpără sau nu răscumpără podoaba zălogită. La cel de al treilea termen aceștia se prezintă și declară că nu înțeleg să-și mai reia zălogul care astfel în conținutul sumei zălogite rămâne proprietatea lui George Găman de Bizere.

Intr-un alt document din anul 1503³³ se spune expres că nobilul Gabre fiul lui Bogdan din Călugăreni a vrut să-și zălogească părțile posesionare din unele posesiuni pe care le avea în districtul Comiat, iar pentru aceasta a citat pe toți vecinii și megieșii dar mai ales pe doamna Marta fiica lui Toma de Remete, la trei termene la scaunul de judecată, conform lui „*jus Valachicum*“ — „*Juxta ritum volachicae*“ — după cum se spune în document. Deci procedura zălogirii se îndeplinea în fața scaunului de judecată, iar pentru a avea bunul liber pentru zălogire era necesar să fie citate rudele de sânge și vecinii sau megieșii la trei termene, aceasta conform vechiului drept românesc. Pentru a lămuri această problemă trebuie să ne punem întrebarea de ce în partea mare de documente prin care se constată zălogiri nu întâlnim menționarea prezentării sau citării la cele trei termene de judecată?

În multe documente întâlnim precizarea că zălogirea se face și în numele descendenților precum și a rudelor de sânge³⁴. Această clauză se întâlnește de exemplu într-un document din anul 1515³⁵ prin care Ion Bizere zălogește lui Matei Lazăr, judecător din Caransebeș, unele posesiuni ale sale din districtul Caransebeș, ca și într-un document din anul 1566³⁶. În ambele documente este de remarcat că această clauză are un conținut identic: „... *Coram nobis personaliter constitutus Onera et quilibet gravamina filiorum filiarumque suarum et omnium consanguineorum In se assumendo*...“³⁷.

În alte documente este vorba de zălogiri între rude. Un astfel de exemplu avem într-un document din anul 1574³⁸ în care Nicolae Măcișa zălogește terenuri și iobagi pentru șaptezeci de florini lui Ștefan Măcișa. Dar iarăși în cele mai multe cazuri este probabil că actul de zălogire a fost încheiat după citațiile respective în fața autorităților legale și că el reprezintă numai faza finală a zălogirii așa că celelalte chemări în fața scaunului de judecată sunt subînțelese. Această chemare a rudelor, a vecinilor și a coindivizilor cu ocazia unor astfel de zălogiri se făcea cu scopul ca ei să-și apere dreptul lor de a putea lua ei cu precădere în zălog bunurile respective. Acest drept al rudelor, al vecinilor și al coindivizorilor care se manifestă și în cazul de transfer al proprietății, nu este altceva decât dreptul de preemțiune sau „*protimisis*“ din Principatele române. După cum V. Al. Georgescu a arătat³⁹ ca și forme de drept comun în Principatele române existau *protimisis* rudelor, al devălmășiei și al vecinătății. Aceste tipuri de preemțiune existau și în formele lui „*jus valachicum*“ așa cum acesta se aplica în Banat. Un exemplu de răscumpărare a unei zălogiri de către rudenii de sânge avem într-un document din anul 1478⁴⁰ conform căruia după cum am arătat, pentru ca părțile posesionare din moșiile Matskas, Csuta, Tövis, Tinkova și Perlö să nu fie în mâini străine sunt răscumpărate de Iacob de Măcișa rudă

sau eventual fratele lui Zaharia de Măcicaș. Un alt exemplu de răscumpărare de către fratele și consanguinul lui Sandru Sysman care a vrut să zălogească mai multe localități lui Iacob de Marga față de care a fost obligat la plata sumei de 19 florini aur, i-l aflăm într-un document din anul 1470⁴¹. Martin Tewrek fratele și consanguinul lui Sandru Sysman a achitat el suma urmând ca frații săi dacă vreau să răscumpere localitățile zălogite, Martin să fie obligat să le remită. Într-un document din anul 1503⁴² după cum am văzut, Gabre fiul lui Bogdan de Călugăreni somează la trei termene de judecată pe toți „uniuersos vicinos et commmentaneos suos“ precum și pe moștenitorii lui Toma de Remete, probabil rudele sale, să preia dacă vreau zalogirea unor moșii din districtul Comyat.

În alte documente este vorba numai de răscumpărarea din partea descendenților sau a rudelor de sânge, după cum ni se spune într-un document din anul 1515⁴³, iar în alte documente această clauză nu mai este menționată. Înseamnă aceasta oare că preemțiunea vecinilor și a coindivizionarilor nu mai avea loc în aceste cazuri? Noi credem că ea și-a păstrat pe mai departe valoarea juridică ca instituțiune, dar că aplicându-se destul de rar în practică este în general menționată sub termenul generic „intra tempus redemcionis“.

Iar acum pentru a conchide trebuie să accentuăm încă odată numărul mare de zalogiri din secolele XV-lea și XVI-lea în Banat, datorită situației economice grele ca rezultat al luptelor cu turcii. Zalogirile aveau ca obiect atât bunuri imobile cât și bunuri mobile și deseori iobagi cu bunurile care le aparțineau. Condițiile de răscumpărare erau bine fixate în actele încheiate dar de cele mai multe ori răscumpărarea se făcea fără să fie fixat vreun termen, creditorul putând folosi bunul zălogit până când i se achita suma împrumutată.

Preemțiunea rudelor de sânge și a coindivizarilor ca și a vecinilor își are rolul ei ca și la actele de vânzare-cumpărare.

În ceea ce privește formele zalogirii menționăm că ea se făcea printr-un act încheiat înaintea instanțelor de judecată, după ce în mod normal se citau părțile care aveau drept de preemțiune.

NOTE

1 *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980.

2 *Ibidem*, p. 564.

3 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, p. 29. (În continuare, *Krassó...*).

4 Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I/2, p. 311.

5 Pesty Frigyes, *Krassó...*, III, p. 476, precum și în Hurmuzaki, *Op. cit.*, I/2, p. 510.

6 C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 181.

7 Satele arătate ca fiind zălogite sunt următoarele: Tincova, Zăgujeni, Jupa, Felső, Maczkas, Ruginosu, Dumbrouicza precum și prediile Delar, Valeadeni, Secaș și Gradiște.

8 În privința posesiunii pe care creditorul o avea în dreptul roman — „possessio ad interdicta“ — a se vedea A. E. Giffard, *Précis de droit romain*, Paris, 1938, II, p. 101.

- 9 Pesty Frigyes, *A Szörény Bánság*, III, p. 99—100. (În continuare, *Szörény...*); E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, 1/2, p. 311.
- 10 C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 146 și urm.; Pesty Frigyes, *Krassó...*, IV, p. 90—106.
- 11 C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 109—110.
- 12 Pesty Frigyes, *Szörény...*, III, p. 401.
- 13 În traducere textul are următorul conținut: „Deoarece venind în fața noastră în persoană nobilul Nicolae Măciș, ne-a raportat și ne-a mărturisit din voința sa liberă în acest mod. Deoarece pentru a evita anumite nevoi ale sale a fost constrâns să ia de la nobilul Ioan Duma treizeci de florini socotiți și numărați, pentru care a dat în zălog până la răscumpărare un iobag al său pe George Maicu împreună cu tot ceea ce ține de acest iobag, la fel două terenuri arabile în țarina de sus și șase terenuri în țarina inferioară numită popular „tilalmas” existând în posesiunea Tinkova, le-a dat numitului Ioan Duma și le-a transcris cu titlu de zălog în intervalul până la răscumpărare...”.
- 14 Pesty Frigyes, *Krassó...*, IV, p. 90, 106—107; C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 109—110.
- 15 Pesty Frigyes, *Krassó...*, III, p. 456—457. Menționăm că în textele documentelor drepturile creditorului care a primit bunul zălogit sunt arătate în felul următor: „...prefate domine fides extradedissent, ac possidendas, fruendas tenendas et habendas assignassent...”.
- 16 *Idem*, *Szörény...*, III, p. 158—159.
- 17 Traducerea este următoarea: „...a zălogit și s-a obligat înaintea noastră astfel că dacă ar avea plăți să facă față de district, acelea trebuie să le plătească Matei Lazăr, serviciile însă care au legătură cu castrul Severinului de acelea se țin (obligat) Ion Bizere”.
- 18 *Istoria dreptului românesc*, I, p. 578 și urm.; D. Firoiu, *Istoria dreptului românesc*, (manual), p. 103.
- 19 Pesty Frigyes, *Krassó...*, III, p. 29.
- 20 Textul are următoarea traducere: „...că dacă și când vreodată arătată bucată de teren, de către acel Nicolae se va înstrăina de atunci acel Nicolae este ținut să dea celui Ștefan în alt loc al posesiunii sale o bucată de teren asemănător”.
- 21 Pesty Frigyes, *Krassó...*, IV, p. 117.
- 22 Traducerea textului este următoarea: „...și la aceea a patra parte sau porțiune cvaratală din jumătatea parte a prediului menționat cu tot ce-i aparține de drept și trebuie să-i aparțină sub adevăratele sale hotare și în limitele existente, aceleași doamne Barabara sub obligația zălogirii s-a dat, totuși sub asemenea condițiune ca în răstimpul de opt ani întregi începând de la data prezentă și nici urmașii sau rudele lui să nu poată răscumpăra (subânțeleș înaintea îndeplinirii termenului). La acestea se adaugă că aceiași doamnă Barbara trebuie și este ținută să edifice o moară pe teritoriul acelei posesiuni susamintite, că totuși cheltuielile făcute cu această moară contractată, suma cheltuielilor de atunci de la socotitul timp al răscumpărării trebuie plătită aceleași zise doamne. Împliniți într-adevăr cei opt ani și depuse cheltuielile (făcute) cu moara ... de asemenea în bani numărați și proprii și nu străini și de fapt aceea a patra prenotată și jumătate din prediu, și moara zidită acelora Ladislau și Nicolae Annoka și Caterinei la fel Annoka amintiți se vor (remite) și de la orice contracțiere și de la orice șicană în justiție trebuie și este ținută să renunțe...”.
- 23 A se vedea documentul publicat de C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 62—68.
- 24 După ce se arată și se identifică terenurile, în document se spune: „...pe care le-a dat și le-a zălogit până la vremea răscumpărării, însă așa să aibe posibilitatea să le răscumpere, astfel după cum le-a dat și le-a zălogit în fața noastră în chipul de mai sus, prin țaria și mărturia acestei scrisori a noastre...”. Traducere după C. Feneșan, *Op. cit.*
- 25 Pesty Frigyes, *Krassó...*, IV, p. 177 și urm.
- 26 A se vedea documentul la C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 181—182.
- 27 Pesty Frigyes, *Krassó...*, III, p. 474 și urm.
- 28 Traducerea este următoarea: „...însă ei însăși acum pentru excesiva lor sărăcie nu au putut să plătească amintiții douăzeci de florini și nici nu pot; de aceea ei însăși întreaga porțiune posesionară a susnumitului nobil Filip de Halgas din aceeași posesiune Zorilenț locuită și mai sus menționată cu toate folosințele acelei porțiuni oricum ar fi numite și care aparțin de drept la aceea (porțiune) acelei menționate doamne Dorotea pentru cei mai înainte zișii douăzeci de florini de aur se mai obligă până la timpul răscumpărării sub titlu de zălog”.

- 29 Pesty Frigyes, *Krassó*..., p. 443—444.
- 30 Traducerea textului este următoarea: „...Deoarece nobilul domn Iacob de Măcicaș venind în fața noastră ne-a adus la cunoștiință următoarele: Deoarece în zilele de mai înainte fiica lui Zaharia de Măcicaș fratele său condvizional, de către sălbaticii turci a fost prinsă și dusă. Pe care nobilă fată în mod evident mama care a născut-o văduva lui Zaharia fiind dornică să o răscumpere, toate părțile ei posesionare din posesiunile numite Măcicaș și Ciuta, Tövis, Tinkova și Perlö numite toate în districtul Caransebeș existând și fiind situate, distinsului Mihail de Mâtnic le-a zălogit cu toate folosințele lor”.
- 31 Pesty Frigyes, *Krassó*..., III, p. 476.
- 32 *Idem*, *Szörény*..., III, p. 99—100.
- 33 *Idem*, *Krassó*..., III, p. 476.
- 34 C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 59—60.
- 35 Pesty Frigyes, *Szörény*..., III, p. 158—159.
- 36 *Idem*, *Krassó*..., III, p. 420.
- 37 Traducerea este următoarea: „...venind înaintea noastră personal a luat asupra sa sarcinile și orice incomodități din partea fiilor și a fiicelor precum și a tuturor rudelor de sânge...”.
- 38 Pesty Frigyes, *Szörény*..., III, p. 404.
- 39 V. Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, p. 74.
- 40 Pesty Frigyes, *Krassó*..., III, p. 443 și urm.
- 41 *Ibidem*, p. 425.
- 42 E. Hurmuzaki, *Op. cit.*, p. I/2, p. 311.
- 43 Pesty Frigyes, *Szörény*..., III, p. 158—159.

ACTES DE NANTISSEMENT DE BANAT MEDIEVAL

(Résumé)

Cette étude présent quelques contributions concernant le problème juridique de nantissement. Pour ça, l'auteur emploie des documents médiévaux banatois. Tels documents, notamment de XV—XVI-e siècle, montrent que le créancier ne devenait automatiquement le propriétaire du bien mis en gage. On souligne que dans ce domaine on respectait les normes établies par „la tradition”, ou „jus valachicum”.

VIAȚA COTIDIANĂ LA HOTARUL OSMANO-TRANSILVĂNEAN ÎN SECOLUL AL XVII-LEA — CÂTEVA DOCUMENTE INEDITE

COSTIN E. FENEȘAN

Odată cu instaurarea dominației otomane în Banatul de la câmpie în urma expediției din 1552¹, relațiile între noile autorități și vecinii nemijlociți, dregătorii și populația din banatul Caransebeșului și Lugojului ținând de principatul autonom al Transilvaniei, s-au înscris în cadrul general al raporturilor existente într-un ținut de graniță². Ce-i drept, aceste raporturi au fost reglementate în linii generale prin documente bilaterale (de pildă *ahidname*-lele acordate de sultani principilor Transilvaniei), dar viața cotidiană a dat naștere, nu de puține ori, unor situații a căror soluționare a depins în primul rând de autoritățile aflate nemijlocit de cele două părți ale hotarului. În acest fel, s-a creat o corespondență bogată — păstrată, din păcate, numai într-o proporție redusă — între autoritățile otomane (sultani, viziri, beilerbei, sangeacbei, cadii etc.) și cele transilvane (principi, bani ai Caransebeșului și Lugojului, sfaturi orășenești, comandanți de cetate, tricesimatori etc.), fiecare piesă în parte și toate împreună oglindind un sistem complex de relații, dependent de evoluția „marii politici”. Astfel, relațiile cotidiene din zona de frontieră, marcate de fapte aparținând doar în mod aparent de ceea ce este considerat îndeobște drept „mica istorie” (*la petit histoire*), nu trebuie trecut cu vederea, ele fiind, în bună măsură, un barometru în evoluția raporturilor osmano-transilvănene. Se mai cuvine remarcat faptul, că aceste raporturi de la frontieră din zona Banatului între autoritățile otomane și cele transilvănene au cunoscut în secolele XVI—XVII câteva aspecte ce revin în mod constant: fuga supușilor dintr-o parte în cealaltă a hotarului, abuzuri la aplicarea taxelor vamale, acte de tâlhărie, de reținere abuzivă de persoane sau bunuri, urmărirea cetelor de lotri (haiduci) etc.³ În cele ce urmează, vom prezenta câteva piese documentare din secolul al XVII-lea, ilustrative pentru ceea ce bibliografia de specialitate numește „viața de la hotare”.

La 17 decembrie 1637 alaybeiul Ismail din Timișoara s-a adresat lui Sigismund Fiat de Armeniș, tricesimator al Caransebeșului, Lugojului și Zăicaniului⁴, ca răspuns la plângerea acestuia legată de neplata unei taxe de ghindărit. În fapt, supușii din Jebel ai alaybeiului Ismail își mânaseră porcii la ghindă în pădurea de la Jebel, care se afla pe moșia de acolo a lui Sigismund Fiat, fără să plătească taxa cuvenită⁵. Tricesimatorul caransebeșan, unul din oamenii de încredere ai principelui ardelean

Gheorghe Rákoczy I în părțile bănățene⁶, l-a trimis la dregătorul otoman pe unul din iobagii săi, pentru a pretinde taxa de ghindărit datorată, pe care o socotise de suma de 21 florini ungurești. Față de această sumă exagerată⁷, alaybeiul Ismail s-a arătat gata să încaseze de la supușii săi în mod diferențiat suma datorată, în funcție de câți porci și pe ce durată de timp își mânase fiecare animalele la ghindăria de la Jebel a tricesimătorului caransebeșan.

Un domeniu care a suscitat o corespondență intensă între autoritățile otomane și cele din principatul ardelean a fost cel legat de urmărirea, prinderea și pedepsirea răufăcătorilor care comiteau cele mai diferite delikte de o parte și de cealaltă a hotarului comun. Astfel, la 8 mai 1653⁸, Ahmed pașa, beilerbeiul Timișoarei, i s-a adresat lui Acațiu Barcsay, banul Caransebeșului și Lugojului⁹, cerându-i să intervină pentru rezolvarea unui caz de furt. În fapt, ceaușul din Denta îl angajase ca slujitor pe tânărul Oprea din Caransebeș. Acesta, profitând de absența stăpânului său, îi spărsese lada cu bani, furând 300 florini ungurești, din care dăduse 200 florini spre păstrare surorii sale mai mari Ana, precum și concitadinilor săi, țesătorului David și numiților Petru și Pavel. Fiind prins în Ardeal, unde fugise, Oprea a fost dat ceaușului din Denta spre a fi pedepsit. Vrând să-și recapete cei 200 florini lăsați de Oprea în păstrare, la Caransebeș, funcționarul turc s-a deplasat de mai multe ori acolo, dar dregătorii locali nu i-au făcut dreptate. Plângându-se de aceea beilerbeiului Timișoarei, acesta s-a socotit îndrituit să intervină în favoarea subalternului său pe lângă banul Caransebeșului și Lugojului.

Odată cu înglobarea banatului Caransebeșului și Lugojului în eialetul Timișoarei (1658)¹⁰, în același timp cu efectele expansiunii otomane și pe seama altor teritorii ale principatului autonom (cucerirea Oradiei, în 1660, și înființarea eialetului omonim), relațiile osmano-transilvănene în zona Banatului au suferit, ce-i drept, o deplasare din punct de vedere teritorial, dar nu mai puțin și din punct de vedere al semnificației. În acest sens este notabilă atestarea fenomenului de condominiu, certă — cel puțin pentru anul 1670 — în cazul Caransebeșului, unde, alături de autoritățile otomane, au funcționat și cele ale comitatului Severinului¹¹. În condițiile în care Caransebeșul și Lugojul au fost cedate Porții printr-un acord survenit între Acațiu Barcsay și marele vizir Mehmed Körpülü pașa (septembrie 1658), problemele de aici au diferit de cele din Banatul de la câmpie, ocupat de otomani prin forța armelor (1552). Mica nobilime din părțile Caransebeșului și Lugojului, în mare parte de origine românească, a avut răgazul să se refugieze mai ales în comitatul învecinat al Hunedoarei, unde reușise să dobândească proprietăți funciare încă înainte de 1658. În districtul Hațegului — care ni se înfățișează ca o adevărată lume românească și din documentul pe care îl vom prezenta — micii nobili caransebeșeni și lugojeni au încercat să supraviețuiască atât din punct de vedere economic cât și al statutului social, nădăjduind, poate, în revenirea la vechea vatră. De aceea — socotindu-l oarecum o consecință imediată a relațiilor osmano-transilvănene — am inclus între documentele publicate acum și contractul de împrumut încheiat la Silvașul de Jos, la 5 februarie 1659¹², între Mihai Giurma din Caransebeș, pe de

o parte, iobagii Ion Murg și Constantin Muntean cu fratele său mai mic — primul din Silvașul de Sus, ceilalți doi din Silvașul de Jos —, pe de altă parte, pentru suma de 21 florini ungurești. În cazul acestui document se cuvine remarcat și faptul că, pentru a preciza termenul de restituire a împrumutului (21 octombrie), s-a făcut mențiunea că luna respectivă „este numită în mod obișnuit Vinerea Mare în limba română (*melliet vulgo Viniere Marenak szoktanak nevezni olláhu*)”.

De un interes aparte pentru cunoașterea raporturilor osmano-transilvănene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea prin prisma evenimentelor oferite de viața cotidiană este raportul de cercetare înaintat la 23 noiembrie 1677 de Ioan Nyakazó, unul dintre solgabirăii (pretorii) comitatului Hunedoara scaunului de judecată comitatens¹³. Trimis la Breazova, la cererea nobilului Alsó Mátyás din Peșteana Mare, pentru a investiga plângerea acestuia împotriva nobilului Brázovai László din Breazova, pretorul Nyakazó a constatat că iobagul Șerban Malea din Peștenița, care aparținea pârâtului, pe când se dusesese la Lugoj cu un transport de sare, fusese denunțat cadiului (judecătorului) de acolo de către iobagul Petru Stoica, aparținând lui Brázovai László, că ar fi făcut parte din ceata faimosului lotru Tâmbiță (al cărui nume apare, de altfel și în alte documente din epocă în forma coruptă *Krimbicza*). Drept urmare, cadiul de la Lugoj l-a aruncat pe Șerban Malea în temniță și l-a supus unui tratament brutal. Malea a fost până la urmă eliberat din temnița de la Lugoj numai în urma intervenției lui Petru Turnea (*Tornya, Turnya, Torna* în documentele de epocă), care garantase că iobagul din Peștenița nu făcuse parte nicicând din ceata de lotri a lui Trâmbiță. Constatând starea de fapt, pretorul Nyakazó a obținut din partea pârâtului Brázovai László angajamentul ca iobagul său Petru Stoica să presteze slujbe pârâtului Alsó Mátyás până la compensarea pagubelor produse prin deținerea abuzivă a iobagului Șerban Malea.

Din documentul prezentat mai sus se desprind câteva constatări. Înainte de toate, se confirmă o dată mai mult existența unei intense activități a cetelor de lotri la hotarul dintre eialetul Timișoarei cu principatul autonom al Transilvaniei, activitate favorizată fără îndoială și de condițiile geografice prielnice¹⁴. Într-adevăr, documentele din această perioadă — atât cele osmane cât și cele transilvănene — face adeseori referiri la problemele create de cele două părți ale hotarului comun de acțiunile tot mai frecvente ale cetelor de lotri (haiduci)¹⁵. În legătură cu această realitate, documentul pe care l-am prezentat aduce în prim-plan figura lui Petru Turnea, tricesimator (cu sediul la Zăicani)¹⁶ la hotarul dintre eialetul Timișoarei și principatul ardelean, prezentă activă în relațiile osmano-transilvănene de după 1660¹⁷. De asemenea, se cuvine relevată și informația potrivit căreia piața Lugojului otoman — și cu siguranță nu numai aceea — era aprovizionată cu sare provenind din ocnele transilvănene, negoț despre care nu dispunem pentru epoca respectivă de informații documentare edite¹⁸.

Odată cu descoperirea și publicarea de noi documente privind „mica istorie” de la hotarul osmano-transilvănean, reconstituirea raporturilor generale între Poartă și principatul autonom va câștiga, fără îndoială, în consistență și deopotrivă în realitate.

NOTE

- 1 Vezi în acest sens Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugoșului și Caransebeșului*, în „Banatica“, vol. IV, Reșița, 1977, p. 223 și urm.
- 2 Pentru raporturile între otomani și ținuturile de la frontieră aparținând fie principatului transilvănean, fie Ungariei habsburgice, cf. Hegyi Klára, *Egy világbirodalom végvidékén*, Gondolat, Budapesta, 1976, p. 127 și urm.
- 3 Un eșanțon foarte sugestiv în acest sens, la Cristina Bulgaru-Feneșan, *Forme de împotrivire socială în sangeacurile Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane*, în „Studii și comunicări de etnografie-istorie“, vol. II, Caransebeș, 1977, p. 419 și urm.
- 4 Vezi doc. I.
- 5 Ghindăria de la Jebel făcuse obiectul unei reglementări precise din partea autorităților otomane încă din anul 1554. Astfel, în cartea de legi (*kanunname*) a raialelor (supușilor) din livaua (sangeacatul) Timișoara se prevedeau următoarele: „Și în timpul regilor lor (adică a regilor Ungariei, respectiv principilor Transilvaniei, cărora le era supusă populația din părțile Timișoarei — n.n.), din douăzeci de porci ce mergeau la ghindărie se luase câte unul cu vămă; dar, se luase din acel loc (cu condiția ca) ghindăria să fie a regelui. Locurile menționate au fost înregistrate în *hass*-urile împărătești (feude cu un venit anual de peste 100 000 akçe — n.n.). Au fost înregistrate în noua condică, la mirie (sangeacat — n.n.) (locuri) precum muntele Ciacova și precum munții Bocșei și ghindăria de pe câmpia zisă Jebel (*ve Siphel nâm mezraada olan bellâtluk gibî*);”, cf. V. Veliman, *Documente turco-osmane privind vilaietul (eialetul) Timișoara*, în „Revista Arhivelor“, anul LXII, vol. XLVII, nr. 4/1985, p. 421. *Kanunname*-ul din același an 1554 pentru livaua Lipova conținea în privința ghindăriei de la Jebel un text identic cu cel din *kanunname*-ul pentru livaua Timișoara, cf. Cristina Feneșan, *Instaurarea dominației otomane în ținutul Lipovei în lumina codului de legi (kanunname) din 1554*, în „Studii și comunicări de istorie“, Caransebeș, 1979, p. 339. În momentul cuceririi ținuturilor Timișoarei și Lipovei, otomanii au preluat cele două feluri de dijme din porci existente înainte de 1552: una a porcilor mânați la pășune și alta, a porcilor mânați la ghindă. După cum bine s-a observat, „precizările făcute în legătură cu impunerea porcilor de la ghindă demonstrează faptul că numai aceasta din urmă poate fi socotită cu adevărat dijmă. Astfel trebuiau să se încaseze câte 2 denari pentru fiecare porc scos la ghindă (...) și câte 4 denari pentru fiecare porc scos la ghindă, care se afla în hotarele satului acordat unui spahiu, cf. Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 330.
- 6 Sigismund Fiat de Armeniș a fost numit în importanta dregătorie de tricesimător al Caransebeșului, Lugoșului și Zăicaniului încă de Gabriel Bethlen, la 25 septembrie 1627 (cf. Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440—1653)*, Timișoara, 1981, doc. 66, p. 153—154), păstrându-și funcția și în timpul principelui Gheorghe Rákóczy I până în anul 1639 (cf. Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta, 1883, doc. 554, p. 316 și urm.), îndeplinind, pelui ardelean (cf. Fr. Pesty, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, de asemenea, misiuni delicate în relațiile cu otomanii din încredințarea principelui ardelean (cf. Fr. Pesty, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 448). În ceea ce privește ghindăria din pădurea aflată pe moșia Jebel, ne sînt necunoscute atît data cît și împrejurările în care au ajuns în stăpînirea lui Sigismund Fiat. Realitatea este cu atît mai stranie, cu cît ghindăria Jebelului este amintită ca *hass* imperial în *kanunname*-ul din 1554 al sangeacatului Timișoara (vezi supra, nota 5). În orice caz, documentul din 1637 vine să ateste o dată mai mult fluctuațiile înregistrate în evoluția hotarului osmano-transilvănean din zona Banatului.
- 7 Cuantumul ghindăritului în banatul Caransebeșului și Lugoșului nu ne este cunoscut. Pentru variația acestei taxe în principatul autonom al Transilvaniei, cf. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, București, 1986, p. 166, 172, 176, 186, 194, 323 și urm.
- 8 Vezi doc. II.
- 9 Acațiu Barcsay a fost ban al Caransebeșului și Lugoșului între 1644 și 1658.
- 10 Vezi Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării...*, p. 233 și urm.

- 11 Cf. Cristina Feneșan, *Quelques aspects du condominium osmano-transylvain au XVIIe siècle*, în „Osmanlı Araştırmaları” (The Journal of Ottoman Studies), vol. XI, Istanbul, 1991, p. 115 și p. 121. Pentru începuturile condominiului fiscal osmano-transilvănean în zona Banatului, cf. *idem*, *Das Fiskalkondominium im Temeswarer Eyalet während des 16. Jahrhunderts*, în „V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Istanbul, 21—25 Ağustos 1989”, Ankara, 1990, p. 459—467.
- 12 Vezi doc. III.
- 13 Vezi doc. IV.
- 14 Cristina Bulgaru-Feneșan, *Forme de împotrivire...*, p. 426.
- 15 Vezi de pildă A. Szilády, S. Szilágyi, *Török—magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, Pesta, 1872, doc. XIII, p. 351—354 și doc. XVII, p. 357—358, precum și Cristina Bulgaru-Feneșan, *op. cit.*, p. 427 și urm.
- 16 Într-un document osman de pe la 1662, Petru Turnea — originar fără îndoială din Caransebeș, unde viețuise până în 1658 familia Tornya — este numit *vamgi Torna Petre*, adică vameșul Petru Turnea, cf. M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, nr. 371, p. 115.
- 17 În jurul anului 1670, într-un memoriu al autorităților ardeleni adresat beilerbeiului Timișoarei cu privire la abuzurile comise în zona de hotar dinspre comitatul Hunedoarei, Petru Turnea ne este dezvăluit într-o lumină de-a dreptul dubioasă, predispus mai mult să țină seama de interesele turcilor — coincidând, poate, în mod interesat cu cele proprii — decât de obligațiile funcției sale: „Itt a sok csak nem nyilván való lopás, mindent elkövetnek rajtunk, miolta Ahmet aga származott Jenőből Karansebesbe, ki felől ha az passa értekezni akar, mind ugy találja, sőt készek leszünk megbizonyítani mindezeket. Az határ peniglen nem Tornya Péteré, hanem az országé és a fejedelemsé (subl. n.)”, cf. A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. VII, doc. XIII, p. 354. Tot în acei ani, principele ardelean Mihail Apafi I i-a dat lui Ali pașa, beilerbeiul Timișoarei, asigurarea că îi poruncise lui Petru Turnea să ia măsuri energice împotriva lotrilor: „... Thornya Péternek parancsolván büntetések (a lotrilor — n.n.) felől, mint Erdélyből elszökött latrokat”, cf. *ibidem*, doc. XVII, p. 358. De altfel Petru Turnea însuși a fost cauza unor conflicte între autoritățile transilvănene și cele otomane. Astfel, în jurul anului 1662, Ahmed pașa, beilerbeiul Timișoarei, i se plângea principelui ardelean Apafi de faptul că „vameșul Petru Turnea” îl ucisese pe chinezul (în document *kinez*, cu sensul de cnez, adică primar) al satului Bucova, aflat în sangeacatul Caransebeș, cf. M. Guboglu, *op. cit.*, nr. 371, p. 115. În 1672, Mustafa sangeacebiul Caransebeșului îl acuza, într-o scrisoare adresată principelui Apafi, pe tricesimatorul Petru Turnea, că s-ar fi purtat abuziv cu niște supuși otomani la oficiul de vamă Zăicani, cf. *ibidem*, nr. 504, p. 151—152 și A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. VII, doc. LXXIX, p. 11—112.
- 18 În privința comerțului cu sare al Transilvaniei în a două jumătate a secolului al XVII-lea, cf. A. Kulcsár, *Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején*, în „Századok”, nr. 5—6/1991, p. 415—448, în care eialetul Timișoara este amintit printre clienții importanți ai sării extrase în ocele ardeleni (vezi p. 416—417 și p. 428—430).

Timișoara, 1637 decembrie 17

Minden hozzám illentő tisztösségös szomszadságos barátságomatt aiánlom Kiegielmednek mint io akaro szomszéd barátomnak. Isten minden jokkal álgia meg Kiegielmedett.

Vitézlő szomszéd baráthom! Megh hoza az Kiegielmed jobbágja az Kiegielmed levelét, melibe mit irion Kiegielmed meghértetem. Ir Kiegielmed, hoggj az elmúlt időkbe az Sebeli jobágjim oda az Kiegielmednek határába valamj dizno marhákat hajtoták volna az makra hizlálni az Kiegielmednek jóságába az Sebelj erdőre és az marhák válczágárrult elszöktek volna az Sebelj emberök, megh nem fizettek volna, seöt ugian az levél hozo ember hites lött volna érettök, s az hitességhbe benne haták. Az marhák válczágált, iria Kiegielmed, hogj huszonnégj forintott tönne.

Jo, vitéz szomszédúr barátom! Im az Kiegielmed leveléből értem az dolgott, de az miért végére mentem, igen kevesett jártak azok az marhákatt, kj egj hétigh, kj ötöd hatod napigh, kj három hétigh, mivelhogj mak nem volt annj, hogj marháiohatt ott hizláltiák, hogj lehetségs az, hogj épen anj pénzt fizetnének. Az szegénjséghek azult bántást nem tehetönk, hogj enjárat hezessenek: az kinek kevés nap iárt marháia ott, az keveset kel fizetni; az kinek töb nap, az ismét joban fizett. En aszt nem czelekedniém megh az Kiegielmed kedvértt, az kj nem letne, de egjáltalliába anj pénzt nem fizethetnek, holott marháioh kevés ideigh jártak ott. Im megh hagiom azért, hogj egj rész pénzt az kinek mennj ideigh járt szegek kj, s meghküldöm Kiegielmednek az mjképes leszek. Kiegielmed is az igasságall meghelégzhzik. Elhizom, Kiegielmed minket io akaro barátjának tarczion. Eltesse Isten Kiegielmedett.

Iratott Tömösvárba, Karácson haváiának 17 napián 1637 eztendőben.

Tömösvárba Izmail alajbek,
Kiegielmednek io akaro barátja

pe verso: Az mi jo akaro szomszédúr barátomnak, az böczölletös vitézlő Fiatt Sidmondnak nekem Karansebesbe adassék ez levelönk tisztösségös io akarattal

Magyar Országos Levéltár Budapest (Arhiva Națională Maghiară), P.990 Ör-ményesi Fiáth család levéltára (Arhiva familiei Fiat de Armeniş), 1. tétel, 1. csomó, fol. sz. 61; original; pecetea de închidere în ceară neagră.

Traducere

Închin Milostiviei Tale întreaga-mi cinstită prietenie de vecin ,aşa cum se cuvine din parte-mi, ca vecinului şi prietenului meu de bine voitor. Dumnezeu să binecuvînteze pe Milostivia Ta cu tot binele.

Nobile vecin și prieten al meu! Iobagul Milostiviei Tale mi-a adus scrisoarea Milostiviei Tale și am înțeles ceea ce-mi scrii Milostivie Ta acolo. Milostivie Ta scrie, că în vremea dn urmă iobagii mei din Jebel ar fi mânat niște porci în hotarul Milostiviei Tale de ghindă, la pășunat, anume pe moșia Milostiviei Tale din pădurea Jebelului, iar oamenii de la Jebel ar fi făcut-o pe ascuns pentru a nu plăti taxa, care nici n-a fost plătită. Mai mult, tocmai omul care a adus scrisoarea ar fi venit oficial după taxă și a fost încredințat oficial cu aceasta. Milostivie Ta scrie, că taxa pentru porci ar face douăzeci și unu de florini.

Domnule vecin bun și nobil prieten al meu! Iată, din scrisoarea Milostiviei Tale înțeleg treaba, dar, mergându-i pe urme, (am aflat) că acei porci au umblat puțin: unii o săptămână, alții cinci-șase zile și unii vreme de trei săptămâni, deoarece n-a fost destulă ghindă ca oamenii să-și îngrășe acolo porcii, așa că este cu neputință să plătească chiar așa de mulți bani. De aceea nu pot să năpustuiesc sărăcimea să plătească în același chip. Cel al cărui porci au umblat pe acolo zile puține va trebui să plătească puțin; cel al cărui porci au fost mai multe zile va plăti însă mai mult. Eu nu pot face de dragul Milostiviei Tale ceea ce nu e cu putință, dar nicidecum nu pot plăti atâția bani atunci când porcii lor au umblat pe acolo doar puțin timp. De aceea am hotărît să se stabilească partea de bani pentru fiecare, după câtă vreme au umblat porcii și voi trimite (banii) Milostiviei Tale de cum îmi va fi cu putință. Iar Milostivie Ta să te mulțumești cu această dreptate. Sper că Milostivie Ta mă socotești drept un prieten de bine voitor. Dumnezeu să te țină pe Milostivie Ta.

Scrisă la Timișoara, în a 17-a zi a lunii Crăciunului în anul 1637.

Ismail, alaybei din Timișoara,
prietenul de bine voitor al Milostiviei Tale

pe verso: Domnului Sigismund Fiat, cinstitului și nobilului meu vecin și prieten mie de bine voitor, să i se dea la Caransebeș această scrisoare a noastră cu cinste și bunăvoință

II

(Timișoara), 1653 mai 8

Az hatalmas geozhetetlen császárunknak az Dunán innét levő vég-házájnak és hiveinek gongia viselőye s' Isten kegyelmességéből mostan Tömösvárában vezér Ahmed pasa etc., Istentől kíván minden jokat meg-hadatni az szomszédságbán.

Nekünk kedves io akaro szomszédunk! Kegielmedet illien dologh felöl kellettök levelünk által megh találatnunk. Ennek előtt való időben egy Szebessi Opro nevű oláh legéni jüven Szebessből ez részre, jide Dentebe, így keszesség alát adván magát szolgájul Dentej causzhoz, egy néhány nap mulvan latorságot gondolvan, az gazdája othon nem lévén, ládáját fell verven, három száz forintját elvitte. Így, fíratcságos költcségel az kezessünk egiut találatot fel ugian az Erdéli birodalomban, melliet

az tisztek törvéni szerint meg is fogtak és az károssok kezében adták. De mint hogy az az pénz mássoké volt, megh ölélssel az latrot az pénz úra megh nem eligedik, mivel hogy megh wállotta¹ két száz forintiát az maga nénienel, Dávid takácznál s' Péter és Páll nevűknek hatta, így ez káross szegéniek két-három útal fárattak Szebesben az magok javaj pörlessére, de az ot való tisztek sem az magam tikájám levelére választ nem attak, sem pénzökkett megh nem fordították ez szegénieknek. Azért, kedves szomszédunk, im mégh eczer Kegielmedet ez dologh felől tudossitiuk, ez dolgot istenessen eleiben vevén, azt az megh wállot két száz forintot, melliet az nénienel Annanál és Péter, Páll s' Dávidnál hagit, az az lator hamiss Opra, azt az pénzt kalácsal egiéb költségel száz ötven forintiok ment fel keressésére. Azért, ha Istenüdet és feyedelem tisztességét szereti Kegielmed, adassa megh, mert ha megh nem fordul, sirva jűnek vissza hozzám, tehát magam viszont irok az feyedelemre és it viszont emberetüket tartoztattiák megh. Így my bűnünk ne legien, hanem az Szebessi tisztek välliák kárát, ez micsoda embertlenség legien az tisztektől, sem levelükre választ, sem az szegéni panaszonoknak kárát megh nem agiák. Imár Kegielmedre marad megh fordul károkja, hanem tehát arol választ várok. Ezel Isten éltesse Kegielmedet io egességben. Iratot 1653 esztendőben, Pünkösöd havának 8 napián.

pe verso: Feyedelem ö Nagyságának megh hit hivének, Lugos s' Szebes fő bányának, nekünk is kedves jo akaro szomszédúr bizalmas keresztien hivűknek adassék szeretettel, hamarságal

L.S.

însemnare contemporană pe verso: Vezér Ahmet Temesvári passa egy három száz forintot lopot szólga felől való írása

Traducere

Ahmed paşa, administrator al cetăţilor de margine şi al supuşilor de dincoace de Dunăre ai împăratului nostru puternic şi neînfrânt şi, din mila lui Dumnezeu, în prezent vizir la Timişoara etc., doreşte ca Dumnezeu să dăruiască tot binele celor aflaţi în vecinătate.

Vecin nouă iubit şi binevoitor! Iată cu ce lucru trebuie să ne adresăm Milostiviei Tale prin scrisoarea noastră. În vremea din urmă de la Sebeş¹ aici, la Denta, în aceste părţi, un tânăr român din Sebeş numit Oprea, şi s-a pus chezaş să fie slugă ceauşului din Denta. Dar, după citeva zile, gândindu-se la o tâlhărie şi stăpânul nefiind acasă, i-a spart lada şi a luat trei sute de florini ai acestuia. Apoi, cu cheltuială şi osteneală, cu ajutorul nostru, acesta a fost găsit în Ţara Ardealului şi dregătorii l-au şi prins potrivit cu legea şi l-au dat pe mâna păgubaşului. Dar, deoarece acei bani aparţineau altcuiva, stăpânul banilor nu se mulţumeşte cu uciderea tâlharului, fiindcă a dat două sute din florinii lui surorii sale mai mari şi i-a lăsat la ţesătorul David şi la numiţii Petru şi Pavel. Astfel, bietul păgubaş a fost nevoit să se ostenească de două-trei ori să meargă la Sebeş pentru a-şi cere drepturile, dar dregătorii de acolo n-au dat

Magyar Országos Levéltár, Budapest (Arhiva Naţională Maghiară), R.315 *Török iratok* (Documente turceşti), nr. 84, fol. 1; original; pecetea timbrată de închidere.
1 Astfel în text.

răspuns nici la scrisoarea trimisă de chehaia mea, nici nu i-au restituit acestui nenorocit banii. De aceea, dragul meu vecin, iată mai dau încă o dată de știre Milostiviei Tale despre această treabă, ca, ocupându-te așa cum se cuvine de acest lucru, să cauți acei două sute de florini pe care falsul tâlhar Oprea i-a lăsat la sora sa mai mare Ana, la Petru, Pavel și David, și care a sporit cu denunțul și alte cheltuieli cu o sută cincizeci de florini. De aceea, dacă Milostiviei Tale îi este scumpă cinstea Dumnezeului vostru și a principelui tău, să dați (banii), deoarece dacă nu apar, vor reveni la mine plângând, așa că eu voi scrie din nou principelui, iar aici vor fi reținuți în schimb oamenii voștri. Deci, să nu ne fie nouă spre păcat, ci dregătorii de la Sebeș să-i înlocuiască paguba, căci ce fel de neomenie este din partea dregătorilor voștri nici măcar să nu ne răspundă la scrisoare, nici să nu restituie paguba bietului pâraș. Iată, rămâne pe seama Milostiviei Tale să-i întorci paguba și aștept deci vești despre asta. Cu acestea, Dumnezeu să o țină pe Milostivia Ta în bună sănătate. Scrisă în anul 1653, în a opta zi a lunii Rusaliilor.

pe verso: Slujitorului de credință al Măriei Sale Principele, banului suprem al Lugojului și Sebeșului, vecinului și domnului nouă drag și de bine voitor, credinciosului nostru creștin de încredere să i se dea (această scrisoare) cu dragoste (și) cu grabă

L.S.

însemnare contemporană pe verso: Scrisoarea vizirului Ahmed, pașa Timișoarei, despre un slujitor care a furat trei sute de florini.

1 Caransebeș.

III

Silvașul de Jos, 1659 februarie 5

Mi, Bán Ferencz, Also Sylvási, Huniad vármegiénék egik vice szolga birája és ugian Also Sylváson lako Pare Minálj, nemes személj, adiug¹ tuttára mindeneknek az kiknek illik ez jelen való levelunnek¹ rendében, mostaniaknak s' mind jüvendöben¹ levöknek, hogy in hoc praesenti anno 1659, die vero 5. Februarii, midön volnánk Also Sylváson lako Mihálj Sophienál, More Szaraczin u(ramnak) jobb(ágya) házánál, iuvenek¹ mi ellönkben vitézlő Caransebesi Giurma Mihály ur egj felöl, más felöl pedig Jon Murg, Popa Péter ur Felső Sylvási jobbágy Also Sylváson lako és Kosztandin Muntian az ü¹ eocsejvel eggiut, Pob(ora) Gáspár ur jobbággia és szemé(llyek szeri)nt² álván, az meghnevezet Jon Murg vön meghspecificált Giurma Mihály urtul kilencz magiari forintot (id est fl. 9) és Kosztandin Muntian az ü¹ eocsejvel tizenkét magiari forintot (id est fl. 12), az ó szerint Mindszent havának huszonegiedig¹ nappiajk anni praescripti, melliet vulgo Viniere Marenak szoktanak nevezni ölláhu, és ök szabad akaratiokból igirenek Giurma Mihálj uramnak pinzi után, mind a két részrül, harmincz veder bort a kis vederrel. Melj summa pinzt ugian előttünk fel is vönek s' magokat ugi obligállak Giurma

Mihálj urnak, hofi ha ad praefixum diem azon summa pinzt és utána való interest bort megh nem adnak (avagi megh adni) nem akar(nána)k (...) ³, tehát eo facto Giurma Mihálj ur saltem vigore pro (testimonio) ² exclusis omnibus (...) ⁴ iuridicis remediis, csak egi vice szolga biroval mindennemű jovaikbol, ha találtatnak, ha penig annyra valok nem talál-tatnának, magok személliekhez ¹ is hozza nyulhasson és mind addig fogva tarthassa ¹, valameddigh mind az specificált summát és utánna való inter-rest dupplummal nem deponállják. Meljnek nagioib erejére és nagioib bi-zonjságára meghemlitet Giurma Mihálj ur mi töllünk levelet kívánván, attuk mi is ez pecsétünkkel megherössített levelünket fide nostra me-diante. Datum anno, die locoque supranotatis.

Idem ¹ qui supra
Mihálj Sophie, jobbagiul lu
More Szaraczin

însemnare pe verso: Gyurma Mihálly debitumáról Juon Murgal

Traducere

Noi, Francisc Bán din Silvașul de Jos, unul dintre vicesolgabirăii comitatului Hunedoara și Mihai Pare, persoană nobilă locuind tot la Silvașul de Jos, dăm de știre tuturor cărora li se cuvine, atât celor de față cât și viitori, prin cuprinsul scrisorii noastre de față, că în anul de față 1659, anume în ziua de 5 februarie, pe când ne găseam în casa lui Mihai Sofie, locuind la Silvașul de Jos, iobag al domnului More Sărăcin, au venit în fața noastră: pe de o parte nobilul domn Mihai Giurma din Caransebeș, iar pe de altă parte Ion Murg, iobag din Silvașul de Sus al domnului Petru Popa locuind la Silvașul de Jos, și Constantin Muntean împreună cu fratele său mai tânăr, iobag al domnului Gaspar Pobora, locuind și el la Silvașul de Jos. După ce ni s-au înfățișat în persoană, numitul Ion Murg a luat de la mai susnumitul domn Mihai Giurma nouă florini ungurești (adică 9 fl.), iar Constantin Munteanu împreună cu fra-telul său mai tânăr doisprezece florini ungurești (adică 12 fl.) până în a douăzeci și una zi a lunii Mindszent ¹ după vechiul (calendar), care este numită în mod obișnuit Vinerea Mare în limba română, a anului mai sus scris, și ambele părți — potrivit cu libera lor voință — i-au promis dom-nului Mihai Giurma pentru banii săi treizeci vedre de vin (socotite) cu vadra mică. Această sumă de bani au și primit-o în fața noastră și s-au obligat astfel față de domnul Mihai Giurma, anume că până la ziua sta-bilită nu vor da sau nu vor voi să dea (...) ² acea sumă de bani și do-bânda cuvenită în vin (...) ², atunci domnul Mihai Giurma, doar prin tăria acestei mărturii, excluzându-se orice altă cale de drept, împreună cu numai unul dintre solgabirăi să se poată atinge de orice bun al lor,

Arhivele Statului Deva, *Colecția de documente* / Achiziție 1981; copie con-temporană.

Verso-ul reprezintă ultima filă a unui ordin, semnat autograf de principele transilvănean Gheorghe Rákóczy II, cu privire la aspecte financiare ale ocnelor de sare de la Cojocna.

¹ Astfel în text.

² Hârtia ruptă 1,5 cm; textul întregit după sens.

³ Cerneala ștersă 5 cm; textul întregit după sens.

⁴ Cerneala ștersă 2 cm; textul ilizibil.

dacă se va găsi așa ceva, iar dacă nu se vor găsi bunuri care să le aparțină, să poată pune mâna și pe persoanele lor și să-i poată ține atâta timp în prinsoare, până când nu-i vor plăti dublul sumei amintite și al dobânzii. Cerându-ne scrisoare domnul Mihai Giurma, i-am dat această scrisoare a noastră, întărită cu pecețile noastre, pe credința noastră. Dată în anul, ziua și locul mai sus-scrise.

Aceeași ca mai sus
Mihai Sofie, iobagul lui
More Sărăcin

pe verso: Despre datoria lui Mihai Giurma cu Ion Murg.

1 Octombrie.

2 Textul șters.

IV

Brezova, 1677 noiembrie 23

Alázatos szolgálatomat ajánlom Nagjságotoknak (és)¹ Kegjelmeteknek. Isten Nagjsátokat és Kegjelmetek² boldogh s szerentses hoszszu élettel (...) ³ megh áldgja kévanom.

Továbba tutára kel adnom Nagjsátoknak és Kegjelmeteknek, quod in hoc anno praesenti 1677, die vero 23. 9-bris, küldé el engemet salariumomat meghaladván² nemes Hunjad vármegyében Nagj Pestinben lakó nemzetes Also Mátyás uram, ezen vármegjében Brázován lakó nemzetes Brázovai László uramhoz, illjen instructioval, hogj eö Kegyelmetül, mint földes urától, megh irt vármegjében Brázován lakó Péter Sztoika nevü jobbágjára ad servicium kérnék törvént illjen okon, mivel az 1671 ezten-dőben, ó szerént esendő Husvét² hétiben, exponens uramnak egj ezen Hunjadvármegjei Pestincizai Serbán Málya nevü jobbágja Török-Országban, ugj mint Lugosra, be talált volt menni sóoval, megh irt Péter Sztoika mi okbul viseltetven megh említat Serbán Mályát az Lugosi Török Kadia előtt aval vádlotta volt be, hogj Trembicza nevü hires tolvajnak eö is társa lett volna és jó darab ideigh velle edgjütt tolvailat⁴, melj vádlásaért megh említet Serbán Mályát az hatalmas megh irt Török Kandia megh fogatván, rettenetes halálos fogság alatt tartotta, minden péntekeken a lábait kalafában téven, ugj verette megh irt Török Kadia, mint adiglan is ki nem szabadulhatott, valamigh Tornja Péter uram ugj² irt oszton⁵ az Töröknek, hogj igaz ember, a mellet ugjis szabadult ki megh irt Török Kandia kezébül, hogj számtalan sok költséggeken⁴ tölt².

En azért eodem die et anno ut supra notatis, tiszttem szerént el menven a nemes Hunjad vármegjében Brázovára vitézlő Brázovai László uramhoz, s' eö Kegjelmet othon találván az maga Brázovai nemes lakóházánál, és előmben adatott instruction szerént megh irt Péter Sztoi(ka) nevü jobbágjára eö Kegjelmetül törvént kértem. Eö Kegjelme illjen választ tön: ha jobbágjom mit fogat⁴ véteni exponens uram eö Kegjelme megh említet Serbán Málya nevü jobbágjának Kegjelmetek ad servicium el juven, törvént szolgáltatok rá ugj mint megh irt jobbágjomra². Melj dologh

én általám igj menven véghez, én is irtom⁴ megh Nagjsátoknak és Kegjelmeteknek fide mea mediante, pecsétemmel is megh erősítven. Datum et actum anno et die locoque ut supra notatis.

Nagjsátoknak és Kegjelmeteknek alázatos szolgája (...) heljen Hunjad vármegjében lakó Njakazó János, (ez)en Hunjad vármegjének egjik hűtes v(ice) szolga birája¹.

pe verso: Spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis dominis nobilibus, supremo et vice comitibus, iudicibus nobilium caeterisque juratis assessoribus sedis judicariae comitatus Hunyadiensis, dominis mihi observandissimis.

însemnare contemporană pe verso: Anno 1677, die 15. X-bris, apartae per Michaëlem Gergöcs, constitutum pro tempore paribus votis dominorum comitatus Hunyadiensis notarium m. pr.

Traducere

Închin slujba mea supusă Domniilor și Milostiviilor Voastre. Doresc ca Dumnezeu să binecuvinteze pe Domniile și Milostiviile Voastre cu viață lungă întru fericire și noroc.

În cele ce urmează trebuie să dau de știre Domniilor și Milostiviilor Voastre, că în acest an de față 1677, anume în ziua de 23 noiembrie, nobilul domn Also Mátyás locuind la Peșteana Mare din nobilul comitat Hunedoara, dându-mi leafa, m-a trimis la nobilul domn Brázovai László locuind în Brezova din același comitat, cu asemenea instrucțiune, anume pentru a-l cere de la dânsul, ca de la stăpânul de pământ, pe iobagul său numit Petru Stoica, locuind în Brezova în sus-amintitul comitat, pentru a-i sluji. Temeiul legal este aceasta, anume: în anul 1671, în săptămâna Paștelor (socotită) după calendarul vechi, unul dintre iobagii din Peșteanița din acest comitat al Hunedoarei, Șerban Malea cu numele, aparținând domnului părăș, s-a întâmplat să meargă cu sare în Țara Turcească, anume la Lugoj. Amintitul Petru Stoica, mânat de nu se știe care motiv, l-a acuzat pe amintitul Șerban Malea în fața cadiului turc din Lugoj că ar fi unul din ortacii vestitului tâlhar numit Trâmbiță și că ar fi tâlhărit împreună cu acela o bună bucată de vreme. Din cauza acestei acuzații puternicul pomenit cadiu turc l-a luat în prinsoare pe amintitul Șerban Malea și l-a ținut în captivitate cumplit de ucigătoare, punându-i în fiecare vineri picioarele în butucul de pedeapsă. Amintitul cadiu turc l-a bătut atâtea vreme și nici nu i-a dat drumul până când domnul Petru Turnea nu i-a scris turcului că (Șerban Malea) e un om corect; de altfel ar fi fost oricum eliberat de pomenitul cadiu turc, deoarece făcuse cheltuieli foarte mari (cu ținerea lui Malea).

De aceea eu, în aceeași zi și an cum au fost însemnate mai sus, mergând — potrivit cu dregătoria mea — la nobilul domn Brázovai László

Arhivele Statului Deva, fond *Societatea de științe istorice și arheologice a comitatului Hunedoara*, Colecția de documente, nn. 2/1677, f. 1; original.

1 Hârtia ruptă 1,5 cm; textul întregit după sens.

2 Adăugat pe margine.

3 Hârtia ruptă 1,5 cm.

4 Astfel în text.

5 Scris deasupra rândului.

la Breazova, în nobilul comitat Hunedoara, și găvind-o pe Milostivia Sa acolo, la casa sa de locuință nobiliară din Breazova, potrivit cu instrucțiunea ce mi-a fost dată i-am cerut Milostiviei Sale (să aplice) legea amintitului său iobag Petru Stoica. Milostivia Sa a dat un astfel de răspuns: Dacă Milostivia ta îl accepți pe iobagul meu, domnule pâraș, anume pentru amintitul Șerban Malea, să vină la Milostivia Ta pentru a-ți sluji, atunci să se petreacă după lege, așa ca în cazul iobagului meu amintit.

Fiind astfel încheiată prin mine această treabă, și eu am scris Domniilor și Milostiviilor Voastre pe credința mea și am întărit (scrisoarea) cu pecetea mea. Dată și făcută în anul și ziua mai sus însemnat.

Supusul servitor al Domniilor și Milostiviilor Voastre, Ioan Nyakazó, locuind în (...) din comitatul Hunedoarei unul dintre vicesolgabirăii jurați ai acestui comitat al Hunedoarei.

pe verso: Luminaților, măreților, generoșilor, cinstiților domni nobili, comitetului suprem și vicecomiților, juzilor nobililor și celorlalți asesori jurați ai scaunului de judecată al comitatului Hunedoarei, domnilor mie celor mai vrednici de stimă

însemnare contemporană pe verso: În anul 1677, în a 15-a zi a lui decembrie, (scrisoarea) a fost deschisă de către Mihail Gergöcs, în prezent notar al comitatului Hunedoara, desemnat cu voturile egale ale domnilor nobili, m. pr.

ALLTAGLEBEN AN DER OSMANISCH—SIEBENBÜRGISCHEN GRENZE IM 17. JAHRHUNDERT — EINIGE UNBEKANNTE URKUNDEN

(Zusammenfassung)

Wenn der Rahmen der osmanisch-siebenbürgischen Beziehungen im 16—17. Jh. schon ziemlich gut umrissen ist, so bringen doch Urkunden, die sich auf das „Leben an der Grenze“, auf die sogenannte *petite histoire* beziehen, nicht nur Lokalfarbe ins Bild, sondern sind zu gleicher Zeit als eine Art Barometer für den Wandel der beiderseitigen Beziehungen in Betracht zu nehmen. Ob es sich nun um Grenzstreitigkeiten, um Fragen des Fiskalkondominiums oder aber um ausgesprochene Probleme des Alltags (z.B. Flucht der Untertanen vom osmanischen ins siebenbürgischen Gebiet und umgekehrt, um Missbräuche an den Zollämtern; um Raubtaten und Morde, willkürliche Verhaftung von Personen oder Beschlagnahme von Gütern, um Verfolgung der Räuberrotten usw.) handelt, gehören diese Urkunden, die sowohl von hochgestellten Personen als auch von Beamten niederen Ranges herühren, zum Gesamtbild der so komplexen „Welt an der Grenze“. Und das Geschehen an der Grenze zwischen Siebenbürgen und dem Temeswarer Eyalet macht davon eben keine Ausnahme.

Die im Anhang, in ungarischer Sprache des Originals und in rumänischer Übersetzung, veröffentlichten Urkunden, denen ein sachbezogenes Kommentar vorgeht, sind folgende:

1. 1637 Dezember 17, *Temeswar* — Brief des Temeswarer Alajbegs Ismail an den Karansebesch-Lugoscher Dreissigsteinnehmer Sigismund Fiat von Armenis, durch den er sich verpflichtet, die für die in den Eichenwald von Jebel (bei Temeswar) von seinen Untertanen zur Mast getriebenen Schweine ausgebliebenen Taxgelder nach Prüfung des Sachbestandes auszahlen zu wollen. Die geforderte

Summe von 21 ungarischen Gulden sei ihm doch zu hoch und müsse neu berechnet werden, je nachdem wie viele Schweine und wie lange von seinen Untertanen in den Eichenwald getrieben worden waren. Zu bemerken sei noch, dass sich 1637 — so der Brief Ismail Alajbegs — der Eichenwald zu Jebel auf dem Gut des Sigismund Fiat befand, obwohl dieser Wald 1554 als kaiserliches *hass* ins osmanische Registerbuch für die Liwa Temeswar eingetragen worden war. (Originalurkunde im Ungarischen Landesarchiv Budapest).

2. 1653 Mai 8, (*Temeswar*) — Brief des Temeswarer Beglerbegs Ahmed Pascha an den karansebesch-lugoscher Banus Achatius Barcsay, durch den er für die gerechte Schlichtung des Rechtsanspruches eines *çavuş* aus Denta einschreitet. Dieser hatte den karansebescher Oprea als Diener aufgenommen, der ihm dann, während seiner Abwesenheit, 300 ungarische Gulden stahl und sich davonmachte. 200 Gulden, die nun der *çavuş* forderte, hatte Oprea bei seiner Schwester Anna, in Karansebesch, und bei drei anderen Landsleuten in Verwahrung gelassen, aber — obwohl der Täter in Siebenbürgen gefasst und dem Kläger zur Bestrafung überantwortet worden war — so haben die karansebescher Behörden auf die wiederholten Rückerstattungsforderungen nicht reagiert. (Originalurkunde im Ungarischen Landesarchiv Budapest).

3. 1659 Februar 5, *Silvaşul de Jos* — Vertrag zwischen dem karansebescher Kleinadeligen Michael Giurma und drei hörige Bauern über eine Anleihe von 21 ungarischen Gulden. Zu bemerken ist dass, nachdem das karansebesch-lugoscher Banat September 1658 vertragsmässig an die Osmanen abgegeben wurde, sich der Grossteil des dortigen Kleinadels rumänischer Abstammung ins Hunyader Komitat geflüchtet ist und dort versucht hat, sich auf ökonomischer und sozialer Ebene zu behaupten. (Zeitgenössische Abschrift im Staatsarchiv Deva).

4. 1677 November 23, *Breazova* — Bericht des Stuhlrichters Johann Nyakazó an den Hunyader Gerichtsstuhl wegen Schadenersatzforderungen des Kleinadeligen Alsó Mátyás. Dessen höriger Bauer, Şerban Malea, der mit einer Salzladung nach Lugoj gefahren war, wurde dem dortigen Kadi als Mitglied einer Räuberbande von Petru Stoica, hörigen Bauern des Kleinadeligen Brázovai László, angezeigt und demzufolge verhaftet. Erst auf Einschreiten des Dreissigsteinnehmers Peter Turnea (Tornya) von Zăicani (ein gebürtiger Karansebescher, der schon mehrmals zwischen Osmanen und Siebenbürgern vermittelt hatte), der sich an den lugoscher Kadi schriftlich wendete, wurde Malea aus der Haft entlassen. Brázovai aber verpflichtete sich nun, seinen Hörigen als Schadenersatz dem Alsó Mátyás auf gewisse Zeit zu verschiedenen Dienstleistungen zu überlassen. (Originalurkunde im Staatsarchiv Deva).

CETATEA CARANSEBEȘ — CÂTEVA PRECIZĂRI CRONOLOGICE

LIVIU GROZA

Despre cetatea Caransebeșului s-a scris mult, au circulat și mai circulă pe seama ei păreri, unele mai aproape, altele mai departe de adevăr¹.

Pe baza planurilor ce le deținem de la arhivele și bibliotecile vieceze, vom încerca să facem o descriere a cetății și a etapelor de construire și refortificare². Munca noastră a fost mult ușurată de cronicile și rapoartele acelor care au văzut cetatea în plinătatea ei. La toate acestea se adaugă și cercetările și recunoașterile efectuate pe teren, având astfel posibilitatea să verificăm toate sursele informative.

Prin desființarea banatului bulgăresc de la Vidin a crescut importanța cetăților din culoarul Timiș-Cerna, respectiv Orșova, Mehadia și Caransebeș, care prin poziția lor geografică au devenit cetăți regești cu un regim special³.

Pentru apărarea zonei se creează un sistem defensiv menit să stăvilească ofensiva turcească înspre Timișoara și Transilvania.

Culoarul Timiș-Cerna a fost închis de cetățile Orșova, Mehadia și Caransebeș, iar până la Timișoara drumul a fost închis de cetățile de la Jdioara și Lugoj.

La vest de Caransebeș au fost construite cetățile de la Carașova și Bocșa, iar la Poarta de fier a Transilvaniei a fost apărută de construcțiile amenajate, ele închizând cercul de piatră și foc. Mărturie în acest sens ne stă la dispoziție harta cu descrierea făcută de baronul Ludwig de Vaux⁴.

În toamna anului 1551 și primăvara anului 1552 generalul Castaldo a luat măsuri de refortificare a cetății Caransebeș⁵.

Dezvoltarea armelor de foc și în mod deosebit a artileriei a impus atât schimbarea sistemului de fortificare, cât și a regulilor de desfășurare a războiului.

Se emit, cu acest prilej, noi instrucțiuni și reguli pentru castelanii cetăților care, printre altele, prevedeau:

— Castelanul să nu admită nimic în câmpul de bătaie al tunurilor care ar fi putut îngreuna observarea inamicului, să nu lase nici un șanț uscat neocupat de trupe, nici un tufiș fără să fie tăiat, nici o ridicătură fără să fie nivelată;

— Să cerceteze dacă cetatea nu este dominată de unele ridicături în câmpul bății tunurilor;

— Dominările dăunătoare cetății care se găseau în câmpul bății tunurilor să fie dărâmate;

— Terenul din afara zidurilor cetății care era locuit, se parcela și se dădea în primire locuitorilor care aveau obligația să-l curețe;

— Terenul din fața zidurilor cetății trebuia să fie liber până la o lovitură și jumătate de tun;

— Castelanul era obligat să întocmească planuri și hărți cu zona de responsabilitate pentru curățirea terenului din fața curtinelor, ravelinelor și a bastioanelor⁶.

Pusă mereu pe picior de război, cetatea Caransebeșului a cunoscut o dezvoltare simțitoare.

Fig. 1. Sigiliul orașului Caransebeș din anul 1503.

Analizând cu atenție planurile ce le deținem, am ajuns la părerea că aici a existat o cetate de tip donjon, un oraș fortificat și suburbiile acestuia, precum și un avantpost al cetății cunoscut și sub numele de fortalițiu sau șanț⁷.

Că orașul a fost fortificat ne-o confirmă și sigiliul acestuia din anul 1503⁸.

Afirmația noastră este susținută și arheologic, deoarece prin săpăturile executate în interiorul zidurilor orașului au fost găsite obiecte de uz casnic, ceramică, resturi menajere, cabluri și unelte de strictă necesitate într-o gospodărie. La toate acestea se adaugă și actele de vânzare-cumpă-

rare în care ni se precizează chiar numele unor străzi ale orașului în interiorul zidurilor precum și din suburbii⁹.

De fortificarea cetății și a orașului s-au ocupat atât imperialii, cât și turcii și această preocupare o găsim inserată atât în rapoartele imperialilor cât și în cronicile turcești.

Așa de pildă Evlia Celebi descriind itinerarul urmat în călătoria sa, despre cetatea Caransebeș arăta că „este o cetate frumoasă de o construc-

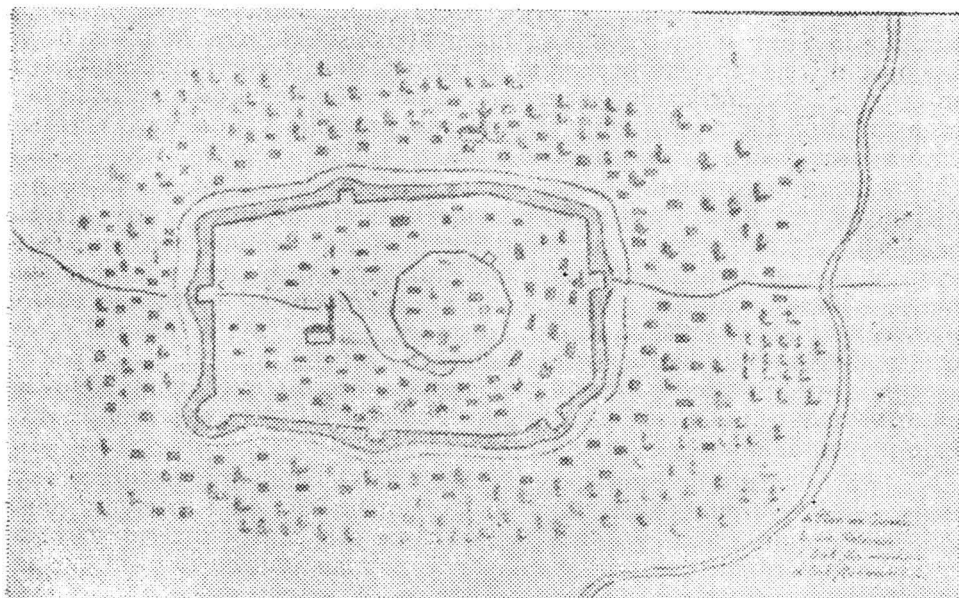

Fig. 2. Caransebeș. Cetatea și orașul fortificat.

ție traică. Circomferința ei este de vreo patru sute de pași, a spus-o meșterul constructor în timpul renovării ei. Are două porți; șanțul nu este adânc. În cetate sunt trei sute de case cu acoperișuri de lemn. Are o giamie scundă... Este o geamie frumoasă cu acoperiș de olane și minaret înalt. În mijlocul acestui zid de apărare se mai află o puternică cetate interioară în cinci colțuri...¹⁰

Descrierea ce ne-o face Evlia Celebi este deosebit de importantă pentru noi. Dacă amintim că Evlia Celebi a vizitat Caransebeșul pe timpul când acesta a fost sub dominație otomană, putem ajunge la unele concluzii concludente:

— În această perioadă turcii au executat lucrări de renovare, mai ales asupra zidurilor de incintă a orașului;

— Cu o oarecare rezervă asupra numărului, Evlia Celebi face precizarea că în interiorul zidului de incintă se găseau case particulare.

La toate acestea se mai pot adăuga încă multe alte concluzii care vor fi evidențiate la momentul potrivit.

Un alt cronicar turc, Silahdar Fındıklı Mehmed Aga, în scrierile sale are numai cuvinte de laudă pentru cetatea Caransebeș. „Această

cetate, spune cronicarul turc, este o fortăreață de piatră în patru colțuri. Fiecare colț al fortăreței are câte o întindere mare în care pot încăpea cu ușurință câte 5 000 de războinici; în partea sa exterioară se găsesc patru fortificații redute, având îngrădiri de spini și mărăcini umplute cu pământ. Aceste redute puteau fi urmărite cu privirea una după alta. Austriecii întăriseră așa de mult cetatea Sebeș încât depășea orice închipuire. O fortăreață atât de puternică a încăput în mâna padișahului fără să sângereze măcar nasul unui ostaș...¹¹

La fireasca întrebare, de ce a căzut cetatea atât de ușor în mâna turcilor în anul 1695, trebuie să luăm în considerare că la lupta de la Lugoj din acel an, au participat și principalele forțe din Caransebeș, în cetate rămânând artileria, meșterii și mâna de lucru care se străduiau să o fortifice cât mai grabnic posibil, sub protecția generalului Veterani care a atras oastea turcească la Lugoj¹².

În continuare, Mehmed Aga, în cronică sa, descrie modul în care a fost distrusă cetatea când aceasta a fost ocupată de turci, după victoria acestora la Lugoj: „după ce șanțul cetății a fost umplut, întăriturile ei din afară au fost făcute una cu pământul. Apoi prin săpare a 30 de tunele, au fost distruse cu 500 de cantare de pulbere crenelurile și părțile nedărâmate ale cetății. În sfârșit, după ce s-a dat foc și clădirilor din cetate, nu s-a lăsat pe fața pământului nici o urmă din cetatea Sebeș.”¹³

Pentru a ne face o imagine completă a acestui eveniment, amintim că un cantar echivala cu 56,442 kg, deci au fost folosite 28 221 kg de pulbere pentru demolarea cetății.

Câteva calcule ne duc la concluzia că datele sunt exagerate deoarece pentru distrugerea cetății, la nivelul pământului, erau necesare doar 2 635 kg de pulbere. Cantitatea de 28 221 kg este mult exagerată ceea ce ne duce la părerea că datele expuse în cronică au avut cu totul alt scop¹⁴.

Despre stricăciunile aduse de trei turci cetății Caransebeșului în anul 1695 se precizează și într-un document austriac tipărit la Brașov la sfârșitul anului 1695. În acest document, vorbindu-se de mișcările trupelor turcești se arată că: „marele sultan de la Caransebeș a plecat spre Orșova și a lăsat postul (cetatea — n.n.) demolat.”¹⁵

Trecerea de la oraș fortificat de tip castral, la fortificația de tip bastionar după sistemul italian vechi, s-a făcut după anul 1688. Este anul în care generalul Veterani a eliberat orașul după ce acesta a stat sub ocupația turcească timp de 30 de ani.

La Biblioteca Națională Austriacă, serviciul de manuscrise, se găsește un plan fără titlu, și nedatat, care reprezintă cetatea și orașul fortificat¹⁶.

O sumară analiză a acestui plan ne duce la concluzia că este vorba de un oraș fortificat cu ziduri de incintă prevăzute cu bastioane de diverse tipuri. În interiorul zidurilor se pot vedea case, o moscheie și o fortificație pe care legenda o numește „Die Reterade”. Aceasta nu poate fi decât mica cetățuie, de tip donjon, pe care o descriu cronicarii turci, în jurul căreia s-a dezvoltat orașul care cu timpul, datorită deselor invazii, a fost fortificat.

Planul a fost greșit interpretat de Gh. Sebestyén care îl datează între anii 1691—1693¹⁷.

Comparat acest plan cu cel din anul 1690 putem lesne constata că refortificarea oraşului s-a făcut după anul 1688 când au fost implantate bastioanele în zidul de incintă al oraşului.

Studiat cu atenţie acest plan ajungem la părerea că acesta reprezintă planul oraşului Caransebeş în anul 1688. Spun aceasta deoarece legenda planului este scrisă în limba germană, iar cele două biserici, una în interior şi alta în exterior, nu sunt altele decât moscheile descrise de Evlia Celebi.

Cele două moschei au fost în centrul discuţiilor comunităţilor creştine din Caransebeş. Ne este cunoscut faptul că în anul 1688 a plecat o delegaţie din oraş la Viena unde a înaintat o cerere prin care se solicita ca moscheia din cetate să fie dată catolicilor, iar cea din afara zidurilor de incintă să fie repartizată protestanţilor¹⁸.

Este posibil ca aceste edificii să fi aparţinut comunităţilor respective în anul 1658, când oraşul a căzut sub stăpânirea turcilor acestea transformându-le în moschei.

Generalul Veterani, bun strateg, cunoscând importanţa militară a locului, dă dispoziţii pentru refortificarea oraşului şi transformarea lui

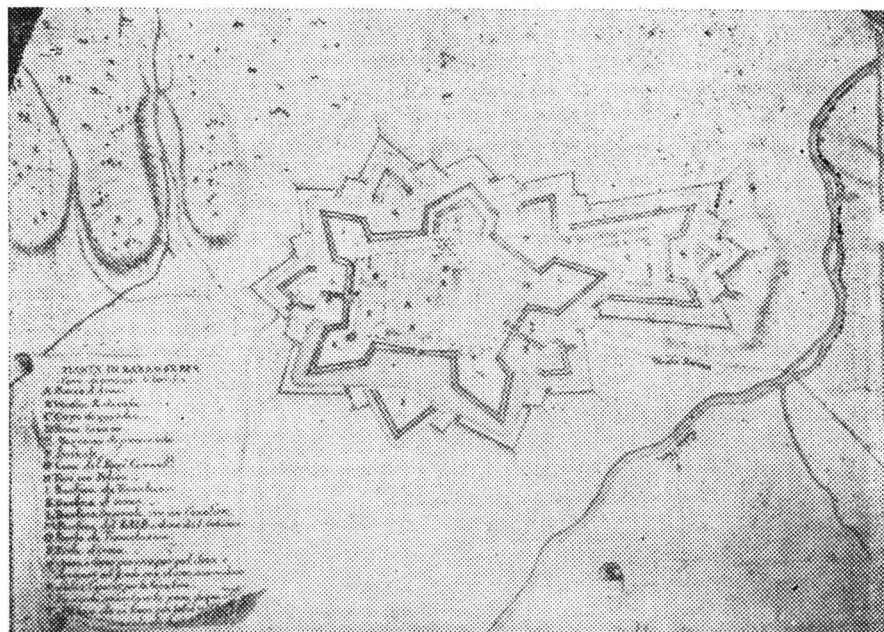

Fig. 3. Proiect de refortificarea Caransebeşului.

în cetate. Afirmarea noastră se bazează şi pe scrisoarea lui Veterani adresată ducelui de Lorena din Caransebeş la 7 august 1688 în care, printre altele arăta că: „Acest loc închide accesul spre Transilvania fiind la 3 leghe de Poarta de Fier şi oferă înlesniri de a mă apropia de Țara Românească...”¹⁹ Pentru refortificarea Caransebeşului, Veterani a împu-
ternicit pe inginerul italian Visconti să facă recunoaşterile necesare şi să întocmească planurile necesare.

Visconti, după ce a analizat minuțios vechea fortificație, propune ca la aceasta să i se aducă modificări și să fie transformată în cetate bastionară adoptându-se sistemul italian vechi de fortificare. Ideile sale au fost materializate pe un plan cunoscut sub numele de „Pianta di Karanschebes Come di presente si fortifica” (Planul Caransebeșului cum se fortifică în prezent), plan care la Arhivele de Război din Viena este greșit datat în anul 1717²⁰.

Acțiunea de refortificare a cetății, ordonată de generalul Veterani nu a fost finalizată datorită deselor conflicte militare austro-turce care s-au desfășurat și pe teritoriul orașului.

Că acțiunea de refortificare nu a fost terminată nici în anul 1695 ne-o confirmă datele ce le găsim în broșura tipărită la Brașov. În această broșură, referitor la Caransebeș, se arată printre altele ca „să se abandoneze postul (cetatea — n.n.) unde este abia începută fortificarea, dar nu este adus în stare operativă de apărare.”²¹

Fig. 4. Cetatea Caransebeșului în anul 1690.

Starea fortificației de tip bastionar, cu modificările zidurilor de incintă ale orașului, se poate vedea și în „Plan de Karanschebes avec ses anviors comme il estoit la Campagne 1690 quand il a abandonne par la garnison imperiale” (Planul Caransebeșului cu împrejurimile sale cum a fost el în campania din 1690 când a fost abandonat de garnizoana imperială).²²

Comparând cele două planuri constatăm că pe teren nu au fost construite toate elementele propuse de Visconti. Așa de pildă „opera de corn“ (Hornwerk) a fost doar începută. Același lucru îl putem spune și despre raveline, constructorii reușind să le termine doar pe cele care erau dispuse în fața curtinelor unde erau prevăzute porțile cetății.

Sondajele arheologice efectuate în anumite porțiuni ale cetății evidențiază zidul de incintă al orașului și faptul că bastioanele și ravelinele au fost construite din împletituri de nuiele și pământ bătătorit.

Ceea ce a construit generalul Veterani la Caransebeș, a descris Mehmed Aga, iar ce au distrus turcii din cetate a descris inginerul Mahlerbe în raportul său despre starea fortificației de la Caransebeș²³.

Prin pacea de la Karlowitz, încheiată la 26 ianuarie 1699, se hotărăște ca și cetatea de la Caransebeș să fie demolată. Un raport al lui Marsigli, înaintat în anul 1701, raport la care a fost alăturat și o hartă, arată că ordinul de demolare a fost executat.

Este cunoscut faptul că generalul Marsigli a condus, din partea Curții de la Viena, comisia care a stabilit granițele dintre Austria și Turcia și că această comisie trebuia să-și încheie lucrările în anul 1701, an în care a fost prevăzută și demolarea unor cetăți printre care și a Caransebeșului. Așa se explică faptul că în anul 1701 generalul Marsigli a înaintat raportul prin care arăta că a terminat delimitarea frontierelor și a demolat cetățile prevăzute în punctul doi al păcii de la Karlowitz²⁴. Gh. Sebestyén susține că harta lui Marsigli, pentru cetatea Caransebeș, pare să fie un fals, deoarece și după această dată se mai vorbește de cetatea de la Caransebeș²⁵.

Nu putem crede că un asemenea general, cu competența și meticulozitatea ce îl caracteriza, să înainteze forurilor sale superioare, documente care să nu reflecte adevărul.

Gh. Sebestyén greșește când face afirmația respectivă deoarece cetatea Caransebeș a fost demolată de turci, lucru constatat pe teren de comisia austro-turcă împuternicită cu demolarea cetăților și stabilirea frontierelor. Tocmai acest lucru îl determină pe Marsigli să hașureze ruinele cetății.

Funcția ce o îndeplinea Marsigli în perioada respectivă a fost mult prea mare ca să-și permită să facă erori în prezența comisiei otomane.

Pentru a pune în practică hotărârile luate la Karlowitz privind stabilirea frontierelor și demolarea cetăților existente între Mureș, Tisa și Dunăre, generalul Marsigli, ca împuternicit din partea Austriei, a stat mult la Caransebeș. Hotărîrea sa în ce privește demolarea cetăților o desprindem dintr-o scrisoare a sa trimisă din Lugoj la 27 decembrie 1700, în care printre altele spunea că „eu, pentru a nu pierde timp, am demolat mai întâi locurile abandonate iar apoi cele locuite și supravegheate, lăsând la urmă Caransebeșul.“ Dintr-o altă scrisoare expediată tot din Lugoj la 9 octombrie 1700, Marsigli arăta că „Demolările am decis să le fac, ultimile fiind Caransebeșul și Lipova, pentru primăvară și astfel să dau posibilitate la 100 de familii de bulgari, unor nobili și negustori să iasă din acel ținut ca trupa și oamenii străini, cu o mare cantitate de vite, care iarna, fără a avea o permisiune anticipată din partea Maiestății Voastre, ar fi pierit.“ Referindu-se la modul de demolare a cetății Caransebeșului, Marsigli precizează că ar avea nevoie de

2 000 de oameni cu care timp de două luni de zile va demola cetatea. Pentru aceasta Marsigli a dat dispoziții să fie stocate 1 500 măsuri de grâu care să servească drept provizii pentru soldații aduși din Transilvania pentru demolare²⁶.

Faptul că cetatea Caransebeșului a fost demolată ne-o confirmă și planul întocmit în anul 1717 despre care vom vorbi în continuare.

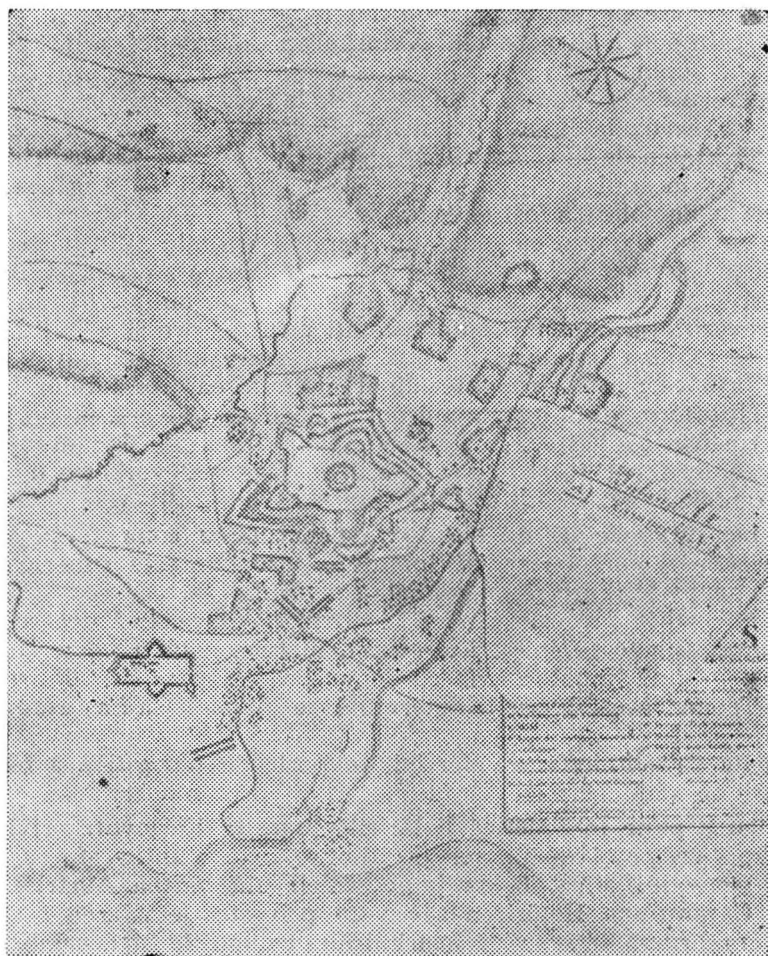

Fig. 5. Situația cetății Caransebeș în anul 1717.

La toate acestea se adaugă și harta care a fost întocmită în urma stabilirii granițelor, hartă care la legendă pentru Caransebeș se arată că acesta era un „oraș principal” și nu cetate²⁷.

Planurile orașului Caransebeș ridicate topografic după anul 1699 ne arată că vechea cetate își încetează activitatea, pe locul ei apărând case și străzi, iar rolul ei a fost luat de avantpostul acesteia care a cunoscut noi etape de dezvoltare.

Că la Caransebeș a existat o fortificație și după pacea de la Karlo-witz este dovedit prin faptul că la începerea negocierilor dintre austrieci și turci din anul 1739, au fost făcute o serie de propuneri. Ne-au atras în mod deosebit atenția propunerile făcute la 18 august de noul împuternicit al Austriei, generalul Nayperg, care l-a înlocuit pe generalul Wallis căzut în dizgrația împăratului Carol al VI-lea. Noul plenipotențiar s-a prezentat în tabăra turcească și la ofertele făcute de predecesorul său,

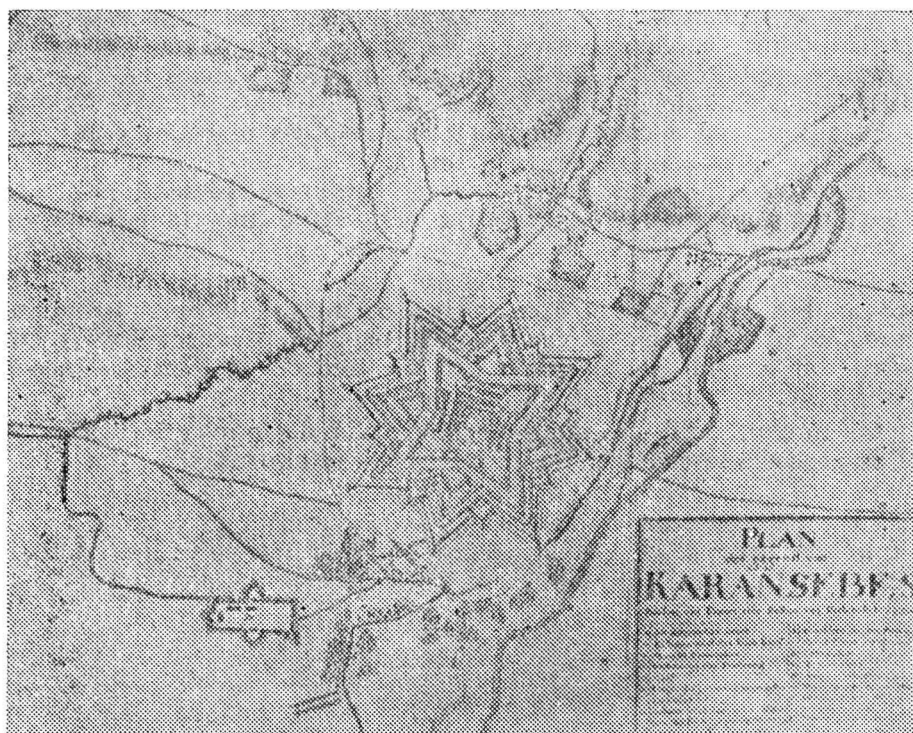

Fig. 6. Proiect de refortificarea cetății Caransebeș în anul 1717.

generalul Wallis, a adăugat și demolarea fortificațiilor de la Belgrad și Caransebeș²⁸.

Nu credem că această ofertă a fost o stratagemă de a promite turcilor dărâmarea unei cetăți demolate prin pacea de la Karlowitz, deoarece căpeteniile militare turcești, chiar în timpul conflictelor din anul 1738 cunoșteau starea fortificațiilor de la Belgrad și Caransebeș.

Ceea ce ne surprinde în aceste tratative duse înaintea semnării măsurilor preliminare de pace, este faptul că austriecii oferă spre demolare alături de Belgrad, care era o cetate de mare însemnătate din punct de vedere strategic, o cetate din Banat cu o importanță militară, dar cu o arhitectură mult inferioară altor cetăți care se aflau în apropierea ei.

Planurile de luptă din anul 1738 ne arată că cetatea pusă în discuție la tratativele de pace nu putea fi alta decât fortalițiu sau șanțul avant-post al fostei cetăți a Caransebeșului²⁹.

Succesele ce se întrevădeau pentru Austria în războiul din anii 1716—1718 împotriva turcilor a determinat Curtea de la Viena să ia măsuri de apărare împotriva unor eventuale invazii turcești precum și pregătirea unei baze de plecare la atac în Balcani în vederea unei politici ofensive pentru anexiuni teritoriale.

Așa se face că în anul 1717 a fost întocmit un plan de refacere a cetății Caransebeșului cunoscut sub numele „Plan der gegent von Karansebes Nebst ein Project wie Selber ort Ordentlich zu fortifiere“ (Planul regiunii Caransebeș împreună cu un proiect cum această localitate ar fi să se fortifice cum se cade).³⁰ Acest plan a fost întocmit și desenat de locotenentul Francois Nicolas și înaintat spre aprobare la 13 octombrie 1717 oficialităților militare din Timișoara.

Planul prevedea construirea peste ruinele vechii cetăți o fortificație de tip Vauban. Starea precară din punct de vedere financiar a imperiului a dus la abandonarea planului în schimbul întăririi „Sanțului“ de la Caransebeș care va juca un rol deosebit de important în războiul austro-turc din anul 1788.

Toate planurile și hărțile orașului sau a împrejurimilor ridicate după anul 1723 ne confirmă că vechea cetate și-a încheiat activitatea, iar avantpostul acesteia îi va lua locul până la părăsirea lui. Vechile edificii din incinta „sanțului“ au fost mistuite de două ori de incendii ca în final să fie transformate în cazărmi.³¹

Cu timpul, după înființarea regimentului de grăniceri, „sanțul“ de la Caransebeș a fost nivelat ștergându-i-se cu totul urma.³²

Fortificațiile din culoarul Timiș-Cerna și cea de la Lugoj își începează complet activitatea, pietrele zidurilor, altădată greu de trecut, au fost folosite ca materie primă pentru noile edificii ce se vor ridica în locul cetăților ajunse în ruină.

NOTE

- 1 Fortăreața Caransebeș, „Foaia diecezană“, Caransebeș, Anul VII, Nr. 29; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p. 63—66; A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 353—361; P. Răzuș, *Antichități caransebeșene*, „Altarul Banatului“, Caransebeș, 1944, p. 109—117; Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 30, 88, 102, 106 și 119—120; Gh. Sebestyén, *Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L. F. Marsifli*, „Monumente istorice și de artă“, București, Anul IV, Nr. 1/1984, p. 42—44; Gh. Sebestyén, *O pagină din istoria arhitecturii României — „Renașterea“, București, 1987, p. 94—98; L. Groza, Cetatea Caransebeșului — Dispunere și elemente componente, „Studii și comunicări“, Caransebeș, 1979, p. 341—349.*
- 2 Planurile au fost publicate de Gh. Sebestyén în lucrările amintite la nota 1.
- 3 I. Nistor, *Țara Severinului și Banatul Timișan*, „Analele Academiei române“, Memoriile secțiunii istorice, Seria III, Tomul XXVII, București, 1945, p. 26—27.
- 4 Kriegsarchiv Wien, K. VII. k. 400—1 (în continuare K. A. W. și coț).
- 5 P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, II, Caransebeș, 1900, p. 23—27.
- 6 M. Carnot, *Anweisung zur Vertheigung der Festungen*, Stuttgart, 1820, p. 271—272.
- 7 L. Groza, *O fortificație mai puțin cunoscută a orașului Caransebeș*, „Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale“, Caransebeș, 1989, p. 21—29.
- 8 L. Groza, *Cetatea Caransebeșului*, vezi nota 1. și Fig. 1.

9. C. Feneşan, *Documentele medievale bănăţene*, Timişoara, 1981, p. 65, 80, 130, 131, 144, 149, 152, 165 şi 202.
10. *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VI, Bucureşti, 1971, p. 534—535.
11. *Cronici turceşti privind Țările române*, Vol. II, Bucureşti, 1974, p. 453.
12. A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 280.
13. *Cronici turceşti*, II, p. 453.
14. Calculele au fost făcute în anul 1988 de I. Pop de la IPEG Caransebeş, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.
15. *Relation oder Wahrhafft Beschreib und Vorstellung Über die in dieser 1695 Jahres Campayna zurschen der Kayserl: Haupt Armee und dem Veteranischen Corpo des Feindshalber geführte Concerto; das darauff mit besagtem geringem Corpo, und dem ganzen Türchischen Schwarm bei Lugos vorbengegangene sehr schraff der gleichen niemahlen gelesen oder gehörte Treffen; und was sich vor in und nach dieser Action auch wegen des berühm und Heldenmüthigen Generalens Friederichen Graffen Veterani seeligen Anderickens umverhofft und betrauerlichen Falls remarquabel zugetragen*, Kron Stadt, 1695, p. 18 (în continuare Relation 1695 şi pagina).
16. Österreichische Nationalbibliothec Handschriftensammlung, *Codex Vindobonensis Palatinus*, Cota 8671, fila 37, Fig. 2.
17. Gh. Sebestyén, *O pagină din arhitectura României — Renaşterea*, Bucureşti, 1987, p. 96.
18. Fr. Pesty, *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, Vol. 2, Budapest, 1878, p. 211.
19. Estratto della lettera scritta al Duca di Lorena, tocante de novita di questo Corpo; vedi şi la G. Coatu, *Două relaţii despre Țara Românească la sfîrşitul secolului al XVII-lea*, Convorbiri literare, Bucureşti, Anul LXXIV, Nr. 4, aprilie 1941, p. 458—459.
20. K. A. W. cota I. C. V. 2, vezi Fig. 3.
21. *Relation*, 1695, p. 17.
22. K. A. W. Cota I. C. V. 1, vezi Fig. Nr. 4.
23. L. Groza, *Cetatea Caransebeşului*.
24. M. R. Popvic, *Der Friede von Karlowitz 1699*, Leipzig, 1893, p. 55.
25. Gh. Sebestyén, *Unele cetăţi ale Banatului*, fig. din p. 42 şi *Idem*, *O pagină din istoria ...*, p. 97.
26. Pentru toate citatele legate de Marsigli vezi L. F. Marsigli, *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maestra Cesaria (1699—1701)*, Modena, 1986, p. 410, 426, 454 şi 456.
27. L. Groza, *Caransebeşul şi pacea de la Karlowitz* (lucrare în manuscris).
28. A. Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclus à Belgrade le 18 sept. 1739*, II, Paris, 1768, p. 34—35.
29. K. A. W. Cota H. III. d. 1353.
30. K. A. W. Cota I. C. V. 2, Vezi Fig. 5 şi 6.
31. Hofkammer Archiv, Wien, Cota R. a. 285.
32. L. Groza, *O fortificaţie mai puţin cunoscută ...*, p. 28.

DIE KARANSEBESCHER FESTUNG — EINIGE CHRONOLOGISCHE BESTIMMUNGEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser macht, auf Grund der existierenden Pläne aus den Wiener Kriegsarchiven, neue Bestimmungen die Etappen der Karansebescher Festung betreffend.

GERTIANOSCH — UN SAT BĂNĂȚEAN ROMÂNESC DISPĂRUT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

ELEONORA CALINCOF

Materialele cartografice și o seamă de documente din veacurile trecute relevă existența pe malul stâng al râului Bega, la nord-vest de satul Bazoș, a unei așezări, astăzi dispărute, numite Gertianosch¹.

Atestată documentar încă din anul 1387 sub numele de *Gyrthyanus*² și *Gyothyanus*³, ea și-a continuat existența și în veacurile următoare. La 1476 documentele medievale amintesc în această zonă de două localități cu acest nume, anume de *Gyarthyanus* și *Alsogyarthyanus*,⁴ iar la 1488 doar de un singur *Gyerthyanos*.⁵ În acele veacuri satul a aparținut districtului Chery⁶ și a fost proprietatea unor mari feudali.⁷

În veacurile următoare, cele corespunzătoare dominației otomane, destinul acestei așezări s-a desfășurat într-un con de umbră. Satul reapare la lumină abia la începutul secolului al XVIII-lea, odată cu introducerea administrației austriace în Banat. La cererea prințului Eugen de Savoya, guvernatorul Florimund Mercy a ordonat întocmirea unei hărți a provinciei noi cucerite, Banatul Timișan, acțiune care s-a realizat între anii 1723—1725⁸. Pe această hartă, prima care ne oferă o imagine apropiată, chiar dacă nu exactă, a realităților de pe aceste meleaguri la începutul veacului al XVIII-lea, localitatea Gertianosch figurează sub denumirea ușor modificată, dar ușor de recunoscut, *Jörck Ianos*, purtând simbolul de „sat locuit”. Aparținea districtului Timișoara, fiind situată la vest de așezarea *Jesvn* (Izvin)⁹, la est de localitatea *Sessvar*¹⁰, în imediata apropiere a râului Bega, aproape față în față cu *Remete* (Remetea Mare), aflat pe malul drept al apei.

La data aceea Gertianosch, întocmai ca toate celelalte localități bănățene, constituia proprietatea Curții habsburgice, fiind administrată de funcționari imperiali. O descriție întocmită de aceștia în anul 1743¹¹ atestă nu numai existența acestei așezări, dar ne oferă și date cu privire la naționalitatea populației sale. *Geor Janosch* figurează între localitățile aparținătoare districtului Timișoara, cu mențiunea că este locuit de români, aceștia, în calitate de supuși ai împărăției, achitând în acel an erariului suma de 480 florini contribuție, precum și 25 1/4 unități de dare pe cap și 18 1/3 unități de dare pe avere. Aceste cifre, dacă le raportăm la plățile efectuate de celelalte așezări învecinate, ne oferă posibilitatea de a ne forma o imagine cu privire la mărimea și chiar puterea economică a satului. Pe atunci acesta era o așezare de mărime mijlocie, fiind mai mare decât Ghiroda, Remetea și Scheswar, dar mai mic decât Bazoș, Izvin, Moșnița și Bucovăț. Referindu-ne doar la contribu-

ție constatăm că *Bassosch Noy* (Bazoș) a plătit suma de 810 fl., *Jesswin* (Izvin) 800 fl., *Mosniza* (Moșnița Veche) 735 fl., iar *Bukovac* (Bucovăț) 640 fl., în timp ce *Gyroda* (Ghiroda) și *Scheswar* fiecare câte 300 fl., iar *Remette* (Remetea Mare) doar 269 fl.

Pe harta oficială austriacă a Banatului Timișan din anul 1671¹² *Gortianosch* figurează cu simbolul de comună locuită de o populație de

Fig. 1. Localitatea Gertianosch în anul 1776 (cf. hărții Banatului Timișan de Francesco Grisellini).

religie ortodoxă, amplasarea sa fiind aproximativ aceeași cu cea vizibilă pe o hartă elaborată în anii 1723—1725. Din punct de vedere politico-administrativ făcea parte din cercul Bucovăț, aflat în partea de est a districtului Timișoara.

O altă sursă documentară, care vine să completeze imaginea noastră despre această așezare, este conscripția parohiilor și a preoților ortodocși din eparhia Timișoara și Lipova de la 1767¹³. Între localitățile cu parohie aparținând districtului Timișoara este menționat și satul *Grtyános*, parohul satului fiind Radul Romanesk, originar din Țara Românească, satul *Mischii*¹⁴. Prezența aici a unui preot venit din alt teritoriu românesc nu constituia o raritate la ora aceasta. În 1767 în eparhia Timișoara slujeau 45 de preoți originari din Țara Românească și 51 din Transilvania, iar, dacă ne referim doar la satele învecinate cu Gertianosch, constatăm că în acel an existau preoți din Țara Românească și în comunele Bazoș, Izvin, Remetea, Scheswar și Ianova, precum și unul din Transilvania în localitatea Ghiroda. Acești slujitori ai bisericii ortodoxe au jucat un rol important în epocă în menținerea credinței și a ființei naționale, contribuind la întărirea conștiinței unității neamului românesc¹⁵.

Trebuie arătat că, deși trecuse deja o jumătate de veac de guvernare austriacă, autoritățile imperiale nu dețineau materiale cartografice

foarte exacte cu privire la teritoriul bănăţean, hărţile existente fiind pline de inexactităţi, uneori chiar contradictorii, iar întinderile şi hotarele proprietăţilor funciare nu erau delimitate cu precizie, ceea ce a dus la instaurarea arbitrarului atât în stabilirea impunerilor cât şi în încasarea veniturilor camerale. Viitorul împărat al Austriei, Iosif al II-lea, vizitând în 1768 provincia, a constatat o seamă de nereguli şi abuzuri, care decurgeau, în parte, şi din necunoaşterea realităţilor geografice de pe teren. Printre alte măsuri luate a fost aceea de a se trece urgent la executarea unor ridicături topografice exacte la nivelul întregului Banat¹⁶. Această amplă acţiune a fost coordonată de colonelul Elmpt, iar rezultatul ei a fost elaborarea unei hărţi generale a provinciei, lucrare executată în perioada 1769—1772 şi constând în 208 planşe¹⁷. Satul *Gert Janosch* figurează pe planşa nr. 68, cu menţiunea că este o aşezare constituită din 87 familii şi cu un hotar comunal de 2.834 jug. şi stj.¹⁸. Pentru a ne forma o imagine asupra modului cum a evoluat Gertianisch în comparaţie cu satele învecinate, arătăm că aceeaşi hartă prezintă *Baschosch* (Bazoş) cu 114 familii şi 3.124 jug. şi 850 stânjeni teren, *Jesswin* (Izvin) cu 202 familii şi 4.845 jug. 270 stj., *Bukowacz* (Bucovăt) cu 83 de familii şi 3.411 jug. şi 1.461 stj., *Moschnicza* (Moşniţa Veche) cu 235 familii şi 6.231 jug. şi 927 stj., *Birida* (*Ghiroda*) cu 94 familii şi 2.520 jug. şi 1.340 stj., *Scheswar* cu 106 familii şi 3.334 jug. şi 668 stj., iar *Remete* (Remetea Mare) cu 71 familii şi 1.648 jug. şi 164 stj. Comparând aceste cifre constatăm că *Gert Janosch* se încadra între localităţile mai mici din zonă.

Doi ani mai târziu, în 1774, Johan Jacob Ehrler, revizor la Administraţia Imperială a Ţării Banatului, deci un bun cunoscător al acestor locuri, întocmeşte o amplă lucrare cu privire la această provincie¹⁹. În capitolul XI, dedicat situaţiei localităţilor din Banat, satul Gertianosch figurează, alături de alte 12 aşezări, ca aparţinând cercului Bucovăt din districtul Timişoara, cerc care — aşa cum arată autorul — era locuit doar de români, exceptând coloniştii aşezaţi la Recaş²⁰.

Pe harta Banatului Timişan din 1776, prezentată savantului italian Francesco Grisellini ca anexă la vasta sa scriere dedicată acestei provincii²¹, localitatea *Gertianosch* ne apare amplasată în valea dintre apele Begăi şi ale Timişului, într-o zonă puternic împădurită. Împreună cu *Basisch* (Bazoş), care era situat ceva mai spre sud-est, era aşezată într-un luminiş cu o deschidere spre vest, adică spre câmpia ce ducea către valul roman. La sud-vest se găsea satul Bukovetz (Bucovăt), iar la vest, peste valul roman, *Alt Moschnitza*, *Neu-Moschnitza* (Moşniţa Veche şi Moşniţa Nouă)²² şi *Giroda* (Ghiroda Veche). Spre nord-vest, peste Bega, erau situate satele Schesvat (Scheswar) şi Remette (Remetea Mare) aproape alăturate, la nord se găsea vatra comunei Jesvin (Izvin), iar spre nord-est aceea a localităţii Rikasch (Recaş).

Din statistica parohiilor şi a preoţilor din eparhia Timişoarei, întocmită în anul 1776, rezultă că Gertianosch aparţinea protopopiatului Timişoara şi că avea acelaşi preot din 1767, în document acesta figurând cu numele sârbizat: Radu Romanovici. Satul apare ca având 16 case²³.

Organizarea, în acelaşi an, a reţelei învăţământului primar de stat în Banatul provincial, nu a ocolit nici satul al cărui destin ne preocupă.

Astfel ca răspuns la ordinul venit de la Viena în 1 octombrie 1776, autoritățile locale au întocmit la 20 ianuarie 1777 un memoriu privind necesarul de rechizite școlare pentru școlile triviale ilirice-neumite din districtele provinciale ale Banatului Timișan²⁴. Între localitățile aflate la est de Timișoara, *Gertynosch* figurează ca sat cu 73 de case. În document se arată că, în conformitate cu instrucțiunile primite, așezarea având sub 100 de case, avea dreptul de a primi pentru școală 12 ustensile de scris, 12 tabele de calculat, 6 foarfece pentru hârtie, 6 bricege, 36 de creioane și un sul de hârtie. În acest act *Bazosch* figurează cu 141 de case, *Bukovecz* cu 82, *Moschnitza* cu 101, *Girooda* cu 78, *Remeta* împreună cu *Sohesvar* (Scheswar) 174 de case, iar *Jezvin* cu 172 case.

Ocupația de bază a locuitorilor așezării Gertianosch era agricultura și creșterea animalelor, dar hotarul satului fiind în mare parte împădurit, sursele lor de câștig proveneau nu atât din produsele agricole, cât din munca la pădure, prelucrarea lemnului și olărit. Se spune că românii din Gertianosch ciopleau lemnul cu multă îndemânare și plăcere, producând cele mai diverse unelte și piese gospodărești, începând cu linguri, căușe mari pentru apă, diverse vase, ciubere și butoaie și până la roți, diverse piese de căruță. De asemenea erau olari pricepuți, iar livezile lor cu prune le asigurau o răchie de calitate. Aceste produse erau apoi desfăcute în târgurile din jur cu câștig bun²⁵. În ce privește principala lor materie primă, lemnul, aceasta se găsea cu prisosință în pădurile din jur.

Dacă veacuri de-a rândul oamenii de aici au trăit nestingheriți după vechile lor rânduieli, instalarea administrației austriece în Banat din anul 1718 a adus cu sine schimbări radicale, care nu puteau rămâne fără urmări pentru populația localnică. Pădurile au fost declarate bunuri regale, regimul lor de exploatare a fost riguros organizat, au fost înființate oficii silvice și angajat personal de specialitate, s-au emis regulamente și s-au luat măsuri severe împotriva tuturor celor care încălcau prevederile acestora. Oricine era prins înstrăinând lemnul din pădure fără aprobare era pedepsit cu strășnicie. Noile reguli nu țineau cont de ocupațiile tradiționale, urmărind chiar să le curme din rădăcini dacă se dovedeau păguboase pentru stat.

În mod inevitabil această atitudine a constituit izvorul unor permanente stări conflictuale în zonele împădurite. În ce privește pe cei din Gertianosch, aceștia au refuzat să renunțe la venitul realizat din prelucrarea lemnului, în ciuda tuturor măsurilor luate de autorități de-a lungul anilor. După cum se apreciază în unele lucrări²⁶, în anul 1778 administrația imperială, apreciind că întregul rău vine de la insuficiența terenului agricol comunal, a decis desființarea satului Gertianosch prin strămutarea locuitorilor ei într-un loc neîmpădurit cu suficient pământ arabil, loc în care să pună bazele unei așezări noi. Autoritățile camerale au hotărât ca această nouă așezare să fie înălțată pe *prediul Tobin*, adică pe un întins teren de pășunat, folosit în secolul al XVIII-lea pentru creșterea intensivă destinate exportului. Acest teren era situat în partea de vest a districtului Timișoara, la sud de Iecea Mare și figurează în numeroase documente ale acestui veac. Fiind proprietatea camerală, era arendat prin licitație celor interesați în creșterea vitelor. Astfel, deja dintr-un contract încheiat la 24 aprilie 1724 între Oficiul Administrativ

al Districtului Timișoara și negustorul Jova Pibizovics, aflăm că aceste din urmă luase în arendă pentru un an de zile, la suma de 135 fl. și plata zecielii, terenurile „satelor distruse” *Geza* (Checea), *Ráby* (Rabe), *Petterda* (ulterior Klari, azi Radojevo) și *Tohin*²⁷. Exact peste un an, la 24 aprilie 1725, H. de Bibisevits, din Palanka Nouă, arendează respectivele terenuri în aceleași condiții²⁸. La 24 aprilie 1742 prediul *Tobin* a fost arendat pe 1 an, la suma de 50 fl., de către comuna *Kecsa* (Checea), care între timp se refăcuse²⁹. Pe lista prediilor camerale scoase la licitație în anul 1750, acest teren figurează sub numele de *Tovin* în districtul Timișoarei³⁰. Pe harta oficială austriacă a Banatului Timișan din 1761 prediul *Dobin* este menționat la nord de comunele Checea și Cenei³¹, iar pe cea a savantului Francesco Grisellini din 1776 s-a hotărât deci întemeierea pe acest prediu a unui nou sat. Această decizie făcea parte dintr-un plan mai mare de populare a sesului din districtele aflate la vest de Timișoara. Dacă ne referim numai la zona în care se afla prediul Tobin, constatăm că în 1766 aici s-au pus bazele comunelor mari Jimbolia și Săcălaz, în 1767 au fost înălțate Lenauheim și Iecsa Mare, în 1768 Grabaț, iar în 1770 Iecsa Mică. Toate aceste localități au fost create cu coloniști germani, așezarea aici a românilor din Gertianisch fiind o situație de excepție. Istoricii, care amintesc de aceste evenimente, au apreciat strănutarea românilor din Gerianosch pe prediul Tobin drept o acțiune de colonizare. Sub acest aspect ei au caracterizat așezarea acestora aici ca una din nereușitele procesului de colonizare din acea perioadă, drept un mare eșec³³.

Dr. Matz Hoffmann³⁴, mergând pe firul evenimentelor, arată că decizia luată de autorități a constituit o puternică lovitură pentru locuitorii comunei, cu atât mai mult cu cât s-a trecut la acțiune fără întârziere: vatra satului a fost anexată comunei Bazoș, iar organele declarate „Überland“, adică teren rezervat stăpânului domenal, iar mai apoi înglobate pădurilor regale. O bună parte din locuitorii au refuzat cu îndârjire să părăsească zona, mutându-se în satele din jurul Bazoșului. După acest istoric ar fi plecat doar 47 de familii spre locul destinat întemeierii noului sat, dar Karl Freiherr von Czoering apreciază că ar fi fost în jur de 100 de familii³⁵. Credem că mai aproape de realitate este cifra dată de Matz Hoffmann, ea fiind apropiată de documentele consultate. Odată cu plecarea oamenilor spre prediul Tobin, vechiul sat Gertianosch a încetat să mai existe.

Nu avem descrieri ale unor martori oculari ai acestui exod, dar ei trebuie să fi avut un caracter dramatic, dacă ne gândim că oamenii transportau cu ei nu numai bunurile gospodărești și animalele lor, ci și mica bisericuță. Existența acesteia în noua așezare este atestată de un document din 31 octombrie 1781³⁶ și e greu de imaginat că ea ar fi putut fi construită acolo, având în vedere lipsa lemnului și a oricăror ajutoare de stat. Ajunși la destinație, oamenii au găsit o natură diferită de cea familiară lor rămânând în suflet nostalgia meleagurilor natale. În plin șes ei au pus bazele unui nou sat, pe care l-au numit tot *Gertianosch*. El se învecina la est cu comuna Iecsa Mică, la sud cu Nemet (Beregșăul Mic), la vest cu Cenei și Checea, iar la nord cu Iecsa Mare. Documentul mai sus amintit de la 1781, care a fost întocmit de Oficiul de Rentă Peciul Nou³⁷ (vezi anexa), este de fapt un tabel nomi-

nal al gospodarilor din comuna Gertianosch la data respectivă. Dacă avem în vedere că de la strămutare trecuseră doar trei ani, atunci evident ne aflăm în fața numelor majorității eroilor epopei, în fruntea căroră se afla primarul Moise Barbu. Actul ne mai informează că oficialitățile, până la un punct, au tratat obștea ca pe orice comunitate din jur colonizată cu germani. Dintr-un număr de 54 de familii, 25 fuseseră înzestrate cu sesii întreg, iar 24 cu jumătăți de sesii; cinci familii erau la data aceea lipsite de pământ, doar două din ele având casă, celelalte trei fiind adăpostite de alte familii. Se arată că preotul locuia la casa nr. 26., casa nr. 25 era clădirea școlii, iar la nr. 53 cârciuma. În imediata lor apropiere funcționa o moară cu cai. Valoarea acestui document este mult sporită prin faptul că pe el a fost aplicat sigiliul comunal, având înscrisă următoarea legendă: „GETIANOSCH T'D'“. Omisiunea literei „R“ nu poate fi considerată de cât întâmplătoare. Majusculele „T.D.“ semnifică prescurtarea de la „Temeswarer District“ (Districtul Timișoara), ceea ce dovedește că sigilul a fost confecționat înainte de anul 1778, adică anterior înființării comitatelor, poate încă în perioada în care satul se află la est de Timișoara.

Date mai complete asupra întregului fond funciar al „comunei naționale“ Gertianosch și a repartizării lui ne sunt oferite de un document prezentat în anexă la monografia comunei Cărpiniș, respectivul act datând din iulie 1782³⁸. În primul rând se face precizarea că hotarul comunal avea o întindere de 2.112 jug. cad., din care 1.512 jug. terenuri imposabile și 600 jug. neimposabile. Țăranii plăteau impozit pentru 900 jug. pământ arabil, 252 jug. fânețe, 309 jug. pășune și 51 jug. loturi de casă. În privința sesiilor acordate acestora, datele diferă foarte puțin față de cele furnizate de documentul din 1781. Se arată că un număr de 24 familii fuseseră înzestrate cu sesii întregi, din care 576 jug. erau pământ arabil, 144 jug. fânețe, 72 jug. pășune și 24 jug. locuri de casă, adică în total 816 jug. Unei familii ce poseda o sesie întreagă îi reveneau 24 jug. ogoare, 6 jug. fânețe, 3 jug. pășune și 1 jug. pentru lotul de casă. Un număr de 27 familii aveau câte o jumătate de sesie, în total 513 jug., din care 324 jug. erau pământ arabil, 108 jug. fânețe, 54 jug. pășune și 27 jug. locuri de case. Fiecărei familii dotate cu jumătate de sesie îi reveneau 19 jug. teren, din care 12 jug. ogoare, 3 jug. fânețe, 3 jug. pășune și 1 jug. lot de casă. În afară de aceasta s-a mai acordat țăranilor un surplus de 193 jug. pășune. Pentru toate aceste terenuri cei din Gertianosch au fost obligați să plătească impozit chiar din primul an.

Preotul i se repartizase o sesie întreagă adică 24 jug. terenuri scutite de impuneri. Dascălul, care în acele timpuri nu se bucura de prețuirea ce i se va acorda în societatea modernă de mai târziu, a beneficiat doar de dreptul pe care îl avea și măcelarul satului, adică a. fost înzestrat cu 4 jug. de pășune, pentru care însă nu plătea impozit.

Tot în categoria terenurilor scutite de impuneri de orice fel intrau 3 jug. folosite pentru depozitarea fânului, 3 jug. rezerve animalelor de prapas, 28 jug. ocupate de drumuri și pământurile rezervate pentru 28 de familii ce mai puteau fi colonizate în viitor în sat, aceste rezerve constând din 337 jug. teren arabil, 46 jug. fânețe, 109 jug. pășune și 28 jug. pentru locuri de case.

Românii din Gertianosch primiseră deci pământ îndestulător, dar, așa cum susține dr. Matz Hoffmann³⁹, ei nu au fost sprijiniți ca ceilalți coloniști germani cu materiale de construcții necesare ridicării unor case trainice, fiind obligați să-și înjghebeze colibe primitive și insalubre. De asemenea nu au beneficiat de scutire de plata impozitului pe primii trei ani și nici nu s-au bucurat de alte numeroase ajutoare și privilegii acordate cu atâta larghețe de autoritățile satelor nou întemeiate în jur, pentru a le permite acestora să prindă cheag. Li se pretindea să devină eminentamente agricultori, fără a li se asigura cele necesare, iar practica-re vechilor meserii devenise imposibilă, pe prediul Tobin lipsind lemnul și lutul. Oamenii nu s-au putut acomoda nici cu clima nesănătoasă, proprie zonelor aflate în apropierea marilor mlaștini și nici cu gustul apei. Animalelor aduse din vechea așezare, nu le-a mers nici lor mai bine pe șesul întins. Treptat numărul acestora s-a redus, încât un an mai târziu, în 1779, obștea mai poseda doar 52 boi, 63 vaci, 53 cai, 342 oi și 24 porci, ceea ce era foarte puțin pentru acele timpuri, când pe prediile bănățene se creșteau zeci de mii de capete de animale. Încercările disperate făcute pentru a rezista muncind pământul, unica sursă posibilă de venituri au eșuat datorită unui șir de trei ani neroditori. Toate acestea au contribuit ca în scurt timp „această comună să ajungă dintr-o înfloritoare situație, într-o stare jalnică”⁴⁰. Neputându-și plăti impozitele, la finele anului 1779 satul datora fiscului 1.718 fl. și cr.⁴¹

Ajunși în această situație fără ieșire, oamenii, în frunte cu primul și jurații, au solicitat administrației imperiale dreptul de a reveni pe meleagurile natale, promițând să reclădească vechiul sat Gertianosch pe propria lor cheltuială. Autoritățile camerale doreau însă neapărat să-i rețină pe prediul Tobin. Recunoscând însă că într-adevăr românii din Gertianosch nu puteau prinde rădăcină fără sprijin din partea împărăției, au hotărât să le acorde acestora anumite înlesniri, să le creeze posibilitatea întemeierii unor gospodării trainice. Astfel, s-a aprobat construirea unor case din lemn pe costul statului, acordarea de trei ani liberi de plata impozitului, precum și reducerea unei cote din impozitele restante⁴².

Aceste gesturi au venit însă prea târziu. Oamenii cereau doar un drept: acela de a li se permite să se înapoieze în locurile natale. Nimeni și nimic nu i-a putut convinge să rămână pe aceste locuri. Administrația provincială și înaltele autorități vieneze, puse în fața evidenței, sunt nevoite să cedeze și admit în cele din urmă celor din Gertianosch să părăsească aceste locuri. După dr. Matz Hoffmann⁴³ această aprobare s-a dat în octombrie 1781. Trebuie arătat însă că oamenii nu au obținut permisiunea să-și reconstruiască vechiul lor sat natal, ci doar să revină în zonă, repartizându-li-se sesii libere din comunele Bazoș, Bucovăț, Remetea Mare, Bencecu de Jos, Ianova și Petrovoselo. Câțiva s-au mutat totuși în Cenei și Bobda, comune aflate în vecinătatea prediului Tobin⁴⁴.

Străvechea așezare Gertianosch nu s-a refăcut niciodată. De existența ei ne amintesc azi câteva toponime locale: lanul *Gertiamoș* din hotarul comunei Bazoș, aflat la nord-vest de vatra acesteia și la este de Bazoșu Nou, între pâraiele Bistra și Iarcoș⁴⁵, apoi lanul și pâraul *Gertiamoș* din hotarul comunei Ianova, localitatea situată la nord de așezarea dispărută, peste Bega⁴⁶.

Care a fost soarta satului Gertianosch de pe prediul Tobin după părăsirea lui de români? Se susține că deja în octombrie 1781 în locul celor plecați s-au instalat 18 familii germane venite din comuna apropiată, Jimbolia. Aceștia au construit nucleul din care s-a format prin adăugarea succesivă a altor loturi de coloniști, un sat nou, cunoscut azi sub numele de *Cărpiniș*. Încă din anul 1781 și 1782 aici s-ar fi mutat alte numeroase familii germane din coloniile supraaglomerate Iecea Mică, Iecea Mare, Bulgăruș, Dudeștii Noi, Tomnatic, Lenouheim, Biled, Comloșu Mic ș.a., astfel încât în 1783 erau ocupate deja 56 de case. Aceștia li s-au repartizat 50 de sesii întregi și 2 jumătăți de sesie. În 1784 în comună au mai fost aduse 66 de familii germane venite din imperiu, localitatea ajungând la 122 de case. Vechiul hotar al satului, neputând satisface nevoia de pământ a numeroaselor familii stabilite aici, a fost mărit prin adăugarea prediului *Mali Tobin*, care se întindea pe 1.429 iug. În același scop s-au rupt 825 iug. pământ din hotarul comunei Checea Română și 173 iug. vie de la Iecea Mare. Conform unei situații din 1784, Gertianosch posedă în acel an 4.477 iug. și 1.500 stj. teren⁴⁷.

Trebuie arătat că noii locuitori germani nu au schimbat numele localității, acesta rămânând în continuare *Gertianosch* sau *Gertiamosch* până în secolul al XX-lea, când a fost modificat în Cărpiniș, denumirea pe care o poartă și în prezent.

Existența efemeră a satului românesc Gertianosch de pe prediul Tobin a trecut aproape neobservată, așezarea nefiind consemnată oficial între localități bănățene de la vest de Timișoara. Pe harta austriacă a Banatului Timișan, întocmită în anul 1783⁴⁸, adică după încorporarea provinciei la Ungaria, ea nu este menționată. Bazându-se probabil pe materiale cartografice mai vechi și urmărind în principal să înfățișeze granițele comitatelor recent înființate, acest document prezintă localitatea Gertianosch în continuarea la vest de Bazoș, deși locuitorii săi fuseseră strămutați de câțiva ani. Pe respectiva hartă prediul *Dobin* figurează, de asemenea, ca existent încă la data aceea, deși — așa cum s-a arătat — acesta constituia pe atunci hotarul comunei germane Gertianosch (Cărpiniș) în curs de formare, comună al cărei an de întemeiere se consideră a fi 1784.

Tabel nominal
al gospodariilor satului Gertianosch din anul 1781⁴⁹ cu date privind
pământul acordat acestora

Nr. casă	Numele locuitorilor	sesie întreagă	jumătate de sesie	locuitor fără casă
1.	Biserica	—	—	—
2.	David Paun (David Păun)	—	1	—
3.	Angelia Păun (Anghelia Păun)	1	—	—
4.	Petru Murariu (Petru Murariu)	1	—	—
5.	Lazar Petko (Lazăr Petcu)	1	—	—
6.	Adam Stephamesk (Adam Ștefănescu)	—	1	—
7.	Zacharia Schugaru (Zaharia Sugaru)	—	1	—
8.	Mihai Novack (Mihai Novac)	—	1	—
9.	Seitin Kevereschian (Seitin Chevereșan)	1	—	—

Nr. casă	Numele locuitorilor	sesie întreagă	jumătate de sesie	locuitor fără casă
10.	Martin Pecka (Martin Peca)	1	—	—
11.	Jova Janosch (Iova Ianăș)	—	1	—
12.	Martin Novak (Martin Novac)	—	—	—
13.	Schurch Schugaru (Jurj Sugaru)	1	—	—
14.	Dragoj Schugaru (Drăgoi Sugaru)	—	—	—
15.	Jankó Schugaru (Iancu Sugaru)	1	—	—
16.	Martin Ursu (Martin Ursu)	1	—	—
17.	Lazar Mesa (Lazăr Mesa)	1	—	—
18.	János Mesa (Ianăș Mesa)	1	—	—
19.	Martin Gruja (Martin Gruia)	1	—	—
20.	Janos Rottaru (Ianăș Rotaru)	1	—	—
21.	Marco Schugaru (Marcu Sugaru)	—	—	—
22.	Martin Kerschnick (Martin Cârșnic)	—	1	—
23.	Abraham Kerschnick (Abraham Cârșnic)	1	—	—
24.	Moise Barbu (Moise Barbu)	1	—	—
25.	Martin Barbu (Martin Barbu)	—	—	1
26.	Petru Harrap (Petru Harap)	—	1	—
27.	Preotul	1	—	—
28.	Marinko Kreschun (Marincu Crăciun)	1	—	—
29.	Jorga Kreschun (Iorga Crăciun)	—	—	1
30.	Janko Marinesco (Iancu Marinescu)	1	—	—
31.	Petro Prunesco (Petru Prunesco)	—	—	—
32.	Martin Jura (Martin Iura)	—	1	—
33.	Mihai Kattalina (Mihai Cătălina)	—	1	—
34.	Petru Csinko (Petru Cincu)	1	—	—
35.	Janos Karanianzu (Ianăș Cărăneanțu)	1	—	—
36.	Kosta Kattalina (Costa Cătălina)	—	1	—
37.	Thodor Kattalina (Teodor Cătălina)	1	—	—
38.	Lapadat Gornick (Lăpădat Gornic)	1	—	—
39.	Michuza Schipezan (Mihuța Șipețan)	—	1	—
40.	János Schipezan (Ianăș Șipețan)	—	1	—
41.	Ilia Bellenzano (Ilie Belințanu)	—	1	—
42.	Abraham Mihu (Abraham Mihu)	—	1	—
43.	Juon Stephanesco (Ioan Ștefănescu)	1	—	—
44.	Stoja Barbu (Stoia Barbu)	—	—	—
45.	Martin Kattalina (Martin Cătălina)	—	1	—
46.	Mihai Fränz (Mihai Frent)	1	—	—
47.	Martin Jstván (Martin Ștefan)	—	1	—
48.	Petru Jstván (Petru Ștefan)	—	—	1
49.	Bogdan Schugaru (Bogdan Sugaru)	—	1	—
50.	Martin Marianno (Martin Marian)	—	1	—
51.	Kosta Karabasch (Costa Cărăbaș)	—	1	—
52.	Jova Harrap (Iova Harap)	—	1	—
53.	Traila Janos (Trăilă Ianăș)	—	1	—
54.	Rüsta Stephanesco (Rista Ștefănescu)	—	1	—
55.	Scoala	—	—	—
56.	Cârciuma	—	—	—
57.	Moara cu cai	—	—	—
58.	Jovan Poppi (Jovan Pop)	—	—	—

NOTE

1 Privitor la originea toponimului *Gertianosch*, părerile diferă. Dr. Matz Hoffmann, 1785—1935 — *Hundertfünfzig Jahre deutsches Gertianosch*, Timișoara, 1935, p. 21, pretinde că acesta ar fi de origine slavă. Inițial așezarea ar fi purtat numele de *Grdonovo*, din care ulterior s-ar fi format *Grdanova*, apoi *Gertia-*

- nosch. Colectivul care a întocmit lucrarea *Monographie der röm. Kath. Kirchen — Gemeinde Gyertyámos*, Timișoara, 1885, p. 14, susține că numele comunei ar deriva din maghiarul *Gyertyánfa*, adică „carpen”, *Gyertyános* în românește însemnând „Cărpiniș”. Prezența însă în celelalte zone ale țării noastre a numeroase străvechi localități care poartă numele de *Cărpiniș*, *Cărpeniș*, *Cărpenișu* sau *Cărpinet* constituie argumente în favoarea ipotezei că inițial localitatea s-a numit *Cărpiniș*, toponim care ulterior, datorită condițiilor istorice existente în primele veacuri ale mileniului nostru, a fost maghiarizat.
2. Milleker Bódog, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvar, 1914, p. 187.
 3. Dr. Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1894, II, p. 39; *Coriolan Suciu, Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, București, 1968, II, cap. „Localități dispărute”, p. 336.
 4. Milleker Bódog, *op. cit.*, p. 187; dr. Dezső Csánki, *op. cit.*, II, p. 39; *Coriolan Suciu, op. cit.*, II, p. 336.
 5. Dr. Dezső Csánki, *op. cit.*, II, p. 39; *Coriolan Suciu, op. cit.*, II, p. 336.
 6. Dr. Joseph Stitzl, *Aus der Vergangenheit und Gegenwart der Grossgemeinde Rekasch*, Temesvar, 1924, p. 12, 14; Milleker Bódog, *op. cit.*, p. 187.
 7. Dr. Matz Hoffmann, „1785—1935, Hundertfünfzig Jahre deutsches Gertianosch” Timișoara, 1935, p. 21.
 8. Titlul hărții: *Der Temesvarer Bannat, Abgetheilet in Seine District ... unter dem Guvernement Seiner Excellencz des Herrn Generalen Feld Marschallen Grafen Claudii von Mercy, 1723—1725*. Copia hărții se păstrează la „Muzeul Banatului” din Timișoara, secția de istorie, Inv. 368.
 9. În paranteze sunt trecute denumirile de azi ale localităților.
 10. Localitate între Ghiroda și Remetea Mare, atestată documentar din 1333, târg în secolele XV—XVI, menținută sub dominația otomană și pustiită la sfârșitul acesteia, refăcută în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și contopită în jurul anului 1776 cu satul *Remete* (Remetea Mare).
 11. Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj al Academiei R.S.R.”, Cluj, XIII, 1970, p. 53. Documentul publicat se intitulează: *Samentlicher Banatischen Districten und deren in selbigen sich befindenden Ortschaften mit Anweisung des Contributionalis nach des mit Ende 743-sten Jahr vorgenommenen Revision aller Personal- und Fakultaets-Köpfen*.
 12. Titlul hărții: *Temeswarer Bannat abgetheilet in seine District und Process-1761*. Copia sa se află la „Muzeul Banatului”, Timișoara, Secția de Istorie, Inv. 369.
 13. I. B. Mureșianu, *Un document din 1767 privind aspecte ale vieții bisericești din Banat*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 5—8, 1978, p. 532. Titlul original al documentului: *Prothocollum totius parochialis graeci ritus orientalis Ecclesiae Temesvariensis et Lippoviensis diocesae clerici factae conscriptionis anno 1767*; I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 305. În ambele lucrări localitatea Gertianosch din zona Bazoșului este identificată cu comuna Cărpiniș de azi, care s-a întemeiat abia în anul 1778 prin strămutarea românilor din Gertianosch pe prediul Tobin și care s-a refăcut în 1784 prin colonizarea așezării cu germani.
 14. Localitate din actualul județ Dolj.
 15. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 527, 532.
 16. Jenő Szentkláray, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 210—211; Dr. George Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 333—335.
 17. Dr. Nicolae M. Popp, *Populația Banatului în timpul lui Iosif II*, extras din „Lucrările Institutului de Geografie a Universității Regale Ferdinand din Cluj și Timișoara”, VII, 1942, p. 24—41. Titlul original al hărții: *Original Aufnahmskarte des Temesvarer Banats, ausgeführt in den Jahren 1769—1772 unter der Direktion des Oberst Elmpt des Generalquartiermeisterstabe*.
 18. *Ibidem*, p. 28, poz. 136.

- 19 Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini pînă acum — 1774*, Timișoara, 1982. Traducere, prefață și note de Costin Feneșan.
- 20 *Ibidem*, p. 147. Comuna *Gertjanosch*, aparținând cercului Bucovăț, este identificată cu loc. Cărpiniș, ce se va întemeia în 1784 în comitatul Torontal.
- 21 Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984. Titlul hărții: *Tabula Banatus Temesiensis a Geometris S.S.M.M.I.I. et R.A. confecta; quam in minorem formam reduxit, gradus que longitudinis, et latitudinis adjecit FRANCISCUS GRISELLINI Anno R.S. MDCCLXXVI, Augustinus Cipps sculpsit Vindobona*. Copia hărții se păstrează la „Muzeul Banatului” din Timișoara, secția de istorie, inv. 372.
- 22 *Alt-Moschnitz* reprezintă vatra de care azi mai amintește doar toponismul „Satul Bătrân”; *Neu Moschnitz* nu este localitatea Moșnița Nouă de astăzi ci tot Moșnița Veche din zilele noastre, aflată în curs de întemeiere pe actualul loc.
- 23 I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Op. cit.*, p. 369. Autorii identifică Gertianosch cu Cărpinișul.
- 24 Victor Țircovnicu, *Istoria învățământului din Banat pînă în anul 1800*, București, 1978, p. 140; P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat pînă la 1800*, București, 1977, p. 313.
- 25 *Monographie ...*, p. 123; Matz Hoffmann, *Op. cit.*, p. 22; J. J. Ehrler, *Op. cit.*, p. 76.
- 26 *Monographie ...*, p. 13—14.
- 27 Dr. Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi Történetéhez*, Temesvár, 1893—1896, II, p. 578.
- 28 *Ibidem*, II, p. 580.
- 29 *Ibidem*, II, p. 606.
- 30 Viena, *Hofkammerarchiv*, fond *Finanz- und Hofkammerarchiv, Banater Akten*, role, nr. 187 (cf. București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, microfilme Austria, rola 129, cadrul 1203).
- 31 Titlul hărții: *Temesvarer Bannat abgetheilet in seine District und Process-1761*, copia hărții se păstrează la „Muzeul Banatului” din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 369.
- 32 *Tabula Bannatus Temesiensis ...*, inv. 372.
- 33 *Monographie ...*, p. 13—14, citând pe Karl Freiherr von Czoering, *Etnographie der österreichihches Monarchie*, Wien, 1855/57, pe Leonard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, I—II, Leipzig, 1861 și pe Johann Heinrich Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats*, Pesta 1872 (nu se indică pagina).
- 34 Dr. Matz Hoffmann, *Op. cit.*, p. 22 și urm.
- 35 *Monographie ...*, p. 13—14.
- 36 *Ibidem*, p. 82—83.
- 37 *Ibidem*.
- 38 *Monographie ...*, anexa VII, p. 84. Prin „comună națională” în secolul al XVIII-lea se înțelegea o așezare locuită de români sau sârbi, precum și o așezare mixtă româno-sârbească. Documentul citat contrazice informațiile furnizate de Matz Hoffmann, care în lucrarea citată, la p. 24, 26, susținea că după octombrie 1781 satul nu mai era locuit de români.
- 39 Matz Hoffmann, *Op. cit.*, p. 23.
- 40 *Monographie ...*, p. 13, citând pe Karl Freiherr von Czoernig, *Op. cit.*
- 41 *Ibidem*, p. 23—24.
- 42 *Ibidem*, p. 24.
- 43 *Ibidem*.
- 44 *Harta localității Bazoș și a Bazoșului Nou*, 1957, păstrate la „Muzeul Banatului” din Timișoara, secția de istorie, inv. 1134.
- 45 Nicolae Ilieșiu, *Comune ale județului Timiș*, caiet, II, p. 356, manuscris aflat la „Muzeul Banatului”, Secția de istorie, inv. 6882.

- 46 Matz Hoffmann, *Op. cit.*, p. 26—28. Autorul susține că românii au părăsit în bloc așezarea încă în octombrie 1781, fapt puțin probabil în prag de iarnă și contrazis și de documentul din iulie 1782 prezentat în lucrare anterior. Credem mai curând că aceștia au plecat pe rând, majoritatea în 1782, ceea ce explică și instalarea treptată a coloniștilor germani din zonă în locurile rămase libere. Necesitatea dotării noilor veniți cu pământ a impus probabil și elaborarea actului din iulie 1782, acesta fiind de fapt un tablou al tuturor terenurilor satului și o explicare a modului în care fuseseră acestea repartizate românilor până la plecarea lor.
- 47 Titlul hârtii: *Käys: Kön: Provinz genannt TEMESWARER BANNAT welche Anno 1778 dem Königreich Hungarn einverleibt worden, bestehend in zwei Grentz-Regimentern und drey Gespannschafften oder Comitaten, gezeichnet durch Ludw: Kiebern v. Mildenberg, Hauptmann bey Wallach: Jlyr: Regiment, Anno 1783.* Harta se păstrează la „Muzeul Banatului“ din Timișoara, secția de istorie, nr. 371.
- 48 Datele obținute din *Monographie...*, anexa VI, p. 82—83. Actul întocmit la 31 octombrie 1781 este semnat de Veit Gärbatz și Franz Anton Riby, în calitate de reprezentanți ai oficiului de Rentă Peciu Nou, precum și de Franz Bacher, notarul comunal. Alături de aceștia și-au pus amprenta primarul și patru jurați din partea satului Gertianosch (Numele lor, dacă figurează pe document, nu este menționat de autorii monografiei).

GERTIANOSCH — EIN RUMÄNISCHES DORF DES BANATS, VERSCHWUNDEN IM 18. JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Die kartographischen Materialien und eine Reihe von Dokumenten der verflochtenen Jahrhunderte heben die Existenz einer heute verschwundenen Ansiedlung — Gertianosch — am linken Ufer des Bega Flusses, nordwestlich des Dorfes Bazoș, hervor. Urkundlich schon seit dem Jahre 1387 attestiert und später auch in den folgenden Jahrhunderten erwähnt, wurde dieses Dorf auch auf des österreichischen Landkarten des 18. Jahrhunderts unter den Namen Jlrck Janos (1723—1725), Gortianosch (1761), Gert Janosch (1769—1772), oder Gertianosch (1776) eingetragen, als ein Dorf mit orthodoxer Parochie, von Rumänen bewohnt. Im Jahre 1772 bestand die Ansiedlung aus 87 Familien und das Landgut dehnte sich auf einer Oberfläche von 2.834 Joch und 4 Klafter aus. Da die Ortschaft in einer bewaldeten Gegend angesiedelt war, beschäftigten sich ihre Bewohner nicht hauptsächlich mit Landwirtschaft und Viehzucht, sondern mit Waldarbeit, Holzbearbeitung und Töpferhandwerk. Im 18. Jahrhundert erklärte man aber die Wälder zum österreichischen kaiserlichen Hofeigentum, und demnach wurde das Unterschlagen von Holz, ohne Rücksicht auf die traditionellen Beschäftigungen, hart bestraft. Diese Tatsache führte zu ständigen Spannungssituationen, die man letzten Endes durch das Versetzen der Bewohner aus Gertianosch auf dem Prädium Tobin zu lösen versuchte. Das alte Dorf wurde im Jahre 1778 aufgelöst. Zum Bestimmungsort angekommen, gründeten die Menschen eine neue Ortschaft und benannten diese ebenfalls Gertianosch. Sie erhielten Boden, ohne aber mit Baumaterialien für den Häuserbau versehen zu werden und ohne von Steuerfreiheit für gewisse Jahre oder anderen Vorteilen Gebrauch machen zu können. Das ungesunde Klima aus der Nähe des ausgedehnten Sumpfgebietes, der schlechte Geschmack des Wassers, das Erkrankten der Tiere, einige unfruchtbare Jahre und die Sehnsucht nach dem bewaldeten Geburtsort brachten diese Menschen in einen elenden Zustand. Alle, an der Spitze mit dem Bürgermeister und den Geschworenen, ersuchten die Provinzverwaltung um das Recht wieder in die alte Ortschaft zurückzukehren. Die Genehmigung

wurde nach vielen Verzögerungen, im Jahre 1781, erhalten. Der Wiederaufbau des Dorfes wurde aber nicht erlaubt. Die meisten der Bewohner haben sich dann in den dem alten Gertianosch benachbarten Ansiedlungen, bzw. in Bazoș, Bucovăț, Remetea Mare, Bencecul de Jos, Ianova und Petrovaselo, niedergelassen. Das verlassene Dorf auf dem Prädium Tobin wurde von deutschen Kolonisten besetzt, die dort die heutige Gemeinde Cărpiniș gründeten. Diese Gemeinde trug für eine geraume Zeit noch den Namen Gertianosch oder Gentiamosch.

Dem Studium wurde ein Verzeichnis der Hausbesitzer des Dorfes Gertianosch im Jahre 1781 beigelegt.

ISTORIA BANATULUI ÎN ÎNSEMNĂRI MANUSCRISE PE CĂRȚILE VECHİ

LEU VALERIU

1. Însemnările manuscrise — expresie a mentalului colectiv

Acumularea de cărți în satele Banatului în tot cursul veacului al XVIII-lea și a primelor decenii din cel următor, opera de școlarizare declanșată în anii 1768—1770, au determinat o stimulare a scrisului, a exprimării scrise în acest mediu. O lume tăcută a început să vorbească. O făcea însă respectându-și tradițiile și crezul. Este și ceea ce dă valoarea, din perspectiva istoriei mentalităților, acestui imens material încă prea puțin valorificat.

Desigur, satul este interesat doar de anumite texte. Are propriile priorități. Tehnicile sunt aceleași peste tot. Satul și orașul sunt la fel de interesate de copiile manuscrise atunci când titlurile solicitate lipseau din oferta editorială. Sub anumite aspecte însă pot fi sesizate și diferențe de atitudine.

Însemnările manuscrise nu sunt nici ele proprii doar satului dar provin în covârșitoare proporție din mediul rural. Aici s-au format și s-au promovat clișee exprimând mentalul colectiv, exprimând, în definitiv, atitudinea satului, a oamenilor săi față de cele ce se întâmplau în și în jurul său, de marile și „micile“ evenimente din viața omului și a comunității. Nu sunt specifice doar Banatului dar după parcurgerea întregului corpus păstrat se poate distinge o anumită tonalitate particulară.

Nicolae Iorga, care a publicat un mare număr de însemnări băănătene¹, le consideră un izvor prețios descoperind în ele o istorie „care nu e compusă ci numai înseilată, notată incidental și sporadic de cei mo-dești și puțini cărturari uneori, cari nu se gândesc nici la un patron, nici la un public, ci pun pe hârtie ce știu, din simplu impuls instinctiv de a nu lăsa faptele să se piardă ori nevoia de a face și pe alții, necunoscuți, martori ai suferințelor, isprăvilor și întâmplătoarelor bucurii ale lor. Este istoria țării prin cei mici“².

Satul își crea propria sa manieră de a se exprima. Prestigiul original al scrisului în lumea conservatoare a ruralului i se adăuga capacitatea sa în a fixa, a eterniza. Tot ceea ce se considera memorabil putea fi reținut și transmis și asta într-o zonă a culturalului dominată de oralitate. Însemnările făcute pe cărțile bisericii se păstrau în incinta sacră, cea mai respectată din vatra satului. Asocierea lor cu textele sfinte ale acestor cărți le mărea, desigur, prestigiul. „Dreptul“ de a face însemnări era strict limitat cel puțin până la generalizarea exprimării scrise. De el se bucurau cei care săvârșeau lucruri importante pentru comunitate cum

ar fi donațiile către biserică. Este și motivul pentru care s-a făcut și s-au păstrat foarte multe însemnări de acest fel punând la dispoziție date importante istoriei noastre culturale. Se poate vorbi de constituirea unui „tip“ de însemnare. Vom explica apelând la fondul de cărți de la Mehădia: „Acest crug de douăsprăzace Miniaie sânt dăruite sfintei bisărici (cu) hramul sfântului ierarh Nicolae în orașul Mehădiei de socru-meu, Gheorghe Ioan Arnăutu. Care să va îndeletnici a ceti, rog să zică „Dumnezeu să-i ierte!“⁴. Iunie 19, 1785, Gheorghe Stoica paroh⁴³. Lucrurile, în astfel de cazuri, nu se vor schimba practic nici azi, în satele Banatului. De pildă, la Mehădia la multe decenii de la însemnarea de mai sus, ea se repetă în mod aproape identic: „Acest sfânt Catavasieriu s-au dăruit la bisiarica orașului Mehădiei la hramul S(fântului) ierarh Nicolai, de dumnealui negu(ătorul) Dimitrie Sandu din M(ehădia) spre pomeniarea d(umnealui) și a părinților d(umnealui). Scris-am nevrednic preot Hristofor Stoica de Hațeg parohul Mehădiei la anul 1814, dechem-vrie 24-lea...“⁴⁴.

Dacă erau mai mulți donatori era notat fiecare nume în parte precum și suma dăruită. Condiția de donator permitea însemnarea numelui și a faptei, o aspirație pe care mulți o declarau deschis. Acesta este și motivul pentru care însemnările făceau enumerări complete: „Însemnarea pentru facerea de bine la sfânta Ev(an)ghelie care, cât au dat în luna mai (1)790: Dragu Urechiatu au dat 1 fl., 1 cr.; Raia Urechiatu au dat 1 fl.; Dumar Răteș au dat 10 cr.; Pau Răteș au dat 7 cr.; Dumitru Urechiatu au dat 17 cr.; Preotul(1) Rafail au dat un fl.; Nistor Gâmbuș au dat 17 cr.; Giocea au dat 3 cr.; Ianăș Urechiatu au dat 1 fl.; Pau au dat 30 cr.; Lupșa Drăgilă au dat 1 fl.; Nistor Baderca au dat 15 cr.; Petru Urechiatu au dat 30 cr“⁴⁵. Cumpărarea unei cărți dădea dreptul, râvnit, al notării pomelnicului neamului. Impresionante prin simplitatea lor acestea sunt risipite cu zecile pe filele cărților noastre vechi. Adunate ele constituie un tezaur al onomasticii românești generat din tăria credinței în posibilitățile scrisului de a învinge timpul. La Crâșma, pe Valea Bistrei, se cumpăra un așa/zis *Minei* rămnicean din 1780, de fapt un *Minologhion* blăjean din 1781, carte foarte scumpă îndreptățind cu atât mai mult notarea pomelnicului celui care a făcut cheltuiala: „Pomelnicul lu(i) Miclăuș Guță din Măru care au cumpărat cartea acesta: *Vii*: Miclăuș, Măria, Iona, Lazer, Iovan, Anicica, Miclăuș, Mărie, Lați, Anuța, Mihai, Lăpăduș, Semena, Anuța, Zenoba, Filimon, Anuța, Ștefan, Drăghina, Romănița, Mădălina“⁴⁶. Trei țărani din Petroșnița și Vălișoara notează, în 1805, pomelnicele neamurilor lor: „Pomelnicul lui Paul Bumăcilă: *Vii*: Ianăș, Anuța, Petru, Moisei, Anuța, Martin, Ianăș, Martin, Ilie, Măria, Petrușa, Iconia. *Morții*: Petru, Măria, Ilie, Sofia, Mihai, Petru, Ioan, Simeon, Măria, Petrușa, Floare, Cătălina, Ianăș, Măria, Măgdălina, Petru, Nicolae, Cumbria, Petria, Băcilă, Cătuța, Ianăș, Măgdălina.

Pomelnicul lui Ianăș Peica. *Vii*: Ianăș, Anuța, Petru, Moisei, Măria. *Morții*: Lupu, Sorinca, Măria, Mihai, Pau, Ana, Stoica, Fira, Ilie, Pau, Ana, Ianăș, Meda.

Pomelnicul lu(i) Ianăș Juderea din Vălișoara. *Vii*: Ianăș, Măria, Cătălina, Măgdălină, Măria, *Morții*: Petru, Cătălina, Petru, Iacob, Giurgi, Giurgi, Vasile, Giurgi, Mihai, Drăgălina, Adam, Oprița, Petru, Adămica,

Ioan, Anuța, Mihai, Oprița, Andrărea, Ana, Măgdălină, Măria, Cătălina Ioana, Icona, Măria, Anuța, Ianăș⁴⁷.

Astfel de însemnări aveau un statut privilegiat. Se făceau pe spațiul cel mai bun, adesea pe prima copertă sau pe forzațuri. Ocupa o jumătate sau chiar o pagină întreagă.

Exista credința nestrămutată că scrisul are o trăinicie inegalabilă, că veșnicia putea fi forțată. S-a creat chiar un tip de însemnare, o expresie consacrată, aceea de pomenire. Este însă mai „nouă” (în sensul de mai recentă) căci rar se referea la cei care au cumpărat cartea; întotdeauna sunt ulterioare. Lipsește și blestemul pentru cei care ar fi vrut să înstrăineze cartea. Pe de altă parte acest clișeu, chiar dacă are origini mai vechi, s-a consolidat mai ales după ce scrisul, știința de carte a îngustat mult spațiul analfabetismului. Cele mai multe însemnări de acest fel datează de la finele veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. „Scrisam eu, Dimitrie Bumbacilă cu mâna de țărână. Și mâna va putrezi dară scrisoarea în veac să va pomeni”⁴⁸. Aceeași convingere o mărturisea și Nicolae Dobrovoi: „Această scrisoare am scris eu, Nicolae Dobrovoi (...) scris-am cu mâna de țărână, mâna aceasta va putrezi iară cuvintele acestea n-or mai putrăzi. În Buchin, în 28-lea octombrie 1816”⁴⁹. La fel procedează Nicolae Laios: „Spre aducere aminte de mine am scris cu mâna de țărână și cu pană de găină, mâna va putrezi iară scrisoarea în veac va rămânea. Nicolae Laios iaste învățătoriu din Valea Bolvașnița. 1849”⁵⁰. Unii nici nu vor să mărturisească deschis sentimentul apăsător sub impresia căruia scriau dar lucrurile nu puteau fi ascunse: „Eu, Rusalin Iancovici (am) scris cu mâna de țărână, că mâna iastă ca o floare ce înflorește primăvara, martie, 2 zile, 1798”⁵¹. Aceeași idee, chiar aceeași imagine o reia, mult mai târziu și în alt sat (Grădinari), învățătorul Pavel Trailovici. De remarcat însă că în momentul în care însemna aceasta avea slujba la Moniom, lângă Reșița. Acolo o putut deci afla însemnarea lui Rusalin Iancovici care l-a influențat în chip evident „Să să știe când am scriat eu, cel cu mâna dă țărână pământului de carele călcând și alergând pră dînsul și aștept zioa sfârșitului vieții miale și o floriceică dă pră câmp fiind viasălă care deacă răsare soarele pestă zi dă căldura și să vestejaște, așa și noi cei muritori în viața aceasta sântem. Însămnat la 3-lea martie, 1808, Pavel Trailovici învățător”⁵². Cu două decenii înainte, Iancovici făcuse o însemnare care a servit drept model: „... mâna așa este, ca o floare ce înflorește primăvara și când o lovește soarele pică ca când n-ar fi fost, așa și mâna mea va putrezi dar cine va udi să mă pomenească întru împărăția lui D-zeu, (...) Să să știe când am scris eu, Rusalin Iancovici învățătoriu în Biniș. Și am scris în luna lui aprilie 8 zile, anul 1788”⁵³. Surprindem în acest exemplu modalitățile de circulație a unei imagini și constituirea unui clișeu. Pe de altă parte este remarcat faptul că Pavel Trailovici, o persoană a cărei convingeri iluministe sunt mai presus de orice bănuială⁵⁴, rămâne, în domeniul discutat, atașat tradiției rurale. De altfel nici alți adepți ai noii ideologii nu dau semne că ar fi ignorat clișeele vehiculate de tradiție. Așa Nicolae Teodorovici, preot și apoi învățător la școala grănicerească din Caransebeș, școală trivială (unde predarea se făcea în limba germană), umblat la București, la Oradea și, probabil, în alte părți. Când face o însemnare pe o carte proprie, o face respectând vechiul canon: „Eu, în-

vătători Nicolae Teodorovici am învățat tinerimea în anul(1) 1820 am scris eu cu mâna de țărănă. Mâna mea va putrezi și nu va mai fi iară această scrisoare în veac să va pomeni. Domnul meu și Dumnezeuul meu, slavă ție! Și am scris în luna lui martie în 9 zile¹⁵.

Cei mai apropiați, cei care aveau mai la îndemână cărțile erau desigur preoții, sensibili și la posibilitățile scrisului de a reține și a transmite numele către urmași. Era un sentiment omenesc care lega în aceeași convingere simplii țărani cu elita satelor și care se exprima printr-un clișeu, printr-o însemnare ce respecta același punct de vedere, al tradiției: „Iată cei buni sau mai frumos fără a lui Dumnezeu slujitori și înțelepți cetitori slujind domnului nostru Isus Cristos și veți ceti și veți cânta Mântuitorului cu bucurie veți ajunge cu viața norocoasă și preste a mea această smerită însemnare ziceți cu toți dragoste din inimă să pomenească Domnul Dumnezeu întru împărăția cerului pre fratele și slujitorul, fratele nostru ce s-au scris în dumnezeiasca carte Octoihul la anul Domnului 1806, decembrie 24, Ioan Roșca paroh Pătașului¹⁶. Fără a-și căuta prea mult cuvintele, străin de ideea de discurs pe care o arată tatăl, fiul lui Ioan Roșca, într-o însemnare, arată că de la o generație la alta nu s-a schimbat nimic: „Eu am scris, feciorul răposatului ierei Ioan, Pavel Roșca, că mâna va putrezi iară scrisoarea în veci va trăi¹⁷. Lucrurile sunt cu atât mai semnificative cu cât fiul nu i-a urmat tatălui în preoție. Exemplele sunt numeroase și sugestive și asupra lor vom reveni mai larg în subcapitolul dedicat însemnărilor despre biserică și oamenii săi.

Această credință fermă în posibilitățile scrisului, în tăria sa, a făcut ca unele file să fie literalmente acoperite de însemnări de pomenire. Din motive ce doar aparent țin de întâmplare pe o astfel de pagină însemnau preoți și învățători sau numai aspiranți la astfel de demnități dar și oameni simplii, și nu doar dintr-o singură localitate ci din mai multe. Vom cita, în acest sens, cele scrise pe filele unei cărți aflate în biblioteca parohiei Grădinari de pe Valea Carașului¹⁸:

- „Să știe că am scris eu, logofetul Nicolae“.
- „Ioan Picu diac din Chernecea, 1840“.
- „Să să știe când m-au făcut preot, în 25 decembrie în ziua nașterii lui Isus, anul 1816, Pavel Dimitrievici preot din Bozovici“.
- „Scris-am eu, Ioan Stefanovici din Cacova cea Mare“.
- „Această sfântă și dumnezeiască Liturghie este a bisericii din Cacova. Isac Ioanovici, eu am scris aicea, anul 1805“.
- „Aceasta este a lui Gheorghe Ivașcovici diacon din Vlaicoveți Să să știe cine au scris!“.
- „Pavel Popovici, Pavel Trailovici învățători din Cacova cea Mare, 3 zile, martie 1808“.
- „Petru Frenți diacon“.
- „Pavel Dimitrievici preot (în) Bozovici“.
- „Iosif Costici din satul cameralnic Cacova“.
- „Scrisam eu Gheorghe Ivașcu din mănăstirea Mesici diacon, spre tinerea/aminte și să știe cine au scris. 1806“.
- „Să să știe când am scriat eu cel ce sânt din lucru zidit și spre viețuire dăruit ca să măresc buna laudă și mărirea făcătorului și mân-

tuitoriului Isus. Ideletnicindu-mă în 2-lea decembrie, anul 1829, prin mine, Alexie Bordanovici cleric în Cacova“.

— „Această am scris eu, Petru Muntian precum ca să știe când m-am făcut diacon în 29 zile a lunii lui... 1836“.

— „Această Liturghie estă a sfintei bisărici a răsăritului care are hramu(1) Preasfântul mucenic Gheorghe. Și am scris eu, preotul Pavel Constantinovici paroh satului Vărădia și este a satului cameralnic Cacova, în luna lui martie în 31 zile, 1805“.

— „Ioan Popovici din Cacova Mare, 1786“.

Așadar 15 însemnări, 15 semnături în răstimp de o jumătate de veac (1786—1846) pe o singură filă, într-o singură carte! O simplă semnătură, uneori chiar fără să fie datată, este, pentru unii suficientă. Alții caută un motiv, îl inventează la nevoie pentru a-și trece astfel și ei numele. Aspirația la însemnarea numelui în cărțile sfinte este generală la sat. Uneori tonul vădește accente dramatice, însemnările devin izbucniri de disperare la gândul uitării veșnice ce urmează trecerii prin viață. Chiar dacă numele a fost notat dar rămânea neluat în seamă, *nu era pomenit*, aspirația nu se împlinea! Această teamă o vădește o scurtă inscripție rămasă de la Gheorghe Dimitrievici: „Spre neadormită s-au încheiat a mea pomenire, cetind eu întru această carte ce să zice a facerii și îndemnă cuvântul și inima a-mi pune numele în început. Și să cauți cetitoriul și la sfârșitul cărții că și acolo mă vei afla pomenit, cetitoriule, de două ori tu pre mine! Iar D-zeu să te pomenească pe tine dinpreună cu mine de 2 000 de ori întru împărăția sa, în veci nesfârșită, amin! Bogăltin, 20 ianuarie 1824. Gheorghe Dimitrievici paroh administrator...¹⁹⁴“ Acest gen de însemnări sunt de departe cele mai numeroase. Scurte, șablonate, aparent nu spun nimic sau prea puțin, dar pentru istoricul mentalităților constituie un material util mai ales în ceea ce privește locul și semnificația scrisului în spațiul rural.

În mod firesc semnăturile preoților, am arătat deja, sunt cele mai numeroase. Între aceiași oameni ai bisericilor poți fi socotiți și crâsnicii. Însemnările lor sunt mai puțin elaborate, deși respectă, evident, tradiția, canonul. Scrisul lor este însă rudimentar, mâinile sunt mai obișnuite cu munca fizică decât cu condeiul. La cumpăna dintre veacuri apar și devin din ce în ce mai numeroase însemnările unor aspiranți la preoți sau dascălie, „clerici“, „diaconi“, „docenți“, „prepăranzi“. Așadar categorii instruite, obișnuite cu scrisul, dar atașate tradiției, sensibile la cutumele ce guvernau încă lumea rurală. Rar, foarte rar, fac însemnări alte categorii de oameni ai satului. Ei sunt mai ales negustori sau, în Confiniu, militari.

A nota pe o carte bisericească, aparținând comunității, nu era un lucru la îndemâna oricui. Încălcările sunt prompt și sever sancționate. La Petnic s-a păstrat un astfel de caz. Cineva a notat obișnuita, comuna însemnare de pomenire: „Pau Domășneanu june și scriitori, nr. 49, din Pétnic, anul(1) 1859“. Reacția nu s-a lăsat așteptată. Vina lui Pau Domășneanu era încălcarea legilor nescrise dar iată, valabile și dincolo de mijlocul veacului al XI-lea: „Aceasta — scrie cineva revoltat de „îndrăzneală“ — nu era nouă de lipsă, că știm noi că mulți sânt scriitori și juni însă nu e vrednic numele nostru a se pomeni în cartea... și mai vârtos cau-

tă dacă iaste numele celui ce au dat cartea la tipari și tocmai atunci, că nu ni nouă acelaia asăminia, și mai tare zice vorbă înțeleaptă: „Unde nu ți-e blidu(l) nu întinge lingura“. Aici, că a-i fost scriitori, n-ai avut lipsă a te subscria (...) că aceasta nu-i îngăduit!²⁰. Cu acest prilej constatăm fără dubii că în acel moment, satul — semn al spațiului cucerit de scris — recunoștea statutul autorului de cărți, dreptul de autor. Conștientizarea paternității unor texte semnaleză îngustarea spațiului guvernat de oralitate. Pe de altă parte inscripția (cunoscând modul de comunicare orală) se arată incapabilă de a se sustrage tentației de a apela la proverb.

Pentru a fi eficiente inscripțiile trebuiau citite, adică făcute publice — numele, am văzut, trebuiau *pomenite*. Pentru acest motiv se și însemna! Altfel cum ar putea fi justificate însemnări făcute în perioada interbelică pe cărți vechi scoase din uz?

Trebuie precizat faptul că astfel de însemnări se făceau *numai pe cărți* chiar și atunci când satul dispunea deja și de alte posibilități. Tentativele de schimbare nu lipsesc dar ele se soldează de fiecare dată cu eșec. Așa s-a întâmpnat cu inițiativa unui crâsnic din satul Fârliug în prima jumătate a veacului al XIX-lea: „Însămănare! Cine să va îndrăzni de va mai scria în cărțile sf(intei) biserici, să să știe că acela pre cheltuiala lui va pune cele stricate la cărți căci p(e) e(le) nu se scriu aceste însemnări (ca) aceea, ci epitropu(l) făcu și o cârtică anume pentru acele însemnări“²¹. Așadar epitropul cu pricina (nu-și spune numele) nota interdicția *pe o carte* și o intitulează „Însemnare!“ Dacă s-a notat sau nu ceva în acel caiet nu știm, pentru că nu s-a păstrat, dar la Fârliug au continuat să se facă însemnări pe cărți.

Acestea două sunt singurele cazuri de poziții ferme împotriva însemnărilor, fiecare însă cu nuanța ei și nici una exclusivistă. Mai pot fi invocate și altele, dar ele se referă la probleme privind grija pentru cărți ca bunuri comune și nu cer interdicția vechiului obicei. Ele încriminează necuviințele, murdăria, mănjirea filelor de cărți. Un ton pedagogic are, în această privință, preotul Bumbacilă din Teregoval: „Nu-i spre lauda nici unuia a mânji cărțile nimănui iară mai vârtos ale sfintei biserici. Ion Bumbăcilă iublirt preot al Teregovii“²². De altfel, nota cineva din aceeași zonă cei mai „periculoși“ erau copii nesupravegheați în timpul slujbei sau la catehizare.

Pe la începutul secolului al XIX-lea încep să apară cărți, Evangheliile mai ales, care din tipografie erau prevăzute cu caiete goale la sfârșit pe care urmau să fie notate cele găsite de cuviință. Totuși, cu excepția câtorva cazuri (și acelea foarte târzii) însemnările rămân tentate de forțaturi, de interiorul copertilor și manșetă, adică de ceea ce fusese stabilit de tradiție.

2. Însemnări bănățene despre marea istorie

Referindu-se la Banatul prerreformist, J. Jacob Ehrler, afirma că transmiterea informației istorice, a ceea ce deci trebuia trecut la o generație la alta, se făcea prin viu grai. Memoria omenească, cu toate slăbiciunile ei, era suportul istoriei înseși: „Localnicilor nu le era cunoscută

nici măcar stabilirea orei cu ajutorul ceasului ori folosirea calendariului. De aceea, diferitele mărturii asupra uneia sau altei probleme se transmiteau prin cele povestite și auzite de la strămoși. Toate acestea sunt însă atât de labile, deoarece strămoșii lor — obișnuind încă să se mute dintr-o parte în alta — se așezau în locuri unde existaseră înainte vreme vestigiile și ruinele cele mai numeroase. De altminteri, localnicii nici măcar nu știu să-și indice vârsta. La stabilirea vârstei, ei pornesc fie de la data venirii principelui Eugen în Banat, fie de la anul vreunei băătăii ori chiar când au fost cucerite Timișoara sau Belgradul și de când au fost cedate din nou turcilor⁴²³. Exagerarea constă desigur în exclusivitatea comunicării orale pe care o atribuie Banatului, ceea ce era departe de adevăr, dar nu se poate contesta dominația oralității. Raportarea evenimentelor din viața individului la marile întâmplări ale istoriei este încă foarte firească și nu poate fi considerată un specific al locului. Reperele cronologice menționate de Ehrler au rămas reprezentative, memorabile, puncte de sprijin al unei istoriografii specifice, jalonând traseul unei deveniri în spiritul vechilor anale. Așa procedează, de pildă, Ilia Călțun, remarcabil personaj al Graniței bănățene. Iată ce era pentru el și pentru cei care-l citeau, istoria unui veac:

„În anu(l) 1683 au tunat turcii în Beci.

În Anu(l) 1717 au luvat neamțu(l) Temișvara de la Turci.

În a(nul) 1736 au fost a 2-a răzmeriță cu Turcu.

1739 au luvat turcii Belgradu de la Nemți.

În anu(l) 1786 au vinit lăcustele și s-au ținut în hotaru(l) nostru 7 ani dar mai mult la Halandiu, hotaru(l) Globurău.

Anu(l) 1788 s-au început răzmerița a 3-a oară cu Otomani(i) Turci și amărute fu.

Anu(l) 1793 să începu răzmerița cu Franția și ținū 15 ani.

Scris-am eu, I. Calzun paroh P(ă)rvovi⁴²⁴.

Istoria, cum arătam și într-un alt studiu, pare să aparțină doar Neamțului și Turcului. Ritmul exclusivist este rupt doar pentru a se consemna invazia lăcustelor, eveniment tot atât de important pentru mentalul rural ca și asediul Vienei sau războaiele care au urmat.

Evenimentele de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, care și-au avut teatrul de desfășurare în Banat și la hotarele sale, cu mari consecințe pentru întreaga zonă balcanică, au fost reținute, nu doar în Banat ci și în afara lui, ca evenimente demne de a fi notate. Așa s-a întâmplat la Aștileu în 1695²⁵, 1696²⁶ și în 1699²⁷ dar și la Dobra în 1716²⁸.

Deosebirea fundamentală între Ilia Călțun și cazurile invocate mai sus constă în faptul că el realiza o retrospectivă, o „istorie” și nu consemna evenimente contemporane. El realiza o succesiune cronologic ordonată a evenimentelor, conștientiza deci reperele istorice ale veacului său.

Se consemna mai ales cea ce era ieșit din comun, războaie, năvăliri, epidemii, foamete. Pacea și liniștea nu erau interesante decât arareori. Deși tocmai aceste condiții l-au atras în Banat pe Vasile Sturze, inscripția sa se referă la tumultul de pe Crișuri care l-a și alungat încoace, și la molima din Timiș: „Și am scris în Sântu Andreas, lângă

Temişvara, în vremea când s-au rădăcat curuții lui Racoți Franț pe nimeți și era răotăte mare în Ardeal și la Crișul Negru și câmpiile Ghiulei era pustiată. Și eu dascal Sturze încă am fugit în Țara Turcului, în Sânt Andriaș, când era ciurma cia mare și au murit în Sânt Andriaș 366 de suflete; și în Țara Timișvarului. Să se știe...²⁹.

Răscoalele, intrări românești în istorie, sunt surprinse, în extrem de scurte „reportaje“. Într-un sat din câmpia bănățeană cineva reproduce scena unui moment dramatic din vremea răscoalei lui Pero Seghedinaț: „Să să știe când au fost curuții la Herdeahegiu de i-au tăiat sârbi(i), 1735. Atunci au murit popa Iancu din Comloș și Tule Toader din Valea Neagră de lașu totu(l) lui popa Mihai și lui popa David³⁰.

Ideea împotrivrării izbucnește într-o inscripție de la Saravale în anul 1767: „Și care aparțineva unui preot: „...frica cea fără de dragoste la cei supuși iaste asemenea varului celui fără di apă neavând, nu poate să zidească nici un feli dă zidire, dă piatră. Popovici, 1767³¹.

Ridicarea lui Horea nu a rămas ignorată de cei ce făceau însemnările. A fost considerată un mare eveniment la care se raportau, cronologic, întâmplările unei vieți obișnuite. Procedau de fapt la fel cum spunea Ehrler sau cum făcea Călțun care, în cronologiile sale stabilea întotdeauna un moment de raportare. Iată un exemplu: „Când m-am însurat (...) în Bulci, atunci a fost anno (1)785 și când au ars curțile domnilor din Țara Ungurească au fost anno (1)785³². Un țăran din Șoimoș schițează și el o foarte vie imagine, în tonuri însă mai închise: „La anul 1786 au vinit robii trăgând șaicile pă Mureș, adecă aceia care au vrut să otrăvească pe împăratu, mitropolitul ungurilor și grofii cei mari. Și veți istorisi! Și la toți au pus lanțu(l) în Miniș, și pă grumazi, până au murit³³. Remarcabil în demnul de a transmite mai departe cele văzute „istorisind“!

Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea însemnările care consemnează evenimente de importanță majoră se înmulțesc. Sunt prilejuite mai ales de războiul austro-turc izbucnit în 1788. Ultima invazie otomană a fost consemnată în multe locuri. Frecvența cea mai mare o aflăm în Graniță unde s-au dat lupte și ocupația a fost efectivă. Începe să se contureze un „stil“ specific, milităresc. În vremea războaielor cu Napoleon însemnările referitoare la evenimente politica-militare pot constitui, alăturate, un adevărat jurnal de operații. Ele sunt foarte diverse. Unele sunt simple enunțuri consemnând în vechea formulă a analelor doar anul și evenimentul dar altele extind interesul de la aspecte strict locale la cele generale, balcanice sau chiar continentale. Surprinz prin atitudinea necomplexată, lipsită de inhibiție a autorilor, vădind și un îndelung exercițiu al scrisului. Amănuntele nu sunt neglijate nici ele atunci când se referă de fapt la evenimente importante. Unele însemnări ajung să dea impresia că sunt doar „fișe“ pentru o scriere mai vastă. Aici trebuie citate numele lui Nicolae Stoica de Hațeg și al lui Ilia Călțun și chiar al lui Zaharia Tatucu din Iablanita, toți trei preoți de sat. Producțiile lor sunt asemănătoare și doar semnătura le salvează de la confuzie. Seamănă între ele dar și cu faimoasa *Cronică a Banatului*, opera de altfel, chiar a unuia dintre ei, Nicolae Stoica. Prin aceste înscrisuri ni se semnalează existența unui anume tip de cărturar al satelor atent la

ce se petrecea în jurul său, obișnuit cu scrisul, scriind însă așa cum vorbea, adică fidel tradiției orale atât de puternice în lumea rurală.

Războiul izbucnit în 1788 va rămâne multă vreme un subiect demn de atenție chiar și la peste o jumătate de veac. Inscriptiile, cum am spus, pot fi uneori sumare: „Să să știe când am început răzmerița de am fugit de turci, 1788”³⁴. Deși scurte, ele pot fi, cel puțin cronologic, foarte precise: „...bătaia răzmeriți(i) au fost în anu(l) 1788, 27 iulie. Petru Călțun”³⁵. Uneori se ajungea la detalii de negăsit în alte documente, sporind prin aceasta interesul istoricului: „Turcii au plecat în anu(l) 1788 și au fost în Bogâltin 58...”³⁶.

Caransebeșul, plasat la intersecția mai multor drumuri, în jurul căreia gravita o zonă vastă de pe Timiș, Cerna și Bistra, a căzut și a fost incendiat. Peste douăzeci de ani cineva din satul Cireșa mai ținea minte când și cum s-a întâmplat nenorocirea și atunci când localitatea și-a cumpărat *Mineele* de la Buda (1804—1805), ține să noteze evenimentul, probabil cel mai însemnat din viața lui: „Însămnare în vremea aceea când au fost răzmerița de au tunat turci(i) în Banat, până la Caransebeș și tot l-au ars, într-o duminică, în 3 septembrie 1788, cu care adeverezi...”³⁷.

La Boldur, lângă Lugoj, aflăm care a fost punctul maxim atins de ofensiva otomană, locul numit „tufișul Roșu” de lângă satul Govădjia. Exactitatea acestor însemnări — trecut în general cu vederea — este confirmată chiar de izvoare turcești. Un cronicar otoman confirmă în opera sa scurtele notații bănățene: „De aceea gazii cei viteji au fost trimiși din Daragodji (Teregova) ca să-i urmărească pe dușmanii fugari. Serascher-pașa, ridicând steagurile de expediție de lângă Sebeș, aflat la cinci ceasuri depărtare de Daragadji, a pornit împreună cu ostașii purtători de victorie și luptându-se cu ostașii dușmani pe care-i întâlneau, orașul Sebeș a intrat în mâinile musulmanilor. S-au săturat de cai, de oi, de vite și de alte animale (...) iar Cerkez pașa a călcat și a devastat pînă la Lugoj satele și localitățile aflate în ambele părți. Neluînd în seamă Lugojul, a devastat și a prădat pînă la o adîncime de vreo trei-patru ceasuri, după care s-a întors, îndreptîndu-se apoi spre Mehadia”³⁸.

Pârjolul s-a întins deci cu repeziciune și în urma lui au răsărit însemnări. Aflăm, astfel, că zona industrială a fost și ea afectată, lucrurile fiind agravate și de o secetă cum rar s-a mai văzut „...într-acelea (...) an (...) 1788 (...) iulie 27 au intrat turci(i) în Rășava și Jupalnic iară în Mehadia în august 17 iar la Vașiova au pribegit, în septembrie în 9 luni, în țara ungurească, la Ghiula”³⁹. Inscriptia lui Zaharia Tatucu, preot la Iablanița, pare un fragment din *Cronica Banatului*...: „Să se știe cându au fostu răzmeriță cu Turcu, în anu(l) 1788, întru acest an au fost răzmerițe cu Turcu, în anu(l) 1788, întru acest an am fost robiți de Turci și am fugit pestă Murăș, la Crișu(l) Alb și am șazut acolo 4 luni ne-au hrănit Împăratu(l) căte 6 zloți și cându am venit (na)poi la pămîntul nostru, n-am aflat nimic, și pietrile au fost arșă, ce să vede acuma tot de nou s-au făcut. În Iablanița, 6 nioemvrie, Zaharia Tatucu, 1788...”⁴⁰. Satele au fost pustiite, s-au prins robi: „În ziua de Sf. Pantelimon a fost foarte rea răzmeriță, la anu(l) 1788. Atuncea a trecut turcu(l) la Rășava și au făcut foarte rea robie fiind eu, Ioan Radoi pa-

roh Bogăltinului la anul(l) 1789⁴¹. Un țăran rob în acele împrejurări, reîntors acasă după mulți ani, donând bisericii din sat, notează că dania o făcea „Petru Giurginca care au fost rob la turci 16 ani . . .”⁴².

Evenimentele de atunci au rămas un reper în viața comunității, un reper cronologic. Ioan Rădoi din Bogăltin preciza că a cumpărat o carte în vremea războiului⁴³. Același lucru s-a consemnat și la Măgura pe Valea Bistrei unde o mână necunoscută a notat că „acest Penticostari, în vremea răzmeriții l-am cumpărat”⁴⁴.

La toți cei de mai sus, și la alții, conflictul este înțeles ca unul al „neamțului” cu „turcul”. Ioan Rădoi insistă asupra acestui lucru⁴⁵ dar îl exprima și un învățător din Cornea, satul lui Nicolae Stoica și al lui Ilie Călțun: „La anul 1788 s-au început răzmerița cu turcii și au ținut bătaia ani trei și s-au pus pace cu turcu(l) la anul 1792”⁴⁶.

În legătură cu această răzmeriță stă și începutul „operei” istorice a lui Ilie Călțun. O importantă influență, poate chiar decisivă, a avut-o asupra lui Nicolae Stoica, care, deși nu-și redactase încă *Cronica* . . . , era deja autorul unor ample însemnări despre război. Una din ele, cea care descrie lupta de la Ogașul Omir, a fost cu siguranță cunoscută lui Ilie Călțun care notează dedesubt: „În bătaia aceasta am fost și eu, Ilie Călțun, căprar”⁴⁷. Incitat probabil de aceste note, Călțun porcede la scris, lăsând dovada că ar fi putut scrie o istorie a răzmeriței turcești (dacă nu cumva a și făcut-o și nu a fost descoperită). Textele rămase nu sunt cu nimic inferioare celor ale lui Stoica, semnalând performanțe mai importante decât s-ar fi bănuț. După lectura celor rămase de la Călțun este clar că Stoica este o excepție doar pentru că a dus la bun sfârșit o muncă de care ar fi fost, cel puțin potențial, în stare și alții. Iată dovada!

„1789, Octomvrie 12-lea, am plecat la Alion Beg, am sezut 2 zile în Dreneac și trimisă în seara s(fintei) Paraschivii, împărțiră la ficiori în loc de pită la unii crizi, la alții oriz, lipsă; și a doa zi ne-am dus în Alion; În 21 Oct(ombrie) veni Feld mareșal Laudon, deateră toate tunurile, iară eu, Ilia Călțun venind cu companii de la Arad, fiind patrola noastră sălășuită la Jupanec în bordei până la Duminica Floriilor, apoi am plecat noaptea și am făcut Paștile în satul Dupliana în Craina aproape de Timoc. Marți după Paști, venind poruncă ca să triacă un divizion în Ostrovo(ul) Pravovii, celealalte companii rămasără în Dupliana, apoi au venit la Pravova și divizionu(l) din Ostrov, am lucrat un redut și am trecut în deal la Izvară”.

„Am fost rânduit în luna Iulie 30 Landenamtu(l) Mona de la reghiment V(alah) I(lir) și cu mine să mergem la căraulă la Băni pentru reghimentu(l) nostru, mergând noi încă pre drum să răprănsă ghinăralu(l) Clerfait cu toată oastea de la căraulă și de la Raduvan la oberștie cătră Dunăre, numai străjii lăsasă de cătră Călăfat, iară armadia dimineăța în vărsatul zorilor, pre jumătate să pitulască pe ogașe și tufi și chitise tunuri mai bine de 300 în (. . .) și dindărățul tunurilor vr-o 200 de corturi, nima fiind în trânsele. Iară turcii or fost eșit la Calafat și gata a veni spre bătae la căraulă. Iară la 10 ceasuri din zi, sosi porunca de la prinț Coburg să fie Stil Stand, și apoi primirăm bani, mediținuri pentru felceri venirăm la Gârla și la divizion a 2-a zi porunca sosi să nu

ne pușcăluim mai mult cu turcii. Scris-am eu, Ilia Călțun, căprari fi(i)nd“.

1789. Compania Globului Rău și cu a Petnicului, ne-am ținut toată vara la Izvoară Gruia, Pristol, la Gura Timocului și la Gârla Morii și la Salcia, tot patrulă am fost și cu șitarii din tot regimentu(l) fi(i)nd condamnat d(omnul) maior Duca, apoi cătră toamnă, au venit oberșeru(l) Libtai, de multe ori pușcându-ne cu turcii pre apă și pre sâcu, deci în luna... am plecat de la divizionu(l) nostru și am venit la Cerneț, din Cerneți am trecut pi la Cladova și ni-au dat cortele de ernet la Vârbița Mică și făceam... la Cladova și primind poruncă în luna... și anu(l) 1790, venirăm acasă și șezurăm până primăvara. Iară primăvara plecarăm la Bahna și de la Bahna, peste Dunăre, la Bârza, mai toate vara, și iară îndărăt acasă⁴⁸.

Dacă povestirile, istorisirile lui Călțun au fost continuate și s-au încheat într-o „cronică“, sau nu, încă nu putem ști. Cele de mai sus arată însă că posibilitatea trebuie avută în vedere. În orice caz el a contribuit mult la cristalizarea acelu „stil“ de a însemna propriu sateilor grânicerești în care limbajul specific militar se face simțit. Rangul ostășesc este, pentru acești oameni, o chestiune foarte importantă, nicio dată trecută cu vederea. Cel mai umil caporal ținea să fie pomenit cu gradul ce-l purta. Obligatorie era și precizarea unității sau subunității din care făcea parte. Același spirit făcea că uneori să fie pomenit și numărul de casă la care domicilia. Și totuși Călțun a fost în stare să depășească condiția sa militară și să treacă la cea de observator atent la desfășurările de pe o vastă arie europeană. Consemnările sale par să fi sesizat condiția de „crementa et decrementa“ prin care trec imperiile⁴⁹.

O amplă trecere în revistă a întâmplărilor războiului din 1788—1792 o face Lazăr Suvegău din Globul Rău dar ea nu face decât să exemplifice efectul pe care propaganda oficială o avea în rândul unei părți a elitelor rurale⁵⁰.

Evenimentele care, la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, generate de revoluția franceză, au determinat profunde schimbări în viața continentului european, și-au găsit și ele reflectarea într-un șir nesfârșit de scrieri istorice valorificând fel de fel de documente. Cum s-au reflectat aceste mari modificări în mentalul colectiv a rămas încă și astăzi un deziderat.

Chiar și o incursiune exploratorie doar în corpusul inscripțiilor bănățene relevă faptul că acum încep să se formuleze puncte de vedere proprii, deosebite de cele vehiculate în circularele oficiale. Desigur, vechea motivație, a însemna „ca să știe“ nu mai este singura. Se însemna și pentru a se pronunța, pentru a se exprima asupra faptului istoric, dar nu peste tot și întotdeauna cu aceeași limpezime. Unii rămân la simpla înregistrare, alții însă se exprimă deschis, au opinii și, când este cazul, chiar nemulțumiri.

Un mare număr de oameni au fost atunci desprinși de la rosturile lor participând direct la campanii și străbătând un continent în fierbere. Orizontul lor a suportat modificări de proporții. Întorși acasă au influențat, la rândul-le, imaginea formată aici asupra întâmplărilor din „răzme-rița franțuzească“. Inscripțiile manuscrise sunt un mijloc de fapt de a

face publică atitudinea românească din Banat față de desfășurările continentale.

Primele datează de la sfârșitul campaniei din 1792—1800, cea mai lungă dintre toate. Durata nemaipomenit de mare în care grănicerii au fost departe de casă este mereu pomenită în însemnări. La toate adimenșiunile lor evenimentele cu pricina sunt fără precedent: La anul 1788 s-au început răzmerița cu turci(i) și au ținut bătaia ani trei. Și s-au pus pace cu turcu(l) la anu(l) 1791 și iară s-au început bătaia cu franțuzu(l) la anul 1792. Și tot au fost bătaie până la anul 1814! Maxim Vodă (...) învățători⁴⁵¹.

Ilie Călțun, veteran al campaniei din 1788—1792, se face exponentul unei lumi sătule de război. El poate fi citit printre cuvintele chiar primei însemnări despre această epocă, prilej de note autobiografice dar și de lung pomelnic al superiorilor săi: „Să să știe că s-au început răzmerița cu franțuzi(i) în anu(l) 1792 și au ținut ani întrăgi. Și am scris eu, preotul Ilia Călțun născut din Corni, paroh (în) Prvova și Lapușnicel pe vremea împăratului Frantiscus al II-lea) fi(i)nd stăpân eparhiei aceștia domnul episcop Ioan Ioanovici de Sacabent, protoprezviter al Mehadie, Nicolae Stoica⁴⁵². Într-o altă însemnare el revine asupra duratei extraordinară de până atunci a războiului: „de la anu(l) 1792 tot răzmeriță au fost cu frânci(i) adecă cu franțuzi(i) pân(ă) la anu(l) 1814, adecă 21 de ani!⁴⁵³.

La Rudăria, sat în care, într-o familie de ofițer, avea să se nască Eftimie Murgu, se însemna, ca în atâtea alte locuri, momentul plecării cătanelor: „1792. Au plicat cătanele la nepriatenul nostru franțuz, Șezură 9 ani prin Raina și Italia, și în 1801, veniră acasă⁴⁵⁴. Ioan Rădoi din Bogăltin se alătura și el celor de mai sus incluzând războiul unui șir de conflicte stărnite de gâlceville nemților: „La anu(l) 1793, luna februarie 27 au plecat (soldații) de pe aici, la franțuz. Al doilea (batalion) au mai plecat la anul 1794⁴⁵⁵. Momentul, dramatic, al plecării a fost consemnat și de Călțun: „În anu(l) 1793, februarie 11 zile, au plecat ficiori(i) noștrii la bătaia franțuzului, din Corni 19 pedestrași și 2 călăreți⁴⁵⁶. Stoica de Hațeg confirmă cele mai de sus dar de pe o poziție mai puțin interesată de aspectele locale: „1793, în februarie, plecă un batalion a lui reghiment la oaste asupra franțuzilor⁴⁵⁷.

Prezența grănicerilor români pe teatrul de război, atât german cât și italian, a fost consemnată încă de la începutul ostilităților. Conștiința populară a sesizat importanța evenimentelor memorându-le prin înregistrare scrisă dar în felul obișnuit satelor românești. Însemnând, Ilie Călțun, este interesat mai de grabă de consemnarea participării românilor la evenimentele continentale, chestiune socotită importantă în sine. decât de realizarea unei narațiuni istorice, convins că singura șansă de a se face înțeles este respectarea tradițiilor, așadar a formei în care ruralul era obișnuit să memoreze dar și să comunice cu cei prezenți și viitori. Tonul său este mult mai îndrăzneț decât, de pildă, cel al lui Nicolae Stoica. Nu găsește cu cale să-și ascundă sentimentele față de război și chiar de stăpânire. O anume prudență nu lipsește însă nici la el: „De la anno 1794 s-au început răzmerița cu *republica Franței* și s-au sfârșit la anu(l) 1801 *fiind ajutoari românii noștri(i)* (sublinierile noastre — V.L.), Ilia Călțun paroh (în) Pârvova și Lapușnicel⁴⁵⁸. Remarcabil

limbajul acestui „unterofițir de pedestrași“ care știa că războiul se poartă cu o „republică“ (sugerând astfel că aceasta ar fi și cauza lui) ținând să sublinieze și că prezența românilor pe front este una specială, condiționată de fapt! În viziunea sa românii erau îndreptățiți la condiția de aliați. În orice caz așa interpretăm afirmația sa. De aici nu mai rămâne decât puțin până la programul politic al elitelor românești din imperiu care și ele argumentau solicitările, principal, în același fel⁵⁹.

Călțun revine și cu argumentul participării numerice însemnate la eforturile de război pe care le-au făcut românii dar și cu bravura lor pe câmpul de luptă⁶⁰. În 1800 același notează, pe o carte care din nefericire s-a pierdut deși până acum câțiva ani s-au mai păstrat câteva file, evenimente care depășeau spațiul local: „Să să știe că în anul 1800 (...) s-au bătut ai noștri(i) la... și turcu cu franțuzu(l) și cu... și la începutu(l) acestor bătăi, mulți din *nația* românească și sârbească au perit! Așezat în satul Pârvova în luna martie 23, 1800. Ilia Călțun...⁶¹. Ține totuși să remarce încă odată durata războiului: „Să să știe că s-au început răzmerița cu franțuzii în anu(l) 1792 și au ținut ani întregi!“⁶² Cum era de așteptat, încheerea păcii a fost consemnată cu promptitudine: „În anu(l) 1801 s-au pus pace cu franțuzu(l), pe vremea împăratului Franciscus II. I. Călțun“⁶³.

Prilej de mare bucurie, pacea și venirea ostașilor a fost notată. rând pe rând în mai multe sate grănicerești. La Mehadia aflăm și câți soldați au fost plecați, dar nu și câți dintre ei s-au mai întors: „Soldați(i) noștri au venit de la bătaia cu franțuzu(l) la anu(l) 1801, luna mai, ziua 2, la Înălțarea Domnului (...) adecă la Ispas, după ce au fost în tabără la Raina, 9 ani și 3 luni, 33 de feciori ai noștri(i)...“⁶⁴. Bucuria a izbucnit și la Globurău: „...întru această lună, mai, în 26, 1801, și atunci au venit cătanele de la bătaia cu franțuzu(l), hai care au fost la Italia, dar care au fost la Raina, ai, hăia, au venit mai nainte cu o lună, la Ru-sale“⁶⁵.

Răstimpurile de pace au ajuns atât de scurte și de rare încât se consemnau special așa ca înainte vremea de război: „Anu(l) 1801, 1802 și 1803 am avut luncanșe, adecă pace. Nici o răzmeriță cu nima! Numai turcii cu pazmangii de la Dii“⁶⁶.

În anul 1805 a luat sfârșit prima perioadă de pace din epoca napoleoniană. O nouă coaliție antifranceză își adunase forțele. Napoleon o ia însă înainte și, lovind fulgerător, câștigă războiul.

La sfârșitul lui iulie batalioanele regimentului românesc au început marșul spre front: „1805, iulie 29, plecară 3 batalioane din acest valahiliriș reghiment la oaste, iară 4 batalioane în Temișvar“⁶⁷. Nicolae Stoica realizează chiar într-o însemnare o scurtă trecere în revistă a întâmplărilor prin care au trecut soldații români în acel an dezastruos pentru imperiu⁶⁸. Este și la el evidentă, ca și la Călțun, grija de a sublinia masivitatea participării românești — „vreo 4 000 (de) feciori“ — și nu omite, el care se arătase atât de prudent, pentru a sugera fragilitatea împărăției, cuvântul „fugă“. Miile de grăniceri, martori oculari, au contribuit probabil la conturarea imaginii unui colos cu picioare de lut. Cel puțin aceasta era cea vehiculată de Călțun neobosit în a trâmbita dezastrul din 1805. Căderea Vienei mai ales a creat o impresie foarte puternică. Însemnările lui Călțun sesizează evenimentul dar însoțite de

o constatare care spune totul: „La anu(1) 1805, luna iu(lie) s-au început bătaia a doă oară cu franțuzu(1) și s-au pus pace la 1 ianua(rie) 1806; și întru așa scurtă răzmeriță au fost luvat franțuzul Beciu!⁶⁹ (sublinierea noastră — V.L.) De altfel Călțun se detașează net de problemele imperiului. De pildă, Francisc al II-lea, în însemnările sale, este doar împăratul nemților: „În anu(1) 1805 (...) luna noemvrie au luvat franțuzul cetatea Beciu, adecă Bunăparte! Iară la nemți stăpânea Franțiscus al II-lea. I.C.⁴⁷⁰. Tot de la el aflăm și faptul că o parte din soldați, poate cei rămași în garnizoana Timișorii, au venit acasă abia în anul 1807: „Să să știe când s-au dus cătanile la franțuz la anu(1) 1805 și au venit la anu(1) 1807⁴⁷¹.

Nici de astă dată nu vor rămâne pentru multă vreme acasă. La 5 februarie 1809 grănicerii erau deja concentrați la Caransebeș pentru a pleca într-o nouă campanie⁷². Și de astă dată vor lua parte la cele mai dificile operațiuni. La Mehadia a rămas o lungă însemnare care dă mai multe informații despre prezența grănicerilor din Banat pe câmpul de luptă, precizându-se, după stilul vechi, datele primei și ultimei lupte în localități de importanță strategică aflate pe malul Dunării: „S-au început răzmerița a treia oară, ai noștri cu franțuzii și au plecat fecior(i) noștri (în) Fevruarie 6 zile tot reghimentu(1) la anu(1) 1809. Și au ajuns la un loc unde s-au început bătaia cu franțuzii la o cetate, Passau, în țara Baerului și au ținut bătae groaznică în toate zilele până la S. Apostol Petru și Pavel, Iunie 29. Atuncea au fost bătaea cea mai de prea urmă, la un oraș Pojun, unde se hotărăște Estraiul cu Țara Ungurească și au fost știlștand până la Sfântul Nicolae, dechemvrie 6 zile 1809. Atuncea s-a strigat de pace și s-au făcut slavoslavie în toate bisericile, în tot reghimentu și s-au pocnit cu pivile în toate satele pentru bucuria păcii. Amin! Și am scris eu, preotul Pavel Roșcovici, fiind paroh în Mehadica. Dar soldații au venit (în) Ianuarie 6 zile, în zioa Boteazului (din) 1810⁴⁷³.

Pierderile trebuie să fi fost foarte mari de vreme ce Ilia Călțun care știa bine cum au fost celelalte, găsea această campanie mai grea decât toate: „În anul 1809, foarte rea răzmeriță întră franțozii și întră nemții au fost⁴⁷⁴. Ca de atâtea ori el a ținut să consemneze momentul plecării ostașilor: „În anu(1) 1809, fevruarie în 4 au plecat feciorii noștri a 3-a oară la bătaie la franțuz...⁴⁷⁵. Diferența de 2 zile față de datarea oferită de alte surse (Stoica de Hațeg, Roșcovici) se datorează, fără îndoială, faptului că el, Călțun, se referă la data plecării cătanelor din satele Pârvoava și Lăpușnicel, iar ceilalți la plecarea din Caransebeș, orașul de concentrare a subunităților regimentului valah. Ca și alții și el ține să arate momentul atât de așteptat al păcii: „În anu(1) 1809, octomvrie în 11 s-au pus pace cu franțuzu(1) a 3-a oară⁴⁷⁶. Precizarea că este vorba de o pace ce se încheia a treia oară, dă un aer pesimist, ilustrează limpede neîncrederea în trăinicia acestui act.

Nici nu avea să dureze. În 1812, atunci când Napoleon, în fruntea Marii Armate, atacă Rusia, având între trupele sale și un corp austriac, un zvon neliniștitor își făcea loc în Granița Bănățeană. Se vorbea insistent despre o iminentă plecare a unităților spre noul câmp de luptă. Lucrul părea verosimil. O însemnare făcută la Bozovici dezvăluie faptul că zvonul nu era lipsit de temei pentru că se ordonase concentrarea tru-

pelor la Caransebeș: „În anul 1812, 20 iulie au plecat toți ostași(i) noștri auzind că va fi neprietenul nostru rușii. Și când am scris nu s-a do izăflat pricina, știrea mergerii încotro. Așa m-am îndemnat a scria întru acest (...) Mineiu ca cine va ceti, de mine, după moartea mea, aminte să-și aducă Bozovici, 2 august, 1812, Alimpie Cizmariu diacon și învățătoriu fiind de față și Gheorghe Jurchescu economic ghefrăităr“⁷⁷. Din fericire, până la urmă, unitatea bănățeană a rămas acasă. A fost singura campanie la care nu a participat. De altfel faptul că ostașii români au fost, în cea mai mare parte scutiți de campania rusească se datorează grijii statului major austriac de a dispune, la momentul potrivit, de trupe de elită bine instruite și cu experiență de luptă. Ei vor fi chemați mai repede decât se credea. La Prilipeți cineva care nu s-a semnat lasă o însemnare foarte scurtă: „La anu(l) 1813 s-au început a 3-a bătaie cu franțuzul și s-au ținut din februarie din 12-lea până în iulie 1814“⁷⁸. În realitate declarația de război austriacă s-a produs la 13 august 1813 deși cu mult timp înainte se crease o stare de tensiune, o pace armată ce nu lăsa nici o îndoială asupra intențiilor austriece. Primul batalion al regimentului românesc a început marșul spre front încă din luna iulie, deci cu mult înaintea declarației formale. În august i-a urmat batalionul al 2-lea.

La Rudăria, într-o foarte scurtă însemnare se face totuși un rezumat al evenimentelor politico-militare la care au participat ostașii bănățeni în perioada 1813—1815: „1813 proplicară cătanele și bătură Laipțigul, și până la Paris, și iară încheiară pace“⁷⁹. Remarcabil mai ales acel „iar“ ce indică limpede lipsa de încredere atât de justificată, în durata unor acorduri. Beligeranța devenise de mult o stare permanentă, pacea părând să fie înțeleasă ca moment al unui etern război. Este, în acest moment, singurul izvor românesc care atestă prezența noastră la două evenimente cruciale, „bătălia națiunilor“ de la Leipzig și campania din Franța.

O trecere în revistă a evenimentelor socotite memorabile în perioada 1792—1815, atât de importantă pentru întreaga istorie continentală, o realizează „cronicarul“ din Pârvova, Ilie Călțun. Este o însemnare în care autorul nu face nici un efort pentru a-și reprima admirația față de marele înfrânt, față de cel ce a avut „toți craii supt el“, cel care la Viena, luându-i „neamțului“ chiar și tronul pe care — câtă generozitate rău răsplătită — „iar dă bună voie l-au dat înapoi“. Scrisă după abdicarea lui Napoleon, inscripția de la Pârvova este una recapitulativă, în care se adună concluzii asupra unei istorii extraordinare. Sunt concluziile unui atent observator rural care parcă-și propune, în final, să facă o dovadă asupra nivelului de informare, a capacității de înțelegere de care dispunea, la începutul veacului al XIX-lea lumea satului românesc. Sunt judecate, în izolata Vale a Almăjului, întâmplări capitale pentru soarta spațiului european! Se închea astfel pe o filă de carte pusă la dispoziție tuturor sătenilor, un punct de vedere asupra formidabilului destin napoleonian. Războaiele cu francezii, alianțele, momentele culminante, creșterea și descreșterea unui imperiu, hotărârile Congresului de la Viena, exilul împăratului, toate sunt adunate în puținele rânduri ale „sintezei“ de la Pârvova: „De la anu(l) 1792 tot răzmeriță au fost cu frâncii adecă cu franțuzii pân(ă) la anu(lă) 1814

adecă 22 de ani. Tot în anu(l) 1814 s-au rădicat Muscalu(l) cu toată puterea sa, Praisu, Svedu (...) și toți craii din Europa, numai turcu nu. Fiindcă toți craii au fost supt el! Încă și neamțului și Beciul, scaunul împărătesc l-au fost luvat și iar de bună voie l-au dat înapoi (...) și al țării nemțești l-au ținut pân(ă) la anu(l) 1814 și în acel an l-au șcers pre franțuz dar și împăratul lui l-au închis, adecă pe Napoleon Bunăparte, într-un ostrov, și au pus un fecior a împăratului celui dintâi, a lui Ludvig XI, crai, acolo să stăpânească ca un crai pe franțuzi supt împărăția și puterea neamțului și a muscalului și fiește care crai ca și mai nainte să-și țină ale lor moșii. I. Călțun paroh⁶⁰.

Cam în aceeași vreme episodul căderii lui Bonaparte a fost consemnat la Valea Bolvașnița, sat de munte nu departe de Pârvova lui Ilie Călțun. Aici se stabilește o relație directă între război și greutățile populației din Graniță: „Ca să să știe că în anul 1814 s-au lovit de nemți și de muscal împărăția franțuzească, adecă Parisul. Bătaia s-au ținut atunci un an și jumătate. Să să știe că în anul 1814 au fost foamete mare prestă toată lumea. Suta de cucuruz la Rășava au fost 20 cr. cât și mulți oameni au și murit de foame (...) Scris-am eu, învățătoru(l) Lazăr Crăciunescu fiind eu în Valea Bolvașnița (de) 3 ani învățători. Mâna cea de țărăna va putrezi iară scrisoarea în veci se va pomeni. Amin!⁶¹.

Căderea Parisului, exilul, cele 100 de zile, plecarea (a câta oară?!), cătanelor, au fost memorate prin însemnare și la Domașnea: „Fiindcă răzmerița cu franțuzul la anul 1813, l-au biruit împăratul nemțesc și muscălesc și au luvat și scamnul în care au locuit, Parizul, la anu(l) 1814. Și fiind el de tot casiruit și într-un ostrov așăzat de bunii biruitori, ai noștrii împărați, Alexandru și Franți. Iară împotrivnicul Napoleon Bonaparte cu război a doua oară asupra celor doi milostivi împărați, în anu(l) 1815, s-au prosculat și un batalion din reghimentul nostru au plecat la 24 martie iar la bătaie la franțuz⁶². Și aici, ca și la Călțun, constatăm o încercare de „sinteză“ asupra finalului epocii napoleoniene, o bună, exactă informație, dar nu și aceeași atitudine angajată, participativă.

Epoca, cu tot ce avea remarcabil, privită prin ochii unui ostaș și-a găsit un cronicar și la Zlatița, sat de grăniceri de pe Valea Dunării. O mână a însemnat în limba sârbă, pe o carte veche de acolo: „Din nou războiul a început în anul 1792. Grănicerii au mărșăluit în anul 1793 și au rezistat până la anul 1815. În acest an, împăratul francez, Bonaparte, a fost detronat și a venit (la tron) bătrânul Filip de Burbon ca rege al Franței. Vasile Stefanovici⁶³. Însemnarea aceasta confirmă încă o dată informația că, la 1815, grănicerii au fost solicitați pentru câmpul de luptă. De altfel acest lucru ține să-l pună în evidență și Ilie Călțun: „În anu(l) 1815, primăvara, au plecat obert-patalionu(l) iar la franțuz că să,sculă iarăși cu robie în țară și Bonaparte au fugit din robie, din cetate⁶⁴. A fost ultima campanie napoleoniană și ultima la care a luat parte grănicerii români.

Deși războaie de asemenea ampleare nu vor mai fi, trupele de grăniceri au mai fost solicitate pentru misiuni departe de casă care vor fi consemnate în acel jurnal militar pe care, puse una lângă alta, îl alcătuiesc însemnările manuscrise pe cărți: „Au plecat la război (în) 5-lea

martie 1831 pre nemție, Lazăr Drăghicescu și Lazăr Vișescu căprari⁴⁸⁵. Cei doi știau doar că s-a plecat undeva „pre nemție“ dar nu se spune nimic precis. Neliniștea față de astfel de întâmplări era, desigur, firească. Grija pentru soarta celor plecați răzbate din rândurile rămase de la tatăl unui ostaș: „Pentru ținerea aminte să scrie ca să știe (că) al doilea feltbatalion au plecat bași în ziua de Blagoveștenie adevă în 25 martie 1831 (...) într- cari și tinărul meu fiu, Iosif (...) Am scris în 15 septembrie duminică sara în anu(l) 1831. Iosif Pepa...⁴⁸⁶. Totul s-a terminat cu mai mulți ani de pribegie: „... și cătanele noastre iarăși întru acești ani au șăzut pre la Peșta, Comoriștiul (?), Vaizaburg și adevă în anul 1831, 1832, 1833, 1834. Și au venit în anu(l) 1835 primăvara, în luna lui martie, acas(ă), C., Baros...⁴⁸⁷.

Revoluția de la 1848—1849 a fost, fără îndoială, cel mai important eveniment istoric pentru toate satele Banatului indiferent că erau din Graniță sau din afara ei. Implicarea în evenimente era mult mai mare și nu se mai limita la ostașii trimiși să lupte sau la unii consăteni ai lor, ci practic, la întreaga societate românească. Reacții de consemnare a istoriei apar peste tot de la Mureș la Dunăre. Însemnările sunt inegale din toate punctele de vedere. Uneori au fost surprinse întâmplări mărunte, personale, alteori este vorba însă despre evenimente cruciale ale revoluției. Unele fac referiri locale, strict locale, altele la vaste zone europene. Multe sunt confuze dar este o confuzie a momentului, a epocii făcând și ea parte din istoria lucrurilor și întâmplărilor de atunci, aspect în general neglijat. Corpusul acestor însemnări poate formula, poate pune la dispoziție celui interesat, o imagine asupra revoluției filtrată prin sensibilitatea rurală a vremii.

Satele militare, ca de obicei, sunt mai prompte fiindcă forța militară era fatalmente printre primele implicate în astfel de împrejurări. Primele consemnări le aparțin dar ele sunt interesate de aspecte operaționale, de război, de plecări și venituri de trupe, de lupte atât pe teritoriul de reședință cât și pe fronturi mai îndepărtate. În schimb câmpia, „cameralul“, este domnată de problematica socială. Aici problema iobăgiei era esențială și orice intervenție în domeniu stârnea cel mai mare ecou. Modificările de substanță în condiția țăranimii, fie și numai enunțate, au determinat un mare interes și au implicat-o de fapt în revoluție. În schimb ele sunt oarecum tardive, postfactum. O prudență explicabilă după excesele sângeroase ale revoluției. Există însă, evidentat, tendința de a recapitula și de a evalua evenimentele. Cele din granița militară sunt mai scurte dar mai precise însă, cu excepția aspectului național, mai puțin angajate politic. Observațiile ulterioare, retrospectivile, rezumări ale faptelor, lipsesc. Grănicerii consemnează evenimentul în mișcare, în desfășurare. Punctul lor de vedere este tributar, uneori se confundă cu cel oficial. Ostașii sunt credincioși împăratului, luptă împotriva ungarilor pentru că erau „rebeli“, apără regimentul lor. Într-un cuvânt își fac datoria soldățească. Rigoarea regulamentelor cazone transmisă mentalului colectiv își spunea, în toate acestea, cuvântul. Dar chiar și pentru acești militari, anul 1848 este memorabil nu doar prin marile răsturnări produse ci și din alte pricini. Două însemnări din sate diferite o confirmă! În amândouă izbucnește puternic mentalul rural. La Globurău se nota: „Pentru ca să se pomenească că întru acest

an, 1848, primăvara, în martie, au plecat cătanele din *regimentul nostru românesc* (din) Caransebeș (sublinierea noastră — V.L.), nr. 13, la bătaie în Italia, la cetatea Veneției și vara, în iulie, în 28-lea au venit lăcustele pre Halandin și au sărit toate satele de le-au gonit iarăși napoi către Rușava. După aceia au sărit oamenii la lansturm în Halmăji și la Sebeș să nu lase ungurii să vină în regimentul acesta⁸⁸. Cam în același fel comunică faptele și învățătorul din Mehadia: „Țepeniag diacon și învățătoriu în anul 1848. Într-acest an, în luna iulie veniră lăcustele de 3 ori și mâncară cucuruzul tot, apoi fu mare lipsă în oameni. Tot în anul acesta, în 25 martie plecară toate cătanele din tot regimentul (acesta) la revoluția Italiei. După aceasta să făcu revoluție în toată Țara Ungurească și să făcură mai trei batalioane în tot regimentul și mult sânge s-au vărsat. Comandirer (a fost) baronul Rukavina⁸⁹. Singura diferență între cele două însemnări este trecerea, semnificativă și ea, a invaziei de lăcuste înaintea izbucnirii luptelor chiar dacă în acest fel nu se mai respecta (semn al atitudinii deliberate) nici măcar principiul cronologic. Revoluția este înțeleasă ca un război în care a fost chemat și regimentul de grăniceri. Aceasta însă are o calitate care, iarăși deliberat, este scoasă în evidență: era un *regiment românesc*. Lucrul nu era întâmplător și un amestec are și oficialitatea care, la nevoie, a stimulat sentimentul național, în orice caz s-a folosit de acesta. Altfel nu se pot explica anumite atitudini. Din perspectiva românească aceste lucruri nu puteau rămâne doar simple chestiuni de formă. Confirmarea, în acel moment, a regimentului caransebeșean ca unul românesc în însăși titulatura sa oficială a fost reținută de însemnări ca un fapt memorabil la Lăpușnicel⁹⁰.

Sub alt aspect, revoluția era doar o „bătaie cu Italia și cu unguru(l)“⁹¹. Același punct de vedere îl exprimă chiar și unul din ostași: „... să știe precum în anul 1848 or fost cătanile în bătaie la Italia și la anul 1849 au fost aicea bătaia cu unguru. Scris-am eu, Nistor Brânzei iubilirt căprari. Spre vecinică pomenire! Cornereva, în 6-lea decemvrie 1849⁹¹.

Intervențiile armatei ungurești în Banat a dus în 1849 la lupte grele. Comportamentul honvezilor a fost barabar, nemaivăzut în aceste părți din vremea năvălirii otomane din 1788. Aceasta a fost consemnat în sate românești și sârbești deopotrivă. La Biblioteca Academiei Române se află o carte cu însemnări din acea vreme: „Uzdiniul a ars în 9 iunie 1848. Și duminică, în 8 iunie 1848 au robît, iară în 20 iunie s-au predat satul...⁹². La Gaiul Mic cunoatem o însemnare doar dintr-un rezumat făcut ulterior, în 1926. O redăm întocmai: „... scris tot cu litere vechi că în 7 ianuarie 1849 la 2 ore d.m. au venit serbeni din Vârșeț trecând în Bacica venind și ruși sau români în ajutorul lor cât nu se știe numărul, alungând pe unguri⁹³. Evenimentele din 1849 sunt reluate în însemnările de la Uzdin: „Luni în 25 aprilie 1849 au fost bătaie la Uzdin, trupă cu trupă. Și au perit sătenii, oameni, muieri copii. Cu toții, 230! Au stătut lagărul luni și marți pre loc iar mercuri, în 27 aprilie au mers mai departe către Panciova⁹⁴. Întâmplări la fel de sângeroase consemnează o însemnare din Pojejena, în limba sârbă: „1848 a ars Boșneacul (...) în revoluție, de unguri. Iar de unguri: Moldova, Cusici, mănăstirea Zlatița, Vrăcevgai, Straja, Iarcovăț în care s-a

aflat școala plină de copii și învățătorul și popa din (Moldova) Veche a fost omorât⁴⁹⁵. Intervenția trupelor lui Iosef Bem împotriva slabelor subunități aflate încă în satele regimentului a determinat retragerea efectivelor în Oltenia unde se mai aflau și altele sub ordinul generalului Puchner. La intervenția unor ofițeri români din Banat între care căpitanul Traian Doda s-a încercat un contraatac dar a fost respins. Acest episod a rămas consemnat la Banovița sat de lângă Turnu Severin: „Să se știe că am scris eu, pitropu(l) popa Floare de aici, din satu(l) Banovița la leatu(l) 1849. De la Martie până la aprilie 20 au trecut oștirea nemților prin orașu(l) Cernețu. Și au trecut la Rușava, pe toată ziua, necurmat, și s-au întors înapoi și au făcut lagăr în satu(l) nostru, Banovița, și au șazut șase săptămâni⁴⁹⁶. O scurtă notă a rămas la Cornereva: „În anu(l) 1848, în luna mai până în avgust s-au ținut revoluția cu ungurii. Bojin a fost comandant de câmp⁴⁹⁷. Petru Popovici din Bogâltin lasă dovadă că era informat despre dimensiunea continentală a evenimentelor: „... 1849 fiind peste toate țările mari răzmerițe!⁴⁹⁸.

Cu toate că cei mai mulți dintre locuitorii Confiniului au rămas fideli, suspiciunea postrevoluționară și-a aflat și aici terenul de acțiune. Mulți au fost chemați la interogatorii și verificări pe la Timișoara. Între cei pățiți se număra și fiul lui Ilie Călțun, cel care i-a purtat nu doar numele și demnitatea preotească dar i-a urmat și în pasiunea scrisului, consemnării: „În ano 1849 au fost revoluție încât a trăit foarte re turbura(re) de ... venirii servianilor și sara în 8 mai veniră ungurii prestă hotarele noastre care multe am pătimit, și întru acel timp, am căpătat bucate de la com(panie). La purificație am fost chemat la Timișoara pârându-mă (pe) nedrept. Plătească Dumnezeu! Ilia Călțun namesnic⁴⁹⁹. Peste câteva pagini din aceeași carte revine asupra problemei: „În ano 1849 au fost revoluție cu ungurii, de au trecut trupa noastră în Țara Românească ungurii au șezut 3 luni aicea. Întru acest an am fost chemat la Timișoara la întrebări, unde m-am și respuns acolo pentru nedreptăți. Ilie Călțun namesnic și preot Pârvovii⁴⁰⁰.

În Provincial lucrurile par să aibă un alt accent, La Bichigi lângă Făget, s-a consemnat debutul evenimentelor revoluționare și aspecte sociale: „Înștiințare! Spre ținere aminte, ce s-a întâmplat la anu(l) 1848. Că de la 1 Martie au încetat robotele, dejma și banii bucfariului și pre urmă au fost foarte re bătae întră sârbi și întră unguri. Bași pre aici au avut avut foarte mare năcaz de la oamenii lor. Și strenjenii de la toate satele au fost la bătae asupra sârbilor. În Bichigi, 30 septemvrie 1848. Petru Emanuel paroh (în) Bichigi⁴⁰¹. Pentru acest preot războiul a fost cu sârbii iar revoluția a constat în punctele sale sociale și nu naționale. Lucrurile erau deci văzute oarecum diferit la Lăpușnicel față de Bichigi. Câmpia se afla sub evidenta influență a Timișoarei, a Lugojului, a cercurilor burgheze, orășânești interesate de mutațiile în plan juridic și social. Însemnările păstrate în aceste părți reflectă deci și ele același punct de vedere: „Revoluția s-au început în 1848 până în 1849. În 15 martie s-au publicat constituția Libertate, Egalitate și Frățietate, la Timișoara sub cerul liber. Am fost de față: ungurește, germănește, sârbește și românește au cetit legile de constituție⁴⁰².

Constituirea guvernului maghiar este și ea sesizată ca și modificările în condiția monarhiei habsburgice, la Cutina, tot lângă Timișoara:

„La 14 Martie 1848, domnind împăratul Ferdinand I-ul cu numele a 5-lea crai al Ungariei, s-au dobândit libertatea Ungariei, fiind palatin Ștefan prințul de Austria și miniștrii au fost Batyány, Eszterházi, Kossuth, Deák, Mészáros, Szentseny și bătrânul Ettvösi Iosif⁴¹⁰³... Aceste înșiruiți precise de nume și demnități, de date dovedesc un interes cert dar și surse de informații care chiar în lumea satului sunt rapide și sigure, moderne, aduse probabil de presă și desigur de mulțimea de procclamații, instrucțiuni și anunțuri tipărite.

O schimbare de ton se constată la Jabăr. Este vădit ostil revoluției în varianta sa maghiară: „În anul 1849 au fost revoluția koșutianilor maghiari care iarna acestui an, prin ținerea hoștelilor bătălii sub comandamentul rebelilor, Bem, ocupă (adecă cuprind) Ardealul bătând pre Puhnăr, generalul împărătesc, numai părțile muntoase au scăpat nebiruite de r(ebelii) maghiari, prin apărarea uni vrednic bărbat roman anume Iancu care cu bărbații români din munți, acele părți a locuinței lor, le-au apărât. Bănatul întregu l-au cuprinsu maghiarii și l-au năcăjit din 6 Aprilie până în 17 Avgust a acestui an. Iară în 17 sosind marea oaste a împăratului asupra lor, i-au alungat și împrășschiat întru atâta cât n-au mai rămas, ba și sara au scăpat cu fuga, au trecut în Turcia să-și scape viața de perire. În Ardeal numai cetatea Belgradului (altfel Carolina) n-au fost cuprinsă, iar celelalte toate au fost căzut sub mâna rebelilor. În Banat cetatea Timișorii fu bombardată groaznic cinci luni, însă nu s-a predat nici cum. Spre vecinica ținere aminte, în anul 1850, scăparăm prin oaste împărătească, de groaznicile jertfe și bătaii și lăudat fie numele Domnului D-zeu, căci sântem în pace! Scris-am eu Dionisie Popescu⁴¹⁰⁴.

A fost ultimul mare eveniment consemnat de însemnările manuscrise pe cărți până la mijlocul secolului al XIX-lea și cel mai important din ceea ce, convențional, numim „Istoria majoră“.

3. Însemnări bănățene despre istoria localităților rurale

Această categorie nu lipsește, dar numărul lor este surprinzător de mic și asta pentru că istoria pe care o înregistrau condeiele rurale nu era una a evenimentului politic, așa cum s-a întâmplat în cazul „marilor“ istorii. Pentru ele faptul memorabil ține mai ales de raporturile cu natura de care depindea existența însăși sau de ritmurile epidemice. Acestea constituiau substanța istoriei scrisă în sate. Alte evenimente au fost consemnate doar atunci când au afectat în chip deosebit comunitatea.

Sistematizarea impusă de autoritățile austriace, din motive cunoscute, a constituit o motivație suficientă pentru a determina consemnările. La Sârbova, de pildă, o mână a notat scurt și clar doar data și faptul: „La anu(l) 1754 s-au pus satul la rând⁴¹⁰⁵. Mult mai târziu, același lucru se va petrece și cu satul Cliciova: „1806 s-au mutat satul Cliciova la rând. Grigorie Popovici învățător⁴¹⁰⁶. Stilul sumar și limpede s-a păstrat în ciuda deceniilor ce despart însemnările. Ilia Călțun nu scapă nici el prilejul de a se implica în consemnările monografice de importanță. Când o face, păstrează tonul contestatar așa ca în cazul semna-

lării muncii prestate de români la construcția Băilor Herculane — „...și slabă plată au aflat...“¹⁰⁷.

Rar, foarte rar, este semnalată câte o însemnare de certă valoare referitoare la colectivitate în ansamblul său, repere cronologice cu adevărat sigure și importante, sub aspectul evenimentului monografic. La Zlatița, de pildă, se menționează în limba sârbă, strămutarea câtorva familii din Potoc. Erau plăieșii din părțile Sascăi aflați sub comanda căpitanului Duca care primiseră ordinul să se mute, din motive militare, la Călugăra: „S-au mutat cei din Potoc în satul Călugăra în anul 1771 și s-a militarizat Călugăra în anul 1785“¹⁰⁸.

La Borloveni se relatează, incluzându-se deci însemnărilor cu semnificație, întemeierea unei așezări prin roire de sat. Pare să fie unica cunoscută până acum prin consemnarea pe carte: „Iară la anul 1829 s-au dus unile familii de oameni în Breazova de ș-au făcut căși acolo și s-au despărțit din satul acesta și apoi li s-au dat numele Borloveniul Nou, iară acestora Borloveniul Bătrân. I. Pistrilă paroh“¹⁰⁹.

Nici la acest nivel, trebuie să spunem, nu lipsesc acele „anale“ specifice „marii istorii“. La Iachind s-au recapitulat, în maniera cunoscută, la 1833, cele mai importante momente trăite de comunitatea românească de acolo: „Să să știe când au venit oamenii adică argelenii din Beșenova la Iachind, anul 1747“. Uzdinul s-au colonizat în Păgina de prin Provincia la anul 1768. Și au șezut acolo până la 1779 și s-au mutat (de acolo) în Satul Bătrân și acolo au șezut până la anu(l) 1801 și atunci s-o mutat în Uzdinu de acuma, În Păgina or avut chinez pe Izdru Onciu care au venit din Bocșa și preot li-au fost Marcu. (Scris-am) la anul 1833 în Uzdin, Nestor Onciu prepărând¹¹⁰. O altă însemnare de același fel a rămas de la țăranul Marcu Magdici din Ecica, numită chiar *Însemnarea pentru întâmplările anului* destinat deci de la început enumerării de tipul analelor: „Când au venit Rumânii în Ecica dintâi, (la) 1782 anu(l). Când au fost cu turcii bătaia în Beligrad 1788 anu. Când au fost fo(a)-met(e) în Banat anul 1794. Când au ars Becicherecul Mare dintâi, 15 August 1807. Când au ars Curtea Domnească la Înălțarea Domnului, adică 23 Maiu 1829. Când au fost iarnă rea de au fost neaua din noiembrie și au ținut neaua până la 12-lea Martie de au mâncat oile fân: 1830. Când au fost colera în Banat de au murit o(a)menii de foale, cum l(-)au lovit, au murit, 1831 anu“¹¹¹. Această din urmă însemnare explică de fapt ceea ce înțelegea țăranul român prin istorie.

Inscripțiile pe cărți vor constitui punctul de plecare, punctul din care se vor dezvolta adevărate lucrări monografice în multe din satele Banatului. Pe la mijlocul veacului al XIX-lea autoritățile au solicitat, în baza unui chestionar destul de complex, informații de acest fel. Puse cap la cap, răspunsurile puteau alcătui o mică monografie. Ele au fost un model pentru însemnări ulterioare. La Feneș a și fost valorificat într-o monografie¹¹². Probabil că la fel s-au petrecut lucrurile și în alte părți unde s-au redactat „istorii“ locale cum au fost *Condica Borlovei*¹¹³ sau *Istoria din anii trecuți* de la Vărădia¹¹⁴. Astăzi ambele sunt de negăsit, deși au fost semnalate doar acum vreo două decenii.

Mișcarea monografică născută și susținută de lumea satului, de conștiința istorică aparținând acestei lumi, va culmina cu două lucrări care

aveau să vadă lumina tiparului și vor rămâne de referință: Măidan și Pătaș¹¹⁵.

Un eveniment special care a fost consemnat în multe locuri și care deși nu face parte efectiv din istoria locală, dar rămâne unul important pentru istoria mentalităților rurale, este cel al vizitelor imperiale. Pentru mitul „bunului împărat“ aceste însemnări sunt de importanță. Cele mai vechi se referă la Iosif II și sunt consemnate pe scurt: „La anu(l) 1768 au venit împăratul Iosif în Temișvar în luna mai“¹¹⁶. Ilia Călțun este însă mult mai explicit: „În anu(l) 1817, luna avg(ust) 23, au trecut împăratul Franț cu împărăteasa (prin) sat, prin compania Petnicului. Și în dealul Hălândiului s-au coborât din căruță și au prefirat ținutul. Ilia Călțun (din) Pârvova“¹¹⁷. Peste câteva decenii un astfel de eveniment este și mai amplu relatat de însemnările rurale mai ales că este vorba de vizita împăratului Franț Iosif după revoluția din 1848, în care românii, în special grănicerii i-au fost alături împotriva ungarilor: „Pre pomenire scriu în 7/19 Iunie anul 1852, într-o luni, la 4 ceasuri după amiază, au venit împăratul de la Rășava la Caransebeș și eu, subscrisul preot am eșit cu toată obștea, cu mic cu mare la pod în drumul mare, îmbrăcat în epitrahil și în sită cu sfânta cruce în mână, în rând cu școlarii, cu cununii de flori și curcubeu au făcut compania, împăratului Franți Iosif la toată stația și tablă scrisă: „vivat, să trăiască Franți Iosif“, și au strigat de 3 ori toți oamenii cu mic cu mare, iară alta nimic n-au cântat copii. Spre vecinica aducere aminte. În Cârpa, în 7/19 Iulie 1852, Gheorghe Uzonescu preot“¹¹⁸. Sub această însemnare, același preot nota un alt eveniment excepțional — cutremurul din 27 martie 1839¹¹⁹.

Destul de rar se consemna și faptul divers, evenimente minore în definitiv care rupeau însă monotonia cotidianului. La Oravița, de pildă, pe atunci un sat ca oricare altul, se reținea prezența pasageră a unei unități de mușchetari: „1783, 15 iunie, au venit generalul Papila din Biserica Albă, au muștruluit mușkitiri(i) sei (în) Oravița“¹²⁰. La Lugoj au rămas câteva scurte însemnări ce înșiruie fapte neobișnuite: „Octomvrie 14, 1763, au ars plaiul Logojuului“, „la an(ul) 1776 noem(vrie) 20 au rădicat pă Cumpănașu...“, „1775, septembrie) în 4 zile, mare frică am pățit până în 20 sept(embrie)!“¹²¹. De ce? Nu se spune!

La Tărova, lângă Reșița, un învățător considera că o conscripție a oamenilor și animalelor era un eveniment care trebuia consemnat: „Szi-meon Sztepanovics invaczatore simu din anu(l) 1804 schi acumă, în acceztz annu, 1828, i-am facut capetele din casa, de 18 ani înainte pana la 60 de ani, mai departe schi marva cât are omul precum boi, cai, porcs, vacs, oi, capre, iepe, zuncs, de szlaviczzi Domni de (la) luminata varmeghie (...) (ordonată). Dat în Taraova, 27 iulie Iohan Stefanovics“¹²².

Dincolo de aparenta sărăcie a însemnărilor monografice trebuie pus în lumină faptul că satul își face istoria prin istoria oamenilor și mai ales a instituțiilor sale: biserica și școala.

4. Istoria Oamenilor

În general se făceau însemnări în momentele excepționale ale vieții oamenilor. Nașterile, căsătoria, moartea erau notate sub o firească presiune sentimentală, așa încât, în anumite cazuri, pot fi reconstituite ade-

vărate cronici de familie, substanțiale documente ale istoriei mentale-tăților.

Firese ca din aceste trei momente pe firul unei vieți, moartea, cel mai dramatic, să fie și cel mai des notat. Poate și dintr-un impuls de eliberare, prin comunicare, de durere, de a o împărtși cu alții, prezenți și viitori. Oricât de copleșitoare a fost durerea nu lipsește însemnărilor o anumită undă de seninătate, de împăcare, nu întotdeauna evidentă dar necondiționată prezentă. Este liniștea pe care o descoperă în fața lumii un întreg folclor românesc. În ultima instanță chiar aceste scurte însemnări nu sunt altceva decât un protest, chiar o împotrivire în fața morții o luptă pentru neuitare, pentru viața veșnică. La Iam, în 1836 scrie un tată care și-a pierdut fiul plecat departe, la școli. Se dezvăluie deznadejdea unui părinte și portretul doar schițat al unui tânăr ce ar fi putut ajunge o prezență elitară: „Au răposat robul lui D-zău, Ienașcu fiul preotului Grigorie Popovici parohul Iamului. Au răposat în oraș în Seghedin în 12 iunie 1836 fi(i)nd la școală a-3-a latinească în vârstă de 17 ani și 5 luni și 2 săptămâni. Înalt, căutătură blândă. În limbă: rumânește, nemțăște, sârbește, latinește și ungurește. O jalnici părinți și ascultători!”⁴¹²³.

Necazul l-a cunoscut și dascălul Sucmar din Bogodintși: „Răposat-au roaba lui Dumnezeu, Stana, fata învățătorului Sucmar Marian din satul Bogodintși, 25 februarie 1792 (...) Și am scris tatăl ei fi(i)nd dascăl”⁴¹²⁴.

Durerea părintească l-a copleșit și pe Frâncu Gherman dascăl și el, într-o vreme, la Lăpușnicul Mare: „... pruncul meu, Traia, care inima mea au fost născut în anul 1806 și au trăit pan în anul 1818 care toată viața lui i-au fost în lume trecută 12 ani. Și cine va ceti să să îndemne (...) să-l erte pre acest prunc, Traia. Alba și Omega zic, În-ceputul și Sfârșitul!”⁴¹²⁵.

Popa Constantin și-a pierdut soția: „1774 ani de la c.s. proroc Samoilă, la 12 ceasuri, miercuri sara s-au pristăvit, adecă au răposat soția mea, Păuna, erița. S-au fost amândoi în căsătorie ani 17 și au făcut amândoi întru atâția ani 3 feciori și 2 fete: Preda, Nicolae, Măriuța, Ion, Măgdălină...”⁴¹²⁶.

Îndurerat și totuși plin de o anumită seninătate regăsită la toți cei de sus (toate au un început și un sfârșit), notează Mihai Grozăvescu rămas și el fără fiu: „Iată să se știe când au răposat fecioru meu Ioan Grozăvescu, fostul căpitan și companiei comandint în Orșova în anu(l) 1860. și au vetuit 50 de ani. Au răposat în 18 martie și s-au îngropat în 20 anu(l) 1860. Mihai Grozăvescu...”⁴¹²⁷.

Despre ocazii fericite se însemna mai rar: „În anul 1822 s-au în-surat Măriș învățătorul”⁴¹²⁸. Cu altă ocazie aflăm cam cât se dădea la o nuntă în Banat pe la începutul veacului trecut, și cam ce monedă se afla în circulație: „La Mita, la Iam am dat la nuntă bani: ungăriți svanț(i) 18, întregi, mărieși 8, petaci bătrâni 2”⁴¹²⁹.

Nu lipsesc câteva botezuri: „Născutus-au fiul meu Gheorghe Spi-neanu în 13 mai și s-au botezat în 22 mai (...) 1804”⁴¹³⁰. Tot așa la Bogăltin: „S-au botezat (...) feciorul Iosif, parte bărbătească. Tatăl pruncului (estă) învățătorul Curtescu, muma (este) Ioana, lăcuitori din Domașnea. Naș au fost Petru Adamescu din Domașnea și s-au botezat în 20, anu(l) 1823...”⁴¹³¹.

„Simpla consemnare se dezvoltă uneori până la adevărate cronici de familie, însemnări ample care fac posibilă o mai bună înțelegere a unei lumi trecute și totuși atât de actuale. Iată de pildă, neamul Savicilor care și-a transmis din tată în fiu, la Macoviște, slujba învățătoarească. Dascălul Nicolae tatăl, nota pe filele unui volum în care adunase de fapt o „bibliotecă“ indispensabilă celui de la catedră: „Această carte care împreună ține altele adecă Psaltirea, Ceaslovul, Aritmetica și Datorințele supușilor iasă a lui d(omnul) Nicolae Savici diaconul satului Macoviște și învățători. În iunie 3, 1813⁴¹³². Fiul ajuns și el învățător, se căsătorește în 1828: „Însămnezi aicea ca să știe precum că în 22 ianuarie 1828 am căsătorit pre feciorul meu, Vasilie. Și această zi au fost duminică⁴¹³³. Peste un an avea iarăși prilejul unei bucurii: „În 8 septembrie 1829 adecă Duminică după amiazăzi, în ziua de Sfântă Mărie mică s-au născut nepotu(l) meu, Nicolae și în 15-lea sep(tembrie) s-au botezat⁴¹³⁴. Căsnicia lui Vasilie a fost lungă și fericită. După decenii afirma, și trebuie să-l credem, că: „... în anu(l) 1866 fi(i)nd eu căsătorit de 36 (de) ani cu soția me, Marta, și foarte bine viețuind amândoi...⁴¹³⁵. Și totuși dacă ne luăm după ritmicitatea prea strânsă cu care-și enumeră anii căsniciei, mai că ne vine să ne îndoim: „Scri-am eu (...) în anu(l) 1861 fi(i)nd eu căsătorit din anu(l) 1828 cu soția me, Marta (...) Vasile Savici⁴¹³⁶. Viața, din multe pricini, nu i-a fost tocmai ușoară. În anul 1866 a petrecut la război o cătană din casa sa, poate chiar un fiu: „... și în anu(l) acesta au fost Costa în Italia în Mantova și în Orbană la lagăr pentru bătaia cu Praizu în luna mai...⁴¹³⁷. Conflictul acela a adus greutate și pentru cei care au rămas acasă: „... și până azi au fost rana lesne, cu 4 fl. și cu 5 fl. și odată au sărit la 12 fl. bancă, nu bani noi, cucuruzul(l) și grâu(l) iarăș așa ovăzu(l) 6 fl. bancă⁴¹³⁸. Altcum a avut parte și de succese de care a fost foarte mândru: „Și în anu(l) 1855 am fost eu chinez și casir și inspector școlar⁴¹³⁹.

Ilia Călțun, om cu poftă de vorbă, a fost desigur un caz ce poate fi unul caracteristic demn de o atenție specială în economia oricărei lucrări preocupată de însemnările manuscrise pe cărți. Chiar și numai pe cele 4—5 cărți câte s-au păstrat la Pârvova, satul unde și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, au rămas câteva zeci de însemnări care îi pot reconstitui viața. Este, în aceste însemnări, povestea unui „om nou“, mereu în acțiune, atent la tot ce se întâmplă în jur și în lume, a unui european din veacul Luminilor, angajat, luând atitudine în fața desfășurărilor extraordinare la care a fost contemporan. Talentat, aparținând aceleiași spițe de povestitor ca și Nicolae Stoica de Hateg, el se exprimă sincer și direct. S-a născut la Cornea, consătean deci cu Stoica, în 1762 după propria mărturisire autobiografică: „Sînt eu, născut în anu(l) 1762 (...) I. Călțun...⁴¹⁴⁰. Un membru al familiei sale îl știa, în 1822, în vârstă de 62 de ani ceea ce ar duce data nașterii în 1764. Rămânem, în ce ne privește, la afirmația autobiografică. Neamul Călțunilor a fost odinioară între cele mari din Cornea și chiar din ținut. La înființarea Confiniului au intrat și ei ca toți ceilalți consăteni în regimentul român de graniță. Mai toți au fost ostași și au participat la răzmerița turcească din 1788-1792 dar și la războaiele cu Napoleon. Grănicerii bănățeni au avut astfel ocazia de a cunoaște niște realități continentale. Nicolae Stoica de Hateg povestește o întâmplare

având ca eroi doi Călțuni, Gheorghe și Martin. Lucrurile s-au petrecut în vremea războiului cu turcii. Iată ce a fost de fapt: „Într-această, oberlaintnantul Reteghi cu 60 de feciori de sus, de la Piatra Galbină, sus în gura Erdășiții, în lagheru turcesc întrând, turcii fiind cătră batalion, în corturi goale, puști, piștoale, filgene, au luat. Caii turcești împedecați, legați, n-au putut lua. Corneărenii Martin și Gheorghe Călțun și alții, aflând într-un cort niște disagi de piele plini, bine legați, în urmăre când altul noaptea, până în deal la posta lor i-au dus. Unde deslegându-i năcăjiți, în loc de taleri potcoave turcești au aflat¹⁴¹. Întâmplarea a rămas de pomină. S-a găsit de cuviință să fie informați și superiorii: „Și obrislaintnant au scris“. Martin avea însă să ajungă renumit pentru vitejia sa în războaiele cu francezii când va fi și decorat¹⁴². Mărturisim că ni se pare destul de suspectă tăcerea lui Stoica față de această faptă. A găsit însă cu cale să noteze întâmplarea cu potcoavele turcești care îl pune pe Martin, și de fapt, pe toți Călțunii, într-o lumină oarecum caraghioasă. Greu de spus dacă a fost ceva premeditat mai ales că tot de la el aflăm pățania tragică a altui Călțun, în care el, Stoica, apare în calitate de om de încredere: „Din Tarigradu, carte, frăitărul Craciun Călțun di la Corni, rob, îmi scrise cum trăiește, că-i viu¹⁴³. Militar a fost și Ilia. Era caporal și se mândrea cu rangul său pe care nu-l trecea nicio dată cu vederea chiar și când ajunsese de domeniul trecutului. Isprăvile sale de război le-am relatat deja. Între cei doi consăteni, Ilia și Nicolae Stoica, relațiile n-au fost din cele mai bune. Este semnificativ faptul că în *Cronica* sa, care știe toți popii, toți dascălii, toți căprarii, lume multă și mărunță, Stoica nu spune nimic despre Ilia Călțun care, dincolo de orgoliile sale, nu era un fitecine. Urmând un destin ciudat ajunge să schimbe pe sutană mundirul cătănesc: „La anu(l) 1794, 1 săptămână a postului am venit preot mai întâi eu, Ilia Călțun, din starea căprărească, în satul Pârvova și filial Lăpușnicel...¹⁴⁴. Deși ar fi vrut să vină în satul său n-a izbutit și va muri în Pârvova. Dar iată-l povestind cu aplecarea lui pentru cronologii, toată tărășenia: „Întru acest sat, Pârvova, au fost mai întâi preot Curia Rușca venit din Luncavița la anul 1764 de cariu a murit în răzmerița turcului, la Temișvar la anu(l) 1788 fugind. A 2-lea (...) Andrei Drăgănescu născut în Corni iară de moșie din Țara Rumânească, de la Peșteșeniu, au venit la Pîrvova și au fost pîn la anu(l) 1794 apoi iară să dus(ă) la Corni. Al 3-lea, eu (...) Ilia Calzun iară din Corni născut și lăcuiitori din starea de unterofițer de pedestraș(i), am căpătat treapta preoției în anu(l) 1794 și la *Pârvova fără dreptate am fost rânduist* (...). Aceasta s-au scris spre pomenire de a să ști. Pârvova în 26 Ian(uarie) 1809. Ilia Calzun...¹⁴⁵. Așadar o nedreptate care-l amără și peste atâția ani! Vinovat îl va fi găsit pe Nicolae Stoica care era deja în 1794 protopop la Mehadia. Despre copilăria și tinerețea lui, cu excepția episoadelor de război, nu știm nimic. Ceva școală trebuie să fi avut. A fost probabil, dat fiind rangul de subofițer, absolvent al școlii triviale din Mehadia unde predarea se făcea în nemțește. Așadar poseda o limbă străină, limba de comandă a regimentului bănățean. Știm că a avut doi feciori, Ilie și Petru. Pe acesta din urmă îl însura în 1815: „În anu(l) 1815, noiemvrie în 7 am însurat pe fecioru(l) meu, Pătru. Frate-său, Ilia, n-au fost la veselia lui ci la Verșeți pentru a căpăta preoția¹⁴⁶. Erau vremuri grele când, la sfârșitul răzmeriței franțuzești, mai venise și o secetă

cumplită. Și tocmai atunci Ilia trebuise să facă cheltuieli mari. La toate a trebuit să se descurce singur: „... de la nime un ajutoariu în bani sau în ceva n-am avut și în așa fel de mare foamete ce-au fost!”¹⁴⁷. De notat că fiul care-i purta numele a fost o vreme învățător în sat: „În anul 1810 am început a fi învățători în Pârvova...” nota el alături de însemnările tatălui. Și peste alți doi ani va însemna în aceeași calitate: „I. Călțun învățători în satul Pervova la anul 1812, februarie...”¹⁴⁸. De altfel slujba învățătorescă avea să rămână în neamul Călțunilor până dincolo de veacul al XIX-lea. La 1863 mai semna un „Ilia Călțun național învățători”¹⁴⁹. Necazurile aveau să-i mai dea târcoale dar se va descurca totuși. În 1819 anul fusese bun dar s-a întâmplat ca molima să-i lovească familia: „În anu(l) 1819 am făcut cea de sus casă cu pimniță și nu cu căsoane. Și roadă au fost, numai prune nu! Și au murit în acel an din casa me, 3, adecă: Mărie muierea lui Păun și fecioru(l) lui Iancu și o fată, Ana...”¹⁵⁰. Peste doi ani numai avea să-și reia activitatea de constructor: „În anu(l) 1821 am făcut casa cea de zid, în 3 luni, și m-am mutat în ea”¹⁵¹. În 1826 avea să piară. Un fiu, tânărul Petru, notează întristat: „În anu(l) 1826 martie, în 4-lea, au răposat parohul satului Pervovii, Ilie Călțun, de 62 de ani de bătrân, îngropat la biserica cea bătrână (...). Scris-am eu, Petru Călțun învățător...”¹⁵².

Când însemnările sunt făcute de personalități — semn de rămânere în tradițional — sau se referă la ele, importanța lor crește. Sunt relevante momente biografice care altfel ar fi rămas poate definitiv neștiute. Numai însemnările certifică rămânerea lor în tradițional, că se exprimau într-o manieră proprie satelor cu toate că, în același timp, propovăduiau modernizarea. Erau deci, într-o anumită măsură și oameni ai satelor căroră li se adresează și unde mulți aveau să se întorcă. Rădăcinile tuturor erau la sat. Li cunoșteau deci, și îi respectau legile.

Incluse însemnărilor cu caracter personal, aceste însemnări, au un vădit spor valoric în ambele sensuri: al informației și al semnificației.

O autobiografie a rămas de la Mihail Martinovici Roșu. Din fericire pentru că despre viața acestui iluminist bănățean se cunosc, din alte izvoare, puține lucruri: „Sunt născut la Anul 1750, Ianuarie în 4, miercuri la 6 ceasuri dimineața. Iară la anu(l) 1763 am început a învăța carte la popa Barbul, apoi la (l)764 a(m) mers la Timișoara și apoi au murit Nicolită care au fost fiul besarici(i) Timișori(i), deci episcopul Vichentie Ionovici m-au pus pre mine, nevrând eu, până la 1794, noiembrie în 4. Și apoi am lăsat slujba de bună voia mea și am eșit din cetate la acest sat întru care m-am și născut. Mihail Martinovici (...). Scrisă cu mâna mea”¹⁵³. Ultimele cercetări au permis anumite întregiri cu privire la personalitatea sa. La Bocșa a fost identificată o carte care i-a aparținut, Evanghelia din 1797¹⁵⁴ iar la Biblioteca Academiei a mai fost găsită una. Semnează pe fila de titlu: „Mihail Mar(tinovici) din satul Jadani slujitori în... Timișoara”¹⁵⁵. Înainte vreme fusese proprietatea unui logofăt muntean: „Dăruitu-mi-au această cărțuie fratele Miha(i)lo(v)ici Petru Dragotă ca să-m(i) fie de citanie și am scris ca să știe, fev(ruarie) d-ni 16, 7218. Pădure Log(ofăt) ot Crețulești”¹⁵⁶. Prezența ei în Banat în mâinile lui Martinovici ilustrează nu numai un moment de solidaritate culturală românească ci și o dovadă a faptului că, în bibliotecă, acesta deținea, cu pasiunea bibliofilului, ediții valoroase, mai ales iviriene. Afir-

măm acest lucru având dovada că Roșu a dispus de un alt monument al culturii noastre vechi, *Indreptarea Legii*, Târgoviște, 1654: „S-au cetit această pravilă de la începutu până la sfârșit de-a rândul (...) Mihail Roșu din Jadani, 1820, aprilie, 1820⁴¹⁵⁷. Recent a fost descoperită o altă tipăritură de la Buzău (de astă dată) care i-a aparținut, cum deslușește o însemnare păstrată, din păcate, parțial: „Mihail Martinovici... din Jadan(i) ... în 1804, octomvrie 27⁴¹⁵⁸. Nepotul său, învățătorul Petru Roșu care-l va întreține la bătrânețe, face și el o însemnare: „Ca să se știe că la anu(l) 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823. Adecă la Ianova am fost 3 ani învățător iară la Murani 6 ani⁴¹⁵⁹. Deci Mihail Martinovici Roșu s-a întors, după răstimpul petrecut la Ianova (1814—1817) în satul natal, Murani, nu din alt motiv, ci pentru că acolo s-a mutat nepotul său în grija căruia s-a aflat până la moarte, în 1822. Prin aceste însemnări începe așadar să se contureze cronologia unei existențe de excepție.

Nicolae Stoica de Hațeg este unul din cei care și-a notat autobiografia în manieră rurală. Fără inscripțiile risipite pe cărți nu ar fi posibilă restituirea, fiindcă *Cronica*, sub acest aspect, este incompletă. Dispariția sa a fost puternic resimțită de contemporani între care se bucura de respectul datorat înțelepților. Evenimentul a fost notat cu respectul cuvenit și cu certitudinea că era obligatorie reținerea sa în scris. La Plugova o notă scurtă transmite data exactă a morții lui Stoica indicând și locul unde a fost înmormântat: „6-lea ianuarie, anul hăsta, (1)833, întru D(o)mnul răposă d(o)mnul protoprezviter al nostru, Nicolae Stoica de Hațeg; și în 8 această lună l-am îngropat la bisărică în Mehadia, sub boaltă (...) duminică (...) Gheorghe Vlăduceanu paroh Plugovei⁴¹⁶⁰. A fost, indiscutabil, o personalitate de excepție, un om stimat, poate chiar și temut puțin. Dispariția sa a fost consemnată la locul cuvenit. Iată, la Cornea, satul nașterii sale, o scurtă însemnare cuprinzând și o informație referitoare la Ioan Thomici, alt iluminist al Banatului: „Precum să știe că părintele protoprezviter Nicolae Stoica au răposat în 6 dechemvrie (1)833 și până (la) 24 Iunie 1833 au fost administrator domnu(l) protoprezviter Ioan Thomici al Caransebeșului...⁴¹⁶¹. Semnificativ pentru prestigiul lui Stoica între contemporani este faptul, că aceștia plasau evenimentele importante din viața satelor în „vremea părintelui Nicolae Stoica“. De pildă: „... în zilele acestea este (...) domnul protoprezviter Nicolae Stoica în Mehadia. Însemnate în luna februarie 17, 1800⁴¹⁶². Tot așa la Cornea: „... în zilele înălțatului împărat și crai Franți I (...) și în bunele bătrâneată a părintelui prota Nicolae Stoica (...) scrisă spre ținerea aminte prin smeritul Ignatie Valia (...) (în) Cornea în 19 iulie 1829⁴¹⁶³. La Plugova s-a găsit o carte cumpărată din biblioteca lui Nicolae Stoica. Pe filele ei a rămas înregistrat destinul tragic al acesteia: „Plugova în șasă martie 1833. Samuil Dragulescu n(a)țional învățător în Plugova, am cumpărat această Pedagogie de la învățătorul Samuil Popovici din Mehadia iară el au cumpărat de la lizitație după moartea smeritului D(omnului) protoprez(viter) Nicolae Stoica de Hațeg din Mehadia⁴¹⁶⁴.

Relații autobiografice lasă pe o carte un personaj dintre cele mai interesante, și din păcate, dintre cele mai puțin cunoscute, Ioan Munteanu. Opera sa stă sub semnul luminilor iar nota rămasă sub cea a tradiționalului: „A lui Nicolae Munteanu apoi a lui Ioanne Munteanu

numit Popovici; deci a lui Ioanne Munteanu parohul Pobdei în comitatul Torontal până în 1832 și în 1834 în Vilagoș și comitatul Aradului în 1840 în Dijir apoi, în 1841 în Cocat, apoi în Deta, deci în 1847 în Sarcău comit(atul) Bihari. În 1848/1849 capelanul Stabului General a generalismului Iosif Bem locumtenente kampe mareșal al oștilor maghiare în Transilvania¹⁶⁵.

Din păcate s-au pierdut cărțile care adăposteau inscripțiile familiei preoțești Sârbu din Rudăria, familie din care a descins marele istoric Ioan Sârbu. Însemnările au fost totuși conservate într-un text datorat bunicului acestuia care le-a sesizat importanța copiindu-le dar tot pe o carte, așadar continuând tradiția și aceasta în 1874: „Câte sunt scrise cu mână întru această carte de mulți ani sunt scrise în alte cărți, ci acu de noi s-au mutat aicea. Rudaria în 23-lea ianuarie 1874, Ion Sârbu paroh¹⁶⁶. Este, după câte știm, pentru prima oară când însemnările pe cărți sunt folosite pentru a scrie cronica unei familii.

„Spre aducere aminte despre neamul nostru de unde se trage și până unde am ajuns, adecă: Pre cum povesteau bătrânii noștri, popa Chirilă, precum neamul nostru se trage din Serbia, de pe Valea Timocului, numele satului nū-l știu. Acolo au fost familie mare, însă și un preot, popa Emanuil Manoilea i-au zicând. De vo revoluție ceialaltî fug în Țara Românească se așează la un sat Vânu Mare, iar preotu cu gloțele lui rămâne în satu lui! În Țară șezură ei multă vreme, poate fi mai mult decât un veac, căci și-au făcut moșii, moară și altele, încă și un preot iarăși au fost făcut, l-au chemat Nicolae. După ce s-au înmulțit, preotu iar au rămas în satul lui, dar ceialaltî au trecut la Cladova, iar de vo răscoală și aci s-au așezat moșu Stoicu și tata moșului nostru aici au murit. Iar moșu Stoicu înmulțind gloatele lui își face un preot pre popa Dimitrie. Iancu, moșu nostru ieșind de căsătorie și văzând că acolo nu va putea trăi cu ceilaltî, pune șaua pre nescar epe și ia pre mumă-sa și trece în țara asta și coboară în Rudăria. Și s-au așezat prângă chinez, vrun Pătru Cociaș, și șade un an. După aceia chinezu văzând că-i om bun, cu minte bună, îi dă fata lui, Brăileanca, și-i face casă, și face cu fata patru feciori, pre Novac, Iovan, Chirilă și Lazăr. Apoi fiind învățat cu preotia dă pre Chirilă la școală, învață și-I face preot în Rudaria, și au preotit 68 de ani (ca) preot. După aceia el face încă iar patru feciori, pre Dumitrașcu și încă trei. Pre Dumitrașcu l-au învățat și l-au făcut diacon, Episcopul Iosif Șacabenta în anul 1796. Apoi moșu popa au trăit până în anul 1824, noiembrie în 14. Iară feciorul lui, diaconu, tatăl meu, au murit în 9-lea august 1830. Acu tatăl meu diaconu încă patru feciori făcu, pre Ioan și încă trei. După aceea episcopu i-au dat parohie în Cornea și una în păurie. El văzând că au cam îmbătrânit, încă și multe rezmeriți cu Franțuzu era, n-au vrut a se duce nici la una, s-au mulțumit văzând că-i cam bătrân dar și copii are, nu-i luvă și să se ducă! Acu eu am fost vo doi ani dascăl, dar și cătană mă pusără. Apoi când veniră cătanele de la franțuz, în anu(l) 1809, se rugară țăpăn de oberșter Mihailovici și lăsă a mă duce în Vârșeț la școală ca să învăț teologia și ducându-mă am început cu inimă și cu tot îndemnul a învăța și fiind hai vro doi ani pace, episcopu Petru Vidac mă sfintii în anu(l) 1812. Și slobozii școala. Acas ca preot, luai armele și le dusăi la companie. și le predai. D(omnul) căpitan Goici se

răsă văzându-mă preot cu armele pre cal. Îi mulțămii și plecai acasă. Slujii 62 (de) ani cu tatăl meu, el preot, eu diacon, de la anu(l) 1812 până la moartea lui în anu(l) 1830, august în 9-lea. Iară eu având 5 copii din care unul a murit în matematică, unu a murit în Italia. Cel mai mare fecior, popa Voin, e sfințit de domnu(l) episcop Iosif Raiacici în anu(l) 1837. Al doilea fecior, popa Meilă, a fost sfințit de d(omnul) episcop Ștefan Popovici în anu(l) 1847 și-i paroh în Rudăria. Al treilea fecior, popa Iacob, tatăl copiatorului acestor șire, născut la 1833, e sfințit de episcopul Emilian Chenghelaț, după ce a slujit ca dascăl în Prilipeți în anul 1850, iar ca preot slujește pînă azi în Rudăria. Acu iar vin să mă întorc la Cladova. În răzmerița turcească la anul 1788—1789, tata meu, diaconu(l). Dimitrie fiind cătană au fugit la Cladova de au șezut o vară în cortel la moșu Costa, la neamul lui. Acel moș au avut un fecior, Dimitrie, pre acesta mai amănat iar l-au preoțit, care în revoluția ce făcuse turcii cu Karai George în anul 1809, fugiră de turci toți țărani pre lângă Dunăre, pe la Moldova și trecură prin Almăj iar la turci. Popa Dimitrie veni la noi, la neamuri, șezu două zile la gostie, încă și la biserică cu dânsul am fost, apoi ducându-să în Cladova l-au făcut protopopă. Au trăit mulți ani încoace, apoi am auzit că a murit. Ion Sârbu, paroh în Rudăria, 1872⁴¹⁸⁷.

Tradiția s-a menținut și în privința însemnărilor autobiografice pe cărți, însemnări aparținând unor personalități ale culturii noastre. Ultima este cea a folcloristului George Cătană. A fost notată în anul 1931 pe un *Octoih* din 1826 aflat la biserica din Valeapai.

5. Istoria instituțiilor

a) Biserica

Biserica era locul în care se păstrau cărțile, unde se făceau însemnările, centrul spiritual al satului. Preoților, ca slujitori ai bisericii le aparțin multe însemnări, în orice caz cele mai bine plasate, cele mai „la vedere”. Este deci vorba atât de prestigiul instituției ecleziastice și a oamenilor săi dar și de un firesc al lucrurilor.

Evenimentele legate de biserică, de la ctitorire la împodobire și de nații, au fost consemnate cu sânguință. De altfel chiar însemnările privind cumpărarea cărților se făceau din dorința de a fi recunoscut gestu donației către biserică, de a se populariza și lauda. Este ușor de înțeles amplasarea lucrurilor în cazul înălțării unui sfânt lăcaș. Cu acest prilej se întocmea un document care relata în amănunțime cum s-a întâmplat totul și care a fost contribuția fiecăruia. Acesta se așeza apoi într-o talniță pentru a se păstra și a fi ferit. Așa s-a procedat la Borlovenii Vechi în 1824 și vom cita la locul potrivit această însemnare, dar și la Parta în 1851 și probabil în alte părți pe care nu le știm. Din aceeași veche convingere cu privire la scriere se apela pentru a eterniza nu la semne materiale megalomane, ci la aparent fragila foaie de hârtie.

Aceeași mentalitate a determinat însă și redactarea unor însemnări cu evident caracter solemn, de obicei pe *Evangelii* și pe *Biblii* (fără însă a fi vorba de o regulă strictă) plasate pe forțături sau pe interiorul

primei coperti. Oriunde și oricând s-au făcut, ele respectă un tipic. „Pentru ca să știe — începe textul de la Borloveni Vechi — când s-au sfințit bisărica satului Borloveni și prin care persoane în vremea aceasta nefiind episcop în eparhia noastră, în Verșet ci numai D(omnul) arhimandrit Sinesie de Radivoevici ca administrator eparhiei și dând el slobozenie d(omnului) protoprezviter Nicolae Stoica din Mehadia au venit de ne-a sfințit pre cinstitul Domn protopresviter în 28 iulie 1824 și cu el au fost preoți: Constantin Giurginea din Petnic, Gligore Pirtea paroh și cu fiul seu Chireac diacon din Bănia, Mihail Drăgălă paroh Prilipețului, Petru Popovici paroh cu diaconul seu, George Serafin amândoi din Patași și alții. Domnii din companie au fost în Prilipeți d(omnul) căpitan Gaitan Cnezici, lăitnant Nicolae Otonoga de fervaltung aici în Borloveni d(omnul) lăitnant Moise Guran care ne-au și fost dat ajutori la biserică în vremea aceasta. Și s-au sfințit cum mai sus am arătat în 28 iulie 1824, prin d(omnul) protoprezviter și cei împreună cu sfinția sa adunați frați, pentru ținerea aminte. Însemnai și aceasta să se știe că mai înainte de sfințirea bisericii noastre, adică în a 8-a zi a lunii iunie 1824 a fost înfricoșată vijelie că au căzut piatra în hotarul Borloveniului și Pătașului așa de mare adică cât un ou de găscă încă și colțuroasă care multe case de acestea și pomi s-au fărâmat. Petrecând această înfricoșată grindină numai un fertal de ceas spre noi dar au stătut pre pământ într-unile locuri, această peatră, trei zile de vară, netopită, oameni și fâmei, păstori cu dobitoace multe au ucis. Supt aceste cuvinte rog pe iubitori de ostăneală, vrednici cititori, ca și numele meu fără de ponos la cetirea în vremea aducerii aminte la cetirea acestora cătră înduratul și mult milostivul Dumnezeu a mă pomeni căci fără de greșeală nu va fi nici un om viu. Și care va cugeta a ști de cei mai înainte îndreptători păstori ai acestei turme cuvântătoare din Borloveni să știe că au fost preot Petru Popovici din Rudăria născut, alții: Trăilă Moți din Borloveni născut, Constantin Giurginea din Petnic, Ilie Miulescu din Domașnea. Și din aceștia dăruind Dumnezeu viața și mie smeritului și păcătosului Iancu Pistrilă și învrednicindu-mă până astăzi a păstori această încredințată turmă scrisei aceste firești cuvinte spre pomenire.

Iar cel ce va pofti ceva mai mult a ști, să caute în mijlocul bisericii de sus de Amvon și în mijlocul bulvanului într-o uieguță pre hârtie scrise de cele trecute arătări. Scris-am acestea în Borloveni în 11-lea aprilie 1825 de mine preotul Iancu Pistrilă paroh Borloveniului care pre mine și pre noi să să milostivească D-nul D(u)mnezeu și să ne pomenească întru împărăția sa, amin!⁴¹⁶⁸.

Cam același lucru, dar mult mai pe scurt, se spune la Parța în Provincia civilă câteva decenii mai târziu: „...spre cetirea sânguitorilor ferind-o năvătămată și păstrând-o în biblioteca noastră cea bisericească a bisericii cei noi ce o am rădicat-o lui Dumnezău noi cu poporul Parții, care s-au început a să zidi în anul 1847 și s-au săvârșit în anul 1851 și în 4 noem(brie) prin noi s-au sfințit și prin protoprezviterul Vladislav Veselinovici, protoprezviterul Temișorii, fiind mai mulți chemați la această țeremonie și diaconi iarăși au fost din Fabric, care cu mila lui Dumnezeu, eu, mulpăcătosul preot, întâiu începui a sluji în seara vedenii și a zice: Bine e cuvântat Dumnezăul nostru precum și fundamentul besea-ricii iarăși prin mine s-au pus, și binecuvântat, unde din porunca arhie-

răului Pantelimon, eu l-am pus în fundament. Am așezat cu frații o flașă plină de zăitin cu scrisoarea ce-i scrisă și în flașă băgată, în ce vreme și în ce an și prin cine s-o rădicat acest sfânt lucru dă care acum dăm laudă lui Dumnezeu, căci am ajuns dă am săvârșit. Amin. Scris-am eu, Ioan Morgolovici par(oh) și namesnic¹⁶⁹.

Evocarea momentului inaugural, ori de câte ori se îmbunătățește ceva la construcție, este un fenomen obișnuit, mai ales în satele grănicerești. Tonul militar, de raport, pomenirea tuturor demnitarilor, a tuturor ofițerilor de la pluton la regiment ține de specificul acesta. La Cârpa nu s-a scăpat ocazia de a se reveni la acest moment glorios în viața unei parohii și a unui preot. Cea mai veche consemnare s-a făcut pe un *Octoih* din 1826, dar a fost reluată pe un *Molitvelnic* sibian din 1849. Ambele sunt datorate parohului Gheorghe Uzonescu. O reproducem pe cea din urmă: „Spre pomenire în vremea cea viitoare la nepoți și strănepoți și tot genul romanesc și de legea răsăriteană greco-neunită. Această de Legea Răsăriteană Greco-neunită sfântă bisărică s-au făcut de iznov în anul 1836/7. Au început fundamentul în 11 iunie într-o Joi Mari și pînă toamna au fost gata și în 3-lea octomvrie în anul 1837 au sfințit-o domnul protoprezviter Ioan Tomici prot(opop) Caransebeșului și cu parohul comonității Simion Zaharievici iar în anul 1857 în timpul în care Măiestratea Sa Înălțatul Apostolicesc Împărat Franț Iosif înteiul stăpânea și a sa Ecselenție Domnul General Comando din Banat Feld Marșal Laitnant groful de Cronberg din Timișoara stăpânea, asămenea ca, comandantul răgămentului Romano-Banaticesc nr. 13, Domnul Obîrșteru Ioan Baiman, comandantul companiei Caransebeșului, nr. 11, domnul căpitan Petru Popovici și ca comandant aceștia comonități, Cârpa, domnul laitnant Mihai cavaleri de Iacobici în stăpânire în sat sta. Mai departe ca povătuitor a sfintei Legi Greco-Neunită și prea înalt Osfințitul Ecselenția Sa Domnul Episcop al Verșetului Emilian Chenghelaț, a domnului protoprezviter al Caransebeșului Pavel Iancovici și a domnului paroh și administrator a comonității Cârpa, Georgie Uzonescu. Iară s-au pre rădicat zidul turnului un stânjen și acoperământul lui cu pleu după cum să vede s-au înălțat și s-au înfrumusătat... sfinteniei și pururea sfintei cruci la vârful turnului s-au ținut în 26 octomvre 1857 în ziua a sfintului Dimitrie prin domnul protoprezviter Gavril Iancovici în privințarea domnului capetan Petru Popovici și a mai multora poftiți preoți și domni cu mare pompă. Deci să aduce aminte că la această prea înfrumusătată și împodobită a sfintei cruci a bisărici(i) Domnul laitnant cavaleri de Iacobici dimpreună cu domnul paroh Gheorghe Uzonescu pre poporeni cu multă trudă i-au îndemnat pentru aceasta să las în scris la următori ca cât această sfântă bisărică va fi, a lor nume să se pomenească și nemuritori să rămână în veac. Amin! Scris-am în Cârpa în 30-lea Octomvrie, George Uzonescu administ(rator) paroh Cărpilor¹⁷⁰.

Cu mult înainte ca la Cârpa să se fi făcut această lungă însemnare, în alte părți s-au notat istoriile, cronologia unor astfel de lăcașuri, adăugându-se și peste generații, dacă era cazul, noi informații.

La Vărădia, în secolul al XIX-lea, oamenii se mândreau cu vechimea bisericii din sat, important centru ecleziastic și cultural al Banatului: „S-au început biserica, adecă zidit, a satului Varadii la anul 1754 și arăn-

gul cel mare care trage 6 măji și 5 funți (s-a cumpărat) cu cheltuiala obștii la anul 1808⁴¹⁷¹.

Mai interesante și mai prompte în a nota sunt totuși satele din Graniță între cele mai active în ridicarea de edificii noi. La Cornereva a rămas o scurtă istorie a bisericii: „S-au început a să zidi bisărica Corniarevei (de la) fundamentul (în) mai, în 20, la anu(l) 1799 prin noi, aceștia doi preoți: Ștefan Munteanu paroh și Nestor Popescu paroh. Și s-au dogătit (la) 1803 și s-au făcut târnosirea în luna sept(embrie) 28, an(ul) 1805 prin părintele protoprezviter Nicolae Stoica al Mehadii, Nestor Popescu, Petru Baros paroh (în) Globureu și doi diaconi: Nicolae Mateevici (din) Bogâltin, Constantin Ursulescu (al) Cornearevii și s-au sfințit însuș(i) (de) domnul episcop Iosif Ioanovici Sacabent în luna avgust 23, 1805⁴¹⁷². La Rudăria datele sunt mai ample și mai amănunțite, strânse cu vădite scopuri monografice: „În 1802 m-am pogodit cu mauer maistor Lorentț Levoald din Orșova cu 32 000 fl. În 1802—1817 septemvrie s-a sfințit locul bisăricii de episcopul Iosif de Sacabent al Vârșetului. În 1805 septemvrie 21 se începu a se zidi. Și se zidi în acel an fundamentul până în fața pământului. În 1806 se zidi până la ferestre. În 1807 se zidiră obada, ostrăcu, un neamț din Bojneac, anume Funke. Apoi nu se lucră 12 ani. 1819 făcu zimții și ceva din turn apoi maistoru se bolnăvi și muri. 1821 pogodii pe Ianoși Suh se zidi turnul, gurcini(i) și bolțile toate. Iarna chemai un timerman, Ludire. Puse turnul de lemn jos, dar și un tișlăr, Ianăși Huba. Făcu ușile și ferestrele și ridicarăm turnu în 26 septemvrie, la mutarea Sf. Ion Botezătorul, ridicarăm sf(ânta) cruce. 1822, iulie 12, sf(intii) mucenici Preculu și Ilarie s-au sfințit, de răposatul domn prezviter Nicolae Stoica de Hațeg din Mehadia și am început a sluji într-însa⁴¹⁷³. La Pătaș însemnarea precizează doar momentul de început al lucrărilor de construcție: „Să să știe că cu ajutorul lui Dumnezeu s-au început această sfântă bisărică a zidi de maistori, din fundu(l) fundamentului. Piatra cea dintâi ce s-au pus la capătul unghiului la luna lui octomvrie în 30 la anul Domnului 1807 într-o Joi la amiazăzi prin mine, Ioan Roșca, parohul Patașului⁴¹⁷⁴. Cam tot atunci și-a înălțat biserica și satul Iablanița: „Să să știe cînd s-au făcut bisărica Iablaniții în 18 zile a lunii octomvrie anu(l) 1825 în ziua Sfântului Apostol și Evanghelist, de protoprezviterul Nicolae Stoica al Mehadii și preoții Nicolae Dumitrescu paroh Mehadi(ei) preotul Constantin Giurginca paroh (în) Petnic și preotul Gheorghe Trailovici paroh Iablanii(i) diacon Dimitrie Maghiar (din) Mehadia. În Iablanița în 18 octomvrie 1825. Gheorghe Trailovici paroh Iablanii(i)⁴¹⁷⁵. Date suplimentare se află înscrise pe o altă carte: „La anul 1825 s-au adăogat bisărica satului Iablanii(i) cu toată cheltuiala ce s-au cheltuit de la început până la sfârșit, bani gata 6 000 fl. februarie 16, 1825. Zaharia Tatuțu paroh (în) Iablanița⁴¹⁷⁶. O altă pagină de istorie ecleziastică dar și de artă s-a realizat la Verendin: „Iată, să să știe că în 22-lea maiu 1839 luni după Dumineca Tuturor Sfinților s-au pus piatra de temei la bisărica în Verendin, de domnul protoprezviter Lazar Radac din Mehadia. Și au fost de față aceștia însemnați preoți: Ilia Calțun paroh și namesnic în Pârvova, Nicolae Tatuțu parohu și asesor din Iablanița, Ioan Bumbacilă, Mihai Grozavescu, Ioan Bumbacilă parohii Teregovii, Ioan Popovici paroh în Luncavița, Ignate Valianu paroh în Cornea, Nicolae

administrator. Și din domni(i) ofițiri din companie: d(omnul) Craciun Vrabete capetan și companiei comandant, d(omnul) grentfervaltung lăitnant Cnoț și station comandant au fost domnia (lui) fr(aitărul) Alecsandru Ilenia, supt stăpânirea prea înălțatului împărat și craiul Ferdinand I-iul și la regement comandante, Rot. Spre ținere aminte în Verendin, în 24-lea maiu, 1839, G. Grozavescu paroh adm(inistrator)⁴¹⁷⁷. Cu ocazia altor intervenții la clădire, notele au fost și ele continuate: „Și în 24 lea septemvrie 1839, într-o duminică s-au rădicat crucea în turn. Și în 1-lea noiemvrie 1841, sâmbătă s-au sfințit besiarica noao prin domnul prota Lazar Radac și domnu(l) prota Iacov Popovici fiind de față mai mulți preoți și domnu(l) grentfervaltung lăitnant Iovanovici și domnu(l) căpitan companiei comandant Popovici. Verendin în 2-lea noiemvrie anul domnului 1841 spre ținere aminte am scris eu aicea, Gheorghe Grozavescu paroh administrator născut din Teregova și venit la parohie în 30-lea maiu 1836⁴¹⁷⁸. Ilia Călțun fiul cunoscutului de acum preot din Pârvova i se datorează înălțarea unor noi lăcașuri în parohia moștenită de la tatăl său. Ca toți ceilalți și el se grăbește să eternizeze evenimentele notându-le, mai ales că avea și merite: „În anno 1839, 8-lea (s-a) pus temelia la biserică în Lăpușnicel prin mine, Ilia Călțun națion(nal) protopres(viter) Meh(adii) și parohul (din) Pârvova (și) Lăpușnicel⁴¹⁷⁹. În anul următor se ivise o nouă problemă la Pârvova, sediul parohiei: „La anul 1840, întru această duminică a mironosițelor s-au oprit bisărica bătrână de a se mai sluji în ea, de a să pomeni să cuvine. Ilia Călțun paroh (în) Pârvova (și) Lăpușnicel⁴¹⁸⁰. Există dovezi că astfel de măsuri de protecție se luau ori de câte ori era cazul. Așa s-a procedat și la Borlovenii Vechi: „Să să știe când au fost Borlovenii administrați la Pătași fiindcă s-au fost oprit arhiereul să nu slujească la bisărica lor că era slabă în anul 1818 și 1819, de excelenția sa Petru Vidac. Spre pomenire m-am subscris, Popovici învățător⁴¹⁸¹. Situația lui Călțun însă era mai grea fiindcă ambele biserici se aflau sub interdicție. Cum s-a descurcat relatează într-o însemnare-rezumat: „În anu(l) 1839 s-au închis bisărica cea bătrână aicea, în Pervova, pren domnul episcop Raiacici în Verșăț și ... până în anu(l) 1840. Și întru acest an au făcut beserică (în) Lăpușnicel, și eu cum am început D(umne)zeiasca slujbă în ano 1843 am slujit bisarica și în Pârvova. Și am mers la beserică în Mehadica, cu Pârvova și Lapușnicel. De a să pomeni! Spre ținere aminte! Ilia Călțun namesnic și paroh (în) Pervova și Lapușnicel⁴¹⁸². Precizările deși nesemnate, ulterioare, se datorează desigur aceluiași: „Annu(l) 1842 am început a lucra la bisiarică și în 1843 am gătat-o. În Pârvova 20 fev(ruarie) am sfințit-o⁴¹⁸³.

În orice caz înălțarea unei biserici era cea mai de laudă faptă a unui preot. Nu este de mirare deci insistența cu care se consemnau aceste evenimente. Ilie Călțun, de pildă, are nu mai puțin de 8 însemnări legate de lucrări și intervenții la bisericile care alcătuiau parohia sa și desigur că nu toate s-au păstrat! Un exemplu cu totul remarcabil îl dă un preot din Bogăltin, Ioan Radoi, care nu scapă nici o ocazie de a se prezenta în postura atât de onorabilă a ctitorului. Pe 4 cărți lasă o mulțime de însemnări îngrijorat poate că o singură însemnare, pe o singură carte s-ar fi pierdut și deci meritul său ar fi fost uitat. Spre exempli-

ficare vom reproduce tot ceea ce a notat diferențele ca și asemănările între însemnările aceluiași om având relevanța lor:

Evangelhie, Rîmnic, 1784.

„Mai întâi s-au făcut biserică în Bogăltin în zilele preotului Ioan Radoi. Pre diacon m-am făcut (în) mai 16, 1789 și preot m-am hirotonit la Dumineca Mare adevă în zioa Lasatului de săc de postu apostolilor la anu(l) 1789. De biserică m-am apucat în luna decemvrie în 10 la anu(l) 1790 și am sfârșit-o (în) iunie 30, 1791 prin ostăneala robului lui Dumnezeu, paroh Bogăltinului, Ioan Radoi“.

„În zilele preot(ului) Ioan Radoi s-au cumpărat această sf(ântă) Evangelhie și biserica mai întâi în Bogoltin s-au făcut biserica întâi și toate câte se găsesc în trăn-sa după lege, la anu(l) 1791“.

„În satul Bogoltin mai întâi au fost preot preotul Ioan de Țară. Într-un an au șazut și au trecut 16 ani apoi au stetut în parohie preotul Dimitrie Martovici di la Sasca și au stat preot 8 ani și au murit la anu(l) 1788 în răzmeriță și biserică n-au mai avut iară după moartea lui au stătit preotul Ioan Radoi în anul 1789 de vreme ce au căpătat darul preoției îndată au început a îndemna pre parohialnici și cu multă strădanie a-i învăța pentru ca să facă sfânta biserică și la muncă i-au întorsu de s-au apucat de ea mai vartos cu rugăciunea cătră Dumnezeu și cu aducerea la grație și a lucra de rost cu lucrători au început a lucra în decemvrie 10 anu(l) 1790 și au sfârșit în iunie anu(l) 1791 și așa în zilele acestui preot s-au săvârșit sfânta biserică. Preot Ioan Radoi paroh (în) Bogoltin“.

„Biserica și toată podoaba ei prin truda preotului Ioan s-au făcut și bradul care e în curte iar preotul Ioan l-a pus cu mânele sale“.

„Neîncetând eu, preotul Ioan Radoi a învăța și a îndemna pentru sfânta biserică a se face și s-au și făcut mai întâi în Bogoltin la anu(l) 1791 și cu cărțile și îmbrăcămintele s-au împodobit biserica. Radoi paroh (în) Bogoltin“.

Strastnic, Blaj, 1753.

„Această carte s-au cumpărat cu bani sătenești în luna lui aprilie 1790, la biserica satului din Țara Rumânească, în răzmerița neamțului cu turcu(l) prin mine, robul lui Dumnezeu, preotul Ioan Radoi. Și biserica iară atunci s-au făcut mai întâi iar prin ostăneala me, a celui mai smerit preot, Ioan“.

Biserica s-au făcut mai întâi în Bogoltin și cu toată podoaba ei, la anu(l) 1791, prin preotul Ioan Radoi în zilele acelea“.

Psaltire, Rîmnic, 1764

„Întâi s-au început a se face sf(ânta) biserică și s-au primit sfântul antimis la anu(l) 1796. Biserica s-au făcut la anu(l) 1791. Ierei Ioan Radoi“.

Antologhion, Rîmnic, 1786

„Această carte s-au cumpărat când s-au făcut biserica mai întâi în Bogoltin că acest sat niminea nu știe cînd este făcut și biserică n-au mai avut, nici preot lungă vreme să șadă n-au șazut fără numai preotul

Dimitrie Martovici au șazut 7 ani. Acela au șazut mai multă (vreme) fără biserică și mulți stăpânitori s-au cercat cu aceștia creștini ca să o facă biserică și n-au putut folosi nimic cu creștinii aceștia. Cercat-au căpitanul Terzici mai întâi, apoi căpetanu(l) Jivanovici și preotul Dimitrie. Iară fiind ... preotu(l) Ioan Radoi moșnean din sat, căpătând (preoția) în vremea răzmeriții, la anu(l) 1789 îndată, cu ajutorul lui Dumnezău, începu cătră creștini, pentru biserică a-i vorbi și aduce aminte. Și să dusă prin Țara Rumânească căpătând cărți. Și de multe ori mersă pre picioare prestă munți și nu erau casăle chitite. Apoi începu a întări pre ei cu cuvântul lui Dumnezău pentru a fa(ce) biserica. Iară ei când auzea, la puțin, ei le era ... cei mulți foarte rău le părea și foarte tare hulea pre preot auzind de biserică și răspundeau că ei nu vor vinde pruncii lor ... biserica și alte multe huli răspundea asupra lui Dumnezău și a lui iară preotu(l) ruga pre Dumnezău și întărea cu cuvântul și îndată pre creștini(i) ce-i ce-l ascuta și au rămas la pădure și după ... cei necredincioși crezură în Dumnezău și în biserică iară plecă ... nu le-au mai putut aduce nici n-au lucrat la biserică ... adusă fără voia lor maistor din Țara Rumânească și au început lucrul ... în 10, 1790, s-au isprăvit în iunie 27, 1791 și ... făcea în biserică preotul răcnea ca lei asupra lui ... crâșnic și epitrop și ei iară mânia avea. Iară preotul Ioan și pre urmă satu(l) Bogoltin n-au vrut că ce cheltuială ... biserica așa s-au făcut, cu bani puțin! ¹⁸⁴.

Prin pagina de mai sus, Ioan Radoi se alătură lui Ilie Călțun ca un posibil cronicar, povestitor capabil să redea în scris evenimentele vieții sale și ale comunității. Nu trebuie trecută cu vederea evidenta influență a lecturilor în efortul de a se prezenta pe sine ca un apostol într-o lume agresivă, aproape păgână. Sunt exagerări din dorința de a spori importanța faptei sale. Modul în care o face trădează existența idealului, a unui ideal misionar, creștin.

Deși își atribuie aceleași merite ca și Ioan Radoi dar într-o zonă preponderent industrială încă de pe atunci, tonul însemnării lui Simeon Popovici este altul, mai moderat. Există un firesc al lucrurilor înțeles și expus în faptele relatate. Și le asumă ca un merit dar și ca un lucru normal pentru un preot: „Iunie 24 anu(l) 1795 sunt hirotonoșit de preot în sfânta bisărică a Gaiului Mare prin blagoslovenia episcopului al Verșetului. Ioan de Sacabent, în 22 lui septămvrie anno 1795 fui rânduit de paroh în Cuptoare, iară în anu(l) 1805 iunie 15 fui rânduit iarăși eu paroh în Franț Dorf adecă în Văliug prin rânduiala episcopului celui mai sus. În aceștia doi mai sus zisă sate neavând până în mergerea mea acolo nici preot paroh nici bisărici și așa făcând eu în aceștia 2 sate 14 ani puind puținică ostăneală să făcură în mâne satele câtă o bisărică. Mă rog cetitoriule să nu i-ai în dășart unde ziș sau mă lăudai că făcui 2 bisărici, sunt întru nădejde că știți ce poartă lăcomia în traista ei. În anu(l) 1809, mai 18, vinii dă paroh în Cacova ...” ¹⁸⁵.

Celor care au ctitorit, firesc, li s-a arătat recunoștință. La Căvăran, de pildă: „Sfârșitul preot Theodor au trăit pre lume 82 de ani și au slujit s(fânta) bisărică a Cavarănilui ca paroh, 32 de ani și s-au mutat din lumea vremelnică în cea vecinică în a(nul) 1847, februarie în 23, Dumnezeu să-l erte! În sfârșitul vieții sale s-au făcut biserica. Întâi sfinția sa

au slujit întrân-sa. Bisărica s-au săvârșit în anul 1842, 1 avgust. Gheorghe Mariniscu paroh Cavaranelui¹⁸⁶.

Oamenii bisericii, preoții, sunt și ei cuprinși de frica uitării, de sentimentul că doar scrierea numelui pe o carte ce va rămâne urmașilor este o șansă la pomenire. Consideră că este o datorie a tuturor urmașilor în demnitate să-și pomenească înaintașii. S-au păstrat multe asemenea însemnări din care răzbate adeseori îngrijorarea, o stare vecină cu disperarea. Vom exemplifica cu cele rămase pe tipăriturile aflate odinioară în biserica din Domașnea relevante în a descoperi trăirile ce îndemneau la scris cinul preotesc. În anul 1788 s-a stins parohul Domașnii, Nicolae Popovici, prilej de punere a problemei: „Preotul Nicolae Popovici din Teregova s-au mutat din lumea aceasta la anul 1788 în luna lui aprilie 25 și s-au îngropat joi, a doua săptămână după Paști în 27 aprilie și la petrecania lui am fost aceștia preoți: eu, Dimitrie Petrovici paroh Domașnei, preot Ioan Roșcovici din Pârvova, preot Rafail din Mehadica, preot Mihail din Teregova, preot Gheorghe din Feneș. Aceștia frați l-am slujit pe fratele nostru paroh de multe ori am căutat împreună și am slujit sfântul jertfelnic și aveam mângâierea la multe călătorii și acu s-au depărțit de noi, Dumnezeu să-i ducă sufletul întru lăcașurile dreptilor, amin! În Domașnea, 29 aprilie 1788. Dimitrie paroh Domașnii¹⁸⁷. Peste mulți ani însemnarea aceasta, și altele, stârnesc aplecarea la scris a unui diacon, din Domașnea și el, punându-ne astfel la dispoziție două substanțiale informații despre anatomia unui sentiment: „Preotul Nicolae Popovici din Teregova s-au răposat în anu(l) 1788 în aprilie 27 când și eu cel mai din jos iscălit m-am născut pre lume de care acum am ajuns de am cetit scrisoarea părintelui Dimitrie Petrovici întru care scrie de moartea sfinții sale a părintelui Nicolae Popovici dar și părintele Teodor Bumbăcilă din Teregova au fost acești următori preoți și diaconi namesni(c)i Nicolae Popa, Chiriac Pepa, amândoi parohi în Domașnea, părintele Constantin din Rusca, părintele Petru din Verendin, Păr(intele) Dinitrie din Luncavița, din Teregova părintele Ioan și păr(intele) Petru Bumbăcilă amândoi frați și Iosif Pepa diaconul Domașnii, Mihail Grozavescu, diaconul Teregovii prin care cu cinstă au fost îngropat. Domașnea în 30-lea avgust 1807. Iosif Pepa diacon și învățătoriu tinerimei Domașnii¹⁸⁸. Peste două decenii Iosif Pepa mărturisește aceiași trăire dar de astă dată mai implicat, mai direct, mai clar, simțindu-se cel ce va urma: „Pentru pomenirea la următorii mei frați preoți și eu cel de jos cu smeritul nume scris, preotul Iosif cu aplecata și frățearca dragoste mă rog să mă pomeniți în sfintele jartfe căci și eu m-am trudit a împlini rugămintea răposatului părintelui Dimitrie. Și eu robul lui D(um)nezeu între preoți cucernicul preot Iosif fiind slujitori s(intei) bisărici și paroh în satul Domașnea. Văzând cine au cumpărat această carte cu slujbele lunii noiembrie și văzând și pre cel ce cu scrisoarea s-au ostenit adevă pre răposatul părintele Dimitrie am zis după rugăciunea afintii sale și l-am pomenit precum dânsul s-au rugat următorilor săi frați preoți: Dumnezeu milostivul să erte și să pomenească pre cel ce au cumpărat această carte întru împărăția sa cea cerească să-l pomenească. Am scris aici în Domașnea în 20 noiembrie 1826 anul D(o)mnului Iosif Pepa fiind paroh Domașnii și filialului Canicii¹⁸⁹.

Câteodată, cazul lui Ioan Rădoi poate fi și el citat, preoții foloseau filele cărților publice pentru a-și face cunoscute opiniile despre colectivitatea în care trăiau despre raporturile ce se stabiliseră cu ea. Uneori tonul era polemic. Așa s-a întâmplat la Tincova unde se poate reconstitui un adevărat „caz”: „Parohia aceasta a Tincovei pentru preoți au fost foarte grețoasă, adică din partea poporenilor, căci precum m-am adevărit trăind în mijlocul lor dar și din protocoalele matriculelor m-am convins că, mai de la 100 de ani încoace toți preoții aci orânduți au fost de poporeni(i) lor înșalați apoi după natura preotului, ori cătră prihana beției, ori a lotriei, ori a curviei și a zeci de prihăni traș(i). Și pentru aceia, cum am zis mai sus, puțini ani în a lor mijloc au viețuit ci ori au schimbat parohia sa, după faptele lor judecați cu urgie precum s-au întâmplat cu fostul oarecând pr(eot) Constantin Popovici în 15-lea ani de slujirea sa. Iară după acela, Ioan Ianoșel pre care iar în a 15-lea an a slujirii sale cu multe intenții și päre ne putându-i afla vre o faptă de crimă ce prin altele multe l-au făcut și bica satului, iară dânsul ne vrând să-și schimbe parohia și a face voia pismateregilor își pusă prin gută capăt vieții sale în anul 1836¹⁹⁰. Continuarea, în definitiv o tradedi, o aflăm de la tatăl victimei: „Fiind și eu preot din luna avgust și anul 1788 în parohia Zorlențiului Mic, 23 de ani, am spujit și aicea în Tincova 2-lea ani am fost administrator și am mers la Rusberg 11 ani am slujit. Apoi fiindcă au murit feciorul meu, Ioan Ionășel parohul Tincovei și au udit 2 copii de el, săraci, am lăsat Rusbergul și am venit aicea, în Tincova. În anul 1788 în 23 avgust mi-a preoțit și acuma 1839 în 18 iunie, toți anii preoției miale 52 de ani pân acuma și când m-am preoțit am fost de 20 de ani. Deci acuma înainte Dumnezeu știe cât voi mai viețui zile triste și cu necazuri și cu necazuri și toți anii vieții miale 72 de ani, deci ustănia și durere. Mâna va putrezi iară scrisoarea va rămânea și cei ce veți ceti să aveți sănătate și ertare de păcate toți. N. Ionășel paroh administrator Tincovii¹⁹¹.

Cele două însemnări de mai sus au determinat o a treia plasată însă intenționat sub cea dintâi contând pe efectul de opoziție: „Iară eu cu fală însămnezi aici că nici un preot de vre un veac nu au slujit această sfântă biserică cât eu, darănici au lucrat spre a lor rădăcinare și deprindere în ceale religioase. Pentru aceia am adus bisărica în laudă, prin facerea turnului din temei, înfrumusețarea înăluntru ei cu pardosirea, cu toate candelile, cu polecandru, cu scamne, cu sfeșnice, cu pahar (potir), cu toate scutecele, teneriu și steaoa încă și un clopot, al 2-lea, ce e mai mare mărirea lui Dumnezeu care mi-au dat acest îndămn, apoi și oameni de aceia pre cari i-am putut îndupleca de s-au lucrat aceștia și adică în 21 de ani a slujirii mele în parohia Tincovii cari acum împlinesc 27 oct(ombrie) 1860, Nicolae Popovici paroh, neavând Tincova bani¹⁹².

Desigur, însemnările preoților rămân, cum se vede în cele reproduse mai sus, sensibile la modificări, la schimbările programului reformist și celui național. Pe ansamblu însă ele rămân strâns legate de tradiție. Canoanele sunt respectate cu strictețe. Vechile clișee sunt prezente în mai fiecare însemnare. Informativ ele sunt bogate, consemnează diferite evenimente dar sunt lipsite de atitudine ideologică, în general de atitudini tranșante. Preoții ca și biserica sunt mai atașați tradiției, mai conservatori în atitudini. În acest punct însemnările lor se deosebesc de cele învățătoarești mult mai deschise.

b) Școala

Însemnările referitoare la școli sunt mai puțin numeroase în comparație cu cele referitoare la biserică. Cărțile școlare s-au pierdut și ceea ce s-a păstrat are origini ecleziastice. Pe de altă parte învățământul cunoaște o creștere semnificativă începând cu ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea și deci învățătorii se vor afirma în cadrul elitei rurale mult mai târziu decât preoțimea. Prestigiul în sânul comunităților era și el incomparabil mai mic. Dealtminteri învățătorii aveau, în comparație cu parohii, o condiție subalternă consemnată în legislația școlară. Pe de altă parte însă aveau acces ușor la cărțile bisericii fie în timpul slujbelor fie la catehizare astfel încât însemnările lor urmează, ca număr, imediat după cele preoțești, mai scurte, mai „dosnice“, plasate în locuri mai puțin vizibile, mai ales pe forțașul II, pe interiorul ultimei coperti, pe manșete.

Pe seama lor se poate reconstitui în unele cazuri, nu puține, șirul dascălilor din școli pe mai multe decenii. La Bocșa, în zona industrială a Banatului, se cunosc trei învățători în perioada 1793—1830. Primul dintre ei ține să arate că era cunoscător al limbii germane: „Cinstiți cetitori cărora veți osteni a ști și a da cuvintele... învățătorului din Bocșan mă însămnezi pentru aducere aminte (...) Stan von der Lehrer 1793“¹⁹³. Cu prilejul cumpărării *Mineelor* de la Buda, face însemnare un alt învățător: „Acest Minei împreună cu celelalte unsprezece s-au adus din Timișoara prin învățătorul tinerimei acestui sat, Gruia Tina, în Bocșa în 18 zile, aprilie, 1809“¹⁹⁴. Se consemna astfel unul din cazurile rare în care însemnarea de cumpărare nu o făcea preotul localnic ci învățătorul. Astfel de cazuri sunt foarte rare în întregul Banat. Ultimul dintre ei, D. Petrovici semna de două ori. O dată era „diacon și învățătoriu (...) în 1821...“¹⁹⁵, iar altă dată, în 1830 doar ca „smeritul învățător“¹⁹⁶. La Valea Bolvașnița, doar pentru veacul al XIX-lea se poate reconstitui șirul neîntrerupt al celor 9 învățători câți au slujit acolo: 1. „... în 11 zile a lui decemvrie, joi, în anul 1802 (...) Dimitrie Ghimboasă învățător...“¹⁹⁷. Peste un an era tot acolo: „... și am scris eu, Dimitrie Ghimboasă tinerimei n(a)ționale învățător. Am scris în 19 zile ale lunii ianuarie 1803“¹⁹⁸. „... în anul 1814 (...) scris-am eu învățătoru(l) Lazar Crăciun fiind eu în Valea Bolvașniței (de) 3 ani învățător“¹⁹⁹. 3. Ilia Vasilescu învățător în anul 1830“²⁰⁰. 4. „Valea Bolvașniței în 21 martie 1841. Giurgi Magearu național învățător“²⁰¹. Semna, tot el, în 1844: „Scris-am în luna lui iunie 1844. Giurgi Magiaru învățător“²⁰². 5. „... 5 ianuarie 1851, fiind învățător în satul Valea Bolvașnița Toma Grozăvescu învățător“²⁰³. 6. „... eu cel subscris fiind învățător comunității Valea Bolvașnița la anul Domnului 1857, 1858, Mihai Blidariu național învățător...“²⁰⁴. 7. „Spre pomenire când am fost eu ca învățător aici în Valea Bolvașniței, anul 1856, Ioan...“²⁰⁵. Acestuia se mai adaugă încă doi învățători cu însemnări nedatate dar aparținând, după grafie, primei jumătăți a veacului al XIX-lea: 8. „Să să știe când am fost învățător, Mihail Gheorghievici aici, în satul Valea Bolvașniței“²⁰⁶. 9. „Să să pomenească această scri-soare prin mine Lazăr Draghicescu învățător“²⁰⁷.

Listei lungi de învățători pusă la dispoziție de *Cronica* lui Stoica de Hațeg, însemnările de pe cărțile din Mehadia le adaugă câteva nume noi care o continuă. Unii erau chiar contemporani. Mehadia are deci o istorie

a ei dar însemnările îi mai adaugă ceva. În 1793 semna „eu, dascălul Pavel Madarovici în 20 iulie”²⁰⁸. În ultimul an al veacului al XVIII-lea școala era deja încredințată altui dascăl: „... Mehadia, în 20 iunie 1801. Scris-am eu Dimitrie Dimitrievici fiind învățător la anul 1801 și care o slujăsc din 1799”²⁰⁹. Spre mijlocul veacului al XIX-lea, deci dincolo de perioada cercetată de Nicolae Stoica sunt semnalate încă două nume: Constantin Tepeniag care semna în 1848 și 1850²¹⁰ și Nicolae Alexa²¹¹.

Mulțimea acestor note (de unde posibilitățile de investigare monografică școlară) se datorează integrării învățătorilor în mentalul colectiv al vremii și al locului. Însemnările lor sunt de fapt însemnări de pomenire prin care încercau și ei să semene tuturor, să treacă în neuitare. Din acest punct de vedere ei sunt datori convingerilor lumii rurale. Oamenii ai cărții, ai scrisului ei îi cunoșteau durată și găseau justificată tradiția. Dovadă stau sutele de însemnări care nu au alt rost decât cel de a populariza numele. Sunt cazuri în care un învățător își nota numele în 2—3 locuri pe o singură carte uneori, am arătat, chiar fără să mai noteze și anul!

Rar, foarte rar, se însemna, ca la biserici, momentul înălțării școlii din sat. Pe de o parte școala ca instituție nu avea nici prestigiul bisericii și nici nu putea fi socotită ctitorie. Pe de altă parte școala aparținea sferei oficiale, cel puțin din momentul reformelor, așadar oarecum desprinsă de tradiție, purtătoarea unei noi ideologii. În sfârșit, sediul școlii, adesea un local foarte modest, nu dădea temei vreunui orgoliu. Din sutele și sutele de însemnări păstrate în Banat una singură consemnează momentul în care școala capătă un sediu nou: „Când s-au făcut școala în Petnic au fost văleatul 1834 fiind eu, subscrisul mai întâi în sat... Petnic, 10 noem(brie) (1)795”²¹².

În schimb sunt destul de numeroase însemnările care dau „amănunte” despre școală, mai ales despre numărul de elevi, la un moment dat. Nu sunt lipsite de o anumită intenționalitate căci astfel învățătorul reușea să atragă atenția asupra efortului său dar și asupra importanței sociale a muncii sale. În acest fel procedează Constantin Trailovici din Iablanîța: „Fiind și eu, Constantin Trailovici învățător în Iablanîța în anul 1818, să știe, care am avut 46 de copii (la) școală”²¹³. Peste câțiva ani numărul lor avea să crească. Învățătorul era însă același: „C. Trailovici t(inerimea) n(a)ționale învățător Iablanîți(i) spre anu(l) 1825 care 55 de copii am în școală...”²¹⁴. Același lucru îl consemna un învățător la Bogăltin: „Scris-am (eu) învățătorul Ioan Cernescu la anul 1820 la 27 aprilie având în școală, la învățătură, 74 de ucenici. Să se pomenească!”²¹⁵.

Demnității și poate chiar orgoliului se datorează o anumită categorie de însemnări pe care n-am mai întâlnit-o la alții, aceea în care învățătorii își enumeră anii în care au servit școala. Ele impresionează în ciuda laconismului prin faptul că pun în lumină o anumită conduită morală, o conștientizare a datoriei. „Iată, eu (...) păstorind turma tinerimei comunității Bozoviciului, anu(l) 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825. Trecând acești 9 ani mă dusăi acasă și iară mă adusăi învățător (în) anu(l) 1829, 1830 și 1831 (...) în Bozovici, 2-lea iulie (1)831. Ioan Stanoievici național învățătoriu”²¹⁶. O perioadă îndelungată a consemnat și învățătorul Stefanovici din Terova: „Szimeon Stefanovici invaczatore szimu din annu(l) 1804 schi acuma in anno 1828 am szcsriszu, 22 iunie...”²¹⁷. La fel Balicovici dintr-un sat de lângă Oravița: „... și am

scrisat eu, Ioan Balicovici fiind diacon și învățător la anul 1800, la 1 februarie până la anul 1819, în locul lui Constantin Motia⁴²¹⁸. Despre Frâncu Gherman știm că a slujit la Lăpușnicul Mare vreme de peste două decenii. Iată-l modest, în 1819: „În Lăpușnicu scriși eu, cel păcătos și greșit înaintea tuturor oamenilor și fiind învățător din anu(l) 1789 (...) Lăpușnic, 19 iunie, Frâncu Gherman⁴²¹⁹. Se pare că a avut și oarecare pauză dar nu cunoaștem pricina: „... prin cererea mai marilor stăpânitori iarăși am înoiit cinstea de m-am căpătat a fi învățător ca și mai nainte la tinerimea acestui sat, Lăpușnic, 6 martie 1816. Frâncu Gherman învățător⁴²²⁰. Ani îndelungați a rămas la catedră și Ioan Imbre din Du-leu: „... și am scris eu, Ioan Imbre fiind învățător în anul 1817, februarie 1. Și m-am repus învățător în anul 1830 de domnul Ioan Mihut crăesc director în Lugoj⁴²²¹.

Adeseori învățătorii trebuiau să accepte slujbe în localități depărtate de casă, unde reușeau să găsească un loc liber. Cazul lui Iacov Oțan și Danil Liuba este relevant: „Am subscris în cartea celui bunului meu preten Iacov Oțan spre vecinică aducere aminte de mine vre-o dată sau de mai multe ori precum cea mai mare, frățescă iubire unul pre altul, în curgere de 4 ani ne cruțarăm prin Arad, Pecica și prin Petriloava, ci cinstea învățăm! Deci când va ceti, pre mine mă va pomeni (...) Scris-am în Măidan 1 noiem(brie) 1847. Danil Liuba învățător⁴²²². La acea dată Liuba ajunsese acasă, nu însă și Oțan pe care în 1846 îl aflăm tot la Petriloava exact în momentul în care, într-un spirit cam mercantil, tocmai făcea socoteala bugetului familial, informație utilă și ea istoricului: „În-sămănarea pentru banii ce am dat de la socru în vremea, adecă în luna Ianuarie în anul 1846, am primit 70 fl. (Am dat) la frati-meu, Gheorghe, 27 fl. (și) 30 cr. în 5-lea septemv(rie) 1846, 4 fl. în 11 noem(brie) 1846 pentru gr(ăul), 37 fl., 20 (cr) (Suma) — 118 fl. 50 (cr.). Din aceștia bani odată au luat frati-meu Gheorghe de la socru — 27 fl. 30 cr. în octom(brie) 1846. Eu am datori(i) 10 fl. 50 cr. Summa: 38 fl. 20 cr. Și iar di acești bani am dat pre masă 5 fl. și am cumpărat vaca cu 45 fl.⁴²²³. Ultima însemnare a lui este datată 1852 și era tot la Petriloava⁴²²⁴. Probabil că nici nu a mai ajuns vreodată la Grădinari satul de baștină.

După terminarea Preparandiei învățătorii căutau o catedră liberă. Adesea însemnările lor pomenesc cu nostalgie reținută dar sesizabilă totuși, locul nașterii. La Milcoveni era, în 1790, un dascăl venit din alte părți: „Eu m-am pus învățător, Avram Popovici din satu(l) Mircovăț în luna ianuarie 8 zile, anu(l) 1790⁴²²⁵. Un absolvent din primele promoții ale Preparandiei arădene ajunge de pe Valea Carașului într-un sat din munții Gugu, în zona Confiniului: „Din Secași, Comitatul Carașovii născut, eu cel subscris învățător la 20 mai 1836, Teodor Grivul învățător din anul 1813 din Arad⁴²²⁶. Cam tot în acele părți ajungea Dimitrie Gurgu venit dintr-un sat dunărean: „... eu, Dimitrie Gurgu, învățător în Măru. Iară născut (sunt) din satul Gornea Liupcova (...) 23 martie 1828⁴²²⁷. Constantin Tincovici ajunge la Petroșnița de la Lugoj lucru de care se vede că era tare mândru: „Constantin Tincovici învățător național în Petroșnița în anii 1845. Născut sunt din privilegiatul oraș Lugoj, în Provințial. Scriș(i) în 9-lea februarie 1846...⁴²²⁸. Evident, dorința apropierii sau a întoarcerii acasă, există la toți. Unii realizau adevărate odisei până să-și poată realiza dorința. Rămâne memorabil drumul încălțat al lui Teodor Popovici: „Eu, nemernicul învățător născut din Iam, la 1800, în

luna martie și fiind învățători în varmeghia Aradului la august 1825, în satul Odvoș 4 ani, și la Căpruț(a) — Monoroștia și Bătușa, patru ani, în anul 1826 și 1827 și în urmă 1828, apoi m-am mutat în Toc la anul 1829 și în anul 1831—1832. Apoi m-am mutat în Bănat în varmeghia Logoju-lui la Cortea în anul 1833 și 1834 și 1835. La anul 1841 am lăcuit învățători în ... am scris spre aducerea aminte cetitorilor. În Ceortea, Teodor Popovici N(aționalei) T(imerimi) învățări. Și toți anii de slujbă, adunați sunt 16!⁴²²⁹. Un hoinar a fost și Nicolae Târziu: „Spre vecinică aducere aminte când am fost ca învățătoriu la Vale(a) Bolvașnița în anul 1855, la Jupalnic în anul 1856—1857, 1858, 1859, Pervova în anul 1860, 1861, 1862, la Lăpușnic în anul 1863, la Iablanița în 1864, Nicolae Terziu ...⁴²³⁰.

Cele de mai sus pun în evidență un specific al vieții învățătoresci, sesizat ca atare, în însemnări, și care s-a păstrat până astăzi — mobilitatea! Cel mai adesea nevoită! Și totuși existau situații în care s-au putut constitui adevărate dinastii învățătoresci confirmând și inversul situației. Așa s-a întâmplat la Sasca, localitate minieră importantă în complexul industrial bănățean, unde slujba s-a transmis de la o generație la alta în neamul Mihailovicilor, vreme de un veac. Primul din lungul șir a fost Pavel Mihailovici: „Scris-am eu, mult păcătosul Pavel Mihailovici diacon și învățător în 29 noem(brie) 1811⁴²³¹. Urmează Vasile atestat prima oară în 1816: „Scris-am eu, Vasile Mihailovici învățător satului Sasca în 13 ianuarie anu(l) 1816⁴²³². Ultima s-a făcut peste trei ani: „Scris-am în 4 octom(brie) 1819 a(nul), cu mâna de țărână și mâna va putezi iară scrisoarea va trăi în veci. Și cine va ceti această scrisoare îl va pomeni (...) Vasile Mihailovici învățător (în) Sasca⁴²³³. Când și-a încetat activitatea nu știm dar știm când a încetat din viață: „Au răposat Vasile Mihailovici în 15 august noaptea la 12 ceasuri și și-au îngropat în 17 la 3 ceasuri după amiazăzi, sâmbătă, în anu 1846 ...⁴²³⁴. În anii 1839—1840 apare în însemnări un alt dascăl: „Scris-am și eu mult păcătosul și între frați mai mic cu o mână de țărână și cu o pană de găină și mâna va putezi iară fiindcă cele lumești sunt trecătoare, că mai bine grijim de cele vecinice de care nu să va mai despărți din nou. Sasca în 2 martie 1840. Matei Balicovici învățător în Sasca⁴²³⁵. Urmează Ignatie Mihailovici: „Scris-am eu, Ignatie Mihailovici învățător satului Sasca Cameralnică, 1843⁴²³⁶. În 1856 el semna o altă scurtă notă: „Scris-am eu, cel din jos subscris în 1 ianuarie 1856 la ziua anului nou spre vecinică amintire și cine va ceti numele meu în va pomeni (...) în Sasca (la) 1 ianuarie 1856, Ignatie Mihailovici învățătorul⁴²³⁷. Era fiul lui Vasile: „Scris-am eu, fiul fostului învățător, din sus numitul Ignatie Mihailovici, în 3 ianuarie 1851, învățătorul satului Sasca Română⁴²³⁸. În 1867 o însemnare aparține unui „Vasile Mihailovici preparand absălvant în Sasca Română (...) în 1867⁴²³⁹. Unul din fii lui Ignatie în 1876 era elev în anul terminal al unei preparandii: „Scris-am eu, fiul lui învățătorului Ignațiu Mihailovici, adecă eu, Grigore Mihailovici preparand spre învățări, în 26 septembrie, 1876, Gregoriu Mihailovici⁴²⁴⁰. Peste un an era la Sasca dar nu știm dacă în calitate de învățător: „Spre eterna memorie îmi subștern numele meu în acest Minai ca nepot (al) repausatului Vasile Mihailovici și eu, feciorul lui Ignatiu Mihailovicu. Scris-am în 3 f(ebruarie) 1877, Grigoriu Mihailovicu preparand absolut și notoriu membru⁴²⁴¹. Ar trebui să pomenim și un școlar din această familie de dascăli, Ioan Mihailovici care

lasă o însemnare făcută după tipic: „Scris-am eu, Ioan Mihailovici cu mâna de țărănă. Mâna va putrezi și oricine va ceti, numele meu va pomeni. Dat în Sasca în 24 martie anu(l) 1845. Eu am scris, Ioan Mihailovici școlarnic“²⁴².

Există, la învățători, poate din același sentiment de slujbaș, de salariat, de oficial în definitiv, tendința de a sublinia că își fac corect datoria, potrivit normelor și programelor aprobate. Învățătorii erau cei mai expuși presiunii reformiste. Ei nu aveau la dispoziție scutul privilegiilor ilire ca slujitorii bisericii. În schimb „beneficiau“ de o legislație extrem de bogată și de un sistem oficial de supraveghere destul de sever. Învățătorul era controlat de inspectori și directori, de preoți și, în Graniță, de comandanții militari. În aceste condiții nu este surprinzătoare insistența asigurărilor că se preda ceea ce era aprobat și cum era aprobat. Chiar într-o însemnare de mai sus doi învățători asigurau că „cinstea învățăm!“. Constantin Trailovici din Iablanița privind retrospectiv, ține să încredințeze, că și-a făcut și el datoria așa cum se cuvine: „Fiind eu în Iablanița în cinste și fără rușine, adecă nerușinat de preoți și de domni și de aceia oameni ci petrecând slujba în pace nouă ani. Am scris, Constantin Trailovici T(inerimei) N(aționale) învățători“²⁴³. Nu întotdeauna însă lucrurile mergeau bine. Iată un astfel de caz: „Această carte iastă a lui Pavel Pistrilă cumpărată de tatăl lui, Ilia Pistrilă, cu 6 florinți de bancă pentru trăbuința me. În anu(l) 1844 am căpătat să fiu ca învățători în Petroșnița. Și am trăit foarte rău cu preotul din Petroșniț(a) cât credeam că apuc lumea de răul lui“. Lucrurile sunt numite mai clar de Pavel Trailovici din Grădinari. El spune răspicat că preda în școală doar ceea ce era aprobat, stabilit de programă: „Pavel Trailovici, normalnic tinerimei învățătoriu și răcomenduluesc normalnica învățătură școlarilor celor mie încredințați“²⁴⁵. Declarația pare să fie, cel puțin parțial, contrazisă de fapte. El este copistul unui sbornic în care a admis doar texte din categoria cărților populare și care firește că nu făceau parte dintre cele aprobate, admise în școli. Tenta moralnică este însă evidentă. Trailovici era un om al veacului său, al veacului și al locului, un tipic reprezentant al elitei intelectuale rurale, aflat în punctul de maximă tensiune al raportului tradiție-inovație. Lecturile sale nu constau exclusiv din cărți populare, lucrul reiese limpede din însemnările făcute pe cărți. Semnificativă este credința sa în valoarea unor hîrtii — „testimonuri și atestate“ — rezultat al viețuirii într-o societate destul de birocratizată la nivelul ei oficial, al instituțiilor. Semnificativă este însă și convingerea că un manuscris trebuie să aibă o prefață în care să se expună crezul personal, să exprime totul: „Dintru pomenirea și zilele prea luminatului și stăpânitorului împăratului nostru Frantiscus I-iul prin răposatul domnul Vasilie Nicolici directorul am primit slujba învățătorescă la 13 zi a lui noemyrie a anului (1)797. Dintru carii ani în cămăralnicul sat Măniom, 6 ani, și 16 în Cacova, cu totul 22 de ani putut-am iubi de oameni și blândețele prăcum celor de înalte stări domni așa și căcovenilor. Afară de aceasta slujbă, 6 ani în monastirea Mesiciului feațale cele sfințite am slujit, prăcum și în Timișoara 2 ani locai pitinter cu cuvioasă cinstire am slujit. De unde testămonurile atestaturile pot adeveri. Întru așa mod pohtesc și următorii miei fii întru această îndeletnicinu-să și vor fi patriei, comunului și aproapelui spre laudă. Și eu mă voi bucura de vederea ziditorului. Însămnat în Cacova 26 aprilie (1)819. Pavel Crașobanul Normal-

nic tinerimii învățători²⁴⁶. Cu doar câțiva ani înainte același om nu găsea cu cale să pună în fruntea manuscrisului său decât clasicul blestem pentru cei care ar fi vrut să-l înstrăineze: „Această cinstită carte iaste a lui Pavel Trailovici din cămăralnicul sat Cacova fiind învățători în satul Măniom. Și cine să va îndemna ca să o fure să i să versă mațele ca lui Arte și să-l bată D(u)mnezău și cei 40 de sfinți, 20 martie annu(l) (1)801²⁴⁷. Așadar la acea dată manuscrisul exista și deci evoluția lui Pavel Trailovici între tradiție și inovație este egală cu distanța dintre cele două însemnări. Trebuie remarcată, în ultima, dorința de glorie a copistului. El dorea să aibă o carte! cu toate atributele ei, mai puțin, din păcate, tiparul. Evocarea școlilor prin care a trecut, a diplomelor obținute este fără îndoială un pasaj impus de această secretă dorință de glorie, de recunoaștere măcar. Este ușor de identificat aceeași stare pe care o degajă predoslovia *Cronicii* lui Nicolae Stoica de Hațeg. Ca și acesta Trailovici balansează mereu între oralitate ca parte a tradiției și scris, esențială componentă a civilizației. Avem dovada că era un om conștient de importanța frumosului în oralitate care nu putea fi decât retoric. Este autorul discursului ocazionat de moartea lui Șacabent și urcarea în scaunul episcopal de la Vârșeț al lui Petru Vidac. Pentru a nu se pierde îl notează pe o carte săvârșind gestul esențial prin care scrierea salvează oralitatea. El era posibil doar într-un teritoriu decisiv controlat de scris: „Dumnezeirea, pre cel de curând răposat, pre D(o)mnul Iosif Ioannovici de Șacabent, din ceste vremelnice la ceale vecinice lăcașuri a-l muta, bine au voit. Iosif nu mai iaste, nici să mai vede! Șacabentul s-au mutat, cine nu va crede!!! Iară acuma ca o floare în staulul oilor răsărind de d(u)mnezeu înalt pre osfințitul D(o)mnul Petru Ioannovici de Vidac Ep(i)scop al Verșetului. Pre carele noroadele bine îl cuvintează și strigă de zice: „Bucuri-să eparhiea văzându-și buna nădejde, care prin păstoritul său D(u)mnezeu o întărește. Fiind arhieriei îndurat, credincios și nălenevos, și turma a-și cerceta, bine a o înfrumuseța. Și foarte mult să silească, biseicile împodobiaște ca pră cel ce au strălucit a fi arhieriu cinstit. În-sămnată în Cacova 21 februar(ie) (1)812²⁴⁸. Discursul nu se poate desprinde de tentația — semn de vigoare a oralității — versificărilor. Remarcăm și clișeul atât de îndrăgit al vieții imaginate ca o floare expusă primejdiilor la tot pasul, care ține și el de tradiție. De o tradiție medievală. Și totuși în permanență atașamentul pentru tradiție este contrabalansat de atitudini ce țin în chip evident de Lumini. Însăși obișnuința de a scrie este una di ele cu atât mai mult ce-a de a scrie imitând tiparul. Este de altfel un semn că tiparul domina spațiul cultural. Raportul medieval a fost inversat. Nu tiparul imită manuscrisul ci invers! Pentru Trailovici frumosul scris este unul tipărit! Acesta este modelul și în momentul în care acceptarea s-a produs, se poate afirma că dominarea culturală este una poligrafică. Scrierea se confunda deci cu cartea, cu tiparul. De altfel chiar ideologia conținută de însemnarea respectivă ține de Lumini. Are, după specificul locului, un pătrunzător iz moralnic: „Omul de omenie și făcătoriu de bine, în tronsul iaste liagea. Că liagia pre nime nu va proslăvi ci fiește carele cu faptele lui ciale bune își va proslăvi liagia lui. Că chemarea nu împodobește pre om ci omul împodobește chemarea sa. Că zice sfânta scriptură așa să luminează lumina voastră înaintea oamenilor ca să văză lucrurile voastre cele bune. Omul de va fi și rău are întru sine spornicie ca să încete de la rău și poate fi rău că pre

unul ca acela preabunul D-zeu îl laudă și la pocăință îl așteaptă. Deci și noi ca niște următori ai lui D-zeu trebuie să-l răbdăm și pentru îndreptarea lui cât va fi cu putință să ne grijim spre lucruri lui cele rele să urâm și pentru că înșul ca pentru un om bolnav și neînțelept să avem durere pentru că așa om îi îndrept nenorocos. Unii oameni să arată la început minunați și ți să pare că sunt răi ci cu cât umblă cineva cu ei mai mult cu atâta mai mult bunătațe află la dâșii. Iară unii la întâlnirea cea din tâiu a-i zice că sunt miere și zahăr însă când îi vezi cu urame apoi despre dâșii le cunoști ceale din lăuntru, singur îți vei face cruce și te minunezi cum ai putut așa tare a te amăgi. Însămnatu-s-au în cămăralnicul sat Cacova 11, anul 1813, august⁴²⁴⁹.

În același spirit și-a continuat însemnările și pe alte volume ale *Mineelor* rămnice: „Mintea mare și înțeleaptă, în sine nici o mânie nu să cuprinde precumu-i viața supt nori, aproape dă pământ dar din sus dă nori e lumină frumoasă, cu sânin limpede. Aceasta să înțeleage omului înțelept care în sine potoliaște mânia sa cu mintea sa cea limpede luminarea sa își arată. 6 Ianuarie 1817...⁴²⁵⁰.

Trebuie remarcat, tot ca un specific, în orice caz ca o trăsătură accentuată a însemnărilor învățătorești, angajamentul lor în cadrul programului național. Desigur, nu este vorba de documente programatice ca faimoasa *Chemare la typărirea cărților românești*... a lui Loga ci de rânduri scrise grăbit în care lucrurile de multe ori rămân la stadiul aluziv. Terminologia chiar utilizată în rețeaua școlară vehiculează expresii semnificative. Adeoseori însemnările țin să accentueze acest lucru. Este vorba în orice caz de atitudini conștiente care nu pot fi trecute cu vederea. Învățătorii sunt „naționali“ și instruesc o tinerime națională⁴¹. Pe la mijlocul veacului al XIX-lea își afirmă răspicat calitatea lor de români: „În anul 1839 (...) în 15 ianuarie fiind și eu, Vasile Popovici t(inerimei) românești învățător acestui sat⁴²⁵¹ sau „Nicolae Gruda învețătoriu tinerimei romană în anul 1839 și anu(l) 1840⁴²⁵². Tot așa semna „Mirco Iosif docent sau învățător român în Tincova la anul (...) 1835⁴²⁵³. Chiar și elevii ajung la astfel de atitudini afirmându-și cu mândrie apartenența la poporul lor: „Iova Dragoș școlar românesc, în martie 1863⁴²⁵⁴.

Se întâmplă uneori, în însemnările învățătorului, să răzbată cu hotărâre conștiința de om învățat. Nu lipsește o undă de orgoliu dar lucrurile erau în definitiv adevărate: „... eu n-am scris ca să se batjocorească ci ca să să pomenească, că eu destul de învățat sunt. Constantin Iancovici dascăl lor, lăcuitor în satul Ciuta în 17 decemvrie 1807 și sunt de 15 ani foarte învățat și priceput⁴²⁵⁵. Formați la preparandii în care se făcea carte serioasă, învățătorii bănățeni de după 1812 (când se deschide cea din Arad) fac demonstrația unei pregătiri solide. Mulți din ei erau cunosători de limbi străine, a limbii germane dar uneori și a limbii sârbe așa ca la Vermeș⁴²⁵⁶ pentru a da un singur exemplu. Atenția lor însă este concentrată și asupra cultivării propriei limbi. Tot mai frecvente sunt inscripțiile învățătorești făcute cu caractere latine. Unele surprinzător de timpurii. Desigur se manifestă în aceste cazuri stângăcii și ezitări mai ales de ordin ortografic dar ele semnaleză un sens al mutațiilor. Era o evidentă dorință de a-și face astfel cunoscută romanitatea dar și elevația și în mod sigur o sfidare a dispozițiilor ierarhiei sârbe care încercau să mențină alfabetul chirilic. Fenomenul se integrează unui general românesc și are o semnificație politică clară. La început caracterele

latine își fac loc în scurte însemnări uneori chiar doar simple semnături: „Gheorghe Popovichs ludimagister in posesionis Bogodinti, 8 decembrie 1806⁴²⁵⁷. „Joseph Georgevici diacon și nacional leherer in Caransebesch, 1834⁴²⁵⁸, „Grigorie Tatucu invatatori in anno 1828⁴²⁵⁹. În același an, la Terova, Ioan Stefanovici realiza o inscripție de 8 rânduri, cea mai mare cunoscută, reproducă la locul cuvenit²⁶⁰. În 1842 un învățător din Fizeș se adresa lui Samuil Vulcan cu rugămintea de a i se trimite manuale tipărite cu litere latine: „...ce bucurie nespūsă ar fi pentru noi și aceia dacă bine ați voi a mijloci să putem căpăta pre seama timerimei Tabla tipăritelor litere și iarăș(i) bucvare tipărite cu litere strămoșești și orice scolastice cărți ca să ne mântuim odată de „misleti, dobro, glogol ș.c.l.“ căci aceste ni-ar pricinuit orbire și rugină, că învățând ne învățăm și îndreptând ne îndreptăm“. În ceea ce privește cultivarea istorie neamului în rândurile elevilor săi, a descendenței latine, a făcut-o fiind „încredințat despre acea scumpă cunoștință, toate puterile și mijlocirile spre a băga-o în niamul nostru cel românesc am întrebuițat⁴²⁶¹.

Însemnările învățătoarești scurte dar numeroase rămân, în formă, atașate modelelor tradiționale dar, în fond, se dovedesc extrem de sensibile la modificările impuse de istorie.

6. Istoria imobilă

Cele mai numeroase însemnări manuscrise pe cărți din satele Banatului, după cele de pomenire, se referă la epidemii, la catastrofe naturale, la foamete sau pur și simplu la mersul vremii. Aceasta era de fapt istoria pe care oamenii satului înțelegeau să o noteze, să o rețină pentru cei viitori, să le-o transmită. Ea afecta direct, nemijlocit și repetat comunitățile rurale punându-le, nu o dată, sub semnul întrebării existența. Orice exces al naturii se repercuta nemilos asupra lor. Inundații, secetă, geruri, căderi de zăpadă, alcătuiesc o cronologie a existenței satului bănățean, și erau însemnate în cronica locului. Se rețineau așadar în primul rând anomalii, ceea ce ieșea din normal. Dacă alte feluri de însemnări au cunoscut evoluții semnificative odată cu mentalitatea care le dădea naștere, cele referitoare la raportul sătenilor cu natura par, sub multe aspecte, imobile. Aceeași crispă, același dramatism și mai ales aceeași resemnare. Sunt, desigur, și cazuri în care anumite fenomene au fost înregistrate în serii pentru a observa eventuale ritmicități ceea ce ar fi fost de mare folos. A existat și fireasca dorință de previziune care răzbate și în însemnări.

Țăranul pune întotdeauna înaintea evenimentului de natură politică sau de orice alt fel, pe cel care îl afecta direct, cel natural. Am citat deja un caz din vremea revoluției din 1848 când două însemnări rețin cea dată în primul rând pentru că atunci s-a produs o invazie de lăcuste și aibă apoi pentru că atunci s-a produs o invazie de lăcuste și abia apoi pentru că atunci a fost o mare revoluție²⁶². Aceeași stare de lucruri o relevă însemnări mai vechi și mai noi și ea pare să nu se fi modificat substanțial nici astăzi în mentalitatea rurală. În 1896 un plugar din Cârnea, Eftimie Molin Stancu, s-a hotărât să însemne într-o condică anume întâmplările pe care viața i le-a rezervat, *Însemnarea anilor din anul*

1896 și până astăzi, adecă ce fel de ani au fost și câte nefericiri au fost până în ziua de astăzi²⁶³. A luat parte la primul război mondial, a căzut prizonier la ruși, a văzut revoluția rusă și războiul civil, a străbătut pe jos până acasă dar toate astea ocupă doar câteva pagini. Restul este consacrat unei atente observații meteo, pe luni și pe ani! Ritmul este acel al lucrărilor agricole. Totul se raportează la ele. Așadar se poate vorbi despre o istorie imobilă.

Și totuși există fisuri pentru că anumite clișee s-au rupt și însemnările semnaleză astfel de momente. La Mehadia, în 1793, cineva nota despre o eclipsă de soare: „În luna lui avgust au mâncat vârcolacii soarele. Anno 1793²⁶⁴. În aceeași localitate se însemnase, cu ani înainte, o eclipsă de lună: „1761, mai 8, luni sara, după cină, au fost perirea lunei, ca două sau trei ceasuri²⁶⁵. Aceasta din urmă fusese făcută de Nicolae Stoica, un om cu lecturi și cu școală dar rămâne în doi peri. În schimb la Sânmihai, în 1818 un preot cunoaște natura unui cutremur. Reacția lui a rămas într-o secvență de consistență cinematografică: „În știință să fie că la anul D(o)mnului 1818, iară de la facerea lumii 7326, în luna lui Martie 29 de zile, Vineri a cincea săptămână din s(fântul) și marele post al Învierii Domnului, dimineața la 6 ceasuri fiind în besearică la s(fânta) rugăcine, așa groaznică cutremurătură a pământului s-a făcut, lucru(l) naturii fiind, cât sâracele babe or sărit din scamne afară, altele or fugit afară din biserică. Și ce e mai mult, încă, că preotul cetind ectenia: „Cu pace Domnului să ne rugăm“, diecii n-or putut să mai zică „Doamne miluiește“, până ce iarăși s-au alinat această naturalnică și încă groaznică cutremurătură a pământului²⁶⁶. Există o mare distanță între credința că o eclipsă ar fi provocată de vârcolaci și ideea că un cutremur este de fapt un lucru natural. Punctul de vedere al popii din Sânmihai pare izolat însă în contextul înfățișat de însemnările manuscrise, mai ales în cele ce notează cutremure de pământ. Astfel Zaharia Tatucu din Iablanița lasă o relatare cu nimic desprinsă de mentalul medieval: „Scris-am eu, preotul Zaharia Tatucu să știe când s-au cutremurat pământul a 4 a oară în luna lui noiembrie 13, spre lăsatul de postu(l) Nașterii lui H(ristos), miercuri la 12 ceasuri după miezul nopții, la un ceas s-au legănat și ca un tun au gemut, s-au scuturat cât gândeam că să afundă cu noi, în luna noiembrie 13 la anu(l) 1829. Zaharia Tatucu paroh în Iablanița, 41 de ani²⁶⁷. Nici Ilie Călțun, cu toate dovezile lui de isetime și de om citit, nu pare să fi fost în stare să suporte o modificare de viziune: „Întru această lună, aprilie, noaptea la 3 ceasuri după miezul nopți(i) s-au cutremurat pământul foarte tare încât frică mare au fost la anno 1829, spre zăpostit. De a să pomeni să cuvine. Scris-am eu, Ilie Călțun...²⁶⁸. Prea departe nu-i nici învățătorul Savici din Sopotul Vechi: „În anul 1838, ianuarie 11, noaptea la 9 ceasuri s-au cutremurat pământul așa de groaznic cât cei ce or fost desceptați din somn vor povesti până vor trăi. Scris-am cel din jos scălit, Savici național înv(ățător)²⁶⁹.

Există și în alte părți, în legătură și cu alte fenomene, spectaculoase și ele, atitudini diferite. Unii sunt înspăimântați de ce s-a întâmplat, alții vor explicații, fac efortul să le caute, să scoată lucrurile din supranatural. De pildă la Nerău, în 1816, s-a întâmplat o furtună mare dar după însemnări pare un ciclon: „Însămnare la anu(l) 1816 a fost vijulie rea la luna Ianuarie 16 de la miezul nopții au pornit și la 17 și la 18 au ținut vijulia și s-au înecat multe oi și ciopoară s-au înecat în apă au ieșit în Sânmihai

clăușu și au picat multe casă de apă și s-au înecat și oameni au murit. Care n-au fost așa de o sută de ani cum au fost aceasta⁴²⁷⁰. Evenimentul a impresionat atât de mult încât s-au mai găsit mâini care să-l consemneze: „La anul 1816, Ianuarie 16, noaptea la 3 ceasuri au început vijulia și au ținut până marți adevă în 18 Ian. la 1 ceas după amiază. Și așa au fost de rea cât multe oi or pierit și păcurarii or murit. Atuncea și oile noastre și păcurarii o murit. Finu cu oile au ramas în rătu cu țipari. Iară el au vrut să vină acasă și așa au fost de rea vremea că ningeă... și îi s-or făcut picioarele cât niște butuci de gheață și au venit până lângă sat și n-au putut merge mai departe și au venit până lângă sat și au murit. Însemnez eu Ioan Oprișanu parohu(l) din Vâlceni anu(l) 1816, Ianua(rie) 21⁴²⁷¹. În schimb pentru Gheorghe Popovici din Cireșa astfel de fenomene trebuie raportate la o literatură, chiar la manuale. Este o desprindere de tradiție care nu poate trece neobservată: „In 4 iunie, duminică la 5 ceasuri după amiază 1822, au eșit de către Valia Rugului o vijulie foarte aspră care îi zic în Geografie „Transu“ și ne-au răsturnat din rădăcini pomii și i-au rupt prestă mijloc pomi(i) și i-au rupt cășile și beserica până în pământ au spart-o și s-au făcut pagubă în satul nostru de aceea vijulie în pomi, în beserică, de 1235 fl., 48 cr. Dat în Cireșa în 4 iunie 1822. Ghe. Popovici...⁴²⁷². La câțiva ani dincolo de mijlocul secolului al XIX-lea lucrurile par să se fi desprins cu totul de supranatural: o mare vijulie nu este altceva decât mișcarea cu mare viteză a unor mase de aer: „Spre eternă memorie mă subscriu însămnnez că la anul 1863 în 1-lea decembrie de la 9 ceasuri au început a se mișca aerul a.g. (adecă) au început a bate vântul, întru atâta cât acoperișurile caselor le-au îmburdă, ba și fundonile și zidurile de piatră și crucele de marmoră le-au îmburdă și acelea au fost vântul de mieznoapte. Au ținut până la 3 ceasuri după miezul nopții. Multe pagube s-au făcut și pe Dunăre. Dugasela în 1 decembrie 1863. Teodor Damescu învățătoriu⁴²⁷³. Este evident că însemnarea beneficia de informații care nu puteau fi vehiculate decât de presă altfel de unde se puteau ști efectele de pe Valea Dunării, tocmai în nord, la Nerău?

... Dacă în ceea ce privește modalitățile de explicație a fenomenelor se pot remarca — ici și colo — evoluții, perceperea lor de mentalul colectiv ca evenimente memorabile nu se modifică în nici un fel. Indiferent de desfășurările politice — care nu rămân nici ele ignorate — lumea rurală este atentă la mersul vremii. Se întâmplă însă, în anumite perioade o abundență de însemnări din ambele domenii. Sunt epoci în care mari evenimente politice se suprapun peste schimbări climaterice de anvergură. Așa s-au întâmplat lucrurile la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor²⁷⁴. Atunci s-au făcut ample însemnări atât despre mersul unor războaie, unor răzmerițe dar și despre manifestările naturale care au afectat foarte serios lumea satului bănățean. Se scria deci o istorie a evenimentului politic pe care am relatat-o deja dar și o istorie a ritmurilor naturii percepută însă evenimential și deci notate.

Dezastrul provocat de ultima invazie otomană, în 1788, a fost cu atât mai mare cu cât și fără calamitatea războiului nu se reușise acumularea unor rezerve care să asigure subzistența. Anotimpul cald din 1787 fusese, în prima parte ploios, după care o secetă a ars totul. Lucrurile sunt rezumate într-o însemnare din acei ani: „Din anul 1786 s-au început rău iar începerea anului 1787 s-au început foarte rău, iarna foarte ră, zăpadă și

ploa multă, apoi ger lung și năprasnic, apoi la începerea primăverii până la Mai ploi năprasnice tot una au ținut aici în Banat, de-au înecat tot, și grânele au perit de apă, și alte sămănături, apoi s-au pus săceta mare cu firbințeală până la Septembrie, viile n-au dat nimic, iar de hrană s-au făcut foamete din anu(l) 1786 pă(nă) la 1788. Oca de grâu cu un petac, și de porumbi, iar așa, hacovu de vin cu 6 și cu 7 florinți, iar rachiu cu 7 flor(inți) și cu 18, și alte asemenea de toate lipse și scumpete; într-aceea s-au început la acest an 1788 și răzmirița, Iosef al doilea craiul nemțesc să se bată cu turci, și au ajuns unii din oameni a muri de foame de scumpete²⁷⁵. De fapt lucrurile mergeau rău de mai mulți ani. Iernile erau grele, lungi, cu geruri mari și precipitații abundente: „1782 a fost iarnă grea, s-au uscat nuci(i) și piersici(i) n-au fost²⁷⁶. Peste trei ani o însemnare mai amplă confirmă persistența iernilor dificile: „Să se știe ce am pățit eu, popa Nicolae la anul 1785, a ținut iarna dila sf. Nicolae până (la) sfântul Gheorghe atâta sudom au fost dila martie în 2 până la aprilie în 8 cât au perit și vacile, cai, porci, jovinile și păsările cele sălbatice cât numai dă sămânță au rămas că au fost zăpadă 5 palme și la pădure de 7 palme și au ținut sudomu 5 săptămâni. așa au fost la anul 1785²⁷⁷. Iarna lui 1787—1788, am arătat deja, a fost la fel de grea. În schimb următoarea a fost, lucru la fel de puțin favorabil, neobișnuit de ușoară: „... și am scris eu, Ioan Dimitrievici când am fost dascăl în Bănia de au fost iarna bună, de n-au nins nici de cumva și au fost cetul anului 1789, m-ța mai 24²⁷⁸. A fost însă o excepție căci șirul de ierni grele va fi reluat. Cea din 1795 a rămas de pomină. La Bogăltin o scurtă notă spune doar că „la anul 1795 au fost iarnă re²⁷⁹ dar Nicilae Stoica de Hațeg oferă într-o lungă însemnare o imagine de coșmar: „... 1795 ... apoi iarna au nins așa cât au nămețit case, de totu le-au acoperit cât oameni(i) pe coș au eșitu, alții au săpatu pe suptu case de au eșitu din căși. Vacile pre nămeți mâncau vârful pomilor. Iarna rea de Martie. Care au avut hrană au trăitu bine²⁸⁰. Ultimul an al veacului, 1799, a cunoscut și el o iarnă deosebită chiar și în șirul invocat mai înainte. Nicolae Stoica, îngrijorat poate de vremea cumplită din fiecare an dar și din bine-cunoscuta lui sete de comunicare lasă un scurt jurnal meteo, o succintă descriere a lunilor iernii: „1799, noemvr(ie) 20, iarna s-au început, 3 dimineată zăpadă... până... 10 dimineată. D. căpitan Veselinovici din Petnic, Mehadia, vrea să degere de ger²⁸¹. Puțin mai încolo revine la aceeași problemă: „20 Dechemvrie unor militari de la comandă de la Jupalnic pân la Mehadia le-au degerat picioarele. Topleceni(i) la podu lor au aflat un fecior de la Globureu mort; seara l-au dus în sat și pân dimineată l-au înviat iară. Abea în 4 Ianuar 1800 a să muia geru începu. Tot Ianuar ger, nea. 8 Fevruarie nins-a și 18, 21, 24, 29 Fevr. îngheț; până în 10 Mart. ninge 23 April pe munte nea...²⁸².

Verile erau secetoase. În 1794 „... toată vara au fost secetă așa mare, cât, unde au fost răurile mici, precum apele satelor, au secat; de la Domașnea până la Belareca n-au curs, ci numai unde și unde-i câte o baltă; numai cât se vedea unde și unde că cură²⁸³. Recolta fiind compromisă „s-au făcut foamete mare în Banat și Țara Ungurească. Scumpetea cea mare au fost pe la Temeșvara și în Vârșet căci nici bucate, nici fân nu s-au făcut, că ei cumpărau cu 9 cr. oca de cucuruzu, și grâu au fost mai scump. Vitele de la pustă și porcii le-au adus aici, la pădure; cine le-au primitu în ernat, în parte, adecă numai jumătate din cele scoasă să

„Je dea omului în primăvară”²⁸⁴. Este clară deci consecința directă asupra existenței unor comunități întregi. În astfel de situații problema nutrețului era una esențială și ea a fost sesizată, la Dalcu: „Vedeți bine ce este aicea, la acest sămn, să nu fiți orbi și nebăgători de samă, cei ce aveți să țineți cu toată împlinirea, să nu gândiți dă glumă, fii mei, pentru fân, cât trăbuie; o vacă și un bou la țarc 36 dă porșoni, de un cal la grajd 36, de o oae 8½, de vițal 4 porșoni, de un porc 5 măsură de hrană, în 10 marție 1795!”²⁸⁵.

O serie de ani dificili, de astă dată din pricina secetei se constată la începutul veacului al XIX-lea. Chiar în anul 1802 situația a devenit grea. Seceta începută atunci avea să se prelungească cu intermitențe până către 1817: „În anul 1802 (...) întru acest an au fost secetă mare de nu s-au făcut bucate nimic”²⁸⁶. O nouă serie secetoasă se conturează în anii de sfârșit a primului deceniu: „În anii (...) 1808, 1809, 1810 mare greotate au fost creștinilor cu nerodirea câmpurilor”²⁸⁷. Se pare însă că în 1813 recolta a fost ceva mai bună în Banat căci hațeganii, aflați într-o situație critică, se vor aproviziona de aici. De altfel în astfel de momente românii nu vor găsi ajutor decât la ei înșiși. Banatul, la rândul său a primit, ori de câte ori a fost nevoie, sprijin și ajutor din Ardeal, Oltenia și Muntenia. O însemnare de la Densus surprinde tocmai acest moment de solidaritate românească: „Ani(i) 1813 (...) au fost foamete mare în tot Ardealu(l) (...) la anu(l) 1814 (...) numai având noroc cu Banatu(l) că de acolo ne-am ținut. Și mulți oameni au fugit de aici în Țara Rumânească și în Banat...”²⁸⁸. Chiar în anul următor însă greutatea aveau să ajungă și în Banat aduse de o secetă prelungită grefată pe istovitoarele impunerii de război. La Mehadia, într-o însemnare nesemnată a fost remarcat acest șir de ani dificili care și-au găsit capăt abia în 1817: „... 1814, 1815 și 1816, timpi grei, răi. Iară (în) 1817 toamnă bună, cu bucate”. În acea perioadă seceta cuprinsese o zonă întinsă. Lângă Timișoara se constata că: „... în anu(l) 1814 au fost săcetă preste toată țara și nu s-au făcut nici un fel de bucate...”²⁸⁹. Consecințele au fost grele: „În anii 1814, (18)15, (18)16, (18)17 au fost foamete gie ploaie, care or mâncat oamenii gie foame în loc gie mălai vânșe gie alun, coajie gie ulm, cojie gie tei, rădăcini gie ferigă, mălai gie urzici, ciocani gie cucuruz cu sâmbori ori măcinat și or făcut mălai și o fost măsura gie cucuruz cu 16 florinți, cea gie grâu cu 16 fl., cea gie orzu cu 5 fl., și cea gie ovăz cu 4 fl., tărăteie cu 3 florinți (...) Petru Popoviciu (...) în Sintești...”²⁹⁰. Aceiași situație este consemnată pe culoarul Timiș-Cerna: „... să să știe că în anul 1814 au fost foamete mare preste toată lumea, sute de cucuruzi la Rășava au fost 20 cr. (...) Scris-am eu învățători Lazar Crăciunescu fiind eu în Valea Bolvașnița 3 ani învățător”²⁹¹. Faptul că anii grei au urmat până în 1817 este confirmat de o însemnare din Borlova: la poalele Muntelui Mic: „Aicea însămnezi căci anul 1816—1817 au fost foarte mare foamete. O oca de cucuruzi au fost 1 fl. că oamenii au mâncat coajă de ulm și de urzici li-au făcut mălai de să hrăneau și au dus oamini jumătate în pustă (...). După anul 1818 au rodit câmpia (...) dat în Borlova în 18 iunie 1819, Nicolae Dragalina...”²⁹². Mărturii despre starea slabă a recoltei cu implicațiile tragice cunoscute s-au păstrat și în alte părți ale Banatului: „Să (se) știe când au fost scumpete mare de-a ajuns șineagul de grâu 60 fl., dă cucuruzu(l) a fost 52 fl. la anu(l) 1817, luna lui Maiu”²⁹³. Ilia Călțun face și el o recapitulare a situației:

„De la anu(l) 1811 au fost ani, în Bănat tot (de) foamete pân la anu(l) 1817. Au eşit oca de cururuz 1 fl., 30 cr. şi de grâu 1 fl., 36 cr. au mâncat oamenii mălai de tului de urzică, de loboge, de frunză de fag, de coajie de ulm, de crumpiri şi de alte lucruri...²⁹⁴. De remarcat includerea cartofilor în şirul celor, practic, necomestibile, ceea ce, alături de faptul că în lista de preţuri a lui Călţun din anul 1816 cartofii figurează pe ultimul loc²⁹⁵, arată clar că nu erau încă un produs agricol de bază în hrana populaţiei.

Iernile continuau să fie grele. În 1816 Dunărea îngheţase de la un mal la altul aşa cum de multă vreme nu se mai văzuse. Cel puţin nu autorul însemnării care de 16 ani era la Orşova şi nu mai pomenise aşa ceva²⁹⁶.

Lucrurile puteau fi complicate de fenomene locale. Aşa la Grădinari unde recolta a fost compromisă de grindină: „...la anul 1817, 1 iunie dimineaţa la 4 ceasuri aşa groaznică furtună dă vânt şi peatră au fost cât au cuprins casele şi pomii din temeiu le-au rupt. Iară piatra, vile şi rodurile câmpului aşa au bătut cât pământul negru au rămas. După aceea, la 1817, iunie în 7 şi în 9-lea şi au fost cucuruzul scump în târg. Sireagul cu 50 fl. şi oca de făină cu 1 fl. şi 15 cr. şi nici aşa nu s-au putut căpăta. La această vreme (...) însemna-tu-s-au în Cacova, 18-lea iunie anu(l) 1817²⁹⁷.

Într-o lume strict dependentă de capriciile naturii nevoia de previziune este cât se poate de normală. Ea s-a manifestat, evident, prin interesul pentru cărţile populare din această categorie dar poate fi surprinsă şi la nivelul însemnărilor. Anumite fenomene erau interpretate ca semne prevestitoare. Iată câţiva ţărani din Gârlişte împreună cu preotul din Percosova, gârleştean şi el, uimiţi de tunetul la vreme nepotrivită. Însemnarea nu poate ascunde înfrigurarea, îngrijorarea, mai ales că era o vreme de război: „Iată, să să ştie, că au tunat, cu străluci, la anu(l) 1804! Şi noi ne miram: ce să fie? au bine au rău? fi-va an bun au rău? Noi aceştia am fost şi ne-am mirat: eu, preotul Mihail Miuşovici paroh (în) Părcosova, vin de la Gârlişte, Pătru Bârţu, Trăilă Novac. Au tunat întâi către Panciova apoi către Becicherec, a treia la răsărit!²⁹⁸. Au, se vede, inima strânsă! Tot aşa la Comloş. Apariţia unei comete era de natură să îngrijoreze: „În anu(l) 1807, luna lui Septembrie, în 19 zile am văzut una ste(a) cu coadă, la sfinţit, întunecime, spre amiazăzi... am văzut steaoa cea dintâi, altă ste(a) şi amândouă, într-o rază, o coamă... într-o coadă şi a sămnat să vedem ce va fi?²⁹⁹. Cu atât mai stringentă era dorinţa de previziune. Aceasta este explicaţia notării pe o carte dintr-un sat almqjean a zilelor „babelor în anul 1821:

„Întâia zi a lui martie: soare bun, fără noor.

A doua zi a lui martie: soare bun, mergea abur din pământ.

A treia zi a lui martie: noor numa fără ploe, puţină ploe.

A patra zi a lui martie: soare până (la) amiazăzi, îndesară zăpadă.

A cincea zi a lui martie: soare şi vînt din jos, rău bătea.

A şasea zi a lui martie: soare bun, fără vînt. Bună zi!

A şaptea zi a lui martie: noor pîn (la) amiazăzi apoi după amiază vreme bună.

A opta zi a lui martie: dimineaţa noor şi vânt tare, Dunărianu. După amiază ploe.

A noua zi a lui martie: soare bun toată ziua și vântu de jos și buria!

A zăcea zi a lui martie: soare bun până la amiază. După amiază ploie mare.

A unsprăzăcea zi a lui martie: Rumejină de ploae toată ziua. Noor.

A douăsprăzăcea zi a lui martie: Ploe toată ziua⁴³⁰⁰. Desigur această notă s-a făcut în speranța că astfel o să se cunoască dominantă meteo a fiecărei luni a anului.

La Cilnic s-a consemnat satisfacția cuiva că previziunea sa s-a adeverit: „În anu(l) 1842 înspre sara de Blagoveštenie și în zi ziua sa, au fost sămn să să ia seamă! Fi-va pîne din destul! Deci pîne din destul au fost vara!”⁴³⁰¹

La Vrani, în câmpia orăvițeană, cineva, un om cu lecturi din calendarele vremii, dovedea același interes pentru previziune: „Numai când ploie în mărtisor ca și când e planeta luni(i) iară nu e clima bună că așa au fost în 1853 și nu numai că au fost ploios ci și săcetos și n-au fost grâu bun, niic cucuruz!”⁴³⁰².

Desigur, apelul la aceste însemnări poate fi mult mai amplu. Ele pot fi organizate în serii pe categorii de fenomene cât și cronologic putând furniza informații substanțiale unei istorii a modificărilor climatice și deopotrivă istoriei mentalităților. Apelul nostru a fost unul de exemplificare deci, fatalmente, limitat.

Dar poate că, cel mai semnificativ lucru pentru a înțelege acest fel de industrie pe care o redacta satul românesc din Banat ca de pretutindeni de altfel pe cuprinsul țării, este reproducerea celor două inscripții. *singurele*, care consemnează belșug, ani buni: „În anul 1837 au fost timpul așa de bun și toate cu rodurile îndestulat(e). Iarna au ajuns pre oameni negătați cu lucrurile. Pruni, meră, peră, grâu, cucuruz, păsule, crumpiri și de toate, în anul 1837, au fost!”⁴³⁰³ Tot așa în 1851: „Anul 1851 au fost fo(a)rte mănos de bucate, grâu de vară: de la 3 snopi câte 60 acoave. Cucuruz de mijloc au fost!”⁴³⁰⁴.

NOTE

1 N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*. București, 1940, p. 59—101.

2 *Ibidem*, *Istoria țării prin cei mici*, în „Revista Istorică”, VII (1921), nr. 1—3, p. 26.

3 Însemnare pe *Mineitul lunii aprilie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1626.

4 Însemnare pe *Catavasier grecesc și românesc*, Sibiu, 1812, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1116.

5 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1750, exemplarul de la Mehadica, D.J.C.V. Caraș-Severin, neinventariat.

6 Însemnare pe *Minei*, Râmnic, 1780 (*Minologhion*, Blaj, 1781), exemplarul de la Măgura. D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 944.

7 Însemnare pe *Evangelie*, Sibiu, 1806, exemplarul de la Petroșnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. inv. 599.

8 Însemnare pe *Octoih*, București, 1720, exemplarul de la Sadova Nouă, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1109.

9 Însemnare pe *Mineitul lunii octombrie*, Buda, 1804, exemplarul de Buchin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 528.

- 10 Însemnare pe *Triod*, București, exemplarul de la Moniom, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 46.
- 11 *Ibidem*.
- 12 Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1706, exemplarul de la Grădinari, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1333.
- 13 Însemnare pe *Triod*, București, 1746, exemplarul de la Moniom D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 46.
- 14 D. Grecu, *Un manuscris din Banat de la începutul secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, II, Reșița, 1973, p. 325—343.
- 15 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1771, exemplarul de la Berzasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1518.
- 16 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1750, exemplarul de la Pătaș, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1258.
- 17 *Ibidem*.
- 18 Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1706, exemplarul de la Grădinari, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1333.
- 19 Însemnare pe *Biblie*, Blaj, 1795, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 791.
- 20 Însemnare pe *Mineiul lunii iulie*, Buda, 1805, exemplarul de la Petnic, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 556.
- 21 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Râmnic, 1780, Firliug, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 289.
- 22 Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, Râmnic, 1779, exemplarul de la Teregova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 993.
- 23 J. Jacob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, prefată, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1982, p. 122.
- 24 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul de la Lăpușnicel, exemplar neinventariat în D.J.C.V. Caraș-Severin.
- 25 Însemnare pe Mss. rom. 4151, f. 231, Biblioteca Academiei Române.
- 26 *Ibidem*.
- 27 *Ibidem*.
- 28 Însemnare pe *Chiriadodromion*, Bolgrad, 1699, exemplarul de la Căprioara. Apud E. R. Colta, *Vechi tipărituri românești în județul Arad*, în „Ziridava”, XIII, 1980, p. 742.
- 29 Însemnare pe Mss. rom. 713, f. 123—124. Biblioteca Academiei Române. Cf. G. Stempel, *Catalogul manuscriselor românești*, I, București, 1978, p. 165.
- 30 Însemnare pe *Evangelhie*, București, 1723, exemplarul de la Chișineu Criș. Apud, E. R. Colta, *Circulația tipăriturilor vechi românești în secolul al XVIII-lea în comitatele Arad și Zărand*, în „Ziridava”, X, 1978, p. 688.
- 31 Însemnare pe *Liturghier*, București, 1728, exemplarul de la Saravale, D.J.C.V. Timiș, neinventariat. Cf. I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 245.
- 32 Însemnare pe *Noul Testament*, Bolgrad, 1648, exemplarul de la Corbești, Apud E. R. Colta, *Vechi tipărituri...*, p. 728.
- 33 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Soimoș. Apud E. R. Colta, *Circulația tipăriturilor vechi...*, p. 686.
- 34 Însemnare pe *Mineiul lunii aprilie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Teregova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 998.
- 35 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 766—769. Lectura s-a făcut în februarie 1979. La o cercetare ulterioară fila nu a mai putut fi găsită, cartea fiind foarte grav deteriorată.
- 36 Însemnare pe *Apostol*, București, 1784, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 750.
- 37 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Cireșa, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 702.
- 38 I. Borș, *Excursiuni în parohiile greco-ortodoxe române din părțile bănățene*, în „Analele Banatului”, III (1930), nr. 3, p. 116, pentru atestarea însemnării manuscrise și *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, București, 1980, p. 394 din care s-a citat.
- 39 Însemnare pe un manuscris din colecția D. Cioloca. Apud D. Cioloca, *Din cele trecute veacuri*, în „Foaia Diecezană”, LX (1945), nr. 8.
- 40 Însemnare pe *Evangelhie*, București, 1775, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Timiș, inv. 19.979. Cf. N. Iorga, *Observații...*, p. 77.

- 41 Însemnare pe *Evangelhie*, Râmnic, 1784, exemplarul de la Bogâltin, nr. 774.
- 42 Însemnare pe *Mineil lunii septembrie*, Buda, 1805, exemplarul de la Petnic, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 557.
- 43 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1753, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 773.
- 44 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1767, exemplarul de la Măgura, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1004.
- 45 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 771.
- 46 Însemnare pe *Mineil lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Cornea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 925.
- 47 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1761, D.J.C.V. Timiș, exemplarul de la Mehadia, nr. 19.782. Cf. N. Iorga, *Op. cit.*, 108—112.
- 48 *Ibidem*.
- 49 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 766.
- 50 Însemnare pe un *Molitvelnic* din sec. XVIII, fragmentar păstrat, aparținând colecției Iulian Cojocaru din Reșița.
- 51 Însemnare pe *Mineil lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Cornereva, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 925.
- 52 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1787, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.007.
- 53 *Ibidem*.
- 54 Însemnare pe o *Psaltire* veche aflată odinioară în biblioteca istoricului I. Sirbu din Rudăria. *Apud* V. Nemiș, *Despre satul lui Eftimie Murgu*, București, 1981, p. 32.
- 55 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 771.
- 56 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1761, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.782.
- 57 Însemnare pe un *Apostol*, București, 1784, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Timiș. Cf. C. Buracu, *Muzeul General Nicolae Ceaușescu în Băile Herculane și Cronica Mehadiiei*, Turnu-Severin, 1924, p. 49.
- 58 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 766—769.
- 59 L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 122.
- 60 Însemnarea a fost transcrisă de pe o fotocopie pusă la dispoziție de colegul O. Bozu. Ea provine de la o *Biblie* blăjeană de la 1795.
- 61 *Ibidem*.
- 62 *Ibidem*.
- 63 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1768, exemplarul de la Lăpușnicel, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.768.
- 64 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1773, exemplarul de la Mehadica, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 709.
- 65 Însemnare pe *Liturghier*, Râmnic, 1747, exemplarul de la Globurău, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1076.
- 66 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 766—769.
- 67 *Apud* N. Iorga, *Observații ...*, p.
- 68 Însemnare pe *Apostol*, București, 1784, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.960. Cf. C. Buracu, *Op. cit.*, p. 49.
- 69 Însemnare pe fotocopia de pe fila *Bibliei* blăjene din 1795.
- 70 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 71 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1771, exemplarul de la Globurău, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 973.
- 72 C. Buracu, *Din istoria Banatului Severin*, C-beș, 1932, p. 46.
- 73 Însemnare pe *Antologhion*, București, 1786, exemplarul de la Mehadica, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.841.
- 74 Însemnare pe *Mineil lunii septembrie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Domașnea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 564.

- 75 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 766—769.
- 76 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1768, exemplarul de la Lăpuș
- 77 Însemnare pe *Mineitul lunii august*, Buda, 1804, exemplarul de la Bozovici, D.J.C.V. Caraș-Severin.
- 78 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1813, exemplarul de la Prilipeți, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1461.
- 79 Însemnare pe o veche *Psaltire* aflată odinioară în biblioteca istoricului I. Sârbu, *Apud*, V. Nemiș, *Op. cit.*, p. 33.
- 80 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 81 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 610.
- 82 Însemnare pe *Mineitul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Domașnea, nr. 361. Cf. N. Iorga, *Op. cit.*, p. 67. Marele nostru istoric dă cartea la Băile Herculane dar ea se afla la Domașnea de unde, sub nr. arătat a ajuns la D.J.C.V. Caraș-Severin.
- 83 Însemnare pe un *Nou Testament* slavon. Parohia sârbă Zlatița.
- 84 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, nr. 20.077, D.J.C.V. Timiș.
- 85 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 780.
- 86 Însemnare pe *Mineitul lunii septembrie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Domașnea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 564.
- 87 Însemnare pe *Octoih*, Blaj, 1792, exemplarul de la Globurău, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1091.
- 88 Însemnare pe *Adunarea Cazanilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Globurău, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 978.
- 89 Însemnare pe *Mineitul lunii martie*, Râmnic, 1779, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1624.
- 90 Însemnare pe *Cazanie*, București, 1768, exemplarul de la Lăpușnicel, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.768.
- 91 Însemnare pe *Mineitul lunii decembrie*, Buda, 1805, exemplarul de la Cornereva, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 720.
- 92 *Apud* I. Corfus, *Însemnări de demult*, București, 1975, p. 59—60.
- 93 Răspunsul satului Gaiul Mic la chestionarul istoric al lui I. Miloia. Arhiva Muzeului Banatului.
- 94 *Apud* I. Corfus, *Op. cit.*, p. 60.
- 95 Însemnare pe *Sobranie Poucenii*, carte slavonă la biserica sârbă din Pojejena.
- 96 Însemnare pe *Evangelie*, Râmnic, 1784, exemplarul de la Banovița. *Apud* N. Nicola, *Culegere de însemnări din cărțile noastre vechi*, în „Mitropolia Banatului”, XV (1965), nr. 10—12, p. 772.
- 97 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, exemplarul de la Cornereva, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1022.
- 98 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 780.
- 99 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1768, exemplarul de la Lăpușnicel, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.768.
- 100 *Ibidem*.
- 101 Însemnare pe *Evangelie*, București, 1750, exemplarul de la Bichigi, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.984. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 137.
- 102 Însemnare pe *Evangelie*, Buda, 1812, exemplarul de la Murani, D.J.C.V. Timiș, nr. 14. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 219.
- 103 Însemnare pe *Adunare Cazanilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Cutina, D.J.C.V. Timiș, nr. 1114. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 170.
- 104 Însemnare pe *Octoih*, Buda, 1826, exemplarul de la Jabăr, D.J.C.V. Timiș, nr. 505. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 156.
- 105 Însemnare pe *Chiriacodromion*, Belgrad, 1699, exemplarul de la Sârbova, D.J.C.V. Timiș, nr. 1006.
- 106 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1753, exemplarul de la Cliciova, D.J.C.V. Timiș, nr. 1094. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 156.
- 107 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.

- 108 Însemnare pe o carte veche slavonă neidentificată a parohiei ortodoxe sârbe din Zlatița.
- 109 Însemnare pe *Tipicon*, Buda, 1826, exemplarul de la Borlovenii Vechi, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 35.
- 110 Însemnare pe *Protocolul Răposaiților din Iachind*, Apud, I. D. Suciu, *Noi precizări în legătură cu colonizările din Banat în secolul XVIII*, în „Revista Istorică Română”, XI—XII (1941—1942), p. 386.
- 111 *Ibidem*.
- 112 Paica,
- 113 N. Boșcai, I. Gheorgheosu, *Condica Borlovei — o lucrare de certă valoare*, în „Flamura”, Reșița, nr. 2658 din 1972.
- 114 I. Crișan, „*Istoria din anii trecuți*” de Vasile Cenda. O cronică a Vărădiei, în „Flamura”, Reșița, nr. 2670/1972.
- 115 S. Liuba, D. Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895; V. Popovici, *Monografia comunei Nerapatas*, Caransebeș, 1914.
- 116 Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1758, exemplarul de la Ghertenis, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 337.
- 117 Însemnare pe *Antologhion* din sec. al XVIII-lea aflat odinioară la parohia Lăpușnicel.
- 118 Însemnare pe *Molitvelnic*, Sibiu, 1849, exemplarul de la Valea Timișului, D.J.C.V. Caraș-Severin, neinventariat.
- 119 *Ibidem*.
- 120 Însemnare pe *Sobranie izbranih molitvā*, Viena, 1771, exemplarul de la Oravița, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.745. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 227.
- 121 Însemnare pe *Psaltire*, Uniev, 1673, exemplarul de la „V. A. Urechia”. Apud C. Feneșan, *Circulația cărților românești din secolul al XVII-lea în Banat*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series „Historia”, fasc. 1. Cluj, 1972, p. 25.
- 122 Însemnare pe *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Terova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 358.
- 123 Însemnare pe *Evangelie*, București, 1742, exemplarul de la Iam, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1287.
- 124 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1743, exemplarul de la Bogodintți, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1202.
- 125 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1767, exemplarul de la Lăpușnicul Mare, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. inv. 1182.
- 126 Însemnare pe *Evangelie*, Râmnic, 1746, exemplarul de la Voislova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 765.
- 127 Însemnare pe *Mineul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Teregova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 993.
- 128 Însemnare pe *Cazanii*, Râmnic, 1748, exemplarul de la Peștere, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 590.
- 129 Însemnare pe *Octoih*, Buda, 1826, exemplarul de la Răcăjdia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1551.
- 130 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 131 Însemnare pe *Psaltire*, Râmnic, 1764, exemplarul de la Bogăltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 870.
- 132 Însemnare pe *Psaltire*, Buda, 1808, exemplar aflat în Biblioteca Județeană Caraș-Severin din Reșița.
- 133 Însemnare pe *Ceaslov*, Buda, 1808, exemplar la Biblioteca Județeană Caraș-Severin din Reșița. Este colligat cu exemplarul citat mai sus.
- 134 *Ibidem*.
- 135 *Ibidem*.
- 136 Însemnare pe *Psaltire*, Buda, 1808, exemplarul din Biblioteca Județeană Caraș-Severin.
- 137 Însemnare pe *Ceaslov*, Buda, 1808, exemplarul de la Biblioteca Județeană Caraș-Severin din Reșița.
- 138 *Ibidem*.
- 139 *Ibidem*.
- 140 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 141 *Ibidem*.

- 142 C. Schwabb, *Istoria regimentului nr. 13 de Graniță*, lucrare rămasă în manuscris. O copie dactilo în posesia mea — V.L.
- 143 N. Stoica de Hațeg, *Op. cit.*, p. 284.
- 144 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1785, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 770.
- 145 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20077.
- 146 *Ibidem*.
- 147 *Ibidem*.
- 148 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 770—766.
- 149 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1785, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 770.
- 150 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 151 *Ibidem*.
- 152 Însemnare pe *Apostol*, București, 1784, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 768.
- 153 Însemnare pe *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Muzeul Banatului. Apud C. Feneșan, O nouă „autobiografie” a lui Mihail Martinovici Roșu, în „Mitropolia Banatului”, XX (1970), nr. 4—6, p. 374—375.
- 154 D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 245.
- 155 Însemnare pe *Cuvînt la mintuitoarea patimă...*, (Râmnic), 1707, exemplar la Biblioteca Academiei Române, C.V.R. 155 C.II.
- 156 *Ibidem*.
- 157 Însemnare pe *Îndreptarea Legii*, Târgoviște, 1654, exemplar la Biblioteca Județeană Timiș. Apud C. Feneșan, *Op. cit.*, p. 24.
- 158 Însemnare *Catavasier*, Buzău, 1768, exemplarul de la Bocșa Montană, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 309.
- 159 *Ibidem*.
- 160 Însemnare pe *Mineitul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Plugova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 666.
- 161 Însemnare pe un *Minei* de la Buda. Apud N. Iorga, *Observații...*, p. 74. Nu se precizează care volum. Deși am recuperat întreaga serie de la Cornea, nu am găsit inscripția citată.
- 162 Însemnare pe *Evangelhie*, Blaj, 1776, exemplarul de la parohia ortodoxă română din Pătaș.
- 163 Însemnare pe *Mineitul lunii iulie*, Buda, 1805, exemplarul de la Cornea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 712.
- 164 Însemnare pe cartea lui Villaume, *Pedagoghia și Methodica*, Buda, 1818, exemplarul de la Muzeul Județean din Reșița aflat în prezent expus la Muzeul Culturii din Oravița.
- 165 Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1747, exemplar de la Biblioteca Națională, secția Colecții Speciale, C.V.R., 259.
- 166 Textul a fost copiat de pe originalul aflat în posesia istoricului I. Sârbu din Rudăria de către V. Nemiș care ni l-a pus și nouă la dispoziție. Îi aducem și pe această cale cuvenitele mulțumiri.
- 167 *Ibidem*.
- 168 Însemnare pe *Evangelhie*, Râmnic, 1784, exemplarul de la Borlovenii Vechi, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1386.
- 169 Însemnare pe *Biblie*, București, 1688, exemplarul de la Parța, nr. 24, Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 228.
- 170 Însemnare pe *Molitvelnic*, Sibiu, 1849, exemplarul de la Valea Timișului, exemplar neinventariat în D.J.C.V. Caraș-Severin.
- 171 *Ibidem*.
- 172 Însemnare pe *Evangelhie*, București, 1775, exemplarul de la Cornereva, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 946.
- 173 Textul a fost copiat în răspunsul la Chestionarul istoric al lui Ioachim Miloia. Arhiva Muzeului Banatului, secția Istorie Modernă.
- 174 Însemnare pe *Liturghier*, Sibiu, 1798, exemplarul de la Pătaș, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1559.
- 175 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1773, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 655.

- 176 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 660.
- 177 Însemnare pe *Liturghier*, Râmnic, 1767, exemplarul de la Verendin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1068.
- 178 *Ibidem*.
- 179 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1785, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 770.
- 180 *Ibidem*.
- 181 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Borlovenii Vechi, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr.
- 182 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1785, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 770.
- 183 Însemnare pe *Biblie*, Blaj, 1795, exemplarul de la Seminarul Teologic din Caransebeș.
- 184 Toate aceste cărți se află în D.J.C.V. Caraș-Severin din Reșița.
185. Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1706, exemplarul de la Grădinari, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1336.
- 186 Însemnare pe *Evangelie*, București, 1760, exemplarul de la Căvâran, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 933.
- 187 Însemnare pe *Mineitul lunii aprilie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Domașnea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 563.
- 188 *Ibidem*.
- 189 Însemnare pe *Mineitul lunii noiembrie*, Râmnic, 1778, exemplarul de la Domașnea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1031.
- 190 Însemnare pe *Evangelie*, București, 1760, exemplarul de la Tincova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 781.
- 191 *Ibidem*.
- 192 *Ibidem*.
- 193 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1750, exemplarul de la Bocșa, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1616.
- 194 Însemnare pe *Mineitul lunii aprilie*, Buda, 1804, exemplarul de la Bocșa, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 374.
- 195 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1750, exemplarul de la Bocșa Română, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1612.
- 196 *Ibidem*.
- 197 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 610.
- 198 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 597.
- 199 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 610.
- 200 *Ibidem*.
- 201 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1817, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin.
- 202 *Ibidem*.
- 203 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 597.
- 204 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, exemplarul de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 610.
- 205 *Ibidem*.
- 206 *Ibidem*.
- 207 *Ibidem*.
- 208 Însemnare pe *Mineitul lunii noiembrie*, Râmnic, 1778, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1622.
- 209 Însemnare pe *Mineitul lunii iulie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1627.
- 210 Însemnare pe *Mineitul lunii martie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Mehadia și o altă însemnare pe *Mineitul lunii iulie*, exemplarul de la Mehadia, Ambele în D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1624 și 1627.
- 211 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1731, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 754.
- 212 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1750, exemplarul de la Petnic, *Apud* N. Iorga, *Observații ...*, p. 90.

- 213 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 660.
- 214 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1773, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 655.
- 215 Însemnare pe *Psaltire*, Râmnic, 1764, exemplarul de la Bogâltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 870.
- 216 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1783, exemplarul de la Bozovici, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1147.
- 217 Însemnare pe *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Terova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 358.
- 218 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1731, exemplarul de la Răcăjdia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1518.
- 219 Însemnare pe *Mineiul lunii august*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Lăpușnicul Mare, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1189.
- 220 Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, Râmnic, 1779, exemplarul de la Lăpușnicul Mare, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1187.
- 221 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Duleu, 375.
- 222 Însemnare pe *Sinopsis*, Sibiu, f. a., în posesia colegului O. Bozu.
- 223 *Ibidem*.
- 224 *Ibidem*.
- 225 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul de la Milcoveni, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1246.
- 226 Însemnare pe *Penticostar*, Sibiu, 1805, exemplarul de la Turnu Ruieni, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 739.
- 227 Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, exemplarul de la Mărul, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr.
- 228 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1813, exemplarul de la Petroșnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 550.
- 229 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, Ciortea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1523.
- 230 Însemnare pe *Octoih*, Buda, 1826, exemplarul de la Lăpușnicul Mare, D.J.C.V. Timiș, nr. 4716.
- 231 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1805, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1681.
- 232 Însemnare pe *Mineiul lunii ianuarie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1670.
- 233 Însemnare pe *Mineiul lunii octombrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1679.
- 234 Însemnare pe *Mineiul lunii august*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1677.
- 235 Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1672.
- 236 Însemnare pe *Mineiul lunii noiembrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1680.
- 237 Însemnare pe *Mineiul lunii ianuarie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1670.
- 238 *Ibidem*.
- 239 Însemnare pe *Mineiul lunii iulie*, Buda, 1805, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1676.
- 240 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1678.
- 241 Însemnare pe *Mineiul lunii iulie*, Buda, 1805, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1676.
- 242 Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Sasca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1672.
- 243 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 660.
- 244 Însemnare pe *Tilcul Evangheliilor*, Sibiu, 1835, exemplarul de la Feneș, D.J.C.V. Caraș-Severin, neinventariat.
- 245 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1706, exemplarul de la Grădinari, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1655.
- 246 *Apud D. Grecu, Op. cit.*, p. 333.
- 247 *Ibidem*.

- 248 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1706, exemplarul de la Grădinari, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. inv. 1655.
- 249 Însemnare pe *Mineiul lunii februarie*, Râmnic, 1779, exemplarul de la Grădinari, nr. 1494.
- 250 Însemnare pe *Mineiul lunii iulie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Grădinari, nr. 1499.
- 251 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1767, exemplarul de la Măgura, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1007.
- 252 Însemnare pe *Penticostar*, Sibiu, 1805, exemplarul de la Ilova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 919.
- 253 Însemnare pe *Psaltire*, Buda, 1813, exemplarul de la Prisaca, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. inv. 888.
- 254 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1771, exemplarul de la Bocșa, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 241.
- 255 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Zervești, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 748.
- 256 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1745, exemplarul de la Vermeș, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 411.
- 257 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1777, exemplarul de la Bogodinți, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1206.
- 258 Însemnare pe cartea lui P. Maior, *Predici...*, III, Buda, 1810, exemplarul de la Ocna de Fier, nr. 406. D.J.C.V. Caraș-Severin.
- 259 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1800, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 660.
- 260 Însemnare pe *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Terova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 358.
- 261 Scrisoarea unui învățător din Fizeș către episcopul Samuil Vulcan aflată în colecția Albert Vettö din Reșița.
- 262 Însemnare pe *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793, exemplarul de la Globurău, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 978; Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, Râmnic, 1779, exemplarul de la Mehadia, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1624.
- 263 În posesia noastră.
- 264 Însemnare pe *Mineiul lunii august*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Mehadia. D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 162.
- 265 Însemnare pe un *Liturghier* moscovit, *Apud* N. Iorga, *Observații...*, p. 99.
- 266 Însemnare pe *Triod*, București, 1726, exemplarul de la Sânmihaiul Român, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 221.
- 267 Însemnare pe *Evangelie*, București, 1775, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 19.979. Cf. N. Iorga, *Observații...*, p. 77.
- 268 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Iablanița, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 269 Însemnare pe *Apostol*, București, 1784, exemplarul de la Sopotu Vechi, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1248.
- 270 Însemnări pe *Mineiul lunii aprilie*, Buda, 1804, exemplarul de la Nerău. *Apud* Gh. Cotoșnam, *Op. cit.*, V, p. 555.
- 271 *Ibidem*.
- 272 Însemnare pe *Mineiul lunii iunie*, Buda, 1804, exemplarul de la Cireșa, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 700.
- 273 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Nerău. *Apud* Gh. Cotoșnam, *Op. cit.*, V, p. 555.
- 274 S. Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj”, XVI (1973), p. 435.
- 275 Însemnare pe un manuscris vechi din colecția Cioloca din Caransebeș, *Apud* D. Cioloca, *Op. cit.*, nr. 8.
- 276 Însemnare pe exemplarul de la Bocșa, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr.
- 277 *Apud* I. Nicola, *Culegere de însemnări din cărțile noastre vechi*, în „Mitropolia Banatului”, XV (1965), nr. 10—12, p. 771.
- 278 Însemnare pe *Octoih*, Râmnic, 1750, exemplarul de la Prilipeți, consultat de noi în biblioteca parohială.
- 279 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, exemplarul de la Bogăltin, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 771.
- 280 Însemnare pe un *Apostol* vechi, Mehadia. *Apud* N. Iorga, *Observații...*, p. 113.

- 281 Însemnare pe *Protocolul de circulare al parohiei Mehadia*. Apud N. Iorga, *Observații...*, p. 114.
- 282 *Ibidem*.
- 283 *Ibidem*.
- 284 *Ibidem*.
- 284 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1814, Apud I. Nicola, *Op. cit.*, p. 771.
- 286 Însemnare pe un Manuscris din colecția Cioloca. Apud D. Cioloca, *Op. cit.*, nr. 8.
- 287 Însemnare pe *Mineiul lunii octombrie*, Râmnic, 1776, exemplarul de la Domașnea, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 566.
- 288 Apud I. Corfus, *Op. cit.*, p. 31.
- 289 Însemnare pe *Catavasier*, Sibiu, 1812, Mehadia, nr. 1126.
- 290 Însemnare pe *Octoihul Mare* din Sintești. Pierdut. A fost reprodusă din chestionarul lui I. Miloia aflat la Muzeul „Banatului”.
- 291 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, ex. de la Valea Bolvașnița, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 610.
- 292 Însemnare pe *Mineiul lunii August*, Buda, 1805, exemplarul de la Borlova, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 641.
- 293 Însemnare pe *Triod*, exemplarul de la Comloșul Mare. Apud Gh. Cotoșman, *Op. cit.*, III, p. 338.
- 294 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova, D.J.C.V. Timiș, nr. 20.077.
- 295 *Ibidem*.
- 296 Răspunsul localității Orșova la Chestionarul lui I. Miloia. Muzeul Banatului, secția de istorie modernă, neinventariat.
- 297 Însemnare pe *Penticostar*, Râmnic, 1743, exemplarul de la Grădinari, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1171.
- 298 Însemnare pe *Liturghier*, Râmnic, 1787, exemplarul de la Percosova, D.J.C.V. Timiș, nr. 19.921. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 334.
- 299 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1742, exemplarul de la Comloșul Mare. Apud Gh. Cotoșman, *Op. cit.*, III, p. 334.
- 300 Însemnare pe cartea lui P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dăchis*, Buda, 1812, exemplarul de la Gîrbovăț, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1606.
- 301 Însemnare pe Mss. rom., nr. 3561, f. 77. Biblioteca Academiei Române.
- 302 Însemnare pe *Liturghier*, Râmnic, 1747, exemplarul de la Vrani, D.J.C.V. Caraș-Severin, nr. 1312.
- 203 Însemnare pe Mss. rom., nr. 3561, f. 67, Biblioteca Academiei.
- 304 Îns. pe *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793, Clopodia, nr. 898. D.J.C.V. Timiș.

THE HISTORY OF THE BANAT COUNTY IN MANUSCRIPT NOTES ON OLD BOOKS

(Summary)

This study is concerned with the modalities and forms in which the village from the Banat recorded the memorable events. The village took over and continued the canons previously defined.

The accumulation of books during the Enlightenment and the increase of the number of readers brought about significant mutations: old clichés disappeared and new ones were created. The notes written on books differed from one region to another and their number increased. Some of them became small reportages. The village participated in the great events that took place in the province or on the continent. The wars with the Turks or the French were reflected in the notes found in the Border villages. They are not mere notes, some of them took up an attitude, judged the events and interpreted them. The Revolution of 1848—1849 was recorded in the rural notes of the Border province as a military and national event. The villages in this province were more interested in the social problems:

the serfdom, the taxes. They wrote their own traditional history, but fully aware of the extraordinary dimension of the events.

Common people or personalities like Mihail Martinovici Roșu, Nicolae Stoica of Hatzeg, or Ioan Munteanu wrote in the books and observed the same canons and followed the same model. It is also true that not anybody had the right to write in the books (only priests or teachers) or when it was about an important donation. Many disobeyed this canon, by writing they aspired to eternity — a name inscribed on a book couldn't be forgotten.

Much attention was paid to the institutions of the village: the church and the school. The building of a church was a good opportunity for writing down interesting attitudes and notes for the history of mentalities. These notes made up a very important collection of documents. Thus they reconstituted series of priests and teachers of the villages and other important events. But most of these notes referred to the relation with nature. Apparently, these notes didn't develop very much, they preserve an immobile history. However, we can notice some changes. For instance, in 1793, in Mehadia, somebody wrote that an eclipse was due to the werewolves, while in 1818, in Sinmihai, somebody else considered an earthquake as a „natural“ phenomenon.

Each aspect dealt with in this study can be treated independently in a separate research, which the author intends to do.

IMAGINEA „NEAMȚULUI“ ÎN ÎNSEMNĂRILE DE PE CĂRȚILE VECHI ROMÂNEȘTI DIN BANAT*

VALERIU LEU

Lipsește din istoriografia noastră abordarea acestui subiect important pentru istoria Banatului și nu numai, din perspectiva istoriei mentalităților. Desigur, imaginea pe care dorim s-o reconstituim în baza unei anume categorii documentare nu poate fi, fatalmente, decât una secvențială. În schimb sursele provin din mediul rural, cel mai profund al societății românești, care nu a rămas insensibil la marile mutații istorice și nici nu a fost — cum la un moment dat se părea — unul tăcut. La acest nivel, în lumea satului românesc, s-au consemnat fapte memorabile, s-au formulat opinii și s-au luat atitudini. Toate acestea s-au întemeiat pe imagini mentale care au avut un rol important (și-l mai au!) în blocarea sau, dimpotrivă, în favorizarea comunicării. Acest lucru este cu atât mai valabil în momentele în care se produc noi forme de contact, se redimensionează relații mai vechi, așa cum s-a întâmplat în Banatul sfârșitului de secol XVII și începutul celui următor¹. În astfel de condiții, o anume confuzie și o lipsă de claritate în definire sunt lucruri explicabile. Era vremea Ligii Sfinte și „neamțul“ își face apariția în ipostază militară dar și antiotomană. Însemnările românești așa îl surprind! Cele ce se întâmplau în aceste părți sunt considerate evenimente de mare importanță așa încât se vor consemna și în afara Banatului. Vorbind despre aceste lucruri, un preot din Aștileu, din Transilvania deci, reproduce imaginea unei armate în marș: „Scris-am eu, popa Ion din Aștileu, atunci când vinisă nimeții de la Petravara dă trecură pă Crișu cătră Ardeal, 7 sute de cară, tot pe Crișu Repede. Anii 1696“. Replierea era o consecință a tratatelor ce implicau imperiile în conflict: „Eu, popa Ion ot Aștileu am scris atunci când să împăcară turcii cu nimeții de pusără pace 25 de ani. Anii lui H(risto)s 1699. Atunci au făcut Aradul“². Evenimentele se precipită și însemnările manuscrise, fără a schimba imaginea „neamțului“ ca putere europeană în expansiune, le înregistrează, de astă dată mai aproape, în părțile Dobrei: „Anu(l) 1716, m(e)s(e)t(a) iul(ie) 12 zile și iar într-această vreme iar să tulbur(ă) pacea întră nemți și întră turci și trecu Ober căpitanu(l) prin Vad, peste hotar, cu cătanele și au bătut nemți(i) pe turci și au descălecat nemți(i) pe turci și au descălecat nemți(i) subț Timișoara, prin Tighenus. Pis-az pop(a) Iosif ot Dobra“³. Ulterior, dintr-o perspectivă istorică îndelungată, Ilia Căltun din Pârvoava, fost subofițer de grăniceri, fixează reperele unei cronologii istorice locale începând cu anul asediului Vienei ca punct inițial al unor evenimente ce au redimensionat și au restructurat politic sud-estul european: „În anu(l) 1683 au tunat turcii în Beci. În a(nul) 1717 au luat neamțu(l) Temișvara de la Turci. În anu(l) 1736 au fost a 2-a răzmeriță cu Turcu. 1739 au luat turcii Belgradu(l) de la Nemți“⁴. Toate acestea le scria în 1793.

Vorbind când despre „neamț“, când despre „craiul nemțesc“, când despre „împărăția nemțească“, însemnările conservă accepția unui termen colectiv care nu desemna însă populația germană din Banat ci autoritatea, stăpânirea, administrația, pur și simplu statul! Toate acestea la un loc și fiecare în parte! Însemnările sesizează o disociere românească de evenimentele politice zonale dar această atitudine va cunoaște modificări mai ales sub impresia propagandei oficiale care dorea o implicare mai mare a populației (evident de partea puterii) dar și pe măsură ce românii pătrundeau în structurile etatiste sau atașate acestora (armată, justiție, administrație, învățământ, etc.). În vremea războiului cu turcii din 1788—1792, se pot constata ambele atitudini. Pentru Zaharia Tătuțu din Iablanița, războiul acela era al lui „Iosif al doilea craiul nemțesc“ care „s-au început la acest an, 1788 (...) să se bată cu turcii și au ajuns unii din oameni a muri de foame, de scumpete...“⁴⁵. Pentru Ioan Rădoi din Bogâlniț, cumpărarea unei cărți — eveniment remarcabil în viața satului — s-a petrecut în „răzmerița neamțului cu turcu(l)“⁴⁶ și o cronologie, tot a sa, a războiului, repetă aceiași rețineri, aceiași neimplicare, aceiași asistare a istoriei ca și însemnările din vremea cuceririi Banatului. Era un clișeu extrem de rezistent și nu suferise modificări: „La anu(l) 1788 au avut răzmeriță neamțu(l) cu turcu(l). La anu(l) 1791 au pus pace, la anu(l) 1792 au do așăzat hotarul“⁴⁷. La Ilia Călțun relatarea aceluiași întâmplări prilejuiește o atitudine oscilantă: „La anul 1788 s-au început răzmerița cu turcu(l) și au luat, împărăția nemțească, Țara Românească, Craina până la Timoc și iar le-a dat de bună voie napoi turcului și au rămas la împărăția noastră numai Orșova Bătrână și au ținut răzmerița până la 1790 și s-au mântuit! Pârvova. Ilia Călțun“⁴⁸. În schimb o lungă însemnare de la Valea Bolvașnița are un punct de vedere total schimbat. Autorul ei exprimă o atitudine asociativă. Războiul nu-l mai poartă „neamțul“ ci „ai noștrii“: „Să să știe când și în ce an au venit turcii pe la noi și au ajuns până la Sacu aproape de Lugoj în anu(l) 1788 în luna lui august în 8 zile când au tunat turcii în Jupalnic și au fost răzmeriță foarte ră cât nu-au mai fost nici n-a mai fi până la sfârșitul lumii aceștia. Și s-au robit mulți oameni și dobitoace. Și mulți au scăpat dar mulți s-au și prăpădit. Mai apoi să să știe că peste 2 luni iarăși s-au prăpădit mulți din turci, fără număr, și s-au robit! Și ai noștri(i) au luat Țara Bosnii, Țara Bulgărească, Țara Rumânească și Țara Moldovei și Craina peste Dunăre (...) în anu(l) 1791 și cu voia lui Dumnezeu și mai departe va să miargă să dobândească și cetatea Țarigradului. Scris-am eu, preotul Lazăr Șuvegău, paroh, în luna lui iunie 8, 1791“⁴⁹. Este de domeniul evidenței asemănarea în ton și terminologie între această însemnare și circularele oficiale despre evenimentele respective care veneau la preoți pentru a fi citite oamenilor. Identificarea cu punctul de vedere oficial are o determinare și în profundele sentimente antiotomane ale populației, puternic motivate istoric, pe care autoritățile s-au străduit să le folosească. Oricum, la Șuvegău acea veche neutralitate s-a pierdut. În conflictul desfășurat în spațiul Banatului el se simte implicat direct, are o cauză proprie, creștinească, care-l plasează într-o anume tabără. Explicit!

O avalanșă de însemnări o prilejuiesc războaiele cu Franța din vremea revoluției și a imperiului. Foarte activ se dovedește Ilia Călțun. Momentul istoric este însă schimbat în raport cu situația precedentă și

„scriitorul“ mai matur. Pe de o parte sentimentul național românesc cunoștea cristalizări (și astfel de stări se definesc întotdeauna prin disociere) iar pe de altă parte autoritatea ce părea de neclintit, eternă, are dificultăți. Este o vreme în care „neamțul“ înțeles, așa cum am arătat deja, ca putere europeană, nu se mai poate descurca singur! În această situație îi solicită pe români. Ca ajutor! Nu poate scăpa schimbarea de atitudine, de perspectivă pe care Ilie Căltun se străduiește, nu o dată, să o scoată în evidență: „În anu(l) 1791 s-au început bătaia cu franțuzu(l) și au fost români(i) din Banat, 5 000 de oameni ajutori la nemți, pe zilele împăratului Franciscus al II-lea (...) căci români(i) noștri(i) au perit în acea răzmeriță a Franței! Scris în Pârvova (la) 2 mai 1801“¹⁰. Însemnarea citată consideră deci prezența pe front a românilor ca un moment de glorie militară sugerând însă și o reevaluare a condiției lor în funcție de aportul ce-l aduceau în rezolvarea marilor probleme ale împărăției. Mișcarea petiționară românească deja declanșată la acea dată o va face, dar nu aluziv ci explicit¹¹. Cele notate de Căltun sesizează profunzimea socială la care ajunsese acest crez. Însemnarea sa nu se făcea într-un oraș, într-un centru cultural sau politic ci într-un cătun! Ideea era de altfel sugerată și de circularele bisericești care cereau bănășenilor ajutor pentru împărat în soldați și în bani sau materiale¹².

Lupta politică românească la 1848 modifică iarăși lucrurile. Românii, cei din regiunea militarizată, sunt încă o dată alături de „neamț“. Grănicerii se dovedesc fideli „împărăției“ luptând vitejește pe toate fronturile. Pentru ei vrăjmașul era ungurul care atenta la libertatea ținutului grăniceresc și la condiția deosebită a locuitorilor români. În această viziune împăratul era un garant al situației lor iar ungurul un „rebel“. Nu mai era deci vorba de o problemă strictă a „neamțului“, a „craiului nemțesc“ ci și de una proprie. Nu era deci vreme de expectativă sau ezitare ci de acțiune. Românii au răspuns chemării „nemțești“ fiindcă ea recunoștea identitatea românească. Însemnările arată clar acest lucru. Astfel a fost interpretată în satele confiniere acordarea, pentru regimentul de graniță, în chiar denumirea sa oficială a atributului „românesc“: „Cade a să ști că în anul 1848 au fost multă bătaie cu Italia și cu ungurii. În luna noiembrie, în 27 au venit de la înaltul Krigs(rat) ca nouă, românilor, mai mult să nu ne numim așa, ci *Romani* (sublinierea noastră, V.L.) adecă cum au fost la vremea bătrâneții“¹³. „Neamțul“ nu nega deci astfel de lucruri ci le respecta și le punea chiar în evidență. Comparația cu atitudinea „ungurului“ poate motiva odată în plus atitudinea românilor. Ceea ce Căltun notase în vremea războaielor napoleoniene la modul aluziv, în 1848 se rostea pe șleau! De altminteri acele războaie cu Franța au determinat contactul direct al grănicerilor români din Banat, mii de oameni, cu spațiul german propriu-zis, istoric. Ei au luptat în Tirol, în Bavaria, pe malurile lacului Bode, pe Rhin, pe Dunăre, în Austria. Însemnările celor ce s-au întors pe cărțile din biserici (și care deci erau la dispoziția tuturor) evocă locuri, regiuni și localități germane, reconstituie pentru cei rămași acasă, geografia unui spațiu care ținea de spiritualitatea, de civilizația germană. De pildă: „1805, avgust 1-iu iară plecară 3 batalioane întregi, la vreo 4 000 (de) feciori și ajunsără toamna, cu ploii grele, până în Țara Baerului. Atunci franțuzii luară Ulmul, în 3 octomvrie. Franțuzii, în 30 octomvrie luară Beciul și Brin. La 1 Ia-

nuar(ie) 1806 s.n. făcură pace, (la) 13 fevr(uarie) 1806 veniră batalioanele acasă. Apoi 3 batalioane a(le) noastre din Baer începură a fugi prin Săltzburg în Staermarc, apoi de la Edenburg, toț cu iarnă grea, plecară prin Țara Ungurească în Sebeș, la Stab, în 10 fevr(uarie) 1806, acasă. Mulți de ger s-au prăpădit¹⁴. Exemple de acest fel se mai pot încă cita!

Această informație dobândită printr-un contact nemijlocit se întregea cu cea obținută prin lecturi. Cunoașterea limbii germane devenise, pentru românii din Banat, un lucru comun. Era învățată în școli ca limbă de studiu dar și ca limbă străină. Cei care aspirau la demnitatea de subofițeri sau ofițeri studiau în școlile triviale sau regimentare unde totul se predă în această limbă. Ea avea un prestigiu nu doar din considerente legate de aspirația la demnități și funcții administrative, de comerț și industrie ci și din considerente spirituale. În orice caz ea a deschis posibilitatea informării mai prompte și mai exacte asupra evenimentelor continentale, deschidea accesul spre o mare cultură. Imaginea „neamțului” ca vorbitor al unei limbi de prestigiu și purtător al unei civilizații occidentale a avut mult de câștigat pe măsură ce românii o învățau și o vorbeau. Este un capitol, în istoria noastră, încă nestudiat cu atenție dar a cărei consecință sunt și astăzi vizibile¹⁵. Prestigiul ei este poate cel mai bine pus în evidență de însemnările făcute în sate românești, de români, pe cărți românești. Erau motivate din dorința, omenească, de a pune în evidență elevația. Altminteri ce rost ar fi avut? Vom cita, cu titlu de exemplu, doar câteva cazuri din cele care ne stau la îndemână:

— „Gekauft von die Wittwe Baiasu mit 3 f. 30 m. den 30-ten August (1)824. Dragalina¹⁶.”

— „Dieses Buch gehöret den Kiril Petrowitsch Absolvürter Cliricus und Sistematisches Scullehrer dem Walachische Jugend aus Klein St. Niklaus den 17-ten Juni 1825¹⁷.”

— „Mihail Gurgu Hautbois gebürtig von Illowa, 1828¹⁸.”

— „Den 4-ten Februar 1790 in ein Donnerstag bin ich mit der Jelle na Costich von Werschets durch den H. Pfarrer Nicolitz vereheligt werden. Grivey¹⁹.”

— „Alexander Negrey den 4-ten August (1)835 um 2 Uhr nach Mitternacht geboren Mitwoch Donnerstag getauft durch Sofia Wasilievich geistlicher Andreyevich. Hebaner Brater, Son(n)tag . . . ²⁰.”

Desigur, percepția generică a „neamțului” ca autoritate nu a fost și nu putea fi singura în condiția în care în Banat se conviețuia. Relațiile între oamenii obișnuiți, de o parte și alta, supuși deopotrivă unei autorități, au impus și ele propria lor imagine. Ni se pare semnificativ în acest sens un fragment dintr-o scrisoare trimisă acasă de subofițerul Gheorghe Uscatu aflat în 1848 în asediul Veneției. El afirmă că slujba era peste măsură de grea dar că are totuși noroc: „Însă nu sânt vrednic de a mulțumi celui ceresc Domn, de sănătate și de bunătățile domnului căpitan Woyman că, ca, când nici nu sânt înstrinat. Ce folos de Iancu că e cu feciorii lui, adecă cu săteni? Din zi în zi își roagă moartea de răul căpitanului²¹. Este adevărat, la Veneția, și plutonierul român și căpitanul neamț erau la fel de străini.

În această relație directă, umană, „neamțul” își pierde atributul autoritar și colectivist. El redevine individ, o ipostază diferită deci. El

participă la viața societății, are importante contribuții în fapte memorabile, altele decât războaiele și confruntările. Este prezent chiar în viața comunităților românești. Fixarea imaginii „neamțului“ în ipostaza de constructor datează, în însemnări de la începutul veacului al XIX-lea. Prima se referă la construcția Băilor Herculane. Ea conservă o stare de nemulțumire față de munca grea și slab retribuită dar menționează totuși prezența unui „maistor“ german, de fapt un vienez. Fundamentală ni se pare menționarea lui la *edificare*, la *construcție* prin care s-au săvârșit lucruri durabile și frumoase. Oricum ar fi, este menționată colaborarea: „De la 1810 au început a lucra la Băni de s-au făcut casăle cele mari și frumoasă tot prin mâinile rumânilor, și zidari și bărdari și acestor ajutori! Fără numai căpetenie au fost lor un niamț, baumaistorul Vurț din Beci. Și slabă plată au aflat, numai dă silă au trăbuit să lucreze precum să lemn, piatră, cărămidă, var, tot Rumânii au adus cu vitele sale ...”²².

Descărcată de orice tensiune apare situația de la Rudăria unde construcția bisericii românești ortodoxe, s-a făcut apelând la priceperea unor meșteri nemți. Însemnarea cu pricina semnalizează deci depășirea unor clișee care vedeau în „neamț“ nu numai un străin ci și un om de altă credință. Ipoteza de constructor în care este acum perceput și el, se consolidează: „În 1802 m-am pogodit — scrie preotul din satul acela — cu mauer maistor Lorent Levoald din Orșova, cu 32 000 fl. În 1802—1817 septembrie s-a sfârșit locul bisăricii de episcopul Iosif de Șacabent al Vârșetului. În 1805, septembrie 21, se începu a se zidi. Și se zidi în acel an fundamentul până în fața pământului. În 1806 se zidi până la ferestre. În 1807 se zidiră obada, ostrăcu, (de) un neamț din Boșneac, anume Funke. Apoi nu se lucră 12 ani! (În) 1819 (se) făcu zimții și (ceva) din turn. Apoi maistorul se bolnăvi și muri. (În) 1821 pogodii pe Ianăși Suh ce zidi turnul și bolțile toate. Iarna chemai un țimerman, Ludire. Puse turnul de lemn jos, dar și un țisler, Ianăși Hube. Făcu ușile și ferestrele și ridicară turnul în 26 septembrie, la mutarea Sf. Ioan Botezătorul ridicară sfânta cruce. (În) 1822, iulie 12, sf(inții) mucenici Precul și Ilarie s-au sfințit de (către) răpisatul domn prezbiter Nicolae Stoica de Hațeg din Mehadia și am început a sluji în trânsa”²³.

De altminteri, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, germanul devine, în conștiința populară românească din aceste părți ofertantul unui model economic valabil. Acesta este sensul, cred, al reacției pe care o are un țaran din satul Petrilova de lângă Oravița după ce, cu ocazia unei călătorii la Biserica Albă, a văzut eficiența gospodăriei nemțești. Mărturisirea o făcea, peste mulți ani, fiul său, Petre Nemoianu: „Progresul de la oraș i-a deschis un nou orizont, i-a desemnat un nou ideal de viață. În curând de la vagi suspinse a trecut la fapte și schimbările în familia și gospodăria noastră se țineau lanț. Tatăl meu s-a aruncat cu atâta pasiune în brațele acestui ideal încât nu-l mai interesa nimic din ceea ce se petrecea în sat. Muncea și alerga cu atâta zor încât nu mai ajungea să stea de vorbă cu nimeni. La întrebările celorlalți plugari: „Ce faci uică Costo?, el răspundea scurt și sugestiv: „vreau să-mi fac rânduială ca la neamț ...”²⁴.

Sensul ultim, fundamental, al unor relații fie cât de complexe îl dădeau așadar, și l-au dat, oamenii simpli, oamenii obișnuiți.

NOTE

- * Varianta în limba germană a acestui studiu a fost publicată sub titlul *Die Vorstellung des „Neamț“ (des Deutschen) in Aufzeichnungen auf alten rumänischen Büchern in Banat*, în „Heimathefte der Banater Berglanddeutschen“ (seria „Geschichte“), Reșița, nr. 12/1993, p. 3—6.
- 1 Al. Duțu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 103.
- 2 Însemnare pe Manuscrisul nr. 4.151 de la Biblioteca Academiei Române.
- 3 Însemnare pe *Chiriadodromion*, Alba-Iulia, 1699, exemplarul de la Căprioara, jud. Arad.
- 4 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul din parohia Lăpușnicel, jud. Caraș-Severin.
- 5 Însemnare pe un manuscris aflat odinioară în colecția lui D. Cioloca din Caransebeș, azi pierdut. *Apud* D. Cioloca, *Din cele trecute veacuri*, în „Foaia Diecezană“, Caransebeș, nr. 8/1945.
- 6 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1768, exemplarul din parohia Bogâltin, jud. Caraș-Severin.
- 7 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, exemplarul din parohia Bogâltin, jud. Caraș-Severin.
- 8 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul din parohia Pârvova, jud. Caraș-Severin.
- 9 Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic, 1747, exemplar din colecția Iulian Cojocarui din Reșița. Provine din satul Valea Bolvașnița.
- 10 Însemnarea am reprodus-o după o fotocopie după o filă din *Biblia*, Blaj, 1795, exemplarul din colecția N. Cornean din Caransebeș. Fotocopia a fost făcută de colegul nostru O. Bozu.
- 11 L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 122.
- 12 Protocolul de circulare al parohiei ortodoxe române Socolari, jud. Caraș-Severin. Circulara din 23 mai 1800.
- 13 Însemnare pe *Cazanie*, București, 1768. Provine din parohia Lăpușnicel dar acum se păstrează în Biblioteca Mitropoliei Banatului din Timișoara, nr. inv. 19.768. Cf., I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 202.
- 14 Însemnarea pe *Apostol*, București, 1784, exemplarul din parohia Mehadia care acum se păstrează la Biblioteca Mitropoliei Banatului, nr. inv. 19.960. Cf., C. Buracu, *Muzeul General Nicolae Cena din Băile Herculane și Cronica Mehadiei*, Turnu-Severin, 1924, p. 49.
- 15 V. Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700—1848)*, lucrare în manuscris.
- 16 Însemnare pe *Acatist*, Sibiu, 1807, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 30/1923.
- 17 Însemnarea pe *Ducere de mână către cinste*, Viena, 1777, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 52/1938.
- 18 Însemnare pe *Catithisis Mic*, Buda, 1825, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 176/1942.
- 19 Însemnare pe *Acatist*, Blaj, 1791, exemplarul din Biblioteca Universitară din Cluj-Napoca, inv. 30/1923.
- 20 *Ibidem*.
- 21 Manuscrisul nr. 3.922 din Biblioteca Academiei Române, f. 15—16.
- 22 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul din parohia Pârvova acum la Biblioteca Mitropoliei Banatului, inv. 20.077.
- 23 Însemnare astăzi pierdută copiată totuși de prof. V. Nemiș din Rudăria care ne-a pus-o la dispoziție. O copie se află și în „Chestionarul I. Miloia“ de la „Muzeul Banatului“.
- 24 P. Nemoianu, *Amintiri*, Lugoj, 1928, p. 39.

IMAGINEA EUROPEI ÎN CULTURA ILUMINISTĂ A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI

NICOLAE BOCSAN

Epoca Luminilor la români a conturat definitiv imaginea despre Europa, în multitudinea componentelor ce o definesc¹, conferindu-i și o semnificație distinctă, ce transformă această imagine într-o tendință, într-un militantism sui generis pentru solidarizarea cu valorile europene sau integrarea în sistemul acestora. Ea se complică și se diversifică pe măsură ce evenimentele de pe continent se derulează până la începutul secolului nostru, descoperind elitelor românești nu numai un nou discurs politic sau cultural, ci și un loc distinct al românilor în constelația națiunilor europene, o poziție geografică, un destin sau cum spunea Gh. I. Brătianu o misiune.²

Imaginea ce o propune cultura iluministă românească din Banat despre Europa păstrează, în linii generale, trăsăturile modelului elaborat de Luminile românești, adăugându-i o suită de particularități generate de receptare și adaptare specifică a idealului european în spațiul bănățean, determinate și de un orizont mental diferit în comparație cu cel al românilor din Principate sau din Transilvania.

Este o mentalitate marcată de poziția deosebită a Banatului și cu deosebire a teritoriului militarizat, la intersecția căilor de comunicație europeană, între Europa de Vest și Imperiul otoman, unul din punctele obligatorii de trecere spre Balcani sau spre Rusia. Este un teritoriu în care fenomenul de aculturație, întâlnirea și suprapunerea mai multor modele culturale și de civilizație au provocat o emulație, o complementaritate și în egală măsură originalitate de civilizație sau cultură ce explică particularitățile mentalului colectiv, care exprimă o lume aparte. Distincția este și mai mare între Banatul militarizat și provincia civilă, ce învederează chiar de la finele secolului două tipuri diferite de comportament, două mentalități. În acest mozaic de limbi, credințe, manifestări etnografice, unde se întâlnește Orientul cu Occidentul, sinteza culturală este poate mai spectaculoasă la nivelul mediu sau de jos decât la cel elitar, deoarece la aceste niveluri indicele de cultură depășește mult nivelul altor zone.³ Concluzia este și mai relevantă în granița militară. În această realitate etnografică și culturală, receptarea sau promovarea unei imagini, mai nuanțate sau adaptate despre Europa este rezultatul contactelor multiple cu reprezentanții Europei luminilor, a unui contact direct cu civilizația și lumea occidentală în timpul războaielor revoluției și imperiului francez. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și mai ales la începutul celui următor societatea românească din Banat a asimilat sau a definit principalele componente ale imaginii și trăsăturile idealului european ce animă conștiința colectivă, cel puțin la nivelul elitelor, așa cum le-a enunțat o încercare anterioară de sinteză.⁴ Componentele

acestei imagini — geografică, culturală, politică, de civilizație se supra-pun într-un concept global, care exprima, în același timp, după cum observa Adrian Marino, admirație și complex de inferioritate, nevoia de a fi „Europa” și conștiința apartenenței la aceasta, „revelația ființei și conștiinței sale europene” dimpreună cu revelația propriei identități. Descoperirea Europei și revelația conștiinței sale europene coincide cu descoperirea și asumarea conștiinței de sine. Cel mai plastic exemplu îl oferă acest pitoresc personaj al lumii bănățene și în particular a satului grăniceresc, Nicolae Stoica de Hațeg, puțin instruit, mai mult autodidact, cu întinse lecturi, neasimilate sau sistematizate, dar care știa multe, cunoștea lumea, înalte personaje, era un produs tipic al graniței, al mediului militar promovat de Habsburgi și nu în ultimul timp al Banatului cu toate particularitățile evidențiate.⁵ Din atari motive ipostazele modelului de Europa, cum le definea Adrian Marino, le regăsim cu ușurință în manifestările românești din Banat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: ideal normativ, sistem ideologic, schemă teoretică abstractă.

În scurta *Intrare la Cronica Banatului*, Nicolae Stoica de Hațeg folosește frecvent sintagma „Europa noastră”⁶, identificând locul unde se plasează românii și în particular bănățenii: „Europa noastră are mari chiline 3, împărții: a Austriei noastre, a roșilor, a turcului, a papii de Roma și 13 crăii, adică: a Anglii, Franții, Praizului, Șvedu, Danemarc, Spania, Portugal, Sardinia, Neapolu, Baieru, Vîrtemberg, Sacsen, Holand. Oameni tot albi, învățați.”⁷ Idealul european, echivalent de altfel cu cel de modernizare, progres, dezvoltare, este cel mai mult asociat în Banat idealului luminării, înțeles ca ideal normativ. Literatura românească utilizează frecvent expresiile „Luminata Europă”⁸, „Europenii luminați”⁹, pentru a desemna o realitate culturală, de civilizație spre care tinde lumea românească, mărturisind un complex de inferioritate, o tendință integraționistă. Numai prin luminare „vom fi desăvârșit și înțelepți bărbați — scria Țichindeal — și în numărul celor înțelepte, luminate și mărite noroade ale Europei vom fi socotiți”¹⁰. Luminarea națiunii, a poporului reprezenta o cale de integrare în această Europă. Era în egală măsură — observa Adrian Marino¹¹ — un ideal patriotic, pentru că progresul și dezvoltarea națiunii nu se putea concepe în afara acestei tendințe. Nicolae Stoica de Hațeg încheie solemn prezentarea Europei pe care o imaginează „ca pre o fată șezând”, cu o judecată ce nu lasă nici o îndoială: „Europa e școala științelor, a învățaturii și pre alte părți ea le întreace”¹². Europa este pentru Dimitrie Țichindeal o sinteză a cunoștințelor acumulate de-a lungul veacurilor, o continuitate de cultură și civilizație, e rezultatul unei evoluții istorice: „Și fiindcă pre pământul acesta se fac multe schimbări, vedem astăzi că tocma acei înțelepți filosofi grecești nîcîcăt nu se sfîesc a trece în luminata Europă, ca să-și dobîndească și cîștige lor învățatură și înțelepciune”¹³. Metodologic, literatura iluministă definește relația dintre idealul european și cel patriotic, privite în complementaritatea lor. Ele apar într-o relație de interdependență, nu sunt incompatibile, ci se presupun: „A ști legile, obiceiurile altor noroade pre lume — scria Țichindeal — aceia e a ști ce e la ei bine și înțelept, ce e rău, nebun și de răs; când vom cunoaște ale altora, atuncea vom putea ști pentru ale noastre judeca cum merg, drept sau costîș sau cu totuî îndărăpt”¹⁴.

Un rol important în cristalizarea acestei conștiințe europene l-a avut ideea identității lingvistice, remarcată de Adrian Marino pentru întregul spațiu românesc, invocând cunoscuta expresie a lui Petru Maior că limba română este o „limbă de Europa”¹⁵. Prestigiul european al limbii latine — scria Adrian Marino — se răsfrânge și asupra limbii române. Ideea se regăsește excelent ilustrată în scrierile bănățene ale epocii luminilor. Secretarul Societății pentru cultivarea limbii române din 1808, un bănățean, scria cu nedisimulat orgoliu că „limba română e potrivită ca să devină o limbă generală, cum au fost în vechime limbile greacă și latină sau cum sunt azi limbile italiană și franceză”¹⁶. Cultivarea limbii a fost o temă majoră a iluminismului românesc, în particular a celui bănățean¹⁷. Afirmarea înrudirii lingvistice cu marile popoare și culturi ale Europei (limba română „e înrudită cu cultele limbi — italiană și franceză” este nu numai un mijloc de afirmare a solidarității cu Europa, dar și un mijloc, o cale de integrare în universalitate, prin luminare, cultivarea științelor și mai ales a literaturii, poeziei: „deși limba noastră este capabilă de cea mai mare cultivare, fiind înrudită cu limba greacă și latină, cu italiana și franceza modernă și astfel e potrivită pentru exprimarea îndrăzneță și naturală a gândurilor poetice...”¹⁸. Menționatul secretar, în care istoriografia a văzut un bănățean, Constantin Diaconovici sau Dimitrie Țichindeal, ajunge chiar să susțină că „limba românească este dintre limbile europene și azi cea mai potrivită pentru versificație”¹⁹.

Solidaritatea europeană pe această cale lingvistică, demonstrând o conștiință europeană și, în același timp, o conștiință a propriei identități puternic afirmată în contextul ideii europenității reclamă și crearea instrumentelor care să o legitimizeze, să o demonstreze, cel mai aplicat fiind în concepția iluminiștilor dicționarul în care „ar căuta și dovedi originea cuvintelor românești de la limbile italiană și franceză”²⁰.

Pentru Alexie Lazaru, identificat ipotetic de noi cu Dimitrie Țichindeal²¹, unul din caracterele europenității îl constituie presa, considerată printre cele mai audiente căi de iluminare: „Toate neamurile Europei cele deșteptate au aflat cum că a scris Sarete sau Novele și acele a le împărtăși oamenilor neamului său e cea mai încuviințată mijlocire a luminii noroadelor...”²².

Strategia integrării în civilizația europeană relevă momentul pe care îl traversau românii ca unul esențial și prielnic, epoca favorizând această tendință. Secolul era luminat — remarca Adrian Marino — lumina și luminarea constituiau trăsături distincte. Era convingerea contemporanilor care o proclamă ca o lozincă. Pentru Dimitrie Țichindeal perioada ce o traversau românii aparținea unui „veac luminat” pentru că „acum au început popoarele ca din somn a se deștepta”, motiv pentru care o caracteriza semnificativ „aceasta de acum pentru noi aurită epohă”²³. Diagnosticul este valabil și pentru românii bănățeni, pentru care mult timp stăpânirea otomană a însemnat izolare, închistare în tradiții. Solidarizându-se cu programul reformist al monarhiilor luminate, iluminiștii bănățeni subliniază circumstanțele favorabile ce le-au oferit reformele cultivării, luminării, difuzării valorilor europene: „Nouă aicea în Banatul Timișoarei care suntem afară de alte noroade întru științe și întru conștiința datorilor noastre cei mai din urmă au strălucit razele luminării...”²⁴. Manifestele luminării cu valoare programatică, proclamă

această realitate, atât *Înștiințarea* Societății filosoficești a neamului românesc, cât și manifestul program al Societății pentru cultivarea limbii române atribuită bănațenilor, care scria: „Azi între toate națiile Europei stăpânește dorința spre lumină și timpurile acestea par a fi începutul unei epoci însemnate, când multe popoare ținute până acum în robie și întineric își îndreaptă privirile spre o nouă libertate și o nouă civilizație”²⁵.

Sentimentul de inferioritate a dominat această strategie a integrării ce vehicula imaginea Europei cu valoare de model (ideal) normativ²⁶. „Să nu ne lăsăm mai înapoi decât toate națiile Europei”, scria Vasile Gergely de Ciocotici²⁷ sau cum scria Constantin Diaconovici Lóga: „Așa au făcut și alte neamuri care astăzi strălucesc pe fața pământului, așa să facem și noi acum și să ne îmbărbătăm că prea departe am rămas”²⁸. Dincolo de valoarea enunțată de model abstract „ce funcționează conform logicii sale interioare, chiar dacă imaginea nu ține seama de toate datele realității occidentale”²⁹. Europa este o realitate pe care bănațenii au atins-o, au străbătut-o cu prilejul războaielor la care au participat și grănicerii români, pentru care cronicarul târziu care a fost Nicolae Stoica de Hațeg îi invidia: „Iară părinții noștri, unchi, veri, neamuri ce-au fost în sus, în feldsoldați, ei nu numai că Estraiul, Baieru, Țara nemțească, Niderlandu, apa Rainii, Svaițu, toată Italia, ce și Franța le-au văzut și cu mult m-au întrecut”³⁰.

Epoca luminilor consacră și această imagine concretă, palpabilă a Europei, nu numai modelul abstract, o Europă formată din state și națiuni, consacrand și imaginile despre diferite popoare, care se precizează tot mai clar, pe măsura progresului cunoștințelor geografice, a multiplicării informațiilor despre acestea. Clișeele valabile pentru modelul de Europa se răsfrâng asupra popoarelor creatoare de mari culturi, asupra popoarelor mari, care au constituit state puternice din categoria marilor puteri. Concomitent deci cu imaginea Europei occidentale ca un bloc omogen, unitar, marcat de aceeași aură a civilizației și culturii, iluminismul românesc din Banat propune și o imagine în diversitate a ideii de Europă: „...după dezvălirea culturii, după ivirea științelor formoase... la acea floare a fericirii am ajuns la care astăzi Austria, Anglia, Franța ș.a. cu frumusețea culturii lor... ales exemplu strălucesc...”³¹. Imaginea Europei în diversitatea popoarelor și a culturilor ce o compun favorizează apropierea publicului românesc din Banat de o anumită percepție a individualităților naționale ce-și asociază trăsăturile modelului continental, dar și elemente distincte, ce particularizează imaginea țării și a poporului respectiv. De regulă se vehiculează imaginea popoarelor occidentale purtătoare ale culturii, științelor, a unor popoare polite și civilizate, creatoare de mari opere și a unor țări ce au ajuns la un înalt nivel de dezvoltare a științelor sau culturii: „cele nenumărate și prea înțelepte scrise cărți, care se află la englezi, franțuzi și la nemți...”³². Este o imagine exemplară, oferită ca model contemporanilor, sugerând imitația ca posibil mijloc de recuperare a decalajului românilor de această civilizație, cum observa Adrian Marino, împrumutul de bunuri culturale, ca o metodă rapidă și sigură de progres. O exprimă deschis D. Țichindeal, când scrie că „s-ar afla destule fețe care ar putea prea frumoase și alese cărți de pre cele nemțești, latinești și muscalicești, încă și de pre italienești și franțuzești în limba noastră a preface”³³.

... Contactele cu lumea europeană în timpul războaielor cu Franța, difuzarea unei literaturi tot mai bogate despre popoarele europene, diversificarea scrierilor de istorie și geografie au dislocat imaginea abstractă despre Europa într-o suită de imagini despre state și popoare, despre individualitățile naționale și caracteristicile lor, ce ilustrează translația lentă spre noua viziune romantică, a Europei națiunilor și patriilor, o sinteză a tuturor acestor individualități. Luminile românești, în particular cele bănățene, au inaugurat însă cariera ideii și modelului european în cultura română, au trasat, metodologic și ideatic, un model exemplar, au indicat o cale și o direcție a integrării și au militat activ pentru realizarea acesteia, mărturisind o conștiință europeană și o voință de a aparține lumii și a culturii vechiului continent.

NOTE

- 1 A. Marino, *Luminile românești și descoperirea Europei*, în „*Revista de istorie și teorie literară*”, 28, nr. 1, 1979, p. 27—48; Al. Duțu, *Imaginea Franței în timpul campaniilor napoleoniene*, în vol. *Cărțile de înțelepciune în cultura română*. București, Editura Academiei, 1972, M. Popa, *L'image de Napoleon en Transylvanie à l'époque des Lumières*, în vol. *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, II, București, 1985, p. 159—176; Alexandru Florin Platon, *Imaginea Franței în Principatele române: modalități de difuzare*, în „*Anuarul Institutului de istorie și arheologie*”, Iași, 1981, p. 201—210.
- 2 Gh. I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe*, București, 1942, passim.
- 3 Pe larg N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, „*Facla*”, 1986, cap. *Elitele naționale*.
- 4 A. Marino, *op. cit.*, p. 36.
- 5 Pe larg la Damaschim Mioc, *Introducere la Nicolae Stoica de Hațeg, Cronica Banatului*, ed. a II-a, revăzută, Timișoara, 1981, p. 5—49 (în continuare *Cronica*).
- 6 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 56.
- 7 *Ibidem*.
- 8 D. Tichindeal, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*. Buda, 1802, p. 92.
- 9 Dimitrie Țichindeal, *Fabule*, p. 293.
- 10 *Ibidem*, p. 314.
- 11 *Op. cit.*, p. 30.
- 12 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 57.
- 13 Dimitrie Țichindeal, *Fabule*, p. 404.
- 14 *Ibidem*, p. 268.
- 15 A. Marino, *op. cit.*, p. 35.
- 16 Z. Păclișanu, *O veche societate pentru cultivarea limbii române*, în „*Revista istorică*”, 7, nr. 4—6, 1921, p. 128—134; Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 183 sq, unde se face și discuția asupra paternității bănățene a actului.
- 17 N. Bocșan, *op. cit.*, cap. *Cultivarea limbii*.
- 18 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 133.
- 19 *Ibidem*, p. 134.
- 20 *Ibidem*, p. 133.
- 21 Pentru discuția asupra identificării lui Alexie Lazaru vezi Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 188—189.
- 22 Alexie Lazaru, *Înștiințare*, în *Întimplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscova*. Buda, 1814 (BRU III 852).
- 23 D. Țichindeal, *Arătare despre starea acestor nouă introduse scolasticești instituturi ale nației românești, sirbești și grecești*. Buda, 1813, p. 3.
- 24 Idem, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*, p. XIII.
- 25 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 129.
- 26 A. Marino, *op. cit.*, p. 42.
- 27 *Ibidem*, p. 42.

- 28 Constantin Diaconovici Loga, *Chemare la tipărirea cărţilor româneşti*, Buda, 1821.
 29 A. Marino, *op. cit.*, p. 28.
 30 Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica*, p. 61.
 31 Moise Bota, *Versuri îndemnătoare către deprinderea tinerimei româneşti într-o îndreptare*, Buda, 1829.
 32 D. Tichindeal, *Sfaturile a înţelegerii cei sănătoase*, p. 23.
 33 *Ibidem*, p. 24.

L'IMAGE DE L'EUROPE DANS LA CULTURE ILLUMINISTE DES ROUMAINS DE BANAT

(Résumé)

L'époque des Lumières avait conturé, d'une manière définitive, l'image sur l'Europe, tenant compte de la multitude des éléments qui concourent à son définition,¹ lui conferrant une signification bien distincte, transformant cette image dans une tendance, devenant un militantisme sui-généris, pour la solidarisation avec les valeurs européens ou pour l'intégration dans leur système.

L'image proposée par la culture illuministe roumaine de Banat garde, en général, les traits du modèle élaboré par les Lumières Roumaines, y ajoutant toute une suite de particularités, données à la réception et à l'adoption spécifique du modèle européen au cadre de l'espace banatien, situé à l'intersection des voies de communication d'entre l'Europe occidentale et l'Empire Ottoman. La distinction est plus accrue en le Banat militarisé et le reste de la province ayant un statut civil, en mesure à produire un clivage de comportement, de mentalités, saisissables surtout au niveau bas ou moyen de la société que celui élitare.

L'exemple le plus significatif est offert par une personnalité bien distincte du monde banatois particulièrement pour le village de frontière. Nicolae Stoica de Haţeg^{5, 6, 12} y ajoutant Dimitrie Tichindeal. En outre, un rôle important pour la cristallisation de cette conscience européenne a été detenu de l'idée d'identité linguistique.¹³

Les contacts avec le monde européen déroulés pendant les guerres avec la France, la diffusion d'une riche littérature concernant les uns des peuples européens, la diversité des ouvrages d'histoire et de géographie on eu pour conséquence un vrai disloquement de l'image purement abstraite sur l'Europe dans toute une série d'images sur des états et peuples, sur des individualités nationales avec leurs traits caractéristiques, illustrant la translation vers la nouvelle vision romantique, étant une synthèse de toutes ces individualités. Les Lumières roumaines, en particulière, ceux de Banat, ont inauguré la carrière de l'idée et du modèle européen dans la culture roumaine, ont établi le trajet méthodologue et d'idées, un modèle exemplaire, contribuant à la mise de la pierre fondamentale des voies et des directions de l'intégration, ayant à la base le militantisme actif pour son transposition dans la réalité, en témoignant d'une vraie conscience européenne et la volonté d'appartenir au monde et à la culture du vieux continent.

ÎNSEMNAȚII DESPRE ROMÂNII BĂNĂȚENI ÎNTR-UN JURNAL DE CĂLĂTORIE DIN 1817

COSTIN FENEȘAN

La cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, desfășurat la Stuttgart (R. F. Germania) în vara anului 1985, una din temele principale de dezbatere a fost investigarea modului și a mijloacelor de reflectare a realităților istorice dintr-un anumit teritoriu, mai larg sau mai restrâns ca întindere geografică sau din punctul de vedere al apartenenței politice, în mentalitatea vecinilor nemijlociți sau a celor mai îndepărtați, surprinderea judecăților de valoare formulate în izvoarele scrise cu un cuvânt sesizarea nuanțată a „imaginii celui alt” (*l'image de l'autre*), așa cum a evoluat de-a lungul vremii. În ceea ce privește reflectarea realităților istorice de pe teritoriul României în viziunea vecinilor mai apropiați sau mai îndepărtați, această direcție de investigare constituie de aproape un secol o preocupare mereu mai intensă a istoriografiei naționale, ca exemple concludente în acest sens putând fi citate cartea lui Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, apărută în perioada interbelică, precum și corpusul *Călătorii străine despre Țările Române* (a cărui publicare a început în 1968), din care au văzut până acum lumina tiparului opt volume cuprinzătoare. Dacă reflectarea evenimentelor politice și sociale desfășurate în spațiul românesc a format în cazul multor mărturii străine miezul acestora, nu e mai puțin adevărat că, începând mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, veac impregnat de idealuri umaniste ale ideologiei Luminilor, interesul vecinilor mai apropiați sau mai îndepărtați ai românilor s-a îndreptat într-o măsură crescândă spre surprinderea, mai profundă ori mai superficială, a unor realități de interes etnologic, etnografic și folcloric. Supuse unei analize critice, aceste mărturii de epocă reprezintă un izvor de mare interes pentru reconstituirea nuanțată a profilului moral și spiritual al românilor, pentru mai buna cunoaștere a civilizației lor materiale și spirituale, așa cum a fost sesizată de martori oculari străini (nu neapărat nepărtinitori!). De aceea îmbogățirea bazei documentare a „imaginii celui alt” cu noi izvoare, dintre care multe își așteaptă încă descoperitorul în diferite fonduri de arhivă și bibliotecă de peste hotare, va contribui, fără îndoială, fie la întregirea cunoștințelor existente, la aprofundarea acestora, fie la sesizarea unor aspecte cu totul noi. Este în firea lucrurilor ca atât izvoarele cunoscute până în prezent, cât și cele ce vor fi puse în viitor la dispoziția cercetării științifice nu sunt de valoare egală nici în privința informațiilor propriu-zise, nici a interpretării. Coroborate însă între ele, confruntate și cu diferite surse interne, mărturiile străine despre români și spațiul românesc deschid istoriografiei naționale posibilități și mai bune de a conferi cercetărilor o necesară dimensiune —

raportarea echilibrată a trecutului românesc la mersul istoriei universale și integrarea lui nuanțată în istoria generală a continentului european.

Așa cum s-a amintit, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mărturiile străine au acordat o atenție crescândă realităților românești de interes etnologic, etnografic și folcloric. Banatul, partea de sud-vest a spațiului românesc, n-a constituit în acest sens o excepție, dacă ar fi să amintim doar cartea polihistorului italian Francesco Griseolini¹ și relatarea funcționarului austriac Johann Jakob Ehrler². Recent, interesul ne-a fost atras de un izvor a cărui existență, deși cunoscută din bibliografia de specialitate³, n-a reținut totuși atenția cercetării istorice românești în pofida însemnătății sale evidente pentru trecutul Bucovinei, Transilvaniei și a Banatului de la începutul secolului al XIX-lea. Este vorba de jurnalul călătoriei efectuate în 1817 de împăratul Francisc I al Austriei prin Galiția, Bucovina, Transilvania, Banat, Serbia și Croația, de documentația legată de acest voiaj imperial, material păstrat în prezent la Viena, la Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Habsburgisch-lothringisches Familienarchiv, **Hofreisen**, Karton 30—33. În cele ce urmează, vom prezenta din cuprinzătorul jurnal de călătorie⁴ doar câteva extrase referitoare la românii bănățeni, cu deosebire la portul lor popular în regiunea fostei granițe militare și în zona munților metaliferi. Înainte de aceasta socotim însă necesar să oferim câteva informații cu privire la caracterul acestei călătorii imperiale, la traseul urmat, precum și la suita care l-a însoțit pe suveranul habsburg. Dacă în cazul călătoriilor întreprinse în Banat de împăratul Iosif al II-lea (în 1768, 1770, 1773, 1783 și 1788) acestea au avut întotdeauna un pronunțat caracter practic, legat fie de pregătirea unor reforme administrative și economice, fie de organizarea graniței militare ori de participarea la războiul austro-turc din 1788—1790, în schimb călătoria efectuată în Banat, în 1817, de către nepotul său de frate, Francisc I⁵, aceasta a fost înainte de toate un voiaj de agrement⁶. Suita care l-a însoțit în această călătorie pe Francisc I și pe soția sa Carolina Augusta, compusă mai mult din persoane cu atribuții de reprezentare⁷, confirmă la rândul-i — cum se poate sesiza de altfel și din paginile jurnalului — caracterul mai mult de agrement al voiajului imperial, cel puțin în ceea ce privește Banatul. Desfășurată între 14 iulie și 1 noiembrie 1817, mai întâi prin Galiția și Bucovina, călătoria imperială a urmat în Transilvania acest itinerariu:⁸ Bistrița (25 august); Cluj (26 august); Turda (27—28 august); Aiud (29 august); Alba Iulia (30 august); Zlatna, Abrud, Roșia Montană, Sebeș (1—4 septembrie); Sebeș (5 septembrie); Sibiu (6 septembrie); Orlat, Cislădie, Veștem, Scorei, Arpaș, Ucea, Viștea (7—11 septembrie); Făgăraș (12 septembrie); Brașov (13 septembrie); Prejmer, Ozun, Tg. Secuiesc, Miercurea Ciuc, Brașov (14—19 septembrie); Făgăraș, Sîmbăta (20 septembrie); Sibiu (21 septembrie); Sebeș (22 septembrie); Orăștie, Deva (23 septembrie); Certeja, Săcărâmb, Deva (24 septembrie); Hunedoara (25—26 septembrie); Hațeg (27 septembrie). În ziua de 28 septembrie 1817 suita imperială a intrat în Banat trecând prin Totești, Sarmizegetusa, Poarta de Fier a Transilvaniei, Bucova, Bouțari, Vama Marga, Borlova, Ohaba Bistra, Glimboca, Obreja, Iaz și înnoptând la Caransebeș. Itinerarul urmat apoi prin Banat a fost următorul⁹: Caransebeș, Turnu-Ruieni, Caransebeș (29 septembrie); Caransebeș, Buchin, Vălișoara, Ilova, Sadova, Armeniș, Teregova, Domașnea,

Cornea, Mahadia, Băile Herculane (3 0septembrie); Băile Herculane, Bârza, Coramnic, Jupalnic, Orşova (1 octombrie); Orşova, Eşelniţa, Ogradena, Muntele Alion, Orşova (2 octombrie); Orşova, Băile Herculane (3 octombrie); Băile Herculane, Mehadia, Plugova, Iablanita, Petnic, Borloveni, Pătaş, Prolopeţ, Bozovici (4 octombrie); Bozovici, Dalboşet, Stăncilova, Ssaca Montană (5 octombrie); Sasca Montană, Slatina Nera, Ciclova Oraviţa (6 octombrie); Oraviţa, Ciclova, Oraviţa (7 octombrie); Oraviţa Nicolinţ, Cruşiţa (azi Krusica, în R. S. F. Iugoslavia), Biserica Albă (azi Bela Crkva, în R. F. Iugoslavia), Biserica Roşie (azi Crvena Crkva, în R. F. Iugoslavă) Iasenova (azi Jasenov, în R. F. Iugoslavă); Straja (azi Straža, în R. F. Iugoslavă), Virşeţ (azi Vršac, în R. F. Iugoslavă) (8 octombrie); Virşeţ (9 octombrie); Vireşt, Păuliş (azi Pavliš, în R. F. Iugoslavă), Virşeţ (10 octombrie); Virşeţ, Panciova (azi Pančevo, în R. F. Iugoslavă) (11 octombrie); Panciova (12—13 octombrie); Pancivo, Titel (14 octombrie). De la Titel călătoria a continuat pe itinerarul Petrovaradin — Zemun — Sremska Mitrovica — Vinkovci — Slavonski Brod — Nova Gradiška — Bjelovar — Varaždin — Maribor — Graz.

O precizare se mai cuvine făcută, anume în legătură cu autorul jurnalului de călătorie. De această dată se poate stabili o similitudine între maniera de a proceda a lui Iosif al II-lea — constatată de noi în cazul jurnalelor de călătorie prin Banat din 1768 şi 1773, păstrate tot la Haus-, Hof- und Staatsarchiv din Viena — şi cea a nepotului său, Francisc I, în 1817. În ambele situaţii nu este vorba de un manuscris autograf al împăratului, ci de o redactare ulterioară a jurnalului, realizată pe baza notelor dictate zilnic de cei doi suverani unor persoane de încredere din anturajul lor. Dacă în cazul lui Iosif al II-lea este vorba de generalul Nostitz, Francisc I a făcut apel la serviciile ministrului său de stat contele Bombelles, de la care ni se păstrează şi alte documente legate de călătoria imperială din 1817¹⁰.

De asemenea, se mai cuvine remarcat faptul că voiajul imperial din 1817 prin Banat — mai exact în părţile Orşovei, Băilor Herculane şi Mehaidei — s-a bucurat şi de atenţia unui observator român — Nicolae Stoica din Haţeg¹¹. În acest fel dispunem de posibilitatea, altfel destul de rară, de a confrunţa descrierea unui şi aceluiaşi eveniment — primirea paşei de la Ada Kaleh (Orşova Nouă) de către Francisc I — în viziunea suveranului obişnuit cu fastul recepţiilor aproape zilnice şi prin cuvintele, deloc superlativ, ale cărturarului român, îndeajuns de familiarizat cu felul de a fi al celor „mari”. Iată mai întâi cele relatate sub data de 1 octombrie 1817 în jurnalul de călătorie al împăratului, aflat pe atunci la Orşova Veche¹²: „... Aici, la Orşova Veche, l-am primit pe paşă într-o casă aşezată ceva mai sus pe Dunăre decât cea în care mă aflam. De la acea casă până la Dunăre, pe care plutea corabia paşei, anume o şaică mare cu un cort în care şedea acesta, se înşiruia un cordon de soldaţi. Vâslaşii paşei erau albanezi; ei purtau pantaloni lungi de culoare albastră, încălţări, laibăre fără mâneci de culoare albastru închis şi turban roşu. Cărmaciul, un turc, era îmbrăcat cu o manta de blană roşietică. Împreună cu paşa se aflau doi bostangii, fiecare ţinând un baston, apoi veneau cei ce ţineau tuiurile, iar după aceea alte zece persoane, dintre care nouă purtau turbane şi caftane lungi şi frumoase din blană roşie, iar ceilalţi din stofă verde. Un individ îmbrăcat în haine

de culoare verde deschis purta pe cap o beretă asemănătoare cu un chipiul militar, dar ceva mai strâmtă. Acesta era șeful corpului de geniști, un grec care vorbea germana și franceza. Pașa însuși, un bărbat frumos, purta un turban, o blană frumoasă de culoare roșietică și se fălea cu o barbă neagră și lungă. Este un pașă cu două tuiuri, originar din Filipopol (azi 'Provdiv, în Bulgaria — n.n.), fiu al pașei de la Belgrad care a fost asasinat. Se numește Derviş Mustafa. Casa în care l-am primit avea două intrări. Camera în care ne-am întâlnit era despărțită la mijloc de o masă. I-am vorbit prin tălmăci, păstrându-mi pălăria pe cap. După aceea unul din oamenii pașei a depus pe masă șaluri pentru soția mea. Apoi, după ce am plecat, din parte-mi i s-au servit dulciuri și cafea. După aceea a mâncat și a plecat la fel cum a venit.¹³

În opoziție cu relatarea jurnalului împăralesc, din care răzbate o curiozitate greu disimulată pentru o lume și obiceiuri puțin cunoscute în Viena neoclasicismului, cuvintele cărturarului român sunt sobre și lipsite de orice ostentație, menite doar să redea un eveniment la care autorul, deși nu fusese martor ocular, aflându-se cu mare probabilitate dintr-o sursă de primă mână, a ținut totuși să-l consemneze, pentru a lăsa posterității încă o mărturie a participării sale la evenimentele mari și mici ale vremii și locurilor sale natale. Iată ce scrie Nicolae Stoica de Hațeg în „Cronica Banatului: „... Pașa Dervîși din Ostrov (Ada Kaleh — n.n.) cu turcii audienție avură; adusă prezent (cadouri — n.n.). Voivoda turcu din Tăchia (Tekije, în R. F. Iugoslavă — n.n.) un morun mare adusă. Împăratu le trimeasă iar prezent: pașii tubacheră de aur cu pietri, voivodii tubacheră de aur curată.¹³ În „Cronica Mehadiiei“, redactată în limba germană ceva mai târziu (în 1829), Nicolae Stoica de Hațeg a ținut să revină asupra evenimentului, îmbogățindu-și relatarea cu diferite amănunte, menite probabil să dea narației mai mult colorit: „... La 29 septembrie, trecând prin Mehadia, (împăratul și împărăteasa — n.n.) au ajuns la Băile Herculane, unde și-au stabilit reședința în clădirea hanului. La 30 septembrie au trecut prin Jupalnic, au vizitat muntele Alion, au luat masa de prânz și au locuit la domnul Fota Popoyici. După amiază Maiestatea Sa a acordat audiență pașei din Orșova (Ada Kaleh — n.n.), voievodului din Tekije și altor turci. Atunci când i-a înmănat cadourile lui Dervîș pașa, acesta a spus: „Ziua de azi îmi e atât de sfântă, de parcă tatăl meu s-ar fi sculat din morți!“ Drept răspuns baronul Duca (generalul-comandant al Comandamentului Militar General al Banatului — n.n.) i-a înmănat turcului cadourile imperiale... Trecând prin Orșova Veche (la 1 octombrie 1817, pe calea de întoarcere dintr-o excursie la Ogradena — n.n.), turcii le-au trimis (împăratului și împărătesei — n.n.) un car plin cu pepeni verzi, dintre care unii erau mai mari decât un butoiș de jumătate de vadră, într-un cuvânt, așa de mari, cum nici înainte și nici după astă întâmplare nu s-au mai văzut vreodată pe aici.¹⁴

De un interes cu totul deosebit pentru studiile de etnografie se dovedesc trei relatări destul de amănunțite ale jurnalului din 1817 despre portul românilor bănățeni. La data de 1 octombrie pe când suita imperială se afla la Orșova Veche, jurnalul descrie într-o manieră de-a dreptul picturală vestimentația românilor de pe teritoriul regimentului de graniță româno-iliric¹⁵: „Locuitorii (a se înțelege bărbații — n.n.) din

regimentul româno-iliric sunt îmbrăcaţi cu pantaloni lungi şi albi din pânză. În jurul picioarelor poartă obiele vârgate, iar ca încălţăminte opinci. Peste cămaşa albă care le acoperă pieptul sunt îmbrăcaţi cu o manta lungă de culoare albă, împodobită cu diferite cusături de culoare albastru închis, de o formă asemănătoare cu cea a clapelor de la buzunare. Pe cap poartă o căciulă de blană albă sau neagră, semănând cu un mic chipiu militar. Femeile sunt îmbrăcate în felul româncelor, purtând cămăşi pline de cusături, oprege colorate şi cu ciucuri. Fetele nu poartă nimic pe cap, dar tinerele neveste şi-l împodobesc, la fel ca în Ardeal, cu pene de păun. Femeile mai în vârstă îşi înfăşoară capul cu o maramă albă sau cu legături de frunte, prinse în partea de sus a acesteia, şi care nu sunt altceva decât cusături pe pânză de culoare albă sau roşu aprins.⁴⁶

Odată cu sosirea vizitatorilor în regiunea minieră a Banatului, la Oraviţa, jurnalul imperial reţine, cu aceeaşi grijă pentru amănunt, următoarele despre portul românesc din partea locului⁴⁶. „Dintre locuitorii de rând ai ţinutului, germanii sunt îmbrăcaţi „nemţeşte“, iar femeile lor ca şvăboacele. Românii sunt îmbrăcaţi la fel ca cei din Graniţa Militară, doar că unii bărbaţi au la mantalele lor tivuri de culoare roşie, iar alţii poartă cojoace lungi de blană cu dungi roşii aplicate pe la cusătură. Femeile (românele — n.n.) sunt îmbrăcate la fel ca cele din Graniţa Militară, doar că cele mai de vază poartă peste opregul obișnuit un alt opreg, mai scurt, frumos drobat şi viu colorat. Aceste oprege sunt de formă pătrată şi se poartă unul în faţă, altul în spate. Femeile cu dare de mână mai poartă un laibăraş de mătase frumos brodat, iar în jurul gâtului şiraguri de mărgean şi perle de sticlă. În jurul capului poartă atâr-nate monede, iar în păr mulţi bănuţi şi floricele.”⁴⁷

De o valoare cu totul excepţională este relatarea din 7 octombrie 1817 inserată în jurnal la Oraviţa, sub impresia puternică a vizitei făcute în acea zi la Ciclova. Ea se distinge atât prin amănuntele oferite, cât mai cu seamă printr-un ascuţit spirit de observaţie, căruia nu-i scapă nici deosebirile dintre portul românilor bănăţeni şi cel al oltenilor (*bufenii*) veniţi să lucreze la bocşele şi minele din Banat, nici asemănarea muzicii şi dansurilor din acele părţi cu cele ale românilor din Bucovina, vizitată de suita imperială încă la începutul călătoriei⁴⁸: „Românii de aici (Ciclova — n.n.) poartă pantaloni din pânză albă, obiele vârgate în jurul picioarelor şi sunt încălţaţi cu opinci. Doar puţini dintre ei poartă cizme. Cămăşile lor sunt albe şi tot albe sunt vestele lungi din pânză, cu tivuri şi cusături de culoare albastru sau roşie, iar uneori cu motive de formă ascuţită, cusute cu roşu pe clapele buzunarelor. Cojoacele de blană sunt la fel de lungi ca vestele, dar au mai multe broderii. Pe cap românii poartă pălării rotunde din păslă de culoare neagră. Mulţi dintre ei îşi împletesc părul în cozi. Unii au cojoace scurte de blană, purtate cu partea tăbăcită în afară. În loc să fie de culoare albă şi împodobite cu frumoase cusături, aceste cojoace au o margine din blană. Românele poartă o cămaşă lungă de culoare albă, oprege scurte şi viu colorate, cu franjuri lungi — un opreg în faţă, altul în spate —, apoi laibăre lungi din pânză, fără mâneci, şi mantale lungi şi albe, la fel ca cele bărbăteşti, sau veste lungi de blană cu margine tot din blană. Aceste veste nu au mâneci şi sunt împodobite cu frumoase cusături, iar partea tăbăcită, de cu-

loare albă, se poartă în afară. Fetele nemăritate nu-și acoperă capul și poartă în păr o mulțime de flori. Unele au cocuri sau cozi împletite cu iscusință. Femeile măritate poartă pe mijlocul capului o bucată rotundă de pânză, ale cărei margini sunt tivite cu fir albastru închis. De această pânză este prinsă o altă bucată de pânză, împodobită cu broderii în cele mai diferite culori. Această bucată de pânză este petrecută în jurul capului și pe sub bărbie, iar capetele ei atârnă pe spate, fiind prinse de bucată rotundă de pânză. Această năframă nu este nici lată și nici lungă. Cămășile celor mai multe femei sunt împodobite cu broderii. Femeile măritate și fetele poartă cizme, de cele mai multe ori de culoare neagră și numai rareori galbenă. Unele sunt încălțate cu opinci. Dansul lor (al românilor — n.n.) lent — care este la fel cu cel din Bucovina — îl dansează perechi în cerc: un bărbat cu o femeie. Apoi au un dans ceva mai repede, în care perechile — bărbatul și femeia — se învârtesc neconținut și execută felurite figuri. Muzica este neplăcută (!) și aproape aceeași ca cea din Bucovina: cei ce cântă la vioară se plimbă prin cercul celor ce dansează. Bufenele măritate sunt îmbrăcate la fel ca românele de rând, cu o rochie colorată, cu opreg și năframă albe, cu o jachetă colorată. Părul îl poartă pieptănat pe spate, iar de acesta este prinsă o bucată de pânză albă, care se prinde de un fel de suport sau umflătură de forma unei potcoave, în josul căreia atârnă.⁴

În încheiere se mai cuvine făcută o remarcă în legătură cu descrierile portului românesc din Banat în paginile jurnalului de călătorie din 1817. Dacă toate descrierile cunoscute până în prezent — și ne gândim mai cu seamă la Grisellini și Ehrler — redau portul românesc la scara întregului teritoriu al Banatului, în schimb jurnalul din 1817 oferă date îndestulătoare pentru cunoașterea vestimentației din zone bine delimitate din punct de vedere geografic și în același timp etnografic. Rămâne ca etnografii să valorifice în mod corespunzător aceste informații, care pun o dată mai mult în lumină varietatea și bogăția portului popular românesc chiar pe cuprinsul unor microzone.

NOTE

- 1 Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Prefată, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984, scrisoarea a VII-a, p. 169—189, scrisoarea a VIII-a, p. 190—203.
- 2 Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Prefată, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1982, p. 36—47, 48—52.
- 3 Ludwig Bittner, *Gesamttinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, vol. II, Viena, 1937, p.
- 4 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Habsburgisch-lothringisches Familienarchiv*, HOFREISEN, Karton 30, II. Convolut, p. 1113—1937 (se va cita HHStA). Partea referitoare la călătoria prin Banat cuprinde circa 200 pagini în 8°. O copie microfilmată a acestui important izvor se păstrează la Arhivele Statului București, *Colecția Microfilme Austria*, rola 66, c. 830 și urm.
- 5 Francisc de Habsburg-Lorena (1768—1835), împărat al Sfântului Imperiu romano-german (1792—1806) și împărat al Austriei (1804—1825), fiu al fostului împărat Leopold al II-lea (1790—1792) și nepot al împărătesei Maria Tereza. Pentru viața și activitatea lui cf. C. Wolfsgruber, *Franz I. Kaiser von Österreich*, vol. I—II,

- Viena, 1899 și A. J. Gross-Hoffinger, *Leben, Wirken und Tod des Kaisers Franz I.*, Viena, 1915.
- 6 În 1816 Francisc I se căsătorise pentru a patra oară, de această dată cu prințesa Carolina Augusta de Bavaria. Călătoria din 1817 poate fi socotită în bună parte drept un voiaj de nuntă.
- 7 Din suita imperială, îmbarcată în 21 calești și trăsură, făceau parte circa 70 persoane, între care următoarele: cămărarul suprem (*Oberstkämmerer*) contele Wrba, mareașala curții împărătesei (*Obersthofmeisterin*) contesa Lazansky, mareșalul curții împărătesei (*Obersthofmeister*) contele Wurmbrand, doamna de onoare a împărătesei (*Hofdame*) contesa von Hohenegg, prim-aghiotantul împăratului (*Generaladjutant*) generalul-locotenent von Kutschera, consilierul de stat și medicul personal al împăratului (*Staatsrat und Leibmedicus*) baronul von Stift, secretarul aulic (*Hofsecretär*) von Dietmann, von Zebay funcționar al Cabinetului secret al împăratului (*geheimer Kabinetts-Official*), contele von Mier consilier imperial și reprezentant diplomatic al Austriei pe lângă Curtea de la Hanovra, contele von Bombelles ministru de stat și reprezentant diplomatic al Austriei pe lângă Curtea Saxoniei, doamna de companie a împărătesei (*Kammerfrau*) von Hofinger și secretarul aulic (*Hofsecretär*) von Schloissnigg, cf. HHStA, *Hofreisen*, Karton 30 (*Microfilme Austria*, rola 66, c. 830—831).
- 8 HHStA, *Hofreisen*, Karton 33 (Beilagen Siebenbürgen betreffend), Nr. I b (*Microfilme Austria*, rola 66, c. 916—917).
- 9 Pentru traseul urmat în Banat, cf. HHStA, *Hofreisen*, Karton 33, Nr. I a (*Microfilme Austria*, rola 66, c. 914—915).
- 10 HHStA, *Hofreisen*, Karton 30, II. Convolut: Berichte des Grafen v. Bombelles während der Reise Sr. Majestät in Pohlen (!), Siebenbürgen etc.
- 11 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, ed. a II-a revăzută, Timișoara, 1981, p. 309—310 și idem, *Mehadier Chronik*, Herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Damaschin Mioc und Adolf Armbruster, București, 1980, p. 153—157 (vezi și traducerea în limba română: Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculeane. Povești moșăști școlarilor rumânești. Varia*, Ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1984).
- 12 Jurnalul de călătorie, p. 1788—1790: „... Ich empfang den Bascha hier, in Alt Orșova, in einem Hause weiter Donauaufwärts als jenes wo ich war. Eine Spalier Soldaten war von der Donau bis zu seinem Schiff, eine grosse Tscheuke mit einem Tendale, worin er sass. Seine Ruderer waren Albanesen mit blauen langen Hosen, Schuhen, dunkelblauen Leibeln ohne Ärmel, einen roten Turban; der Steuermann, ein Türke, in einem röthlichen Pelz. Mit ihm waren zwey Bostangis, mit einem Stock jeder, worauf die Rossschweife kommen, dann 10 andere Individuen, 9 mit Turbans und rothen, schönen, langen Pelzen, einige mit grünen. Ein lichtgrün Angezogener hatte eine schwarze Haube wie einen Tschako, aber enger, auf den Kopf. Dieser, der Chef des Genie, ein Grieche, kann Deutsch und Französisch. Der Bascha selbst, ein schöner Mann, war angezogen mit einem Turban, einem rothen schönen Pelz und trägt einen schwarzen langen Bart. Er ist ein Bascha von zwey Rossschweiften, Sohn des Pascha von Belgrad, der ermordet worden ist, von Filipopolis zu Hause. Er heisst Dervis Mustapha. Das Haus war mit 2 Eingängen. Das Zimmer wo ich ihn sah, durch einen Tisch, der mitten stand, getrennt. Ich redete mit ihm mit aufgesetzten Hut, durch den Dolmetsch, dann legte einer seiner Leute Shals für meine Frau auf den Tisch. Dann, als ich fort war, wurde ihm servirt Zucker und Kaffeh von mir. Er speiste dann und fuhr auf die nämliche Art wie er kam zurück.“
- 13 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, p. 309.
- 14 Idem, *Mehadier Chronik*, p. 153—154.
- 15 Jurnalul de călătorie, p. 1791: „Die Bewohner im walachisch-illyrischen Regiment sind mit weissen langen Hosen von Tuch, um die Füße gestreifte Fetzen und Batschkoren und einen langen weissen Rock mit dunkelblauen Zierathen wie Klappen, auf der Brust weissen Westen, einer weissen oder schwarzen Pelzmütze wie ein kleiner Tschako. Die Weiber sind die Walachinnen gekleidet mit gestickten Hemden, mit bunten Vortüchern mit Franzen. Die Mädchen auf dem Kopf nichts, die jungen Weiber Pfauenfedern wie in Siebenbürgen, die älteren weisse Tbcher um den Kopf oder, wie Stirnbindeln, weisse oder sehr rothe Zierathen von Tuch, gerade ober der Stirne.“

- 16 *Ibidem*, p. 1891: „Die gemeinen Inwohner der Gegend, Deutsche, sind wie die Deutschen, die Weiber wie die Schwäbinnen, die Walachen wie in der Gränze angezogen. Nur einige haben an den Rücken rothe Anschläge, andere lange Pelze mit rothen Streifen auf den Näthen. Die Weiber sind wie in der Gränze, nur die vornehmeren haben über die gewöhnlichen Schürzen noch kürzere, schön gestickt und von bunten Farben, 4-eckige, eines vorne, eines hinten, dann Leibel von Seidenzeug mit Stickereyen, um den Hals Ketten von Corallen und Glasperlen, auch Münzen um den Kopf, um die Haare viele Münzen und Blumen.“
- 17 Vezi și descrierea portului românesc de la Oravița într-un document din 1760, la Costin Feneşan, *Note etnografice pe marginea unui document*, în „Tibiscus“, Etnografie, vol. III, Timișoara, 1975, p. 259.
- 18 Jurnalul de călătorie, p. 1899—1901: „Die Walachen haben hier weisse tüchene Hosen, gestreifte Fetzen um die Füße und Botschkoren, wenige Stiefeln, dann weisse Westen und weisse lange tüchene Röcke, letztere mit blauen oder rothen Brämen und Stickereyen, auch rothen spitzen Aufschlägen, ebensolche lange Pelze, aber weit mehr Stickerey, auf dem Kopf schwarze runde Filzhüte, mehrere Zöpfe in den Haaren. Einige haben kurze Pelze, die gegärbte Seite auswendig, statt weisse gefärbt und schön gestickt, bey den Pelzen ein Pelzbram. Die Weiber tragen ein langes weisses Hemd, bunte kurze Vortücher mit langen Franzen, eines vorne, eines hinten, dann weisse lange Westen von Tuch, ohne Ärmel und weisse lange Röcke, ebensolche wie die Männer oder lange Pelzwesten mit Brämen von Pelz, ohne Ärmel, und schön gestickt, das Gegärbte weiss und auswendig. Die Mädchen nichts auf dem Kopf als Blumen in den Haaren, einige haben Cacoen (!) oder Zöpfe. Die Weiber haben mitten auf dem Kopfe ein rundes Stück Tuch mit dunkelblauer Einfassung. An diesem ist ein weisses Tüchel mit Fräben gestickt angemacht. Dieses geht um den Kopf unter dem Kinn und die Ende hängen hinab vom Kopf hinten, wo sie am Stück Tuch angemacht sind. Diese Tüchel sind nicht breit und kurz. Die Hemde sind bey mehreren gestickt. Die Weiber und Mädchen haben Tschismen, meist schwarz, wenige gelb, einige auch Botschkoren. Den langsamen Tanz haben sie wie in der Bukowina, wo sie im Kreise paarweise, ein Mann mit einem Weib, tanzen, dann einen geschwinderen, wo sie sich immer, ein Weib und ein Mann mitsammen paarweise drehen und verschiedene Figuren machen. Die Musik ist unangenehm (!) und fast die nämliche wie in der Bukowina; Geigen, mit denen sie mitten im Kreise der Tanzenden herumgehen. Die Walachen (recte: *Walachaner* — n.n.) Frauen sind wie die gewöhnlichen Weiber angezogen, mit einem Rock von Farbe, weissen Vortuch, weissen Tüchel, einem Jankel von Farbe, mit gekämmten Haaren und hinten an selben ein weisses Tuch angespendelt, welches auf einem Gestell oder Wulst in Form eines Hufeisens angemacht und hinten herabhängt.“

AUFZEICHNUNGEN ÜBER DIE BANATER RUMÄNEN IN EINEN REISETAGEBUCH VON 1817

(Zusammenfassung)

Während seiner zwischen dem 14. Juli und 1. November 1817 durch Galizien, die Bukowina, Siebenbürgen, die slawonische und kroatische Militärgrenze unternommenen Reise verweilte Kaiser Franz I. von Österreich etwas über zwei Wochen (29. September — 14. Oktober) im Temeswarer Banate. Die wichtigeren Orte des Banats die vom kaiserlichen Gefolge damals besucht wurden, waren Caransebeș (Karansebesch), Mehadia, Băile Herculane (Herkulesbad), Orșova (Alt-Orschowa), Bozovici, Oravița (Orawitz), Bela Crkva (Weisskirchen), Vrșac (Werschetz) und Pančevo (Pantschowa), letztere drei auf dem heutigen Gebiete der FR Jugoslawien. Im Auftrag des Kaisers und auf dessen täglichen Anregungen verfasste einer seiner engen Mitarbeiter und Begleiter — mit grösster Wahrscheinlichkeit ist es Graf von Bombelles, Staatsminister und österreichischer Ge-

sandter beim Hannover'schen Hofe, gewesen — ein Reisetagebuch, das gegenwärtig im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv aufbewahrt wird. Da der kaiserlichen Reise von 1817 eher der Charakter einer Vergnügungsfahrt nachgewiesen werden kann — an ihr beteiligte sich doch auch die 1816 mit Franz I. als dessen vierte Frau verehelichte Karoline Auguste von Bayern — und in der Folge den Fragen der Verwaltung und Wirtschaft weniger Aufmerksamkeit als üblich geschenkt wurde, so widmet das Reisetagebuch ein umso grösseres Interesse verschiedenen Begebenheiten und Fakten des Alltags, so auch der Volkstracht und den Volksbräuchen in den besuchten Gegenden. So umfasst das kaiserliche Reisetagebuch aufschlussreiche Aufzeichnungen über die rumänische Volkstracht aus der Banater Militärgrenze und aus dem Banater Bergbaubezirk (Oravița, Ciclova), die im Aufsatz wiedergegeben werden. Mit feinem Beobachtungssinn schildert das Reisetagebuch in Einzelheiten die Tracht der Banater Rumänen aus den besuchten Gebieten und hebt bemerkenswerterweise deren grosse Ähnlichkeit mit jener der Siebenbürger aber besonders Bukowinaer Rumänen hervor. Da die bis zur Zeit bekannten Trachtenbeschreibungen der Banater Rumänen — und wir denken dabei hauptsächlich an Franz Grisellini und Johann Jakob Ehrler — den Volkskundlern nur ein Allgemeinbild übermittelt haben, so sind die Angaben des Reisetagebuchs von 1817 in ethnographischer Hinsicht umso wertvoller, als sie einen sachbezogenen Einblick für geographisch und volkskundlich gut umrissene Gebiete ermöglichen.

EPIDEMII ȘI MENTALITĂȚI ÎN BANATUL LUMINILOR

LEU VALERIU

Primele decenii ale secolului al XIX-lea au cunoscut câteva mari valuri epidemice care au cuprins vaste zone continentale. Măsurile de protecție inițiate de autorități conforme științei și spiritului epocii, sunt cât se poate de firești în asemenea circumstanțe. În general însă subiectul a rămas rezervat specialiștilor în istorie medicală¹ tentând mai puțin pe cei preocupați de alte domenii și direcții istoriografice. În ceea ce ne privește, ne-am străduit să scrutăm problema epidemiilor din perspectiva istoriei mentalităților, fixându-ne ca bază documentară circularele bisericești și însemnările manuscrise pe cărțile vechi. Ele permit atât surprinderea punctului de vedere oficial, autoritar, cât și reacțiile populației în cea mai mare parte rurală. Clișeele operaționale în conștiința unui popor de țărani se dovedeau extrem de rezistente chiar și în fața devastatoarelor valuri epidemice. Mii de vieți au fost secerate și totuși nu s-au putut dezrădăcina credințe ce veneau de foarte departe în ciuda eforturilor pe care autoritățile n-au ezitat să și le asume în organizarea unui sistem viabil de protecție, explicând, popularizând, amenințând și pedepsind. La stabilirea lor s-a plecat, așa cum am arătat, de la știința epocii dar și de la spiritul ei. Se conta însă, și atât conținutul cât și tonul circularilor o arată, și pe buna cunoaștere a realităților locale, a specificului provincial. Este sigur că asupra problemei comunicării și a limbajului, în cancelarii s-a reflectat îndelung. Documentul redactat de autoritățile laice era trimis episcopilor ortodoxe care-l „ajutau“ dotându-l cu elemente formale a căror eficiență era verificată fără ca prin aceasta sensul să fie alterat. Suspiciunea populației față de mesajul unei stăpâniri nu doar străină ci și de altă confesiune se atenua sau chiar se stingea cu desăvârșire atunci când cea mai autorizată sursă asigura asupra conformității lui cu dogma ortodoxă. Explicațiile împănate cu citate și referiri la sfintele scripturi la care recurgeau episcopii nu erau doar un prilej de etalare publică a relevanței teologale ci și o măsură indispensabilă pentru ca porunca să fie îndeplinită. Argumentele de natură confesională nu lipsesc din circulare ceea ce indică greutatea lor în conștiința populației rurale. După episcopie urma încă un „filtru“ până la „publicarea“ propriu-zisă, la protopopiat, care, după caz, mai adăuga câte ceva apoi se trimitea, prin grija cnezilor, din sat în sat, din parohie în parohie. Conținutul său trebuia adus la cunoștință tuturor dar pe înțeles. Trebuia „tâlcuit“, explicat, comentat. Preoțimea, fundamentală componentă a elitei intelectuale rurale, o elită de contact între reformism și popor, era singura în stare să o facă. Ea intermedia furnizând celor de jos poruncile formulate în laboratoarele Reformismului autoritar, iar celor

de sus informații utile deciziei. De aceea finalul circularilor, indiferent la ce domeniu se refereau, era aproape întotdeauna același: „Această prea înaltă poruncă, bine încuviințaniei voastre înștiințând poruncile după obicei, preoțimei voastre cei voao supusă, pentru prescrierea în protocolul cel de țirculare și pentru înștiințarea norodului în biserică când vor fi adunați, să o procețiți însă cu așa bună înțelăgere ca să nu urmează vre-o neplăcere...⁴². Desigur, reacțiile trebuiau și ele raportate pentru a se putea aprecia care a fost efectul: „Iată pentru împlinirea poruncii aceștia, bine încuviințenia voastră, datornica a voastră înștiințare, noao a o trimite să nu întârziati!⁴³

Poziția de intermediere care permitea conservarea informațiilor din ambele părți, face din circularile bisericești documente de excepție pentru studiul mentalităților rurale, a sensibilității populare.

Autoritățile reformiste înțeleseseră bine că unul din nivelele la care trebuia acționat, pentru a schimba în sensul dorit, era cel al mentalităților. Lupta se ducea cu clișee, cu imaginile de care ruralul, atât de conservator, se simțea atașat. Era o confruntare între „obiceai“, termen desemnând credințele, convingerile populare, și „năravurile bune“, adică înnoirile Luminilor. Perspectiva iluministă din care se elaborau circularile în ansamblul lor nu lipsește nici în cazul celor care se referă la epidemii. De fapt în acestea se aborda una din cele mai mari probleme omenești (dacă nu cea mai mare!), aceea a vieții și morții. Schimbarea termenilor în care se punea afecta automat vechile clișee.

Ciuma din 1814 care a răvășit sud-estul european a determinat o avalanșă de circulare. De fapt preocupările antiepidemice ale administrației bănățene sunt mai vechi. La 17 decembrie 1811 Consiliul Locumtenențial cerea episcopilor ortodoxe să interzică purtarea descoperită a mortului la groapă ca și sărutarea cadavrului în semn de rămas bun. Solicitarea avea motivații evidente în domeniul sanitar dar și o implicare majoră în domeniul credințelor populare. Obiceiul contribuise mult răspândirea unor boli contagioase. Un caz este remarcat chiar în preajma Banatului în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea: „Precum singura nenorocită iscusire în anul (1)795 între oamenii de liagia noastră, în Srem lăcuind, s-au arătat. Câtă mare jale s-au făcut acolo prin sărutarea trupului celui mort, de ciumă fiind bolnav!⁴⁴ În acel moment însă situația Banatului a fost mai bună, spune circulara, tocmai datorită unor interdicții mai vechi care fuseseră, din fericire, respectate⁴⁵. Prilejul de a pune în evidență buna intenție a autorităților și deficiența măsurilor impuse, nu a fost scăpat: „... și să nu fie fost îndegrab(ă), di la locul cel pria înalt orând, poate fi că nu numai Strem ci și alte de aproape ținuturi cu aceia nenorocită pentru neamul omenesc boală s-ar fi otrăvit⁴⁶. În orice caz, sublinia episcopul de Vârșet, acestea toate „nici o legătură cu pravilele bisăricii noastre cei pravoslavnice nu are⁴⁷. Clar și răspicat! Consecința, logică, este formulată în aceiași termeni: „care obiciai, noi, ca niște înțelepți, datori sântem a-l deșrădăcina⁴⁸. Faptul că se mai considerau necesare alte eforturi arată persistența obiceiului, nociv într-adevăr. De altfel, peste doar câțiva ani avea să fie sesizat, pe un ton alarmist, la Ciuchici. Acolo preoții și capelanul „nebăgând nicidecum de samă au îndrăznit în parohiile sale de vreme ce s-au poplîțruit porunca sub 22 ianuarie 1812 și la toată eparhialnica preoțime s-au trimis (...)

în bisărică dar slobozi(ră) să se deschidă sihriul nemoteniilor și niamului sărutarea trupului mort și în putrejiciune schimbat au slobozit⁹. Grav mai vârstnic: „... și ce încă mai presus numitul preot Vasilie, ca mai bătrân preot, în loc să meargă înaintea sa parohul și (cu) capelanul său, cu pilda bună, însuș(i) el, spre mare scandală, nu s-a spăimântat, pre nepotul său de frate, Voimir, care murisă, în bisărică sărutându-l (și) tuturor care petrecea mortul slobozisă să-l sărute...¹⁰. Evident, se iau măsuri severe împotriva celor vinovați care se popularizează cu grijă spre luare aminte: „... pentru aceasta anumiților preoți mare nebăgare (de samă) și precum a prealnaltelor, aicia, și a consistorialnicilor porunci neuitare, cu un an de zile slujire și de venituri(le) parohialnici, opriți (sunt) și cu șasă săptămâni cu arșită consistorialnică spre pâne și apă s-au judecat: capelanul d(o)ar cu o lună de zile arșită...¹¹. Se voia, spune episcopul, un exemplu, drept pentru care „preoțimei parohialnice, țirculariul acesta consistoriumu(l) îl trimite ca fireștecare, pentru a sa în dreptare și păzire, pedeapsa aceasta să o procetească, în protocolul său de țirculare să o prescrie și pururea înaintea ochilor (...) să o aibă¹².

Tot atât de periculos era socotit și obiceiul de a înhuma trupurile celor decedați la 24 sau chiar la 12 ore fără a se respecta timpul legal de 48 de ore. În cazul unor epidemii se acceptau excepții dar justificate prin documente medicale. În consecință Consiliul Locumtenențial emite documente prin care „se poruncește ca preoții, trupurile cele moarte, mai înainte de 48 de ceasuri, afară dacă să va întâmpla vreo boală mutătoare și pre norod întru năpastă a pune, mormântului-la-l preda, datori să fie¹³. Cu toate că se prevedeau pedepse iar tonul circulariei rămânea, de la un capăt la altul, foarte autoritar, populația nu părea să fie rămas prea impresionată. Doar așa se pot justifica numeroasele reveniri înregistrate până în anul 1829¹⁴.

În noiembrie 1813 a fost emisă circulară referitoare direct la epidemia de ciumă ce se apropiase de marginile Banatului. O semna Petru Vidac episcop al Vârșetului și este o evocare a ravagiilor bolii. Pare o filă deprinsă din Apocalipsă. Nimic, nici o calamitate din cele cunoscute lumii nu se poate compara cu ciuma. Imaginea degajată de textul episcopului nu diferă prea mult de cea sugerată în vechile manuscrise medievale: „Dintră toate relele cu care dreptatea lui Dumnezeu, oame(ni)(lor) ai săi, pentru mari greșalele lor, îi pedepsește, mai mare și mai aspră iastă cea înfricoșată boală care să chiamă *ciuma*. Cât iastă boala aceasta vătămătoare pentru neamul cel omenesc și ce feli înfricoșate sânt a ei urmări, asta nu să lasă destul a să spune. Cu ea nu să poate împodobi pustășia cea răzmericească, nici (a) apelor mari vărsări, nici însuși(i) foamete(a) de care pot oamenii mori și prăpădi. Înfricoșat iastă pravoslavnicilor creștini că ea întru prea scurtă vreme nu numai o casă sau o familie înveninează ci încă prea întreaga obșcina și pre tot împrejur ținutul și pre toți oamenii a unei împărății care împrejurare întru sine trăiește înveninează cu boala aceasta nevindecătoare care nici pre cei bătrâni nici pre cei tineri nu păzește și fără de nici o milă și nedăschilnire (...) tatel să desparte de fiul, fratele de fratele său, bărbatul de muerea sa și cu însuș(i) ochii ai săi caută unda, aproapele și niamu(l) său căruia

nici nu cutiază, nici nu poate da ajutorință împresurat fiind cu mari munci și chinuri sufletul său lasă și moare⁴⁵.

Evoluția rapidă a epidemiei și mai ales apropierea de granițele provinciei determină un ritm tot mai alert în apariția circularelor destinate problemelor antiepidemice. Într-un singur an, 1813—1814 (din noiembrie în noiembrie) s-au emis nu mai puțin de 9, toate înregistrate în proto-coale, citite, recitite, explicate. Fiecare reprezintă o etapă. Conținutul și tonul sunt evident determinate de evoluția epidemiei. Primele, mai ales, încercau să rămână calme, să pregătească populația pentru un șoc. Altele, dimpotrivă, sunt aspre, au un caracter operativ și tonul aproape ultimativ în ceea ce privește obligativitatea respectării măsurilor anunțate. Pedepsele se înăspresc și ele pe măsură ce valul epidemic înainta. Se pot astfel reconstitui ritmurile de propagare ca și direcțiile de așteptare, ariile de manifestare. La sfârșitul lunii noiembrie 1813 aflăm că: „... s-au făcut aceasta înști(i)ntare precum iarăș(i) acuma învecinate a răsăritului părți a împărăției noastre *ciuma* să fie lătit și că ea în multe părți, în Bucovina și Ardealul, așa și în Banatul di la Colimeva(!?), că ea până la Orșova Noao, foarte să apropiază și ne aduce pre noi în mare frică și spaimă...⁴⁶. În primăvara următoare se vorbea deja despre o direcție nouă: „... îndreptata scrisoare a lor dă de știre precum în Servia iară mai vârtos în Bălgrad iară au eșit betejugul ciumii⁴⁷. Aceeași zonă este desemnată și în iulie dar se dau deja mai multe detalii: „... boala a ciumii în Servia noao învecinată așa tare s-au înmulțit și lătit ca la toate satele pre lângă Dunăre până la Smiaderova și de amândouă părțile a Muravei până la Niși au ajuns, mai vârtos la Bălgrad atâta înfricoșat să lățeste ca în toată ziua 30 până la 50 de oameni, morții cei amărâte îi dă⁴⁸. Aceasta, se pare, a fost punctul maxim. În toamnă lucrurile păreau deja mai liniștite. O circulară sesiza o astfel de stare. Ea menționează caracterul endemic pe care-l avea molima în Imperiul Otoman dar și faptul că în apropierea graniței bănățene a izbucnit un focar, în satul Ostrov, unde boala „mai vârtos (...) de iznov s-au arătat...⁴⁹. După această dată nu se mai fac referiri la ciumă dovadă că epidemia se stinsese. Condiția relativ bună în care s-a aflat Banatul, se apreciază, s-a datorat măsurilor severe dar și colaborării populației. După acest val epidemic nu se mai cunoaște un altul în zona la care ne referim. A fost ultimul și cel mai puțin violent care a afectat ținutul dintre Mureș și Dunăre. Lipsa însemnărilor pe cărți referitoare la acest eveniment confirmă același lucru. Succesul s-a datorat unor măsuri anterioare, unele urgente, altele cu caracter permanent dar mai ales stricteții cu care populația, conștientă de pericol, le-a respectat. Autoritățile nu scapă de altfel ocazia de a reveni insistent asupra bunei lor intenții și eficienței măsurilor luate. Referindu-se la faptul că și în 1795—1796 Banatul a scăpat ușor în comparație cu Sremul, îl pune pe seama respectării ordonanțelor. În zona afectată tocmai ignorarea lor a permis extinderea și a determinat consecințe atât de grave: izolarea întregii regiuni, despărțirea celor sănătoși de bolnavii pur și simplu abandonăți, incinerarea întregului inventar mobil. Atitudinea pasivă, în viziunea episcopului de Vârșet, era condamnată. Fatalismul nu se justifică! Este adevărat că prin ciumă Dumnezeu pedepsește o lume păcătoasă dar tot el pune la îndemână și mijloacele de scăpare. Respectând dispozițiile ordonate, populația săvârșea un lucru

plăcut lui Dumnezeu! Invocarea Divinității, în aceste texte, se făcea dintr-o nouă perspectivă ce ține de concepția Luminilor. Biserica ortodoxă își asuma astfel un rol important în vehicularea ideologiei dominante a veacului, participând la modernizarea unei societăți în cea mai mare parte rurale. În aceste circumstanțe, implicarea preoției în lupta cu valurile epidemice apare ca „Sfânta datoria voastră”²⁰. Cunoașterea tuturor dispozițiilor și popularizarea lor era principala sarcină a preoției. Datele cu caracter medical trebuiau aduse la cunoștința populației. Chiar prima circulară despre ciumă se referea, între altele, și la posibilitățile de molipsire care trebuiau bine cunoscute de toată lumea. Ea, boala, nu se ia din „luft“, adică din aer, prin respirație deci, nu prin mâncare și băutură ci numai prin contact cu omul bolnav. Doar cine ajunge în atingere cu el, cu veșmintele și obiectele sale, se expunea. Aglomerările, mai ales în spații mici și închise sunt cu deosebire primejdioase. O misiune decisivă revenea celor de la granițe, ostașilor de cordon, care trebuiau să oprească infiltrările din afară și să respingă tot ce aduc sau oferă călătorii. Ei trebuiau să se ferească de contactul cu cei opriți în lazarete. Pentru tradiționala pastorală de Crăciun nu au mai rămas decât câteva rânduri la sfârșitul circularei din noiembrie 1813 ceea ce reflectă starea de îngrijorare în care s-a redactat. Peste mai puțin de o lună intervenea și comitatul Caraș tot printr-o circulară²¹. Se reluau cele deja știute dar pe un ton mult mai aspru: străinii nu vor fi primiți cu nici un chip chiar dacă dețineau pașaport în regulă. Prezența necunoscuților va fi urgent raportată ierarhic. Dacă s-ar fi întâmplat vreo moarte, decedatul nu va fi înhumat decât cu aprobare. Cauza va fi trecută și în protocolul de stare civilă. Dacă apar la vreun om simptome dubioase, cazul va fi anunțat celor ce știu ce au de făcut mai departe, notaroșului sau ispanului: „Și iară de va fi betiag cu nescai pete roșii sau negre, sau înflăt la grumazi sau într-alt loc, îndată, până nu a muri să iviți la căpetenia cea mai aproape...”²². Colaborarea preoților cu autoritățile laice nu mai avea nevoie de dezlegare de la episcopie. Supunerea la toate poruncile era, acum, de principiu. Circularele trebuiau să treacă mai repede din sat în sat, informația să fie prompt împărtășită populației. În mai se produce o schimbare de atitudine care arată gravitatea situației: pentru delikte legate de molimă s-a introdus pedeapsa cu moartea: „să le faceți cunoscute ca porunca cea prea înaltă, aceia care vor călca-o rânduialele cele așazate despre partea mirenească fără nici o altă inspitire grelei pedepsei cu moartea va fi osândită”²³. Prima circulară, cea din 1813 urma să fie recită la orice prilej. În general atenția trebuia să fie maximă: „Așadar foarte tare și cumplită să poruncește la toată stăpânirea și la păstorii bisericești ca foarte cu ochii deschiși să aibe (...) ca toate poruncile și rânduialele care să fac dila Stăpânire să să păzească ca lumina ochilor...”²⁴. Pedeapsa devenise și ea o chestiune de stare excepțională — împușcarea pe loc, fără judecată! „pe care va afla că trece rânduiala din pușcă va fi în locul acela pușcat”²⁵. În toamnă însă amenințarea cu moartea dispărea din text iar tonul se relaxează. Desigur, odată cu semnalarea cazului de la Ostrov se precizează că anumite măsuri antiepidemice capătă caracter permanent, cum ar fi: oprirea înmormântărilor fără certificat medical care să precizeze expres că nu era vorba de o boală molipsitoare. Orice suspect va fi raportat autorităților! În 1818 se anunța

ridicarea interdicției de întoarcere a celor surprinși de ciumă în afara Banatului sau a celor fugiți în acele împrejurări. Stagiul de carantină era însă obligatoriu²⁶. Este cea din urmă referire la epidemia de ciumă care a alarmat Banatul.

Mari probleme pusesse, în veacul al XVIII-lea variola, „vărsatul negru“. Era cea mai periculoasă boală din cele cu caracter epidemic²⁷ până la descoperirea celui mai eficace mijloc de a o contracara, vaccinul. În Banat a fost introdus la începutul veacului al XIX-lea și constituie un subiect frecvent al circularelor sanitare. Nu a fost ignorat (nu s-a putut!) nici chiar în împrejurările atât de neliniștitoare ale ciumii. Chiar și atunci se găsea prilejul de a reaminti preoților obligația vaccinului de 2 ori pe an și a datoriei de a populariza cu orice ocazie dar mai ales la înmormântarea vreunui răpus de boală sau la botezul nou născuților, efectul său salvator. Din acest document aflăm și dimensiunea prăpădului pe care, în acea vreme, îl făcea variola: „cu adevărat iastă bubatul (vărsatul) mai mult decât o mie într-un an, tocma ca de ciumă mor (...) și mulți după ce să scoală rămân nedepliniți, orbi, surzi, șchiopi sau în toată viața lor neputincioși și bolnavi...“²⁸. În termeni ce amintesc arhicunoscuta formulă a contractului social, se atrăgea atenția asupra răspunderii pe care o au părinții. Împăratul, grijindu-se de aflarea mijloacelor de protecție pe care le-a și pus la dispoziție tuturor, și le-a îndeplinit pe ale sale! „Bunul nostru împărat și al țării tată, încredințat fiind despre acest tămăduitori leac, pentru binele omenesc aflat, tot modrul v-au agonisit, cu care să puteți voi, fiilor voștrii, ajuta. Acuma doară fiind datorința voastră a păzi viața pruncilor“²⁹.

În 1822 se ordona preoților ca în fiecare an să întocmească tabele cu acești copii care urmau să fie vaccinați: „... voi în fieștecarele an făcând tabele copiilor care născuți pe care cu bubele de vaci a-i oltului de lipsă va fi și însămnând în trânsa numele, ziua nașterii, parte și părinții pruncilor, pre aceia atârănătoriului d(omn) fibirău a o trimite să grăbiți...“³⁰. În anul următor se revine asupra utilității vaccinului. Prilejul îl dăduse un caz petrecut la Vârșeț unde ducându-și prea târziu copii la vaccinare, un părinte i-a pierdut: „... aceasta 2 prunci într-o zi iară al 3-lea următoarea zi, prin bubele cele firești, cu prețuire și cu pocăință însă târzii, cu moartea îi văzu răpiți“³¹. În 1826 circularile solicitau preoții să se străduiască în a explica lucrurile astfel încât populația să se prezinte la vaccinare în mod voluntar³². Efectul, se pare, nu a fost tocmai cel scontat pentru că în 1828 s-a mai trimis o lungă circulară plină de insistențe, sfaturi și amenințări. Un model de „pedagogie“ reformistă: „Tot omul are chemarea și hotărârea sa. Unul e stăpânitor, altul supus, unul fărămă pământul, altul să dăprinde cu neguțătoria sau cu meșteșugul, unul e învățători, beamtăr sau judecători, unul apără patria, altul să îndălătnicește întru economie și crește pruncii săi, unii sunt născători iar alții sunt de aceia care numai cu ajutorul născătorilor și cu creșterea din grija născătorilor purcezătoare trăesc și aveți tot. Toată starea are a sa însușită datorință și osăbită deprindere. Alta are de a lucra judecători, alta preotul și învățătorul, alta ceva are de a lucra neguțătoriu, meșterul și lucrătoriul de pământ (dar) tot însul legătuît estă a împlini datorințele părințești“³³. Datoria aceasta este plăcută lui Dumnezeu! Nelipsitul argument biblic a fost invocat și cu acest prilej. Perspectiva din

care se face este însă una ce ține de Lumini: „... însă tot însul după porunca Domnului datori să fie pre pruncii săi a-i hrăni, a-i păstra de pre sănătatea, mergerea înainte și norocirea lor a să sârgui cătră creșterea și luminarea lor toate mijlocirile și puterile sale cu atâta mai mult să întrebuițează cu cât vor putea dânsii chipului și asemănării lui Dumnezeu după care de mai bunul ziditoriul său a lăuda: Și au făcut Dumnezeu pre om, după chipul și asemănarea sa, i-au făcut pre el!“ Numai prin creșterea cea bună face pre om, numai prin creșterea cea bună să mângâie părintele de fiu și fiul vesălește pre părinți numai prin creșterea cea bună!³⁴. Elogiul educației, al luminării ca soluție fundamentală și chiar terminologia folosită în astfel de texte, par inspirate din scrierile unui Naum Petrovici sau Damaschin Bojincă. Omul a fost zidit spre fapte bune de aceea a fost dăruit „cu înțelegere și slobozenie“, prin care se și deosebește de „celelalte viețuitoare“³⁵. În 1829 se realizează un salt important în activitatea antiepidemică prin apelul la autoritatea cuvântului scris. Se difuza atunci prin sate câteva exemplare ale unei cărți „despre olteuții bubelor alcătuite ...“³⁶.

Circularele vor continua să se preocupe de variolă și după această dată iar puseuri epidemice vor mai fi semnalate până către sfârșitul veacului dar conștiința faptului că vaccinul era un mijloc eficient și la îndemâna tuturor devenise, de acum, un fapt comun.

În 1831 s-a ivit o nouă epidemie. De astă dată era vorba despre o boală necunoscută nu doar în Banat ci chiar în Europa, holera. Prin 1815, în India unde ea avea un caracter endemic, s-a constatat o reizbucnire cu tendințe expansive. În anul 1830 era deja în Rusia de unde soldații țariști au adus-o în Polonia. Astfel și-a făcut apariția la fruntariile românești³⁷. În vară documentele o pomenesc ca un fapt concret în ținutul dintre Mureș și Dunăre. Autoritățile par să fie fost luate prin surprindere. Era o boală despre care se cunoșteau foarte puține lucruri. Singur era doar că „din zi în zi lățindu-se în chipul ciumei fără crutare dezrădăcinează niamul cel omenesc“³⁸. Afirmția circularei citate cum că ar cuprinde „sfățuirea (...) prin care ce veți învăța cum să scăpați de boala aceasta“ pare să fi fost mai mult o măsură de liniștire decât o certitudine. Mijloacele invocate aveau un caracter general, valabile pentru orice epidemie: curățenie și hrană consistentă: „Boala aceasta (...) mai cu seamă să lipsește de aceia oameni care în casă și îmbrăcăminte nu păzesc curățenia, care slab să hrănesc și neavând pâne lângă poame, care prin beție sau prin alte îmbuibări slăbesc puterile sale cele trupești (...). Noi prin această arhipăstorească învățătură vă sfățuim ca casăle voastre curate să țineți prin deschiderea ușilor și fereștrilor aer proaspăt înlăuntru să sloboziți. Crăstăveți și cucuruzi crud să nu mâncați ci întotdeauna cu bine hrănitore bucate să întăriți trupurile voastre căci mai bine mijlocire de a scăpa de boală aciasta iaste ținerea trupului în putere...“³⁹. Se mai știa ceea ce se putea constata prin observație directă, adică simptomele: „Sămnele mai de căpetenie prin care poate cunoaște boala holerei sunt aceste următoare: mare durere în cap și în rânză, vomirea și urdinarea deodată, răcirea mânelor și a picioarelor, foarte grea răsuflare și grabnică slăbire a trupului întreg“⁴⁰. Oamenii din sate sesizaseră și singuri toate acestea și le înregistrează ca ceva nemaivăzut, înspăimântător deci memorabil: „La anul 1831 s-au întâmplat un beteșug

și s-au numit colera. Și au murit mulți oameni. Mai mare parte de oameni au murit pe lângă ape: betșugu(l) au fost: durere de cap, zgâncituri, a voma și după 24 ciasuri după aceea muriau. Și mulți au murit de frică! Scris-am în Comloș în 5 august, annu(l) 1831...⁴¹. Cea mai completă fișă medicală s-a făcut însă la Ecica printr-un învățător pensionar: „Tot creștinului în știință și pentru aducerea aminte vrednic lucru iastă aceasta, adecă în anul 1831, în luna lui Iulie 31-lea au început betșugul numit holeră a stăpâni în domnescul sat Ecica și au ținut până la a opta Septembrie foarte cumplit; și avea întâi semnele aeste: mai întâi vomutul, urdinarea afară pe de dinapoi, apoi începea după aceea de) sgârciuri pe la mâni și la picioare și așa trebuia bietul om până la 5 ori 6 ceasuri să tragă din viața aceasta. Alții mai mult chinuiau câte 4 ori 5 zile și apoi atunci își dore(u) Duhul Domnului. Din comunitatea Romanilor au murit 108 de suflete, din co(munitatea) Nemților 28 au răposat. În Ecica 13 mai 1832. Nicolaus Waszilievițs fostul diacon și învățătoriu⁴². Nu este de mirare că mulți au crezut că era de fapt un nou val de ciumă. Așa s-a întâmplat la Beba Veche: „Intru această lună, adecă la anu(l) 1831 întristare cu peale și vaiete era căci pe toți frica îi cuprinsă de acea moarte groaznică adecă de ciumă (...) Ioan Marincu sistematicescul învățătoriu⁴³. Ulterior revine cu precizări: „În anu(l) 1831 au murit oamenii de coleră...⁴⁴.

În luna august 1831 autoritățile erau deja în măsură să popularizeze informații mult mai substanțiale și deci mai utile. Circulara episcopiei de Vârșeț semnalizează punctul maxim al epidemiei: ...boala cea aducătoare de moarte numită colera (...) prin ținutul în părțile noastre cu atată putere s-au lătit cât nu să poate afla doftori de ajuns⁴⁵. Situația era dramatică. În acest context s-a elaborat un fel de cod antiepidemic, „unile Pravili“, cum spunea circulara, pe care preoțimea era îndatoartă „spre întăles a le ceti și a-l(e) învăța“. Se cuprindeau acolo 6 puncte considerate obligatorii pentru oricine dorea să-și salveze viața: curățenia trupului, a veșmintelor, a străzilor. Încăperile trebuiau bine și des aerisite („aerul sau văzduhul curat și uscat în lăcașuri să să țină“), aglomerațiile strict evitate și în nici un caz să nu aducă animale în odăile de locuit, bolnavii să fie izolați. Să se facă cât mai des fumigații și aburirea încăperilor cu oțet fierbinte. Orice slăbire a trupului, a rezistenței sale trebuie evitată. Așadar să-și învelesc bine trupul, să nu doarmă noaptea afară, să nu se culce pe pământ. Alimentația era și ea foarte importantă: „mâncaria dar mai vătors seara să fie fo(a)rte cumpătată. De bucate, mai tare să se feriască. Pâne necoaptă bine, caldă, și din bucatele crude, cu săcară și cu neghine amestecate să nu mănânce, așijderea să nu să mănânce carne neproaspătă și pria grasă, pește proaspăt care în bălți și în râuri necurgătoare lăcuiesc, tot feliu(l) de ciuperci sau bureți și ne-coapte roduri ale poamelor primejdii și crăstăveți cruzi și nemurați, liubenite și pepeni să să ferească, mai pre urmă tot însul de mâncare rea cea proastă a cucuruzului fert sau fript (să se ferească)“. La lucru să nu se plece cu „rânza goală“ și nici nu bea „apă necurată, tulbure și stătătoare“.

Acestea erau măsuri protecționiste în fața valului epidemic dar oamenii mai trebuiau convinși, semn al unui comportament intrat în anormalitate, să-și dea ajutor unul altuia mai ales că numărul doctorilor era

prea mic în raport cu dimensiunile bolii. Ajutorul însă putea să fie acordat, spune circulara, de „tot însul, nefiind dohtor sau felceri“. Pentru aceasta însă trebuia să cunoască bine câteva lucruri. Primul din ele erau tocmai simptomele care sunt descrise în termeni dacă nu mai exacti în orice caz mai sugestivi decât până atunci: „Îndată sămările colerii pre om să vor cunoaște! care sânt: amețala și durerea capului cu grabnică slăbire a puterii lor trupești și sâmturilor, strângerea și colzicirea în groapa inimii, gheața cu răcnirea de vomut a unii apătoasă și albe și mucoasă materie, urdinarea apătoasă împreună cu durerea în pânțe și înfocarea mațului de la șăzut, săte nesuferită, cu mare pohtă a băuturilor răci, răsuflarea cu desă suspinuri, glasul răgușit și moale, răcire(a) mânilor și a picioarelor, cu junghere și cu zgârciuri, față vestejită, ochi afundați și tot mai rar și nesântit baterea inimii sacă, adecă numa unile dintră semnele acestia să vor arăta betiagul îndată în pat încălzit să se culce și bine să se acopere“. Urmau alte câteva îndrumări pentru acordarea asistenței celor bolnavi:

— Să nu se dea bolnavului apă caldă pentru că astfel i-ar provoca spasme și vomitări.

— Să se acopere bine și să se frece trupul cu oțet cald.

— Să se încălzească patul bolnavului și măduarele reci cu cărămizi calde.

— Să se dea cât mai mult ceai de tei și de floare de soc pentru a provoca o transpirație abundentă. În acest scop se descriu și câteva metode pentru a stimula transpirația precum și rețete pentru oprirea vomitului și diareei.

Se pare că în ciuda „sfătuirilor“ și „tâlcuirilor“, populația nu avea prea mare încredere în doctori și în leacurile lor de vreme ce, în final, circulara insistă tocmai asupra acestui aspect: „Și vă rog ca să nu tăinuți pre betegi(i) voștrii și fără lucrare să nu-i lăsați că dacă cei betegi ai noștrii prin negrijirea și lenevirea voastră vor muri, veți(i) avea a da sama înaintea a tot puternicului Dumnezeu. Deci îndată, cum să bolnăvește vreunul în casa voastră chemați(i) doctorul carele pre cel bolnav în scurtă vreme va vindeca și de moarte îl vor mântui doctori nimica vătămători bolnavilor nu vor da fără numai liacuri tămăsuitoare și folosi-toare (la) boala colerii pre cei mai tari și sănătoși o(a)m(eni), în 10 sau în 12 ciasuri îl omoară dacă la început nu v-a chema dohtorul întru ajutori...“.

În anul 1836 s-a remarcat un nou puseu care se pare că a fost destul de puternic dacă ar fi să ne luăm după aria, mare, pe acre s-a manifestat. La Comloșul Mare: „Anu(l) 1836, Iulie, au început a doilea coleră și au murit mulți oameni și muieri. Damian Grozescu paroh⁴⁶. La Bazoș s-a notat același eveniment: „... și în 1836 iară și (mai vârtos, cât multe case or rămas pustii⁴⁷. Chiar și în zona muntoasă, în Confiniul Militar, mai bine protejat întotdeauna, pe de o parte, dar și cun mai mare coe-ficient de risc, pe de altă parte, s-a consemnat trecerea acestui secund val de holeră: „La anno 1836 au fost pre alocurea foarte mare și multă moarte, coleră numită, foarte mulți s-au storit de acea boală și moarte groaznică. Ilia Călțun paroh și namesnic⁴⁸.

Veacul al XIX-lea va mai cunoaște și alte epidemii cum a fost de pildă cea din timpul revoluției de la 1848—1849.

O citire atentă a documentelor puse în discuție permite relevarea faptului că problema sanitară era considerată ca una de stat și încă una de maximă importanță. Circularele păstrează, în această privință, un vădit ton autoritar. Finalul lor, rezumă, sub acest aspect, lucrurile invocând șirul de autorități cu răspunderi exacte: „... ascultați și împliniți toate rândueale(le) de la varmegie, de la Magistraturi, de la spahii și de la mai bătrâni(i) locurilor făcute, încredințați fiind că toate poruncile și rândueale(le) acestora pentru binele și folosul nostru să fac, că și ei toți doresc ca să vă facă bine și să fiți sănătoși...“⁴⁴⁹.

Cele trei personaje care sunt introduse acum în circuitul firesc al lumii satului, sau, mai precis, în cotidianul său, ca prezențe lipsite de orice element insolit, doctorul, farmacistul și felcerul, sunt înzestrate nu doar cu știința de a vindeca ci și cu puteri de altă natură. Ei au fost investiți cu competențe ce treceau în domeniul administrativ. În jurul lor, a muncii lor, se creează un început de „birocrăție“. Și în acest domeniu hârtiile devin nelipsite, încep să-și arate puterea. Ei eliberează adevărinite și certificate, înregistrează și dau aprobări. Totul, absolut totul, se face în scris, prilej de a participa și în acest fel la schimbarea raportului scris-oralitate în această lume. În cazul unei înhumări premature, adică sub cele 48 de ore impuse de lege, trebuia o justificare medicală care să arate că era vorba de un caz epidemic — „atestat di la felceri să aibă (că altfel) supt mare răspundere va cădea“⁴⁵⁰. Astfel de situații se puteau rezolva doar „cu slobozenia lui în scris“ care apoi „îndată în protocol să-l puneți“⁴⁵¹. În cazul în care pe hotarul satului s-ar fi sesizat un bolnav cu simptome de ciumă sau alte elemente ce ar permite astfel de bănuieli, preotul locului era îndatorat cu „raport la stăpânire“ dar și acela să fie justificat „cu rățipiș“⁴⁵². Pentru urmărirea situației privind vaccinarea antivariolică, preoții trebuiau să întocmească evidențe, tabele destul de complexe, inclusiv cu referiri la părinții copilului, așa cum am sesizat deja⁴⁵³. Exemplificările de acest fel pot fi cu ușurință multiplicat! Toate susțin imaginea unei societăți în care primatul interesului pentru sănătatea publică în fața celui personal era deja un bun câștigat. Semnalarea oricărei stări de lucruri dubioase privind domeniul sanitar era impusă prin lege și neglijarea ei se pedepsea cu severitate. Rațiunea de stat nu permitea nici un fel de compromis. Există și o responsabilitate față de societate pe care oamenii trebuiau s-o conștientizeze, să și-o asume. Apelul la medic în situații de boală devine deci o chestiune obligatorie și din perspectivă etică, morală: „sfatul doctorului desăvârșit să împliniți!“⁴⁵⁴ Singurul care poate interveni salvator este medicul! Nu sunt respinse categoric nici rețetele verificate de tradiție dar numai în domeniul alimentar, un anume cod alimentar capabil să mențină rezistența biologică a organismului dar sigură este numai medicația prescrisă de specialist: „totuși liacurile de la apotec, prin iscusit dohtor prescrisă de multe ori sânt mai trebuincioasă, pentru aceia datori iastă tot însul ajutoriul doctorului, de iastă îndămână, timpuriu a căuta. Cei ce odată să vor însănoțoșa până când deplin tăria trupului nu vor dobândi, regulile sus prescrisă foarte bine să păzească căci betejugul acesta să poate a doară, încă cu mai mare sălbăticie, (a) să întoarce“⁴⁵⁵. Neîncrederea, evitarea cu bună știință a specialistului era încă, se pare, o chestiune frecventă. Ea poate avea însă efecte tragice

și firești muștrări de conștiință, adeseori tardive: „și pentru aceia păcătuiesc de moarte înaintea lui Dumnezeu, tatăl, muma și cel mai bătrân din casă dacă vor gândi că dohtorul nu poate ajuta și pentru aceia nu-l chiamă...“⁵⁶.

De fapt circularele sesizau și se străduiau să consolideze o schimbare a atitudinii față de trupul omenesc. Era momentul în care translația de la conceptul medieval care-l socotea o temniță a sufletului — deci demn de dispreț — la cel modern, se apropiase de final. Această înnoire se făcea, lucru demn de subliniat, cu participarea bisericii însăși prinsă în desfășurările ce o duceau spre modernizare. Nu doar sufletul ci și trupul, potrivit acestei concepții, era demn de respect! Așadar se putea vorbi, pe înțeles, de acum, lumii rurale din Banat nu numai de „cea sufletească mântuire“ ci și „de trupiasca sănătate a noastră“⁵⁷. De aici și frecvența reluare a problemei alimentației, a modului de a se hrăni, a codului alimentar propriu unei epoci în curs de modernizare dar și a problemei igienei locuințelor. De aici și pasul decisiv pe care-l săvârșește biserica de a prezenta postul, în anumite împrejurări, ca un „exces“ și nu ca un păcat fără iertare. Firește, suspendarea postului în vreme de epidemii se practica încă din Evul Mediu, în Răsărit și în Apus deopotrivă dar circularele aduc argumente care nu sunt pornite numai din convingere creștinească ci și dintr-un raționalism, un criticism propriu Luminiilor care nu poate fi cu desăvârșire camuflat: „... fiindcă biserica noastră foarte aspre posturi ne impune, care posturi trupul omenesc slăbesc și la neputință aduc. Pentru aceia noi, cu puterea pravoslavniciei bisericii noastre, pre voi toți iubiților creștini vă dezlegăm și vă îngăduim ca slobod și fără de nici o frică, până când boala aceasta nu va înceta, în zile de post, bucate de slastă sau de fructuri a mânca să puteți...“⁵⁸. Definiția pe care una din circulare o dă variolei poate fi, sub acest unghi de vedere concludentă: „... așa fel de firească rotate (pe) care omul cu puterea minții sale poate să o împiedece, este și bubatul“⁵⁹.

De altminteri și în acest domeniu, în cel sanitar deci, totul se rezumă în ultimă instanță la impunerea „bunelor năravuri“. Frecvența termenului este, în sine lămuritoare: într-o circulară de numai o filă el este utilizat de 3 ori!⁶⁰ Totul, dar totul, trebuia trecut prin „dreapta judecare“⁶¹. Acestea i se opun „prejudecărilor“ de care oamenii (...) mai vârtos cei proști (...) cuprinși sânt...“⁶². Calea modernizării este calea spre un continent guvernat de rațiune: „... și norodul nostru urmând altor luminate noroade...“⁶³. Exemplul acestora este demn de a fi urmat, devine un argument în sine, valabil pentru lumea rurală bănățeană: „Însă prea milostivul al nostru monarh și al patriei părinte purtând de noi grija cea părintească mântuitoarea aceasta mijlocire, adecă bubatului de vacă care prestă toată Europa s-au de la singur Dumnezeu dată mijlocire răsfirată și întrebuințată au introdus iscusința, oamenii întru învățătură înainte au pășit și laudă lui Dumnezeu, norocită urmări la familiile cele luminate cu mare sărguință să țin...“⁶⁴.

Circularele la care am făcut apel permit distingerea unei etape de organizare a unui serviciu social, a unui sistem sanitar dar, dincolo de concretul lucrurilor, o etapă de (sau în) modernizare pur și simplu. Limbajul semnalează și el înnoiri. Expresia „boală lipicioasă“ lasă locul ce-

lei de „boală epidemicească“ sau, pentru „vaccinare“, termenul de „ol-tuire“ este înlocuit cu cel de „oculație“ etc.

Pe de altă parte descrierea simptomelor — semn de evoluție a lim-bajului în general — este atât de exactă încât probabil că medicina mo-dernă ar avea destul de puține lucruri de adăugat.

Noile vremuri își arată semnele chiar în secvențe ce țin de o pro-blemă esențială a existenței umane. Nu se putea, și nici nu se dorea, în împrejurările date, evitarea problemei morții. Ea nu este însă înțe-leasă ca un final neapărat tragic. Omul trebuie chiar să fie conștient în acel moment în definitiv fiisc, natural. El trebuie să aibe posibilita-tea căinței în fața lui Dumnezeu dar și împăcarea, liniștea dată de faptul că lasă în urmă o familie unită. Așadar moartea rămâne un act public dar circumscris spațiului mai restrâns al familiei. Nu este încă discretă, strict personală dar nici nu mai oferă un spectacol. Muribundul nu mai este un actor într-o reprezentație tragică, publică⁶⁵ Circularele semna-lează o depășire, o trecere spre un „nou stil de a muri“⁶⁶, care și el se include Secolului Luminilor. „Spune acuma — se adresează un text elaborat în cancelaria episcopiei de la Vârșeț ascultătorului aflat în in-cinta bisericii — au doară nu ar fi ție moartea ca o dulce adormire când iubiții fii tăi în cinstă și în bună stare crescuți, deschiliniți, înaintea stă-pânirii și în toate locurile norocoși, patul morții tale ar înconjura și cucernică faptă fac, binecuvântarea cea mai de pre urmă de la tine a primi și când tu a-i vedea că cu adevărat în inima și sufletul lor numele și făptuirea ta cea părintească afund a-i sădit și așa pomenire după tine ai lăsat care ei în rugăciune din inimă fierbinte, purcezătoare o vor înălța și cu cernite lacrimi fiești prestă mormântul tău vor revârsa, cred cu adevărat că tot părintele dorește așa viață și a viețoo sfârșit (a) avea“⁶⁷.

De fapt în toate acestea cel ce murea era însuși Evul Mediu.

NOTE

- 1 *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955; *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962; *Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural*, București, 1973; N. Vătămanu, Gh. Brătescu, *O istorie a medicinei*, Bucu-reșt, 1975; *Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare*, București, 1978; C. I. Bercuș, *Pagini din trecutul medicinei românești*, București, 1981; *Momente din trecutul medicinei*, București, 1983; *Apărarea sănătății ieri și azi*, București, 1984.
- 2 *Protocolul de Circulare al parohiei ortodoxe române Gârliște*, circulara din 22 ianuarie 1812. În continuare nu vom mai cita decât data emiterii circularelor întrucât toate se păstrează în același protocol din aceeași parohie.
- 3 *Ibidem*.
- 4 Circulara din 25 noiembrie 1813.
- 5 *Ibidem*.
- 6 *Ibidem*.
- 7 *Ibidem*.
- 8 *Ibidem*.
- 9 Circulara din 8 aprilie 1815.
- 10 *Ibidem*.

- 11 *Ibidem.*
- 12 *Ibidem.*
- 13 Circulara din 18 noiembrie 1812.
- 14 Este cazul circularelor din 12 august 1813, 10 octombrie 1827, 17 octombrie 1828, 15 septembrie 1829.
- 15 Circulara din 25 noiembrie 1813.
- 16 *Ibidem.*
- 17 Circulara din 14 mai 1814.
- 18 Circulara din 25 iulie 1814.
- 19 Circulara din 25 iulie 1814.
- 20 Circulara din 24 noiembrie 1813.
- 21 Circulara din 10 decembrie 1813.
- 22 *Ibidem.*
- 23 Circulara din 14 mai 1814.
- 24 Circulara din 25 iulie 1814.
- 25 *Ibidem.*
- 26 Circulara din 10 septembrie 1818.
- 27 G. Brătescu, M. Lucian, *Epidemiile de-a lungul timpurilor*, București, 1968, p. 59.
- 28 Circulara din 22 mai 1814.
- 29 *Ibidem.*
- 30 Circulara din 11 august 1822.
- 31 Circulara din 13 martie 1823.
- 32 Circulara din 27 iulie 1826.
- 33 Circulara din 16 mai 1828.
- 34 *Ibidem.*
- 35 *Ibidem.*
- 36 Circulara din 22 iulie 1829.
- 37 G. Brătescu, M. Lucian, *Op. cit.*, p. 68.
- 38 Circulara din 18 iulie 1831.
- 39 *Ibidem.*
- 40 *Ibidem.*
- 41 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1805. Apud Gh. Cotoșman, *Din trecutul Bănățului*, III, Timișoara, 1934, p. 350.
- 42 Însemnare pe *Protocolul răposaiilor din Iachind*. Apud I. D. Suciu, *Noi precizări în legătură cu colonizările din Banat în secolul XVIII*, în „*Revista Istorică Română*”, XI—XII, (1941—1942), p. 386.
- 43 Însemnare pe *Mineiul lunii aprilie*, Buda, 1804, exemplarul de la Beba Veche, D.J.C.V. Timiș, Inv. 104. Cf. I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 130.
- 44 *Ibidem.*
- 45 Circulara din 25 august 1831.
- 46 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1742, exemplarul de la Comloșul Mare. Apud Gh. Cotoșman, *Op. cit.*, p. 333.
- 47 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1805, exemplarul de la Bazoș. D.J.C.V. Timiș, Inv. 123. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 127.
- 48 Însemnare pe *Cazanii*, București, 1768, exemplarul de la Lăpușnicel. D.J.C.V. Timiș, Inv. 19768. Cf. I. B. Mureșianu, *Op. cit.*, p. 202.
- 49 Circulara din 25 august 1831.
- 50 Circulara din 18 noiembrie 1812.
- 51 Circulara din 10 decembrie 1813.
- 52 Circulara din 25 iulie 1814.
- 53 Circulara din 11 august 1822.
- 54 Circulara din 16 mai 1820.
- 55 Circulara din 25 august 1831.
- 56 *Ibidem.*
- 57 Circulara din 18 iulie 1831.
- 58 *Ibidem.*
- 59 Circulara din 16 mai 1828.
- 60 Circulara din 31 martie 1813.
- 61 Circulara din 22 ianuarie 1812.
- 62 Circulara din 27 iulie 1826.
- 63 Circulara din 22 ianuarie 1812.

64 Circulara din 16 mai 1828.

65 P. Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I, București, 1986, p. 227.

66 *Ibidem*.

67 Circulara din 16 mai 1828.

EPIDEMICS AND MENTALITY IN BANAT DURING THE ENLIGHTENMENT

(Rezumat)

An approach of the epidemics from the point of view of the history of mentality hasn't been done yet. This is what this article tries to investigate limiting the research to the province of Banat in the first three decades of the XIX-th century. The documentary basis of this article consists of orders transmitted to the population through the agency of the Orthodox Church and of written inscriptions found in old books. The orders were written in due form according to the point view of a rural orthodox population strongly attached to traditions. Thus they offer a valuable source of information for the researchers of the history of mentality. A series of significant changes has been noticed, such as the attitude towards the human body, which was no longer considered as a prison for the soul and consequently despised. On the contrary the body was as important as the mind. The means of healing during an epidemic were of a divine origin. The doctor and his assistant, the chemist were very respectful and authoritative persons. They delivered certificates, sanctioned, justified, confirmed or invalidated. Everything was written now, a specific „bureaucracy“ developed. It was true that mental clichés persisted, they couldn't be so easily surpassed. Most of the orders were concerned with the interdiction of kissing the corpse when the relative were taking leave before the burial, or with the necessity of burying the dead within a shorter period than 48 hours. The symptoms of plague were well-known and popularized insistently among the inhabitants. Modern medicine has but little to add. New notions such as emergency assistance, civic voluntariate and medical recipes became familiar.

But the question of death couldn't be avoided. It was the time to change the way funerals were celebrated. Death was no longer a spectacle, the burial was public but restricted to the family circle.

The language had an important significance. New and specific terms describing epidemics were introduced, replacing the medieval ones. Diseases were no longer considered a divine curse.

To support this affirmation we have often appealed to documents unknown so far.

DESPRE PREOCUPĂRILE NUMISMATICE ALE CRONICARULUI NICOLAE STOICA DE HAȚEG

DANA BALĂNESCU

La comemorarea a 160 de ani de la moartea lui Nicolae Stoica de Hațeg (1751—1833) se cuvine să ne oprim asupra unei laturi mai puțin cercetate din complexa activitate a cronicarului: anume preocupările de numismatică, ilustrate atât în lucrările sale cât și în redactarea unui catalog al propriei sale colecții de monede.

Căci, așa cum remarca Damaschin Mioc, cărturarul bănățean a adunat și a păstrat tot ceea ce putea aminti trecutul „Țării Banatului”: monumente, statui, inscripții, documente și mai ales monede, în parte achiziționându-le sau coletându-le din săpăturile efectuate în zona Băile Herculane-Mehadia¹.

Despre colecția sa de numismatică vorbesc atât mărturiile contemporanilor săi, cât și propriile sale mențiuni. Astfel, Damaschin Bojincă în lucrarea sa *Anticele Romanilor*, tomul II, descrie vizita pe care a efectuat-o în anul 1830 la Mehadia, cu care prilej menționează colecția de monede a protopopului Stoica de Hațeg². Pe de altă parte, însuși protopopul scrie în *Cronica Mehadiiei* că „1813 — am dăruit Muzeului Național din Pesta 24 de bucăți monede romane, grecești și maghiare³. De asemenea, cronicarul redactează în anul 1831 un catalog al monedelor în limba germană, cuprinzând 117 tipuri monetare, catalog pe care îl trimite mitropolitului din Carlovăț⁴.

Dincolo însă de pasiunea sa de colecționar, putem distinge la Nicolae Stoica de Hațeg preocupări propriu-zise de numismatică, asupra cărora vom insista în cele ce urmează.

Apelând deseori în ambele sale lucrări la argumentele de ordin numismatic, cronicarul dovedește importanța pe care o acorda acestei științe auxiliare, fiind în acest sens un deschizător de drumuri în cercetarea istorică interdisciplinară.

În primul rând, se detașează din opera sa informațiile despre monedele descoperite în zona Băile Herculane — Mehadia. Astfel, în *Cronica Banatului* este menționată descoperirea monedelor „*conzuluior Romei Vechi*”⁵, scoase la iveală cu ocazia săpăturilor la fundația bisericii din Băile Herculane. Aceste monede romane republicane, ca și informația despre ele, s-au pierdut însă cu vremea, deoarece, începând cu secolul al XX-lea, această localitate nu mai este înscrisă în literatura de specialitate cu descoperiri de acest gen. De asemenea, în *Cronica Mehadiiei* sunt pomenite tipuri de monede romane republicane și imperiale, maghiare, poloneze și turcești, toate depistate în perimetrul localității Mehadia⁶.

Mai mult decât atât, cronicarul bănățean încearcă să schițeze câteva comentarii numismatice. Astfel, nu de puține ori descrie și chiar descri-

frează monedele romane, cu observația că atunci când se referă la monedele emise de Valens, de pildă PMS nu înseamnă *pontifex maximus* S, ci Provincia Moesia Superior⁷. Pe de altă parte, Stoica de Hațeg confundă cele două tipuri monetare de emisiuni coloniale: Colonia Viminacium (bătute în colonia eponimă) și Provincia Dacia (atelier încă necunoscut). Apoi, cronicarul descrie detaliat monedele emise de Iulia, confundând-o pe Iulia Domna, a doua soție a lui Septimius Severus, cu Iulia Maesa, de fapt sora primei împărătese și conchide, pe baza unor elemente din legendă, descifrate eronat, că ea a fost „creștină și rumână”⁸.

În *Cronica Mehadiiei*, Nicolae Stoica de Hațeg menționează majoritatea emisiunilor aparținând dinastiilor Iulio-Claudice, Flavia, Antonini, ale consulilor Republicii (Norbanus, Balbus, Caesar), descriind chiar o monedă mai rară „a regelui Numa”⁹. Cronicarul reușește să distingă emisiunile imperiale de cele coloniale (locale), deoarece în ambele lucrări el menționează monedele grecești ale lui Philip Arabul: „*bani grecești, latinești are*”¹⁰ sau că Severus Alexander sau Gordianus „*are monede grecești*”¹¹. Evident că Stoica de Hațeg se referea la monedele bătute de orașele și coloniile grecești, care erau piese din bronz, cu legenda în limba greacă.

Cărturarul bănățean atrage atenția și asupra monedelor tracice (probabil dacice), amintind chiar despre imitațiile-falsuri (*spottmünzen*) după monedele lui Caesar și Agrippa¹². Semnalarea acestei categorii monetare trebuie reținută, deoarece problema imitațiilor monetare dacice continuă să preocupe cercetarea numismatică actuală¹³. În legătură cu monedele tracice, cronicarul pomenește și „*monedele regelui ardelean Kosol*”, fiind vorba probabil de regele dac Koson-Cotiso, ale cărui monede de aur constituie încă o problemă controversată a numismatiei¹⁴.

Nicolae Stoica de Hațeg a utilizat deseori mărturiile numismatice pentru argumentarea unor teorii istorice, ca de pildă stăpânirea Mehadiiei de către romani înainte de războaiele cu Traian¹⁵, bazându-se doar pe câteva corelații forțate între legenda de pe monede și diferite denumiri toponimice. De fapt, cronicarul nu a reușit să explice prezența monedelor romane prin fenomenul de penetrație a acestora pe teritoriul Daciei cu mult înainte de cucerirea și transformarea ei în provincie a Imperiului.

Deși cronicarul nu izbutește să ocolească unele greșeli în citirea legendei sau anumite confuzii repetate între reprezentările iconografice: *Vesta*, *Pax*, *Aeternitas* cu numele împărăteselor, totuși el interpretează destul de corect semnificația unor emisiuni monetare, ca de pildă monedele Severilor, mai precis ale celor doi fii ai lui Septimius Severus: Marcus Antonius (Caracalla) și Geta¹⁶.

Nu trebuie însă să uităm stadiul cercetării numismatice din epoca în care a trăit și a activat protopopul din Mehadia. Căci veacul al XVIII-lea a stat sub semnul erudiților elvețieni André Morell, Ezechel Spanheim, a francezilor Vaillant, Patin și Pellerin sau a călugărului raguzin Bandun, toți posesori ai unor bogate colecții și cabinete numismatice, ori membrii ai Academiei de Inscricțiuni și Medalii¹⁷. Iar sfârșitul acestui secol și începutul celui următor au însemnat un mare progres prin acti-

vitătea lui Joseph Hilarius Eckhel, considerat „părintele numismaticii“ și a lui Th. E. Mionnet¹⁸.

În țările române, Nicolae Stoica de Hațeg a avut ca precursori pe cronicarii moldoveni și munteni, și în special pe Dimitrie Cantemir, care au utilizat monedele în argumentarea ideii de romanitate și continuitate a românilor¹⁹. Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost constituite colecțiile marelui ban Mihalache Sturdza Ghica sau a lui Dimitrie Sturdza și a colegiului Sf. Sava, iar în 1864 se întemeiază Muzeul Național de Antichități²⁰, ale cărui colecții s-au bazat și pe generoase donații de monede. În Transilvania, cărturarul din Mehadia s-a înscris pe linia unor învățați ca Georg Kraus, Damaschin Bojincă și mai cu seamă a lui Michael Pop de Szathmáry și Daniel Lészay²¹.

Ar fi fost interesant de urmărit sursele bibliografice de specialitate existente în biblioteca cronicarului,²² dar probabil că în cuprinsul lucrărilor de istorie universală pe care le deținea, Nicolae Stoica a beneficiat și de observații numismatice cu caracter general.

Considerat de editorii operei sale *probabil cel dintâi numismat, arheolog și epigrafist român*²³, Nicolae Stoica de Hațeg este, desigur, primul numismat din Banat.

NOTE

- * Prezentul articol a fost prezentat sub forma unei comunicări la al IV-lea Simpozion Național de Numismatică, Botoșani, mai, 1987.
- 1 D. Mioc, *Studiu introductiv* la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului* (în continuare *Cronica Banatului*), ediția a II-a revăzută (îngrijită de Damaschin Mioc), Ed. Facla, Timișoara, 1981, p. 12.
- 2 *Ibidem*, p. 13 și nota 25.
- 3 *Ibidem*, nota 27; Despre activitatea numismatică a lui Stoica de Hațeg, vezi și A. H. Golimas, C. C. Gheorghe, *Bibliografie numismatică românească*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 27—28.
- 4 *Cronica Banatului*, introducere, nota 27. Manuscrisul catalogului, aflat în prezent în Arhiva Mitropoliei din Sremski-Karlovic (Iugoslavia) a fost publicat în Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, ediție întocmită de D. Mioc și C. Feneșan, Ed. Facla, Timișoara, 1984, p. 175—194. La îndemnul regretatului cercetător Damaschin Mioc, căruia îi rămânem recunoscătoare pentru îndrumările primite, am identificat monedele din lista cronicarului, utilizând cataloagele moderne. Structura și comentariul colecției sale sunt prezentate detaliat în articolul nostru: *Izvoarele numismatice în opera cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg* (I), predat la BSNR, LXXX (sub tipar).
- 5 *Cronica Banatului*, p. 83, f. 22.
- 6 Nicolae Stoica de Hațeg, *Mehadier Chronik* (mai departe *Mehadier Chronik*), ediție îngrijită de D. Mioc și A. Ambruster, Ed. Kriterion, București, 1980, p. 62, f. 11.
- 7 *Cronica Banatului*, p. 90, f. 27. De fapt, nu se cunosc emisiuni de acest tip aparținând lui Valens, confundat probabil cu Valens Hostilianus, fiul lui Traianus Decius, care în anul 250 a primit titlul de *Caesar*. Despre emisiunile *Colonia Viminacium* și *Provincia Dacia*, vezi B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898; I. Winkler, în *SC*, VII, 1965, p. 225—234; *Idem*, în *SCN*, IV, 1971, p. 145—160.
- 8 *Cronica Banatului*, p. 117, f. 25.
- 9 *Mehadier Chronik*, p. 59. Moneda de argint atribuită regelui Numa Pompilius, figurează și în catalogul lui Stoica (*Scrieri*, p. 188, poziția 4). Fiind însoțită de o descriere foarte clară, cu legenda de pe revers, am reușit să ne dăm seama că este vorba, de fapt, despre un denar republican, L. Pomponius Molo, emis probabil în 97 î.e.n. (după Crawford).

- 10 *Cronica Banatului*, p. 87, f. 244.
- 11 *Mehadier Chronik*, p. 60, f. 10.
- 12 *Ibidem*, p. 59, f. 9.
- 13 În această privință, vezi N. Lupu, în *JNG*, 17, 1967, p. 102—121; B. Mitrea în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 53—63; M. Chițescu, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 204—258; *Idem*, în *SCN*, VI, 1976, p. 209—219; Gh. Poenaru-Bordea, C. Știrbu, în *SCN*, V, 1975, p. 265—268; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 345—352.
- 14 Pentru această problemă, vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 353—361 (cu bibliografia completă).
- 15 *Mehadier Chronik*, p. 60, f. 9.
- 16 *Ibidem*, p. 61, f. 10.
- 17 Al. I. Odobescu, *Istoria Archeologiei. I. Antichitatea. Renașterea*, Ed. Științifică, București, 1961, ediție îngrijită de D. Tudor, p. 302, 308.
- 18 A. H. Golimas, C. C. Gheorghe, *op. cit.*, p. 25—26.
- 19 *Ibidem*, p. 12—13.
- 20 Cf. I. Andrieșcu, în *BSNR*, 81—82/I, 1933—1934, p. 18—20; C. Moisil, în *BSNR*, 92—93, 1944—1947, p. 3.
- 21 I. Winkler, în *SCN*, III, 1970, p. 433—447 și 451—462. De fapt, pasiunea de-a colecționa monede, ori de-a întemeia cabinete numismatice era integrată spiritului vremii, mai ales pentru secolul luminilor, așa cum remarca O. Dudău, menționând activitatea lui Samuel Bruckenthal (în afiș-pliant *Medalia Casei de Habsburg*, Sibiu, 1992).
- 22 D. Cioloca, în *Altarul Banatului*, III, 1945, p. 346—354; D. Mioc, *Introducere la Cronica Banatului*, p. 14, 35; N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, p. 193.
- 23 D. Mioc, *Introducere la Cronica Banatului*, p. 13. De altminteri, socotim că Nicolae Stoica de Hațeg a intenționat să facă mai degrabă educație națională, scrierile sale având un caracter larg, popularizator, așa cum arăta N. Bocșan referindu-se la Damaschin Bojincă (cf. N. Bocșanu, în *Banatica*, I, 1971, p. 297—298). Același cercetător îl încadrează pe cronicarul din Mehadia în generația de iosefiniști, demonstrând că Stoica de Hațeg a fost un „Aufklärer”, cu un nivel intelectual mediu, dar, care în același timp, a inaugurat manifestările iluministe din Banat și a anticipat istoriografia iluministă din aceeași provincie istorică (cf. N. Bocșan, *Contribuții...*, p. 178, 278).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Banatica	— Banatica, Reșița.
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române, București.
JNG	— Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschivhte, München.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț.
SC	— Studii Clasice, București.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.

ABOUT NUMISMATIC CONCERNINGS OF THE CHRONICLER NICOLAE STOICA DE HAȚEG

(Summary)

Commemorating 160 years from Nicolae Stoica's death (1751—1833), one ought to retain a less researched side of this chronicler's complex activity*.

Appealing often at numismatic reasons in his chronicles, the chronicler proves the importance he grants to this auxilliary science, thus being a pioneer in the interdisciplinary hystorical research^{1, 23}.

First of all, the information about the coins discovered in the region Mehadia-Băile Herculane⁵⁻⁶ stands out. More than that, the chronicler tries to outline some general numismatic comments, sometimes using them into motivations of hystorical problems^{9, 15}.

Concerning the catalogue written by Nicolae Stoica²⁻³, this one contains some valuable pieces, both from numismatic point of view and of the zone repertory⁴, proving the identification efforts, many times correct, the synthetical drawing up of the coins listed by the chronicler himself.

Regarding this matter, the author presents the stage of numismatic research in the corresponding epoch, both on the national level²⁰⁻²¹ and on the European one¹⁷⁻¹⁸, estimating that Nicolae Stoica de Hațeg is the first numismatist from Banat.

(Translation by MANUELA BĂLĂNESCU-OBĂDAU)

DIN ISTORIA RAPORTURILOR SUD-EST EUROPENE.
MISIUNILE I. A. CANTACUZINO (1867),
T. A. VĂCĂRESCU (1872) ȘI A. STURDZA (1874)
ÎN MUNTENEGRU

MIODRAG MILIN

În contextul tematicii propuse se individualizează din rutina cotidianului politico-diplomatic, prin notă specifică, particulară, raporturile româno—muntenegrene.

Mai concret, substanța acestora se reflectă destul de pregnant în conținutul misiunilor diplomatice românești la Curtea muntenegreană, în a doua jumătate a deceniului al 7-lea și în prima jumătate a deceniului al 8-lea al secolului trecut.

Din câte se cunoaște, un prim contact româno—muntenegrean s-a realizat în luna martie 1867, când emisarul român I. A. Cantacuzino (agent în acea vreme la Belgrad) a efectuat o vizită principelui Nikola (Nicolae) Petrović la Cetinje¹.

Sosit la 15/27 martie 1867 la Kotor (Cattaro), emisarul român a fost întâmpinat de Stanko Radonić, vărul și aghiotantul principelui muntenegrean Nicolae, însoțit de o escortă a gărzii. După o călătorie de șase ore călare, au ajuns la Cetinje, fiind primit fără întârziere de principe, căruia i-a înmănat o scrisoare a domnitorului Carol. Șeful statului sârb (muntenegrean) și-a exprimat fericirea de a putea constata stabilirea unui început al relațiilor dintre țara sa și România. Au fost abordate probleme de strictă actualitate, constatându-se situația nou creată prin recentele concesiuni din partea Imperiului otoman către Serbia (au fost predate sârbilor șapte orașe fortificate, inclusiv cetatea Belgradului); emisarul român a putut observa satisfacția muntenegrenilor și devotamentul lor în promovarea aspirațiilor naționale sârbești. Își permitea chiar o constatare legată de misiunea sa în țările slave ale Peninsulei Balcanice; aprecia că România în acel moment deținea primul rang între țările balcanice prin înzestrarea materială și prestigiul moral; dar că ea risca, datorită pasivității politice, să piardă această preponderență în lupta comună pentru dobândirea independenței. Cât de curând, ea ar putea fi depășită de aspirațiile reunite ale slavilor și grecilor. Agentul diplomatic aprecia ca o datorie a României, de a fi meritu în fruntea mișcării de emancipare politică de sub turci, pentru a-și exercita influența și prestigiul asupra celorlalte popoare balcanice.

În cinstea trimisului României s-a ținut un dineu oficial la care au luat parte notabilitățile țării precum și membrii familiei princiere. Nicolae a închinat pentru consolidarea legăturilor dintre România și Muntenegru, prosperitatea ambelor țări și în sănătatea principelui Carol. Mulțumind, agentul român își exprima convingerea că prezența sa constituia

un gaj al sentimentelor de simpatie și prietenie ale poporului român, toastând, la rândul-i, în sănătatea principelui Nicolae și a principesei Milena. La despărțire, principele muntenegrean l-a însărcinat pe solul țării noastre să transmită sentimentele sale de prietenie și devoțiune către principele Carol, înmânându-i o scrisoare autografă. Totodată, principele a înștiințat că va trimite cât de curând o deputațiune pe lângă suveranul României.

Această primă vizită în Muntenegru s-a încheiat la 18/30 martie 1867, cu rezultate dintre cele mai favorabile, primirea rezervată emisurului României fiind apreciată „aussi chaleureux et aussi intime que possible”.²

Raportul, care relatea ecourile soliei românești în Muntenegru, informează totodată despre ceremonialul de la 6/18 aprilie 1867 al predării fortăreței Belgradului autorităților sârbești.³ Acest act s-a desfășurat în fața unei mulțimi imense, a armatei, precum și a întregului corp consular acreditat în capitala Serbiei. În urma ceremoniei, încununată prin înălțarea drapelului sârbesc alături de cel otoman pe zidurile cetății, cneazul Mihail Obrenović a primit la palat felicitările reprezentantului corpului consular și pe cele separate ale agentului diplomatic al României. La 24 aprilie/6 mai 1867, ultimele trupe otomane au evacuat fortăreața Belgradului, fiind dirijate spre insula Ada-Kaleh.⁴

Cneazul Mihail, care nu a reușit să câștige adeziunea declarată a României la planurile sale vizând emanciparea politică a Peninsulei Balcanice, și-a difuzat ideile indirect, prin solia muntenegreanului Stanko Radonić. La acea dată Muntenegru promovase ideile politicii sârbești, familia principiară fiind dispusă chiar să renunțe la înalta demnitate, dacă se întrevedea pe această cale restabilirea regatului Serbiei.⁵

La 13/25 mai 1867, agentul nostru informa despre sosirea la Belgrad a lui Stanko Radonić, care se îndrepta spre București purtând suprema distincție națională pentru domnitorul Carol, în speranța că se va ajunge la idei „d'une brillante réciprocité”.⁶

Faptul era pomenit și în scrisoarea principelui Nicolae către Carol, înmănată domnitorului la 1/13 iunie. Decorându-l, prin intermediul trimisului său personal, cu ordinul Danilo I, principele Nicolae își exprima simpatiile pentru suveranul român, rugându-l să primească această distincție „comme un gage de la concorde qui doit exister entre les princes de l'Orient pour atteindre le but qui leur est assigné”.⁷ Principele Carol, mai reținut, însă amabil, a răspuns că, purtând această decorație, își va reaminti totdeauna cu plăcere de amicitia principelui Nicolae, fiind fericit să poată strânge și mai mult legăturile între cele două țări. La cina de la palat în onoarea lui Stanko Radonić, toastul domnitorului amintea admirația sa „pentru brava națiune muntenegreană” și față de persoana principelui,⁸ fără însă a menționa vreun cuvânt despre eventuala înaltă datorie comună a celor trei principii din țările sud-est europene subordonate încă Semilunei.

Entitate statală distinctă, Muntenegru reprezenta un adevărat barometru al premiselor și tendințelor politice vizând implicarea slavilor sudici și, mai larg, a Peninsulei Balcanice. Exponenți activi ai năzuințelor renașterii sârbe, muntenegrenii, prin conduita dovedită, probează în forma cea mai pură imperativul sârbesc al momentului. Popor energic,

respirând viguroasele tradiții democratice ale clanului, ei se dovedeau mai lesne dispuși spre acțiune chiar decât frații lor din Serbia; căci aceasta traversa momentul de primenire, asimilând abecedarul constituționalismului modern, cu inevitabilele tendințe divergente, care au imprimat o nouă aspirație mentală dominantă, de nuanță liberal-burgheză. De aceea, rarele însă fructuoasele contacte româno—muntenegre trebuie considerate drept elocvente mărturii ale gradului de apropiere româno—sârbă în epocă. Acreditarea agentului Serbiei la București, C. Cukić, a prilejuit adresa oficială a domnitorului Carol către regenții de la Belgrad (18/30 noiembrie 1869).⁹ Totodată s-a trimis o adresă cu conținut similar și la Cetinje,¹⁰ fapt ce dovedește că și în accepțiunea conducerii de la București relațiile cu Muntenegrul deveneau de o importanță similară celor promovate față de cnezatul Serbiei.

Dacă în contactele româno—sârbe limbajul folosit avea, mai întotdeauna, un caracter convențional, de cancelarie, în raporturile cu Muntenegrul documentele consemnează un ton mai personal și un grad de intimitate între conducătorii celor două state. Se păstrează cu grijă scrisoarea „bunului frate“, a principelui Nicolae Petrović, în care sunt exprimate urările sale cele mai cordiale, prilejuite de căsătoria principelui Carol cu principesa Elisabeta de Wied.¹¹ Nicolae se va grăbi apoi să împărtășească și bucuria perechii domnitoare românești, ocazionată de nașterea principesei Maria.¹²

Alăturat urărilor de acest gen, conducătorul muntenegrenilor ținea să pomenească dorința arzătoare „de a vedea consolidându-se legăturile ce unesc cele două țări“ și intenția sa de a le întări în toate împrejurările.¹³

După asemenea declarații de amicitie, atmosfera de entuziasm în care s-a derulat vizita diplomatului român T. C. Văcărescu la Cetinje nu mai trebuie să surprindă; o presupunea convingător întreaga ambianță.

Luând cunoștință de scrisoarea autografă a domnitorului său către principele muntenegrean Nicolae, deodată cu instrucțiunile de rigoare ale Ministerului Afacerilor Străine de la București (din 2/14 mai 1872),¹⁴ agentul de la Belgrad T. C. Văcărescu a început să-și pregătească cu minuțiozitate misiunea ce-o avea de îndeplinit în micul principat sud-slav. Agitația diplomatului român nu a trecut neobservată de cei interesați, Benjamin Kállay, consulul Austro-Ungariei în Serbia, consemnând-o în jurnalul său.¹⁵ Se menționa că Văcărescu a pornit la drum împreună cu soția, la 17/29 iunie 1872; despărțindu-se, zicea că va efectua o călătorie de agrement la Viena, Veneția, Dalmația și în Muntenegrul. Abilul Kállay a dibuit în câteva zile adevărul, informându-și superiorul asupra faptului că diplomatul român avea drept punct terminus Muntenegrul, purtând asupra-i și scrisoarea autografă a principelui Carol.¹⁶

Să reconstituim în cele ce urmează itinerarul și înfăptuirile emisivului român, după propriile-i însemnări.¹⁷ din Belgrad, pe drumul cel mai scurt, a ajuns la Triest, apoi, pe calea mării, până la Kotor (Cattaro). Înștiințat despre sosirea misiunii românești, principele Muntenegrului i-a trimis în întâmpinarea escorta gărzii personale (a perjanikilor — purtătorilor de pene, n.n.). Străbătând Karstul și munții Lovcenului, a coborât în valea Cetinje, intrând în oraș la 24 iunie, pe timpul amiezii.

La numai două ore după sosire s-a desfășurat audiența oficială. În alocuțiunea solului român se menționa dispoziția principelui Carol cu privire la această misiune, urmând înmânarea mesajului oficial al viziței. T. C. Văcărescu își exprima bucuria de a fi mijlocitorul „cordialei și fraternei prietenii” a suveranului său pentru persoana și familia cneazului de la Cetinje. În numele domnitorului Carol și al României, se exprima dorința „de a vedea crescând și strângându-se din ce în ce mai mult legăturile de prietenie care unesc în chip atât de fericit poporul român și cel muntenegrean, pentru ca aceste două țări, îndepărtate ca distanță, dar apropiate prin interes comun, să poată să-și înfăptuiască destinul”.

În răspunsul său, principele Nicolae se arăta impresionat de noua dovadă de prietenie a principelui Carol, primind cu vădită simpatie scrisoarea autografă și un portret al domnitorului român. Apoi, purtătorul mesajului de prietenie al României a cunoscut cele mai de seamă personaje din viața publică, membrii familiei domnitoare, voievozii și senatorii.

Sederea în capitala Muntenegrului s-a prelungit opt zile, Văcărescu cedând insistențelor amabilelor gazde, de a participa la festivitatea prilejuită de apropiata sărbătoare națională, ziua de Sf. Petru, „patronul” Muntenegrului.

În preziua aniversării, la 28 iunie/10 iulie, s-au desfășurat solemnitățile în onoarea principelui Carol al României. Evenimentul a fost anunțat mulțimii prin salve de tun spre cinstirea domnitorului și a României prietene. La amiază, președintele Senatului, însoțit de oficialitățile țării, a venit să întoarcă vizita în numele principelui. Seara, la Curte, la dîneul oferit au fost de față notabilitățile în corpore, în frunte cu principele și episcopul. Toastul cneazului Nicolae exprima satisfacția față de cordialele relații dintre România și Muntenegru, cu urarea ca acestea să devină mai intime și mai frecvente; iar pentru muntenegreni, popor de oșteni, un domnitor înțelept care s-a dovedit și un brav soldat, ca cel al României, va fi mereu un principe iubit. La aceste urări, salutate cu aclamații de asistență, diplomatul român a răspuns în termeni cordiali. După masa festivă, cei prezenți au asistat la un reușit spectacol de focuri de artificii. Pe fațada palatului se desenau, în linie de foc, monogramele domnitorului român și ale principelui autohton, clădirile oficiale și străzile micului oraș fiind iluminate cu torțe.

A doua zi, de Sf. Petru, căpitanul Teodor Văcărescu, în uniformă de gală, a luat parte la întreg ceremonialul sărbătorii naționale. Te deum-ul oficiat la episcopie, trecerea în revistă a oștirii, recepția la palat. Iar seara a fost invitat la dîneul oferit cu acest prilej; din nou iluminății, dansuri, manifestații publice, fericit prilej de observare și cunoaștere a moravurilor și tradițiilor din această pitorească țară a muntenilor.

La plecare (1/13 iulie), cneazul a găsit de cuviință să-i încredințeze o scrisoare pentru domnitorul român, ca răspuns la cea de curând primită. Despărțirea a fost la fel de ceremonioasă, escorta perjanikilor însoțindu-l și de această dată până la Kotor pe agentul diplomatic român. De aici a urmat reîntoarcerea, via Triest, la Belgrad.

Pe lângă faptele în sine, amplul raport cu privire la această misiune conține informații inedite privind familia și persoana cneazului de la

Cetinje, date referitoare la organizarea și înzestrarea militară a acestei țărișoare, referiri la trecutul și economia precară a acestui popor.

Cele mai de preț sunt însă informațiile cu privire la momentul politic ce-l traversa Muntenegru, dezvăluind cu o remarcabilă capacitate intuitivă aspirațiile intime ale ambițiosului, dar în aceeași măsură, lucidului cneaz Nicolae. Pana lui T. C. Văcărescu ne descoperă cu uimire în Muntenegru un cârmuitor dovedind o elevație spirituală, mult realism și o inepuizabilă voință de a daînui. Nicolae al momentului 1872 se deosebea substanțial de foarte tânărul prințisor care — fascinat de strălucirea mândrului cneaz Mihail, cel parcă predestinat să reînfrăptuiască marile ideal al Serbiei — se oferea în 1867 să-i fie credincios scutier în lupta de eliberare. Tânăr și acum, ni se înfățișează mult mai chibzuit, decît să exploateze cât mai avantajos urmările jocului politico-diplomatic al puterilor europene în acest teatru al Balcanilor, veghind cu precădere la prezentul și viitorul poporului său; în raporturile cu partenerii balcanici nu mai apărea complexat, ci avansa propria-i viziune, care era de natură să asigure viabilitate și trăinicie Muntenegrului. Nicolae era pe de-a-ntregul convins de urmările nefaste ale condiției de instrument docil al unei mari puteri; de aceea năzuia spre un modus vivendi în ambianța proprie, sud-est europeană.

Conduc de ideea că viitorul popoarelor sud-est europene putea fi garantat doar printr-o pace trainică, principele muntenegrean și-a dezvoltat, în fața oaspetelui din România, vederile cu privire la necesitatea unei noi stări de lucruri în Orientul european.

Elementul nou trebuia să cuprindă mai mult decît simple relații de prietenie și mărturiile de simpatie dovedite între principatele creștine; visa la o adevărată ligă a statelor din regiune: România, Grecia, Serbia și Muntenegru. Această ligă balcanică urma să acționeze pe baza unui program, cu scop și mijloace comune; și, ceea ce era mai semnificativ, nu pentru a tulbura — pe calea violenței — starea din Orient; dimpotrivă, ea trebuia să confere securitatea colectivă „împotriva încercărilor de a se da problemei orientale o soluție defavorabilă intereselor comune ale acestor patru state, pentru a reacționa împotriva influențelor și imixtiunilor străine care au avut un curs prea liber până în prezent, sub pretextul de a se asigura ordinea în această parte a Europei, și care, fiind dirijate de către interese politice divergente și de antagonismul cabinetelor marilor puteri, nu fac decît s-o agraveze și s-o complice din zi în zi”;¹⁸ chestiunea orientală era de competență țărilor balcanice, inclusiv a Imperiului otoman, „veritabilii stăpâni ai casei”, care au fost cel mai puțin admiși în forul european, iar pe de altă parte constrinși să se închine în fața verdictelor subiective ale puterilor europene.

Descoperim la acest luminat om de stat, ignorat de politica europeană, o viziune de surprinzătoare pertinentță și actualitate; într-o Europă copleșită de egoismul forței, el năzuia la alternativa umanului și a rațiunii, de a rezolva problema Orientului prin Orientul însuși, „fără violență și fără zguduiri și numai prin rezultatul înțelegerii și concesiilor reciproce între înșiși cei interesați”.¹⁹ Departe de contemporanii săi care sperau în nimicirea Turciei, considera că ar fi absurde asemenea plămădiri, socotind Turcia ca un membru necesar, indispensabil, în găsirea soluțiilor acestei grave probleme.

Aprecia în mod obiectiv rolul nefast al rivalității marilor puteri europene, al cărei singur rezultat a fost menținerea unui statu-quo labil în Peninsula Balcanică, care genera tulburări și răzvrătiri periodice și împiedica popoarele „să urmeze un drum liniștit și normal spre progres și civilizație“, amenințând pe de altă parte securitatea și aspirațiile pacifiste în restul Europei. Asociația politică a celor patru principate, fără a-i mai socoti pe ceilalți creștini din cuprinsul Imperiului otoman, reprezenta o forță redutabilă, însumând aproape 10 milioane de oameni. Pornindu-se de la asemenea considerente, liga, înglobând forțele cele mai vii ale Orientului, ar putea constitui în ochii diplomației europene un factor politic de prim rang, capabil să negocieze cu Turcia însăși. Tot așa cum Italia, în interesul consolidării, a fost nevoită să consimtă la sacrificii prin cedarea regiunilor Nice și Savoia, iar Austria s-a văzut constrânsă să renunțe la Venetia și Lombardia, principele muntenegrean spera că și Turcia ar fi putut fi convinsă la cesiuni teritoriale în favoarea principatelor balcanice. Drept rezultat, în locul unei Turcii epuizate prin susținerea unei extinderi și a drepturilor de supremație pe care nu le mai poate menține, s-ar consfinți noi raporturi, bazate pe drepturile suveranității și egalității între Poartă și statele balcanice.

De reținut că rolul principal în constituirea acestei ligi a statelor autonome și independente din Peninsula Balcanică era destinat României.²⁰ Românii reprezentau națiunea cea mai bogată în resurse, având pe deasupra prestigiul dinastiei, argumente ce o așezau în mod obiectiv în fruntea statelor sud-est europene. Situația geografică aparte a României, precum și „perfecta“ sa omogenitate națională o fereau, pe de altă parte, de orice suspiciune, atât din partea slavilor, cât și a grecilor.

Înțelegem astfel legitima dorință a principelui de a-l cunoaște pe domnitorul Carol, față de care nutrea „o simpatie instinctivă“, arătându-se dispus să-l întâlnească, fie cu prilejul vizitei sale preconizate în Rusia, fie la apropiata expoziție de la Viena, unde și-ar fi potrivit șederea în așa fel încât să fie posibilă această întâlnire.

Impresia deosebit de favorabilă pe care a lăsat-o în urmă misiunea românească reiese cu pregnanță din scrisoarea de răspuns a cneazului către domnitorul Carol.²¹ Gestul românesc a fost apreciat ca o dovadă de prietenie care merita cea mai înaltă prețuire. De cuvinte agreabile s-a bucurat și persoana agentului diplomatic român, T. C. Văcărescu, care și-a îndeplinit cu înaltă fidelitate misiunea, cucerind și simpatia gazdelor sale.

Dorința arzătoare a domnitorului de la Cetinje era însă de a vedea multiplicându-se împrejurările în care raporturile reciproce s-ar fi apropiat în așa măsură încât să se realizeze, în pofida distanțelor, comunitatea intereselor reciproce; aluzie limpede la subiectul detaliatelor discuții, la îndrăznețele gânduri privind alianța popoarelor balcanice. Cu această speranță se și încheia mesajul, alături de urări de prosperitate pentru România și familia domnitoare.

Ideile vehiculate de cneazul Nicolae au apărut și în presă.²² Săptămânalul muntenegrean „Crnogorac“ (Munteneagreanul), referindu-se la vizita românească, o aprecia ca semn al unei apropieri prietenești între România și Muntenegru. La fel de favorabilă s-a dovedit a fi și opinia presei sârbești. Acuzațiile presei vieneze cu privire la năzuințele balca-

nice și belicoase ale României și Muntenegrului erau calificate de gazeta muntenegreană drept un reușit compliment, iar pentru opinia publică locală cea mai mare bucurie ar fi constituit-o împlinirea acestor temeri.

Se pare că proiectul muntenegrean a stârnit un interes particular la București șefului statului român care l-a reținut în memoriile sale.²³ Menționând primirea „perfectă” oferită emisarului României, însemnările lui Carol amintesc faptul că gazda, cordială, a dezvoltat în fața oaspetelui un proiect detaliat „al unei confederații a Peninsulei Balcanice și a exprimat speranța că principele Carol va prelua inițiativa acestei confederații, punându-se în frunte.”

Totuși, ideea nu a avut darul de a convinge. Simptomatic apare faptul că, în anul ce a urmat, cneazul Nicolae, aflat la Viena, a intenționat să efectueze o vizită la București; principele Carol nu a fost în măsură de a-l invita, invocând pretextul absenței principesei (care întâmplător se afla tot la expoziția din capitala imperială) și al programului prea încărcat.²⁴

La fel ca și predecesorul său în urmă cu doi ani, noul agent al României la Belgrad Alexandru Sturdza și-a îndeplinit misiunea pe lângă principele muntenegrean Nicolae în timpul verii anului 1874, fiind oaspete cu prilejul sărbătoririi naționale — ziua de Sf. Petru (29 iunie/11 iulie).²⁵

Deși obosit de greutatea călătoriei, emisarul a fost, curând după sosire, invitat în audiență la Palat. Înmânând scrisoarea oficială, a rostit și un discurs de salut cu referire la rosturile misiunii; salutându-l pe principe din partea șefului statului român, aducea și „asigurările prieteniei sale fraterne”. Și alți premergători au avut onoarea de a fi trimiși pe lângă Nicolae al Muntenegrului, astfel că domnitorul României a folosit toate prilejurile spre a reînnoi „expresia acelorasi sentimente de simpatie și afecțiune”. Exprimându-și fericirea de a fi putut să se dedice „nobilele încercări de a strânge legăturile acestei prețioase prietenii”, diplomatul a arătat prețuirea manifestată de români față de eroismul legendar al acestui popor iubitor de libertate. Această simpatie a României apărea ca un „rod al amintirii unui trecut glorios, pe care cele două popoare îl au în comun și al speranței într-un viitor care ar putea să reînvie această glorie”.²⁶

De la început, alocuțiunea de răspuns a cneazului muntenegrean sugera neîndoielnic noile sale puncte de vedere privind semnificația raporturilor reciproce; salutînd pe reprezentantul „fratelui său” Carol al României, se făceau referiri la legăturile prietenești, care urmau să fie „într-un mult mai mare raport cu interesul comun al celor două principate”.²⁷ Surprinzător, din conținutul discursului princiar lipsea atât de mult îndrăgita în urmă cu doi ani idee cu privire la confederația defensivă a popoarelor balcanice, în scopul promovării pe cale pașnică a aspirațiilor lor spre libertate și civilizație.

Cneazul s-a schimbat simțitor de-a lungul celor trei momente (1867—1872—1874) când au avut loc contactele sale nemijlocite cu reprezentanți ai României. La 1867, era adept înfocat al idealului unui regat al Serbiei, întregită sub sceptrul lui Mihail Obrenović, în favoarea căruia declarativ, renunța la pretențiile dinastice. În 1872, devenise mult mai ponderat, lărgindu-și viziunea în sensul necesității abordării problemei

naționale și statale în sud-est din perspectiva considerării ca atare a tuturor factorilor politici; confederația balcanică reprezenta în viziunea sa mai mult un factor simbolic, capabil să impună în atenția diplomației europene năzuința comună spre afirmare a unei lumi creștine în Orientul Europei, sub conducerea celui mai puternic și mai convingător partener, respectiv al României și a domnitorului ei, Carol. Peste numai doi ani, în fața noastră reînvie parcă un alt principe, care prinsese gustul fastuoaselor recepții de la marile curți europene, temele sale predilecte fiind acelea cu actori din lumea elitară, a capetelor încoronate. Prin pitoreasca-i prezență, Nicolae aducea ceva inedit în monotonul peisaj al saloanelor rezidențiale, fără a deranja, dar în același timp stârnind elogiul prin eroismul și vitalitatea fără seamăn a muntenilor săi. Bine primit la Viena, luat în considerare de teribilul Bismarck, răsfățat la Petersburg, pe de altă parte înzestrat conducător în război, deosebit de popular între iugoslavi, eclipsându-l chiar pe controversatul vlăstar al Obrenovićilor de la Belgrad, Nicolae, treptat, s-a emancipat de povara tradiției și a prins gustul puterii.

În urma rostirii alocuțiunilor, întrevederea a continuat în doi. În această împrejurare, oaspetele i-a înmănat cneazului o scrisoare confidențială din partea domnitorului român.

Trebuie precizat că în jurul acestei misiuni s-au emis tot felul de supoziții, austriei și mai cu seamă turcii preocupându-se de ea ca de o inițiativă extraordinară, care presupunea planuri de alianță balcanică; se vehicula zvonul că emisarul principelui Carol avea ca sarcină aducerea cneazului muntenegrean în Italia, unde urmau să se reunească și principii din România și Serbia,²⁸ spre a întreprinde o lucrare de interes comun. Spioni plătiți ai Austro-Ungariei îl informau cu deosebită râvnă pe consulul acestei puteri la Belgrad, B. Kállay, asupra ofertelor de alianță antiotomană pe care agentul român le-ar fi avansat Muntenegrului în numele domnitorului. Se făceau cunoscute pe această temă și fictive date materiale: România ar oferi 20 000 de florini lunar, pe întreaga perioadă a luptelor, în ipoteza că Muntenegrul ar fi mobilizat 8 000 de soldați; iar Nicolae, dimpotrivă, nu s-ar fi mulțumit decât cu o sumă de vreo 10 ori mai mare.²⁹

După o minuțioasă analiză a raportului detaliat ce ni s-a păstrat cu privire la această misiune, înclinăm însă să credem că toate aceste supoziții reprezentau ecouri întârziate ale planurilor balcanice la care sperase Nicolae în urmă cu doi ani. În necunoștință asupra conținutului scrisorii confidențiale a principelui Carol către cneazul Nicolae (cea înmănată în absența martorilor), presupunem că și aceasta semnifica tot un răspuns, sau măcar un nou punct de vedere cu privire la ofertele mai vechi de alianță din partea muntenegreană. Spre o asemenea opinie ne îndeamnă reacția de moment a cneazului; reconsiderându-și orientările și găsindu-se într-o fază de „cochetărie” cu marile puteri, capabile să-i ofere ceea ce România și cu atât mai puțin Serbia nu puteau, Nicolae s-a aflat, cum singur mărturisea, „într-o crudă cumpănă”, citind scrisoarea personală a șefului statului român. Deși ardea de nerăbdare de a veni în România și a contacta cu devotatul său prieten Carol, poziția sa în acel moment era critică — se justifica Nicolae — întrucât nu era

liber să facă ceea ce voia.³⁰ Se afla în vizibilă încurcătură și a amânat expunerea argumentelor noii sale conduite pe a doua zi.

Să vedem, deci, ce-i apăsa conștiința: era, mai întâi, gândul că în eventualitatea unui drum la București ar fi fost obligat să efectueze o nedorită oprire la Belgrad; considera că, pentru realizarea acestui pas, se impunea vizita prealabilă a cneazului din Serbia în Muntenegru, fapt, după cum singur recunoștea, foarte dificil de îndeplinit.

Motivația tergiversării părea străvezie și Sturdza s-a dovedit destul de puțin satisfăcut de ea. În consecință, a insistat, afirmând că era chiar în interesul prestigiului muntenegrean în lumea slavă ca Obrenovićii să nu fie singurii care să fi avut parte de „onoruri excepționale” în România. În cele din urmă i s-a dat de înțeles că și latura financiară a unei asemenea acțiuni reprezenta o problemă, din moment ce inițiativele de politică externă ale Muntenegrului erau încurajate și finanțate corespunzător, doar în conformitate cu interesele marii puteri slave protectoare.³¹

Înainte de despărțire, într-un cadru oficial, a avut loc atribuirea celor mai înalte distincții muntenegrene (ordinul „Danilo”, clasa I) unor reprezentanți de marcă ai vieții publice românești: președintelui Consiliului de Miniștri, Lascăr Catargiu, ministrul afacerilor străine, Vasile Boerescu, ministrului de război, gen. I. Em. Florescu, în același mod fiind distins și reprezentantul diplomatic român, Alexandru Sturdza.

Vizita a luat sfârșit miercuri, 3/15 iulie 1874. Până în ultima clipă oaspetele a fost înconjurat cu multă căldură, impresiile culese fiind dintre cele mai favorabile.

Deși rare, contactele româno-muntenegrene sunt de o semnificație aparte; ele aduc izul spontaneității și al caldei intimități în climatul general, stabil, dar totuși convențional, al dialogului politic româno-sârb.

NOTE

- 1 Biblioteca Academiei Române (BAR), Ms. 604, f. 84 a.—88 v. Conceptul raportului diplomatic asupra misiunii din 7/19 aprilie; vezi fragmente în *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, publicată de N. Iorga, ed. a II-a, București, 1938, nr. 36, p. 14—19.
- 2 BAR, Ms. 604, f. 90.
- 3 *Ibidem*, f. 90 v.—93 a.
- 4 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (Arh. MAE), vol. 287 — Serbia, f. 75 a.—75 v. Text rezumat în *Corresp. dipl. . .*, nr. 38, p. 19—20.
- 5 BAR, Ms. 604, f. 84 v.—85 a.; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*, Ed. a II-a, București, 1923, p. 52.
- 6 *Corresp. dipl. . .*, nr. 41, p. 20.
- 7 *Din viața regelui Carol I de un martor ocular*, Ed. a II-a, vol. I, București, 1939, p. 132.
- 8 *Cuvântările regelui Carol I (1866—1914)*, vol. I, ediție îngrijită de C. C. Giurescu, București, 1939, p. 42.
- 9 Arh. Statului București, fond Casa Regală, dosar nr. 98/1869, f. 1.
- 10 *Ibidem*, f. 1 v.
- 11 *Ibidem*, nr. 13/1870, f. 1 a.—1 v. Scrisoare, Cetinje, 7 ian. 1870.
- 12 *Ibidem*, f. 1 v.
- 13 *Ibidem*, nr. 62/1870, f. 1 a.—1 v. Scrisoare, Cetinje, 19/31 oct. 1870.
- 14 *Ibidem*, nr. 7/1872, f. 1. Raport diplomatic cu privire la vizita agentului T. C. Văcărescu în Muntenegru, Belgrad, 20 iulie/1 august 1872.

- 15 *Dnevnik Benjamina Kalaja 1868—1875* (Jurnalul lui B. Kállay), ediție de A. Radenić, Beograd — Novi Sad, 1976, p. 480.
- 16 *Ibidem*.
- 17 Arh. St. Buc., *fond Casa Regală*, nr. 7/1872, f. 1 a.—27 v.
- 18 *Ibidem*, f. 22 a.
- 19 *Ibidem*, f. 23.
- 20 *Ibidem*, f. 25 a.; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei 1848—1886*, București, 1968, p. 114; idem, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977, p. 105—106.
- 21 Arh. St. Buc., *fond Casa Regală*, nr. 8/1872, f. 1 a.—1 v. Scrisoare către principele Carol, primită la Sinaia, 9/21 august 1872.
- 22 „Crnogorac“, anul II, nr. 33, Cetinje, 26 aug./7 sept. 1872.
- 23 *Notes sur la vie du roi Charles de Roumanie par un témoin oculaire*, vol. II, București, 1896, p. 134.
- 24 *Ibidem*, p. 154.
- 25 Arh. St. Buc., *fond cit.*, nr. 14/1874, f. 1 a.—50 a. Raport diplomatic cu privire la vizita agentului Alexandru Sturdza în Muntenegru, 1/13 august 1874.
- 26 *Ibidem*, f. 15 a.
- 27 *Ibidem*.
- 28 *Ibidem*, f. 16 v.
- 29 *Dnevnik B. Kalaja ...*, p. 599—600.
- 30 Arh. St. Buc., *fond cit.*, nr. 14/1874, f. 24 v.—24 a.
- 31 *Ibidem*, f. 42 a.—50, passim.

ASPECTS FROM THE HISTORY OF THE SOUTH-EAST EUROPEAN RELATIONS.

THE I. A. CANTACUZINO, T. C. VĂCĂRESCU AND A. STURDZA MISSIONS IN TO MONTENEGRO

(Abstract)

The fact is that the Romanian — Serbian political dialogue was sometimes facilitated by existence of a political intermediary — lacking ambition, but generous in its sacrifice for the common aim — the small principality of Montenegro.

At the head of this small Southern Slavic state was a bold diplomat and strategist, Prince Nicholas Petrović. The visits of Romanian emissaries to Montenegro (I. A. Cantacuzino 1867, T. C. Văcărescu 1872 and A. Sturdza 1874) favoured the collection of data concerning the concrete historical existence of this people of mountaineers of Serbian origin, as well as the political views of Prince Nicholas. We have noted the ideas of the Montenegrin leader concerning the necessity of a Balkan alliance, in which the leading role was to be held by Prince Charles of Romania.

BIBLIOTECI PUBLICE DIN CENTRELE URBANE ALE BANATULUI ÎN PERIOADA 1850—1918

IONEL BOTA

Multă vreme interesul pentru cercetarea fenomenului producției, valorificării și conservării cărții a solicitat, între „limbajul criticii“ și „științele omului“, motivații ale explicării noțiunilor de *valoare culturală*, de *obiect* și *fapt cultural*, de *eveniment al spațiului cultural dat*. Într-o expresie curentă, „cartea în cumpăna vremii“ ar trebui să refacă un ciclu cultural al proiecțiilor ei. Dar, fiind vorba de o diversitate denotând la modul facil un decalc al esențelor („cârturărismul“) iar la nivelul superior o categorie de sugestii clasificate aprioric (Fr. Furet și Daniel Roche vorbeau de istoria cărții ca suport și expresie a mentalităților), *mesajul* — continent de elemente ale convergenței — investește *cartea* cu argumentul palpabil al unei istorii recuperate. Iată de ce, între tendințele de instituționalizare a culturii, după expansiunea valorilor iluministe la nivelul transferului de mesaj de la individ la colectivitate, *biblioteca* va depăși calitatea de depozitar al cărții și informației, de agent al vehiculării și transmiterii ei, înscriindu-se în circulația ideilor și imprimând fenomenului cultural nuanțele unui „activism“ ce premerge — cazul provinciei noastre — cu multe decenii corespondentul său politic.

În spațiul de spiritualitate al provinciei bănățene din secolul trecut, constituirea și organizarea bibliotecii avea loc în condițiile expansiunii științei de carte și ale creșterii producției de carte tipărită, realități ce acoperă, dintr-o perspectivă a priorităților, chiar problema dialogului cu continentul. Bibliotecile bănățene de după 1850 s-au înscris în acțiunea generală de culturalizare, preluând din rezultatele pe care le-a consacrat „dilatarea orizontului cultural al omului luminilor“⁴¹, pe linia enciclopedismului raționalist dar operând cu alte criterii ținând de funcționalitate, solidarizare intens-activă cu aspirațiile etnice, modernizare în consonanță cu factorii penetranți în conștiința culturală a vremii: *tiparul presa*, *librăria*, *colporteurul de carte*. Prin urmare, pe un fond cultural solid și pe coordonatele mult lărgite, în aria propriilor determinații și în etapa 1850—1918 biblioteca răspundea solicitărilor impactului dintre formele noi și fondul local, întemeind ea însăși o veritabilă experiență culturală a epocii.

Dacă spiritul public, validat în conjuncturi neprielnice, traversa o etapă de maturizare în condițiile intensificării presiunii oficiale, mai ales după 1867, bibliotecile constituite în Banat reprezentau — nu singure — factorul important de rezistență. Ele nu doar au însoțit fenomenul apărării valorilor colective ci l-au orientat de-a dreptul, dacă ar fi să admitem rolul de „constructor“ al perspectivei culturale, asumat prin însăși activitatea acestor instituții. Situație altminteri valabilă și altor etnii

care, în granița bănățeană a monarhiei, își disputau șansele în materie de programe și proiecte, determinând — cum ușor se poate vedea din simpla enumerare a producției tipografice în intervalul cronologic abordat de noi — o concurență editorială cu efecte deloc de neglijat. Un cercetător german interesat de industria tipografică și dinamica producției de carte în diferitele provincii ale fostei monarhii,² aborda chestiunea tipăriturilor din mediul bănățean, evaluând rezultatul sincretic al acestui efort (obiectul *carte*) survenit — consideră el — „în acțiunea imaginilor apărute în lumea literară asupra domeniului uman și asupra evenimentelor din societate.”³

Există, firește, o tradiție anterioară în constituirea unor fonduri de bibliotecă în Banat. Împingând chestiunea măcar până la 1800, constatăm o implicare în opera de luminare și creație culturală înreținută la un nivel exigent-selectiv și alimentată permanent prin tentațiile știute ale unor colecționari aparținând elitei provinciei din prima jumătate a secolului (Stoica de Hațeg, Bojincă, Al. Gavra, C. D. -Loga, Atanasiu Grabovschi). Inițiative care mai apoi vor servi ca bază pentru unele biblioteci din a doua jumătate a aceluiași secol.

Fenomen apărut relativ târziu, comparativ cu aceeași realitate din Transilvania, rețeaua bibliotecilor bănățene va lua amploare și se va diversifica tocmai după 1850, fiind un proces desfășurat în paralel cu tendința tot mai remarcată în comunitățile românești ale provinciei de a-și asocia aspirațiile de ordin cultural la dimensiunea spirituală a întregii mișcări naționale. Nu întâmplător, cele mai răspândite unități culturale în spațiul bănățean — reuniunile de lectură și muzică — vor deveni și instituțiile demersurilor factice pentru constituirea fondului de plecare al unor biblioteci cu activitate prelungită, în unele cazuri, până azi. Ca să oferim doar câteva exemple, vom aminti — de pildă — că în 1841, la Caransebeș, N. Andreeviciu, atunci inspector general al școlilor grănicerești, are inițiativa înființării „Asociației Cultivatoare a Învățătorilor din Măritul Regiment nr. 13 pentru Cultivarea Limbii și Literaturii Române”, devenind și cel dintâi donator al unor opuri pentru o bibliotecă a acestei asociații: în 1863; iar la Arad, o „Asociație Națională” își propunea „să militeze pentru cultura și conversarea poporului român”, folosind colecția de cărți a lui Alex. Gavra, pentru începutul activității de bibliotecă. După 1860, întemeierea reuniunilor de lectură și muzică cu propriile lor biblioteci, se petrece cu o frecvență atestând că tot mai mult este înțeles rolul important al bibliotecii între factorii de *conservare-apărare-afirmare* a limbii materne: 1863 — Caransebeș, 1864 — Sânnicolaul Mare și Lugoj, 1866 — Reșița, 1867 — Lipova, 1868 — Timișoara, 1869 — Nădab, 1871 — Beregsău și Caransebeș, 1872 — Cenad și Mercina, 1873, 1877 și 1880 — Oravița, dintre cele studiate de noi; apoi *Societatea Diletanților* (1870) și *Societatea cercului de lectură din Timișoara* (1873) precum și *Societatea de lectură din Oravița* (1873).

Între categoriile de biblioteci, cele mai puternice — prin funcționalitate și fond deținut — sunt *bibliotecile publice: școlare, parohiale, ale societăților de lectură, ale casinelor, ale corurilor, ale corporațiilor profesionale, ale ASTRA, muncitorești*.⁴ Constituirea lor se datorează unor inițiative particulare sau ale unor instituții. Dar ele sunt în majoritate efectele dorinței de a cultiva lectura și argumente că lectorul se apropie

cu o nouă sensibilitate de înțelesurile și mesajele cărții. Obiectivul cultural fiind subliniat nu o dată: „Scopul bibliotecii — citim în presa vremii — este a ținea membrii reuniunii în curent cu literatura didactică și a le veni în ajutor ulterioarei lor culturi științifice.”⁵ Alte biblioteci s-au putut constitui datorită sumelor de bani obținute prin diverse acțiuni culturale, organizate de comunitățile locale: „Balurile românesce — citim undeva — de până acum din Timișoara totdeauna și însemnat folos material institutelor noastre de cultură din acel oraș.”⁶ Chiar presa (ziarele și revistele provinciei) se oferea cu generozitate în a servi cauza instituțiilor culturale românești, y *compris* biblioteca: „eventualul venit al foarei este destinat iarăși numai spre scopuri culturale, bisericești și școlare.”⁷

Putem depista centre în care s-a concentrat rețeaua bibliotecilor din Banat și dinspre care — precum într-o diaspora de binecuvântare și îndemnuri frățești — vor pleca alte inițiative spre localitățile mai mici din preajmă. Un centru, între cele mai ancorate în viața culturală a imperiului, era **Caransebeșul**, urbea aceluia nucleu junimist de la finele veacului: I. Popasu, I. Paul, V. Goldiș, Șt. Velovan, E. Hodoș. Aici activau *Biblioteca Reuniunii Române de Lectură*, cu statele aprobate din 1872 și care în 1913 ajunge la un număr de 1200 volume: *Biblioteca Societății de Lectură a Tinerimii Studioase*, cu un statut special din 1868, al cărei fond pleacă de la donațiile lui Șt. Velovan, E. Hodoș, P. Dragalina, I. Bălan; la 1 octombrie 1887, se constituia *Societatea de Lectură a Clericilor din Caransebeș* avându-l pe Gh. Sârbu ca președinte, pe elevul din cursul II Fl. Cioloca bibliotecar, iar între membri pe Oct. Loichița, și el elev al cursului II. Din 1889, va deveni *Societatea de Lectură „Ioan Popasu”*, biblioteca beneficiind de donații importante cantitativ. Astfel, se vor adăuga fondului de bază 2000 cărți din colecția I. Popasu, 500 donate de Tr. Badescu, 300 cărți din donația lui Filaret Musta, provenind din colecția sa particulară de la Văliug, donația căpitanului român Dim. Miculescu (1804—1886) care oferă institutului teologic toată biblioteca sa.⁸ Un fond important avea și biblioteca *Reuniunii de cântări și muzică* (1877). Dar cea mai însemnată este *Biblioteca Centrală a Reuniunii învățătorilor Români din Caransebeș* (1894). Inițiatorii ei făceau, prin intermediul ziarului „Dreptatea”⁹ apelul la scriitorii și literații români să binevoiască a sprijini biblioteca centrală a reuniunii prin donarea de opere. Biblioteca avea filiale în toate satele bănățene, cu ocazia sedințelor despărțămintelor reuniunii abordându-se constant probleme legate de organizarea colecțiilor, conservarea cărții pe baza „Regulamentului pentru Bibliotecă”, îndeosebi paragrafele 27—31: dreptul la folosirea cărților pentru membrii reuniunii, recomandarea folosirii bibliotecii spre a fi „în curent cu progresul în știință și cultură”, „augmentarea prin donări de opuri folosite”.¹⁰ I se alocă fonduri însemnate, cum aflăm din analiza „Preliminariului diecezei gr. or. rom. a Caransebeșului pe anul 1906”¹¹: „Spesele senatului bisericesc (...) cu susținerea institutului teologic, pentru biblioteca profesorilor de teologie și alte trebuințe, 200 cor. din totalul de 8520 cor.; Spesele senatului școlar (.), spesele cu susținerea institutului pedagogic, pentru biblioteca profesorală, 300 cor. din totalul de 18.040 cor.” După 1900, în condițiile maturizării conștiinței naționale și ale unei intense activități, inclusiv pe tărâm cultural, în cadrul genera-

ției care prepara încă de atunci unirea cu țara, Biblioteca centrală a reuniunii învățătorilor se interesează de soarta fondului de la filialele din teritoriu. Prin circulara 23 din 1907, se solicitau rapoarte de la despărțămintele Biserica Albă, Buziaș, Caransebeș, Ciacova, Făget, Oravița, Vârșeț și a atenționat colectivul care coordonează activitatea bibliotecilor din Bocșa, Lugoj și Vârșeț.¹² Iată și un caz de conștiință: se solicită lui Ioan Miclea din Voivodinț să fie aduse de la Vârșeț la biblioteca centrală acele cărți slavone vechi „late“ cândva parohiilor românești prin circulara 61 004 din 31. XII. 1858 și recuperate acum de învățătorul român.¹³ Circulara 23/1907, (semnată de Ioan Marcu și Petru Bandu) *soma* „biblioteca centrală să se augmenteze cu opuri din suma bugetului“. În 1912, „Raportul general al Senatului Școlar“ viza „augmentarea muzeului și a laboratorului fizical cu cele mai indispensabile recvizite, înzestrarea bibliotecii cu cele mai de pildă cărți, procurarea hartelor geografice pentru sale de învățământ.“¹⁴; iar la „Observări generale“; „să înființeze biblioteci școlare procurând cărțile cuprinse în consp. publ. în FD, să ceară recvizite gratuite de la stat.“¹⁵ În condiții tot mai dificile, mai ales financiar, punctul 49 al ședinței din 24 aprilie 1913 prevedea reduceri: „la spese se reduc pozițiile pentru biblioteca profesorilor se preliminează 500 cor. în loc de 1500 cor.“¹⁶ dar se adresa Consistoriului dicesan rugămintea expresă „să le procure profesorilor reviste de specialitate, să le mărească biblioteca, să le cumpere aparatele necesare pentru experimente, căci fără mijloace sigure nu se pot nici cunoaște, necum propaga adevărurile științei.“¹⁷ În 1914 însă, suma creștea¹⁸ (la capitolul „Spese de administrare ale senatului școlar, pentru biblioteci) la 1500 coroane.

La **Oravița**, Casinoul (4 nov. 1868) „a înființat cea mai mare bibliotecă din urbe“¹⁹, la 11 iunie 1874, cu ocazia ședinței Comitetului, fiind atestat bibliotecarul Ion Madincea²⁰. Inițiativele constituirii unor fonduri de biblioteci sunt însă mai vechi. În 1867, o Societate de înțajutorare a etnicilor germani, din care făceau parte și membri ai comunității românești, stabileau prin regulament, „cheltuielile pentru bibliotecar și arhivar“ la 400 fl.²¹ Mare parte din fondurile de bibliotecă ale Casinei din Oravița s-au datorat colecției lui Nicolae Jumanca (1848—1915). Statutele, publicate în 1874²², în 25 de pagini, oferă o imagine interesantă asupra activităților gîrate de instituție și modul în care se manifesta grija pentru biblioteca proprie. Evidența fondului se ține pe „un protocolu acuratu“ (paragraful 18), împrumutul este condiționat de o cauțiune de 2 florini care revin împrumutătorului la restituirea exemplarului (același paragraf). Se constată un interes major pentru constituirea colecțiilor de presă: „Jurnalele cele rezervate pentru reuniune le primesce bibliotecariul spre postrare.“ Împrumutul e acordat pe 14 zile și nu se împrumută decât un op (paragraful 19).

La **Reșița**, din 1868 sunt atestați cu funcție de bibliotecari, Ion Simu și Goerge Pocreanu. La 7 ianuarie, G. Pocreanu aduce la cunoștința publicului local intenția de „a înființa un fond bisericescu și școlar“ din care o parte urma să se întrebuinteze pentru „ajutorarea învețământului poporului prin cumpărarea cărților necesare, prin înființarea unei biblioteci.“²³ Se încheie cu comuna un „Protocol de învoire“ asupra localului (24 ianuarie). În 1872 se adună prima sumă de bani destinată cumpărării de cărți iar „socoata“ din 1874 arată un total de 66 fl. și 27 cr. *Biblio-*

teca muncitorilor din Reșița (1871)²⁴, *Biblioteca societății de lectură și corului vocal* (1872), *Biblioteca Cercului general de lectură* (1881)²⁵ sunt alte instituții constituite fie prin donații, fie prin cumpărări de cărți cu banii obținuți prin organizarea de baluri, spectacole de teatru cu actori amatori. Din 1893, o activitate bogată desfășoară *Biblioteca Reuniunii Române de lectură din Reșița Montană*, având multă vreme între bibliotecari pe P. Bandu și I. Velceanu²⁶. În 1893 avea 1500 volume²⁷. Între bibliotecile corporațiilor profesionale avem exemplul din 1900 al *Bibliotecii sindicatului muncitorilor metalurgiști, constructori și lemnari*, care într-un apel solicită „subvenții speciale de la forurile sindicale.”²⁸

La **Lugoj**, mai ales în mediul școlar, asemenea asociații s-au erijat în îndrumătoare ale conștiinței generației tinere pe fondul tradiției culturale locale. În 1879, *Reuniunea de lectură a studenților români* lua ființă deodată cu propria bibliotecă, între organizatorii căreia îi aflăm pe V. Vlad Delamarina și I. Popovici-Bănățeanu. În 1911, lua ființă *Reuniunea de cânt gr. cat. din Lugos „Lira”*, ale cărei statute²⁹ prevedeau înființarea unei biblioteci muzicale. Astfel, paragraful 14 („Cercul de activități al Comitetului Reuniunii”) sublinia că „se poate da spre folosință membrilor Reuniunii opuri muzicale”³⁰, după ce paragraful 3 („Limba Reuniunii”) arăta că „în manipulație limba română e limba reuniunii”; dar nu se excludea „folosirea limbei materne”³¹.

La **Timișoara**, biblioteca publică avea la 1904, la înființare, 47 000 volume³², iar în 1917 ajungea la peste 70 000, necesitând cheltuieli în valoare de 650 000 pentru conservarea fondului său.³³ În fapt, sectorul public, palid reprezentat, va cunoaște un avânt deosebit aici abia după Marea Unire.

Bibliotecile din centrele urbane bănățene se vor integra în amplul proces al emancipării în care se angajase spiritualitatea românească din provincie, într-o solidarizare permanentă pe drumul acelei finalități — Marea Unire — la care, cum bine se știe, au lucrat mai multe generații.

NOTE

- 1 Cf. N. Bocșan, *Contribuții la istoria Iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 196.
- 2 H. Dyserinck, *Komparatistik. Eine Einführung*, II, Bonn, 1981, p. 125—153. Cu deosebire în capitolul „Komparatistische Imagologie”.
- 3 *Ibidem*, p. 129.
- 4 O listă și la P. Oalde, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Timișoara, 1983, p. 290.
- 5 Vezi „Foaia Diecezană” (în continuare F.D.), anul XX, nr. 40, 12 octombrie 1905, p. 5.
- 6 Cf. *Bal român în Timișoara*, în F.D., anul XII, nr. 6, 7/18 ianuarie 1888, p. 7.
- 7 În F.D., anul II, nr. 5, 1/20 decembrie 1887 / 1 ianuarie 1888, p. 2.
- 8 C. Groșoreanu, *Miscările culturale în S-E european*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana” (în continuare RISBC), XIII, ianuarie-aprilie 1944, p. 58.
- 9 Vezi „Dreptatea”, nr. 104/1894, p. 5.
- 10 De pildă, adunarea de la Ciacova a despărțământului reuniunii învățătorilor gr-or. de la școalele confesionale din diecesa Caransebeșului (30 iulie 1887) avea în program la punctul 6 prezentarea *Raportului* despre starea bibliotecii pe anul administrativ 1886/1887. Vezi F.D., anul II, nr. 46, 15/27 noiembrie 1887, p. 6.

- 11 Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond „Circulare Școlare“, nr. de prot. 21, nr. 1146, E, din 1905.
- 12 Cf. *Analele Reuniunii inv. rom. de la școalele conf. gr. or. din diecesa Caransebeșului*, an. 1907/1908, Caransebeș, nr. 3, p. 7.
- 13 Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond „Circulare Școlare“, circulara 23/1907.
- 14 *Sinodul eparhial al diecesei gr. or. a Caransebeșului*, periodul XV—XVI, ses. II, 21 aprilie 1913, p. 85.
- 15 *Ibidem*, p. 89.
- 16 *Ibidem*, p. 20.
- 17 *Ibidem*, p. 35.
- 18 Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond „Circulare Școlare“, nr. 1481, E ex. 1913.
- 19 Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechi din România*, Oravița, 1938, p. 115.
- 20 *Ibidem*, p. 119.
- 21 *Vezi Geschichte der Gründung und Entwicklung der Oraviczaer Sparcassa*, verfasst von Alexander Peter derzeit leitender Director, Oravicza, 1886, p. 33.
- 22 *Statutele Casinei Române din Oravița Montană*, Oravița, 1874, 8 p.
- 23 V. Leu, *O bibliotecă reșițeană întemeiată în 1868*, lucrare în manuscris.
- 24 Catalogul a fost întocmit de A. Tietz. Manuscris în colecție particulară din Oravița.
- 25 J. Gabriel, *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung 1870—1920*, Timișoara, 1928.
- 26 I. Muslea, *Date noi privitoare la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania*, în „Probleme de bibliografie“, București, 1967, p. 134.
- 27 Informație în „Controla“, Timișoara, nr. 75/1902, p. 1.
- 28 V. Brătfăleanu, *25 Jahre Arbeiter bewegung im Reschitza*, Reșița, 1929, p. 33.
- 29 *Statutele Reuniunei de cânt gr. cat. din Lugoș*, Lugoș, 1911.
- 30 *Ibidem*, p. 13.
- 31 *Ibidem*, p. 3.
- 32 T. Topliceanu, *Sinteza problemelor culturale*, în RISBC, XIV, ianuarie-iulie, 1946, p. 19.
- 33 V. Birou, *Năzuințe și realizări*, Timișoara, 1941, p. 69.

ÖFFENTLICHE BIBLIOTHEKEN AUS DEN STÄDTISCHEN ZENTREN BANATS 1850—1918

(Zusammenfassung)

1. Unter den Tendenzen der Kultureingründung, nach der Verbreitung der aufklärenden Werte, von dem Übergang einer Botschaft zwischen Mensch und Gemeinschaft, die Bibliothek überschreitet die Eigenschaft einer Lagerung des Buches und der Information, und wird ein Bote ihrer übersendung und Verbreitung, bekommt einen Hauptbeitrag in dem Umlauf der Ideen und prägt der Kulturscheinung die Nuancen einen „Aktivismus“ vorangehend mit Jahrzehnten seinem politischen Korespondenten.

In dem geistreichen Raum des Banats die Gründung und die Organisierung der Bibliotheken geschah unter die Bedingungen der Verbreitung der Wissenschaft und des gedruckten Buches des vorigen Jahrhundert aus einer Perspektive der Prioritäten, eben wie ein Dialog mit dem Kontinent.

2. Die Bibliotheken Banats nach 1850 schreiben sich in der allgemeinen Aktion der Kulturalisierung ein und übernahmen die Erfolge welchen „die Erweiterung des kulturellen Horizonts des aufklärenden Menschen gewidmet war auf der Bahn des rationalistischen Enzyklopedismus, aber mit andere Kriterien handelnd, die an der Funktionalität halten und an der Solidarisierung mit dem ethnischen Bestrebungen, Modernisierungen und dem eindringenden Faktoren der Zeit, wie Buchdruck, Presse, Buchhandlung und Buchverbreitung.

3. In der Folge, auf einen festen kulturellen Hintergrund und viel erweiternde Koordinaten und verbreitenden Veranlassungen, in dem Zeitraum von 1850—1919

die Bibliothek entspricht den Ansprüchen des Zusammentreffens zwischen den neuen Formen und den lokalen Fond, so gründete sie selbst eine echte kulturelle Erfahrung der Epoche.

4. Eine verhältnismässige späte Erscheinung in Vergleich mit der selben Wirklichkeit aus Siebenbürgen, das Netz der banater Bibliotheken wird sich ausbreiten und vervielfachen gerade nach 1850, dies sei ein Prozess der sich entwickelt, gleichzeitig mit der hervortretenden Tendenz in den rumänischen Gemeinschaften der Provinz, und mit ihre kulturellen Bestrebungen solidarisiert, nach dem Masse ihrer ganzen nationalen Bewegung.

5. Die Bibliotheken aus den städtischen Zentren Banats gliedern sich in diesem umfangreichen Prozess der Emanzipation ein wie sich die rumänische Geistlichkeit aus der Provinz engagierte, in einer ständigen Solidarisierung auf dem Weg eines Zweckes, für welchen mehrere Generationen gestrebt haben.

Nicht zufällig die Verbreitesten kulturellen Einheiten des banater Raumes — Veranstaltungen der Lektüre und Musik, Institutionen die was vorgehende schaffende Schritte zur Gründung sind verlängerter Aktivität machten, und welche in einigen Fällen auch heute noch sind.

Man kann solche Zentren finden wo sich das ganze Netz der Buchereien in Banat honzertriert hat und von wo wie eine gesegnete Diaspore und durch bruderliche Anregung andere. Initiativen kommen, wie in den kleineren umgehenden Ortschaften wie Caransebeș, Oravița, Lugoj, Timișoara.

(von Claudiu PAPIC)

VASILE GOLDIȘ ȘI LEXICUL SĂU POLITIC

CORNELIU PĂDUREAN

În cadrul cercetării științifice din ultimii ani, se poate remarca o preocupare sporită pentru studiile interdisciplinare care, prin rezultatele lor, pun în evidență aspecte pe cât de inedite, pe atât de captivante.

Legăturile existente între știința istoriei și lingvistică, vin să completeze peisajul interdisciplinarității. Raporturile dintre cele două domenii sunt bine cunoscute, evoluția limbii în timp, fiind în directă legătură cu dezvoltarea istorică.

Definiția generală a semanticii arată că este știința care se ocupă cu reflectarea în limbă a realității. În acest caz, noțiunile social-politice din limbă definesc însăși realitățile social-politice ale societății. Jacques Cluaret spunea în lucrarea sa: „Întreaga cunoaștere, întreaga pricepere de a acționa și a spune, acumulată de un popor se condensează în limba sa în orice moment al istoriei. Nu există hiatus între un nivel determinat de civilizație și limbajul folosit de contemporani”.¹

Pornind de la aceste considerații, ne propunem în cele ce urmează să surprindem modul în care realitatea istorică pe care o trăiau românii aflați sub dominația maghiară la începutul secolului XX, este reflectată de lexicul politic al celui care a fost Vasile Goldiș.

Considerat de Octavian Goga ca „Părinte al patriei”², Vasile Goldiș este una dintre acele personalități pe care poporul nostru a știut să le dea în marile momente ale istoriei sale și, care, prin activitatea lor, au dat strălucirea timpului pe care l-au trăit.

În vederea înțelegerii demersului pe care ne-am propus să-l întreprindem, sunt necesare câteva precizări asupra originii și biografiei sale intelectuale.

Născut la 12 noiembrie 1862, la Lunca Teuzului (jud. Arad), dintr-o familie de preoți, Vasile Goldiș descifrează tainele cititului și a scrisului la școala din Cermei, unde a urmat primele două clase. Următoarea clasă o frecventează la Panatul Nou³, iar clasa a IV.-a la Arad. Tot aici, între anii 1873—1881 urmează cursurile liceale, pe care le absolvă ca șef de promoție, învățând în limba română, maghiară și germană. Începând cu data de 1 octombrie 1881, ca bursier al Episcopiei Ortodoxe Române din Arad, urmează cursurile Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta. Anii școlari 1882—1883 și 1883—1884, sunt efectuați în cadrul Universității din Viena, unde a luat contact direct cu spiritualitatea de sorginte germană. În timpul studiilor de la Budapesta, devine membru al Societății „Petru Maior”, iar la Viena, al Societății Academice „România Jună”, calitate pe care o onorează cu o vie activitate inclusiv în conducerea lor. Anii de studenție au reprezentat pentru Vasile Goldiș și conturarea concepției sale politice și ideologice care îl va călăuzi pe tot parcursul frumoasei sale opere. În anul 1885, absolvă

cursurile facultății, obținând diploma de profesor de istorie și limba latină.

Pentru anul școlar 1885—1886, Vasile Goldiș este candidat de profesor la Liceul de Stat de aplicație „Eötvös” din Budapesta. De la 1 septembrie 1886, până la 1 septembrie 1889, este profesor suplinitor la Preparatoria din Caransebeș, iar de la 1 septembrie 1889 până la 1901, va activa ca profesor titular de istorie și limba latină la Liceul ortodox român din Brașov. În întreaga această perioadă, activitatea de minunat pedagog a fost întregită de preocupările pentru editarea de manuale în limba română, care, în condițiile opresiunii naționale din cadrul Imperiului austro-ungar, erau reduse la număr.

În anul 1901, se reîntoarce la Arad, unde va activa în primul rând pe tărâmul vieții politice. Astfel, îl regăsim printre colaboratorii de la „Tribuna poporului”, pledând pentru colaborarea dintre P.N.R. și P.S.D., pentru abandonarea pasivismului politic în raporturile cu conducerea oficială, susținând linia „noului activism”. În anul 1905, devine director al ziarului „Românul”. Între 1906—1910, deține și calitatea de deputat de Radna, rostind mai multe discursuri împotriva politicii cercurilor conducătoare maghiare, militând pentru drepturi democratice și libertate națională.

La 12 octombrie 1918, Vasile Goldiș este prezent la Oradea unde redactează în numele Comitetului Executiv al P.N.R., „Declarația privind dreptul de autodeterminare al românilor din Transilvania”, iar în 30 octombrie, devine membru al Consiliului Național Român Central, desfășurând în cadrul acestuia o activitate prodigioasă. La 9 noiembrie 1918, redactează „Nota ultimativă” trimisă guvernului maghiar, iar la 18 noiembrie, manifestul „Către popoarele lumii”.

Vasile Goldiș a elaborat, de asemenea, Convocatorul Adunării Naționale de la Alba Iulia, precum și „Rezoluția Marii Adunării Naționale de la Alba Iulia”, pe care a și prezentat-o în fața celor peste 100 000 de participanți.

După 1 decembrie 1918, este membru al Marelui Sfat Național și al Consiliului Dirigent, făcând parte din câteva guverne de a căror politică va fi nemulțumit. În februarie 1934, s-a stins din viață tot așa de modest precum a trăit. Întreaga sa activitate a fost pusă în slujba națiunii, a cărei emancipare și progres i-a dominat întreaga ființă.

Parcursul unor articole, discursuri și lucrări care poartă semnătura lui Vasile Goldiș, apărute până la Marea Unire⁴, permite stabilirea unor noțiuni și expresii cu ajutorul cărora putem fixa în linii generale vocabularul politic uzitat de marele luptător arădean. În cele ce urmează vom prezenta câteva exemple structurate sub următoarele noțiuni:

Națiune — național

- ideologie națională
- națiune română
- solidaritate națională
- existența națională
- recunoașterea și asigurarea ființei naționale

Popor

- în numele poporului român
- dreptul poporului
- năzuințele poporului român
- voința colectivă a poporului

- validitatea politică a națiunii românești
- credință națională
- interesele naționale
- propășirea economică a națiunii
- propășirea culturală a națiunii
- apărarea naționalității
- alianța naționalităților
- egala îndreptățire națională
- națiune asuprită
- robie națională
- principiu național
- libera dezvoltare națională
- state naționale
- binele de obște al neamului nostru
- conștiința solidarității noastre naționale
- națiune conștientă de sine
- învierea neamului
- viață națională
- desființarea noastră națională
- hotărîrea națiunii române
- principiul întovărășirii tuturor națiunilor
- libertatea națională pentru toate popoarele conlocuitoare
- comuniunea națiunilor libere
- să dispună singură (națiunea)
- în numele națiunii noastre

Libertate

- libertate națională
- libertate politică
- principiul libertății, frățietății și egalității
- libertăți omenești
- libertatea cuvântului
- libertatea individuală
- libertatea presei
- libertăți adevărate
- libertate confesională
- libertate de asociere
- libertate de întrunire
- libera propagandă a gândurilor
- libertate de acțiune
- libertate de mișcare

- libertate de orânduire a afacerilor obștești
- libertate națională pentru toate popoarele

Egalitate

- egalitatea condițiilor de viață pentru fiecare individ
- egală îndreptățire
- egalitate în drepturi

Unitate

- unitatea tuturor românilor
- unitatea națiunii române
- unirea într-un singur stat național

Democrație

- democratizare

Dreptate — drepturi

- justiție și dreptate
- revendică drepturi
- egalitate în drepturi
- dreptul de vot
- dreptul neamului românesc
- drepturi statornice
- dreptul egal al tuturor popoarelor
- temeiul dreptului firesc
- drepturi nestrămutate și inalienabile
- aceleași drepturi
- dreptul nostru
- după drept și dreptate
- drept de reprezentare
- îndreptățirea firească a neamului nostru
- drept de a legifera
- dreptate socială
- dreptul de proprie ocârmuire

Alte noțiuni

- prin noi înșine
- solidaritate
- tovărășie
- pace

- suveran
- independență
- reprezentare
- legile firești
- corp reprezentativ
- mișcare democratică
- radical politic
- spirit democratic literar
- temeiurile democrației
- regim curat democratic

Viața politică

- viața publică
- simț public
- afirmare politică
- interes public
- maturitate politică
- conștiință politică
- depravare politică
- combaterea politicii actuale
- autoritate publică
- disciplină de partid
- programul partidului

- partid democratic
- materialismul istoric
- formațiuni sociale
- exploatarea omului prin om
- maghiarizare
- șovin
- radical
- progres
- internaționalismul socialismului
- luptă solidară
- voința colectivă
- puterea celor mulți
- constituționalism
- organizarea constituțională
- în proporție cu numărul indivizilor
- armele legii
- stărpirea privilegiilor
- propășire materială
- propagandă
- disidență
- fericire

Analizând noțiunile și expresiile enumerate mai sus, putem observa de la început că ele sunt în legătură cu realitatea, cu cadrul național, economic, politic, social, cultural în care își desfășurau activitatea intelectualii români din Banat și Transilvania la începutul secolului al XX-lea. Vasile Goldiș, prin vocabularul politic utilizat, dă glas marilor obiective naționale, fiind un continuator al Școlii Ardelene, a generației pașoptiste și a memorandiștilor, în condițiile începutului celui de-al XX-lea veac.

Pe de altă parte, se constată în gândirea goldișiană prezența tradiției. Vocabularul politic al generației de la 1848 se regăsește, desigur, fără a fi predominant și la V. Goldiș. În condițiile în care problemele de fond ale națiunii române din Transilvania au rămas aceleași, ca și la 1848, se înțelege că și soluțiile au rămas în general aceleași, ceea ce explică simbioza dintre tradiție și inovație.

De asemenea, mai constatăm raporturile vocabularului politic mănuit de Goldiș cu gândirea liberală, democratică și chiar socialistă a Europei, rezultat al lecturilor consistente efectuate în bibliografia timpului. Vasta sa cultură i-a permis să abordeze marile probleme ale națiunii române din perspectiva adevăratului istoric, soluțiile pe care le-a propus dovedind un spirit democratic deosebit, conectat la gândirea europeană.

Studiul noțiunilor și expresiilor folosite de Vasile Goldiș dovedește preocuparea sa primordială: aceea de emancipare a națiunii române, pentru binele căruia a trudit o viață întreagă. Libertatea națiunii române, egalitatea ei cu celelalte națiuni, dreptatea națională și socială, unitatea tuturor românilor reprezintă o permanență în gândirea lui.

Comuniunea națiunilor libere, în concepția marelui nostru luptător, reprezintă imperativul timpului, națiunea română urmând să se inte-

greze și ea acestei comuniuni. Simpla apreciere cantitativă a noțiunilor folosite sub titlul de „națiune“, sunt în fond grăitoare pentru a dovedi și defini crezul vieții și muncii acestui patriot arădean. Lucrările de filosofie prezente în biblioteca lui Vasile Goldiș⁵ dovedesc și ele măsura în care a fost preocupat de problema națională, ale cărei drepturi sunt argumentate fie prin apelul la „legile firii“, fie prin dreptul istoric. Prezența acestor argumente precum și a unei lucrări a lui J. J. Rousseau, în biblioteca personală explică prezența tradiției iluministe în gândirea sa. Alături de J. J. Rousseau, sunt prezenți filosofii Alfred Fouillée cu „La liberté et le déterminisme“, Bertrand Russell cu „Die Analyse des Geistes“ precum și alții.

Vocabularul politic uzitat de Vasile Goldiș este în același timp rezultatul unor fertile contacte cu literatura socială, psihologică și sociologică a timpului. Printre lucrările care au contribuit la conturarea spiritului goldișian le amintim pe cele ale lui Alfred Fouillée cu „La science sociale contemporaine“, Kiellen Rudolf „Der staat als Lebensform“, Emil Durckheim „Les règles de la methode sociologique“, Gustave Le Bon „Psychologie des temps nouveaux“, etc.

În același timp putem constata contactul cu materialismul dialectic și istoric precum și cu socialismul științific, care au influențat concepția democratică a lui Vasile Goldiș⁶. Articolul „Materialismul istoric și d. V. Goldiș“, alături de alte lucrări existente în biblioteca sa, sunt o mărturie a acestei influențe.

În concluzie, putem afirma că lexicul politic mănuit de Vasile Goldiș răspunde în cel mai înalt grad timpului în care a trăit. Este un vocabular inspirat în primul rând de realitățile vieții naționale a românilor din Transilvania și Banat. De asemenea, el răspunde și marilor obiective care își așteptau rezolvarea, anul 1918 însemnând împlinirea lor. Pe de altă parte reflectă contactul marelui luptător arădean cu spiritualitatea europeană, dialogul nostru cu universalitatea.

Rezultatele cercetării noastre în fond nu sunt noi, dar demersul efectuat ni se pare tentat, contribuind și pe această cale la conturarea personalității acestui mare om politic.

N O T E

1 Jaques Claret, *Ideea și forma*, București, 1982, p. 19.

2 „Universul“, 51, 1934, nr. 43 din 14 februarie, p. 9.

3 Azi localitatea Horea din județul Arad.

4 Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Sora, Timișoara, 1976, p. 75—232.

5 Olmpia Zdroba, *Biblioteca lui Vasile Goldiș și formația sa spirituală*, în „Comunicări și referate“, Arad, 1974, p. 77—81.

6 Vasile Goldiș, *Materialismul istoric și d. V. Goldiș*, în „Românul“, II, 1912, nr. 231 (19 octombrie/1 noiembrie), p. 1—2.

B I B L I O G R A F I E

CLARET, JAQUES, *Ideea și forma*, București, 1982.

CLOPOȚEL, IOAN, *Figuri reprezentative de la noi, notă introductivă*. Vasile Goldiș, Cluj, 1934.

- DRAGOMIR, SILVIU, *Vasile Goldiș luptătorul și realizatorul politic*, Sibiu, 1936.
- GOLDIȘ, VASILE, *Scrieri social-politice și literare*, ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Sora, Timișoara, 1976.
- JELECUȚEANU, ION, *O scurtă biografie*, Vasile Goldiș, Arad, 1934.
- ROZ, ALEXANDRU, *Vasile Goldiș — un eminent pedagog patriot, luptător înflăcărat pentru înfăptuirea Marii Uniri*, în „Revista de Pedagogie”, nr. 11, anul XXXVIII.
- SORA, GHEORGHE, ARDELEAN, PETRU, *Vasile Goldiș luptător democrat pentru unirea Transilvaniei cu România*, în „Studia Universitatis Babeș Bolyai”, Series historia, fascicula 2, 1968, p. 41—51.
- SORA, GHEORGHE, *Din activitatea politică a lui Vasile Goldiș înainte de 1918*, în „Apulum”, VIII, 1971, p. 441—448.
- SORA, GHEORGHE, *Contribuția lui Vasile Goldiș la unirea Transilvaniei cu România*, în „Apulum”, X, 1972, p. 564—580.
- ZDROBA, OLIMPIA, *Biblioteca lui Vasile Goldiș și formația sa spirituală*, în „Comunicări și referate, Arad, p. 77—81.

VASILE GOLDIȘ UND SEIN POLITISCHER WORTSCHATZ

(Zusammenfassung)

Das Studium des politischen Wortschatzes, der verwendet wurde, von V. Goldiș, einer hervorragenden politischen Persönlichkeit der Rumänen des XX. Jahrhunderts zur Zeit der österreichischen-ungarischen Monarchie Herrschaft, bereichigt zur Festlegung einiger Begriffe und Wendungen die mit grosseren Frequenz vorkommen.

Unter diesen wären folgende zu erwähnen: „Nation“, „Freiheit“, „Gerechtigkeit“, „Demokratie“, „Politik“ u.a.

Es ist zu bemerken, dass diese und andere von ihnen abgeleitete Begriffe in Zusammenhang mit der am Anfang des XX. Jahrhunderts historischen Realität der Rumänen aus dem Banat und Siebenbürgens steken.

Man kam auch feststellen, dass die politische Denkweise von V. Goldiș unter dem Einfluss der Aufklärung steht, wie auch unter dem der liberalen, demokratischen und sogar sozialistischen Denkweise.

ISTORICUL TEODOR V. PĂCĂȚIAN

CORNEL SIGMIREAN

I. Geneza și destinul unei opere — „Cartea de Aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară“

„Teodor V. Păcățian, dacă n-ar fi scris alte zeci de lucrări, ci numai „Cartea de Aur“, cuprinzând în opt volume mari luptele politice naționale ale românilor din fosta Ungarie, și-ar fi câștigat deja prea multe merite ca să aștepte cu drept cuvânt recunoștința neamului său și a României de azi¹. Aprecierea îi aparține publicistului Dr. A. Cosma și era făcută în 1932, cu ocazia aniversării a 80 de ani de la nașterea lui Teodor V. Păcățian, una din cele mai reprezentative figuri ale scrisului românesc din Transilvania și Banat, ziarist în redacțiile marilor publicații ale vremii: „Luminătorul“, „Dreptatea“, „Tribuna“, „Telegraful Român“, ș.a., poet, prozator și traducător, dar și autorul unei bogate literaturi istorice².

Inițiativa realizării monumentalei opere, „Cartea de Aur“, rămasă până astăzi unică în istoriografia română, prin modul de construcție și prezentarea a unei informații istorice referitoare la peste 200 de ani din istoria Transilvaniei, a aparținut cunoscutului memorandist Dr. I. Rațiu. În primăvara anului 1899, în redacția „Tribunei“ — după cum mărturisea Teodor V. Păcățian mai târziu — președintele P.N.R., Dr. Ioan Rațiu își exprimă regretul că, românilor din Transilvania, le lipsea o istorie completă și cuprinzătoare a luptelor politice purtate de români între 1848 și procesul Memorandului³. „Lumea de astăzi — spune Dr. I. Rațiu — știe ceva despre întâmplările din anii 1848—1849, Memorandul nostru și soarta pe care a avut-o, dar nu știe nimica, sau foarte puțin, din ceea ce s-a întâmplat între anii 1848/1849, deși românii din Ardeal n-au stat niciodată cu mâinile în sân, ci mereu au purtat lupta pentru câștigarea drepturilor ce li se cuvin⁴“.

Sensibilizat de constatările președintelui P.N.R., și după ce se convinge că Biblioteca Brukenthal și Biblioteca Astrei dețin suficiente opere istorice și ziare, care să-i permită abordarea unei asemenea întreprinderi istoriografice, T. V. Păcățian îi comunică fruntașului politic decizia de a elabora o asemenea lucrare, spre satisfacția lui Rațiu care-i mărturisea: „Drept să-ți spun, eu, la dumneata și numai la dumneata m-am gândit atunci când ți-am vorbit de necesitatea unei astfel de istorii, pe care sunt convins că numai dumneata cu priceperea dumitale și cu zelul de muncă pe care-l ai, ne-o poți da cu siguranță — nimeni altul⁵“.

La realizarea operei îl îndemna și situația politică din sânul românilor transilvăneni din perioada de la cumpăna ultimelor două veacuri, caracterizată printr-o aprinsă dispută în jurul tacticii politice a P.N. — pasivism sau activism. „Voim să arătăm celor chemați — mărturi-

sește T. V. Păcățian — să dea direcția politicei românești, că politica de activitate am făcut și noi în trecut, politică bună și energică, dar n-am ajuns la rezultate mulțumitoare și tocmai din acest motiv a fost schimbată tactica, și în locul activității a fost decretată rezistența pasivă⁶.

În vederea întocmirii lucrării, încă din 1899, consultă o serie de lucrări istorice, o bogată presă în limbile română, maghiară și germană. Prin deputatul român I. Ciocan din Parlamentul maghiar a consultat o serie de lucrări mai puțin accesibile, aflate în posesia bibliotecii Casei Deputaților din capitala Ungariei. S-a bucurat, în titanica muncă la care s-a angajat, de ajutorul moral și parțial material al întregului comitet de conducere al Partidului Național Român.

Pentru a avea răgazul necesar elaborării operei, a renunțat la sfârșitul anului 1900 la conducerea „Tribunei“ — revistă ce-și asuma sarcini politice mult prea mari într-o perioadă de criză a ei și a liniei politice promovate — pasivismul, preluând conducerea „Telegrafului Român“, unde sarcinile gazetărești îi permitea redactarea lucrării.

Inițial își propusese ca lucrarea să cuprindă doar discursurile și intervențiile deputaților români din dieta Transilvaniei și ulterior din Parlamentul Ungariei, dar constatând că evenimentele din perioada liberalismului și apoi a dualismului austro-ungar sunt rezultatul unor evenimente anterioare, a elaborat în primul volum al „Cărții de Aur“ o sinteză de istorie a Transilvaniei din perioada premergătoare ocupării acesteia de austrieci și până la 1848, inclusiv evenimentele din timpul Revoluției de la 1848.

Fiind la curent cu preocupările lui T. V. Păcățian, o serie de oameni politici și de cultură își manifestă interesul pentru lucrare. I. Chendi îl felicită din București pentru inițiativa luată și pentru planul de concepere a lucrării, sugerându-i însă să schimbe denumirea „echivocă“ de „Cartea de Aur“ prin altceva, considerând că ar fi mai conveniabil pentru caracterul serios al lucrării⁷. La fel îl felicită V. Braniște într-o scrisoare din 15/28 aprilie 1901, convins de munca grea pe care o necesita gigantica operă. De asemenea îl asigură de sprijinul său pentru popularizarea lucrării și-l ruga să-l treacă pe lista abonaților la respectiva lucrare⁸. Anticipativ, revista „Transilvania“⁹ și „Telegraful Român“¹⁰, anunță viitoarea apariție editorială, prezentând planul lucrării pe volume și capitole și scopul urmărit prin realizarea ei. „Cartea aceasta — anunța T. V. Păcățian în „Telegraful Român“ — nu are pretenția de a fi considerată ca istorie critică a vieții noastre politico-naționale din trecut, va fi o simplă dar credincioasă și amănunțită istorisire a tuturor evenimentelor politico-naționale, prin care a trecut neamul nostru în trecut, va fi o adunare de material brut, din care va avea să se compună în timpul său opera monumentală a istoriei critice despre luptele noastre“¹¹. O serie de reviste și ziare, printre care și „Telegraful Român“, unde T. V. Păcățian era redactor-șef, publică fragmente din opera aflată în curs de apariție¹².

Pentru traducerea din limba latină a „Supplexului“ din 1791, Păcățian apelase la Elie Dăianu pe care-l cunoștea din redacția „Tribunei“. Într-o scrisoare către autorul „Cărții de Aur“, Dăianu ne oferă interesante aspecte legate de traducerea în limba română a valorosului act politic de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și câteva aprecieri deosebit

de valoroase la adresa acestuia: „Am rămas uimit — îi scria Dăianu lui T. V. Păcățian — de cunoștințele și de ingeniozitatea în stilizarea autorului acestui măreț op, pe care ori cât am încercat să-l redau fidel, sunt convins că în ce privește eleganța, lărgimea, înălțimea și energia frazei n-am putut să-l prezint românește decât într-o copie, foarte palidă”¹³. Se mângâia însă cu gândul că apariția „Supplexului” în limba română va putea constitui un imbold la solidaritate națională, dincolo de confesionalitate, așa cum s-a petrecut la 1791. Îl ruga de asemenea ca actul politic de la sfârșitul secolului XVIII să fie publicat în „Transilvania” și în „Tribuna”, organul de presă al Partidului Național Român.

După mai bine de trei ani de muncă, primul volum al „Cărții de Aur” era gata, în iarna anului 1902, ziarele anunțând în luna februarie apariția lucrării¹⁴. Hârtia necesară a fost procurată chiar de autorul cărții, de la Viena, tipărirea fiind făcută la intervenția aceluiași interesat susținător, dr. I. Rațiu în tipografia „Tribunei”, scutindu-l pe Păcățian de cheltuielile costisitoare ale unei asemenea realizări.

Primul volum, care cuprinde istoria Transilvaniei până la 1860, este însoțită de o prefață ce se constituie într-o adevărată mărturisire de credință a istoricului Păcățian față de rosturile istoriei: „Cel ce gândește la viitorul neamului nostru (și care bun român nu se gândește?) trebuie să se gândească întâi la trecutul nostru. Pentru că trecutul, prezentul și viitorul stau în legătură strânsă. Trecutul ne-a dat prezentul și din prezent se naște viitorul. E foarte natural deci că numai cunoscând bine trecutul putem să ne croim un viitor care să fie mai bun decât prezentul”¹⁵. Era o pledoarie ce se înscria în tradiția unei concepții istoriografice ardelene, în care primează vocația militantă a științei istorice, menirea ei de instrument al regenerării naționale¹⁶. Prin lucrare se adresa astfel conducătorilor, care „aruncându-și ochii înapoi, pentru a vedea că înaintăm într-o asemenea situație ce au făcut, cum s-au apărât” să poată scoate poporul din „ispită” și din „primejdie”. De asemenea „tinerimii române”, „viitorilor conducători”, ca prin ea, prin „Cartea de Aur” să li se ofere un „îndreptar politic, o comoară bogată în mână, un izvor nesecat de însuflețire națională, de muncă uimitoare și de abnegațiune, — în scopul, ca însuflețindu-se de faptele din trecut, să poarte, când va veni rândul la ea, lupta pentru steagul național cu zelul cu care au purtat-o înaintașii”¹⁷.

În toamna aceluiaș an, 1902, apărea și volumul II, cuprinzând evenimentele din anii 1860—1863, amplu comentat și el de presa ardeleană, privind conținutul și valoarea lui istorică. Din Craiova, N. Strioan, într-o scrisoare către autorul „Cărții de Aur”, semnată la 19 decembrie 1902, îl anunța că îi trimite 109 lei pentru cele 9 exemplare deja achiziționate și-i mai solicită încă 4 exemplare. De asemenea îl anunța că în capitala Băniei s-a propus o reprezentatie în onoarea lui și-i solicită ca urmare date despre viața și activitatea sa¹⁸. Trimise Academiei Române, cele două volume ale „Cărții de Aur” sunt propuse de A. D. Xenopol, în ședința din 8 noiembrie 1902 pentru premiul Năsturel—Herescu în valoare de 40 de lei¹⁹. În raportul prezentat în ședința din 24 martie 1903, Xenopol face o emoționantă pledoarie în privința valorii lucrării. „Valoarea acestei opere este însă de netăgăduit și mult mai mare decât a unei simple culegeri de documente. Ea este un steag de luptă pentru

frații noștri și o întindere foarte costisitoare, având a forma 8 volume, cite aproape 1 000 pagini fiecare²⁹.

Dar, primirea favorabilă care i se face lucrării din partea presei și a oamenilor de cultură români, este umbrită de atitudinea ostilă a autorităților. La 21 iunie 1902, o comisie judecătorească formată — printre alții — din judele de instrucție de la Tribunalul din Sibiu, Gödri Sándor și Preinessberger, viceprocuror, asistați de poliție confiscă exemplarele găsite la locuința autorului, în redacția „Telegraful Român” și la tipografie. Este reținută inclusiv lista abonaților — pe baza căreia să poată recupera toate exemplarele de la cei care au achiziționat lucrarea²¹. Autorului i se aduce la cunoștință dare în judecată pentru că volumul I din „Cartea de Aur” conținea „agitatie în contra naționalității maghiare” și „atac în contra formeii de stat”, „atacă unirea Transilvaniei cu patria mamă (Ungaria — n.n.) decretată prin legi sancționate și agitând provoacă la revoltă împotriva ei”, fapte condamnate potrivit articolelor 172 și 173 din Codul penal maghiar. Într-o declarație de răspuns la acuzațiile aduse, T. V. Păcățian arată că lucrarea a compus-o înainte de a fi redactor șef la „Telegraful Român”, că lucrarea nu i-a fost impusă (cerută). De asemenea respinge acuzația că lucrarea a fost destinată în mod special preoțimii. Din punct de vedere științific i se atribuie fraze și pasaje din documentele pe care el le-a prezentat ca acte istorice, publicate și de alți autori. „Mai sunt apoi dificultate și unele fapte istorice, — arată cu curaj T. V. Păcățian — cari ori de câte ori sâ fie condamnate prin sentințe judecătorești, tot adevăruri istorice vor rămâne pentru totdeauna, dat fiind, că prin sentințe judecătorești nu se pot face corecturi în istoria popoarelor cu trecut istoricește bine stabilit²². Chemat în fața judecătorului de instrucție pentru a-și însuși responsabilitatea acuzațiilor, le respinge, arătând din nou că lucrarea sa, „Cartea de Aur”, nu-i decât o simplă adunare de date și de documente istorice, pe care așa le-a găsit la alți istorici.

Și totuși, autorului „Cărții de Aur” i se remite actul de acuzare în care sunt incriminate capitolele: „Activitatea Dietei Ungare”, „Mișcarea slovacilor”, „Activitatea lui Simion Bărnuțiu”, „Discursul de la Blaj”, „Trei adunări românești”, „Activitatea lui Kossuth”, „Comitetul român de pacificare”, „Proclamația lui Csányi”, „Scrisoarea lui Buteanu”, „Reprivire” și „1853”²³. În total 85 de pagini, din care 58 conținând discursul lui Bărnuțiu din catedrala Blajului din 2/14 mai 1848. I se imputa modul de abilitare a documentelor, introducere asubiectivă la o serie de evenimente. Se arată, printre altele, că la capitolul „Vorbirea lui Bărnuțiu”, Păcățian și-a permis înserarea următorului pasaj: „Și a vorbit ca un inger, ca un sfânt, pentru că glasul Domnului și glasul națiunii române vorbea în el. În mijlocul unei tăceri ca în mormind și-a expus Bărnuțiu vederile despre naționalitatea română, despre drepturile limbei române înșirînd rînd pe rînd toate faptele ungurilor, săvîrșite în contra românilor, pe care i-au aflat totdeauna buni numai de scară pentru a se înălța...²⁴.

În ciuda actului de acuzare, T. V. Păcățian are convingerea că, adevărul este de partea lui. Același lucru îi spuse și presa română, cea maghiară în schimb îl acuză, dar dezbaterile în jurul „Cărții de Aur” realizează întreaga opinie publică românească în jurul său. La 13 septembrie 1902, printr-un memoriu adresat Curiei regale din Cluj, T. V. Păcățian indică sursele documentare folosite, și de asemenea autorii români

și maghiari consultați: Anonymus, M. Cserey, F. Pesty M. Horvát, B. Jancsó, Miron Hodza, G. Barițiu, Al. Papiu Ilarian, N. Popea, G. Popovici²⁵. Exemplifică expunerea sa cu pasajele luate, toate, în ideea de a para acuzațiile aduse.

Dar la 24 noiembrie 1902, la Cluj, începe procesul lui T. V. Păcățian pentru „Cartea de Aur”. Pentru impresionarea instanței, procurorul atrage atenția că românii își dau silința să se rupă de Ungaria și să se alăture României. Apărarea îi era asigurată de reputatul om politic și avocat Coriolan Brediceanu²⁶. Acesta aduce în sprijinul apărării faptul că T. V. Păcățian este redactor-șef la una dintre cele mai guvernamentale foi, „Telegraful Român”. Discursul lui Bărnuțiu nu i se poate imputa lui Păcățian, ca un act împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, pentru că, luat cronologic, discursul a fost în luna mai, iar unirea s-a votat în iunie. Discursul — arăta Brediceanu — a fost reprodus și de Jancsó Benedek, dar acesta n-a fost acuzat. Despre „drepturile răpite” la care face referire Păcățian, Brediceanu afirmă că „drept aceea adevăr, iar nu injuria e ce se afirmă în cartea incriminată despre drepturile răpite”. Categorical, afirmă avocatul apărării, că pentru reproducerea unui document nu se poate acorda pedeapsă. Și încheie afirmând că „nu e posibil a rezolva chestiunea naționalităților cu întemnițare”. Dezbaterile s-au prelungit și a doua zi. Atmosfera ce domnea în jurul procesului amintea de procesul „Replicii” și al memorandiștilor, cu deosebirea — afirmă Păcățian mai târziu — că „aceste două au fost intentate prezentului poporului român din fosta Ungarie, pe cînd „Cartea de Aur” a fost dată în judecată pentru trecutul poporului nostru”²⁷.

A doua zi, în 25 noiembrie, s-a pronunțat sentința de condamnare a autorului „Cărții de Aur” la 8 luni temniță și 400 coroane amendă, la care se adaugă 1 700 coroane cheltuieli de judecată²⁸. Acuzațiile conform Codului penal erau:

- Provocare la nesupunere în contra legii (art. 172, a-1.).
- Ațâțarea în contra națiunii maghiare (art. 172, a-2.).
- Atacarea puterii obligatorii a legii (art. 173.).
- Revolta contra legăturii dintre țările care compun statul maghiar (art. 173.)²⁹.

După pronunțarea sentinței, ca o măsură de precauție, T. V. Păcățian este imediat arestat. (În 1897, în fața unui iminent proces de presă pentru articolul „Măcelul de la Mehadica”, s-a refugiat pentru câteva luni în România). Va fi pus în libertate în schimbul unei cauțiuni de 5 000 de coroane. La 30 aprilie 1903 are loc rejudecarea procesului pentru „Cartea de Aur”. Sentința definitivă este condamnarea la 6 luni de temniță. În această situație, ca ultimă încercare, se adresează „bunului împărat”, Francisc Iosif, întocmind către acesta un memoriu datat 10 septembrie 1903, în care-și expune lucrarea, procesului și condamnarea sa³⁰. Adresându-se „Măritului împărat” și „rege apostolic”, în memoriul redactat în limba maghiară declară: „Am scris o carte, în limba română, despre vremurile trecute, despre vechile lupte: despre trecutul nației române și luptele sale politice.

Mi-am intitulat cartea „Cartea de Aur” pentru că în ea m-au preocupat acele date istorice, discuții, cereri, scrieri împărătești, memoranduri, procese verbale, care ilustrează trecutul de aur al apartenenței politice a nației române la coroana maghiară.

Sunt consemnate în această carte toate greutățile vremurilor trecute și anii și acele zile care au fost pline de sânge, pline de ură, dar care au fost pline și de însuflețire, zile în care Măria Ta ocupa aurul lăudat al înaintașilor.

În aceste zile ura a spălat-o timpul, urmele de sânge le-au spălat lacrimile, Dar a rămas entuziasmul! Am considerat că acest entuziasm trebuie întreținut în numele posterității, pentru că nu se poate ști în care clipă va avea țara nevoie, tronul, casa domnească de entuziasmul național.

Cartea mea nu conține amarul și ura vremurilor trecute, nici urma sângelui vărsat...³¹. Arată că lucrarea este „operă pur istorică, care se referă la trecut, nu la prezent” și că „faptele istorice nu pot fi condamnate de procuratură, nici nu pot fi denaturate”. Ca urmare, solicită grațierea din partea împăratului. Rezultatul însă a fost identic cu cel al altor memorii adresate de români împăratului. Aceeași soartă o va împărtăși și memoriul adresat de soția sa Silvia, împăratului și tribunalului regal din Cluj³².

Ca urmare, între 10 septembrie 1903 și 9 mai 1904, Păcățian și-a ispășit pedeapsa la închisoarea din Seghedin, din întâmplare, chiar în celula în care dr. I. Rațiu suportase detenția în urma condamnării memorandumistilor.

În ciuda dificultăților, încercatul luptător nu abandonează continuarea elaborării lucrării, simțindu-se încurajat de atitudinea opiniei publice, de oamenii politici din Transilvania și Banat. Printre aceștia se numărau cei doi Mocioni, Alexandru și Zeno — care într-o scrisoare adresată lui T. V. Păcățian își exprimă admirația față de „Cartea de Aur” și-i promit ajutorul material, condamnând modul brutal de redacție al autorităților³³. Îl încurajau și aprecierile venite din partea istoricului maghiar Jancsó Benedek, care, într-o scrisoare către Păcățian își exprima regretul pentru procesul intentat și cerea să-l treacă în rândul abonaților pentru următoarele volume. Îl anunța că are de gând să publice în revista „Századok” o recenzie mai amplă despre operele maghiare referitoare la literatura istorică despre români, în care va aminti despre importanța istorică a „Cărții de Aur”³⁴.

După eliberarea din închisoare, paralel cu munca de redactor șef la „Telegraful Român”, reia opera de redactare a „Cărții de Aur”. În 1904 reeditează primul volum, lăsând prin linii de întrerupere, „oglinzi albe”, pentru textul condamnat. Actul de acuzare, pasajele și expresiile incriminate le redă însă la sfârșitul volumului, oferind cititorului posibilitatea de a cunoaște textul integral al volumului, dar și mărturia unui abuz dureros la adresa istoriei. Au urmat apoi celelalte volume ale „Cărții de Aur”. În 1905 publică volumul III, pregătit pentru tipar în temnița de la Seghedin. Cuprinde perioada 1863—1865, cu un bogat material documentar privind desfășurarea dietei de la Sibiu. În anul 1906, volumul IV, cuprinzând discursurile deputaților români în sesiunea parlamentară din anii 1865—1868, perioadă de adânci frământări și mutații în viața politică din imperiul devenit din 1867 austro-ungar. Discursurile sunt luate după ziarul dietei, după notele stenografiate. Urmează în 1909 volumul V, cu perioada 1869—1872, tipărit la „Tipografia Arhidiecezană” din Sibiu. Volumul cuprinde discursurile și intervențiile deputaților români din Banat în ciclul parlamentar 1869—1872, și ale celor din Ardealul isto-

ric, cu excepția lui Sigismund Popp și Iosif Hodoș, oameni politici români care, aplicând pasivismul, au refuzat să participe la viața parlamentară. În 1910, volumul VI, cu referiri la toate momentele mai importante ale mișcării politico-naționale ale românilor, discursurile parlamentare din dietă și din partea arhierilor de cele două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, în Casa magnaților.

Nu-i scapă însă nici evenimentele din România, obținerea Independenței de stat în urma războiului ruso-româno-turc, despre care notează: „Toate acestea ne-au umplut inimile de încredere nouă în puterile noastre proprii ca neam cu însușiri frumose și cu putere de viață, — și ne-au adus la convingerea, că nu este putere lumească care să ne poată desființa ca popor, precum și la convingerea, că dacă Dumnezeu părinților noștri ocrotește și înalță pe frații noștri de vecinătate, El nu poate să ne dea uitării nici pe noi, care totdeauna în El ne-am pus nădejdea și de la El am așteptat nădejdea și mântuirea”³⁵.

În 1911 era anunțat volumul VII al „Cărții de Aur“, dar durerile sufletești și grijile pentru unica lui fiică, Dorica, care s-a stins din viață la vârsta de 9 ani, în 1913, l-au împiedicat să-și țină promisiunea. Volumul va apare în 1913, Păcățian mărturisind condițiile dureroase în care l-a elaborat: „În nopțile nedormite și în zilele pline de zbuciumări sufletești, petrecute în pazul iubitei și neuitatei mele Dorica, am compus și am tipărit volumul de față al publicațiunii mele. În zile și nopți trăite între groază și speranță”³⁶. Volumul cuprinde perioada 1881—1896, anii „Memoriului“ lui Barițiu, ai „Replicii“ lui A. C. Popovici și ai Memorandului, anii afirmării europene a problematicei naționale a românilor din Transilvania. În 1915, după o muncă de 16 ani, încheia masiva lucrare, în cursul anului apărând volumul al VIII-lea al „Cărții de Aur“, cuprinzând evenimentele politico-naționale din perioada 1896—1910. Inițial, ultimul volum al „Cărții de Aur“ a fost proiectat să cuprindă un istoric al proceselor politice ale românilor din Transilvania din era constituțională³⁷. Dar, adoptarea activismului la Conferința P.N.R. din 1905 și participarea deputaților români la ciclul parlamentar 1906—1910, l-a determinat să renunțe la proiectul inițial pentru a cuprinde între coperțile sale discursurile și intervențiile reprezentanților români în parlamentul de la Budapesta. Multe din ele sunt redată numai în rezumat, o prezentare integrală — mărturisește Păcățian — ar fi presupus încă două volume. Respectând obișnuința de a-și centra volumele pe ciclurile parlamentare, ar fi urmat perioada 1910—1915, dar renunță să o mai facă, după cum mărturisește din două motive: pentru că ciclul parlamentar 1910—1915 încă nu era încheiat, era în desfășurare Primul război mondial, iar în al doilea rând, credea că în 1910 a început o epocă nouă în viața politică din Ungaria, aceea de apropiere între puterea politică, și liderii politici români. Are apoi sentimentul că asupra acestei perioade neavând la îndemână „toate amănuntele“, nu o poate studia cu destulă aprofundime și obiectivitate.

Elaborarea masivei opere, de 6560 de pagini, a necesitat din partea autorului o uriașă muncă fizică și intelectuală, cu mari sacrificii materiale, estimate de Păcățian la suma 24 000 de coroane, din care au rămas nerecuperate aproximativ 8 000 de coroane³⁸. Era o sumă considerabilă pentru aceea perioadă, „jertfită — după cum spunea Păcățian

mai târziu — din sărăcia unui om care trăiește din munca grea și istovitoare de puteri a gazetăriei³⁹. A avut însă satisfacția unor aprecieri generoase asupra operei, care s-a bucurat de largă receptivitate și a avut un puternic impact în rândul intelectualității românești din Transilvania, a presei în general. De fiecare dată, apariția unui volum era pe larg dezbătută în coloanele ziarelor din Transilvania, subliniindu-i valoarea de document istoric, de lecție istorică, pentru toate generațiile, și mai ales, efortul intelectual și material pe care-l investise autorul pentru redactarea ei, trecând peste greutățile înmormântării și ale celor materiale și familiale, a patru procese de presă ce le-a avut în calitate de redactor-șef al „Telegrafului Român“.

Prezentând volumul al III-lea, ziarul „Libertatea“ din Orăștie arată că opera lui Păcățian, „Cartea de Aur“, are pagini care sunt mai mișcătoare și zguduitoare decât cel mai bun roman, — cărturarul român inteligent află în ea o lectură prețioasă, ce-i îmbogățește mult cunoștințele istoriei noastre și îi dă sănătoase elemente de judecată și pentru ținuta din zilele noastre în cele naționale, dacă e să ne arătăm vrednici de marii noștri părinți din acele zile⁴⁰. „Revista Bistriței“ recenzând volumul V al operei, îi subliniază valoarea politică și culturală și o compară cu „Enciclopedia română“ a lui Diaconovici⁴¹. V. Goldiș, într-o viziune de ansamblu asupra „Cărții de Aur“, remarcându-i unele scăderi din perspectiva unei insuficiente rigurozități științifice, îi subliniază valoarea informativă și formativă necesară orientării politice a intelectualității românești și, mai presus de orice, modul prin care Păcățian a știut să-și servească propriul popor: „Gândiți-vă și vă înclinați. Prin cinste, prin muncă, prin jertfă se înalță neamurile. Teodor V. Păcățian a dat pildă strălucitoare de muncă și jertfă“⁴².

Apărut în tiraje mici, de 300—400 de exemplare, „Cartea de Aur“ s-a adresat, așa cum am mai remarcat, în general intelectualității, celor capabili să-i înțeleagă rostul și mesajul. Pe baza listei de abonați la volumul III, listă publicată la sfârșitul volumului IV, avem imaginea mediilor intelectuale și geografice care au receptat lucrarea. Cei 328 de abonați provenind din o sută de localități din Transilvania și Banat și din Regatul României, din orașele Bacău, Iași, București, Craiova. Un tablou socio-profesional al abonaților se prezintă astfel: 18 notari și funcționari publici, 61 de avocați, 104 preoți și protopopi, 8 proprietari și mari proprietari, 10 deputați dietali, 7 directori de bănci, 6 biblioteci, 11 profesori și învățători, 3 directori de gimnazii și seminarii, 3 institute bancare, 2 pensionari, 6 medici, 1 societate culturală, 2 ofițeri și 15 persoane fără mențiunea profesiei sau a pregătirii intelectuale. Predomină, după cum se vede, preoții și avocații, categoriile de altfel cele mai reprezentative ca număr ale intelectualității românești din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. Printre cei ce au achiziționat volumul se numără: Dr. I. Suci, deputat dietal, V. Goldiș, V. Lucaci, G. Pop de Băsești, Al. Mocioni, Iuliu Maniu, Constantin Stere, Ioan Cavaler de Pușcariu, V. Lascăr, T. Mihali, Al. Vaida Voevod, Miron Cristea, Iosif St. Suluțiu, Partenie Cosma, Emanuil Ungureanu și alții. Sunt însă foarte multe cazuri, când bănci sau persoane particulare au achiziționat-o în mai multe exemplare, pentru a o redistribui societăților studențești, tineretului studios. Așa procedează un Al. Mocioni care donează 15 exem-

plare din „Cartea de Aur“ studenților români din Cluj și 25 exemplare celor din Budapesta. Într-o scrisoare de mulțumire către marele mecenat român, studenții români din Budapesta, decodificându-i mesajul, își exprimau aprecierile privind valoarea „Cărții de Aur“: „Cetind istoria neamului nostru ne vom face educațiunea națională, de care școala străină ne-a lipsit. Drept dascăli ne vor servi acei oameni mari, a căror amintire împodobește paginile istoriei naționale și ale căror exemple de perseverență și de abnegație vor fi pentru generațiunile viitoare tot atât de puternice îndemnuri la fapte“⁴³. Interesant că printre cei care au achiziționat cartea au fost și cercurile politice din jurul arhitectului Frantz Ferdinand.

Aspectul utilitar, de document, de izvor pentru cunoașterea trecutului glorios și de formare a conștiinței naționale răzbate din cele mai multe aprecieri făcute asupra lucrării în epocă și în anii care au urmat. În 1913, Miron Cristea — printr-o scrisoare în care i se adresa cu formula de „iubite cumetre“, îl asigura pe Păcățian de perenitatea operei și a poporului căruia îi este adresată, menit să mai joace un mare rol cultural și politic în estul Europei, profetie confirmată de timp⁴⁴.

Merite deosebite, utilitare, îi găsea „Cărții de Aur“ și Al. Vaida Voievod, deputat în Parlamentul de la Budapesta, opera lui Păcățian fiind, în opinia fruntașului mișcării naționale, „prima scriere desfășoară evenimentele istoriei noastre politice în ordine cronologică... că ceea ce altcum ar trebui căutat într-o bibliotecă întreagă, în „Cartea de Aur“ le află omul într-un mănunchi“, atât de folositoare deputaților români în luptele de sub cupola Casei deputaților⁴⁵. Aceeași idee de sursă documentară în apărarea intereselor naționale o subliniază și scrisoarea lui Iosif Șchiopol către Horia Petra Petrescu din 16 august 1926⁴⁶. Aflat în serviciul statului român la Societatea Națiunilor, la Berna, îl ruga să i se trimită o serie de opere, inclusiv „Cartea de Aur“, pentru a-i servi la apărarea intereselor românești în disputele privind problema minorității maghiare din Transilvania.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, cu toate progresele noii școli istorice românești, aprecierile privind valoarea de incontestabilă sursă documentară a operei s-au păstrat. Emil Isac considera „Cartea de Aur“ o „Magna Charta“ din Ardeal: cu cele mai frumoase pagini de filozofie, stilul este sobru, antic, de o frumusețe clasică⁴⁷. Aprecieri entuziaste ce ieșeau de sub pana unui poet. La fel se exprimau asupra operei lui T. V. Păcățian istoricii: I. Lupaș, Silviu Dragomir, I. Moga, Vasile Netea și I. D. Suciu. Sugestivă pentru încadrarea istoriografică a operei, ni se pare observația lui I. Breazu, prin asemănarea „Cărții de Aur“ cu opera lui Șincai, „Hronicul românilor“. Șincai a cules documentele existenței noastre în furtuna veacurilor, pentru a-i servi la întărirea conștiinței și demnității naționale; Păcățian a făcut același lucru cu documentele de după Șincai, până la începutul secolului al XX-lea, adică din epoca afirmării celei mai depline a românismului ardelean, documente aproape tot atât de puțin cunoscute ca și cele din Cronică. Asemeni lui Șincai, T. V. Păcățian și-a purtat opera prin închisori și și-a scris-o în sărăcie, ca și Cronică — „Cartea de Aur“ este aproape o legendă: vorbesc de ea toți, dar o cunosc foarte puțini, căci este extrem de rară“⁴⁸.

O notă discordantă în aprecierea operei „Cartea de Aur“ au făcut-o Augustin Bunea⁴⁹ și, parțial, N. Iorga⁵⁰, dar ale căror păreri sunt legate de aprinse polemici purtate cu T. V. Păcățian în primul deceniu al secolului XX în jurul vechimii Mitropolitei Române din Ardeal.

Ca o recunoaștere a valorii operei rămân mărturie și cele două premii ale Academiei. Mai întâi în 1905, Premiul Adamachi, în valoare de 1 500 de lei, pe baza raportului prezentat de Grigore Tocilescu. Preluând ideile din raportul prezentat de Xenopol în 1903, când a fost pentru prima dată propusă la premiul „Năsturel Herescu“, Tocilescu arată că lucrarea lui Păcățian „este menită a încorda și mai mult împotrivirea Românilor contra tendințelor cotropitoare ale poporului conducător, dar această încordare e necesară, căci românii nu pot renunța la naționalitatea lor fără a se sinucide“⁵¹. În 1930, la propunerea lui I. Lupaș, i s-a acordat lui T. V. Păcățian, „Premiul Aurel Cosma“ pentru întreaga activitate publicistică și în mod deosebit pentru valoroasa operă „Cartea de Aur“⁵². În anul 1906, cu ocazia expoziției de la București, pentru lucrările expuse a primit medalia jubiliară „Regele Carol I“, iar în anul 1911, după primirea volumului VI, al „Cărții de Aur“ regele Carol I i-a trimis medalia „Bene merenti cl. I“⁵³.

„Cartea de Aur“, opera cea mai reprezentativă a prolificului publicist și istoric, Teodor V. Păcățian ocupă un loc aparte în istoriografia română. Elaborată în plină perioadă de afirmare a spiritului critic în istoriografia română, prin I. Bogdan, D. Onciu, N. Iorga, opera lui Păcățian nu se acomodează acestui curent. Aparent, dă impresia unei culgeri de documente și unele sinteze de istoriografie îi și rezervă această calitate. Dar „Cartea de Aur“ este lipsită de acea critică internă, care validează valoarea unei asemenea întreprinderi. În prima ediție a volumului I nu apar nici trimerile necesare la sursă, lipsește chiar distincția clară între document și textul autorului. La sugestia lui Xenopol va reveni la ediția a doua și în elaborarea volumelor ulterioare, indicând la sfârșitul fiecărui volum lista documentelor consultate în vederea elaborării lucrării. Nici adunarea documentelor nu s-a făcut cu scrupulozitatea necesară, îi lipsește un discernământ necesar în alegerea documentului celui mai reprezentativ. Prin comentariile asupra unor evenimente, prin introducerile făcute unor documente și evenimente, el își înserează propriile păreri, toate acestea îndepărtează opera de calitatea de colecție de documente. Și curios că omul receptiv, care era T. V. Păcățian, era la curent cu ceea ce înseamnă o recuperare critică a trecutului, o mărturisește de mai multe ori, chiar în introducerea de la primul volum spune că lucrarea sa „nu e istorie critică a luptelor noastre din trecut“. Ea poartă în primul rând amprenta unui romantism târziu, fenomen caracteristic istoriografiei transilvane de la începutul secolului al XX-lea, în care ideea națională străbate fiecare operă. „Cartea de Aur“ poartă apoi amprenta — ca de altfel și alte lucrări din acea perioadă — contextului politic în care a fost realizată. Întreaga perioadă, care a urmat realizării dualismului austro-ungar, este marcată politic în mișcarea națională română de redobândire a autonomiei Transilvaniei. Așa cum arată Al. Lapedatu, acestui comandament politico-național i s-a atașat întreaga istoriografie care încearcă să legitimeze sub raport istoric și juridic acest postulat⁵⁴. Din această situație s-au născut „Româ-

nii și constituțiunile“ a lui Iosif Hodoș, „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă“ de Gh. Barițiu, „Chestiunea română în Transilvania și Ungaria“ de Eugen Brote și „Cartea de Aur“ a lui Teodor V. Păcățian. Opera lui Păcățian mai poartă marca ziaristului militant, angajat profund politic prin scris în serviciul cauzei de conservare și salvare a ființei naționale, pentru care istoria este purtătoarea unui valoros mesaj de educație națională. „Cartea de Aur“ este de fapt ceea ce spunea însuși autorul: *expunere, istorisirea faptelor întâmplare, e adunare de documente autentice...“* necesare „*compunerii la timpul său a ceea ce ne trebuie, istoria adevărată a trecutului nostru politic*“ (s.n.).

După atâția ani de la apariția ultimului volum, în 1915, „Cartea de Aur“ rămâne una din principalele surse de studiere a epocii moderne, cu precădere a istoriei Transilvaniei din perioada dualismului. Considerăm că o reeditare critică a ei ar reprezenta, în ciuda progreselor istoriografice, un mare câștig pentru știința istorică românească, reactualizând în același timp o operă și un autor ce și-au îngemănat destinul, până la o identificare totală.

II. Întregirea unei opere

Din munca de documentare la „Cartea de Aur“, din legăturile cu cercurile ortodoxe mitropolitane sibiene, timp de șaisprezece ani fiind redactor-șef la „Telegraful Român“, sau ca urmare a atribuțiilor deținute în cadrul Astrei ca președinte al secțiunii istorice, s-au născut o serie de alte studii, ce-i întregesc prolificului istoric bogata operă.

În timpul efectuării lunilor de detenție la Seghedin, în paralel cu pregătirea pentru tipar a volumului III din „Cartea de Aur“, a redactat lucrarea „Istoriografii vechi — istoriografii noi. Studiu critic în chestia vechiei mitropolii ortodoxe române“, apărută în 1904 la Sibiu, în Tipografia Arhidiecezană⁵⁵. Lucrarea lui T.V. Păcățian se dorea un răspuns dat istoricului Augustin Bunea, care în cartea „Vechile episcopii românesce a Gioagiului, Silvașului și Bălgradului“⁵⁶, de pe poziția unui confesionalism dus în extremis, respingea teza existenței unei mitropolii ortodoxe române în Transilvania înainte de 1864. Contrar „vechilor istoriografii“ — Samuil Micu, Petru Maior, Timotei Cipariu — care afirmaseră existența unei mitropolii ortodoxe începând cu 1384, A. Bunea supunea documentele probatoare ale existenței mitropoliei unei noi interpretări. Astfel consideră eronată plasarea la Alba Iulia a mitropolitului Ioanichie, amintit într-un document de la 1479, solicitând regelui Matei Corvin scutiri de taxe pentru preoții de religie ortodoxă din Maramureș. Istoricul blăjean consideră că Ioanichie a aparținut Belgradului sârbesc Nandorlbensis (Nándorfehérvár — în maghiară) și nu la Fehérvár⁵⁷. De asemenea respinge interpretarea documentului din 1494, prin care regele Ungariei Vladislav II confirma hotărârea Patriarhiei din Constantinopol de a se acorda Mănăstirii Peri statut de stauropighie, iar egumenului Ilarie era dator cu convenita ascultare și supunere față de arhiepiscopul Transilvaniei. Potrivit opiniei lui Bunea, documentul se referea la arhiepiscopia (mitropolia) Țării Românești⁵⁸. Pe o poziție apropiată, fără a reprezenta o identitate totală de interpretare, se situa și

N. Iorga prin lucrarea „Sate și preoți“. Continuându-și șirul argumentelor, A. Bunea, dealtfel unul din cei mai valoroși istorici români din Transilvania la începutul secolului al XX-lea considera că, înainte de 1599, nu se poate vorbi nici cel puțin de existența unei episcopii care să se fi extins asupra întregii Transilvanii, care apoi, sub principii calvini a fost „calvinească“ în credință și situații, rămânând doar formal de rit ortodox⁵⁹. Considera, ca urmare, existența ortodoxiei la români o adevărată fatalitate care a făcut ca elita românească din Transilvania, pentru a putea juca un anumit rol în stat să se catolicizeze, rupându-se de popor⁶⁰.

Asemenea „acuzații“, care poartă evident amprenta unui subiectivism confesional, au rănit, chiar dacă din aceleași considerente confesionale, cercurile ortodoxe din jurul „Telegrafului Român“, fapt ce va întreține, pe tema vechimii mitropoliei ortodoxe o vie polemică, ce s-a prelungit în întreaga perioadă în primul deceniu al secolului al XX-lea, și chiar mai târziu.

În acest context a apărut în 1904 lucrarea lui Teodor V. Păcățian „Istoriografii vechi — istoriografii noi“, în care, de pe poziția cărturarului angajat prin scrisul său idealului național, se simțea sincer afectat că „... trecutul nostru, ... e dat astăzi în judecată“⁶¹. „Noii istorici“ — Bunea și Iorga — în viziunea lui Păcățian, puneau la îndoială reputația celor mai mari istorici din trecut și mai ales puneau în joc iarăși „onoarea națională“. Drept urmare, deși nu se simțea cel mai îndreptățit să o facă, pe parcursul a 173 de pagini, redactorul șef de la „Telegraful Român“, utilizând o bogată literatură de specialitate în limbile române, maghiară, germană și sârbă, încearcă contracaraarea aserțiunilor lui Bunea, pe care îl considera „mai mult preot decât scriitor“.

Fără a aduce noi dovezi documentare, dar pornind de la o realizare a surselor inițiale, corelate cu bogata bibliografie consultată de Păcățian, contrar interpretărilor date de istoricii A. Bunea și N. Iorga, demonstrează posibilitatea existenței unei mitropolii ortodoxe înainte de Mihai Viteazul. De altfel, în viziunea sa, Mihai nu a întemeiat mitropolia ortodoxă a Transilvaniei (nici nu avea o asemenea calitate -n.a.), ci doar a edificat biserica mitropolitană. Trimisă pentru premiere Academiei Române, alături de primele două volume din „Cartea de Aur“, lucrarea lui T. V. Păcățian s-a bucurat de aprecieri favorabile. A. D. Xenopol, în raportul prezentat asupra lucrării, consideră corecte afirmațiile, dar își exprimă regretul că în favoarea afirmațiilor sale, Păcățian nu a adus noi argumente⁶². De asemenea Gr. Tocilescu într-o scrisoare adresată lui Păcățian își exprimă speranța că „... atât tonul ce păstrați în discuțiune cât și tăria argumentelor ce aduceți vor convinge și pe cei necredincioși ca Thoma necredinciosul“, ... pe cei „înfumurați îi veți desmetici, pe cei „rătăciți“ îi veți îndrepta, iar pe cei doi „drept credincioși în cele bătrânești“ ne veți întări în cuvintele noastre“⁶³.

A urmat însă, drept răspuns la opera lui T. V. Păcățian, o nouă lucrare a istoricului Bunea „Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria“⁶⁴. Pe un ton ironic și din perspectiva unei erudiții istorice ce-i aparținea însă umbră de confesionalism, acesta reia punct cu punct argumentele lui Păcățian, supunându-le unei severe critici, punând sub semnul în-

trebării calitatea de istoric a publicistului sibian, cu referiri exprese, deosebit de aspre, la adresa „Cărții de Aur“.

Polemicele, în jurul vechimii mitropoliei, purtând în ele o încărcătură confesională, s-au prelungit așa cum am mai arătat, presa în special contribuind din plin la acestea⁶⁵. Neobișnuite, pentru acea perioadă în presa ardeleană, s-au dovedit atacurile la adresa lui Iorga găzduite de T. V. Păcățian în „Telegraful Român“. Afectat de acest „tratament“ aplicat marelui istoric, O. Ghibu a intervenit în apărarea sa, publicând în „Tri-buna“ de la Arad un articol sub pseudonimul Dr. Sever Mureșan⁶⁶.

Existența unei mitropolii ortodoxe în Transilvania anterioară anului 1599 va primi — așa cum arată istoricul Silviu Dragomir — o nouă confirmare prin publicarea în 1913 de către Andrei Veress a lucrării lui Antonio Possevino „Transilvania“⁶⁷. Acesta efectuând în 1583 la îndemnul lui Ștefan Báthori o călătorie de 47 de zile în Transilvania, inclusiv la reședința principelui în Alba Iulia, menționa în respectiva lucrare existența unei mitropolii de rit grecesc cu reședința la Alba-Iulia⁶⁸. Cercetarea istorică ulterioară — prin contribuția istoricilor St. Meteș⁶⁹, Mircea Păcurariu⁷⁰ și alții — a întărit prezumțiile referitoare la vechimea mitropoliei ortodoxe în Transilvania. De altfel, în 1878, la mănăstirea Râmetș (jud. Alba) s-a descoperit o inscripție care-l menționează pe arhiepiscopul Ghelasie la anul 1376, fapt ce presupune existența unor episcopi din diferite zone ale Transilvaniei aflați sub jurisdicția sa⁷¹.

În paralel cu adunarea materialului și redactarea ultimelor volume ale „Cărții de Aur“, Teodor V. Păcățian a elaborat o serie de lucrări privind istoria bisericii ortodoxe române. Amintim dintre acestea monografiile: „Biografia mitropolitului Ioan Mețianu“ (1915), „Un mecenat român: Dr. Iosif Gall (1916), „Treii mitropoliți ai bisericii ortodoxe române din Ardeal“ (1916) și „Reînființarea și organizarea mitropoliei greco-ortodoxe române din Ardeal“ (1916). Din păcate toate au rămas la stadiul de manuscris.

După o îndelungată perioadă — între anii 1911—1917 — s-a aflat în fruntea „Telegrafului Român“, Teodor V. Păcățian a părăsit redacția ziarului datorită conflictului cu Vasile Mangra, aservit tot mai mult intereselor politice ale cercurilor guvernamentale budapestane. Din prezența sa în redacția ziarului sibian s-a născut lucrarea „Repertoriul ziarului Telegraful român pe anii 1853—1917“, un util și valoros instrument pentru reconstituirea unor importante pagini a presei românești din Transilvania. Lucrarea a fost premiată în 1923 de Institutul de istorie din Cluj. (Din păcate, manuscrisul lucrării s-a pierdut).

După înfăptuirea Unirii de la 1918, operă la care prin scrisul său contribuise atât de mult, Păcățian a primit din partea Consiliului Dirigent conducerea „Gazetei oficiale“, fapt ce ilustra o recunoaștere a meritelor gazetărești ale aproape septogenarului publicist.

Cu toate noile exigențe impuse de noua generație afirmată după Unire, Teodor V. Păcățian a continuat să fie o prezență activă a publicisticii și a scrisului românesc, a scrisului istoric⁷².

Multe lucrări s-au născut din colaborarea cu Astra. Din 1911, ca o recunoaștere a meritelor sale istoriografice a fost ales președinte al secțiunii istorice, funcție deținută în perioada interbelică, ca un omagiu din partea Astreii închinat activității și jertfelor vieții sale. De multe ori —

relatează istoricul I. Moga — bătrânul publicist i se adresa lui I. Lupaș cu rugămintea de a-l elibera din funcția de președinte al secțiunii istorice, fiindu-i greu să „prezideze atâția academicieni“, rezervă ce dezvăluie o mare modestie, un suflet nobil și un caracter de elită⁷³.

Din însărcinarea Astrei a întocmit lucrarea „Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș aduse în războiul mondial“. Ideea elaborării unei asemenea lucrări a apărut în 1915, când în presa din Ardeal s-a lansat apelul pentru întocmirea unei lucrări care să consemneze jertfele românilor în războiul ce se desfășura, pentru a constitui un argument al luptei românilor pentru drepturile politico-naționale⁷⁴. Evoluția evenimentelor militare și politice a făcut ca inițiativa să nu poată fi reluată decât după război, în ședința din 2 august 1920, când s-a hotărât ca secțiunea istorică a Astrei să încredințeze lucrarea unui membru al ei. Întrucât modelul din 1915 nu mai corespundea, pentru că trebuiau luate în considerare și alte jertfe: refugiați, internați și arestați, T. V. Păcățian a întocmit un nou „tablou nominal“ în care se vizau și alte aspecte privind desfășurarea revoluției din 1918. Planul propus a fost acceptat de Secțiunea istorică a Astrei în ședința din 18 iunie 1921, ca apoi în ședința din 29 septembrie 1921 să fie încredințată lui T. V. Păcățian sarcina coordonării muncii de culegere a datelor elaborate a lucrării⁷⁵. Pe baza datelor centralizate, culese prin intermediul primarilor și al secretarilor din comunele și orașele Transilvaniei a elaborat lucrarea despre jertfele românilor în Primul război mondial, aceasta cuprinzând un valoros material informativ privind populația românească din Transilvania, soarta celor mobilizați: morți, răniți și dispăruți, orfani, tabloul social al celor mobilizați ș.a. Elaborată într-un timp record, un an și trei luni, din cauza mijloacelor materiale lucrarea a apărut doar în fragment în revistă „Transilvania“⁷⁶ și în volum, dar tot în fragment, la Biblioteca Astrei, în 1923, restul materialului în mare parte a rămas nepublicat.

Întocmirea utilei și valoroasei lucrări a adus autorului ei o recunoaștere unanimă a meritelor din partea Academiei Române, a Astrei și din partea unor personalități științifice și culturale. Valeriu Braniște, într-o scrisoare către vechiul său colaborator și prieten îi scria: „Te felicit și te admir. Lucrarea făcută într-un timp atât de scurt (...) nu e muncă de om de rând ci e muncă de uriaș...“⁷⁷.

Într-o scrisoare adresată autorului lucrării, Ioan Bianu îi aduse la cunoștință părerea unanimă a membrilor Academiei Române privind valoarea operei și își exprimă dorința că lucrarea va fi publicată în țară și în străinătate pentru o propagandă cât mai eficientă a ei dar și a problemelor prezentate⁷⁸. Printre cei care i-au remarcat lucrarea a fost și criticul Eugen Lovinescu, care a recenzat-o favorabil în „Convorbiri literare“⁷⁹. Deosebit de elogios a fost apreciată lucrarea de către Astra. În ședința plenară a secțiilor științifico-literare din 13 iulie 1929, desfășurată la Sibiu, și în Adunarea generală din 28—29 august, ținută la Timișoara, în același an, i-au apreciat lucrarea și au propus-o pentru premiul „Scotus Viator“⁸⁰.

În același an, 1923, a încheiat lucrarea „Românii din Ardeal și anii de renaștere națională 1848—1849“. Premiata de secțiile științifico-literare ale Astrei, lucrarea a fost înaintată în 1924 la Casa Școalelor din Bucu-

rești, în vederea tipăririi. Din păcate și această operă a rămas doar în stadiul de manuscris. Practic, exceptând lucrarea „Jertfele românilor...”, ca o ironie a soartei, în România întregită, T. V. Păcățian nu a mai reușit să editeze nici o operă.

Cele mai multe studii și articole publicate de Păcățian în perioada interbelică își au originea — așa cum am mai arătat — în munca de adunare a materialului documentar pentru „Cartea de Aur” și a legăturilor sale cu Astra, în revista acesteia, „Transilvania”, apărându-i majoritatea studiilor. În această categorie se înscriu studiile: „Cum a fost Horia și Cloșca”⁸¹, „Avram Iancu apărătorul Munților Apuseni”⁸², „Colibașii din pasul Branului”⁸³, „Documente istorice din 1848—1849”⁸⁴, „Pro-nunciamentul de la Blaj”⁸⁵, „Activitatea românilor în senatul imperial austriac în anii 1860”⁸⁶, „Constituțiile electorale ale Austriei”⁸⁷ și „Două alegeri de mitropolit în Sibiu”⁸⁸.

Numeroase articole cu conținut istoric au fost risipite în ziarele și revistele vremii. În ziarul „Patria”, organ al P.N.T. a publicat articolul „Cum se scriu astăzi cărțile de știință”⁸⁹, în care face severe observații la ușurința cu care unii își confecționează opere, uzând de cunoștințe pe la ministere. Tot în ziarul „Patria” i-au apărut articolele „Din cele trecute vremi. Memorialul lui Gheorghe Barițiu”⁹⁰ și „Un discurs parlamentar capodoperă a lui Alexandru Mocioni”⁹¹, valoroase materiale ce-i întregesc contribuția la cunoașterea istoriei moderne a Transilvaniei. Pe linia aceleiași contribuții se înscriu articolele „Județele românești desființate de regimul maghiar”⁹², despre practicile politice de maghiarizare ale guvernelor de la Budapesta în perioada dualismului, „Saguna și Caterina Varga”⁹³, articol prin care încerca să lămurească un episod controversat din biografia fostului mitropolit și „Banatul de altădată”⁹⁴, o scurtă schiță istorică asupra Banatului, cu o prezentare mai detaliată asupra evenimentelor din anii șaiszeci ai secolului XIX, când această provincie românească a fost anexată Ungariei. Ultimul articol îi apăsese în dramaticul an 1940, în revista „Tribuna” de la Cluj: „Manevrele militare de la Borossebes”⁹⁵. Printre cele mai importante contribuții istoriografice din perioada interbelică, ale publicistului și istoricului Păcățian, se numără „Contribuții la istoria românilor ardeleni în secolul XVIII”⁹⁶, studiu apărut în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”. Studiul abordează aspecte ale disputelor confesionale dintre ortodocși și uniți la mijlocul secolului al XVIII-lea, observate în districtul Hațegului, unde românii se împotriviseră aderării la actul de unire cu biserica romano-catolică.

În general, studiile și articolele publicate pe Păcățian în perioada interbelică, țin mai mult de genul publicisticii istorice, menite a contribui, pe linia unui militantism angajat la consolidarea statului român, la întărirea cu argumente istorice a marilor înfăptuiri naționale de la 1918. Pentru Teodor V. Păcățian istoria a reprezentat, în primul rând, o sursă de învățătură cu rol preponderent educativ și formativ, de aici unele neajunsuri sub aspectul rigurozității științifice. Altfel, o operă perfect integrabilă tradiției istoriografice ardelenice, cu puternice (încă) ecouri ale postromantismului la începutul secolului XX.

Privită, în ansamblu, opera istoriografică a băănățeanului Teodor V. Păcățian, din care se detașează „Cartea de Aur”, se impune în primul rând

prin dimensiunea ei, rar întâlnită la un singur om, completată cu o bogată activitate de ziarist și traducător, desfășurată pe parcursul a aproape șaptezeci de ani. O operă extrem de variată, născută din comandamentele politico-naționale ale momentelor istorice traversate, în care diferitele domenii de manifestare s-au articulat într-o complementaritate benefică, conturând o personalitate de excepție prin travaliul depus în serviciul cauzei naționale a românilor transilvăneni și bănățeni.

NOTE

- 1 Biblioteca Universitară „Lucian Blaga”, Fond Păcățian, mss. s. 302/2: Dr. A. Cosma jr. „Scriitorul bănățean Teodor V. Păcățian a împlinit 80 de ani”. În continuare BCU „L.B.” Cj-N.
- 2 Privind viața și activitatea vezi: „Almanahul scriitorilor de la noi”, Orăștie, 1911, p. 182; T. V. Păcățian, *Dare de seamă despre activitatea mea literară și ziaristică*, în *Ardealul tânăr*, I, nr. 9, 1930, p. 262—268 și nr. 10, p. 314—318; A. Cosma, *Scriitorul bănățean T. V. Păcățian*, în *Luceafărul*, I, nr. 11, 1935, p. 509—510; idem, *O lucrare inedită a publicistului bănățean T. V. Păcățian*, în *Mitropolia Banatului*, XVIII, nr. 4—6, 1968, p. 321—324; idem, *Autorul „Cărții de Aur”*, în *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, 1977, p. 126—128; I. Lupaș, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1977, p. 230—239; Horia Stanca, *Teodor V. Păcățian (1852—1941)*, în *Repere sibieni II*, Sibiu, 1980, p. 135—176; Stelian Mindruț, *Date noi referitoare la viața și activitatea istoricului T. V. Păcățian*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, XLIII, 1979, p. 203—225; D. Demșas, *Manuscrisul autobiografic din 1923 al lui T. V. Păcățian*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 245—256; Cornel Sigmirean, *Teodor V. Păcățian — 140*, în *Școala Ardeleană*, An II, nr. 8, 1992, p. 5.
- 3 Teodor V. Păcățian, *Dare de seamă despre activitatea mea literară și artistică*, în *Ardealul Tânăr*, an I, nr. 9, 1930, p. 252—262.
- 4 A. Cosma, *Autorul „Cărții de Aur” Teodor V. Păcățian*.
- 5 *Ibidem*.
- 6 T. V. Păcățian, „*Cartea de Aur*” sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară, vol. IV, Tipografia Henric Mettzer, Sibiu, 1906, p. V.
- 7 BCU „L.B.”, Cj-N., ms. s. 302/4.
- 8 Valeriu Braniște, *Correspondență 1895—1901*, vol. II, Ediție îngrijită, note și comentarii de Valeria Căliman și Gh. Iancu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 235.
- 9 *Transilvania*, an XXXII, nr. IV, 1901, p. 130.
- 10 *Telegraful Român*, an XLIX, nr. 41, 14/27 aprilie, 1901, p. 171.
- 11 *Ibidem*.
- 12 *Idem*, nr. 14, 4/18 februarie 1902, p. 57—59.
- 13 B.C.U. „L.B.”, Cj-N., ms. s. 302/4.
- 14 *Telegraful Român*, nr. 15, 7/20 februarie 1902, p. 59, și nr. 32, 19 martie/1 aprilie 1902, p. 129.
- 15 T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. I, Ediția a doua, Tipografia Iosif Marschall, Sibiu, 1904, p. V.
- 16 Pentru fenomenul istoriografic românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea vezi: Alexandru Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, în *Discursuri de recepțiune*, Cultura națională, București, 1929; I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ediția a doua, Editura Scrisul românesc, 1941; M. Dan, I. Cicală, P. Teodor, *Contribuția istoriografiei ardeleni la dezvoltarea științei și culturii naționale*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, IX, 1966; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970; *Idem*, *Istoriografia romantică post-revoluționară din Transilvania*, în *Crisia*, XX, 1900, p. 195—227; Lucian Boia, *Evoluția istoriogra-*

- fiei române, București, 1976, p. 137—231; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Editura Academiei RSR, București, 1985.
- 17 T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. I, p. IV—VI.
 - 18 B.C.U. „L.B.“ Cj.-N., ms. sertas 302/4 *Scrisori primite de la M. Stroian*.
 - 19 *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXV, 1902—1903, București, 1903, p. 303.
 - 20 *Ibidem*.
 - 21 *Telegraful Român*, nr. 58, 23 mai/5 iunie 1902, p. 232.
 - 22 *Idem*, nr. 66, 15/28 iunie 1902, p. 267.
 - 23 *Idem*, nr. 98, 3/16 septembrie 1902, p. 398—399.
 - 24 *Idem*, nr. 98, 3/16 septembrie 1902, p. 398—399, nr. 99, 5/18 septembrie 1902, p. 402, nr. 100, 7/20 septembrie 1902, p. 406—407.
 - 25 B.C.U. „L.B.“ Cj.-N., ms. sertas 302/10, fila 22, 24, 26.
 - 26 *Telegraful Român*, nr. 131, 21 noiembrie/4 decembrie 1902, p. 531—532, nr. 133, 28 noiembrie/11 decembrie 1902, p. 540; nr. 134, 30 noiembrie/13 decembrie 1902, p. 542—543.
 - 27 T. V. Păcățian, *Procesul „Cărții de Aur“*, în *Călimdarul poporului pe anul comun de la Hristos 1938*, p. 64—77.
 - 28 *Tribuna Poporului*, nr. 211, 14/27 noiembrie 1902.
 - 29 V. Braniște, *Procesul „Cărții de Aur“*, în *Drapelul*, nr. 133, 16/29 noiembrie 1902, p. 1.
 - 30 B.C.U. „L.B.“ Cj.-N., ms. sertas 302/10, f. 5, 9.
 - 31 *Ibidem*, f. 6—7.
 - 32 *Ibidem*.
 - 33 *Idem*, ms. sertas 302/4, *Scrisoarea lui Al. Mocioni din 25 decembrie 1902*.
 - 34 *Idem*, ms. sertas 302/8. Vezi și Stelian Mindruț, *Teodor V. Păcățian. Inedit. Ecouri epistolare despre Cartea de Aur*, în *Studii de Istoria Banatului*, 1983, 9, p. 67—74.
 - 35 Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VI, Sibiu, Tipografia Arhiepiscopiei, 1910, p. 917.
 - 36 *Idem*, *Cartea de Aur*, vol. VII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopice, 1913, p. III—IV.
 - 37 *Ibidem*.
 - 38 Aurel Cosma, *Autorul Cărții de Aur Teodor V. Păcățian*.
 - 39 T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopice, 1915, p. 856.
 - 40 *Telegraful Român*, nr. 88, 18/31 august 1905, p. 375.
 - 41 *Idem*, nr. 95, 3/16 septembrie 1909, p. 391.
 - 42 Dr. Vasile Goldiș, *Teodor V. Păcățian. Cartea de Aur*, în *Telegraful Român*, nr. 86, 1/14 august 1913, p. 321.
 - 43 *Telegraful Român*, nr. 26, 6/19 martie 1905, p. 107.
 - 44 B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/6.
 - 45 *Ibidem*.
 - 46 *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, Sibiu, 1979, p. 44.
 - 47 B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/8.
 - 48 I. Breazu, *Teodor V. Păcățian*, în *România Nouă*, nr. 82, 22 februarie 1941, p. 4.
 - 49 Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
 - 50 N. Iorga, *Cartea de Aur*, în *Neamul Românesc literar*, II, 1910, p. 641—646.
 - 51 *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVII. Vezi B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/7, *Scrisori de la Academia Română*.
 - 52 *Analele*, tom. L, *Ședința din 1929—1930*, București, p. 228. Vezi și B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/7.
 - 53 B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/8.
 - 54 Al. Lapedatu, *op. cit.*
 - 55 Teodor V. Păcățian, *Istoriografi vechi — istoriografi noi. Studiu critic în chestia vechii mitropolii ortodoxe române*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopice, 1904.
 - 56 Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Geoagiului, Silvașului, și Bălgradului*, Tiparul Seminarului Arhiepiscopice, Blaj, 1902.
 - 57 *Ibidem*, p. 2.
 - 58 *Ibidem*, p. 3.
 - 59 *Ibidem*, p. 149.
 - 60 *Ibidem*, p. 145.

- 61 T. V. Păcățian, *Istoriografi vechi — istoriografi noi* ..., p. IV.
- 62 *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVII, 1904—1905, București, 1905, p. 481.
- 63 B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/2.
- 64 Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
- 65 *Vezi Telegraful Român*, nr. 83, 3/16 august 1904; nr. 2, 6/19 ianuarie 1905; în continuare vezi nr.-le 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 17, 21, 22 din 1905 și nr.-le 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35 și 54 din 1908. Vezi și V. Mangra, *Ierarhia și Mitropolia bisericii române din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1908.
- 66 Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 217.
- 67 Silviu Dragomir, *O nouă mărturie istorică privitoare la Mitropolia Bolgradului*, în *Telegraful Român*, nr. 20, 3/16 martie 1914.
- 68 *Ibidem*.
- 69 Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria, pînă la 1800*, vol. I, Arad, 1918.
- 70 Mircea Păcuraru, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
- 71 *Ibidem*, p. 273.
- 72 Stelian Mîndruț, *Momente ale activității istorice și publicistice desfășurate de T. V. Păcățian în perioada interbelică*, în *Studii de istoria Banatului*, 1987, 13, p. 101—124.
- 73 I. Moga, Teodor V. Păcățian (1852—1941), în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Sibiu, VIII, 1939—1942, p. 536—538.
- 74 Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș aduse în războiul mondial*.
- 75 *Ibidem*, p. 6—8.
- 76 *Transilvania*, 1923, p. 32—54.
- 77 T. V. Păcățian, *Dare de seamă* ..., în *Ardealul Tânăr*, I, nr. 9, 1930, p. 262—268.
- 78 Stelian Mîndruț, *Momente ale activității istorice și publicistice* ...
- 79 *Convorbiri literare*, LV, nr. 5—6, 1923, p. 526.
- 80 *Transilvania*, LIV, nr. 8—9, 1923, p. 318; G. Preda, *Activitatea Astei*, în 25 de ani de la Unire (1918—1943), Sibiu, 1944, p. 81.
- 81 *Transilvania*, 1921, p. 134—142.
- 82 *Idem*, 1924, p. 233—243.
- 83 *Idem*, 1925, p. 584.
- 84 *Idem*, 1926, p. 354—361.
- 85 *Idem*, 1928, p. 26—27.
- 86 *Idem*, 1928, p. 267—280.
- 87 *Idem*, 1928, p. 791—801.
- 88 *Idem*, 1929, p. 518—527.
- 89 *Patria*, nr. 105, 21 mai 1924.
- 90 *Idem*, nr. 67, 26 martie 1933.
- 91 *Idem*, nr. 83, 16 aprilie 1933.
- 92 *Societatea de miine*, 15 februarie 1930, p. 60—61.
- 93 *Gazeta ilustrată*, nr. 7, iunie 1933.
- 94 *Luceafărul*, nr. 11, noiembrie 1935.
- 95 *Tribuna*, nr. 141, 26 iunie 1940.
- 96 *Anuarul Institutului de istorie națională*, III, 1924, Cluj, 1926, p. 161—181.

(Summary)

Teodor V. Păcățian (1852—1941) is one of the most representative figures of the Romanian writing from Transilvania at the end of the XIX-th century and the beginning of XX-th century. Poet and prose writer, translator of a rich literature from various fields, law, philosophy and politic, but in the first place journalist and historian, Păcățian has achieved an important work for our historiography. His main achievement in the domain of historiography is „Cartea de Aur” sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară” (“The golden Book or the political national struggles of the Romanians under the hungarian Crown”),

awork in light volumes issued between 1902—1915. Elaborated from the position of the militant journalist, engaged through his writing in the Romanians struggle for national emancipation in Transylvania, his work registers the most important moments in the modern history of the Romanians from the Austro-Hungarian Empire, especially in the period between 1860—1910.

"The golden Book" is not an elaborated history, it gathess in the first place the main documents of that period, the Romania deputies' participation in the Transylvanian Diet and after 1867 in the Parliament of Budapest. Together with this work, an indispensable source for the study of the modern history of Transylvania and Banat, Păcățian has also achieved a number of studies on the history of the Romanian Orthodox Church and small monographic studies on political or clerical personalities.

Generally speaking, Teodor V. Păcățian's historiographic work, born from the profound knowledge of the national-political events of the time, is asserting itself nationally through it dimensions, but also through ith documentary valne.

DATE NOI PRIVIND RĂSTIMPUL VIENEZ AL ISTORICULUI ION SÂRBU

STELIAN MANDRUT

Universitatea din Viena, ca de fapt și alte instituții de învățământ superior austriac, a reprezentat un element important în încercarea tineretului studios din Principatele Române și Transilvania, mai cu seamă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, de a acumula cele mai viabile noutăți în domeniul cunoașterii spirituale din variate arii de specialitate. Îndeosebi după instituirea compromisului dualist, românii din Transilvania și Banat au utilizat posibilitatea oferită de capitala Imperiului, atât drept o recunoaștere a valorii deosebite a acesteia în plan cultural sub raportul instituțiilor universitare tradiționale, cât mai ales ca o reacție la adresa politicii Pestei pe tărâmul învățământului superior, cu precădere față de reprezentanții popoarelor nemaghiare¹.

Recente cercetări efectuate în ordonanțe și bogata arhivă a „Almei Mater Rodolphina” au permis depistarea unui imens și edificator material cu privire la studenții români pentru intervalul anilor 1867—1918, segment temporal căruia i s-a cadrat și studierea matricolelor universitare ale studentului bănățean Ion Sîrbu, dar, mai ales, frunzărirea și xeroxarea dosarului său de doctorat.

Majoritatea exegeților vieții dar mai ales și activității sale² pe cele trei coordonate strict delimitate, respectiv perioada studenției la Jena și Viena, epoca redactării tezei de doctorat în capitala Imperiului și acasă la Rudăria, apoi susținerea ei la finele secolului trecut, ca și truda neos-toită la strângerea și elaborarea monografiei despre Mihai Viteazul, au remarcat în mod just succesiunea acestor momente distincte și notabile în demersul științific realizat de tânărul studios și dornic a se perfecționa în tainele muzei Clio.

Parcursul critică a aprecierilor existente până în prezent în legătură cu anii studenției efectuați de Ion Sîrbu, ne obligă la amendarea necesară, prin corective, a celor rostite în scris până acum, îndeosebi în baza comparației cu cele cuprinse „*manu propria*” de subiectul analizat în restituirea documentară propusă de noi în Anexă (I, II, V).

Cel dintâi nominalizat, T. Șuta (1929), menționează cele trei semestre urmate de I. Sîrbu la Jena și profesorii audiați la Viena la fel se exprimă și L. Predescu (1940), amintind de o dublă frecvență în istorie și tehnologie la Jena; redând epistolarul dintre I. Sîrbu și conducerea societății „Transilvania”, I. Ionașcu (1970) relevă două semestre la Jena, începând cu anul 1887, înscrierea la Viena în toamna lui 1889, ca și primăvara anului următor, drept ultim semestru urmat; în prefața ediției retipărite din Mihai Viteazul în 1976, Șt. Ștefănescu înserează data de 8 noiembrie 1886 ca un ferm indiciu pentru înscrierea studentului I. Sîrbu

la Jena, ca și anul 1888 în continuarea studiilor la Viena, pe câtă vreme L. Smeu (1976) stabilește în mod cert două elemente de datare (1886—1888) (Jena) și 1889—1899 (!) pentru Viena; teologul M. Bănescu (1980) face referire la doi ani de teologie protestantă studiați la Jena și Viena, respectiv 1887—1888, semestru I la Jena și cel următor la Viena, în vreme ce M.B. Băbiu (1982) menționează aceeași specializare în teologie, cu frecvența la Jena între 1887—1888 și Viena în vara anului următor. În sfârșit, învățătorul pensionar V. Nemiș (1985), originar din comuna natală a istoricului Ion Sîrbu, cel mai avizat cunoscător al avaturilor fondului documentar în cauză, procedează la cele mai corecte aprecieri în acest sens, adică, durata de un an pentru studiul urmat la Jena, septembrie 1887, înscrierea la Viena, anul doi frecventat în continuare, retragerea la Rudăria între primăvara lui 1888 și toamna lui 1889, precum și revenirea ulterioară la Universitate, îndeosebi în urma bursei dobândite de la societatea „Transilvania“ pentru răstimpul dintre 1 octombrie 1889—31 decembrie 1891 de fapt corespunzător anilor II, III și IV de studiu³.

Întreaga paletă de autori trecuți în revistă au oferit date succinte despre conjunctura existenței studentului I. Sârbu la Jena și apoi la Viena, cursurile și seminariile frecventate, profesorii audiați cu precădere, examenele și colocviile susținute, greutatea materiale inerente, solicitările continue în acest sens ale burselor „Gojdu“ și „Transilvania“, pendulările temporare între Viena — Rudăria și retur.

Dosarul personal de doctorat al istoricului I. Sârbu, depistat în arhiva Universității vieneze și redat acum în întregime în ANEXA, înfățișează, datorită pieselor incluse (Nr. I—V), date certe în legătură cu anii de studiu la Jena (trei semestre), la Viena (cinci semestre), ca și cu marea majoritate a cadrelor universitare audiate în anii respectivi. O schemă rezumativă pentru ilustrarea frecvenței studentului pe durata celor patru ani universitari (respectiv opt semestre) s-ar prezenta astfel: Jena, semestrul de iarnă 1886—1887, cel de vară 1887 și următorul de toamnă, 1887—1888, cu amendamentul că nu deținem elemente sigure privind participarea integrală la toate cursurile enunțate. Aproape identică se prezintă situația studentului I. Sârbu în cazul frecvenței la Facultatea de filosofie din cadrul Universității vieneze, cu mai multe lacune, datorate unui context de motive obiective și subiective, materiale și umane: înscrierea în semestrul de vară 1888⁴, urmat de cel de iarnă 1888—1889, de vară 1889, de iarnă 1889—1890, de vară 1890. Anul următor este clar menționat drept punct de plecare la Rudăria după absolvirea facultății în august 1890. Oricum, continuitatea scrierii, chiar cu riscul unei absențe îndelungate de la cursuri, se dovedea acum vitală în vederea puținței participării la admiterea pentru doctorat, fapt care va uzita deseori I. Sârbu și care va apare, inevitabil, drept un laitmotiv al epistolarului schimbat cu diriguitorii societății „Transilvania“.

Chestiunea stabilirii unor repere sigure vizând existența și acțiunea doctoratului I. Sârbu în anii ultimului deceniu al veacului XIX-lea rămâne pătrunsă de lacune, comparativ cu cea a studenției, descifrată relativ, datorită materialului documentar minim păstrat, dar și a necunoașterii legislației austriece referitoare la condițiile admiterii la doctorat, ale elaborării tezei, a susținerii acesteia și a tuturor examenelor aferente.

Același micromonograf T. Șuta (1929) amintește anul 1899 ca punct terminus și calitatea dobândită de „doctor în istorie și filosofie”; C. Ru-deanu (1937) menționează titulatura de „magna cum laudae”; L. Predescu organizează doar pentru un simplu doctorat, anume în istorie; I. Ionașcu (1970) se referă doar la anul tipăririi tezei; același lucru îl execută și Șt. Ștefănescu (1976, 1922), iar L. Smeu (1976) subliniază tot un titlu de doctor în istorie; M.B. Băbiu (1982) se referă și la ecoul tezei de doctorat în literatura de specialitate iar V. Nemiș (1985) stabilește corect titlul obținut de I. Sârbu, anume de „doctor în filosofie” în baza actului inedit redat dar inexact datat pentru 15 februarie 1899, în loc de 15 februarie 1901, când a avut de fapt loc festivitatea de „promovare”⁵.

Nu putem și nici nu avem intenția de a intra în detaliile trudei desfășurate vreme de ani în șir la elaborarea tezei de doctorat cu subiectul intitulat „Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab. 1632—1654. Partea întâia până la 1637”, începută la imboldul profesorului Alfons Huber și diriguată de același mentor până la susținerea ei înaintea comisiei formate din doi referenți, dintre care unul era cel pomenit mai sus. Corespondența doctorului I. Sârbu cu funcționarii societății, „Transilvania” reflectă sugestiv întreg eşichierul de faze prin care a trecut autorul în acțiunea de redactare întreprinsă într-o prea mică măsură la Viena și într-alta extinsă la Rudăria între anii 1890—1896⁶.

Documentele prezentate în anexă subliniază faptul că I. Sârbu și-a definitivat teza de doctorat în întregime până în luna martie 1896 din care primele trei capitole au fost supuse lecturii și aprecierii critice a comisiei examinatoare, cu un verdict pozitiv emis în 27 martie și acceptat de decanatul facultății în 8 aprilie 1896, din care primele trei capitole au fost supuse lecturii și aprecierii critice a comisiei examinatoare, cu un verdict pozitiv emis în 27 martie și acceptat de decanatul facultății în 8 aprilie 1896, în sensul că doctorandul, conform stipulațiilor ordonanței de doctorat, se putea prezenta la examenele următoare, cele finale, numite „riguroase”⁷. Deci, ca o primă concluzie, se poate afirma că cele trei capitole ale tezei de doctorat au fost validate de comisie în primăvara anului 1896, conducând la faptul că doctorandul I. Sârbu să nu mai aibă nici un fel de piedică în urmarea căii superioare de examinare (Vezi ANEXA 1, 5). Nu putem înțelege, așadar, cum în contextul dat, a putut interveni o amânare de aproximativ doi ani, mai ales că cele trei probe susținute la 11 iulie 1898 aveau menirea să certifice calitățile de cercetare ale autorului lucrării discutate⁸. Probabil că alte motive de natură subiectivă și obiectivă, rămase în continuare necunoscute, au împiedicat demersul efectuat de Ion Sârbu. La fel de inexplicabil ne apare intervalul de peste un an, până în toamna anului 1899, după absolvirea celor două examene orale în 14 iunie 1899 și până la tipărirea tezei de doctorat la Leipzig (vezi Anexa 5). Ciudat este totuși faptul că unele date comunicate de autor în cuprinsul anexelor cu numerele 4 și 5 sunt total neconcordante între ele, atât relativ la susținerea publică a tezei cât și în legătură cu publicarea ei sub formă extinsă. Nu se poate omite aici indiciul că ediția germană avea prefața datată la mijlocul lunii septembrie 1899, după ce autorul menționa că a lucrat pentru teză la București în toamna anului anterior; pentru ca un document inclus și explicat de L. Smeu să specifice data de 17/29 noiembrie 1899, cu care ocazie mitropolitul I. Me-

țianu a eliberat un soi de certificat pentru ca petiționarul I. Sârbu să-și poată susține teza la Universitatea din Viena. Dar decalajul de timp până în 15 februarie 1905, momentul promovării în calitate de doctor în filozofie, când probabil I. Sârbu se regăsea în capitala Imperiului în acțiunea sa de cercetare a mărturiilor arhivistice referitoare la epoca domnitorului Mihai Viteazul.

Indiferent de durata în timp a elaborării tezei de doctorat și de fazele fragmentare de lucru și ulterior de susținere, nemaivorbind de faptul că tipărirea grăbită la Leipzig s-a produs și drept consecință a noii ordonanțe ministeriale privind revizuirea doctoranturii⁹, ecoul imediat s-a materializat în revistele de specialitate din țară și exterior, care au relevat importanța lucrării sub aspect metodologic și documentar. D. A. Sturdza, B. P. Hașdeu și I. Kalinderu discutau în ședința Academiei Române din 15 octombrie 1899, — dovadă elocventă că varianta în limba germană a fost deja tipărită —, favorabil despre competența autorului și valoarea lucrării. N. Iorga opinia despre o operă clasică și importantă, ce a epuizat în premieră sursele arhivistice ungare într-o critică ireproșabilă și solidă. Istoricul maghiar Jancsó Benedek observă într-o recenzie amplă tocmai obiectivitatea mesajului transmis de autor după analizarea materialului inedit cercetat la Viena.¹⁰ Concluzia unanimă se impunea așadar în legătură cu unul dintre reprezentanții de seamă ai științei istorice românești și bănățene, deopotrivă.

I

Hochlöbliches Professoren-Collegium!

Der Unterzeichnete, nachdem er an der philosophischen und theol.- (ogischen) Facultät der Universität Iena drei Semester, an der philos. (ophischen) Facultät der Universität Wien fünf Semester absolviert hat, ersucht um Zulassung zu den strengen Prüfungen (Rigorosen) aus dem Hauptfache *Geschichte* in Verbindung mit der class.(ischen) Philologie (Latein), und stützt seine Bitte auf nachbezeichnete Documente:

- a) Maturitätszeugnis
- b) Abgangszeugnis der Universität Jena
- c) Absolutorium der Universität Wien
- d) Curriculum vitae
- e) Dissertation unter dem Titel: „Mateiu-Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen 1632—1654. Erster Teil, bis 1637“.

Wien den 19 März 1896

Ion Sîrbu
abs.(olvent) phil.(ologie)

(pe verso:) Praes. 21 März 1896. Z. 707

An das Hochlöbliche Professores-Collegium der philosophischen Facultät der k.k. Universität Wien Ion Sîrbu wohnhaft in Wien, IX. Lazaethgasse 3.I. St.(ock), Thür 8.

bittet um Zulassung zu den phil(osophischen streng Prüfungen behufs Erlangung des Doctorgrades.

Mit. 5. Beilagen.

II

Lebenslauf

Der Unterzeichnete wurde am 17 Februar a.(lten) St.(il) 1865 zu Rudăria in Ungarn (Banat) geboren, und ist der Sohn des dortigen Pfarrers Iacob Sîrbu und der Mutter Floarea. Er besuchte in seinem Geburtsorte die rumänische Volksschule durch drei Jahre, worauf er in eine eben errichtete rumänische Oberschule nach Bozovici, einem nahe gelegenen Orte, geschickt wurde. Nach anderen drei Jahren liess man ihn das Untergymnasium zu Caransebes, und zwar die erste Klasse desselben beziehen, obwohl er in der dritten Klasse Aufnahme fand, wenn sein Vater sich dazu hätte verstöhen wollen, dass sein Sohn die lateinische Sprache

privat lerne, was aber der Vater in Ansehung der schwächlichen Constitution des Sohnes abschlug. Nach Absolvierung von drei Klassen besuchte er die vierte in Debreczen, die fünfte im rumänischen Gymnasium zu Kronstadt, die sechste in Pressburg, die siebente und achte Gymnasialklasse nieder in Kronstadt, wo er sich auch der Maturitätsprüfung am 21 Juni a.(lten) St.(il) 1886 unterzog, und welche er mit Auszeichnung bestand. Seine academischen Studien begann er an der Universität Jena, wo er drei Semester verblieb, und bei den Herren Professoren (bzw. Dozenten) Lorenz, Eucken, Liebmann, Rein. Falckeberg, Gezler, Gädechens, Lipsius, Nippold, Schmiedel, Schäffer Winkelmann und Pechuel-Löschke Vorlesungen hörte und Prof.(essor) Lorenz's Seminar besuchte. Die weiteren fünf Semester brachte er an der Universität Wien zu, wie es dem Absolutorium, das ihm im August 1890 ausgefolgt wurde, entnommen werden kann. Hier besuchte er die Vorlesungen der Herren Professoren Huber, Zeissberg, Büdinger, Bormann, Mühlbacher, Sickel, Hoffmann, Hartel, Zimmermann, Vogt, Privatdoc.(enten) Brentano, Tomaschek und Miaskowski. Von 1891 an hielt er sich im Elternhause auf, und arbeitete an einer umfangreicheren wissenschaftlichen Werke, wovon ein Teil als Dissertation hier beiliegt.

Wien den 19 März 1896

Ion Sârbu

III

970

Gutachten

über die Dissertation des Herrn *Ion Sirbu*, Mateiu Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen. I. Theil 1632—1637.

Herrn Sirbu, ein Rumänen aus Ungarn, hat eine Geschichte der auswärtigen Beziehungen des walachischem Wajwoden Mathias Basaraba (1632—1654) geschrieben, über wegen der grossten Umfanges anhalten eins an ersten Theil als Dissertation überreicht. Ander Kandidat hat nicht neue die von Kurmuzaki gesammelten und von der rumänischen Akademie herausgegebenen „Documente“ und andere, rumänische Quellen, fandern, der er als Magyarischen wichtig ist, auch die vielfachigen umzurichten Publikationen über diese Zeit benützt, so dass ihm ein ausserordentlich vielfalchigens Material zur Verfügung stand, welches mich in einer ganz geschieckten Steife neuarbeitet worden ist. Die Dissertation hat bisher einen bedeutenden wissenschaftlichen Antwort. Neben einjahrem schwärliche Werkträge wird man hinzustehen können, der das deutsche nicht die Muttersprache des Kandidatern ist.

Ref.(erenten) beantragt die Zulassung delseiben zu den mündlichen Rigosoren.

Wien 27. März 1896

Huber Referent
Zeissberg als Coref.(erent)

IV

An das löbliche Decanat der philosophischen Facutät der Universität
Wien

Unterzeichneter bittet höflichst um die leihweise Ausfolgung seiner
Doctordissertation, und verpflichtet sich dieselbe binnen drei Monaten
zurückzustellen, eventuell statt derselben vier gedruckte Exemplare.

Wien 13 Juli 1898.

unterthänigster Diener
Ion Sârbu
cand.(idat) phil.(osophie)

Dissertation erhalten
Wien am 14/7. '98

Ion Sârbu
cand.(idat) phil.(osophie)

Absolutorium
Abgangszeugnis von Jena
Maturitätszeugnis und
Dissertation erhalten am
22 Juni 1899.

Ion Sârbu

(pe verso:) 970 praes. 14. 7. (18) 98. Z. 1951

Mit der entlassung der Ms.(anuscript)
einverstanden

Huber

V

970

Datum	praes. 21 März 1896. Z. 707
Namen	Iohann (Ion) Sîrbu
Alter, Heimat	am 17. Febr.(uar) 1865 zu Rudăria in Ungarn
Gymnasium	I—III Classe zu Caransebes, IV Cl.(asse) zu Debrecin, VI Cl.(asse) am evangel.(isches) Ly- ceum zu Presburg, V, VII u.(nd) VIII Cl.(asse) am gr.(iechisch)-orient.(alisches) Gymn.(asium) zu Kronstadt. Matur Zeung.(is) u(m) 1(15) Juli 1896.

Universität	VIII Sem.(ester) n.g. III Sem.(ester) zu Jena an W.(inter) S.(emester) 1886(7) bis im W.(inter) S.(emester) 1887(8) u.(nd) V. Sem. (ester) 1887(8) u.(nd) V. Sem.(ester) zu Wien im S.(ommer) S.(emester) 1888 bis Som.(mer) Sem.(ester) 1889(90)	
Abhandlung	„Mateiu-Vodă Băsarabas auswärtige Beziehun- gen 1632—1654“. Erster Theil bis 1637 Approbiert den 8. April 1896 Penck	
Referenten	Huber Ref.(erent)	Corref.(erent) von Zeissberg
Fachprüfung	Abgehalten am 11 VII 1898 ausgezeichnet Huber ausgezeichnet Nedlich genügend Marx Einst.(immung) approbiert Gegenbauer	
	Nebenrigorosum abgehalten am 14. Juni 18(19) ausgezeichnet Müllner ausgezeichnet Jagić einstimmung mit Auszeichnung approbiert Tomaschek	
Promoviert 15 Februar 1901		

NOTE

* Se cuvin reiterate și pe această cale gratitudinea noastră față de Fundația „ELIAS” și ACADEMIA ROMÂNĂ, care au încurajat moral și material cercetările efectuate la Viena în noiembrie-decembrie 1992.

1 E. Wagner, *Das Projekt Siebenbürgische Studierende an ausländischen Universitäten und Hochschulen*, in *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, LXXXII, 1978, nr. 2, p. 181—184; Al. Zub, *Rumänische Studierende an europäischen Universitäten*, in *Idem*, LXXIII, 1979, nr. 1, p. 21—40.

2 Opera: *Mateiu-Vodă Băsarabas auswärtige Beziehungen. 1632—1654 (Zur Geschichte des europäischen Orients)*, Leipzig, 1899; retipărire în română, Timișoara, 1992; *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul. Domnul Țării Românești*. I. 1593—1598, București, 1904; II. 1598—1601, București, 1907; ediție nouă, Timișoara, 1976.

Referințe: I. Lupaș, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, I, 1921—1922, p. 403—406; N. Iorga, în *Ramuri*, XVI, 1922, p. 358; C. Rudneanu, în *Banatul*, II, 1927, nr. 1, p. 20—21; T. Șuta, în *Foaia Diecezană*, XIVL, 1929, nr. 36, p. 4—5;

- nr. 37, p. 4—6; C. Rudnăanu, în *Preocupări literare*, II, 1937, nr. 7—8, p. 314—317; L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 758; I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, XII, București, 1940, p. 178—184; I. Ionașcu, în *Studii de istorie a Banatului*, II, 1970, p. 173—198; L. Smeu, în *Mitropolia Banatului*, XXVI, 1976, nr. 5—8, p. 509—511; I. D. Suciu, în *Idem*, XXVIII, 1978, nr. 4—6, p. 1268—1270; *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 299; M. Bănescu, în *Mitropolia Banatului*, XXX, 1980, nr. 1—3, p. 111—124; *Idem*, în *Idem*, XXX, 1980, nr. 7—9, p. 466—476; M. B. Băbiu, în *Idem*, XXXII, 1982, nr. 4—6, p. 311—321; Fl. Moldovan, în *Academia Română și Banatul*, Timișoara, 1982, p. 161—167; V. Nemiș, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 323—333; *Banatul și Marea Unire*, 1918, Timișoara, 1992, p. 261—262.
- 3 I. Clinciu, *Din trecutul societății „Transilvania”. 1867—1939*, București, 1940, p. 74, 196.
- 4 Archiv der Universität Wien, *Hauptmatrikel*, mf. 24, Philosophen, ff. Sommer-Semester, 1888, Rudăria, Ungarn.
- 5 Archiv der Universität Wien, *Philosophisches Promotions-Protokoll*, vol. II, Nr. 1024/1901.
- 6 I. Novac-Dolângă, *O scrisoare inedită a istoricului I. Sirbu*, în *Orizont*, XXVI, 1975, nr. 40, p. 3; Viena, 15/27 decembrie 1893.
- 7 Coperta dosarului de doctorat: Nr. 970. Rigorosen des Johann Sirbu Praes. 21. März 1896. Z. 707. Dissertation: Huber, Zeissberg. Haupt. rigor: — Nebenrigoros(en), — Promotion: —; vezi în *Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an den philosophischen Fakultät der Universität in Wien eingereichten und approbierten Dissertationen*, I, Wien, 1935, poziția 779 anul 1896, cota P.N. 970; vezi și teza de doctorat în original, *op. cit.*, p. 5, 6, 8.
- 8 *Idem*, *op. cit.*, p. X.
- 9 Archiv der Universität Wien, *Empfangsbestätigung* (în dosarul de doctorat) Herr, Ion Sirbu, (abs. phil.) aus Rudăria in Ungarn hat an die Universitäts-Quästur 20 fl. als Taxe für die Begutachtung seiner Dissertation. Penck. Wien, 20 März (18)96; vezi și în *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul...*, *op. cit.*, București, 1904, p. I: menționa ajutorul material acordat de D. A. Sturdza la tipărirea tezei.
- 10 *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXII. 1899—1900, p. 35—36; N. Iorga, în *Convorbiri Literare*, XXXIV, 1900, nr. 1, p. 141; *Idem*, în *Revue critique d'histoire et de littérature*, XLIX, 1900, nr. 1, p. 748; Moriz Landwehr v. Pragenau, în *Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, XXI, 1900, p. 701—706; Jancsó, B., în *Századok*, XXXIV, 1900, p. 518—526.
- 11 Mulțumiri reinnoite colectivului de specialiști din cadrul arhivei Universității vieneze de sub conducerea dr.-ului Kurt Mühlbacher.
- 12 *Vezi în Vorlesungen an der Grossherzog. Herzogl. Sächsischen Gesamt-Universität Jena in Sommer 1886 și în Winter 1886/87, în Sommer 1887.*
- 13 *Vezi Regulamentele de doctorat pentru Facultatea de filosofie a Universității din Viena; „Rigorosen-Ordnung”, adoptat la 15 aprilie 1872 în locul celui expirat și inițiat la 7 ianuarie 1809; ulterior revizuit la 16 martie 1889, în K. Lemayer, Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868—1877, Wien, 1878, p. 76, 261—267; R. Meister, Geschichte des Doktorates der Philosophie an der Universität Wien, Wien, 1948, p. 48—59, 114—121, 121—129.*
- 14 În legătură cu actele necesare a fi depuse, vezi în R. Meister, *op. cit.*, p. 125—126; se stipula, printre altele, prezentarea tezei de doctorat și două examene orale finale, din materia filosofie și alta combinată, respectiv istorie-latină.
- 15 Pentru Universitatea din Jena, vezi *Vorlesungen...*, *op. cit.*; iar pentru cea de la Viena, vezi *Öffentliche Vorlesungen an der k.k. Universität zu Wien im...* și *Übersicht der Akademischen Behörden, Professoren, Privatdozenten, Lehrer, Beamten an der k.k. Universität zu Wien für das Studienjahr...*, toate aceste anuare universitare se păstrează la Biblioteca universitară „Lucian Blaga” din Cluj.
- 16 *Vezi notele de la documentul Nr. V din ANEXĂ.*
- 17 Posibilă eroare de transcriere a datării din partea doctorandului.
- 18 Cei patru ani de studiu, respectiv 8 semestre universitare au fost obligatorii de consemnat în virtutea procedurii legiferate în 1872 și revizuite în 1899, vezi în R. Meister, *op. cit.*, p. 49, 114, 122.

- 19 Albrecht Penck, profesor de geografie, decan între 1895/96, calitate în care supraveghează dosarele de doctorat, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, 1895/96, Wien, 1895, p. 4, 32.
- 20 Alfons Huber, „protectorul“ studentului și doctorandului I. Sirbu, unul dintre cei doi membri ai comisiei de lecturare și apreciere a tezei de doctorat, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, 1895/96, Wien, 1895, p. 39; Heinrich Ritter von Zeissberg, celălalt membru al comisiei sus enunțate, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, 1895/96, Wien, 1895, p. 34.
- 21 Examen obligatorii și preliminare „rigorosului“ final, vezi în R. Meister, *op. cit.*, p. 116, 123—124.
- 22 Oswald Redlich, profesor de istorie și științe auxiliare, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, 1898/99, Wien, 1899, p. 41.
- 23 Friedrich Marx, profesor de filologie clasică, vezi în *Idem*, p. 40.
- 24 Leopold Gegenbauer, profesor de matematică, decan al Facultății de filosofie în intervalul dat și având mandatul de a aproba dosarul de doctorat, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, 1897/98, Wien, 1898, p. 3.
- 25 Cele două examene publice orale cu durata de trei ore în total.
- 26 Laurenz Müllner, profesor de filosofie, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, 1898/1899, Wien, 1899, p. 40.
- 27 Vatroslav Jagić, profesor de filologie slavă, vezi în *Idem*, p. 38.
- 28 Wilhelm Tomaschek, profesor de geografie, decan al Facultății de filosofie în anul universitar 1898—1899, vezi în *Übersicht...*, *op. cit.*, Wien, 1899, p. 37.
- 29 Despre însemnătatea sistemului „promovării“ festive la titlul de doctor în ierarhia universitară austriacă, vezi în R. Lemayer, *op. cit.*, p. 265, 267 și R. Meister, *op. cit.*, p. 49—50, 58—59, 117, 125.

DES NOUVELLES DONNEES SUR L'INTERVALLE DE TEMPS VIENNOIS DE L'HISTORIEN ION SARBU

(Résumé)

L'auteur apporte des nouvelles contributions concernant la période de séjour à Vienne de l'historien roumain Ion Sârbu pendant qu'il a préparé et a présenté sa thèse pour obtenir le titre de docteur en histoire. On présente les opinions des divers analystes sur le problème, l'auteur en corrigeant quelques erreurs par des documents peu connus. On met quelques demandes sur les inadvertances en regard des certains moments de l'activité, à Vienne, de l'historien banatois. Dans le contenu de cet article, on souligne les significations et l'importance de l'ouvrage sur le voivode Mihai Viteazul, élaboré par Ion Sârbu.

TEMATICĂ ȘI MOD DE ABORDARE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ BĂNĂȚEANĂ INTERBELICĂ

RADU ARDELEAN

Între urmările culturale ale Unirii Transilvaniei și Banatului cu România este decelabilă și înfiriparea unei grupări istoriografice (termenul școală fiind poate prea pretențios) bănățene, gravitând spre tradiționala capitală a Banatului, Timișoara. Ea nu a putut avea, desigur, ponderea școlii clujene, grupate în jurul Universității Daciei Superioare și a Institutului de Istorie Națională. S-a constituit spre sfârșitul celui de-al treilea deceniu, activând până imediat după război, când noul regim a curmat brusc orientările anterioare. A fost o tendință istoriografică promotoare a istoriei regionale, ai cărei animatori nu erau, majoritatea, istorici profesioniști, dar erau bine pregătiți cultural, cu orizont larg mergând până în preajma interdisciplinarității sau atingând-o, cu spirit critic și posedând limbile izvoarelor, precum și ce se scrisese anterior în materie. Ei (își) propuneau o re-scriere a istoriei Banatului, din perspectivă românească, pe baze științifice moderne și cu prioritate. S-au manifestat cu precădere în „Analele Banatului“, revista Muzeului și în „Revista Institutului Social Banat—Crișana“, dar și în alte publicații (monografii, culegeri de studii, ediții de documente).

Atitudinea polemică și militantă, arătată de Al. I. Lapedatu ca fiind caracteristică istoriografiei românești cis-carpatine antebelice¹ se prelungește și în perioada interbelică, inclusiv în spațiul (cultural) bănățean. O stare de spirit resentimentară în legătură cu partajarea Banatului prin tratatul de pace, impresia că argumentele istoriografiei sârbe ar fi cântărit atunci greu în balanță generează, tardiv, o istoriografie-replică, menită a contrabalansa susținerile „celeilalte părți“, prin documentarea caracterului originar și preponderent românesc al Banatului. Petre Nemoianu scrie mai ales în acest sens, de o manieră foarte virulentă uneori.

Se reiau temele principale ale istoriei bănățene, în dialog (polemic) cu tezele istoriografiei pozitivistice maghiare (Pesty, Széntkláray, Borowszky, Turchány), care au vrut să acrediteze o imagine istorică de colorit maghiar a Banatului. În deceniul al patrulea accentele polemice se mută spre istoriografia maghiară contemporană (autorilor), în calitatea ei de componentă a acțiunii revizioniste, replicându-se, de asemenea, tezelor vehiculate de istoriografia germană de inspirație nazistă privind misiunea civilizatorică exclusivă a elementului german în Banat.

Întreprinderea pe care și-o propuneau istoricii bănățeni nu era dintre cele mai ușoare. Glosând pe marginea faptului că multe teze discutabile ale istoriografiei străine aveau, prin repetiție, aerul unor adevăruri stabilite — sau erau prezentate, interesat, ca atare, — Ioan Stoia Udrea

susține că istoricii străini „adunând cu toată meticulozitatea și interpretând inteligent tot ce le-a putut folosi, omițând, ascunzând chiar, tot ce nu le-a fost pe plac ca întâmplări, date și dovezi, au plâsmuit o imagine cu totul falsă a vieții de peste veacuri a acestei provincii“, reușind „și să facă crezută această imagine a vieții istorice a Banatului“, o gravă eroare, pe cale de a fi abia acum remediată, fiind aceea că „istoriografia noastră mergând tot pe făgașurile tăiate de istoricii străini, nu a putut destrăma această mască așezată așa de trainic peste înfățișarea adevărată a Banatului. Abia în ultimii ani cercetări întreprinse cu totul pe alte baze au reușit, schimbând chiar unghiul de perspectivă, să provoace o serie întreagă de spărturi în eșafodajul înălțat cu atâta grijă de literatura istorică veche, scoțând la iveală o altă înfățișare, nebănuită până aci (...)“⁴².

Săgețile trase spre istoriografia română bănățeană anterioară vizau probabil mai cu seamă ultimele ei producții, sintezele lui Patriciu Dragalina și George Popovici³, gestul fiind doar parțial legitimat (dacă era). Ele răspunseseră, la un mod onorabil — mai ales cea din urmă — frustrărilor publicului românesc bănățean în urma ofensivei istoriografiei pozitivistice maghiare, oferind versiuni românești ale istoriei bănățene. Chiar dacă preponderent factologică, politizante, un Dragalina de pildă a știut accentua importanța istorică a districtelor românești bănățene⁴, a remarcat rolul Banatului de Lugoj—Caransebeș în facerea jocurilor politice și militare din Principatul Transilvaniei, ca rezervor și „cămin al condotierilor răsăriteni în veacul al XVI-lea“⁵ (ideea reluată și amplificată de I. D. Suci), s-a știut opri asupra momentului semnificant al răscoalei românilor din 1738—1739⁶, a utilizat primul *Cronica* lui Nicolae Stoica de Hațeg (Iorga preluându-i fragmentele citate). Dacă a preluat în general, dar în viziune românească, istoriografia maghiară (în special Pesty), a căutat să racordeze și istoriografia românească mai nouă (Xenopol, Sârbu, *Documentele Hurmuzaki*).

Privindu-și critic antecesorii (August Treboniu Laurian, Vasile Măniu, Aloisiu Vlad, Nicolae Tincu Velea, Patriciu Dragalina), ale căror lucrări erau „trecute și uitate“ ori, în cazul lui Dragalina, „broșuri“⁷, George Popovici ambiționa să producă o „lucrare la înălțimea de a pretinde astăzi istoriografia română“⁸. Laborioasa sa sinteză, rămânând predominant factologică, are și interesante (deși cu unele aserțiuni discutabile) capitole de istorie culturală și bisericească. Autorul consultă și citează practic întreaga bibliografie apărută până la data lucrării sale, cea românească fiind bine pusă în evidență⁹.

Istoricii bănățeni de după Unire au ținut a se distanța de antecesorii lor, deși — paradoxal — într-o anumită măsură au dezvoltat unele din ideile acelor. Un autor afirmă ritos că „Istoria elementului românesc din Banat în veacul mediu n-a fost scrisă încă. Autorii care au încercat să prezinte trecutul neamului nostru de aici în această epocă au dat o atenție prea largă evenimentelor politice, care însă nu aparțin strămoșilor noștri, ci poporului stăpânitor“¹⁰ (prima afirmație trimițând la aceea a lui Iorga: „Istoria Banatului nu s-a scris până acum“¹¹). Concluzia — și directiva — autorului citat era că „o nouă istorie a Banatului deci trebuie să țină seama în rîndul întâi de elementul autohton, românii, și de instituțiile acelor (...)“¹². Baza de plecare era una națională. Pentru că românii de aici își pierduseră, la anumite epoci, clasa politică, se va pro-

movea — opțiune fertilă și benefică — istoria socială (cum, din rațiuni similare, vor proceda și istoricii ardeleni Lupaș, Dragomir, Meteș, Moga, Prodan etc.), găsită și în acord cu tendințele contemporane în materie: „după concepția mai recentă și foarte justă, istoria nu se poate îndestuli cu fixarea în spațiu și timp a unor personalități proeminente, ci trebuie să examineze ansamblul vieții colective; deci în prim rând toate componentele sociale, economice și psihice care au dinamizat masele”¹³. Subiectul acesta colectiv, în cazul românilor bănățeni, îl constituia în primul rând țărănimea, care deseori a fost în postură „să facă ea singură istorie, nu numai pasivă, ci chiar și hotărât activă, cum s-a întâmplat în timpul Anjouștilor, Huniazilor, sub turci chiar, la răscoala din 1738 etc.”¹⁴. Dificultatea unei asemenea întreprinderi, la care subscria, era arătată de Ioan Stoia Udrea, cu referire la faptul că majoritatea documentelor erau atingătoare de clasele superioare¹⁵. Dar, deși își clama adeziunea la istoria de adâncime, singură în stare să evidențieze caracterul românesc al Banatului, acest din urmă autor pleacă totuși de la factori pur politici când încearcă o periodizare a istoriei bănățene: epocă maghiară până la 1552, turcească până la 1716(18), austriacă între 1716(18) — 1779, austro-maghiară după aceea¹⁶, drept pentru care își atrăgea o severă punere la punct din partea lui Nicolae Tomici. Acesta nu achiesa la teza „epocii maghiare”, căci „mai întâi epoca în chestiune este o epocă pur românească în istoria Banatului, dacă nu întreg, desigur în cea mai importantă parte, cele opt districte privilegiate”, fără a mai vorbi de cele neprivilegiate¹⁷.

Reprezentanții acestei grupări (tendințe) istoriografice, care promouvau o istorie locală de nivel științific, atentă la faptul etnic și social și dintre care amintim pe C. Groșoreanu, I. Stoia Udrea, Victor Motogna, Iuliu Vuia, Tr. Birăescu, N. Tomici, Gh. Cotoșman, Ioachim Miloia, P. Nemoianu, au acționat destul de coerent și concertat întru concretizarea ideilor lor programatice, utilizând cele două reviste amintite, „Analele Banatului” și „Revista Institutului Social Banat-Crișana” (Institut creat după modelul Institutului Social Român al lui Gusti, dar cultivând programatic și cercetarea istorică), editând studii monografice, documente, iar volumul *Banatul de altădată* este o culegere de studii care dă o sinteză a preocupărilor lor. În intenția autorilor era doar un *prim* volum dintr-o serie ce urma, dar pe care împrejurările politice n-au mai îngăduit-o. Abordările, temele sunt centrate, unitare, ajungându-se chiar la reluări de la un autor la altul.

Tratând perioada de început a feudalismului bănățean, acești istorici au susținut, în general, istoricitatea lui Glad (cu excepția lui V. Motogna¹⁸) și Ahtum, considerați șefi politici ai românilor bănățeni, sub suzeranitate bulgară sau bizantină¹⁹. Populația originară a Banatului a fost românească — și creștină²⁰, iar infiltrarea maghiară, întârziată de prezența pecenegilor în câmpia munteană²¹ a fost mică și în urma căderii lui Glad, fapt probat de absența aici a „proprietăților ocupaționale” (prezente în alte zone cucerite), concluzie dedusă din aceea că regii de mai târziu dispuneau de întreg teritoriul pentru donații²².

După cucerire rolul cnezilor și jupanilor „suferă un corectiv important”, dar „totuși rolul lor în conducerea poporului român bănățean rămâne nealterat de vremuri și legi”²³. Se accentua că Banatul și-a păstrat

autonomia, comitatele regale fiind târziu organizate aici (sec. XIII), cum dificil s-a conturat și ierarhia catolică (cu excepția Cenadului)²⁴.

Contracarând aserțiunile lui Borowszky, care pretindea că românii apar întâi în Banat doar după 1241 (și) din inițiativă nobiliară, fluxul amplificându-se după 1396 (dar „în valuri liniștite”)²⁵, istoricii bănățeni susțin că, dimpotrivă, documentată este populația românească, prin toponimie (deformările de cancelarie dispărând cu încetarea stăpânirii maghiare, numirile reale românești continuă) sau chiar prin cererile de donații de moșii (ceea ce presupune locuire, care le conferea valoare), nefiind însă atestată o reală locuire maghiară, în afara câtorva nobili și a familiilor lor; până sub casa de Anjou maghiarii nu sunt aproape de loc pomeniți în Banat, și chiar sub Anjouești erau în număr mic, cum arată listele dijmuitorilor papali, fenomen de altfel perfect explicabil prin raportarea potențialului demografic al poporului maghiar la teritoriul pe care îl domina politic²⁶. Argumentația era în consonanță cu aceea a lui Silviu Dragomir, care și el arăta că nu există urme de colonizare maghiară în Banat după primele raiduri, cucerirea stabilind mai degrabă granița pe Dunăre cu bizantinii și bulgarii, populația, când apare în documente este masiv românească, de unguri făcându-se pomenire doar în veacul al XIV-lea (în zona colinară) doar în postură de donatari regali, deci fatalmente puțin numeroși, cum probează și registrele papale de dijmă²⁷.

Cnezii bănățeni fiind masiv prezenți în documente, originea și statutul lor, evoluția instituției cneziale au preocupat firesc această istoriografie²⁸, fără a-și produce totuși o monografie specială cum a fost aceea, atât de contestată mai târziu (poate și exagerat), a lui Dinu Arion²⁹.

Cnezatul, ca funcție, este considerat (se pare întemeiat) a fi fost o demnitate *ereditară* pe când este surprins în documente, „ca un drept particular al familiei chinezești. De aici rezultă că indivizii acestei instituții (sic!) formau o castă liberă, de sine stătătoare” în opinia lui Iuliu Vuia³⁰.

Această ereditate (foarte plauzibilă) va fi mai târziu susținută cu tărie de Arion; mai în urmă, Ștefan Pascu o acceptă numai pentru o epocă relativ târzie. Dacă Gheorghe Cotoșman susținea existența unei vechi nobilimi românești (ca și Arion), ce nu putea fi originară decât din vremea lui Ahtum și nu ridicată dintre cnezi, existența acestora era negată de Nicolae Tomici³¹. Mai pragmatic, Traian Simu înfățișează, după documentele publicate de Pesty, starea cnezilor — întinderea autorității lor, situația lor economică³², ceea ce sugera și stratificarea din rândurile lor, idee dezvoltată mai târziu de Ștefan Pascu și sistematic de Radu Popa.

Nobilimea română bănățeană având o prezentă bine conturată în izvoare, rostirile asupra ei nu puteau lipsi. Borowszky susținuse că „Până la dominația turcească două popoare au locuit comitatul (Timiș): *sus*, cei care au avut rolul de conducători, în avere și cultură, maghiarii; *jos*, pătura largă a iobăgimii, poporul român”, căci și românii înnobilizați au fost repede absorbiți etnic de unguri³³. Opinia este parțial acceptată de Nicolae Tomici: înnobilirea cnezilor (solicitată de ei de pe la mijlocul secolului al XIV-lea datorită temerii de „invazia străinilor” care le amenința pozițiile și promovată de regalitate în vederea slăbirii rezistenței românești prin captarea vârfurilor, în ideea că „mulțimea rămasă fără conducători va fi mai ușor dovedită”) îi va înstrăina de masa românească,

ce va face „gol în jurul lor”.³⁴ Același autor susținea că nobilimea română necesară, pentru care folosește expresii dure („marfă de contrabandă în viața noastră și adevărată nenorocire pentru privilegiile românești, respective pentru poporul pe care-l ocroteau ele”) a deturnat în folos propriu sensul privilegiilor acordate *tuturor* românilor din districte, în dauna comunității românești bănățene.³⁵

Alți analiști ai fenomenului au socotit însă că istoria românimii bănățene nu poate face abstracție de nobilimea română, chiar dacă aceasta a sfârșit prin a se integra etnic nobilimii maghiare, fenomenul fiind însă târziu și petrecut după cuprinderea întregului Banat de turci, când nobilimea română s-a refugiat în Ardeal, unde a fost absorbită de mediul nobiliar unguresc de acolo. Dar din secolul XIII până în secolul XVI (XVII) românii avuseseră și ei în Banat o clasă politică proprie, printr-însa mai ales ei ridicându-se la un rol universal (cum arătase și Iorga), datorită funcției de apărători eficienți ai granițelor creștinătății pe care și-o asumaseră (și datorită căreia clasa politică românească a fost recunoscută de regalitate și integrată structurilor regatului, cnezii devenind nobili).³⁶ De aici atenția pentru cariera acestor nobili-ostași (cavaleri), mergând până la studii monografice pe familii, unele din primele de acest gen din literatura istorică românească, fapt ce merită subliniat.³⁷

Una din piesele de rezistență ale istoriografiei bănățene interbelice a constituit-o cercetarea instituției districtelor românești bănățene, relicve ale vechii formațiuni statale românești de aici și care făceau posibilă o viață organizată a românilor (parțial) în afara instituțiilor feudale maghiare.

Pentru vechea istoriografie maghiară chiar și organizarea districtuală era o probă a imigrației românești. Turchány găsea originea districtelor în „politica de colonizare practică de castelanii cetăților mărginașe”, încurajați de regi, „care au dat privilegii colonilor valahi pentru a-i atrage”, în sensul liberalităților pentru „hospites”.³⁸ Széntkláray conștientiza alcătuirea districtelor inițiativei românilor (imigranți) și nu celei regale, după model bulgăresc sau sârb și cel al cnezilor din Țara Românească, prin vremea domniei lui Andrei al III-lea.³⁹ Admițând aceste susțineri apare destul de bizar ca organizația românească să se constituie într-o țară aparent *deja organizată*, dublând comitatele (care ar fi fost constituite încă sub Ștefan I); dacă s-ar fi făcut o colonizare pe baza privilegiilor (districte privilegiate), rămâne inexplicabilă existența districtelor neprivilegiate, mai numeroase.

Reluând discuția, Victor Motogna opinia că districtele își aveau originea în vechile jupe, atestate toponimic în Banat, „întocmiri naționale ale populației supuse”, (pre)existența acestora ușurând chiar procesul instituționalizării din Ungaria.⁴⁰ El prelua astfel parțial teza lui Silviu Dragomir, care vedea în districtele și scaunele românești succesiare ale jupelor slave, în urma românizării slavilor⁴¹, idee agreată și de Ștefan Mančiu.⁴²

Situația favorabilă a districtelor, învederată de documente, este atribuită de un analist stării lor economice înfloritoare în epocă.⁴³

S-a stărui mult asupra diferenței, considerate de esență, dintre organizarea comitatensă a Ungariei și cea românească districtuală, chiar dacă mai târziu unele districte (Sebeșul) au evoluat spre confuzia cu co-

mitatul⁴⁴. În mod special s-a insistat asupra autonomiei districtelor (privilegiate), s-a susținut chiar „exteritorialitatea“ lor, în sensul că legile dietelor ungare n-ar fi avut aplicare aici, unde era câmpul de manifestare al lui „jus valachicum“⁴⁵, Traian Simu negând chiar organizarea comitatensă în Banatul districtelor⁴⁶. Mai ponderat, Gheorghe Vinulescu combate, după Pesty, exagerea lui Vasile Maniu, potrivit căruia districtele aveau autonomie deplină, constituind stat în stat, arătând cu exemple că deseori privilegiile fuseseră încălcate⁴⁷, pe când un Emil Botiș voia să acrediteze teza că banii Severinului, *aleși* de universitatea cnezilor și nobililor (!) erau conducători ai districtelor românești ca urmași ai lui Glad, reprezentanți la curtea regală ai acestei provincii vasale (!)⁴⁸, în dezacord cu Nicolae Iorga și C. C. Giurgescu, care admiteau originea maghiară a instituției, creație regală în sensul mărcilor de frontieră, teză venită de altfel din istoriografia maghiară. Spre aceasta înclina și Vinulescu, punând în legătură cu ea și originea districtelor. Rolul lor militar îl face să creadă (eronat, considerăm) că ele au apărut în legătură cu pericolul otoman (nefiind, deci instituții originare), fără a fixa momentul constituirii lor, oricum anterior acordării privilegiilor pe când deja ființau⁴⁹.

S-a susținut chiar, deși fără probe (imposibil, practic, de produs), că și districtele necuprinse în diploma privilegiată din 1457 s-ar fi bucurat practic de același statut ca al celor acolo menționate⁵⁰, opinie neîmpărtășită de Gh. Vinulescu⁵¹.

Nicolae Tomici deducea situația mai puțin favorabilă a districtelor neprivilegiate și din așezarea lor geografică mai nefavorabilă, în apropierea bastioanelor feudale reprezentate de marile moșii, ca acelea ale familiei Himfy ori ale altor potenți⁵², explicația nefiind de neglijat.

Privilegiile propriu-zise — a căror încercare de reconstituire e mai timidă⁵³ — sunt considerate a fi la originea neaderenței românilor bănățeni la răscoala din 1437, căci ele, se afirmă, nu-i priveau doar pe nobili și cnezi, ci întreaga populație românească, potrivit stării sociale a fiecăruia⁵⁴, ceea ce este foarte plauzibil.

Este urmărită și structura socială din districte, în ideea mai ales a evidențierii diferenței față de comitate, subliniindu-se rolul cnezilor și pledându-se pentru existența unei țărâni libere⁵⁵, deși documentele mai târzii vorbesc explicit de iobagi ai nobililor români, inclusiv cnezi de sate de pe domeniile lor.

Studiul districtelor românești, pe care istoricii bănățeni îl întreprind, pe lângă rațiunile științifice, și în ideea de a sublinia viața istorică complexă a românilor de aici, profitând și de o relativ largă bază documentară, va constitui o problemă aflată mereu în atenția istoriografiei românești, poate mai ales după ce Zenovie Păclișanu va semnala că „de parte de a fi o particularitate a vechiului comitat al Severinului, districtele constituiau pretutindeni, ori aproape pretutindeni, felul de organizare al românilor de peste munți⁵⁶, el însuși semnalând mai multe astfel de formațiuni pe cuprinsul Ardealului.

Ștefan Pascu se va ocupa pe larg de aceste instituții românești-bănățene și ardelene — în volumele sintezei sale „Voievodatul Transilvaniei“, identificând în Banat peste 30 de districte, iar regretatul Radu Pipa a monografiat, într-o ultimă lucrare districtul Hațegului⁵⁷, eminen-

tul istoric întinzându-și cercetările în ultimii ani și asupra Banatului. Districtele bănățene au constituit obiectul și al unor studii apărute în anii postbelici⁵⁸.

Istoricii bănățeni fac dese referiri la „jus valachicum“ care, în opinia lor, este o probă a autohtoniei românești în Banat, apreciindu-se că gradul de dezvoltare și cristalizare al instituțiilor juridice (de drept material și procedural) nu era compatibil cu teza imigrării, grupulețele de păstori care s-ar fi infiltrat, în timp, în Banat și Transilvania (potrivit susținerilor istoriografiei maghiare) nu ar fi putut fi concomitent pe una din cele mai joase trepte ale civilizației, dar posedând un sistem juridic de asemenea ampleare și unitate (cutumele „transportabile“ ale „grupulețelor“ rătăcitoare câteva sute de ani ar fi fost caleidoscopice)⁵⁹. Se încearcă și descifrarea, pe cât o permiteau documentele — cu referiri destul de sumare — a unor norme și instituții ale dreptului civil (proprietate, zălogiri, moștenire, protimisis), penal, procedural (compunerea instanței, probatoriu)⁶⁰, cercetări al căror stadiu este de altfel în continuare la stadiul quasi-incipient, datorită precarității izvoarelor. Unii istorici bănățeni susțin nu numai aplicabilitatea „dreptului valah“ în perioadele apartenentei Banatului la Regatul Ungar și Principatul Transilvaniei, dar chiar supraviețuirea lui (cel puțin parțială) în epoca dominației otomane, în plus unele instituții ale sale (comunitatea familială ca titulară a dreptului de proprietate funciară, unele norme de drept administrativ) trecând în „Grundgesetz“, legiunea austriacă a graniței militare, pe care autoritățile respective ar fi elaborat-o după o anchetă asupra cutumelor juridice locale.⁶¹

Preferința pentru istoria politică și mai ales instituțională nu a însemnat lipsă de atenție la faptul economic și social. Pentru completarea imaginii istorice, dar și pentru a se proba că românii bănățeni n-au trăit în afara civilizației timpului se valorifică multe știri din documente care arătau capacitățile economice ale românilor bănățeni, care, departe de a fi un popor mono-ocupațional (ciobani), practicau și o agricultură la nivelul epocii, cultivau meșteșugurile, comerțul, având — când împrejurările o permiteau — și vocație citadină (cu trimitere la orașele preponderent, dacă nu exclusiv românești Lugoj și Caransebeș)⁶².

Convulsiile sociale semnalate în spațiul românesc bănățean (1403—4, 1407—8) sunt interpretate ca având și componente politice, mișcări îndreptate spre recăștigarea vechilor drepturi, accentul căzând pe componenta etnică⁶³.

O perioadă în care s-au mai centrat preocupările istoricilor bănățeni a fost aceea a dominației otomane. Ei au produs argumente pentru a demola imaginea catastrofică a acestei perioade, promovată de vechea istoriografie. „Este profund greșită și eronată (...) insinuarea de obște colportată de istoriografii străine și chiar de câțiva istorici români influențați de lucrările istorice străine, că sub ocupația turcească aci, în Banat, ar fi fost jale și prăpăd“, imagine care „nu corespunde de lac realităților sociale din sec. XIV—XVIII, deoarece turcii nu au fost o turmă de nomazi barbari, ci un popor alcătuit de stat (...)“⁶⁴, ceea ce consumă cu vederile lui Iorga, care subliniasă că în percepția românilor turcii continuau tradiția imperială.

Reevaluarea dominației otomane în Banat a fost asumată întâi de Traian Birăescu, care arăta că nu se susține teza depopulării sub turci, ori a colapsului economic, chiar dimpotrivă, situația economică a raialei era mai bună decât a iobagului din Ungaria⁶⁵. Vechea imagine, învedera el, venea din panoplia propagandistă a Habsburgilor, care se puteau astfel prezenta ca eliberatori și restitutori ai Banatului, legitimându-și politica de colonizări prin pretinsul vacuum demografic. Teza convenea și istoriografiei maghiare, care putea susține, în baza ei, că încetarea stăpânirii ungurești s-a tradus prin declin cultural și a adus supremația numerică a românilor, care se acomodau mai bine unei civilizații rudimentare, ungurii refugiindu-se (nu însă și din pašalâcul de la Buda!). Ioan Stoia completează coerent și credibil explicația: „Pentru vechea istoriografie istoria Banatului se confundă până la o anumită epocă cu istoria nobilimii bănățene, or, pentru această nobilime, fie de origine maghiară sau română, stăpânirea turcească a însemnat un dezastru definitiv“, ceea ce nu trebuie însă transpus la scara întregii populații.⁶⁶ El chiar apreciază că dezastrul nobilimii nu este un fenomen regretabil, ci dimpotrivă, poporul câștigă în omogenitate, țărănimea ieșind mai întărită la capătul dominației otomane, cei proveniți din sânul ei punând bazele unei culturi naționale democratice⁶⁷. Susținerile vechii istoriografii erau eronate și din cauza punctului de pornire: stările dezolante de la 1716—18 care erau invocate ca argument se datorau războiului, nu caracterizează întreaga epocă otomană, conscripțiile imediat următoare fuseseră lacunare ori truate. Economia se dezvoltase normal sub turci, afirmă I. Stoia Udrea, el percepând (pare-se primul) că Banatul s-a integrat atunci sistemului economic otoman — parțial diferit de cel anterior, din organic. Agricultură, se arată, avea condiții favorabile de dezvoltare, țăranul devine proprietar spre sfârșitul perioadei (ceea ce nu era cazul în Transilvania și Ungaria, apoi, în Banatul austriac) și se înfiripă chiar o burghezie românească de meșteșugari și negustori care a putut acumula un potențial economic de manieră a-i permite să reziste timp de decenii presiunilor și șicanelor regimului austriac.⁶⁸

Contribuțiile financiare imense prelevate de austrieci încă din primii ani, precum și volumul considerabil al operațiunilor de import-export ale provinciei erau alte argumente că Banatul n-a putut fi atât de depopulat și ruinat economiceste cum s-a pretins⁶⁹. Banatul nu s-a „valahizat“ sub turci, cum pretindea Széntkláray, ci populația maghiară a dispărut pur și simplu pentru că era slab reprezentată numericeste, alcătuită din nobili și familiarii lor⁷⁰. S-a ajuns chiar, în unele cazuri la idealizarea acestei perioade, văzută în opoziție cu stăpânirea austriacă mult mai dură și defavorizând în beneficiul altora pe români⁷¹, ceea ce aduce o replică moderatoare, arătând „opera în adevăr civilizatorică, în ansamblul ei, a stăpânirii austriece, care a lăsat urme adânci și binefăcătoare în progresul cultural și economic al poporului nostru“⁷².

Istoricii bănățeni care s-au pronunțat asupra epocii otomane n-au fost propriu-zis turcologi, domeniu în care istoriografia românească a fost permanent și este în deficit de cadre (pentru Banat singura cercetătoare în prezent fiind Cristina Feneșan), ei însă au putut consulta edițiile maghiare de documente turcești, extrăgând concluzii care se susțin, istoriografia ro-

mână neproducând de altfel vreo monografie a dominației turcești în Banat superioară celei a lui Birăescu. Iorga avea păreri apropiate, considerând că regimul otoman a păstrat elemente de continuitate instituțională (chinezii), iar iobagii „bucuroși de regimul democratic al sultanului” preferau dominația otomană celei austriece, mai dură pentru români ca atare, cu toate progresele de ordin material ale provinciei⁷³.

Dominația austriacă este privită în general critic de istoriografia românească interbelică, care are ca punct de referință statutul populației românești. De aici și aprecierea negativă a comportamentului autorităților față de români cu prilejul colonizărilor, acțiune pusă ea însăși sub semnul întrebării.⁷⁴ Se semnalează, ca proces de aculturație, și unele influențe ale autohtonilor asupra coloniștilor⁷⁵.

Pentru această epocă, un valoros capitol de istorie socială va fi restituit de I. Stoia Udrea, prin studiul său aprofundat asupra răscoalei populare antihabsburgice din 1737—38, neglijată până atunci de istoriografie, căreia îi descifrează cauzele, programul, desfășurarea⁷⁶, lucrare nedepășită de studiile ulterioare.

Habitatul din Banat în epocă — cel sârbesc — este abordat de Petre Nemoianu⁷⁷, cu accente polemice frizând xenofobia.

S-au publicat și documente din veacul XVIII și începutul celui următor cu referire la români⁷⁸, ambiționându-se constituirea unui corpus care să devină suportul documentar al ideilor profesate de istoricii bănățeni, ceea ce condițiile n-au îngăduit.

În literatura istorică românească din Banat din perioada examinată ar mai fi de semnalat monografiile de localități sau cele ținutale, apărute în număr destul de mare (unele și în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”), puține însă de reală valoare.

O lucrare anterioară de valoare a fost monografia Caransebeșului⁷⁹, care a folosit profitabil documentele până atunci publicate, valorificând și însemnări de pe cărți de cult, epitafuri (care dau o imagine a speranței de viață în secolele XVII—XIX), onomastica și (micro)toponimia zonei.

Cu toată susținerea programatică a scrierii de monografii (de către Institutul Social Banat—Crișana), cele mai multe din cele publicate în perioada interbelică — altfel destul de numeroase — apar mai degrabă ca simple lucrări de popularizare, alcătuite din spiciuri și colacionări de date din alte lucrări. Date de oarecare interes sunt pentru timpurile mai apropiate — consemnări din protocoale bisericești (care între timp s-au mai rătăcit), mai ales date demografice: numărul locuitorilor, compoziția etnică, speranța de viață etc.⁸⁰

Se încearcă și monografii zonale, la granița cu geografia istorică. Datele mai interesante produse de Al. Moisi scrierea despre Clisură⁸¹ (cele vechi sunt preluate de la Pesty) privesc secolul XVIII: onomastică, toponimie, extrase din ordonanțele militare și circularele bisericești (de pildă evoluția vârstei nubile între 1787—1812). Asemenea și la Coriolan Buracu⁸².

O monografie de geografie istorică a Banatului a ambiționat și Ioan Loteanu⁸³, singurul element util fiind microtoponimia (locuri de hotar) după care se pot eventual identifica așezări dispărute.

Istoricii ale căror scrieri le-am trecut în revistă n-au monopolizat, desigur istoriografia având ca obiect Banatul, desfășurările din această

zonă interesând și nume mult mai mari, profesioniști ai breslei, începând cu Nicolae Iorga și continuând cu Silviu Dragomir, Ștefan Manciuș, Ioan Moga etc. Dar ei⁸⁴ s-au rostit cu patos, de multe ori și cu har asupra istoriei acestei provincii, creând o problemă ce este în parte continuată în același spirit. Au căutat să fie în consonanță cu progresul istoriografiei în general și al celei românești în special. Au fost atenți la mișcarea istoriografiei străine asupra Banatului, replicând atunci când socoteau că e cazul. Unghiul de abordare, din perspectivă națională, i-a îndrumat deseori spre descifrarea credibilă a istoriei sociale. Prin Ioachim Miloia s-a făcut aici chiar operă de pionierat în materie de arheologie medievală, ca și inexistentă atunci la noi, el încercând să conteze datele documentare cu cele de pe teren⁸⁵.

Istoricii de aici (sau și ei) au întemeiat și alimentat două reviste de cultură („Analele Banatului” și „Revista Institutului Social Banat—Crișana”) care n-au trecut neobservate în peisajul cultural românesc. Prin demersurile lor au încercat să răspundă imperativelor și necesităților contemporane ale istoriografiei românești⁸⁶, căreia astfel i s-au integrat.

NOTE

- 1 Alexandru Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, București 1923 (extras din „Analele Academiei Române”), p. 8, sqq.
- 2 Ioan Stoia Udrea, *Marginale la istoria bănățeană*, Timișoara, 1940, p. 5—6 (*Cuvint înainte*).
- 3 Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, vol. I—III, Caransebeș 1899—1902; George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904.
- 4 Patriciu Dragalina, *op. cit.*, vol. I, p. 144.
- 5 *Ibidem*, vol. II, p. 18—19.
- 6 *Ibidem*, vol. III, p. 192—193.
- 7 George Popovici, *op. cit.*, p. IV—V.
- 8 *Ibidem*, p. IV.
- 9 Zezi și Radu Ardelean, *Problematica evului mediu în sud-vestul României în istoriografia română bănățeană interbelică*, în „Studii de istorie a Banatului”, XIV, Timișoara 1988, p. 17—20.
- 10 Victor Motogna, *Banatul românesc în cele dintii veacuri ale stăpînirii ungurești*, în *Banatul de altădată*, Timișoara 1944, p. 238—239.
- 11 Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București 1937, p. 3.
- 12 Victor Motogna, *op. cit.*, p. 272.
- 13 C. Groșoreanu, *Recenzie la Gheorghe Cotoșman, Episcopia Severinului pînă în secolul XIX*, Timișoara 1940, în „Revista Institutului Social Banat—Crișana” (mai departe RISBC), IX, septembrie-decembrie 1941, p. 392.
- 14 Idem, *Prefață*, în *Banatul de altădată*, p. VII.
- 15 Ioan Stoia Udrea, *op. cit.*, p. 28—29.
- 16 Idem, *O ficțiune istorică*, în RISBC, IX, nr. 31—32 din mai-iunie 1940, p. 382—384.
- 17 Nicolae Tomici, *Sate românești și sate ungurești în Banat. Epoca de aur în istoria Banatului*, în RISBC, X, nr. 33—36 din iulie-octombrie 1940, p. 490—500.
- 18 Victor Motogna, *Ohtum*, în „Lucrările Institutului de Geografie din Cluj la Timișoara”, VII, 1942, p. 165, probabil după modelul lui Pál Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*, Budapesta 1876, care nega istoricitatea (și românitatea) lui Glad și Ahtum, dar cu finalitate opusă, căci, negându-l pe Glad, Motogna pune între paranteze o eventuală cuprindere a Banatului sub Árpád. Istorio-

- grafia maghiară neagă în general istoricitatea lui Glad, ori cel puțin românitatea lui, iar Ahtum este socotit un șef de trib maghiar, cf. G. Györffy, *Formation d'États au IX-e siècle suivant les „Gesta Hungarorum“ du Notaire Anonyme, in Nouvelles Études Historiques*, vol. I, Budapesta 1965, p. 41—43. Nicolae Iorga nu accepta istoricitatea lui Glad și Ahtum, reminiscențele lui Anonymus probînd doar că „la intrarea lor în părțile de dincoace de Tisa ungurii au găsit o populație băstinașă româno-slavă sau românească pe urma slavilor, avînd voievozi în fruntea ei, ba chiar cnezii“, care își va păstra o anumită autonomie (*Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București 1915, p. 30, 47). Ștefan Pascu vede în Glad și Ahtum personaje istorice reale, conducători ai populației românești autohtone (*Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj 1972, p. 29, 40, 43—44, 51, 57, 62—66).
- 19 Victor Motogna, *op. cit.*, p. 170; Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, Timișoara 1934, p. 55—62.
 - 20 *Ibidem*, p. 61—62; Victor Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești*, în *Banatul de altădată*, p. 16.
 - 21 *Idem*, *Ohtum*, în rev. cit., p. 173.
 - 22 Ioan Stoia Udrea, *Banatul în prima jumătate a mileniului nostru*, în *Studii și documente bănățene*, vol. I, fasc. 1, Timișoara 1943, p. 8.
 - 23 Gheorghe Cotoșman, *Privilegiile românilor bănățeni*, în RISBC, XIII, septembrie-decembrie 1944, p. 368.
 - 24 Victor Motogna, *Banatul românesc în cele dintîi veacuri ale stăpînirii ungurești*, în *Banatul de altădată*, p. 243—246.
 - 25 Sámuel Borowszky (editor), *Temes vármegye*, Budapesta, f.a., p. 309.
 - 26 Victor Motogna, *op. cit.*, p. 315—316; Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 88; C. Groșoreanu, *Situația românilor bănățeni în secolul XVIII*, în RISBC, XIII, ianuarie-februarie 1944, p. 175; *idem*, *Pe marginea unor monografii germane din Banat*, *ibidem* XI, ianuarie-aprilie 1943, p. 156—157. Istoriografia maghiară, prin calcule deseori specioase, asigură majorității ungurești sau dă cifre foarte îndoielnice: circa 500 000 de maghiari pe la anul 1000, ori 20—34 000 de români în toată Transilvania la 1240, la paritate cu secuii, cf. G. Györffy, *Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts*, în *Études Historiques Hongroises*, vol. I, Budapesta, 1960, p. 167, 186—187.
 - 27 Silviu Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj“ (mai departe AIIN), III, 1924—1925, p. 275—279.
 - 28 De notat că încă în 1894 bănățeanul Vincențiu Babeș propunea secțiunii istorice a Academiei ca temă pentru o monografie ce ar fi candidat la premiul „Eliade Rădulescu“ pe 1898 un studiu privind „istoria chinezatelor bănățene“, secțiunea optînd însă pentru altă temă, cf. „Dreptatea“ (Timișoara), I, nr. 81 din 10/22 aprilie 1894, p. 5 (după „Analele Academiei Române“).
 - 29 Dinu Arion, *Cnejii (chinezii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1936.
 - 30 Iuliu Vuia, *Districtus Valachorum*, Timișoara 1929, p. 6 (extras din „Analele Banatului“ — mai departe AB — II, ianuarie-iunie 1929).
 - 31 Gheorghe Cotoșman, *Privilegiile românilor în cadrul districtelor valahe bănățene. Nobilii și chenezii români bănățeni*, în RISBC, XIII, septembrie-decembrie 1944, p. 368.
 - 32 Traian Simu, *Românii în Banatul medieval*, în *Banatul de altădată*, p. 118—120, 142—143.
 - 33 Sámuel Borowszky, *op. cit.*, p. 120.
 - 34 Nicolae Tomici, *op. cit.*, p. 48—49.
 - 35 *Ibidem*, p. 50—51.
 - 36 Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 373—377; Victor Motogna, *op. cit.*, p. 465—469, 552—578.
 - 37 Traian Popa, *Familia Mutnic*, în *Banatul de altădată*, p. 527—536.
 - 38 T. Turchány, *Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtt i időkben*, Lugoj 1901, p. 76, 135, 196, apud. Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 368—369.
 - 39 I. Szentkláray, *Krassó vármegye őshajdana*, Budapesta 1900, p. 37, apud Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 369.
 - 40 Victor Motogna, *Banatul românesc . . .*, p. 231.
 - 41 Silviu Dragomir, *Câteva urme ale organizației slavo-române*, în „Dacoromania“, I, 1920—1921, p. 148.

- 42 Ștefan Manciulea, *Așezări românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj 1941, p. 116.
- 43 Nicolae Tomici, *Districtele valahe privilegiate*, în RISBC, X, septembrie-decembrie 1942, p. 597—601.
- 44 Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 7—8.
- 45 Nicolae Tomici, *op. cit.*, p. 597; idem, *Sate românești și sate ungurești...*, p. 499—500; Victor Motogna, *Contribuții...*, p. 8.
- 46 Traian Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj 1941, p. 23.
- 47 Gheorghe Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu, La împlinirea vârstei de 60 de ani*, București 1936, p. 873—875.
- 48 Emil Botiș, *Considerații asupra demnității de ban în vechiul drept public*, în RISBC, X, martie-aprilie 1942, p. 193—201.
- 49 Gheorghe Vinulescu, *op. cit.*, p. 870—875.
- 50 Nicolae Tomici, *Districtele valahe privilegiate*, în *loc. cit.*, p. 598—599; Ștefan Manciulea, *Așezări românești...*, p. 136.
- 51 Gheorghe Vinulescu, *op. cit.*, p. 871—872.
- 52 Nicolae Tomici, *op. cit.*, p. 600—601.
- 53 Gheorghe Vinulescu, *loc. cit.*
- 54 Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 378; Gheorghe Vinulescu, *op. cit.*, p. 871; cf. și Ștefan Manciulea, *op. cit.*, p. 134, de aceeași părere.
- 55 Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 7, 69; Nicolae Tomici, *Ungurii și Țara Severinului*, în RISBC, VIII, nr. 27 din ianuarie 1940, p. 48; Traian Birăescu, *Turcii în centrul Europei*, *ibidem*, III, nr. 13 din 1935, p. 68.
- 56 Zenovie Păclișanu, *Vechile districte românești de peste munți*, în „Revista Istorică Română”, XIII, 1942—1943, fasc. III, p. 19.
- 57 Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București 1988.
- 58 Pavel Binder, *Localizarea districtului românesc bănățean Cuiști*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, VII, 1964; idem, *Contribuții la geografia istorică a Banatului de Severin*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXI, nr. 4 din 1968; Marius Bizerea, Constantin Rudneanu, *Considerații istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în „Studii de istorie a Banatului”, I, Timișoara 1969; Costin Feneșan, *Districul românesc Mehadia până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, în „Banatica”, V, 1979.
- 59 Victor Motogna, *op. cit.*, p. 235—236.
- 60 *Ibidem*, p. 299—300; idem, *Contribuții...*, p. 10—11; Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 8—10, 12; C. Groșoreanu, *Recenzie la Gheorghe Cotoșman, Episcopia Caransebeșului*, în RISBC, IX, septembrie-decembrie 1941, p. 384.
- 61 Nicolae Tomici, *Districtele valahe...*, în *loc. cit.*, p. 602; idem, *Sate românești și sate ungurești...*, în *loc. cit.*, p. 496—497; C. Groșoreanu, *În țara dacilor*, *ibidem*, IX, nr. 30 aprilie 1940, p. 269; idem, *Originea comunității familiale la români în coroborare cu jus valachicum*, *ibidem*, X, mai-august 1942, p. 421—422.
- 62 Ioachim Miloia, *Căvărânu în evul-mediu*, în AB, IV, ianuarie-martie 1931, p. 39—41; Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 13—14, 29, 75—76; Victor Motogna, *Contribuții...*, p. 13; idem, *Banatul românesc...*, p. 228, 471—472, 478; C. Groșoreanu, *Recenzia citată*, p. 385.
- 63 Gheorghe Cotoșman, *Privilegiile românilor bănățeni*, în RISBC, XIII, septembrie-decembrie 1944, p. 375; Victor Motogna, *op. cit.*, p. 453; Ioan Stoia Udrea, *Răscoala țărănească din Banat de la 1738—39*, Timișoara 1945 (una din ultimele lucrări din seria avută în vedere. În 1946, cu numărul pe ianuarie-iulie, anul XIV în numerotarea uneori derutantă a publicației, neapărată în 1945, „Revista Institutului Social Banat-Crișana” a fost sistată).
- 64 C. Groșoreanu, *Situația românilor bănățeni în secolul XVIII*, în RISBC, XIII, ianuarie-aprilie 1944, p. 169—170.
- 65 Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara 1936, *passim*.
- 66 Ioan Stoia Udrea, *Marginalii la istoria bănățeană*, p. 94.
- 67 *Ibidem*, p. 11—12.
- 68 *Ibidem*, p. 95; idem, *Epoca turcească în Banat*, în *Studii și documente bănățene*, I, fasc. 2, Timișoara 1943, p. 91—93.
- 69 C. Groșoreanu, *op. cit.*, p. 178.
- 70 Ioan Stoia Udrea, *op. cit.*, p. 86—90.
- 71 Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, p. 92.

- 72 C. Grofșoreanu, *Recenzie la N. H. Hocke, Die „Transferierung und Nationalisten-schübe“ im Banat während des 18. Jahrhundert*, în RISBC, XIII, ianuarie-aprilie 1944, p. 167—168.
- 73 Nicolae Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 308—310.
- 74 Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 97—98; Ghenadie Ilie, *Colonizările în Banat în secolele XVIII—XIX*, în AB, III, aprilie-iunie 1930, p. 4—17; nr. 3, iulie-septembrie, p. 15—27.
- 75 Gheorghe Cotoșman, *op. cit.*, p. 97.
- 76 Ioan Stoia Udrea, *Răscoala țărănească din Banat de la 1738—39*.
- 77 Petre Nemoianu, *Elementul de baștină din Banat*, în AB, II, nr. 2, ianuarie-iunie 1929, p. 87—90; nr. 3, iulie-decembrie, p. 1—5; idem, *Colonizarea sârbilor în Banat*, *ibidem*, III, nr. 1, ianuarie-martie 1930, p. 9—17.
- 78 Traian Birăescu publică un registru de impozite din Timișoara de la 1750 în *Studii și documente bănățene*, vol. I; Ioan Boros, *Regularea comunelor în județul Caraș 1784—1796*, în RISBC, III, aprilie-iunie 1930; Grigore Popiț, *Date și documente bănățene (1728—1887)*, Timișoara 1939.
- 79 Iosif Ghidiu, Gheorghe Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș 1909.
- 80 Ca exemple: D. Laitin, *Orșova*, Turnu-Severin, f.a. (lipsită de valoare); Tib. Mărgineanțu, *Monografia comunei Opațița*, f.l., f.a. (1929) (cu unele însemnări din protocoalele bisericești, lista cărților de cult și însemnări de pe ele ca singure date de reținut); Al. Chevereșan, *Monografia comunei Deta*, Timișoara 1925 (partea istorică fără valoare) și V. Murgu, *Monografia comunei Ciclova Montană*, Ciclova Montană 1929 (partea istorică fără valoare); ceva peste medie monografiile de localități și comunități bisericești ale lui Gheorghe Cotoșman, sub formă de articole (subcapitole) în *Din trecutul Banatului*; cea mai valoroasă lucrarea lui Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara 1943.
- 81 Al. Moisi, *Monografia Clisurii*, f.l. 1938.
- 82 Coriolan Buracu, *Cronica Almăjului*, în RISBC, VIII, ianuarie-martie 1941, p. 33—57; IX, mai-august 1941, p. 176—188; septembrie-decembrie, p. 263—287; X, ianuarie-februarie 1942, p. 58—78; martie-aprilie, p. 225—236.
- 83 Ioan Loteanu, *Monografia Banatului*, Timișoara f.a. (1935).
- 84 Nu l-am amintit pe Ion Sârbu pentru că el, din păcate, nu s-a mai putut manifesta în perioada interbelică, iar pe Victor Motogna l-am cuprins pentru că a activat la Timișoara în domeniul istoriografiei Banatului.
- 85 Ioachim Miloia, *Biserica medievală din Căvâran*, în AB, III, nr. 4 din octombrie-decembrie 1930, p. 26—53; idem, *Căvâranul în evul mediu (o rectificare istorică)*, *ibidem*, IV, nr. 1 din ianuarie-martie 1931, p. 33—57.
- 86 Cerințe semnalate, pentru istoriografia transilvană și bănățeană de Alexandru Lapedatu, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*, în AIIN, I, 1921—1922, p. 14.

DIE MITTELALTERLICHE PROBLEMATIC DES RUMÄNISCHEN SÜDWESTENS IN DER BANATER GESCHICHTSSCHREIBUNG DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

(Zusammenfassung)

Der Beitrag handelt von den grossen Themen der rumänischen Historiker des Banats betreffend die Geschichte dieser Provinz im Mittelalter. Es war eine engagierte Geschichtsschreibung, die jene Theorien widerlegte, wonach die Rumänen das Banat erst im 13.—14. Jahrhundert besiedelten. Obwohl militant, liess ihr wissenschaftliches Niveau nichts zu wünschen übrig. Gruppiert um die Zeitschriften *Analele Banatului* und *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, kehrten die Geschichtsschreiber den originellen Charakter der rumänischen Institutionen im mittelalterlichen Banat hervor, ihre Funktionstüchtigkeit, was dazu führte, daß das Banat, besonders im Berg- und Hügelland, eigene, in autonome rumänische Bezirke gegliederte Züge bewahrte, auch wenn die Provinz zum ungarischen König-

reich gehörte. Die rumänischen Fürsten und Adligen spielten eine gewichtige Rolle in den antiotomanischen Kämpfen und an sie appellierten Anführer wie Pippo Spano, Iancu de Hunedoara und Pavel Chinezul. Besonderen Wert hat diese Geschichtsschreibung dadurch daß sie nicht nur die politische Geschichte behandelte, sondern auch den sozial-ökonomischen und kulturellen Sachverhalt unter den Rumänen des Banats. Die Banater Geschichtsschreiber boten auch ein neues, wahrheitsgetreueues Bild von der Türkenherrschaft im Banat, wobei sie die alte katastrophische Vorstellung von dieser Epoche bekämpften, die politischen Absichten entsprungen war (die Propaganda der Habsburger unterstellte, daß Zivilisation in einem entvölkerten und verwüsteten Banat erst durch die österreichische Herrschaft eingeführt worden war und Ungarn Behauptete, daß das Banat unter Türkenherrschaft seinen ethnisch ungarischen Charakter den es niemals hatte, verloren habe). Während jener Zeit entstanden auch einige gelungene Monographien von Ortschaften und Gebieten.

Die Banater Geschichtsschreiber der Zwischenkriegszeit pflegten eine korrekte Regionalgeschichte und verstanden sich darauf, das zonale Teilphänomen ins nationale Ganze einzuordnen.

CERCUL DIDACTIC DIN CARANSEBEȘ TRIBUNĂ DE CULTURALIZARE A MASELOR ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1919—1931)

VICTOR DOBRESCU

Caransebeșul are istorie multiseclară, prima mențiune documentară datând din anul 1289. Oraș situat la răscruce de drumuri, Caransebeșul a fost totdeauna un centru comercial și meșteșugăresc cu vechi tradiții, în special în confecționarea cojoacelor și țesutul păturilor de lână (pricoviți); locuit în majoritate de populație românească, care se ocupă îndeosebi cu creșterea animalelor (ovine) și cu pomicultura.

Dar el a fost un puternic centru cultural românesc, „oraș în care vechea slovă românească a fost temeinic rostuită în tipar de lumină dascăli și păstrători de datini”,¹ începând cu vestita „școală de dascăli” a lui *EFREM ZĂCAN* de la 1582, cu „școala preparandă” a lui *CONST. DIACONOVICI-LOGA* și până la Institutul pedagogic diecesan din 1876, ale cărui catedre au fost ilustrate de cărturari luminați ca: Iosif Bălan, Antoniu Sequens, Vasile Goldiș, Ioan Paul, Ilie Minea, Șt. Velovan, Patriciu Drăgălina, Sabin Evuțian, Gh. Neamțu, Victor Țârcovnicu și alții.

Caransebeșul a fost până la eliberare un târg de provincie în care nu se putea vorbi de condiții de viață civilizată. În perioada postbelică, orașul s-a trezit la o viață nouă și înfloritoare pe toate planurile. Caransebeșul de astăzi este un oraș cu statut nou, „Altul decât cel care se mai păstrează în arhive”, devenind dintr-un centru școlar cu tradiții culturale un important centru industrial al județului Caraș-Severin și al țării.²

Instituțiile școlare și culturale existente de-a lungul secolelor în acest oraș și-au lăsat amprenta asupra spiritualității locuitorilor săi.³ O astfel de instituție culturală a fost, în perioada interbelică, „*CERCUL (CLUBUL) DIDACTIC*” din Caransebeș.

A luat ființă în octombrie 1919 și cuprindea prof. de la cele trei școli secundare, gimnaziul de fete și șc. primară, înmănunchind pe toți membrii corpului didactic de toate gradele și cele mai însemnate personalități ale vieții culturale locale Iosif Olariu, Sabin Evuțian, Ilie Orzescu, Petru Barbu etc. în scopul activizării unei puternice mișcări cultural-sociale în acest vechi centru de cultură românească.⁴ Primul președinte a fost prof. dr. Iosif Olariu, directorul Institutului teologic-pedagogic din Caransebeș, iar casier prof. Remus Popa. Cercul avea ca scop:

1) Închegarea tuturor elementelor dornice de muncă, pentru a inaugura și alimenta o puternică viață românească cultural-socială în acest oraș și în jur;

2) Ocrotirea intereselor și prestigiului moral al celor mai umili muncitori cu sufletul.⁵

Cercul a făcut consfătuiri și comuniuni sociale după necesitățile locale. Astfel, s-au organizat festivități comune la diferite aniversări istorice și s-au ținut câte 1—2 cicluri de conferințe în perioada de iarnă de nivel corespunzător și cu conținut variat. Nimic de seamă nu s-a întreprins în Caransebeș fără colaborarea lui, iar cea mai bogată activitate extradidactică au desfășurat-o cadrele didactice tot în cadrul său.

Manifestările organizate de „Cercul didactic” avea loc de obicei în sala mare a liceului sau în sala de gimnastică a școlii normale, întotdeauna împodobite cu gust și care, deseori, se vedeau neîncăpătoare pentru numerosul și selectul public ce participa la aceste manifestări. La conferințe, se percepea în primii ani o taxă de intrare de 1—2 lei pentru public, de 50 bani pentru elevi și 20 bani pentru ostași, venitul fiind destinat pentru acoperirea cheltuielilor făcute.

La începuturile sale, cercul a distribuit, în mod gratuit un număr de 20 000 manuale, cărți beletristice, tablouri și hărți românești, celor 12 școli secundare din Banat existente pe atunci, precum și unității militare din Caransebeș, constând din biblioteci cu 600—800 volume cărți, lucrări și obiecte donate de „Asociația culturală din Banat”. Această activitate intensă a solicitat susținute eforturi, ale căror roade n-au întârziat să se arate. Pentru elevii săraci de la liceu, s-au asigurat manualele necesare în mod gratuit sau cu o reducere de 50% prin înființarea unei biblioteci de manuale.⁶

Prima manifestare a cercului a fost serbarea de 1 Decembrie 1919, când a avut loc cea dintâi aniversare a Unirii Transilvaniei cu vechea Românie.

Serbarea a avut loc în sala liceului, la ora 17, cu următorul program:

1. Imnul de stat (corurile reunite);
2. Cuvânt festiv: Sabin Evuțian, directorul liceului;
3. Calvarul de G. Bălțean (rec.) E. Pîrvu;
4. Cîmpul libertății (rec.) G. Munteanu;
5. Imn de serbare (cor);
6. Imnul unirii de I. Băilă (rec.) Gr. Popiți;
7. Pe dealul furcilor la Alba Iulia (rec.) I. Blaj;
8. Pe valea Cașinului, de I. U. Soricu (rec.) N. Ambruș;
9. Poemul Unirii de Z. Bârsan (scenetă);
10. Se întorc vitejii, de Castaldi (corul Reuniunii);
11. Pui de lei, de I. Vidu (cor).

Seara la ora 19, a avut loc retragerea cu torțe a armatei, elevilor și publicului, apoi a urmat o comuniune socială (reuniune cu dans) la Restaurantul „Pomul verde”.⁷

A doua manifestare a avut loc la 24 Ianuarie 1920, când s-a sărbătorit Unirea Principatelor Române. Serbarea a avut loc la ora 16, în sala liceului, cu următorul program:

1. Imnul de stat (corurile reunite), dirijor A. Sequens;
2. La Mormântul lui Cuza, de A. Naum, (rec) I. Pîrvu;
3. Discurs festiv: prof. Ilie Orzescu, directorul Școlii normale;
4. Deșteaptă-te Române (rec);
5. Sună buciulul (cor);
6. Se face ziuă, de Z. Bârsan (dramă);

7. Cuza Vodă (rec), V. Băcilă;

8. Iată ziua triumfală (cor);

A urmat concertul Reuniunii de muzică și cântări din Caransebeș și serată dansantă.⁸ Convenirile colegiale și seratele literare se desfășurau la *Casina Română*.

Cercul didactic și-a propus să realizeze:

— cursuri gratuite de alfabetizare;

— excursii școlare în mediul rural;

— cursuri de limba română și ortografie pentru funcționarii publici;

— serbarea Unirii Transilvaniei cu România⁹

Ciclul de conferințe pentru perioada de iarnă s-a inaugurat la 18 martie 1920. De obicei, conferințele erau precedate de declamări și cântări ale elevilor din localitate, legate de subiectul tratat, unele conferințe fiind însoțite de proiecții luminoase (diapozitive) din colecția liceului, înființată de prof. Sabin Evuțian din donația Casei Școalelor din București.

Prima conferință ținută a fost „Orașe și oameni din vechiul regat“, de prof. univ. Traian Lalescu, originar din Mehadia, urmată de proiecții. Conferințele au fost ținute de cei mai prestigioși prof. de la școlile din localitate, dar au fost invitați conferențieri și din alte centre culturale din țară, în special din Cluj și Craiova.

La 22 aprilie 1922, a luat ființă la Craiova, din inițiativa lui N. Iorga la liceul din localitate Universitatea liberă „Prietenii științei“,¹⁰ ai cărei lectori au vizitat în mai multe rânduri Caransebeșul. Cu 2 ani mai târziu, prof. Virgil Bărbat de la Universitatea din Cluj, fondează mișcarea de culturalizare cunoscută sub denumirea de „Extensiunea universitară“. Mișcarea a organizat cicluri de conferințe bilunare ținute de personalități de frunte ale științei și culturii românești, ca: Florian Ștefănescu-Goangă, I. Lupaș, Sextil Pușcariu, S. Dragomir, Iuliu Hațieganu, Șt. Bezdechi și de prof. secundari ca: Lucian Blaga, Teodor N. și alții, în principalele orașe transilvănene, dar și la Caransebeș, în colaborare cu ASTRA.¹¹

Mișcarea a fost activă pînă la decesul întemeietorului ei în 1931¹² și avea ca scop „unificarea și modernizarea sufletului românesc“, pentru a se ridica la nivelul cerințelor epocii. El considera că universitatea are sarcina de a fi „călăuzitoare a conștiinței publice (...), îndrumătoare a spirituală a neamului. Pentru a-și îndeplini această funcție, ea nu-și poate limita activitatea între zidurile proprii, ci trebuie să iasă în afara lor, pentru a deveni, marele agent de răspândire al culturii, în cuprinsul unui popor. Această funcție se realizează prin extensiunea universitară“. Ea devine mai folositoare cu cât acțiunea ei se împletește organic cu cea a liceului și a școlii primare, în sensul că, pe toate treptele sale, „școala are funcția de extensiune culturală“. Toți educatorii trebuie să lucreze împreună la opera de ridicare a poporului prin cultură. În felul acesta, educatorii tinerei generații devin „educatorii neamului întreg“.¹³

Iată câteva titluri, din cele șapte conferințe programate și audiate de publicul Caransebeșean, în primul an, restul fiind redată în extras selectiv în anexă:

1) Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor străini — Iuliu Vuia, 21.III.1920;

2) Pictorul N. Grigorescu — Vasile Loichița — 3.IV.1920;

3) Reforma agrară — A. Moacă — 28.III.1920;

4) Influența războiului mondial asupra evoluției spiritului omenesc — N. Tomici 3.V.1920 etc.¹⁴

La redeschiderea ciclului de conferințe în toamnă s-a publicat un anunț în presa locală, în care se face un vibrant apel la public să frecventeze conferințele: „Ieșiți din fundul cafenelelor, din birturile ticsite și îmbrățișați cu toată inima, căldura edificatoare a culturii. Vă deschidem larg porțile culturii românești... veniți și voi muncitori și meseriași!”¹⁵

Începând cu anul 1921, conferințele s-au organizat pe două serii: prima, iarna și a doua, primăvara. Unele conferințe ținute cu prilejul unor comunicări, au fost însoțite de programe cultural-artistice sub formă de șezători ale elevilor. Așa este cazul festivalului artistic-literar M. Eminescu, susținut de o echipă din Oradea la 21 februarie 1922, cu care prilej a vorbit prof. Matei Armaș despre „Viața și opera lui Eminescu”.¹⁶

La 6 decembrie 1920, a murit subit prof. Iosif Olaru (1859—1920), președintele „Cercului didactic” (fiu al inv. folklorist din Măidan), care a fost la Universitatea din Cernăuți „cel dintâi între colegii săi din Bucovina și România”.¹⁷ Stăpâna cinci limbi străine și a urmat cursuri de specializare la Univ. din Leipzig și Erlanger, unde și-a trecut doctoratul în 1885. A îndeplinit timp de 11 ani funcția de director al Institutului teologic-pedagogic din Caransebeș. A trăit retras și modest în biblioteca sa. A fost director sever, dar drept și prof. conștiincios, fapt pentru care a fost iubit de profesori și elevi.¹⁸ A condus săptămânalul „Foaia Diecesană” timp de aproape zece ani și a publicat anual Anuarul Institutului.¹⁹ În anul 1934, i s-a ridicat un bust ce se găsește în curtea interioară a Seminarului teologic, drept recunoștință pentru serviciile aduse școlii timp de 35 de ani.

Al doilea președinte al „Cercului didactic” a fost prof. Sabin Evuțian (1889—1977). La Fac. de filozofie a Univ. din Budapesta în cadrul Soc. Studențești „Petru Maior” a militat pentru „Integrarea rândurilor și înmănunchierea energiilor între frați, pentru unitatea culturală a tuturor românilor de pretutindeni”...²⁰ Cariera didactică și-a început-o la Institutul pedagogic diecesar din Caransebeș la 14 septembrie 1911, la catedra de șt. naturale-geografie. Aici a înființat muzeul de șt. naturale, laboratorul de chimie, a organizat excursii cu elevii, a colaborat la Foia Diecesană și Educatorul, a participat la activitatea *Astrei* și a Reuniunii de cântări și muzică. La 5 iulie 1919, a fost numit ca primul director român al Liceului „Tr. Doda” din Caransebeș. Aici, el a trecut la o muncă de „temeluire” (pionierat)²¹.

A organizat în așa fel acest liceu, încât a reușit să-l impună drept centru cultural pentru întreaga „graniță bănățeană”. Face parte din întemeietorii „Asociației culturale din Banat” și, în această calitate, a adus de la București primele manuale românești și a înzestrat școlile secundare cu biblioteci. A înființat la liceu o bibliotecă de manuale școlare pentru elevii săraci, un atelier de lucru manual, un muzeu de etnografie, o colecție de diapozitive, a organizat o echipă de dansuri naționale, o echipă de teatru școlar, vizite și excursii în localitățile din jur și a condus observatorul Meteorologic. A fost redactor la ziarul „Făclia” și-a colaborat la revista „Prietenii științei” din Craiova, „Poporul român” (Budapesta), „Biserica și școala” și „Românul” (Arad), „Lumina” din Caransebeș și a întocmit un normativ pentru organizarea învățământului practic în școala normală, experimentând cu elevii noi procedee și metode

de predare în cadrul pedagogiei aplicate: cursuri în aer liber, predarea scris-cititului după ABC-ul fonomic etc. A participat la adunarea națională de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918²².

La 1 mai 1923, a fost numit inspector secundar și apoi inspector general la Reg. I școlară cu sediul la Timișoara, funcționând în această calitate aproape un sfert de veac până la pensionare, menținând reg. Timișoara în primele rânduri în privința realizărilor pe tărâm școlar, ducând o politică școlară democratică. În perioada 1938—1947 a îndeplinit funcția de președinte la Astra bănățeană și a colaborat la „Buletinul școlar“, „Școala vremii“, „Școala bănățeană“, „Școala Românească“ etc. A redactat Anuarul Liceului „Tr. Doda“ din Caransebeș pe anii 1919—1923, „Dicționarul român-maghiar“ în colaborare cu I. Gross, „Carte de cetire“ pentru cls. II—III primară în colaborare cu Vuia și Frateș, „Științele naturale în școala populară“ (Îndrumări metodice), Cetitul și scrisul și ABC-ul fonomic al dl. Iosif Moldovan, Alba Iulia în amintirea generației din 1918 etc. Pentru activitatea depusă a fost decorat în 1946 cu medalia „Meritul cultural pentru școală“, iar în 1968 i s-a acordat gradația de merit. Locul său a fost preluat, ca al treilea președinte, de prof. Ion Penția de la Liceul „Tr. Doda“ din Caransebeș, care cu ajutorul conferențiarilor din Craiova, Cluj și locali a pus la curent publicul cu diferite probleme la ordinea zilei, de literatură și artă²³. În această perioadă, ciclul de conferințe își propunea ca scop „deșteptarea interesului în pătri și cât mai largi fața de diferitele noastre probleme culturale și întărirea sentimentului patriotic-național²⁴. El are meritul de a fi întretinut legătura între publicul iubitor și doritor de cultură românească din oraș și focarul de cultură care era Clujul, cu publicul din oraș și cu școala pe care a condus-o.²⁵

La 22 iunie 1931, a murit, după o grea suferință, prof. Ioan Penția (1894—1931, directorul liceului și animatorul „Cercului didactic“ din Caransebeș. Și-a început studiile la Fac. de litere din Budapesta și a terminat-o la Cluj, după care a fost numit referent școlar al Episcopiei Caransebeșului, în locul lui Ștefan Jianu, unde a funcționat între anii 1920—27. În această perioadă, a predat limba română la Șc. normală și a îndeplinit funcția de director la liceu, bărbat în floarea vârstei și om integru. Ca om s-a bucurat de cea mai bună reputație în societate, având minte ageră și înțeleaptă. Ca prof. și-a îndrumat elevii spre cele mai prețioase virtuți. Orele sale de limba română erau adevărate ore de elevație sufletească, fiind un pedagog neîntrecut²⁶.

A condus cu tact colectivul didactic și a fost un bun coleg. A administrat cu iscusință averea școlii. A scris articole și-a ținut conferințe ca de ex: „Idea unității naționale în literatura română“. A fost insuflător de idei democratice, fiind un prieten al cărții, un intelectual distins și valoros. Om ordonat și cumpătat, n-a cunoscut altă plăcere în afară de muncă, fiind inițiatorul unei mișcări culturale în Caransebeș. A fost membru al diferitelor societăți culturale și de binefacere²⁷. Pentru munca depusă, a fost decorat cu ordinul „Steaua României“. În același an a decedat și prof. V. Bărbat președintele Extensiunii universitare din Cluj, fapt care face ca activitatea „Cercului didactic“ practic să înceteze; activitatea de culturalizare continuându-se sub auspiciile Astei Bănățene; care și-a făcut resimțită influența după Adunarea generală a Astei, care a avut loc la Caransebeș în zilele de 12—14.XI.1930²⁸. Activitatea a con-

tinuat pînă în anul 1946 cu un reviriment în 1943—44, când o parte din Univ. din Cluj se află refugiată la Timișoara, folosind ca mijloc de difuzare a culturii conferințe cu teme variate și cu conținut local.

— „Caransebeșul, o pagină a glorie din istoria politică națională și bisericească-culturală a Banatului“ — I. Vuia;

— „Din trecutul școlii românești din Banat“ — P. Jumanca;

— „Urmele stăpînirii romane în Banat“ — A. Borza;

— „Depopularea Banatului“ — dr. P. Rîmneanțu;

— „Dovezile etnobotanice ale continuității noastre“ — A. Borza etc.

Despărțământul Astrei bănățene a activat în strînsă legătură cu Asociația prof. secundari, care se formase de curînd și care-i asigura conferențiarilor necesari. În această perioadă, activitatea extrașcolară a prof. secundari s-a concretizat în organizarea de conferințe în cadrul Astrei bănățene, Cercul francez și Asociația prof. secundari²⁹.

Printr-o dispoziție a M.I.P. din februarie 1921, s-a hotărât ca pe lângă fiecare școală secundară din provinciile unite să se deschidă pentru funcționarii, care nu cunosc limba statului, cursuri de l. română³⁰. Primul curs a durat trei luni de la 1 martie—15 iunie, fiind urmat de 135 funcționari. Au predat șapte profesori, printre care și S. Evuțian, M. Armaș, G. Noaghea, G. Neamțu, F. Popete. Manualele au fost distribuite gratuit de Casa Școalelor. Conducătorul cursului a fost prof. S. Evuțian, rezultatul fiind îmbucurător³¹. În afară de l. română s-a mai predat istoria, geografia și constituția României în cîte două ore săptămînal. Cursul a fost urmat de 61 cursanți și s-a terminat la 17 martie 1924. Prof. au lucrat cu zel și însuflețire³².

Cercul didactic și-a mai propus să alcătuiască un ghid al Banatului prin grija inv. Jumanca P. și prof. I. Vuia³², lucrare care a rămas însă un deziderat. Timp de 12 ani, Cercul didactic din Caransebeș a reușit ca, prin diferite forme folosite: conferințe publice însoțite de șezători și seare literare, cursuri de l. română, aniversarea Unirii Transilvaniei cu România etc., să realizeze, sub conducerea celor trei animatori Iosif Olariu, S. Evuțian și I. Pența, scopul propus de închegare a tuturor elementelor intelectuale locale, pentru a desfășura o intensă viață social-culturală românească și ocrotirea intereselor și prestigiului cadrelor didactice, prin deșteptarea interesului publicului local pentru problemele culturale și întărirea sentimentului patriotic.

Conferințe

Nr. crt.	TEMA	CONFERENȚIAR	Data
1.	Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor streini	Iuliu Vuia	21.03.1920
2.	Influența războiului mondial asupra evoluției spiritului omenesc	Nic. Tomici	05.05.1920
3.	Istoria pământului (proiecții)	I. G. Costinescu	19.12.1920
4.	Românii în cadrul istoriei universale	C. Danciu	11.1921
5.	Originea Românilor	Iancu Călțun	08.12.1921
6.	Continuitatea elementului român în stânga Dunării	Iancu Călțun	11.12.1921
7.	Pământul, soarele și stelele (proiecții)	I. Costinescu	15.12.1921
8.	Psihologia sentimentelor	S. Evuțian	22.12.1921
9.	În fața operei de artă	V. Ardelean	25.12.1921
10.	Curiozități din viața planetelor (proiecții)	G. Veliciu	29.12.1921
11.	Originea și dezvoltarea limbei române	I. Penția	12.02.1922
12.	1821 (proiecții)	A. Vasculescu	16.02.1922
13.	1848	A. Vasculescu	19.02.1922
14.	Avram Iancu (proiecții)	S. Evuțian	23.02.1922
15.	Unirea și Cuza-Vodă	I. Manolescu	05.03.1922
16.	Din lumea polară	I. Costinescu	24.12.1922
17.	Pictorul N. Grigorescu (proiecții)	T. Savescu	11.03.1923
18.	Sculptura și arhitectura antică (proiecții)	I. Călțun	25.03.1923
19.	Despre spiritism	C. M. Ciocazan	29.04.1923
20.	Scriitorii români din Banat	Iosif Popovici	04.05.1924
21.	Ideea unității naționale în literatura română	Ion Penția	07.12.1924
22.	Banatul sub romani	C. Teodorescu	06.12.1925
23.	Ideea unității naționale și procesul ei de realizare	Ion Lupaș	24.01.1926
24.	Selecțiunea și orientarea profesională	Fl. Ștefănescu-Goangă	01.02.1926
25.	Eftimie Murgu și mișcarea bănățenilor în 1848—1849	S. Dragomir	07.12.1926
26.	Românii din peninsula Balcanică	Th. Capidan	06.12.1926
27.	Privind cerul	P. Sergescu	13.12.1926
28.	Vechimea noastră în DACIA	G. Mateescu	21.11.1927
29.	Contribuția Banatului la dezvoltarea culturală a românilor	O. Ghibu	08.1928
30.	Vârsta pământului	Popescu-Voitești	27.02.1928
31.	Când și cum s-a format poporul român	C. Diculescu	25.02.1929
32.	Cultul muncii	E. Rusu	02.12.1929
33.	Școala vieții și școala oficială	M. Botez	09.12.1929
34.	Arma chimică de război. Gazele de luptă	S. Aldescu	17.02.1930
35.	Romanul romanelor	L. Rebreanu	14.11.1931
36.	Contribuția Banatului la cultura românească	Tr. Topliceanu	02.1930
37.	Idealurile culturale ale României, ale omenirii în cursul veacurilor	O. Ghibu	12.01.1931
38.	O nouă știință. Psihotehnica	Fl. Ștefănescu-Goangă	02.02.1931
39.	Vechimea românilor pe baza toponomiei și onomasticii	N. Draganu	09.02.1931

Nr. crt.	TEMA	CONFERENȚIAR	Data
40.	Tălmăcirea viselor	I. Minea	23.02.1931
41.	Cum a fost romanizată DACIA?	C. Daicoviciu	13.12.1931
42.	O călătorie în Africa	P. Sergescu	02.1931
43.	Caransebeșul: o pagină de glorie națională și bisericească-culturală a Banatului	I. Vuia	03.1932
44.	Poezia populară bănățeană	L. Costin	03.1932
45.	Renașterea culturală a Banatului	Tr. Topliceanu	19.02.1933
46.	Renașterea artistică a Banatului	I. Miloia	03.1933
47.	Din trecutul școlii românești din Banat	P. Jumanca	08.02.1934
48.	Frumusețile naturale ale Banatului	P. Fotoc	02.1934
49.	Problema culturală a Banatului	T. Mitar	02.1935
50.	Oamenii de știință în fața religiei	P. Chiric	12.1935
51.	Repopularea Banatului	P. Rimneanu	02.1936
52.	Un popas în viața muzicii (discuri)	D. Cusma	03.1936
53.	Monografia satului bănățean	C. Grofșoreanu	02.1938
54.	1 DECEMBRIE	V. Țircovnicu	12.1939
55.	Jeanne d'Arc (Cercul Francez)	Marcel Fontaine	11.1941
56.	Urmele stăpânirii romane în Banat	A. Borza	03.1942
57.	Pădurile și destinul nostru național	Emil Pop	03.1942
58.	Locul omului în Cosmos	N. Pirvulescu	03.1942
59.	Drepturile românilor asupra Banatului	G. Cotoșman	24.01.1943
60.	Știință și suflet	P. Sergescu	14.03.1943
61.	Cancerul — boala clinică	I. Tănăsescu	28.03.1943
62.	Daci, romani și români	C. Daicoviciu	05.1943
63.	Regimentul 2 de graniță și unitatea națională	Al. Buia	11.04.1943
64.	Somnul și visele	V. Radu	06.02.1944
65.	Dovezile etnobotanice ale continuității noastre	Al. Borza	13.03.1944
66.	Chimia în problema alimentării	R. Ripan	20.03.1944
67.	Ardealul în unitatea pământului românesc	S. Opreanu	27.02.1944
68.	Muzica românească	F. Barbu	1946
69.	Viața și moartea în folclorul bănățean	I. Costinescu	1946
70.	Energia atomică	R. Chiric	1946

NOTE

- 1 *Jurnal* — Caiet literar-artistic și social-cultural, Caransebeș, decembrie 1978, p. 6.
- 2 *Idem*, p. 6.
- 3 *Folklor literar* III, Timișoara, 1972, p. 107.
- 4 *Foaia Diecesană*, nr. 38/1919, p. 6.
- 5 S. Evuțian, *Anuarul* I al Liceului „Tr. Doda” din Caransebeș pe anul școlar 1919/1920, Lugoj, 1920, p. 45.
- 6 *Idem*, p. 62.
- 7 *Idem*, p. 47.
- 8 *Ibidem*, p. 48.
- 9 *Foaia Diecesană*, nr. 45—47/1919, p. 4.
- 10 M. Bordeianu, *Învățământul românesc în date*, Junimea, Iași, 1979, p. 332.
- 11 *Foaia Diecesană*, nr. 1/1926, p. 6.
- 12 Șt. Bărsănescu, *Dicționar cronologic*..., Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 132.
- 13 T. Gall, *Ideii pedagogice în opera și activitatea lui V. Bărbat*, în *Revista de pedagogie*, XVIII, nr. 4/1979, p. 59.
- 14 *Foaia Diecesană*, nr. 11—12/1920, p. 4.

- 15 Idem, nr. 51/1920, p. 2.
16 S. Evuțian, *Anuarul III* al Liceului „Tr. Doda” din Caransebeș pe anul școlar 1921/1922, Caransebeș, 1923, p. 33.
16 Gheorghiu V., Marele teolog dr. Iosif Olariu, Cernăuți, 1943, p. 4.
18 Idem, p. 2.
19 *Anuarul Institutului Teologic din Caransebeș pe anii 1919—1939*, p. 201.
20 S. Evuțian, *Autobiografie* (mss.), p. 1.
21 S. Evuțian, *Început de carieră* (mss.), p. 3.
22 Idem, p. 2.
23 M. Armaș, *Anuarul VI* al Liceului „Tr. Doda” din Caransebeș pe anii 1924—1932, Caransebeș, 1933, p. 4.
24 *Foaia Diecesană*, nr. 49/1926, p. 4.
25 M. Armaș, *Anuarul VI*, p. 17.
26 I. Penția (necrolog), în *Foaia Diecesană*, nr. 26/1931, p. 1.
27 N. Ambruș, Prof. Ioan Penția, în *Anuarul VI*, C-sebeș, 1933, p. 147.
28 *Foaia Diecesană*, nr. 40/1930, p. 4.
29 N. Armaș: *Anuarul XI* al Liceului „Tr. Doda” din Caransebeș pe anii 1939/1943, p. 5.
30 *Foaia Diecesană*, nr. 4/1921, p. 4.
31 S. Evuțian, *Anuarul II*, p. 18.
32 M. Armaș, *Anuarul VI*, p. 14.
33 Idem, p. 13.

LE CERCLE DIDACTIQUE DE CARANSEBES

(Résumé)

Cette étude présente un court exposé de l'activité du Cercle didactique de Caransebeș (1919—1946). L'auteur mentionne le but, le contenu de l'activité, les animateurs de respective organisation de la zone de Caransebeș. On précise également le rôle d'ASTRA pour soutenir de l'activité du Cercle didactique de Caransebeș.

UN PREZUMTIV MONUMENT ÎN TIMIȘOARA AL EROULUI NAȚIONAL GENERAL ION DRĂGĂLINA

VASILE MIRCEA ZABERCA

Despre personalitatea aproape legendară a eroului național general Ion Drăgălina s-au scris nenumărate studii, articole și chiar volume asupra problemei fiind aproape inutil să mai zăbovim¹. Apreciat și iubit de către contemporani, el a fost deopotrivă prețuit de urmași, care au înțeles să-i păstreze o perenă amintire, să-i omagieze memoria în felurite moduri. Între acestea și monumentele sculpturale ridicate de bănațeni la Lugoj și Caransebeș.

Mai puțin este cunoscută intenția, laudabilă, a locuitorilor Capitalei Banatului, de a-i eterniza eroismul printr-o altă operă de artă. Despre ce este vorba?

În 1941 s-a constituit aici, cu scopul precizat anterior, un comitet ce funcționa la Casinoul Militar-Civil. Datele pe care le prezentăm în continuare sunt preluate dintr-un afiș, document valoros (vezi Anexa), care ne-a fost pus la dispoziție, cu generozitate, de către dl. dr. Mircea Ancușă, cadru universitar, locuitor al municipiului Timișoara, căruia îi adresăm mulțumiri și în acest mod.

Afișul (dimensiuni 50/30 cm), tipărit de către un comitet de inițiativă este inaugurat de titlul „O statuie a eroului general Ion Drăgălina în Capitala Banatului“, continuând, în fapt, „Patriotica chemare a Corpului Luptătorilor și a Asociației Cercetașilor României pentru a cinsti la 1 Decembrie 1941, figura eroului de la Jiu.

Documentul este împărțit, prin subtitluri, în două registre distincte. În centrul primului este plasată fotografia cu chipul impunător al generalului erou (de altfel, o poză cunoscută), înveșmântat ca ofițer al oștirii române. De o parte și de alta a fotografiei este imprimat un text, mai exact apelul „*Frați bănațeni și olteni*“, din care redăm următorul pasaj: „*Stăpânirea de veacuri a Sfintei glii strămoșești a cerut milioane de jertfe, pentru care puterea Divină a binecuvântat Națiunea Română și a înălțat-o printre Popoarele Alese a fi apărătoare ale civilizației creștine. Jertfele aduse pe altarul Patriei au înălțat Poporul Român pe culmile eroismului și Istoria noastră e, ca a Sfântă Evanghelie în care sunt înscrise pentru veșnicie, cu litere de sânge și foc, numele vitejilor Voievozi, al Regilor Ctitori de Țară. Comandanții de oaste, ofițerii și ostașii, cari, prin suprema lor jertfă, au realizat libertatea de sub robia hoardelor barbare și biruința cea mare: Unirea tuturor Românilor. Întreaga suflare românească păstrează pentru acești eroi al Neamului, cultul Sfânt, iar faptele lor de arme trebuie să fie catehismul ostășesc, prin care se întărește credința și educația tinerei generații care are datoria patriotică și istorică, de a crește în spirit eroic, spre a fi demnă urmașă a vitejiei strămoșilor*“².

Nu știm precis luna când a fost tipărit documentul, dar din context reiese că aceasta s-a petrecut după intrarea României în războiul din est, ceea ce ar explica, în mare măsură, tonul extrem de înflăcărat al apelului.

Menirea registrului inferior al afișului îl descifrăm, parțial, chiar din titlul ce-l poartă: „Eroul General Ion Drăgălina suprema jertfă a integrității Banatului“. Textul face o succintă trecere în revistă a calităților și meritelor militare ale generalului, cel care a pregătit sufletește și ostășește o întreagă pleiadă de ofițeri și a însușește credință în victorie, dragoste față de pământul patriei, tuturor soldaților, adică celor care prin eroismul lor au cucerit — în Războiul Reîntregirii Neamului — fortificațiile de pe Muntele Alion, Valea Cernei și Orșova, eliberând astfel Banatul. Devenit comandant al Armatei I-a, Ion Drăgălina inițează a puternică ofensivă, ce l-a constrâns pe inamic să-i opună în luptă elita trupelor sale. În toiul crâncenei încheștări, din defileul Jiului, generalul Drăgălina este lovit de un glonț dușman, rana cauzându-i în cele din urmă, la 24 octombrie 1916, decesul. Trecerea în neființă a eroului a fost deplânsă de întreaga suflare românească, regretată chiar și de către comandanții armatei germane, care au exprimat condoleanțe, oștirii noastre.

În aceleași registru, al doilea, *Corpul Luptătorilor și Asociația Cercetașii României* din Banat îndeamnă frații bănățeni și olteni, care au luptat alături și l-au cunoscut, să participe „la marea mobilizare a întregii suflări românești, din capitala Banatului, în Sf. zi a Unirii tuturor Românilor“³, unde urma să se evoce și comemoreze figura legendară a eroului, de la a cărui moarte se împlinea un sfert de veac. Tot atunci trebuia să se constituie comitetul menit să se preocupe de ridicarea — în piața din fața Teatrului Național — a statuii viteazului comandant de oaste, pe soclul monumentului urmând să fie incizate numele ofițerilor și soldaților, care s-au jertfit în cele două războaie.

Din dorința de-a atrage cât mai mult popor la comemorare, inițiatorii acțiunii solicitau, celor care dețineau amănunte din viața și faptele eroului, să colaboreze, până la 1 decembrie 1941, la ziarele: „Universul“, pe adresa domnului I. Velovan și Gh. Lungulescu, „Curierul“, de sub conducerea d-lui Pamfil Șeicaru (combatant în Valea Cernei), „Viața“ de sub direcția marelui scriitor Liviu Rebreanu, „Vestul“ sub direcția lui Sever Bocu, „Dacia“, organul de propagandă al „Astreii Bănățene“ și „Curierul Banatului“, de sub direcția domnului Iancu Conciatu, vicepreședintele „Corpului voluntarilor“. Articolele închinete evocării generalului Ion Drăgălina urmau să fie înmănunchiate într-un volum, pentru difuzarea lui „mai ales în masă mare a Poporului, spre a fi pildă de eroism și jertfă pentru noua Românie a Românilor, care trebuie să aibe cultul vitejiei strămoșești“⁴.

Afișul a fost semnat în numele *Comitetului de organizare de Corpul Luptătorilor* Regionala Banat, reprezentat de comandant Sever Bocu, vicecomandant dr. Cornel Bojincă, șef de stat major lt. col. i.r. Radu Ionescu, precum și de *Asociația Cercetașii României Subcentrul Banat*, reprezentată de președintele Alexandru Buzoianu și Sever Ghiulescu, cercetași din Războiul de Întregire, cenzor în Comitetul C.L.

Nu cunoaștem cu certitudine din ce motiv s-a renunțat la edificarea monumentului la Timișoara. Probabil că timpul fizic a fost prea scurt pentru ca țelul să fie atins până la 1 Decembrie 1941, după cum și considerentele de ordin financiar nu pot fi omise, aceasta având în vedere dificultățile care s-au adunat sumele de bani pentru ridicarea unui monument sculptural similar la Caransebeș.

Suntem de părere că, totuși cauza reală a fost alta. Tot în 1941, Caransebeșul — locul de obârșie al generalului Drăgălina — a luat inițiativa eternizării memoriei eroului printr-un bust, și, drept urmare, aici s-a constituit la 28 aprilie același an, deci anterior datei înființării celui din Timișoara, un comitet sub președinția protopopului Romul G. Ancușa. Comitetul în cauză a solicitat acordul generalului Ion Antonescu și a ministerelor de resort din București. Fără îndoială că s-au stabilit contacte, s-au purtat convorbiri, între comitetele din cele două orașe bănățene și în acest context trebuie că s-a ajuns la un consens, declarându-se oportunitatea amplasării monumentului la Caransebeș. Pentru aceasta pledează și faptul că pe listele de subscripție lansate de caransebeșeni pentru colectarea fondurilor trebuincioase figurau diverse instituții timișorene, inclusiv cele ale administrației de stat, între care Primăria municipiului Timișoara și, de asemenea, principalele unități militare. Evident că, fără acest consens, alta ar fi fost situația, nu cea ilustrată de documentele consultate de noi.

După cum se cunoaște, dezvelirea monumentului s-a produs la Caransebeș, joi 3 iunie 1943, prin aceasta urmașii manifestându-și recunoștința și admirația față de memoria viteazului general, care, prin jertfa vieții sale, a reînviat virtuțile militare ale grănicerilor bănățeni și a pecetluit dreptul de stăpânire românească asupra pământului României Mari. Era, așa cum arătam anterior, al doilea monument înălțat în Banat, după cel de la Lugoj, sființit la 2 iunie 1931, ambele consacrate bravului general român.

N O T E

1 *Generalul I. A. Drăgălina. Eroul de la Cerna și Jiu văzut de contemporani. Strinse și publicate ca un omagiu adus eroului cu ocaziunea Dezvelirii monumentului său*. 28 iunie 1931, Lugoj, f.a.; Coriolan Buracu, *Generalul Ioan A. Drăgălina*, în „Tribuna Graniței”, Nr. 6, 1935; Prot. Romul G. Ancușa, *Generalul Ioan Drăgălina*, în „Calendarul Românului”, 1936 (anul XLVIII), p. 103—112; Dr. A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de avere (Cotribuțiuni istorice și juridice)*, Caransebeș, 1941, p. 286—293; N. Popescu, *Generalul Ioan Drăgălina*, București, 1967; L. Groza, *Testamentul generalului Ion Drăgălina*, în „Acta Musei Napocensis”, XVIII, 1981, p. 575—579; Nicoleta Gumă, dr. Petru Bona, *Generalul Ioan Drăgălina (1860—1916)*, Caransebeș, 1991.

2 Arhiva Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin, document neinventariat.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

O STATUIE EROULUI GENERAL ION DRĂGĂLINA ÎN CAPITALA BANATULUI

Patriotica chemare a „Corpului Luptătorilor“ și a „Asociației Cercetașii României“, pentru a evoca și comemora în Sf. zi a Unirii tuturor Românilor, 1 Dec. 1941, figura eroului de la Jiu.

Frați bănățeni și olteni,

Războiul Sfânt a reînviat eroismul și legendara vitejie a ostașului român, care s-a luptat totdeauna pentru înălțarea Sfintei Cruci și apărarea cu sânge a pământului strămoșesc.

Stăpânirea de veacuri a Sfintei gлии strămoșești a cerut milioane de jertfe, pentru cari Puterea Divină a binecuvântat Națiunea Română și a înălțat-o printre Popoarele alese să fie apărătoare ale civilizației creștine.

Jertfele aduse pe Altarul Patriei au înălțat Poporul Român pe culmile eroismului și Istoria noastră e, ca o Sfântă Evanghelie în care sunt înscrise pentru veșnicie, cu litere de sânge și foc, numele vitejilor Voievozi, al Regilor Ctitori de Țară, Comandanții de oaste, ofițerii și ostașii, cari, prin suprema lor jertfă, au realizat libertatea de sub robia hoardelor barbare și biruanța cea mare: Unirea tuturor Românilor.

Întreaga suflare românească păstrează pentru acești eroi ai Neamului cultul Sfânt, iar faptele lor de arme trebuie să fie catehismul ostășesc, prin care se întărește credința și educația tinerei generații care are datoria patriotică și istorică, de a crește în spirit eroic, spre a fi demnă urmașă a vitejiei strămoșilor.

Pilda cea mai vie și care întărește maxima filosofică populară „Din stejar, stejar răsare“, o dă distinsului (sic!) nostru istoric și fiu ctitorul României Mari d. Gheorghe Brătianu, care, după ce și-a călit sufletul la eroismul crâncenelor lupte ale Cruciadei împotriva bolșevismului, a făcut o confesie de credință către întregul Popor Român, prin care declară, că, biruința ostașului român trebuie să realizeze „România de Măine“.

Testamentul veșnic al viteazului și Marelui Rege Ferdinand I și al Sfintei Regina Maria, e pecetluit cu jertfele Comandanților de oștire, ofițerii și sute de mii de ostași, al căror sânge s-a plămădit cu pământul strămoșesc.

Eroul General Ion Drăgălina, suprema jertfă a integrității Banatului

În fruntea acestor Sfinți eroi ai Neamului, se înalță, cu aureolă de vizionar și viteaz ostaș, eroul General Ion Drăgălina, un demn fiu al Banatului și care a fost predestinat să fie printre apostoli, cari au realizat prima unire sufletească între frații robiți și cei liberi.

După ce a pregătit suflătește și ostășește o întreagă generație de ofițeri, la declararea Războiului pentru realizarea idealului național, comanda Diviziei I de fer, ai căror ostași au dat cele mai crâncene lupte, în Carpați, pentru cucerirea Banatului.

Credința de victorie și dragostea ce o manifesta, din sufletul său de titan, pentru a intra triumfal în Banatul său drag, o spunea, în cuvântările înflăcărâte, adresate ostașilor înainte de a intra în luptă între cari și ostașilor Regimentului de Dorobanți 17 Mehedinți, care e renumit prin vitejești fapte de arme și căroră Generalul Comandant le-a adresat testamentul său pentru care s-a jertfit.

„Leiul lui 17 vreau să cucerim Alionul și să vă conduc la victorie în Banatul meu drag unde ne așteaptă iubiții frați.“

Eroismul ostașilor a dus la cucerirea fortificațiilor de pe muntele Alion, valea Cernei și Orșova, Generalul Comandant Ion Drăgălina intrând în Banatul său drag încununat de glorie.

Această strălucită victorie de arme l-a înălțat pe viteazul general la Comanda Armatei I, însărcinare care a fost ordonată, la telefon de Marele Rege Ferdinand I.

Având credința nestrămutată în izbânda Oștirii și Neamului Românesc, Generalul Ion Drăgălina a organizat o ofensivă, ce a obligat pe inamic să arunce în luptă cele mai de elită trupe.

În toiul acestor crâncene lupte, în defileul Jiului, Generalul Ion Drăgălina, a murit, ca, un erou, moarte de erou, ce însuși Comandanții Armatei Germane, au regretat-o și au exprimat condoleanțe întregii Armate Române.

„Corpul Luptătorilor“ și sub-centrul „Asociației Cercetașii României“ din Banat, adresează o patriotică chemare către frații bănățeni și olteni, cari au luptat sau au cunoscut sufletul de titan al eroului General Ion Drăgălina, să participe la marea mobilizare a întregii suflări românești, din Capitala Banatului, în Sf. zi a Unirii tuturor Românilor, când se va evoca și comemora figura legendară a eroului General Ion Drăgălina, de la moartea căruia se împlinesc 25 de ani, constituindu-se, în acelaș timp, un comitet spre a se înălța, pe piața din fața Teatrului Național o statuie a viteazului comandant de oaste și pe al cărei soclu să fie săpate și numele ofițerilor și ostașilor, cari s-au jertfit în cele două războaie.

Pentru ca, această comemorare închinată marelui suflet al Eroului General Ion Drăgălina, să poată fi cunoscută de întreaga suflare românească, rugăm pe cei ce au luptat și au fost colaboratorii mai apropiați, sau fii ai Banatului și Olteniei și cari știu sau cunosc importante amănunte din viața și faptele eroice ale veneratului General, să colaboreze permanent, până la 1 Decembrie a.c., la ziarele „Universul“, pe adresa d-lor Inginer I. Velovan și Gh. Lungulescu, redactor, cari au fost cei mai apropiați colaboratori, „Curenul“, de sub conducerea d-lui Pamfil Seicaru, care a luptat în Valea Cernei, „Viața“, de sub direcția marelui scriitor d. Liviu Rebreanu „Vestul“, de sub conducerea d-lui Sever Bocu, Comandantul Regionalei „Corpul Luptătorilor“, „Dacia“, organul de propagandă al „Astrei Bănățene“ și „Curierul Banatului“ de sub direcția d-lui Iancu Conciatu, vice-președintele Copului voluntarilor.

Articolele închinat evocării și comemorării eroului General Ion Drăgălina, care s-a jertfit pentru integritatea Banatului vor fi editate, într-un volum și care va fi difuzat mai ales în masa mare a Poporului, spre a fi pildă de eroism și jertfă pentru noua Românie a Românilor, care trebuie să aibă cultul vitejiei strămoșești.

Sediul comitetului de or-ganizare și orice informaținuni, la Casinoul Mi-litaro-Civil (delegat SeverGhițulescu)

În numele Comitetului de organizare:

„Corpul Luptătorilor“
Regionala Banat
Comandant *Sever Bocu*
Vice-comandant dr. *Cornel Bo-jincă*
Șef de Stat Major, Lt. Col. i.r.
Radu Ionescu

„Asociația Cercetașii României“
Sub-Centrul Banat
Președinte *Alexandru Buzoianu*
Sever Ghițulescu
Cercetaș din Războiul de întregire, Cenzor în comitetul C.L.

UN PRÉSOMPTIF MONUMENT, À TIMIȘOARA, DU HÉROS NATIONAL LE GÉNÉRAL IOAN DRAGALINA

(Résumé)

Mettant en valeur un document inédit, récemment entré dans les archives du Musée de l'Histoire de Reșița, l'auteur présente l'intention des habitants de Timișoara d'éterniser en pierre le souvenir de l'héros, le général Ioan Drăgălina, mort au devoir pendant la première guerre mondiale.

Le monument, qui devrait être bâti en 1961 a été emplaced, finalement, à Caransebeș.

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI JUDEȚENE P.S.D. TIMIȘ-TORONTAL ÎN PERIOADA 1944—1946

VASILE RĂMNEANȚU

Lucrarea de față își propune să reevalueze activitatea secției județene Timiș-Torontal a P.S.D.-ului în perioada 1944—1946. În acest sens am utilizat o parte din arhiva organizației județene P.S.D. Timiș-Torontal din perioada amintită mai sus.

Participarea social-democrației la pregătirea și înfăptuirea actului de la 23 August 1944 a determinat o creștere a prestigiului acesteia. P.S.D.-ul a devenit unul din cele mai importante de pe eșichierul vieții politice românești în perioada pe care o analizăm.

În acești ani, în interiorul social-democrației românești s-au desfășurat, pe plan teoretic, o serie de confruntări privind ideologia partidului, linia tactică, pe care acesta urma să o adopte, confruntări care aveau să hotărască în final destinul acestui partid de stânga.

În același timp, pe tot parcursul anului 1945 a avut loc un proces de reorganizare a partidului la nivel regional. În acest sens, în județul Timiș-Torontal au luat ființă secții locale social-democrate în toate plasele¹. În privința numărului aderenților la acest partid, el variază de la o localitate la alta. Astfel, întâlnim organizații puternice (Morizfeld 200 membri, Lipova 220, Jimbolia 1580, Iecea Mică 122², dar și localități unde numărul membrilor era foarte mic, sau unde nici nu erau organizații social-democrate (Obad, Banloc, Ghilad³ ș.a. Au luat ființă și organizații socialiste de tineret, sau feminine (Jimbolia, Vinga⁴). În privința componenței etnice a organizațiilor este demnă de remarcat intrarea masivă a populației germane din Banat în P.S.D. (Jimbolia, Cărpiniș, Sănnicolaul Mare, Morizfeld etc.⁵).

Noile organizații au fost preocupate în răspândirea ideologiei socialiste în rândurile membrilor lor, dar și în organizarea unor acțiuni de educare și de petrecere a timpului liber al acestora. Astfel, au luat ființă biblioteci, au fost organizate serbări câmpenești, baluri (Sacoșul Mare, Jimbolia etc.⁶). În același timp, organizațiile social-democrate au luat atitudine față de problemele complexe cu care a fost confruntată regiunea în primii ani post-belici. În acest sens, a fost acordată o atenție deosebită aplicării reformei agrare, precum și a implicațiilor acesteia asupra relațiilor interumane dintre coloniștii aduși în Banat și șvabi. Au fost semnalate toate cazurile negative din cadrul acestui proces, stări care au determinat în perioada pe care o analizăm, situații tensionate în lumea satului bănățean. Astfel, au fost contestate o serie de comisii de reformă agrară, formate din oameni compromiși, necinstiți, care comiteau nume-

roase abuzuri (Iecea Mică, Iecea Mare, Cărpiniș, Peciul Nou, Cebza, Dumbrăvița etc.⁷). Au fost subliniate jafurile, violările de domiciliu, comportamentul imoral al coloniștilor (Becicherecul Mic⁸, Jimbolia⁹), preluarea inventarului agricol viu și mort al băștinașilor fără forme legale (Săcălaz, Bilad¹⁰), exproprierea șvabilor fără excepție, chiar și a celor care nu au aderat la mișcarea național-socialistă în perioada războiului (Ghizela¹¹). În același timp au fost evidențiate consecințele negative asupra nivelului de trai al țăranilor bănățeni datorate măsurilor luate de către noile autorități privind blocarea cerealelor, rechiziționate acestora la prețuri derizorii (Tolvădia, Variaș¹²), impunerea unor cote prea mari (Dragna)¹³. De asemenea, P.S.D. și-a făcut cunoscută poziția și față de trimiterea în lagăre de concentrare în U.R.S.S. a șvabilor. Toate aceste măsuri privitoare la populația germană din Banat afectau direct organizația județeană. Astfel, în cauza Cărpiniș, datorită regimului ce li s-a impus, șvabii erau hotărâți să se retragă din P.S.D.,¹⁴ iar din Jimbolia, 234 social-democrați șvabi au fost duși în U.R.S.S.¹⁵ În fața acestei situații, conducerea județeană social-democrată evidenția consecințele grave pentru economia județului, în urma deportării șvabilor fără nici un criteriu. Se propunea factorilor decizionali scutirea de deportare a muncitorilor industriali de ambele sexe, indiferent de vârstă a mamelor cu copii mai mici de 14 ani, sau cu mai mulți copii, a bolnavilor și infirmilor, precum și a muncitorilor agricoli, a femeilor de peste 30 de ani și a bărbaților de peste 40 de ani.¹⁶ De asemenea, în perioada pe care o analizăm, au existat numeroase cereri din partea organizațiilor locale ale P.S.D. privind eliberarea din lagărul de la Caracal a unor persoane nevinovate.¹⁷ Au fost acordate ajutoare familiilor trimise în Siberia de către familiile și organizațiile social-democrate din Jimbolia și Ciacova cu ocazia serbărilor de iarnă din 1945.¹⁸

În același timp, au fost evidențiate și condamnate atitudinile exclusiviste care au apărut în unele localități din județ vis-a-vis de populația șvabă. Este relevant în acest sens, cazul subprimarului din localitatea Iecea Mică care se pronunța pentru trimiterea tuturor germanilor în lagărele de concentrare din Serbia¹⁹. Astfel de atitudine a fost întâlnită și la Cărpiniș²⁰. Un loc aparte în cadrul activității P.S.D. în anul 1945, l-a ocupat relațiile cu celelalte partide politice, în special cu cele de stânga. Aceasta cu atât mai mult cu cât o serie de membri ai partidului au devenit factori decizionali la nivel de comună, plasă, județ. În aceste funcții ei trebuiau să colaboreze cu membrii celorlalte partide din coaliția F.N.D. Așa cum vom vedea însă, colaborarea stângii românești a fost departe de a fi ideală. Astfel, au existat o serie de acțiuni întreprinse de către P.C.R. pentru împiedicarea activității P.S.D.-ului. În acest sens, primarii din Iecea Mică²¹ și din Mailat interzic două adunări social-democrate²². Aceeași atitudine ostilă din partea P.C.R., a Frontului Plugarilor față de P.S.D. a fost înregistrată și în localitățile Ciacova²³ și Jimbolia²⁴, secretarul organizației comuniste a atacat în public organizația locală social-democrată, propunând boicotarea ei. În localitățile Ghilad, Obad, Banloc, cei care doreau să se înscrie în P.S.D. erau șantațați și forțați să se înscrie în Frontul Plugarilor²⁵. Aceeași situație o întâlnim și la unele întreprinderi din Timișoara²⁶. Întâlnim, în același timp, ra-

poarte ale unor organizații social-democrate din Timiș-Torontal privind componența destul de pestriță a unor organizații de stânga. Astfel, în localitatea Satchinez, Frontul Plugarilor era compus în mare parte din elemente cu trecut negativ, din țigani, iar o conlucrare cu această organizație era foarte dificilă. Aceleași relații erau în localitatea amintită și cu P.C.R.-ul²⁷.

Divergențele dintre P.S.D. și celelalte formațiuni de stânga au existat și la nivelul orașului Timișoara, precum și în județul Timiș-Torontal. Astfel, P.C.R.-ul a împiedicat²⁸ numirea unui subprimar al Timișoarei din cadrul social-democraților, deși acest lucru s-a hotărât de către F.N.D.-ul județean. În cazul în care ar fi fost numit un subprimar dintr-o altă formațiune politică, s-a hotărât la nivelul partidului, ca primarul orașului, Traian Novac (liderul organizației județene) să demisioneze²⁹.

O atitudine obstrucționistă față de P.S.D. din partea P.C.R.-ului a existat și în cadrul Frontului Unic Muncitoresc. O analiză privind activitatea acestuia evidențiază că organizația comunistă județeană nu manifesta nici o bunăvoință în rezolvarea problemelor importante ale județului³⁰. Era subliniată și tendința înlăturării social-democrației din administrația județului, de monopolizare a acesteia în mâinile unui singur partid³¹. Aceleași practici au fost înălnite și într-o serie de localități ca: Jamul Mare, Lățunaș, Clopodia, Cărpiniș³². A fost considerată abuzivă și măsura de demitere a tuturor primarilor germani, o parte dintre ei fiind social-democrați³³. Au existat și refuzuri de colaborare cu comuniștii din partea unor organizații social-democrate locale (Variaș³⁴, Jimbolia³⁵). În perioada pe care o analizăm, între organizația județeană social-democrată Timiș-Torontal și gruparea sionistă socialistă „ICHUD” au existat relații de colaborare³⁶.

O altă preocupare a social-democraților din Timiș-Torontal a reprezentat-o situația învățământului. S-au făcut în acest sens demersuri privind refacerea unor școli distruse de război³⁷, pentru înființarea unei facultăți de teologie la Timișoara³⁸, precum și pentru participarea învățătorilor social-democrați la alfabetizarea locuitorilor județului³⁹.

Prezența trupelor sovietice pe teritoriul românesc a afectat și activitatea organizației P.S.D. Timiș-Torontal. Astfel, aproape toate secțiile de sectoare P.S.D. din Timișoara au fost ocupate de Armata Roșie. Se cerea eliberarea și redarea acestor imobile, P.S.D.-ului⁴⁰.

La sfârșitul anului 1945, a avut loc primul eveniment major în viața partidului după încheierea războiului: Conferința națională. Pe plan ideologic se reafirmă necesitatea înfăptuirii unei societăți socialiste prin mersul normal al societății, prin reforme progresive, prin educarea în acest spirit a mulțimii și nu prin lovituri politice și economice improvizate. Analizând căile de redresare a economiei românești, se simțea necesitatea unei dirijări economice, dar nu în sensul introducerii unui control polițienesc, ci a unui control tehnic, iar în a doua etapă realizarea unei industrii planificate, a unei stabilizări monetare. În agricultură, se prevedea necesitatea revizuirii reformei agrare, potrivit legii, dezvoltarea ei intensivă, iar țărănimii să beneficieze de un credit agricol ieftin și pe termen lung. Se sublinia în același timp importanța creditelor străine

în refacerea economiei. Nu era posibilă, în concepția P.S.D., o naționalizare a industriei până ce aceasta nu era refăcută. În privința tacticii partidului, s-a hotărît în unanimitate ca acesta să participe singur la alegerile viitoare. Se cunoaște existența în cadrul F.U.M., relevându-se ca Uniunea Patrioților, Frontul Plugarilor, alte organizații de stânga oscilau spre P.C.R. și căutau să diminueze prestigiul P.S.D.-ului. Analizând scena politică românească, social-democrații subliniau că partidele istorice să nu fie desființate prin decrete-legi, rezultatele alegerilor urmând a decide asupra destinului acestora.

A fost realizată o analiză lucidă a situației internaționale a României, recunoscându-se influența U.R.S.S.-ului, armatei acesteia asupra vieții politice românești. Luându-se în discuție raporturile cu instituția monarhică și cu biserica, P.S.D.-ul a acceptat cele două instituții atâta timp cât acestea nu-l împiedicau în realizarea programului său.

În cadrul conferinței s-au făcut auzite și puncte de vedere de extrema stângă, precum cel exprimat de Lotar Rădăceanu, potrivit căruia, România ar fi țara cea mai reacționară din Europa, cu cel mai mare număr de criminali de război⁴¹.

În primele două luni ale anului 1946, activitatea organizației județene Timiș-Torontal s-a desfășurat conform programului stabilit în decembrie 1945. În această perioadă au avut loc noi aderări la P.S.D., având loc o sporire numerică a unor secții locale.⁴²

Dar activitatea normală a P.S.D.-ului a fost întreruptă în urma congresului din martie 1946, congres convocat pentru a reanaliza tactica partidului la alegerile parlamentare din toamna celui an. După cum se cunoaște, congresul a hotărît ca P.S.D. să candideze alături de celelalte grupări politice de stânga. Hotărîrea a dus la scindare P.S.D.-ului. Liderul acestuia, Titel Petrescu, împreună cu alți fruntași social-democrați (printre care și conducătorul organizației județene Timiș-Torontal, Traian Novac) s-au retras din partid în cadrul congresului, Titel Petrescu a condamnat amestecul P.C.R.-ului în treburile interne ale P.S.D.-ului și s-a opus remorcării la P.C.R. a social-democraților. Dar încercările sale de a salva social-democrația românească au eșuat.⁴³ A urmat după scindare o perioadă de reorganizare a celor două grupări social-democrate. Gruparea care a hotărît a merge la alegeri alături de guvernul Groza s-a lansat într-o serie de atacuri contra grupării Titel Petrescu. Astfel, se cerea împiedicarea și împrăștierea adepților acesteia, confiscarea materialelor de propagandă, ocuparea sediilor, îndepărtarea din întreprinderi a titeliștilor.⁴⁴ În ciuda acestor atacuri, s-a constituit și și-a început activitatea P.S.D. Titel Petrescu. În Timiș-Torontal, în fruntea acestei organizații, se situa Traian Novac, dr. Epure Vintilă, dr. Trifu Teodor, Cioca Isaia ș.a. În vederea campaniei electorale, gruparea și-a făurit un program propriu. Astfel, noul partid, potrivit programului, avea un caracter muncitoresc⁴⁵ având ca obiectiv reclădirea unei Români cinstite adevărat democratică.⁴⁶ Se sublinia că socialismul nu se poate despărți de ideea de democrație, numai pe terenul unei democrații adevărate poate înflori socialismul.⁴⁷ Partidul era atașat muncitorilor, micilor meseriași, agricultorilor, intelectualilor⁴⁸. El sprijinea monarhia și se pronunța pentru unitatea sindicală⁴⁹. Programul sublinia ca dările să devină doar un izvor de

venituri pentru împlinirea nevoilor statului și nu o povară pe umerii cetățenilor⁵⁰, pentru modernizarea agriculturii, pentru împrăștierea țăranilor doar atât cât poate munci o familie, dar prevăzându-se și forme de întovărire și cooperative în agricultură⁵¹.

Partidul a protestat față de conținutul noii legi electorale, calificând-o ca neconstituțională și având drept scop favorizarea falsurilor în favoarea guvernului (în birourile electorale magistrații și funcționarii erau numiți de guvern, fără asistenți din partea partidelor din opoziție; secțiile de votare erau instituite în fabrici, instituții, ministere). El se angaja să lupte pentru a evita, pe cât posibil, fraudele electorale⁵². De asemenea, gruparea locală condusă de Traian Novac a protestat pe lângă guvern în legătură cu abuzurile ce s-au săvârșit și în cursul anului 1946 în aplicarea reformei agrare, față de șvabi îndeosebi, precum și a ilegalităților comise de către coloniști. Se sublinia cu acest prilej neintervenția prefectului, a celorlalte organe județene competente⁵³.

Au avut loc și adunări electorale ale grupării Titel Petrescu, unele fiind împiedicate să se desfășoare normal (exemplul unei adunări de la Jimbolia unde a fost provocat un scandal de către comuniști, iar jandarmia nu a intervenit deși a fost solicitată în acest sens.⁵⁴

Și cealaltă grupare social-democrată a cunoscut în perioada până la alegeri, un proces de reorganizare. Rapoartele întocmite de către autorități evidențiau greutățile pe care noile organizații le întâmpinau în atragerea locuitorilor de partea lor. Astfel, întâlnim organizații slabe în plasa Buziaș (la 30 iunie 1946 au existat organizații în 8 comune față de 25 câte avea plasa⁵⁵, în plasa Deta⁵⁶, iar în unele localități ca Cenei, Lățunaș, Peciu Nou, Berecuța, Mănăstire, Jebel, Remetea Mare, Comloșul Mare, Lipova ele nu existau sau aveau foarte puțini membri⁵⁷. În unele localități, (Satchinez, Peciu Nou), gruparea Titel Petrescu se bucura de un prestigiu mai mare⁵⁸. Neparticiparea șvabilor la alegeri a determinat, în localitățile în care șvabii erau majoritari, scăderea activității P.S.D.-ului⁵⁹. Au continuat, cu toate că făceau parte din aceeași coalțiție, acțiuni obstrucționiste față de P.S.D. din partea celorlalte partide de stânga. Relevantă în acest sens este măsura privind înlocuirea înainte de alegeri a tuturor primarilor social-democrați⁶⁰.

Având prestigiul consolidat ca urmare a participării la înfăptuirea actului de la 23 August 1944, P.S.D.-ul a cunoscut în anul 1945 până în martie 1946 o perioadă ascendentă. Respectând principiile social-democrației, el a reușit să atragă noi membri, partidul fiind deschis tuturor categoriilor sociale. Fermitatea cu care a condamnat toate ilegalitățile și abuzurile săvârșite de noile autorități, i-a creat un plus de prestigiu, evidențiat prin numeroase plângeri pe care locuitorii nedreptățiți ai județului le adresau acestuia. Dar în același timp, social-democrații români au primit, în perioada pe care o analizăm, lovituri nedrepte din partea P.C.R. a celorlalte organizații satelit ale acestuia, lovituri ce aveau drept scop slăbirea și scindarea partidului. Ascensiunea social-democrației a fost brusc frântă prin actul din martie 1946, act ce a însemnat de fapt condamnarea la dispariție a acestei grupări politice. Credem că, în condiții istorice normale, social-democrația românească ar fi reprezentat o componentă însemnată a social-democrației europene.

NOTE

- 1 *Filiala Arhivelor Satului Timiș. Fond P.S.D. Timiș Torontal. Dosar 2/1945.*
F. 16—147.
- 2 *Ibidem*, F. 79.
- 3 *Ibidem*, F. 70; 146.
- 4 *Ibidem*, F. G; 106.
- 5 *Ibidem*, F. 91, 138, 145.
- 6 *Ibidem*, F. 79.
- 7 *Ibidem*, F. 15.
- 8 *Ibidem*, F. 16.
- 9 *Ibidem*, F. 2.
- 10 *Ibidem*, F. 6, 13.
- 11 *Ibidem*, D. 24/1945, F. 32.
- 12 *Ibidem*, D. 9/1945, F. 109.
- 13 *Ibidem*, D. 2/1945, F. 146.
- 14 *Ibidem*, F. 14.
- 15 *Ibidem*, D. 2/1945, F. 73.
- 16 *Ibidem*, D. 31/1945, F. 3.
- 17 *Ibidem*, D. 9/1945, F. 67.
- 18 *Ibidem*, D. 2/1945, F. 6.
- 19 *Ibidem*, F. 35.
- 20 *Ibidem*, F. 62.
- 21 *Ibidem*, F. 31.
- 22 *Ibidem*, F. 104.
- 23 *Ibidem*, F. 60.
- 24 *Ibidem*, F. 71.
- 25 *Ibidem*, F. 70.
- 26 *Ibidem*, D. 31/1945, F. 4, 11.
- 27 *Ibidem*, D. 2/1945, F. 99, 101.
- 28 *Ibidem*, F. 55.
- 29 *Ibidem*, D. 9/1945, F. 68.
- 30 *Ibidem*, D. 31/1945, F. 33.
- 31 *Ibidem*, D. 8/1945, F. 69.
- 32 *Ibidem*, D. 2/1945, F. 73.
- 33 *Ibidem*, F. 91.
- 34 *Ibidem*, D. 31/1945, F. 39.
- 35 *Ibidem*, F. 62.
- 36 *Ibidem*, D. 27/1945, F. 15.
- 37 *Ibidem*, D. 9/1945, F. 8.
- 38 *Ibidem*, F. 7.
- 39 *Ibidem*, F. 25.
- 40 *Ibidem*, D. 31/1945, F. 29.
- 41 *Ibidem*, D. 2/1945, F. 1—16.
- 42 *Ibidem*, D. 35/1946, F. 22, 28.
- 43 *Ibidem*, D. 3/1946, F. 39—72.
- 44 *Ibidem*, F. 19.
- 45 *Ibidem*, D. 64/1946, F. 33.
- 46 *Ibidem*, F. 31.
- 47 *Ibidem*, F. 50.
- 48 *Ibidem*, F. 33.
- 49 *Ibidem*, F. 50.
- 50 *Ibidem*, F. 40.
- 51 *Ibidem*.
- 52 *Ibidem*, F. 37.
- 53 *Ibidem*, F. 11.
- 54 *Ibidem*, F. 6.
- 55 *Ibidem*, D. 41/1946, F. 98.
- 56 *Ibidem*, D. 17/1946, F. 55.
- 57 *Ibidem*, D. 33/1946, F. 20—46.
- 58 *Ibidem*, F. 26.
- 59 *Ibidem*, D. 47/1946, F. 82.
- 60 *Ibidem*, D. 33/1946, F. 1.

L'ACTIVITE DE L'ORGANISATION DÉPARTEMENTALE DE P.S.D. TIMIȘ-TORONTAL PENDANT LA PÉRIODE 1944—1946

(Résumé)

Cette étude se propose d'analyser l'activité de l'organisation départementale du PARTI SOCIAL-DÉMOCRATE du Timiș-Torontal, entre 1944 et 1946, telle qu'elle se dévoile des documents de cette formation politique.

La participation du P.S.D. à l'acte de 23 Août 1944 a entraîné une croissance du prestige de ce parti. Il est devenu l'un des partis les plus importante de la vie politique roumaine de l'époque.

En 1945 on a procédé à une organisation du parti, processus qui a atteint aussi l'organisation départementale de Timiș-Torontal.

Un autre chapitre de l'activité du P.S.D. dans cette période, est formé par ses relations avec les autres partis dans le cadre des diverses organisations politiques et administratifs. Mais, P.C.R. par ses formations satellites surtout, a out le temps essayé de diminuer le prestige de la sociale-démocratie, de l'empêcher de gagner de nouveaux adoptés.

Dans les conditions d'une évolution politique normale, à l'intérieur comme à l'extérieur du pays, nous croyons que la sociale-démocratie roumaine aurait représenté un fragment important de la sociale-démocratie européenne.

*Descărilor mei
CECILIA și IULIAN VULPESCU,
cu respectuoasă recunoștință.*

VALORI ALE TIPARULUI EUROPEAN DE EXPRESIE ROMANICĂ EXISTENTE ÎN COLECȚIILE DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

PETRU CĂLIN

A devenit deja un truism afirmația că, de la descoperire, în epoci îndepărtate, și până în zilele noastre, scrisul a fost și rămâne una dintre modalitățile de comunicare interumană de cea mai largă accesibilitate, îndeosebi după inventarea tiparului (pe la jumătatea veacului al XV-lea). De-a lungul secolelor, cartea a dobândit, progresiv, semnificații valorice multiple, de la mediator în circulația ideilor (sincronic și diacronic), la produs cu valențe estetice specifice și până la mijloc de tezaurizare a gândirii și sensibilității omenești. Tocmai de aceea se află printre măturile de creativitate ale unui popor, iar prin prezența și circulația ei, constituie etalon de legitimare a nivelului de cultură și civilizație al colectivităților umane și, atunci când încorporează un evantai de alese calități îndeobște acceptate, devine bun de patrimoniu cu valoare deosebită. Aceste adevăruri sunt demonstrabile mereu prin evidențierea, fie și cu parțialitate, a prezenței și calităților specifice exemplarelor aflate la un moment dat într-un anume spațiu. Într-o astfel de convingere își are punctul de plecare acest catalog.

Cartea veche și cartea rară provenind din diferite centre tipografice europene reprezintă, alături de cartea autohtonă de aceeași factură, o componentă importantă a fondului bibliofil al Caraș-Severinului. Această zestre aparținând patrimoniului cultural național (aflată în colecții) s-a constituit în timp, determinări istorice (ca și hazardul de altfel) conferindu-i o anumită specificitate structurală, în care sens câteva repere (semnificative) pot fi edificatoare. Astfel, având ca reper vechimea, se constată, pe de o parte, absența, aici, a incunabilelor (cărți tipărite înainte de anul 1500), și respectiv existența unui număr redus de exemplare ilustrând secolele 16 și 17, iar pe de altă parte, ponderea dată de cartea de secol 18 și început secol 19. În planul tematicii de ansamblu, cartea ce încorporează problematica teologică tinde să egaleze cartea laică. Din unghiul expresiei lingvistice, domină cartea de limbi române, secundată îndeaproape de cartea de limbă germană (date fiind cunoscutele condiții istorice ale Banatului în veacurile trecute), cvasi nesemnificativ cantitativ este cartea străină de limbi slave, iar cea în greacă veche, ebraică, armeană oferind doar câteva eșantioane.

Dar cum lucrarea de față nu își propune ilustrarea și analiza întregii mosteniri bibliofile caraș-severinene, ci doar a unui segment, respectiv cartea de expresie romanică*, ne rezumăm la formularea câtorva consi-

* În bună parte, acestea au fost înregistrate pe casetă video color (operator Ioan Voina), depusă la MCIS (R).

derente reieșite din cuprinsul prezentului catalog luat, convențional, ca un tot unitar în momentul definitivării lui (februarie 1993), lăsând la o parte caracterul aleatoriu în constituirea progresivă a colecțiilor de referință.

1. Așadar, catalogul de față conține cartea europeană (veche, rară, bibliofilă), în limbile latină, franceză, ori italiană, existentă în colecțiile instituționalizate de pe teritoriul județului Caraș-Severin (respectiv de la Biblioteca Județeană „Paul Iorgovici“, Colecția de artă veche românească-bisericească din Reșița, Muzeul Județean de Istorie din Reșița, Seminarul Teologic „Ioan Popasu“ din Caransebeș). Sunt cuprinse și cărțile bilingve și polilingve (pe lângă l. românească aflându-se ebraica, greaca veche, germana, ori maghiara).

2. Așa cum rezultă din ex libris-uri, ori din alte însemnări, ca și din adnotațiile aflate pe documentele de evidență ale colecțiilor, deținătorii anteriori au fost, în cea mai mare parte, remarcabile personalități bănățene din veacul trecut și din cel prezent (vezi indicele de posesori). Se știe, de fapt, că pornind din plin miez al veacului luminilor și continuând în secolul următor, în Banat, se configurează o elită superioară românească alcătuită din reprezentanții intelectualității religioase și laice, ai burgheziei, ai ofițerilor și funcționarilor publici, cu autoritate publică conferită de situația materială, prestigiul intelectual, funcția publică și angajamentul în cauza națională (cf. BOCȘAN, p. 147—148). Aproape în totalitate, elita respectivă se formează și se afirmă prin intermediul înaltelor studii (inclusiv doctorate) făcute la renumite universități europene (din Viena, Leipzig, Gotha, Erlanger, Graz ș.a.), având posibilitatea de mișcare în întregul spațiu european, în virtutea unor funcții îndeplinite în domeniul teologic, juridic, politic, militar, etc. Atât în perioada studiilor, cât și după aceea, respective personalități au intrat, desigur, în contact nemijlocit cu valori ale tiparului european din epoca lor (ori create anterior), alcătuindu-și progresiv biblioteci particulare, ori mijlocind alimentarea cu cărți de valoare a bibliotecilor din instituțiile în care funcționau. Și nu puține au fost cazurile când, încă în viață fiind, și-au lăsat averea bibliofilă bibliotecilor de uz public. Din însumarea indicilor documentari (de evidență) cercetați, rezultă că zestrea bibliofilă de ansamblu, de aici, provine preponderent din donații și în al doilea rând din achiziții. Este elocvent exemplul constituirii bibliotecii eparhiale Caransebeș prin donațiile făcute de elita clericală locală și de alți deținători intelectuali. Astfel, aici au lăsat (cf. CORNEANU, p. 109), prin testament, cărți vechi, rare, de mare interes documentar și bibliofil, episcopii: Ioan Popasu (peste 2 000 exemplare), Nicolae Popea (aprox. 300 vol.), Iosif Traian Badescu (cca. 500 vol.), apoi, arhimandrit și vicar episcopesc Filaret Musta (peste 6 000 vol.), urmat de Ilie Curescu (aprox. 500 vol.), iar arhimandrit dr. Iosif Olariu și generalul Traian Doda, întregile lor biblioteci. Și enumerarea ar putea continua cu alte nume în curs de cercetare. De aici rezultă că interesul pentru cartea cu valoare deosebită a fost predominant cultural, profesional, de elevare spirituală, mai ales din altruism național și arareori de natură materială, de etalon al bogăției, ori izvorând din snobism.

3. La totalul de 130 exemplare alese și incluse în acest catalog, rezultă următoarea distribuție structurală pe domeniile (tematice) aparțină-

toare: studii teologice și literatură teologică clasică — 39; literatură beletristică — 23; istorie — 19; lexicoane — 18; filosofie — 12; manuale — 7; legislație — 6; științe naturale — 3; estetică literară — 3.

4. Desigur, fiecare exemplar reprezintă în felul său o valoare deosebită, însă cu totul remarcabile ni se par acele cărți ilustrând fie culmi ale erudiției lingvistice (precum dicționarul în opt limbi întocmit de Ambrosius Calepinus, cu splendide pagini de estetică grafică și tipografică — nr. 4; ori vestitul *Lexicon* de la Buda în patru limbi redactat de corifeii Școlii Ardelene — nr. 113); ale erudiției teologice („*Liturgiarum orientalium collectio*“ de Renaudoti — nr. 9, 10; „*Introductio ad libros canonicos bibliorum Veteris Testamenti*“ de Carpzovius — nr. 25; „*Aparatus Biblicus*“ de Lamy — nr. 47); ori ediții de excepție, precum „*La Henriade*“ apărută în 1728, în cursul vieții și sub supravegherea autorului Voltaire — nr. 20; o ediție din 1590 a volumului „*De arte amandi*“ de Ovidiu, în limba acestuia, cu ample și pertinente note marginale — nr. 2; ca și o elegantă ediție pariziană din 1753, a operelor lui Molière, vol. 8 — nr. 39; alături de o altă carte venețiană conținând vechi stampe din pitorescul oraș italian — nr. 127).

5. Dacă în plan lingvistic enumerarea începe cu l. latină, continuă descrescător cu l. franceză și se încheie cu l. italiană, se constată o relativ întinsă arie geografică a centrelor tipografice europene (33 la număr, cu vestite case de editură și realizare tipografică), de la Milano și Zagreb la Haga și Mitavia, bunăoară, în Letonia, ori de la Lyon, la Trnava, Cluj-Napoca și Sibiu (vezi indicele de localități). Dar cele mai multe dintre acestea sunt plasate în spațiul lingvistic german, fapt explicabil, pe de o parte prin practicarea latinei ca limbă de cult în biserica catolică, iar pe de altă parte, legătura nemijlocită și frecventă cu spațiul respectiv prin studii, misiuni oficiale, campanii militare, ori călătorii particulare ale elitei intelectuale bănățene de la care provin în cea mai mare parte cărțile de referință. Cu toate astea, performanța ca număr de apariții în catalog o deține Parisul și apoi Viena și Leipzig-ul, explicabilă prin interesul înaintașilor pentru limba și cultura franceză.

6. Vizând factorul vechime, cartea de referință confirmă (ca și întreaga zestre bibliofilă caraș-severineană) preferința înaintașilor pentru veacul Luminilor cu un amplu mozaic de domenii, mai mult de jumătate (76 ex.) apărând în sec. XVIII.

7. Dacă din parcurgerea întregului catalog rezultă implicita idee reflectând fireasca apropiere și asimilare, de către înaintași, a tezaurului lingvistic circumscris romanității, apare tot atât de evident adevărul că societatea românească bănățeană, prin reprezentanții săi de elită, s-a aflat în benefic contact cultural, spiritual cu spațiul european, fortificându-se astfel în împlinirea propriului program național pe etapele devenirii sale istorice.

*
*
*

Descrierea lucrărilor s-a făcut urmând criteriul cronologic în privința anilor de apariție, și alfabetic în cazul autorilor (respectiv titlurilor) în cadrul aceluiași an de apariție.

S-au întocmit indici de autori, de titluri, de localități, de editori, tipografi-tipografii, librari-librării, de posesori, mărci (ștampile) de proprietate și nume de persoane amintite în însemnări.

Trimiterea bibliografică s-a făcut prin abrevierile menționate în lista de la finele catalogului.

Ordinea elementelor aferente descrierii publicațiilor cuprinse în acest catalog: anul apariției; numărul de ordine al includerii publicației în catalog; sigla deținătorului actual și, după caz, poziția de coligat; autorul; textul integral de pe pagina de titlu și a altor informații editoriale neprecizate pe pt.: paginația; formatul în cm; oglinda paginii în cm; legătura; note (observații) la exemplarul descris; însemnări și ex libris-uri; bibliografia.

Pagina de titlu (acolo unde a existat) a fost transcrisă întocmai integral. Pentru suplinirea ei (în cazul absenței), ca și pentru completarea descrierii am folosit informațiile (înscriindu-le în paranteze drepte) oferite de: prefață, cuvântul editorului și tipografului, titlul de capitol, indici de materii, colofon, fișa manuscris cu titlul așezată de deținător la începutul publicației; ori de surse secundare: bibliografii, cataloage, enciclopedii etc.

Îndeobște, s-a folosit onomastica latină pentru autor, numele acestuia fiind așezat invariabil imediat premurgător paginii de titlu. La transcrierea titlului, s-au omis motto-urile, citatele moralizatoare, pe care le-am redat întocmai în rubrica de observații. Datele de publicare (localitatea, editura, tipografia, anul de apariție) au fost transcrise în forma indicată de lucrare pe pagina de titlu ori în alt loc al informației. În privința localității, în indicele corespunzător, s-a trecut, pe lângă denumirea veche, și cea actuală.

Notele (observațiile) cuprinzând și alte detalii de descriere a publicației includ: limba textului și alfabetul folosit; așezarea textului pe coloane; mențiuni despre prefață, cuvântul editorului (sau tipografului); indici; proveniența informației dintre parantezele drepte; prezența notelor pe paginile de text; tipul de hârtie (cu trimitere la un exemplu de pagină cu filigran); prezența mărcii tipografice și a altor elemente ornamentale; culoarea tiparului (se menționează numai atunci când, pe lângă negru, mai este și o altă culoare, negru fiind culoarea permanentă, subînțeleasă); prezența semnăturii și a reclamei; starea de conservare. Textul însemnărilor și ex libris-urile s-au transcris cu majuscule.

ABREVIERI:

col.=coloana
cons.=conservare
DP=depozit de patrimoniu
f.=fila, -e
fg.=fila de gardă
l.=limba
mss.=manuscris

nenum.=nenumerotată, -e
O.=oglinda paginii
p.=pagina, -i
pt.=pagina de titlu
Ro=recto
viz.p.=vizibil la pagina
Vo=verso

SIGLE:

BJCS(R)=Biblioteca Județeană Caraș-Severin (Reșița)
CAVRR=Colecția de artă veche românească-religioasă din Reșița
MICS(R)=Muzeul Județean de Istorie Caraș-Severin (Reșița)
STC=Seminarul Teologic Caransebeș

1557

Nr. 1

CALVINUS, IOANNES

STC

Cota: 12702/DP 5740

HOSEAM PROPHETAM, IO. CALVINI PRAELECTIONES, A IOANNE BUDAEIO, ET SOCIIS AUDITORIBUS ASSIDUIS EONA FIDE EXCEPTAE. GENEVAE, CONRADUS BADIUS EXCUDEBAT. MDLVII.

— 1 f. nenum. + 161 f.

— $21 \times 14,6$

— O: $17,4 \times 9,5$

— Legătura ulterioară. Carton velin gri. Cotor degradat la picior. Carton coperta ros la colțuri și pe muchii, perforat de cari pe zone restrânse.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. În cuprins: *PRAEFATIO* — *IOANNES CALVINUS CHRISTIANO LECTORI S/ALUTEM/*, *Genevae, idibus febr. MDLVII*. Pe f. 3—4 Vo, cuvântul editorului: *IOANNES BUDAEUS CHRISTIANIS LECTORIBUS S/ALUTEM/*, iar pe f. 4 Vo-5 Ro: *ARGUMENTUM IN HOSEAM PROPHETAM*. Capitolele (în număr de 14) sunt numerotate cu cifre romane (cap. al patrulea e notat: IIII, iar al paisprezecelea: XIII). Subcapitolele numerotate cu cifre arabe. Note marginale. Pe pt. (înaintea locului și anului de apariție), marca tipografică reprezentând un interior de tiparniță înscris într-un careu $4,5 \times 4,3$ cm. În exteriorul laturilor, deviza: *IN SUDORE VULTUS TUI VESCERIS PANAE*. Capitolul I și textele anterioare lui încep cu letrine (QQES). Colontitul: Ro — *IN HOSEAM*; Vo — *IO. CALVINUS*. Reclama. Hârtie filigranată, perforată de cari, de la f. 63 și de la f. 133 la 161. În trei locuri pe tranșă, corp carte blocat (f. lipite).

— Pe alocuri, în corp carte, sunt sublinieri de text și însemnări mss. în l. latină cu cerneală neagră. Însemnările au fost anterioare refacerii legăturii întrucât se vede că au fost amputate la finisarea tranșei.

1590

Nr. 2

OVIDIUS, NASO, PUBLIUS

MICS (R)

Cota: 10454

P. OVIDII NASONIS HEROIDUM EPISTOLAE. AMORUM LIBRI III. DE ARTE AMANDI LIBR. III. DE REMEDIO AMORIS LIB. II. ALIAQUE HUIUS GENERIS, QUAE FEQUENS PAGELLA INDICABIT. OMNIA EX ACCURATISSIMA ANDRAE NAUGERII, ALDI MANUTHII, HERCULIS CIOFANI, IACOBI MICYLLI, GREGORII BERSMANNI, ALIORUMQUE

**DOCTISS. VIRORUM CASTIGATIONIBUS, NOTIS ET SCHOLIS
IN LUCEM EDITA. GUIDONIS MORILLONI ARGUMENTA IN
EPISTOLAS. 1590. FRANCOFURDI (. . .)**

— 360 p.+2 f. albe

— 12×8,5

— O: 9,6×6,7.

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted cu ornamente în presă — 4 careuri cu motive florale în formă de cunună. Pe coperte, exterior, central, câte un romb ornamental în presă. Cotor uzat la picior. Pe coperte, interior, carton uzat.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. În cuprins, pe ft. Vo, text explicativ: *ACCESERUNT HUIC TERTIO TOMO RELIQUA AB EODEM, UT UIDETUR ANTE EXFILIIUM CONFECTA*, iar la p. 3—6 dedicația: *REVERENDISSIMO D. BERNARDO DIVITIOS. MARIAE IN PORTICU DIACONO CARDINALI, ANDREA ASULANUS S.* Hârtie filigranată (viz. p. 239—240), pătată de umezeală, perforată pe alocuri de cari, uzată pe zona de jos a pt. unde textul este ilizibil. Pe pt. marca tipografică, reprezentând: un personaj feminin cu mâna pe simbolul pomului cunoașterii configurat din două brațe florale arcuite în jurul unei lance înaripată la bază. Sus, pe vârful de lance, o bufniță; iar jos stânga, o petală cu cifra 4. Întregul desen încadrat într-un chenar arcuit la colțuri în interior. Frontispiciu (p. 3, 178); vignete (p. 6, 320); inițială ornată (p. 3) și inițiale simple. Note și titluri de paragrafe marginal precedate de asterisc. Textul original (din Ovidiu) cules cu caractere cursive, notele cu drepte. Signatura cu majuscule; reclama numai pe Vo. Tranșa aurită.

— Pe coperta 1 exterior, sus, majuscule în presă: *IDB. Ex libris* parafă: *BIBLIOTECA IONEL BOTA* (pe coperta 1 interior).

1611

Nr. 3

SICULUS, DIODORUS

MICS (R)

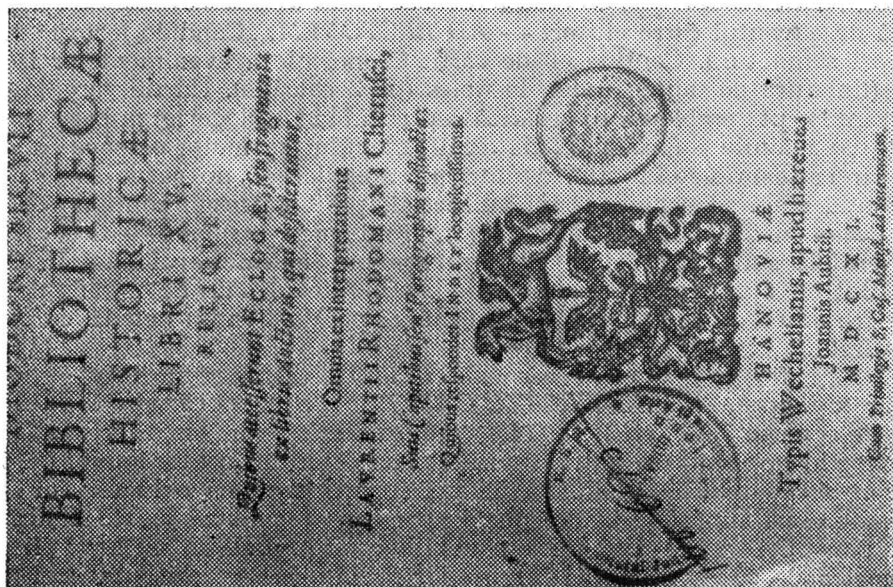
Cota: 4794

**DIODORI SICULI BIBLIOTHECAE HISTORICAE LIBRI XV,
RELIQUI QUIBUS ACCESERUNT ECLOGAE SEU FRAG-
MENTA EX LIBRIS AUCTORIS, QUI DESIDERANTUR. OM-
NIA EX INTERPRETATIONE LAURENTII RHODOMANI CHE-
RUSCI, SUI CAPITIBUS SEU PARAGRAPHIS DISTINCTA:
QUIBUS RESPONDET INDEX LOCUPLETISSIMUS. HANO-
VIAE, TYPIS WECHELIANIS APUD HAEREDES AUBRII.
MDCXI. CUM PRIVILEGIO S. CA. MAIEST. AD DECENNIIUM.**

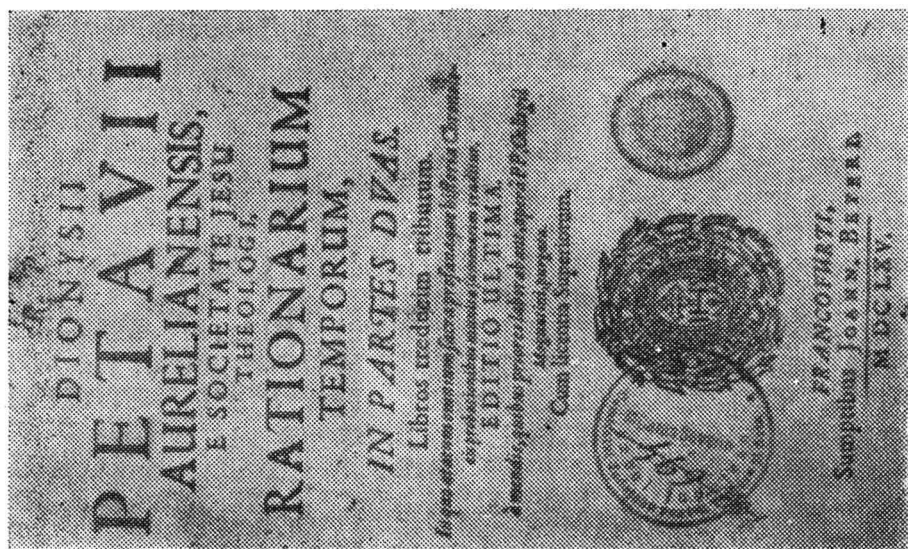
— 2 f. albe+20 f. nenum.+1 245 p.+67 p. neum.

— 17×11

— O: 13,3×8,3.

Numărul 3 din catalog.

Numărul 5 din catalog.

— Legătura originală: Pergament. Cotor neted, cu text, scris cu cerneală neagră: *DIODORUS SICULUS*. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază

Epistola *DEDICATORIA* semnată *LAURENTIUS RHODOMANUS*, urmată de cuvântul către cititori — *AD LECTOREM*, „Candido lectori“ sub aceeași semnătură. Conține 40 de cărți: Cronologie a evenimentelor istorice (liniatură de tabel); Index locuples (pe 2 coloane). Hârtie vârgată cu filigran. Pe pt., emblema tipografică reprezentând o alegorie: la bază două brațe cu mâinile împreunate; pe axul desenului se înalță o lance în jurul căreia se împletesc două cornuri ale abundenței; un șarpe simbol al sănătății, două perechi de aripi vulturești; peste întreaga configurare — un Pegas în zbor. Inițiale ornate (3), frontispicii (28). La fiecare carte, paragrafele sunt numerotate cu cifre romane, în interiorul paginii. Colontitul cu majuscule. Signatura din majuscule urmate de minuscule și de cifre arabe de la 1 la 4. Reclama numai pe Vo. Tranșa netedă, culoare gri-verzui.

— Pe forțaț 1 Ro, cu cerneală neagră, însemnarea: *AbR — RP. CMZ: 835. IOANNIS SCHWARZL CASERENSIS MEDICI SUPERIORIS*.

Pe coperta 1 Vo, eticheta (14,3×8,6) ex libris deținător, reprezentând: o panoplie împărțită în patru suprafețe; pe două din aceste suprafețe, în diagonală, apare câte o siluetă umană ținând în mână o bardă; iar pe celelalte două suprafețe în diagonală apar câte 3 romburi jucate. Pe centrul panopliei, apare altă mică panoplie configurând un vultur stilizat. În partea de sus a panopliei mari, apar desfășurate pe orizontal trei armuri bust de cavaler medieval. În jurul lor, decorațiuni din frunze de acant. În partea de sus a desenului, textul: *INSIGNIA D. 10. CHRISTOPHORI S.R.I. LIB. BARONIS DE BARTENSTEIN*. Sub desen, textul: *PERAGIT TRANQUILLA POTESTAS QUOD VIOLENTA NEQUIT. CLAUD. CONS. FL. MAL. THEOD.* Pe f. albă 1, Ro. ștampilă rotundă a Muzeului de Istorie Caraș-Severin. Idem pe pt.

1 6 3 4

Nr. 4

CALEPINUS, AMBROSIOUS

STC

Cota: 13810/DP. 4348

AMBROSII CALEPINI DICTIONARIUM QUANTA MAXIMA FIDE AC DILIGENTIA ACCUARATE, EMENDATUM, ET TOT REGENS FACTIS ACCESSIONIBUS ITA LOCUPLETATUM, UT IAM THESAURUM LINGUAE LATINAE QUILIBET POLLICERI SIBI AUDEAT. ADIECTAE SUNT LATINIS DITIONIBUS HEBRAEAE, GRAECAE, GALICAE, ITALICAE, GERMANICAE, HISPANICAE, ATQUE ANGLICAE; ITEM NOTAE, QUIBUS LONGAE, AUT BREUES SILLABAE DIGNOSCAN-TUR. PRAETER ALIA OMNIA, QUE IN HUNC USQUE DIEM FUERUNT ADDITA, PRACIPUE A IOANNE PASSERATIO,

**OLIM IN PRINCIPE ACADEMIA PARISIENSI ELOQUENTIAE
PROFFESORE REGIO. ACCESSERUNT ETIAM INSIGNES LO-
QUENDI MODI, LECTIORES ETYMOLOGIAE, ANTITHETA,
TRANSLATIONES, EMENDATIONES, ADAGIA EX OPTIMIS
QUIBUSQUE AUCTORIBUS DECERPTA. DEINDE MAGNA
SILUNAE NOMINUM, TUM APPELLATIUIORUM, TUM PRO-
PRIORUM, UT VIRORUM, MULIERUM, SECTARUM, POPU-
LARUM, DEORUM, SIDERUM, VENTORUM, URBIIUM, MA-
RIUM, FLUUIORUM, ET RELIQUORUM, SUNT VICI, PRO-
MONTORIA, STAGNA, PALUDES, ETC. ITA UT OMNIBUS
ALIJS, QUAE HACTENUS PRODIERE, INCREDIBILI ET HE-
RUM ET VERBORUM NUMERO SIT LOCUPLETIUS. QUAE
AUTEM HUIC ADITIONI ACCREUERE, I.F.I.C., OPERA ET IN-
DUSTRIA, EA POSTULIS HUISMODI (...) UT QUANTIS
AUCTIBUS PRAECEDENTTIUM OMNIUM FASTIGIUM HAEC
EDITIO EXTULETIT, UNO OCULI INTUITU (...) COGNOSEI
POCILIT. LUGDUNI, SUMPTIBUS IACOBI CARDON
MDCXXXIV. CUM PRIVILEGIO REGIS.**

— 5 f. nenum. +902 p.

— 38,5×24

— O: 32×13,7

— Legătura originală. Piele brună pe carton. Cotor cu 5 nervuri, fără decorațiuni și fără text. Pielea roasă la picior și pe muchii.

— Textul lexiconului se întinde de la litera A la litera L inclusiv, în opt limbi: latina, ebraica, greaca, franceza, italiana, germana, spaniola, engleza. Alfabet latin de bază, ebraic, grec, german. Este o reeditare îmbogățită a ediției princeps (1502). În cuprins: dedicația *PERILLUSTRI D. D. HUMBERTO DE CHAPONAY-SANCTORIS CONSILII REGIS CONSILIARIO* semnată de Jacob Cardon; *AD LECTOREM; SUMMA PRIVILEGII REGIS CHRISTIANISSIMI LUDOVICUS 13*, datată 2 ianuari 1632 și introdusă în textul tipărit la 2 noiembrie 1634. Pe pt. tipar negru și roșu, iar în continuare tipar negru. Textul lexiconului dispus pe două coloane despărțite prin linie verticală. Pe pt. marca tipografică reprezentând: două zeități feminine plasate lateral în picioare privind spre interior, fiecare având într-o mână câte o ramură de laur, iar în cealaltă un șarpe, respectiv o lampă (cea din dreapta). Central, motive decorative din frunze de acant încorporând un rod asemenea unui știulete cu trei șiraguri dispuse vertical. În dreapta, jos, pe o sferă plasată în elemente decorative, este desenată monograma editorului: I C (Iacob Cardon). Sub imagine, central, textul: *L. SPIRIUS SENT*. Vigneta (15,5×17 cm.) la p. 2 nenum. Ro. Hârtie filigranată (viz. p. 451—452). Colonicifru la p. (nu la coloană); reclama la p. (nu la col.). Hârtia prezintă per-

forații de cari, iar pe pt. uzată pe zone unde textul este ilizibil (vezi parantezele drepte). Un fascicol desprins (p. 451—462).

— GRAESSE II p. 15

1 6 6 5

Nr. 5

PETAVIUS, DIONYSIUS

MICS (R)

Cota: 4795

R. P. DIONYSII PETAVII AURELIANENSIS, E SOCIETATE JESU THEOLOGI, RATIONARIUM TEMPORUM, IN PARTES DUAS. LIBROS TREDECIM TRIBUTUM. IN QUA AETATUM OMNIUM SACRA PROFANAQUE HISTORIA CHRONOLOGIE PROBATIONIBUS MUNITA SUMMATIM TRADITUR. EDITIO ULTIMA A MENDIS, QUIBUS PRIORES LABORABANT, OPERA P. P. COLLEGII MOGUNTINI, PURGATA. CUM LICENTIA SUPERIORUM. FRANCOFURTI, SUMPTIBUS JOANN. BEYERI. MDCLXV.

— 7 f. nenum. +660 p+50 f. nenum. +288 p. +4 f. nenum.

— 17,5×10

— O: 14×8

— Legătura originală. Pergament pe scoarțe de lemn. Cotor neted. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. În cuprins: prefața semnată de Gerardus Hansen; INDEX la fiecare parte. Hârtie filigranată (viz. II p. 46—47). Note marginale. Signatura cu majuscule; reclama.

— Pe coperta 1 interior, ex libris etichetă: *INSIGNIA D. FR. CHRISTOPHORI S.R.I. BARONIS DE BARTENSTEIN*. Deviza posesorului notată în partea de jos a imaginii: *PERAGIT TRANQUILLA POTESTAS*. Pe fg. 2 Vo, cu cerneală neagră, caractere cursive, însemnarea: *DIONISUS PETAVIUS NATUS ANN (1)583 MORTUS (1)652*.

— GRAESSE V 218

1 7 0 1

Nr. 6

IOSEPH, FLAVIUS

STC

Cota: 13315/DP. 3742

FLAVII JOSEPHI HERBRAEI SCRIPTORIS ANTIQUISSIMI DE BELLO JUDAICO, AC EXPUGNATA PER TITUM CAESAREM HIEROSOLYMA LIBRI SEPTEM. INTERPRETE RUFINO

AQUILEJENSI. POST COMPLURES AUTHORIS EDITIONES, NOVISSIME A RELIQUIS EJUSDEM OPERIBUS SEPARATIM, OB HISTORIAE DIGNITATEM, TYPIS DATI. TYRNAVIAE, TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO MDCCI.

- 573 p +1 f. nenum.
- 21×15
- O: 17,2×10,4
- Legătura: Cotor piele (roasă), cu 5 nervuri și cu text: *FLAVII (JOSEPHI) HIEROS. EXPUGN.* Coperte carton galben, cu colțare piele.
- În *ADMONITIO AD LECTOREM BENEVOLOM* se menționează că s-a folosit ca bază ediția din 1588. După P.T., un prolog: *LIBRI VII INTERPRETE RUFINO AQUILEJENSI AD GRAECUM COLLATI ET EMENDATI PER SIGISMUNDUM GELENIUM*. Publicația conține 7 cărți, fiecare începând cu inițiale ornate, iar fiecare capitol cu inițiale simple. Note marginale. Pe pt., emblema tipografică: pe un scut, o trâmbiță și săbii încrucișate. Vignete la finele fiecărei cărți. Signatura din majuscule urmate de minuscule; reclama. Hârtie vărgată, cu filigran, (pe alocuri pete brune).

1703

Nr. 7

STC

FABRICIUS, JOHANNES ALBERTUS

Cota: 13350/DP 3762

CODEX APOCRYFUS NOVI TESTAMENTI, COLLECTUS, CASTIGATUS TESTIMONIISQUE, CENSURIS ET ANIMADVERSIONIBUS ILLUSTRATUS A JOANNE ALBERTO FABRICIO S. S. THEOL. D. PROFESORE PUBL. ET H. T. GYMNASII RECTORE. HAMBURGI, SUMPTIB. BENJAM. SCHILLER. ANNO 1703.

- 8 f. nenum. +986 p. +12 f. nenum.
- 17×10
- O: 13×7,8
- Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted
- Text așezat pe două coloane: stânga în l. greacă (alfabet grec), dreapta în l. latină (alfabet latin de bază). Paginația e comună pentru tom I și tom II. Hârtia filigranată. Note la subsol în l. latină. Pe pt. tipar roșu și negru, restul tipar negru. Frontispicii; inițiale simple. Signatura; reclama.
- Pe f. 2 nenum. Ro, cu cerneală neagră, dreapta, sus, ex libris mss.: *FR. W. VAL. SCHMIDT*. Pe fg. 1 Ro, ștampilă rotundă: *BIBLIOTECA PROF. ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBES*, iar pe pt. ștampilă ovală: *INSITUTUL TEOLOGIC DIECEZAN ROM. GR. OR. CARANSEBES*.

1712

Nr. 8

CAVRR

SEGNERI, PAOLO

Cota: I 1620

QUARESIMALE DEL PADRE PAOLO SEGNERI DELLA COMPAGNIA DI GIESU. IN VENEZIA, MDCCXII. PRESSO PAOLO BAGLIONI. CON LICENZA DE SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

— 6 f. nenum. + 384 p.

— 23,5 × 16,5

— O: 19,6 × 14,2

— Legătura originală. Cotor piele brună. Coperte carton.

— Text în l. italiană. Alfabet latin de bază. Antetitul: *QUARESIMALE DEL PADRE PAOLO SEGNERI*. Text așezat pe două col. despărțite prin linie verticală. Hârtie filigranată, cu pete brune pe zone restrânse. Pe pt. marca tipografică reprezentând: Vultur bicefal cu coroana regală; pe o panoplie, monograma tipografului: P B (Paolo Baglioni). Frontispicii; inițiale ornate. Note marginale. Colontitul pe p. Signatura cu majuscule numerotate cu cifre arabe.

— BRUNET V col. 260. GRAESSE VI p. 340.

1716

Nr. 9

STC

RENAUDOT, EUSEBIUS

Cota: 8796/DP 3734

LITURGIARUM ORIENTALIUM COLLECTIO, IN QUA CONTINENTUR LITURGIAE COPTIARUM TRES, BASILII, GREGORII. THEOLOGI, ET CYRILLI ALEXANDRINI, LATINE CONVERSAE FECUNDUM EXEMPLAR COPTICUM. AJUNCTAE FUNT RUBRICAE RITUALES EX VARIIS CODICIBUS MSS. COLLECTAE, ET FUIS LOCIS APOSITAE. EARUMDEM LITURGIARUM CONTEXTUS GRAECUS, EX CODICE GRAECO-ARABICO BIBLIOTHECAE REGIAE: PRIORUM DUARUM NUNQUAM EDITUS: TERTIAE PRIDEM EDITUS SUB TITULO LITURGIAE SANCTI MARCI, CUM VERSIONE LATINA ET NOTIS NECESSARIIS. COMMENTARIUS IN LITURGIAM COPTICAM SANCTI BASILII, IN QUO RITUS, ET OMNIA AD DISCIPLINAM EUCHARISTICAM PERTINENTIA EXPLICANTUR, PRAECIPUE EX AUTORIBUS ORIENTALIBUS. NOTAE BREVIORES IN RELIQUAS LITURGIAS. LITURGIAE GENERALIS AETIOPUM NOVA VERSIO, CUM NOTIS NECESARIIS. ACCEDUNT DISSERTATIONES QUATOR. I. DE LITURGIARUM ORIENTALIUM ORIGINE ET AUTORITATE. II. DE LI-

TURGHIS ALEXANDRINIS. III. DE LINGUA COPTICA. IV. DE PATRIARCH ALEXANDRINO, CUM OFFICIO ORDINATIONIS EJUSDEM. OPERA ET STUDIO EUSEBII RENAUDOTII PARISIINI, TOMUS PRIMUS. PARISIIS, APUD JOANNEM BAPTISTAM COIGNARD, REGIS ARCHITYPOGRAPHUS, VIA SAN-JACOBAEA, AD INSIGNE BIBLIORUM AUREORUM. MDCCXVI. CUM PRIVILEGIO REGIS.

— 2 f. albe + 18 f. nenum. + CXXVIII p. +

545 p. + 7 f. nenum. + 1 f. albă

— 26,5 × 20,5

— O: 22 × 13,6

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor cu 7 nervuri. Coperte decorate exterior în presă cu câte un romb plasat central. Stare bună.

— Text în l. latină așezat pe o coloană și pe două coloane. Alfabet latin de bază. Hârtia filigranată. Pe pt. marca tipografică reprezentând: un inger cu cupă în mâna dreaptă din care se înalță o făclie; pe genunchi ține o carte, iar în spate se vede o cruce; monograma editorului JBC lângă o carte pe care se poate citi: *ALFA ET OMEGA. PRINCIPIUM ET FINIS*. Note de sub sol. Signatura; reclama. Corp carte stare bună.

— BRUNET IV col. 1229. GRAESSE VI p. 86

Nr. 10

RENAUDOT, EUSEBIUS

STC

Cota: 8797/DP 3235

LITURGIARUM ORIENTALIUM COLLECTIO, IN QUA CONTINENTUR JACOBITARUM SYRORUM LITURGIAE, EX MULTIS CODICIBUS SYRIACIS LATINE CONVERSE; TUM LITURGIAE NESTORIANOSTRUM TRES, EX MANUSCRIPTIS CODICIBUS PARITER LATINE CONVERSAE CUM COMMENTARIO FUSIORI AD PRAECIPUAS, ET NOTIS NECESSARIIS AD RELIQUAS. OPERA ET STUDIO EUSEBII RENAUDOTII PARISIINI. TOMUS SECUNDUS. PARISIIS, APUD JOANNEM BAPTISTAM COIGNARD, REGIS ARCHITYPOGRAPHUM VIA SAN-JACOBAEA, AD INSIGNE BIBLIORUM AUREORUM. MDCCXVI. CUM PRIVILEGIO REGIS.

— 3 f. albe + 3 f. nenum. + XXIV p. + 648 p. + 2 f. nenum. 2 f. albe.

— 26,5 × 21

— O: 19 × 13,7

— Legătura originală Pergament pe carton. Cotor cu 7 nervuri, (reparat empiric). Coperte decorate exterior, în presă, cu câte un romb, plasat central.

— Text în l. latină distribuit pe 37 paragrafe numerotate. Alfabet latin de bază. Hârtie filigranată. Marca tipografică (vezi nr. 9). Frontispiciu; inițiale simple; vigneta. Note marginale. Signatura; reclama. La sfârșit, *INDEX, ERRATA SIC CORRIGITO*.

— Pe f. 1 albă Ro, cu cerneală brună, mss.: *EX LIBRIS PHILARETI MUSTA ARCHIMANDRIT*.

— BRUNET IV col. 1229. GRAESSE VI p. 86

1717

Nr. 11

PASORUS, GEORGIUS

STC

Cota: 12781/DP 3726

GEORGII PASORIS, PROF. GR. L. FRANEQU. LEXICON GRAECO-LATINUM IN NOVUM TESTAMENTUM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, NOMINUM TAM PROPRIORUM QUAM APPELLATIUIORUM SIGNIFICATUS OTQUE ANALYSIN CŌMPLEXUM. EDITIO NOVISSIMA, OMNIBUS VOCIBUS LXX. ALIORUMQUE GRAECORUM INTERPRETUM APOCRYPHORUM ITEM V. T. ET VARIIS OBSERVATIONIBUS PHILOTHEOLOGICIS AUCTA, STUDIO ET LABORE CHRISTIANI SCHOETTGENII. QUI ET PRAEFATIONIS LOCO INTRODUCTIONEM AD SENSUM LITTERALEM N. T. FELICITER ERUENDUM ADJECIT. ACCESSERE INDICES NECESSARI. LIPSIAE, SUMPTIBUS JO. FRID. GLEDITSCHII B FILII. ANNO MDCCXVII.

— 14 f. nenum. + 1 488 col. + 170 f. nenum.

— 22 × 14,5

— O: 18,2 × 10,2

— Legătura originală. Pergament. Cotor neted, cu text (cerneală neagră): *LEXICON*. Stare bună.

— *PREFATIO AD LECTOREM 1716* (când a fost publicată ediția anterioară), localizată *FRANCOFURTI AD VIADRU. DEDICATIO AUTORIS*, semnată Georgius Pasor, G. L. în anul 1631 (când a fost prima ediție), în *FRNEQUERAE URBE FRISIORUM*. Termeni grecești (cu alfabet grec, explicații în l. latină (alfabet latin de bază). Note de subsol. Hârtie vărgată, filigran (viz. col. 1026—1027; 1238—1239). Tranșa roz șters.

— Pe coperta 1, interior, însemnări cu cerneală neagră în l. greacă. Pe fg. 1, Ro, cu cerneală neagră, autograf: *LUDOVICII CSEH*; iar pe Vo, însemnare cu cerneală neagră, *AUDIO ET LABORE*. Pe fg., Ro, cu cerneală neagră, ex libris: *C. SCHMIDT* repetat și pe Vo).

— BRUNET IV col. 405. GRAESSE V p. 150

1719

Nr. 12

FABRICIO, JO. ALBERTO**STC**

Cota: 13376/DP 3761

CODICIS APOCRYPHI NOVI TESTAMENTI, PARS TERTIA NUNC PRIMUM EDITA, CURANTE JO. ALBERTO FABRICIO, SS THEOL. D. ET PROFESSORE PUBL. HABURGI, SUMPTU VIDUAE BENJAMIN SCHILLERI ET JOH-CRISTOPH. KISNERI, 1719.

— 8 f. nenum. +1036 p. +18 f. nenum.

— 16×10,30

— O: 13×8

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted; text imprimat cu negru: *FRABRICII // CODEX APOCRYPH / N.T. // P. III.*

— Pe f. 2 nenum. Ro, se dau colaboratorii la realizarea publicației: *VIRIS SUMME VENERANDIS ATQUE ERUDITISSIMIS CHRISTOPHORO MATTHAEO PFAFFIO SS THEOL. D. PROFESSORI PUBLICO CELESERRIMO IN ACADEMIA TUBINGENSI ET JOHHANNI FRICKIO, SS THEOL. PROFESSORI ET IN SUMMO ULMENSIUM TEMPLO ECCLESIASTAE MERITISSIMO S.D.JO. ALBERTO FABRICIUS.* Text așezat pe 2 coloane — stânga în l. latină (alfabet latin de bază), dreapta în l. greacă (alfabet grec). Hârtie vărgată, cu filigran. Note de subsol. Frontispicii (2), vignetă pe ultima p.; reclama; signatura. INDEX (locorum S. Scripturae). Emblema tipografică pe pt. reprezentând: două personaje mitologice ținând medalionul clădirii unui templu cu soare în turn. Pe pedestal, textul: *SUUM QUIQUE*, iar în stânga acestui text o carte închisă, având pe ea două litere: C. I. (inițialele tipografului editor Christoph Joh).

— Pe fg. 1 Ro, cu cerneală neagră, autograf: *Nr. 432. II B. 146* (După trăsăturile scrisului, rezultă a fi fost din biblioteca prof. Petru Popovici). Alături, *I. W. VAL.*

— BRUNET II col. 1152. GRAESSE II p. 543

1724

Nr. 13

ALVARUS, EMMANUELUS**MICS (R)**

Cota: 10456

EMMANUELIS ALVARI E SOCIETATE JESU DE INSTITUTIONE GRAMATICA LIB. III QUORUM SECUNDI NUPER EST AD VETEREM FERE GRAMMATICORUM RATIONEM REVOCATUS. EDICTIO NOVA ACCURATISSIMA. CUM LICENTIA

SUPERIORUM. IMPENSIS, JOANNIS MICHAELIS SCHATTNER, LABACI, FORMIS, J. G. MAYR. MDCCXXIV.

— 207 p.

— 14,5×9,5

— O: 10,7×7,7

— Legătura originală. Cotor neted, piele brună. Coperte carton — ros pe muchii și la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Pe ft. Vo text: *AUCTORIS CARMEN AD LIBRUM*. Publicația este un manual de gramatică sârbă cu explicații date în l. latină. Capitolele sunt despărțite prin cor-doane florale orizontale; inițiale simple; vigneta (p. 176). De la p. 177 la final, un studiu cu pt. proprie: *EMMANUELIS ALVARI E SOCIETATE JESU DE GENERIBUS AC DECINATIONIBUS NOMINUM, ET PRAETERITIS AC SUPINIS*. Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 9—10). Colontitlul cu curente; signatura cu majuscule; reclama.

— BRUNET I col. 204. GRAESSE I p. 88

Nr. 14

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8800/DP 3728

Colligat cu nr. 15

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS CRISCHOVIUS HALBERSTADTENSIS ACCEDIT PRAEFATIO IO. FRANC. BUDDEI, TEOL. D. ET. P.P.O. VOLUMEN PRIMUS. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXIII.

— XLVIII p.+360 p.

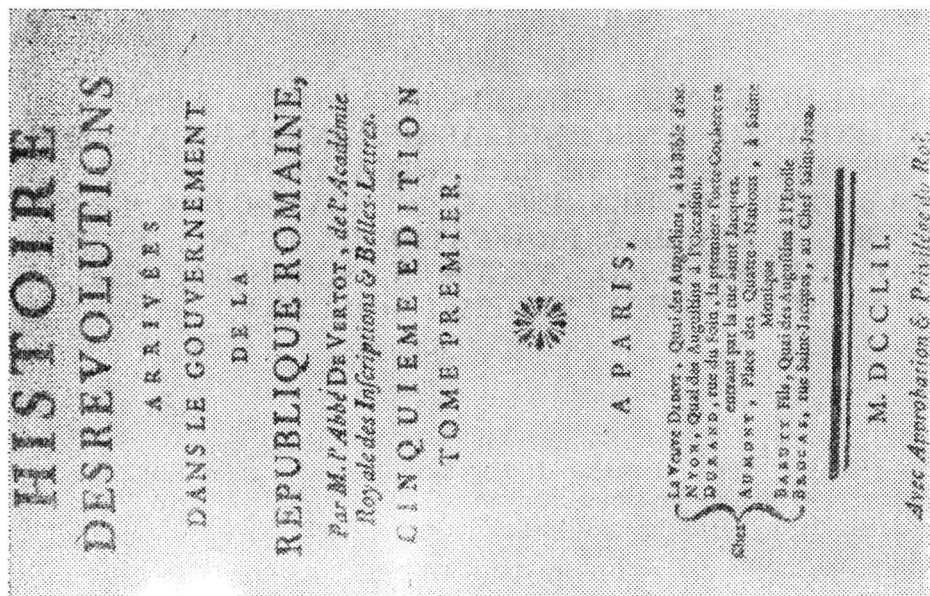
— 21×17

— O: 18×13

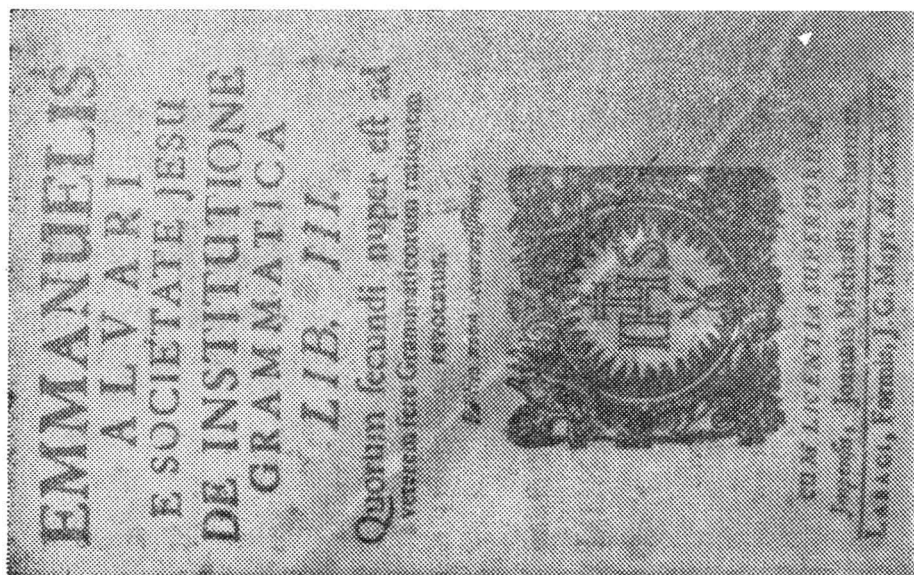
— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Coperte parțial desolidarizate.

— Text în limba latină. Alfabet latin extins. Conținut: *LIBER PRIMUS — DE CHRISTIANIS GENERATIM*; în continuare *PRAEFATIO*, sub semnătura *IOANN. FRANCISCUS BUDDEUS, XI Febr. MDCCXXIV. SINOPSIS*. Hârtie vărgată, cu filigran; pete brune. Tipar pt. negru și roșu. Emblema tipografică pe pt. reprezentând: un peisaj rustic, peste care, dintre nori, soarele își sloboadă razele printre două păsări în zbor. Peste nori, o eșarfă în arc de cerc, cu text: *ILLO SPLENDEnte LEUABOR*. Frontispiciu; inițială ornată; Vigneta.

— GRAESSE I p. 427. BRUNET I col. 947

Numărul 38 din catalog.

Numărul 13 din catalog.

1725

Nr. 15

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8800/DP 3728

Colligat cu nr. 14

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADIENSIS A ACCEDIT PRAEFATIO IO. FRANC. BUDEI, THEOL. D. ET P.P.O. VOLUMEN SECUNDEM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXV.

— 28 p. + 447 p.

— 22 × 16

— O: 18 × 13

— Legătura originală. Pergament pe carton. Stare bună.

— Text în limba latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată, cu filigran; pete brune pe zone resfrânse. Tipar negru și roșu; emblema tipografică pe pt.; frontispiciu, inițială ornată; vigneta.

— BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427

1727

Nr. 16

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota 8801/DP 3729

Colligat cu nr. 17

IOSEPHI BINGHAMI, ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADIENSIS. VOLUMEN TERTIUM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXVII.

— XX p. + 619 p. + 39 p. nenum.

— 21 × 17

— O: 17 × 14,2

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Conține *LIBER SEPTIMUS* cu *SINOPSIS* și *INDEX*. Hârtie vărgată, cu filigran. Tipar pt. negru și roșu; emblema tipografică pe ft. (vezi nr. 14); vigneta; inițială ornată.

— GRAESSE I p. 427. BRUNET I col. 947

Nr. 17

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8801/DP 3729

Colligat cu nr. 16

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE, EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADENSIS. VOLUMEN QUARTUM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXVII.

— XX p. + 411 p.

— 21 × 17

— O: 17 × 14,2

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Coperte erodate la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Conține *LIBER DECIMUS*; *LIBER UNDECIMUS*; *LIBER DUODECIMUS*; *SINOPSIS*. Se dedică *DOMINO GEORGIO, MAGNAE BRITANIAE, FRANCIAE ET HIBERNIAE REGI* (...). Hârtie vărgată, cu filigran; pete brune pe zone întinse. Tipar pt., negru și roșu; Emblema tipografică pe pt; frontispiciu; vigneta.

— BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427

1727

Nr. 13

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8803/DP 3731

Colligat cu nr. 20

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOWIUS HALBERSTADENSIS. VOLUMEN QUINTUM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXVIII.

— 10 p. + 1 f. nenum. + 348 p.

— 21 × 17

— O: 16,3 × 13,8

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Conține *LIBER DECIMUS TERTIUS*. Hârtie vărgată, cu filigran. Emblema tipografică pe pt. (vezi nr. 14); frontispiciu; vigneta; inițială ornată.

— Pe pt., șampilă rotundă, tuș roșu, text: *BIBLIOTECA PROFESORALĂ A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBEȘ*. Alături, șampilă ovală, tuș mov, text: *INSTITUTUL TEOLOGIC DIECEZAN ROM. GR. OR. CARANSEBEȘ*.

— BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427

1 7 2 8

Nr. 19

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8803/DP 3731

Colligat cu nr. 18

IOSEPHI BINGHAM, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE, EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADIENSIS. VOLUMEN SEXTUM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXVIII.

— 16 p.+592 p.

— 21×17

— O: 16,3×13,8

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Conține *LIBER DECIMUS QUARTUS* și *LIBER DECIMUS QUINTUS*. Hârtie vărgată, cu filigran. Frontispiciu; vigneta; inițială ornată. Corp carte stare bună.

— BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427

Nr. 20

VOLTAIRE, AROUET FRANÇOIS MARIE (zis)

STC

Cota: 13309/DP 3871

LA HENRIADE DE MR. AROUET DE VOLTAIRE, DONNÉE AU PUBLIC PAR LUI MÊME. ON Y A AJOUTÉ LA CRITIQUE DE CE POEME. A LA HAYE, CHEZ P. CASSE ET J. NEAULME, MDCCXXVIII.

— 244 p.

— 17,4×10,7

— O: 13,4×7,3

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 5 nervuri, ornat cu motive florale și motive geometrice imprimate cu galben-auriu. Pielea roasă ușor pe muchii.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Hârtie vărgată, cu filigran. Tipar negru și roșu pe pt. și tipar negru în corpul cărții. Textul (inclusiv colontitul și coloncifrul) se află în chenar din motive florale și geometrice. Inițiale ornate la începutul fiecărui cânt. Vignete pe pt. și la finele fiecărui cânt; signatura din majuscule cu arabe de la 1 la 7; reclama pe fiecare p. Corpul cărții incomplet (lipsă file din partea finală).

— Pe fg. Ro, cu cerneală brună, autograf: *JOH. BINDER COMP. CIBINII. 796 23 SEPT.* Sub acest text, ex libris, manuscris cu cerneală neagră: *PHILIPPE MUSTA* (repetat și pe pt., sus, dreapta). Pe pt. jos, cu cerneală neagră, cifra 1728. Pe fg. 2, Ro, cu cerneală neagră, textul: *LA DISCORDIE RENTRA DANS L'ETERNELLE NUIT, A RECONNAITRE UN ROI ALAYENNE FUT REDUIT ET SOUMETTANT EN FIN SON COEUR ET SES PROVINCES FUT LE MEILLEUR SUJET DU PLUS JUST DES PRINCES.* Pe pt. și p. 71, ștampila rotundă, tuș roșu, cu text: *PAROHIA ORT. ROM. CARANSEBES BIBLIOTECA.*

1729

Nr. 21

BINGHAM, IOSEPHUS**STC**

Cota: 8802/DP 3730

Colligat cu nr. 22

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLICAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUAE ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADIENSIS. VOLUMEN SEPTIMUM HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXIX.

— 14 p.+522 p.

— 21×17

— O: 16,5×14

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Conține *LIBER DECIMUS SEXTUS*. Hârtie vărgată, cu filigran. Emblema tipografică pe pt. (vezi nr. 14). Tipar pt. negru și roșu; frontispiciu; inițială ornată; vigneta.

— Pe pt., ștampilă ovală, tuș mov, text: *INSTITUTUL TEOLOGIC DIECEZAN ROM. GR. OR. CARANSEBES*. Alături, ștampilă rotundă, tuș roșu: *BIBLIOTECA PROFESORALĂ A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBES*.

— BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427

Nr. 22

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8802/3730

Colligat cu nr. 21

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE, EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADTENSIS. VOLUMEN OCTAVUM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXIX.

- 12 p. + 288 p.
- 21×17
- O: $16,5 \times 14$
- Legătura originală. Pergament pe carton. Stare bună.
- Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie vărgată, cu filigran; pete brune pe zone restrânse. Tipar pt., negru și roșu; frontispiciu; inițială ornată; vigneta.
- BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427.

Nr. 23

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8804/DP 3732

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIAE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERSTADTENSIS. VOLUMEN NONUM. HALAE, SUM/P/TIBUS ORPHANOTROPHEI. MDCCXXIX.

- 364 p.
- 21×17
- O: $16,5 \times 13,8$
- Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Stare bună.
- Text în l. latină. Alfabet latin extins. Prefața semnată IOSEPH BINGHAM. Hârtie vărgată, cu filigran; pe alocuri pete brune. Tipar pt. negru și roșu; frontispicii; inițiale ornate; vigneta la finele tomului.
- BRUNET I col. 947. GRAESSE I p. 427

Nr. 24

BINGHAM, IOSEPHUS

STC

Cota: 8804/DP 3732

Colligat cu nr. 23

IOSEPHI BINGHAMI, RECTORIS HAVANTINAE IN AGRO ANTONIENSI ANGLIE ORIGINES SIVE ANTIQUITATES ECCLESIASTICAE. EX LINGUA ANGLICANA IN LATINAM

**VERTIT IO. HENRICUS GRISCHOVIUS, HALBERTADIENSIS.
VOLUMEN DECIMUM ET ULTIMUM. HALAE, SUM/P/TIBUS
CRPHANTROHEI. MDCCXXIX.**

— 100 p.+174 f. nenum.

— 21×17

— O: 16,5×13,8

— Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted. Stare bună.

— Text în limba latină. Alfabet latin de bază. *PRAEFATIO INTER-
PRETIS* semnată *IO. HENR. GRISCHOW. [IUS] 3 dec. CI)I)CCXXIX*,
urmată de *PRAEFATIO AUCTORIS*. Pe pt. emblema tipografică (vezi
nr. 14); frontispiciu; inițială ornată; vigneta; tipar negru și roșu pe pt.
Hârtie vărgată, cu filigran; pete brune.

1731

Nr. 25

CARPZOV, D. JOH. GOTTLOB

STC

Cota: 13316/DP 3739

Colligat cu nr. 26

**INTRODUCTIO AD LIBROS CANONICOS BIBLIORUM VETE-
RIS TESTAMENTI OMNES PRAECOGNITA CRITICA ET HIS-
TORICA, AC AUTORITATIS VINDICIAS EXPONENS ADOR-
NATA STUDIO D. JOH. GOTTLOB CARPZOVII, S. THEOL.
EXTR. ET LINGVAE S. ORD. P.P. ET ECCLESIASTAE THO-
MANI. EDITIO SECUNDA. LIPSIAE, ANNO. MDCCXXXI.**

— 9 f. nenum.+376 p.

— 21×16,5

— O: 15,3×12

— Legătura originală. Cotor piele brună, cu nervuri, decorațiuni
florale imprimate galben auriu. Coperte carton marmorat, ros la colțuri
și pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată, cu fili-
gran. Tipar pt., negru și roșu; frontispicii; inițiale ornate; vignete.

— Pe pt., cu cerneală neagră, autograf: *BIBLIOTECA OLARIU*.
Nr. 48. (în dreapta, semnătura deținătorului).

Nr. 26

CARPZOV, D. JOH. GOTTLOB

STC

Cota: 13316/DP 3739

Colligat cu nr. 25

**INTRODUCTIO AD LIBROS POETICOS BIBLIORUM VETERIS
TESTAMENTI, PRAECOGNITA CRITICA ET HISTORICA, AC
AUTORITATIS VINDICIAS EXPONENS ADORNATA STUDIO**

D. JOH. GOTTLÖB CARPZOVII, S. THEOL. EXTR. ET LINGUAE S. ORD. P.P. ET ECCLESIASTAE THOMANI. EDITIO SECUNDA. LIPSIAE, APUD HERED. FRIEDER. LANKISII, ANNO. MDCCXXXI.

— 488 p. + 43 f. nenum.

— $21 \times 16,5$

— O: $15,3 \times 12$

— Legătura originală. Cotor piele brună, cu nervuri, decorațiuni florale imprimate galben auriu. Coperte carton marmorat, ros pe muchii și la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată, cu filigran. Tipar pt., negru și roșu; frontispicii; inițiale ornate; vigneta pe ultima p.; signatura cu majuscule numerotate; reclama. Lipsă fg. 1.

1735

Nr. 27

STC

THOMASIIUS, JOSEPHUS MARIA

Cota: 9148/DP 3741

PSALTRIUM CUM CANTICIS VERSIBUS PRISCO MORE DISTINCTUM ARGUMENTIS ET ORATIONIBUS VETUSTIS NOVAQUE LITERALI EXPLANATIONE BREVISIMA DILUCIDATUM STUDIO ET CURA VENERABILIS SERVI DEI JOSEPHI MARIAE THOMASII EX CONGREGATIONE CLERICORUM REGULARIUM ET POSTMODUM S.R.E. PRESBYTERIS CARDINALIS. EDITIO TERTIA AD USUM CLERI DIOECESIS STRIGONIENSIS PSALMODIAE ET LACRYMIS HORAS VITAE FREQUENTIUS IMPENDE S. GREG. PAPA LIB. X. REGISTRI EPIST. XIV. AD OPPORTUNUM. VIENNAE AUSTRIAE APUD FET. CONR. MONATH. ANNO DOMINI MDCCXXXV.

— 57 f. nenum. + 688 p.

— $20,5 \times 16$

— O: $15,6 \times 10,6$

— Legătura originală. Piele brună pe carton, Cotor cu 4 nervuri, ornamente florale imprimate auriu. Coperta ornată cu chenar liniar imprimat — pielea roasă pe muchii și la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. *PRAEFATIO* semnată *EMERICUS* (arhiepiscopus). Un sumar comentariu semnat *DOMINICUS* (arhiepiscopus Ephesus), apoi *DISERTATIO DE PSALMIS* de Jacob Benigni Bossuet. Psalmii sunt însoțiți de note laterale și de subsol; pt. este precedată de un portret în chenar ($17,5 \times 12$) cu text: *VEN. JOSEPH. MARIA THOMASIIUS, PANORM. EX PRINCIPIBUS LAMPEDUSAE ET PALMAE, CLERICUS REGULARIS, DOCTRINA ET PIETATE INSIGNIS, A SANCTISSIMO PAPA CLEMENT XI — S.A.E. PRESBITER CAR-*

DINALIS A MDCCXII d. 18 MAII INUITUS RENUNCIATUS, OBIIT A. MDCCXIII D. A. IAN. Hârtie vărgată, cu filigran, pe alocuri pete brune; inițiale ornate; vigneta pe ultima p.

— Pe pt., cu cerneală neagră, sus, autograf: *BIBL. OLARIU. NR. 87*, iar mai jos: *DR. OLARIU.* Pe f. 1 nenum. Vo, cu cerneală neagră: *D. TH. N. I. LIBER SEMINARII INCORNATA SAPIENSIA /.../ A/NN/ O D/O MI/NI 1875.*

— GRAESSE VII p. 144

1747

Nr. 28

GERDIL, P.

CAVRR

Cota: I/1617

L'IMMATERIALITÉ DE L'ÂME DEMONTRÉE CONTRE M. LOCKE PAR LES MÊMES PRINCIPES, PAR LESQUELS CE PHILOSOPHE DÉMONTRE L'EXISTENCE ET L'IMMATERIALITÉ DE DIEU, AVEC DES NOUVELLES PREUVES DE L'IMMATERIALITÉ DE DIEU ET L'ÂME TIRÉE DE L'ÉCRITURE, DES PÈRES ET DE LA RAISON PAR LE P. GERDIL BARNABITE, PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE AU COLLÈGE ROYALE DE CASAL, OUVRAGE DEDIE À S.A.R. MONSIEUR LE DUC DE SAVOYE. À TURIN, MDCCXLVII DE L'IMPRIMERIE ROYALE.

— 10 f. nenum.+282 p.

— 24×18

— O: 17,3×13,7

— Legătura originală. Carton, ușor erodat.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Pe pt., emblema tipografică reprezentând doi lei susținând o coroană regală. Note marginale. Signatura din majuscule numerotate cu arabe; reclama. Tranșa prezintă bărbi.

1748

Nr. 29

GERDIL, P.

CAVRR

Cota: I/1618

DEFENSE DU SENTIMENT DU P. MALEBRANCHE SUR LA NATURE, ET L'ORIGINE DES IDÉES CONTRE L'EXAMEN DE M. LOCHE PAR LE P. GERDIL BARNABITE PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE AU COLLÈGE ROIAL DE CASAL, OUVRAGE DEDIE A S.E. MONSIEUR LE CARDINAL DES

LANCES GRAND AUMONIER DU ROY ETC. A TURIN, MDCCXLVIII. DE L'IMPRIMERIE ROYAL.

- 8 f. nenum + XXXIX p + 246 p + 11 f. nenum.
- 23,5 × 18,5
- Legătura originală. Carton gri. Cotor degradat.
- Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține scrisoare de dedicatoare (f. 2 nenum.) și Preface (f. 4 nenum). Pe pt., emblema tipografică reprezentând un vultur așezat pe un suport înconjurat de vrejuri și frunze de acant. Frontispicii; vignete; inițiale ornate și inițiale simple. Coloncifrul din cifre romane (sus, central) și respectiv din cifre arabe (lateral). Signatura din minuscule; reclama. Hârtia vărgată cu filigran reprezentând două litere: *S R* (viz. P 99—100). Tranșa cu imperfecțiuni de la tăiere.

1 7 4 9

Nr. 30

MALEBRANCHE, NICOLAS

STC

Cota: 10892/DP 3868

DE LA RECHERCHE DE LA VERITÉ. PAR N. MALEBRANCHE, PRÊTRE DE L'ORATOIRE DE JESUS. TOME PREMIER. A PARIS, CHEZ DAVID L'AÎNÉ, RUE SAINT JACQUES, A LA PLUME D'OR. MDCCXLIX. AVEC PRIVILEGE DU ROY.

- 60 p + 552 p.
- 16,5 × 10,5
- O: 12,2 × 6,4
- Legătura originală. Carton ocru — stare bună.
- Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține *LIVRE PREMIER („DES SENS“)*; *LIVRE SECOND („DE L'IMAGINATION“)* — text precedat de: *PREFACE* și *AVERTISMENT TOUCHANT CETTE DERNIERE EDITION* („la plus exacte et la plus ample“) — unde se dă o listă bibliografică de autor. Antetitlu: *DE LA RECHERCHE DE LA VERITE. TOME PREMIER*. Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 469—470). Frontispicii; vignete; inițiale simple la început de capitole. Note de subsol. Signatura din majuscule. Fără reclama. Paginație greșită: apare XLVXII în loc de XLVII.

Nr. 31

MALEBRANCHE, NICOLAS

STC

Cota: 13308/DP 3865

DE LA RECHERCHE DE LA VERITÉ. PAR N. MALEBRANCHE, PRÊTRE DE L'ORATOIRE DE JESUS. TOME SECOND. A PARIS, CHEZ DAVID L'AÎNÉ, RUE SAINT JACQUES, A LA

PLUME D'OR. MDCCXLIX. AVEC PRIVILEGE DU ROY. /DE L'IMPRIMERIE GISSEY/.

— 12 p.+612 p.

— 16,5×10,5

— O: 12,2×6,4

— Legătura originală. Carton ușor uzat.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține: *LIVRE TROISIÈME* („*De L'ESPRIT PUR*“); *LIVRE QUATRIÈME* („*DES INCLINATIONS*“). *LIVRE CINQUIÈME* („*DES PASSIONS*“). Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. V—VI). Informația despre imprimerie e luată din colofon.

Nr. 32

MALEBRANCHE, NICOLAS

STC

Cota: 12740/DP 3867

DE LA RECHERCHE DE LA VERITÉ. PAR N. MALEBRANCHE, PRÊTRE DE L'ORATOIRE DE JESUS. TOME TROISIÈME. A PARIS, CHEZ DAVID L'AÎNÉ, RUE SAINT JACQUES, À LA PLUME D'OR. MDCCXLIX. AVEC PRIVILEGE DU ROY. /DE L'IMPRIMERIE GISSEY/.

— 11 f. nenum. +516 p+2 f. nenum.

— 17×10,5

— O: 12,4×6,3

— Legătura originală. Carton ocreu, ușor uzat.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține: *PREFACE*. *LIVRE VI(DE DE LA METHODE I, II; LOIS GÉNÉRALES DE LA COMMUNICATION DE MOUVEMENTS; REPONSE A M. REGIS. TABLE DE CHPITRES)*. Hârtie vărgată cu filigran (viz. p. 37—38). Inițială ornată la începutul cărții a VI-a; frontispicii; vignete la fine de capitole și pe pt. Note cu asterisc la subsol. Antetitlu: *DE LA RECHERCHE DE LA VERITÉ TOME TROISIÈME*. Colontitlul cu minuscule; semnatura cu majuscule; fără reclama. Tranșa roz.

— Pe pt., ștampila rotundă, tuș roșu, text: *EPISCOPIA OR. ROM. A CARANSEBEȘULUI BIBLIOTECA*.

Nr. 33

MALEBRANCHE, NICOLAS

STC

Cota: 12741/DP 3866

DE LA RECHERCHE DE LA VERITÉ. PAR N. MALEBRANCHE, PRÊTRE DE L'ORATOIRE DE JESUS. TOME QUATRIÈME. A PARIS, CHEZ DAVID L'AÎNÉ, RUE SAINT JACQUES, À LA

PLUME D'OR. MDCCXLIX. AVEC PRIVILEGE DU ROY. /DE L'IMPRIMERIE GISSEY/.

- 6 f. nenum. + 604 p. + 2 f. nenum.
- 16,5×10,5
- O: 12,2×6,4
- Legătura originală. Carton ocru cu decorațiuni geometrice. Stare bună.
- Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține: *AVERTISMENT. TABLE DE CHAPITRES. APPROBATION PRIVILEGE DU ROY* (semnat FOUQUET, Paris, 1711). *ECLAIRCISSEMENTS SUR LE I-e LIVRE JUSQU'AU VI- ECLAIRCISSEMENTS SUR LA LUMIERE*. Hârtie vârgată filigranată. p. 597—598). Inițiale simple la început de capitole; vignete. Signatura din majuscule numerotate; fără reclama. Informația despre imprimărie e luată din colofon.

1 7 5 2

Nr. 34

STC

Cota: 9480/DP 3770

CONTROVERSIAE ECCLESIAE ORIENTALIS, ET OCCIDENTALIS. GRAECII, TYPIS HEREDUM WIDMANSTADII, ANNO SALUTIS MDCCLII.

- 2 f. nenum. + 502 p.
- 16×10
- O: 12,7×7,5
- Legătura originală. Carton. Lipsă coperta 1; cotor uzat.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vârgată, cu filigran (viz. p. 329—330). Titluri la subcapitole, marginal. Colontitlul cu litere curente. Tranșa gri-verzui. Corp carte întreg, pete brune.

Nr. 35

STC

Cota: 11949/DP 3773

CONTROVERSIAE ECCLESIAE ORIENTALIS, ET OCCIDENTALIS. GRAECII, TYPIS HAEREDUM WIDMANNSTADII, ANNO SALUTIS MDCCLII.

- 6 f. nenum. + 502 p.
- 15×10
- O: 13,9×7,8
- Legătura ulterioară. Pânză cu carton, roș la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Conține: *CONTROVER-SIA PRIMA DE PRIMATU ROMANAE ECCLESIAE. CONTROVER-SIA SECUNDA. DE ADDITIONE PARTICULAE FILIOQUE AD SYMBOLUM FIDEI*. Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 11—12). Pe pt. tipar negru și roșu; frontispicii cu motive florale, zoomorfe și antropomorfe; inițiale or-nate la început de capitole; inițiale simple la început de subcapitole; em-blema tipografică pe pt. Note marginale. Colontitul cu minuscule. Sig-natura cu majuscule numerotate; reclama.

Nr. 36

GAVANTI, P.

STC

Cota: 11008/DP 3738

COMPENDIO DELLE CERIMONIE ECCLESIASTICHE DEL P. GAVANTO CON L'ADDITIONI DEL P. MERATI. OPERA UTILE, E NECESARIA AD OGNI RELIGIOSO, IL QUALE BRAMA APPRENDERE FACILMENTE LE CERIMONIE ECCLE-SIASTICHE TRADUTIONE DAL LATINO IN ITALIANO. IN VENEZIA, PRESSO NICCOLO PEZZANA. MDCOLII CON LI-CENZA DE SUPERIORI E PRIVILEGIO.

— 7 f. nenum. +464 P.

--- 24,5×18

— O: 18,4×12,3

- - Legătura originală. Carton galben, uzat pe cotor și coperta 2.

— Text în l. italiană. Alfabet latin extins. Antetitlul *COMPENDIO DELLE CERIMONIE ECCLESIASTICHE DEL P. GAUANTO*. Prefața: *NOI RIFORMATORI DELLO STUDIO DI PADOVA*, semnat *MICHIEL ANGELO MARINO SEGR*. Tabele p. 64, 88, 336, 364, 365; scheme p. 87, 363, Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 455—456). Emblema tipografică reprezentând fecioară cu ramură de măsline în mâna stângă și cu două chei în mâna dreaptă, simbolul duhului sfânt, sus; carte la picioare. Vignete; inițiale ornate. Signatura cu majuscule; reclama. Tranșa nefinisată. Lipsa f. 5 nenum.

Pe pt., sus, cu cerneală neagră, autograf: *BIBL. OLARIU*

Nr. 37

MENIATUS, HELIE

STC

Cota: 8799/DP 3745

LAPIS OFFENDICULI, SIVE EXPOSITIO ORIGINIS ET CAUSAE DISCIDII DUAR. ORIENT. SCILENCET ET OCCIDENT. ECCLESIA-RUM, CUM QUINQUE CONTROVERSIIS COMPO-SITA, ATQUE IN LUCEM PUBLICAM. EDITA AB HELIA ME-

NIATA CEPHALENIENSI DEI AMANTISSIMO EPISCOPO OLIM CERNICES ET CALAMBRITORUM IN PELOPONESO, IN LATINUM AUTEM SERMONEM CONVERSA A NICOLAO MOTHONIS ET GREGORIO KOSITZKI ET EXCUSA! SUMMITIBUS IOANNIS IACOBI KORNII BIBLIOPOLAE VRATIS LAVIENSIS /LIPSIAE/ ANNO A CHRISTO NATO MDCCLII.

— 12 f. nenum. + 200p. + 5 f. nenum.

— 20×13

— O: 18,4×12,3

— Legătura originală. Pergament pe carton. Stare bună.

— Text în l. latină (pe coloana din dreapta) și în l. greacă (pe coloana din stânga). Alfabet latin de bază și grec. Conține: *Prefața* (Lipsiae, MDCCLII); *EPISTOLA DEDICATORIA A PATRE SCRIPTORIS EXCUDENDO HUIC OPERI PRAEFIXA*; *VITA SCRIPTORIS HUIUS LIBRIS IN COMPENDIO EXPOSITA*; după *LAPIS OFFENDICULI*, urmează *INDEX RERUM PRAECIPUARUM* și *ERRATA*. Pe f. 1 nenum. Vo, e dat titlul cărții în l. greacă, iar pe f. 3Ro, textul: *VIRO SUMME REVERENDO AC DOCTISSIMO HIEROMONACHO BARLAAMO LASZCZEWSKI FAUTORI AC PRAECEPTORI SUO AETATEM COLENDO NICOLAUS MOTHONIS ET GREGORIUS KOSITZKI S.P.D.D.* Hârtie vârgată, cu pete brune pe zone restrânse. Frontispicii (2); inițiale simple; în loc de colontitlu, ornamente tipografice (fitomorfe). Note de subsol. Locul de apariție dedus din prefața. Corp carte stare bună.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală brună: *Nr. 492 III A. 6*, însemnare de evidență, întâlnită de obicei pe cărțile aparținând prof. Petru Popoviciu. Pe f. 3Ro, nenum. jos ștampilă ovală a Institutului Teologic Diecezan Rom. Gr. Or. Caransebeș. Pe fg. 1Ro, e reprodus un text din „Biserica ortodoxă română” și respectiv „Ortodoxul” (despre bisericile și școlile din Moldova și despre 50 de ani ai Academiei în Moldova). Pe coperta 2 exterior, cu cerneală neagră pe pergament, ex libris: *EMILIAN MICUL*.

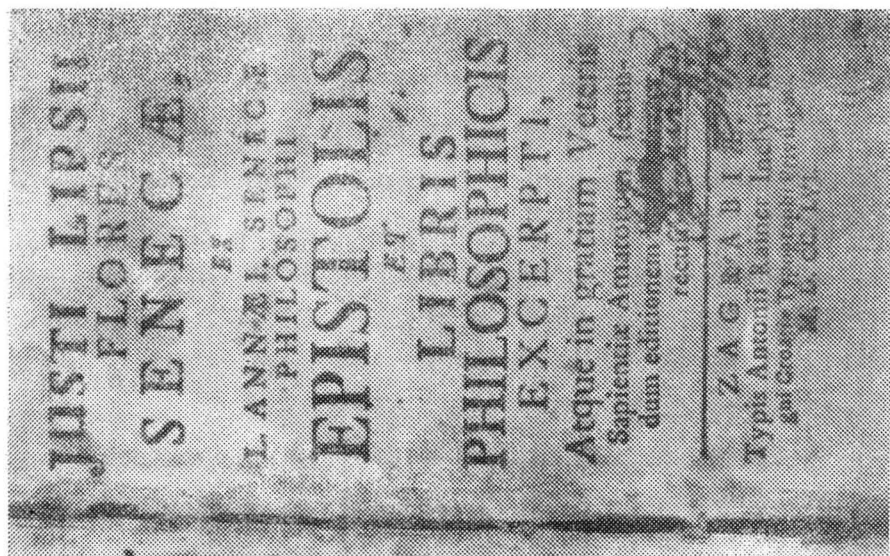
Nr. 38

VERTOT, L'ABBÉ DE

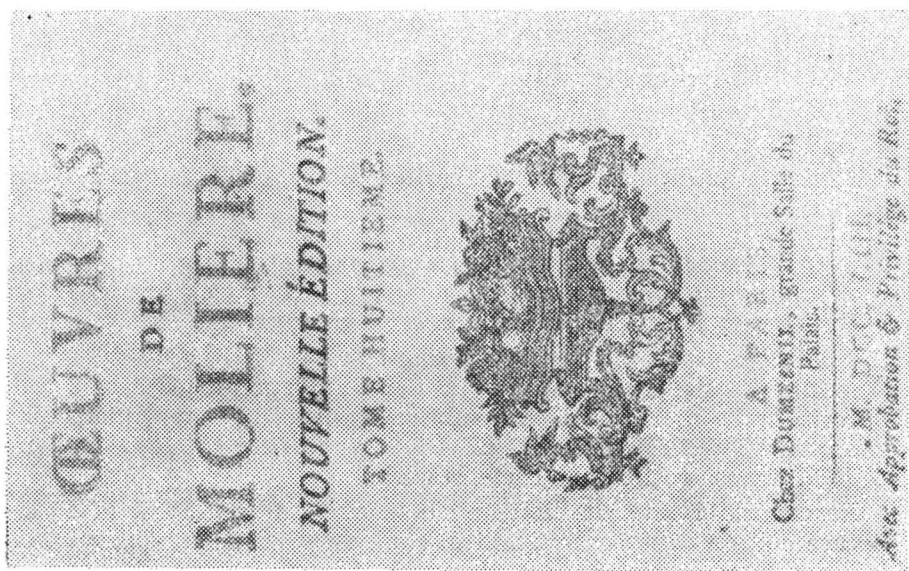
MICS (R)

Cota: 8479

HISTOIRE DE REVOLUTIONS ARRIVÉES DANS LE GOUVERNEMENT DE LA REPUBLIQUE ROMAINE, PAR M. L'ABBÉ DE VERTOT, DE L'ACADEMIE ROYALE DES INSCRIPTIONS ET BELLES-LETTRES. CINQUIÈME EDITION TOME PREMIER. A PARIS, CHEZ: LAVEUVE DIDOT, QUAI DES AUGUSTINS, A LA BIBLE D'OR. NYON, QUAI DES AUGUSTINS A L'OCCASION. DURAND, RUE DU FOIN, LA PREMIÈRE PORTE COCHERE EN ENTRANT PAR LA RUE SAINT

Numărul 39 din catalog.

Numărul 46 din catalog.

JACQUES. AUMONT, PLACE DE QUATRE-NATIONS, A SAINTE MONIQUE BABUTY FILS, QAIE DES AUGUSTINS A L'ETOILE BROCCAS, RUE SAINT-JACQUES, AU CHEF SAINT-JEAN. MDCCLII. AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROI.

— XXXII p. +421 P. +21 p. nenumerate

— 16,5×10

— Legătura originală. Cotor piele, 5 nervuri, ornamente florale. Coperse carton marmorat, ros pe muchii.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată (orizontal), cu filigran (viz. p. XXII—XXIII). Frontispicii (2); vigneta; tranșa gri. Signatura cu majuscule; fără reclama. Note marginale.

1753

Nr. 39

MOLIÈRE, POQUELIN JEAN BAPTISTE (zis)

MICS (R)

Cota: 4881

OUVRES DE MOLIÈRE. NOUVELLE EDITION. TOME HUITIÈME. A PARIS, CHEZ DUMESNIL, GRANDE SALLE DU PALAIS. MDCCLIII. AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROI.

— 3f. nenum. +284 p. +2 il.

— 14×9,5

— O: 10,5×7,5

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 4 nervuri. Stare bună.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține: *LA COMTESSE D'ESCARBAGNAS. LE MALADE IMAGINAIRE. REMERCIMENT AU ROI. LA GLOIRE DU VAL'DE'GRACE. EXTRAITS DE DIVERS AUTEURS. RECUIL DE PLUSIEURS PIECES EN VERS.* Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 145—146). Frontispicii p. 3, 168, 220, 267); vigneta (1). Unitățile structurale ale publicației sunt separate de câte 2 linii paralele orizontale (una groasă, alta subțire). Indicația de imprimare dată în colofon: *D L'IMPRIMERIE DE LE BREON, IMPRIMEUR ORDINAIRE DU ROI.* Tranșa roșie. Corp carte, stare bună.

— Pe coperta 1 interior, lipită etichetă cu ex libris: Stelă în 4 colțuri, fiecare colț cu câte 2 ramificații în zona de vârf; pe fundal, mantie deschisă, deasupra căreia o coroană regală. Această compoziție este înconjurată, sus și jos, de fragmente de eșarfă arcuită, pe care se află deviza: *NIL CONSCIRE SIBI*, sus, și respectiv jos, *EX LIBRIS H. LUBOMIRSKI*. Stela e ornată interior cu cerc de lauri.

1754

Nr. 40

CICERO, MARCUS TULLIUS

MICS (R)

Cota: 8265

M. TULLII. CICERONIS ORATIONES SELECTAE, OPERA ET STUDIO CHRISTOPHORI WAHL, SOCIETATIS JESU SACERDOTE INTERPRETATIONE, AC NOTIS AD USUM HUMANIORUM SCHOLARUM ILLUSTRATAE. TOMULUS SECUNDUS. CUM PRIVILEGIO ET FACULTATE SUPERIORUM. TYRNAVIAE, TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO MDCCLIV.

— 444 p. +4 f. nenum.

— $17,5 \times 10,5$

— O: 14×8

— Legătura originală. Cotor piele, cu 5 nervuri. Coperte carton marmorat. Pielea pe cotor uzată.

— Text în l. latină. Alfabeta latină de bază. Text așezat pe o coloană și pe două coloane separate prin linie verticală. Note marginale și note de subsol așezate pe două coloane separate prin minuscule urmate de paranteză închisă. Vignetă pe pt.; frontispiciu (1); ornamente florale la fine de capitole; inițiale ornate și inițiale simple. Tranșa roz.

1755

Nr. 41

TITUS, LIVIUS

STC

Cota: 13311/DP 3759

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM LIBRI QUI SUPERSUNT EX EDITIONE ET CUM NOTIS IOANNIS CLERICI ADIECTA EST DIVERSITAS LECTIONIS GRONOVIANNAE / TOMUS I / CUM PRAEFATIONE IO. MATHIAE GESNERI IN ACADEMIA GOTTINGENSI ELOQ. ET POES. P.P.O. LIPSIAE, IN OFFICINA WEIDMANNIANA. MDCCLV.

— XXVIII p. +3f. nenum. +716 p.

— 18×11

— O: $14,5 \times 8,3$

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 4 nervuri, ornat cu motive geometrice și fitomorfe; text imprimat cu cerneală aurie T. LIVII //HISTORIAE// TOM I; piele degradată la picior.

— Text în l. latină așezat pe o coloană (dar INDEX EDITIONUM, pe două coloane). În ELOGIA AUCTORUM se dau citate din Seneca, Suetonius, Plinius s.a. Hârtie vârgată, cu filigran. Pe pt., tipar negru și roșu. Pe p. II, gravură reprezentând două personaje care țin un disc cu text: ROMA VICTRIX, iar pe soclu, text: T. LIVII HISTORIARUM LIBRI

QUI EXTANT, apoi inițialele S.P.Q.R. Gravura semnată dreapta, jos, sub linie **SYSANGIN S.C. Frontispicii (3)**; inițiale ornate. Paginație greșită; de la p. 709 inclusiv, se sare direct la p. 712.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, autograf: **EX LIBRIS PETRU POPOVICIU PROFESORIU**. Însemnarea se reia întocmai pe f. 1 nenum. Ro.

Nr. 42

STC

TITUS, LIVIUS

Cota: 13312/DP 3758

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM LIBRI QUI SUPERSUNT EX EDITIONE ET CUM NOTIS IOANNIS CLERICI ADIECTA EST DIVERSITAS LECTIONIS GRONOVIANAE TOMUS II. LIPSIAE, IN OFFICINA Veidmanniana. MDCCLV.

— 1 f nenum. +645 p.

— 18×11

— O: 13,4×8,2

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 4 nervuri, ornat cu motive geometrice și fitomorfe; text imprimat cu galben auriu: **T. LIVII // historiae// TOM II**. Piele coperte roasă pe muchii.

— Text în l. latină, așezat pe o coloană (**INDEX** pe două coloane). Note marginale. Hârtie vârgată, cu filigran. Frontispicii.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, autograf: **Nr. 496 I F 17 b. EX LIBRIS PETRU POPOVICIU PROFESORIU**.

Nr. 43

STC

TITUS, LIVIUS

Cota: 13313/DP 3757

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM LIBRI QUI SUPERSUNT EX EDITIONE ET CUM NOTIS IOANNIS CLERICII ADIECTA EST DIVERSITAS LECTIONIS GRONOVIANAE TOMUS III. LIPSIAE, IN OFFICINA WEIDMANNIANA MDCCLV.

— 1 f. nenum. +820 p. +118 f. nenum.

— 17,5×10

— O: 13,4×8,2

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 4 nervuri, ornat cu motive geometrice și fitomorfe; text imprimat cu galben auriu: **T. LIVII // HISTORIAE TOM III**. Piele coperte roasă pe muchii și la colțuri.

— Text în limba latină. Alfabet latin extins. Text așezat pe o coloană (**INDEX** pe două coloane). Note marginale. Hârtie vârgată, cu filigran. Tipar pt. negru și roșu.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, autograf: Nr 497 I F. 17 C. EX LIBRIS PETRU POPOVICIU PROFESORIU. Pe pt, cu tuș roșu, ștampilă rotundă cu text: BIBLIOTECA PROFESORALĂ A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBEȘ. Alături ștampilă ovală, tuș mov, cu text: INSTITUTUL TEOLOGIC DIECEZAN ROM. GR. OR. ÎN CARANSEBEȘ.

1756

Nr. 44

CICERO, MARCUS TULLIUS

STC

Cota: 12798/DP 3760

M. TULLII CICERONIS ORATIONES SELECTAE OPERA, ET STUDIO CHRISTOPHORI WAHL, SOCIET. JESU SACERDOTE. INTERPRETATIONE, AC NOTIS AD USUM HUMANIORUM SCHOLARUM ILLUSTRATAE. TOMULUS SECUNDUS. CUM PRIVILEGIO ET FACULTATE SUPERIORUM. TIRINAVIAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS ANNO MDCCLVI.

— 444 p. +4 f. nenum.

— 18,5×10,5

— O: 14,5×8,5

— Legătura originală. Coperte carton. Cotor piele cu 6 nervuri, ornat cu motive geometrice și florale imprimate cu galben auriu; text pe fond roșu: CICERONNIS ORATIONES. Stare bună.

— Text în l. latină, așezat pe una și pe două coloane. Alfabet latin de bază. Note marginale. Hârtie vărgată, cu filigran. Frontispicii (2); inițială ornată.

Nr. 45

CICERO, MARCUS TULLIUS

STC

Cota: 12909

/M. TULLII CICERONIS ORATIONES SELECTAE OPERA, ET STUDIO CHRISTOPHORI WAHL, SOCIETATIS JESU SACERDOTE INTERPRETATIONE, AC NOTIS AD USUM HUMANIORUM SCHOLARUM ILLUSTRATAE. TOMULUS X. CUM PRIVILEGIO ET FACULTATE SUPERIORUM. TYRNAVIAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS ANNO MDCCLVI/.

— 508 p.

— 18×10,5

— O: 14,5×8,5

— Legătura originală. Coperte carton ros la colțuri. Cotor piele cu 6 nervuri, ornat cu motive geometrice și florale în galben auriu; text: *CICERONIS//OPERA//TOM X*.

— Lipsind pt. titlul s-a reconstituit prin analiză comparativă cu tomul 2 al aceleiași publicații (nr. 44), pornind de la textul de pe cotor reprodus mai sus. Între p. 1—23, se dă *CONTINUATIO* (din tom IX). Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată cu filigran. Numerotarea capitolelor se face marginal. Tranșa roșie. Cu excepția pt, corp carte complet.

Nr. 46

SENECA, LUCIUS ANNAEUS

MICS (R)

Cota: 10455

JUST LIPSI FLORES SENECAE, EX L. ANNAEI SENECAE PHILOSOPHI. EPISTOLIS ET LIBRIS PHILOSOPHICIS EXCEPTI, ATQUE IN GRATIAM VETERIS SAPIENTIE AMATORUM, FECUNDUM EDITIONEM /.../ ZAGRABIAE, TYPIS ANTONII RAINER INCLYTI REGNI CROATIAE TYPOGRAPHI PRIVILEGIATI. MDCCLVI.

-- 8 f. nenum. +452 p.

— 13,5×8

— O: 11,7×6

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor neted. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Dedicatie comitelui *ADAM DE BATTHYAN JUNIOR*. Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 191—192, două topoare încrucișate, înscrise în cerc). Titlurile de subcapitole notate marginal. Signatura din majuscule; reclama. Textul din paranteză e acoperit, ilizibil, de ex-libris.

— Pe pt., parafa: *BIBLIOTECA INEL BOTA*.

1757

Nr. 47

LAMY, R. P. BERNARDO

STC

Cota: 13310/DP 3750

APARATUS BIBLICUS, SIVE MANUDUCTIO AD SACRAM SCRIPTURAM, TUM CLARIUS, TUM FACILIUS INTELLIGENTAM AUCTORE R. P. BERNARDO LAMY, CONGREGATIONIS ORATORII PRESBITERO. EDITIO QUINTA VENETA. JUXTA NOVISSIMAM LUGDUNENSEM CAETERIS AUCTOREM: ADDITA NUNC PRIMUM AUCTORIS VITA IN SYNOPSIS REDACTA CUM FIGURIS AENEIS. VENETIIS, MDCCLVII

AFUD LAURENTIUM BASILIUM SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

— 16 f. nenum. + 670 p + 1 f. nenum. + 10 pl.

— 19×12

— O: 14,3×8

— Legătura originală. Cotor cu 5 nervuri; ornamente florale imprimate auriu; text imprimat: *APPARATUS BIBLICUS*. Coperte carton ros la colțuri.

— Text în l. latină; informația de imprimare, în l. italiană (f. 16 nenum. Vo.) *NOI RIFORMATORI DELLO STUDIO DI PADOVA CONCEDIAMO LICENZA A LORENZO BASSEGIO STAMPATOR DI VENEZIA DI POTER RISTAMPARE IL LIBRO INTITULATO /.../ DAT LI 18 AGOSTO 1756 ANDREA TRON KAV RIF. GIROLAMO GRIMANI RIF.* Hârtie vargată, cu filgran. Emblema tipografică pe pt.: un înger purtând buchete de frunze; sus, eșarfă cu text fragmentat: *LAU RORA*, în-tregul desen, încris în frunze de laur. Tranșa roșcată. Pete brune pe zone restrânse.

— GRAESSE IV p. 91

1759

Nr. 48

HOUDRY, R. P. VINCENTIUS

STC

Cota: 11423/DP 3743

R. P. VINCENTII HOUDRY E SOCIETATE JESU BIBLIOTEECA CONCIONATORIA COPECTENS PANEGYRICAS ORATIONES SANCTORUM. TOMUS QUARTUS, IN QUO CONTINENTUR PANEGIRICAS SS DIVERSI ORDINIS, ET CHARACTERIS E GALICO SERMONE IN LATINUM TRANSLATI. EDITIO NOVISSIMA TYRNAVIAE TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO MDCCLIX.

— 742 p.+1 f. nenum.

— 21×13,5

— O: 17×10

— Legătura originală. Piele maro pe carton. Cotor cu 5 nervuri; text imprimat cu galben auriu: *TOMUS IV*. Piele roasă pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată, cu filigran. Pe pt., emblema tipografică, reprezentând: un înger așezat pe un nor, având în mână dreaptă o inimă iluminândă. Inițiale ornate; vigneta pe ultima p. Tranșa roz.

— BRUNET III col. 349

1763

Nr. 49

BENGEL, D. IO. ALBERT

STC

Cota: 8798/DP 3736

D. IO. ALBERTI BENGELII APPARATUS CRITICUS AD NOVUM TESTAMENTUM CRISEOS SACRAE COMPENDIUM, LIMAN, SUPPLEMENTUM AC FRUCTUM EXIBENS. EDITIO SECUNDA CURIS B. AUCTORIS POSTERIORIBUS AUCTA ET EMENDATA COPIOSQUE INDICE INSTRUCTA, CURANTE PHILIPPO DAVIDE BURKIO. TUBINGAE, SUM/P/TIBIUS IO. GEORGII COTTAE. MDCCLXIII.

— VI f. nenum. + 952 p. + 15 p. nenum.

— 25 × 21,5

— O: 18 × 14,5

— Legătura originală. Cotor neted, pergament, degradat jos. Coperete carton, ros la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată, cu filigran. Pe pt., emblema tipografică reprezentând: peisaj marin văzut de la țărm, pescar lângă un copac, corabie în larg; deasupra, eșarfă cu text: *SALVE TAUBUN AB ALTO*. Vigneta pe ultima p. Tranșa roz. Corp carte stare bună.

- Pe fg. 1 Ro, cu cerneală brună, autograf: *IOAN POPASU Proto-presbiter S-AU CUMPARAT CU* (indescifrabil) *DE* (semnătura).

— BRUNET I col. 772

Nr. 50

STC

Cota: 11957/DP 3768

COMPENDIUM OXQUISITISSIMARUM, ET NONISI E CICE-RONE, QUE AUREAE LATINITATIS AETATI CONFORMEM ADHIBUERE STYLUM, AUCTIRIBUS EXCERPTARUM PHRA-SIUM, ITA ADAPTATUM, UT INDE ETIAM TIRO LATINI-TATIS MELIORES LOQUENDI FORMULAS VULGARIBUS SUBSTITUERE EPOSSIT OPUSCULUM UTILISSIMUM OMNI ILLI, QUI BENE TERSAM, NITIDAM, ET AB OMNI BAR-BARIE ALIENAM LATINAM ALIQUAM DITIONEM, CUM-PRIMIS VERO EPISTOLAM CONVINCERE IN ANIMO HABET. CLAUDIOPOLI, TYPIS ACADEMICIS SOC, JESU, ANNO MDCCLXIII.

— 100 p.

— 16,5 × 10

- O: 13×7,8
- Legătura originală. Cotor piele neagră, stare bună. Coperte carton cu colțare piele ușor uzată.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Text așezat pe două coloane despărțite prin linie verticală. Frontispiciu la începutul lexiconului. Signatura și reclama.
- Pe p. 100, cu cerneală neagră, autograf: *GREGORIUS MOGA.*

1 7 6 4

Nr. 51

STC

Cota: 11749/DP 3763

HUNGARUS TYMBAULES, SEU GRATA AC BENEDICTA HUNGARORUM QUORUNDAM PRINCIPUM, HEROUM, MAGNATUM TOGA ET SAGO, DOMI MILITIAEQUE INSIGNUM, VIRORUM ERUDITIONE AC PRUDENTIA CLARORUM, FEMINARUM HONESTATIS FAMA, AC PIETATIS STUDIO ILLUSTRUM EX EPITAPHIIS RENOVATA MEMORIA QUAM EX CINERIBUS EXCITAVIT PETRUS BOD DE FELSÖ — TERNATON V.D. MINISTER MAGYAR IGENIENSIS. IMPRESS. ANNO MILLESIMO SEPTING. SEXAGESIMO 4-TO.

- 2 f. henum. +108 p.
- 21×11,5
- Legătura originală. Cotor piele, cu 5 nervuri, text imprimat auriu: *HUNGARUS TYMBAULSES*. Coperte carton ocru, ros pe muchii.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vârgată, cu filigran; pt. tipar negru și ocru. Corp carte stare bună.

1 7 6 5

Nr. 52

STC

LAZAR, IONNUS COM.

Cota: 11749/DP 3763

Colligat cu nr. 51

JOANNIS COM. LAZAR LIB. BARON DE GYALACUTA. SAC CAES. REGIAEQUE. APOST. MAJESTATIS STATUS. ET REG. IN. TRANSILVANIA. GUBERNII. CONSILIAR. UTROBIQUE. ACT. INT. UNIVERSORUM. STAT. ET. ORD. TRIUM. NATION. PRAESID. ET. SUPREMI VENATORUM MAGIST. OPERA POETICA VARII ARGUMENTI. HAEC MEL FUGIT, AT ISTA VENENUM. IMPRESS. PER STEPHANUM PALDI, ANNO 1765.

- 166 p.
- $21 \times 11,5$
- Legătura originală. Cotor piele cu 5 nervuri, text imprimat auriu: *HUNGARUS TYMBAULES*. Coperte carton ocr, ros pe muchii.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Conține poeme despărțite prin șiruri florale orizontale. Pe pt., tipar negru și ocr. Tranșa roz. Corp carte stare bună. Colligat cu nr. 51 și cu publicația în l. maghiară: *TOTFALUSI KIS MIKLÓS VERSEI*. 1767.

1766

Nr. 53

STC

PLINIUS, C. SECUNDUS

Cota: 8581/DP/3771

C. PLINII SECUNDI HISTORIAE NATURALIS LIBRI XXXVII. ACCEDIT CHRESTOMATHIA INDICIBUS ALIQUOT COPIOSISSIMIS EXPOSITA CURANTE IOANNE PETRO MILLERO. TOMUS I. BEROLINI, 1766. SUMPTIBUS A HAUDE ET I. C. SPENERI. BIBLIOP. REG. ET ACAD. SCIENTIAR PRIUIL.

- 18 f. nenum. + 360 p.
- 17×10
- O: $13,9 \times 7,5$
- Legătura originală. Cotor neted, piele cu decorațiuni geometrice și cu text: *PLINII/HISTORIAE/NATURALI/1—2*. Coperta carton ros la colțuri.
- Pe pt., sus, cu cerneală neagră, ex libris: *BIBL. OLARIU*.
- BRUNET IV col. 717

Nr. 54

STC

PLINIUS, C. SECUNDUS

Cota: 8581/DP 3771

Colligat cu nr. 53

C. PLINII SECUNDI HISTORIAE NATURALIS LIBRI XXXVII. ACCEDIT CHRESTOMATHIA INDICIBUS ALIQUOT COPIOSISSIMIS EXPOSITA CURANTE IOANNE PETRO MILLERO. TOMUS. II. BEROLINI, 1766. SUMPTIBUS A HAUDE ET I. C. SPENERI. BIBLIOP. REG. ET ACAD. SCIENTIAR PRIUIL.

- 288 p.
- 17×10
- O: $13,9 \times 7,5$

— Legătura originală. Cotor neted, piele cu decorațiuni și text: *PLINII HISTORIAE//NATURALI* /1—2. Coperta carton ros la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Text așezat pe o coloană și pe două coloane. Note de subsol. Hârtie vârgată, cu filigran (viz. f. 3 nenum.). Frontispicii la începutul fiecărei cărți; vigneta pe pt.

— BRUNET IV col. 717

Nr. 55

STC

PLINIUS, C. SECUNDUS

Cota: 12800/DP 3772

C. PLINII SECUNDI HISTORIA NATURALIS LIBRI XXXVII. ACCEDIT CHRESTOMATHIA INDICIBUS ALIQUOT COPIOSISSIMIS EXPOSITA CURANTE IOANNE PETRO MILLERO. TOMUS V. BEROLINI, 1766. SUMPTIBUS A HAUDE ET I. C. SPENERI. BIBLIOP. REG. ET ACAD. SCIENTIAR PRUUL. /ULME IMPRIMEBA WAGNER/.

— 1 f. nenum. + 522 p.

— 16,7 × 10,5

— O: 13,7 × 7,3

— Legătura originală. Cotor neted piele brună, cu text imprimat galben auriu: *PLINII HISTORIA NATURAL*. 5. Coperte carton ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Text așezat pe două coloane. Hârtie vârgată, cu filigran. Frontispicii la început de părți; vigneta pe pt. și pe ultima p. Colontitlu cu majuscule; semnatura cu majuscule; reclama. Tranșă galbenă. Informația despre imprimerie luată din colofon.

— Pe pt., sus stânga, cu cerneală neagră, autograf: *BIBL. OLARU*.

— BRUNET IV col. 717

1772

Nr. 56

MICS (R)

LAMBERTUS, PROSPERUS

Cota: 10457

AD CASUS COSTICIENTIAE DE MANDATO OLIM EMINENTISS. ET REVEREND. DOMINI DOMINI PROSPERI LAMBERTINI S.R.E. CARD AC BONONIAE ARCHIEP. DEINDE SANCTISSIMI D. N. PAPAE BENEDICTI XIV. PROPOSITOS AC RESOLUTOS APPENDIX PRIMA. OPUS CONFESSARIIS OMNIBUS ATQUE ANIMARUM CURAM GERENTIBUS PERUTILE AC NECESARIU. EDITIO IN GERMANIA QUINTA

AUGUSTAE VINDELICORUM, SUMPTIBUS MATHAEI RIEGER ET FILIORUM. MDCCLXXII.

- 2 f. nenum. + 302 p. + 166 p. + 5 f. nenum.
- $17,5 \times 10,5$
- O: $13,5 \times 7,4$
- Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 5 nervuri, ornat floral.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vârgată, cu filigran (viz. p. 31—32 Appendix secunda). Conține și Appendix secunda, cu pt. și paginație proprii. Inițiale simple; ornamente tipografice la fine de capitole. Signatura cu majuscule numerotate; reclama.

1 7 7 3

Nr. 57

BENGEL, JOHANNES ALBRECHT

STC

Cota: 13715/DP 3737

/GUOMON N.T.... EXQUO EX NATIVA VERBORUM VI SIMPLICITAS, PROFUNDITAS, CONCINNITAS, SALUBRITAS SENSUUM CAELESTIUM. TUBINGAE APUD IOH. HEINR. PHILIPP. SCHRAMM. 1773/.

- 1367 p. + 17 f. nenum.
- 24×18
- O: $18,5 \times 14,2$
- Legătura originală. Pergament pe carton. Cotor neted.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Din total paginație, lipsesc 34 p. inclusiv pt. Datele din pt. s-au reconstituit de pe fișa scrisă de mână lipită la începutul publicației, ca și din mențiunile privitoare la editor și tipograf de pe f. 17 Ro nenumerotată */SUMPTIBUS AC TY-PIS SCHRAMMIANIS/*. Publicația conține două volume (cu paginație unică), editate în același an, fiind vorba de ediția a III-a, cf. p. 625 */GNOMONIS BENGELIAN TOM. EPISTOLAS ET APOCALYPSIN. EDITIO III/*. Hârtie vârgată, cu filigran (viz. p. 84—85). Text pe două coloane. Tom II începe la p. 625. INDEX. Embleme cu deviză și respectiv monograma ale editorului și tipografului (p. 624, 625, 1402). Vignete la început și fine de Index. Inițiale simple; signatura; reclama. Tranșa roz.
- BRUNET I col. 772

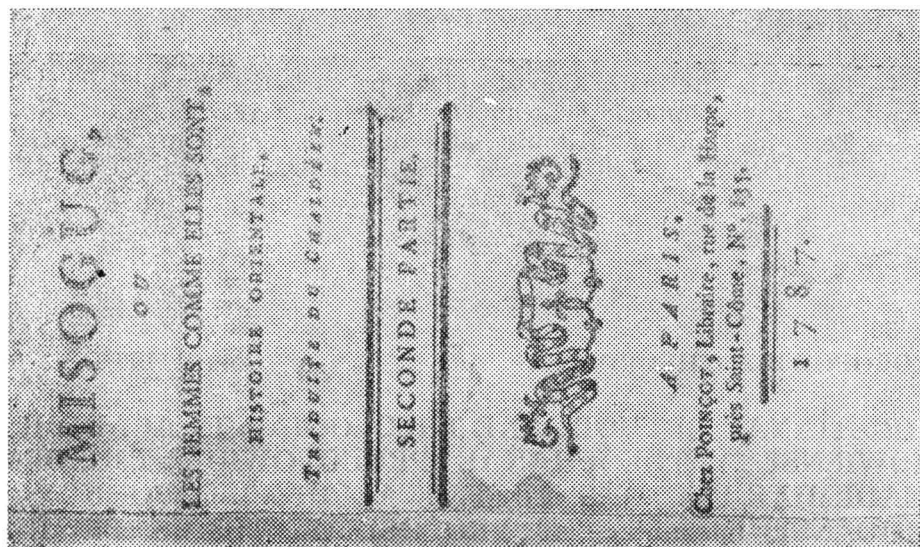
Nr. 58

PHAEDRUS, CAIUS IULIUS

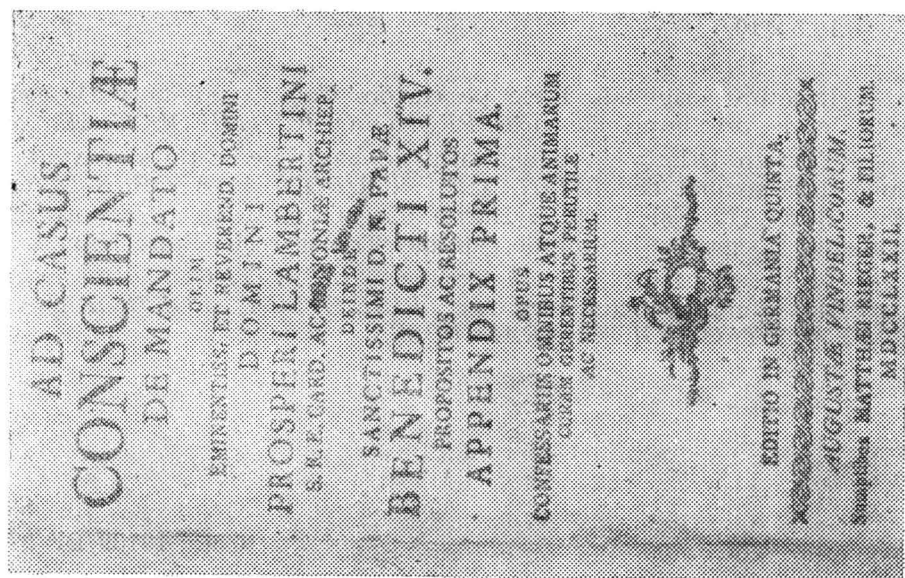
STC

Cota: 11702/DP 3746

PHAEDRI AUGUSTI LIBERTI FABULARUM AESOPIARUM LIBRI QUINQUE CUM NOVO COMMENTARIO PETRI BUR-

Numărul 71 din catalog.

Numărul 56 din catalog.

MANNI MITAVIAE APUD IACOBUM FRIDERICUM HINZIUM CI) I) CCLXXIX.

— Lp. + 328 p. + 30 f.

— 20×11,5

— O: 15,5×8,7

— Legătură ulterioară. Coperte pinză pe carton. Cotor piele, neted, decorat cu motive fitomorfe; text imprimat auriu: *PHAEDRU*.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Antetitul: *PHAEDRI AUGUSTI LIBERTI FABULARUM AESOPIARUM LIBRI QUINQUE*. Hârtie vărgată, cu filigran. Stare bună.

Nr. 59

PROCOPOWICZ, THEOPHANUS

STC

Cota: 11750/DP 3764

CHRISTIANAE ORTHODOXAE THEOLOGIAE, IN ACADEMIA KIOWIENSI A THEOPHANA PROCOPOWICZ, EJUSDEM ACADEMIAE RECTORE, POSTEA ARCHIEPISCOPO NOVO- GRODENSI, adornatae ET PROPOSITAE. TOMUS PRIMUS NUNC PRIMUS EDITUS. REGIMONTI, LITERIS DANIELIS CHRISTOPHORI KANTERII TYP. AUL. MDCCLXXIII.

— 16 f. nenum. + 460 f. + 7 f. nenum.

— 17,5×10,5

— O: 13,5×7,7

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 5 nervuri, ornamente florale, text imprimat auriu: *PROKOPOVICI//THEOLOGIAE*.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Dedicatie și cuvânt de recunoștință semnat de *MATHIAS BAYTZUROW* și *JACOBUS DENIS-SIEW*. *PREFATIO* și *INDEX*. Hârtie vargată cu filigran. Frontispicii; ornamente tipografice la fine de capitole. Tranșa roșie. Stare bună.

— Pe pt., cu cerneală brună, ex libris: *P. T. VITKOVICI*. Pe aceeași p., central, ștampilă rotundă cu text: *BIBLIOTECA PROFESORALĂ A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBEȘ*.

1777

Nr. 60

STC

Cota: 12139/DP 3774

PHAEDRI AUGUSTI LIBERTI, ET FL. AVIANI FABULAE CUM ADNOTATIONIBUS. ACCENDUNT PUBLII SYRI MIMI EN- TENTIAE ITEM Q. HORATII FLACCI LIBER DE ARTE POE-

**TICA. IN USUM SCHOLARUM. POSONI, ET CASSOVIAE
SUMPTIBUS JOANNIS MICHAELIS LANDERER 1777.**

— 354 p.+3 f. nenum.

— 14,5×9,5

— O: 10,2×7

— Legătura originală. Carton, uzat pe cotor și pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Conține *SENTENTIAE; DE ARTE POETICA; INDEX*. Note și comentarii la subsol. Hârtie vărgată, cu filigran (viz. p. 49—50). Vigneta pe pt. Signatura cu majuscule; reclama. Tranșa roșcată.

— Pe pt., sus, dreapta, cu cerneală neagră, ex libris: *DR. OLARIU*.

1778

Nr. 61

GAZZANIGA, FR. PETRO MARIA

STC

Cota: 13065/DP 3756

**THEOLOGIA POLEMICA AD USUM AUDITORUM AUCTORE
FR. PETRO MARIA GAZZANIGA, ORD. PRAED. S. TH. DOCT.
AC PROFESS. PUBL. ET ORD. PRAELIARE BELLA DOMINI.
I REGUM XVIII. 17. TOMUS I. VIENNAE. TYPIS IOAN. THOM.
NOB. DE TRATTNERN, CAES. REG. AULAE TYPOGR. ET
BIBLIOT. 1778.**

— 3 f. nenum.+485 p.+1 f. albă

— 18×12

— O: 14×8,6

— Legătura originală. Cotor piele, cu 4 nervuri, ornamente florale imprimate auriu. Coperte carton marmorat ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Cuprinde 4 secțiuni, fiecare împărțite pe capitole și respectiv paragrafe, cu titluri scurte marginal. Hârtie vărgată. Vignetă pe pt, inițiale simple la început de secțiune și de capitol. Tranșa roșcată. Pete brune.

— Pe pt., ștampilă de ex libris: inițiale caligrafice *I S* înscrise în cerc cu raze scurte.

1779

Nr. 62

CICERO, MARCUS TULLIUS

STC

Cota: 12908/DP 3747

**M. TULLII CICERONIS OPERA AD OPTIMAS EDITIONES
COLLATA STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE. VOLUMEN**

SEXTUM. BIPONTI EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS /JESU/ CI) I) CCLXXIX.

- 1 f. nenum. + 501 p.
- 19×12
- O: 14×8,6
- Legătura originală. Cotor piele, cu 5 nervuri, ornamente florale; pielea roasă pe cotor. Coperte carton ocru șters.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Note marginale și de subsol. Hârtie vărgată, cu filigran. Frontispicii, inițiale simple la început de capitole; pe pt., în medalion oval, portret în profil al împăratului Antonius.
- GRAESSE II p. 158

Nr. 63

GAZZANIGA, FR. PETRO MARIA

STC

Cota: 13066/DP 3751

THEOLOGIA POLEMICA AD USUM AUDITORUM AUCTORE FR. PETRO MARIA GAZZANIGA, ORD. PRAED. S. TH. DOCT. AC PROFESS. PUBL. ET ORD. PRAELIARE BELLA DOMINI REGUM XVIII. 17 TOMUS II. VIENNAE. TYPIS IOAN. THOM. NOB. DE TRATTNER. CAES. REG. AULAE TYPOGR. ET BIBLIOT. 1779.

- 4 f. nenum. + 740 p. + 1 f. nenum.
- 18×12
- O: 14×8,6
- Legătura originală. Cotor piele, cu 4 nervuri, ornamente florale imprimate cu galben auriu. Coperte carton perforat de cari.
- Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Titluri de paragrafe marginal. Hârtie vargată. Vigneta pe pt.; frontispicii; inițiale simple. Signatura din majuscule numerotate; reclama. Tranșa roșcată.

Nr. 64

LUC, J. A. DE

CAVRR

Cota: I. 1616

LETTRES PHYSIQUES ET MORALES SUR L'HISTOIRE DE LA TERRE ET DE L'HOMME. ADRESSÉES À LA REINE DE LA GRANDE BRETAGNE, PAR J. A. DE LUC CITOYEN DE GENÈVE, LECTEUR DE SA MAJESTÉ, MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ROYALE. DE LONDRES ET DE LA SOCIÉTÉ BATAVE, ET CORRESPONDANT DES ACADÉMIES ROYALES DES SCIENCES DE

PARIS ET DE MONTPELIER. TOME I. / ... / PARIS CHEZ V. DUCHESNE, LIBRAIRE RUE ST. JACQUES. AVEC APROBATION ET PRIVILEGE DU ROI, ET A LA HAYE; CHEZ DU TUNE, LIBRAIRE. MDCCLXXIX.

— VIII p. + 430 p.

— 21×12

— O: $14 \times 7,8$

— Legătura originală. Cotor piele neted, cu text: *HISTOIRE DE LA TERRE ET DE L'HOMME I*. Coperte carton ros pe muchii.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Pe pt., este încorporat un citat din Lucrețiu, C III. După opt p. numerotate cu cifre romane, paginația se face cu cifre arabe (continuativ), până la p. 224, apoi cu cifre romane până la p. 368, iar în continuare până la sfârșit (p. 430), se paginează cu cifre arabe. Paginile /226 și 227/ nu au coloncifru. Hârtie vârgată, cu filigran. Frontispicii; vignete; inițiale simple. Signatura cu majuscule numerotate cu arabe până la 5. Tranșa galbenă.

— BRUNET II col. 579. GRAESSE II p. 335.

1 7 8 1

Nr. 65

DRUMEL, IOHANNES HENRICUS

STC

Cota: 9832/DP 3779

IOHANNIS HENRICI DRUMELII PROF. PUBL. ET RECT. GYMNASII RATISBONENSIS, LEXICON MANUALE LATINO-GERMANICUM ET GERMANICO-LATINUM. ADDITA APPENDICE ARIARUM MATERIARUM OPERI HUIC COONATARUM ET PERQUM UTILIUM. TOMUS SECUNDUS. K. — Z. RATISBONAE ET LIPSIAE, IMPENSIS JOHANNIS PAULI KRAUS, BIBLIOPOLAE VIENNENSIS MDCCLXXXI.

— 1 f. nenum. + 2 060 col. + 82 col.

— 21×15

— O: $16,5 \times 11,6$

— Legătura ulterioară. Carton brun. Cotor neted, degradat.

— Text în l. latină, așezat pe două coloane separate prin linie subțire verticală. Alfabet latin de bază și alfabet german. La sfârșitul publicației, *APPENDIX* pe 82 coloane nenum. Hârtie vârgată, cu filigran (viz. col. 1 926—1 927). Frontispicii; colontitul cu minuscule; coloncifru la coloane subliniat cu linie subțire; signatura; reclama. Hârtia uzată prin îndoire, între col. 1—13.

— Pe șnit, cu cerneală neagră, literele *M I*. Pe fg. 1Vo, cu cerneala neagră, însemnare de proprietate: *BIBL. OLARIU Nr. 89*.

1782

Nr. 66

BETHLEN, WOLFFANG DE

STC

Cota: 11451/DP 3754

WOLFFANGI DE BETHLEN CELSISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE CONSILIARII INTIMI, SUPREMI COMITIS COMITATUS ALBENSIS, NEC NON REGNI CANCELLARII HISTORIA DE REBUS TRANSYLVANICIS, EDITIA SECUNDA. TOMUS TERTIUS. CUM SPECIALI PRIVILEGIO CAES. REG. APOST. MAJEST. CIBINII TYPIS ET SUMPTIBUS MARTINI HOCHMEISTER. TYPOGR. ET BIBLIOP. PRIVILEGIATI 1793.

— 2 f. nenum. + 633 p. + 11 p.

— 18,5 × 12

— O: 14 × 7,6

— Legătura originală. Cotor neted, piele. Coperte carton ocru ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Conține: *TYPOGRAPHUS LECTORI SALUTEM. HISTORIARUM LIB. 7—8* /anii 1590—1595/. *INDEX*. Hârtie filigranată (viz. p. 127—128). Stare cons. bună.

1785

Nr. 67

BETHLEN, WO(L)FFGANG DE

STC

Cota: 11483/DP 3755

WO/L/FFGANGI DE BETHLEN CELSISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE CONSILIARII INTIMI, SUPREMI COMITIS COMITATUS ALBENSIS, NEC NON REGNI CANCELLARII HISTORIA DE REBUS TRANSYLVANICIS. EDITIO SECUNDA. TOMUS QUARTUS. CUM SPECIALI PRIVILEGIO CAES. REG. APOST. MAJEST. CIBINII TYPIS ET SUMPTIBUS MARTINI HOCHMEISTER. TYPOGR. ET BIBLIOP. PRIVILEGIATI, 1785.

— 2 f. nenum. + 617 p. + 3 f. nenum.

— 18 × 11,5

— O: 14,2 × 9

— Legătura originală. Cotor neted, piele, text imprimat auriu: *BETHLEN/HISTORIA/TRANSYLVANIAE*. Coperte carton ocru ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Conține *HISTORIARUM* /anii 1598—1600/. Hârtie filigranată (viz. p. 609—610), perforată de cari. Pe pt., emblema tipografică, reprezentând: un copil cu carte pe genunchi,

alături cornul abundenței, o carte, un glob, pe fundal un copac, un vul-tur în zbor, bordură de nori. Titluri scurte la paragrafe pe margini; anii 1596—1600 sub coloncifru. Tranșa galbenă.

Nr. 68

BJCS

Cota: 150672/10

ORDO JUDICIARUS PRO OMNIBUS TRIBUNALIBUS, ET FORIS JUDICIARIIS REGNI HUNGARIAE PARTIUMQUE EIDEM ADNEXARUM PRAESCRIPTUS, VIENNAE TYPIS JOAN. THOM. NOB. de TRATTNERN, SAC. CAES. REG. AUL. TYPOGR. ET BIBLIOP. 1785.

— 3 f. nenum. + 204 p. + 2 f. nenum.

— 19,5×12

— O: 14,5×8,2

— Legătura originală. Carton. Cotor ros.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Aprobarea de tipărire semnată de Josephus (Secundus), Carolus Palffy și Josephus Nagy. Textul e împărțit pe capitole numerotate cu cifre romane (I—XXXIX) și pe paragrafe numerotate cu arabe continuativ (1—459). La finele publicației, *SINOPSIS CAPITUM*. Hârtie filigranată. Vignete (pe pt. și p. 1); inițiale simple la început de capitole.

— Pe pt., cu cerneală brună, semnătura deținător, urmată de /an/ 1786. Pe coperta 1, interior, lipită eticheta cu text: *PREMONTREI REND KÖNYVTÁRA B-1 271*. În același loc, ștampilă ovală zimțată pe margini: *BIBLIOTHECA PRAEPOSITURAE S. STEPHANI DE PROMONTORIO VARADIENSI*.

1786

Nr. 69

STC

VERTOT, RENÉ AUBERT DE

Cota: 10813/DP 3870

HISTOIRE DES REVOLUTIONS ARRIVÉES DANS LE GOUVERNEMENT DE LA REPUBLIQUE ROMAINE. PAR M. L'ABBÉ DE VERTOT, DE L'ACADEMIE ROYALE DES INSCRIPTIONS ET BELLES-LETTRES. HUTTIÈME ÉDITION. TOME PREMIER À PARIS CHEZ LES LIBRAIRES ASSOCIÉS. MDCCCLXXXVI. AVEC APROBATION ET PRIVILEGE DU ROI.

— XXVIII p. + 385 p.

— 17×10,5

— O: 12,5×8,2

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor neted decorat cu motive geometrice prin presare.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Dedicatie monseniorului Adrien Maurice — duc de Noailles . . ., semnată de L. de Vertot, urmată de *DISCOURS PRELIMINAIRE*. La sfârșitul publicației, *TABLE DES MATIERES*. Hârtie filigranată (viz. p. XIII—XIV; XXI—XXII). Note marginale; signatura.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală brună, însemnare de proprietate *FILIP MUSTA AUDITORIU ÎN CLASA 3-A GIMNASIALĂ ÎN BEIUȘIU*. 1859 60.

1787

Nr. 70

CICERO, MARCUS TULLIUS

STC

Cota: 13387/DP 3749

M. TULLII CICERONIS OPERUM VOLUMEN DECIMUM TERTIUM IO. AUGUSTI ERNESTI INDEX LATINITATIS PHILOGICO CRITICUS IN OPERA CICERONIS AUCTION ET EMEDATION ACCEDUNT GRAECA CICERONIS NECESSARIIS OBSERVATIONIBUS ILUSTRATA. BIPONTI EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS CI) I) CCLXXXVII.

— 339 f. nenum.

— $18 \times 11,5$

— O: $14,2 \times 8,2$

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 5 nervuri; text imprimat cu negru pe fond oranj: *CICERONIS/OPERA/TOM XIII*.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie vărgată, filigranată. granată.

— GRAESSE II p. 158.

Nr. 71

MICS (R)

Cota: 4855

MISOGUG, OU LES FEMMES COMME ELLES SONT, HISTOIRE ORIENTALE, TRDUITE DU CHALDEEN. SECONDE PARTIE. A PARIS, CHEZ POINCOT, LIBRAIRE, RUE DE LA HARPE, PRÈS SAINT-CÔME, No. 135. 1787.

— 224 p.

— 17×10

— O: $11,2 \times 6$

— Legătura originală. Pînză pe carton. Pe cotor, text imprimat cu galben auriu: *MISOGUG*.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Hârtia filigranată. Note la subsol; signatura din majuscule urmate de minuscule; reclama doar pe alocuri. Tranșa decorată cu motive celulare în albastru. Foaia de titlu decupată, îngustată pe latura stângă cu aprox. 2 cm.

Nr. 72

BJCS

TASSO, TORCOATO

Cota: 121604/11

JERUSALEM DELIVRÉE, POÈME DU TASSE. NOUVELLE TRADUCTION. TOME PREMIER. A PARIS, CHEZ NYON LE JEUNE, LIBRAIRE, PAVILLON DES QUATRE NATIONS. MDCCLXXXVII. AVEC APROBATION ET PERMISSION.

— 378 p.

— 16,5×9,5

— O: 11,5×6,5

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor neted decorat cu motive florale imprimate prin presare. Coperta I desolidarizată.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Antetitlu, p. 1: *JERUSALEM DELIVRÉE*. Poemul este precedat de un cuvânt al traducătorului în care se mărturisește: „*La traduction que nous donnons au public a été arrachée à l'auteur presque malgré lui*“. Conține primele zece cânturi ale poemului. Hârtie filigranată (viz. p. 87—88; 93—94). Frontispiciu (p. 7); vigneta pe pt., reprezentând: o liră răspândind lumină, înconjurată de lauri, postament din nori; la finele fiecărui cânt câte o vigneta. Signatura din majuscule urmate din cifre romane până la 6. Tranșa roz.

— Ex libris ștampilă (ovală), tuș mov, aplicată pe p. I, cu text: *BIBLIOTECA R. VIDRAȘCU 3071*.

1789

Nr. 73

STC

BETHLEN, WO(L)FFGANG DE

Cota: 11452/DP 3753

WO/L/FFGANGI DE BETHLEN CELSISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE CONSILIARII INTIMI, SUPREMI COMITIS COMMITATUS ALBENSIS, NEC NON REGNI CANCELARII HISTORIA DE REBUS TRANSYLVANICIS. TOMUS QUINTUS. NUNC PRIMUM EMANUSCRIPTO EDITUS. HUNC RECOGNOVIT, SUPPLEVIT, PRAEFATIONE AC INDICE INSTRUXIT, JOSEPHUS BENKÖ. CUM SPECIALI PRIVILEGIO CAES. REG. APOST. MAJEST. CIBINII TYPIS ET SUMPTIBUS MARTINI HOCHMEISTER. TYPOGR. ET BIBLIOP. PRIVILEGIATI. 1789.

— 2 f. nenum. + 5 p. + 537 p. + 31 p. + 4 f. nenum.

— 18,5×12,5

— O: 14,2×9,2

— Legătura originală. Cotor neted piele, decorat cu motive florale prin presare, text auriu pe fond negru: *BETHLEN HISTORIA TRANSYLVANIAE* 5. Coperte carton ros la colțuri. Legătura parțial desprinsă.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. În cuprins: *PRAEFATIO EDITORIS*, semnată Josephus Benkö, 4 decembrie 1788. *HISTORIARUM LIBER XI—XII* /anii 1601—1603/. *INDEX. ERRATA*. Hârtie filigranată (viz. p. 393—394). Paragrafe numerotate, cu titlu scurt pe margine. Note la subsol. Frontispicii; inițiale ornate la început de capitole. Sig-natura din majuscule cu asterisc.

— Pe pt., ștampilă rotundă, tuș roșu, cu text: *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARAMSEBEȘULUI. BIBLIOTECA*.

1791

Nr. 74

STC

Cota: 11473/DP 3767

ELEMENTA HISTORIAE NATURALIS IN USUM SCHOLARUM GRAMMATICARUM ET GYMNASIORUM PER REGNUM HUNGARIAE ET PROVINCIAS EIDEM ADNEXAS PARS I COMPLECTENS REGNUM ANIMALE. CUM SPECIALI PRIVILEG. SOC. CAES. REGIAE APOST. MAJEST. BUDAE, ET TYRNAVIAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS ANNO MDCCXCI. CONSTAT IN CRUDA 18 xr.

— 88 p.

— 18,5×10,5

— O: 13,4×7,8

— Legătura originală. Scoarțe lemn învelite în hârtie groasă gri, roasă pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. p. 3—4). Pe pt., vigneta; signatura; reclama. Hârtia stare avansată de uzură.

1792

Nr. 75

STC

VOLTAIRE, AROUET FRANÇOIS MARIE DE

Cota: 9144/DP 3864

OEUVRES COMPLÈTES DE M. DE VOLTAIRE. TOME QUATRE-VINGT-SEPTIÈME, AUX DEUX-PONTS. CHEZ SANSON ET COMPANIE. 1792.

— 2 f. nenum. + 324 p.

— 15,5×10,5

— O: 11,8×7,5

— Legătura originală. Pânză de carton. Cotor neted, cu text imprimat auriu: *VOLTAIRE*. Coperte carton negru.

— Text în l. franceză. Alfabet latin de bază. Conține: *RECUEIL DES LETTRES DE M. DE VOLTAIRE /1767—1762/*. În total 170 scrisori, majoritatea către contele d'Argental. Antetitlu: *OEUVRES COMPLÈTES DE M. DE VOLTAIRE*. Hârtie filigranată (viz. p. 309—310). Scrisorile sunt numerotate cu cifre romane. Anul scrisorii apare marginal sub o liniuță. Note de subsol numerotate cu cifre arabe. Colontitlul cu majuscule; signatura cu majuscule numerotate; reclama apare neregulat. Tranșa decorată cu motive celulare, ocră și vernil. Stare de conservare bună.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneala brună, însemnare de proprietate: *PHIL. MUSA*. SE repetă întocmai pe pt. lângă numele autorului.

— BRUNET V col. 1355.

1 7 9 3

Nr. 76

STC

BETHLEN, WO(L)FFGANG DE

Cota: 11453/DP 3752

WO/L/FFGANGI DE BETHLEN CELSISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE CONSILIARII INTIMI, SUPREMI COMITES ALBENSIS, NEC NON REGNI CANCELLARII HISTORIA DE REBUS TRANSSYLVANICIS, TOMUS SEXTUS ET VITIMUS NUNC PRIMUM E MANUSCRIPTO EDITUS. RECOGNOVIT, ADNOTATIONIBUS AMPLIAVIT, PRAEFATIO NEQUE AC INDICE INSTRUXIT, JOSEPHUS BENKÖ. CUM SPECIALI PRIVILEGIO CAES. REG. APOST. MAJEST. CIBINII, TYPIS ET SUMPTIBUS MARTINI HOCHMEISTER CAES. REG. DICASTERIALIS TYPOGR. ET BIBLIOP. PRIVILEGIATI. 1793.

— 8 f. nenum. + 545 p. + 34 p. + 2 f. nenum.

— 18×12

— O: 14,6×9,1

— Legătura originală. Cotor piele brună, neted, ornat cu motive geometrice și florale, text negru imprimat pe fond auriu: *BETHLEN/HISTORIA/TRANSYLVANIA/6*. Coperte carton ros la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Conține *LIBER DECIMUS TERTIUS LA LIBER DECIMUS SEXTUS /anii 1604—1609/*. Hârtie filigranată. Note marginale. Emblema tipografică pe pt., reprezentând un copil citind o carte așezată pe un glob cu meridian în relief.

1799

Nr. 77

NIEUPOORT, G. H.

STC

Cota: 11494

**RITUUM, QUI OLIM APUD ROMANOS OBTIRUERUNT, SUC-
CINTA EXPLICATIO AT INTELIGENTIAM VETERUM AU-
THORUM FACILI METHODO A G. H. NIEUPOORT CONSCRIP-
TA. PROSTANT IN CRUDA A 21 xr. BUDAE SU/M/PTIBUS,
ET TYPIS TYPOGRAPHIAE REGIAE UNIVERSITATIS PES-
TIENSIS. ANNO 1799.**

— 1 f. nenum. + 384 p. + 19 f. nenum.

— 18,5×11,5

— O: 13,7×8

— Legătura originală. Cotor neted, piele brună, cu text imprimat auriu: *RITUS ROMANORUM*. Coperte carton galben, ros pe muchii și la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. În cuprins, *INDEX DE NOTIS. INDEX RERUM ET VERBORUM*. Hârtie filigranată (viz. p. 49—50). Note la subsol. Vignetă pe pt.; signatura; reclama. Lipsă fg. 1. Hârtia perforată de carii pe alocuri.

— Pe pt. și p. 159, șampilă rotundă, tuș roșu, text: *BIBLIOTECA PROFESORALĂ A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBEȘ*.

— BRUNET IV col. 78.

1800

Nr. 78

BRÖDER, CHRISTIAN GOTTLOB

BJCS

Cota: 122931/12

**PRACTSCHE GRAMMATIK DER LATEINISCHEN SPRACHE
VON CHRISTIAN GOTTLOB BRÖDER, PASTOR ZU BEUCHTE
UND WEODINGEN IM HOCHSTIFT HILDESHEIM VIERKE
AUFLAGE. MIT RÖMISCH. KAYSERL. UND CHURFURSTL.
LEIPZIG, 1800. DEN SIEGFRIED LEBERECHT CRUSIUS /LA-
DEINPREIS CUM LECT. LAT. 16 GROSCHEN/. /GEDRUCKT
BEN JAKOB CHRISTIAN NAGEL/**

— XXVIII p. + 500 p.

— 20,5×13,5

— Legătura originală. Cotor neted, piele perforată de carii. Coperte carton ros la colțuri.

— Text în l. germană și în l. latină. Alfabet german și respectiv latin de bază. Prefețe la edițiile anterioare (1787, 1792, 1796) semnate de autor. Materialul gramatical este eșalonat pe capitole, subcapitole

marginal cu cifre arabe de la 1 la 950 și respectiv pe paragrafe marcate cu litere latine. Sunt date numeroase note explicative în l. germană. Hârtie filigranată. Signatura din majuscule germane; reclama. Pe pt., emblema tipografică reprezentând trei copilași lângă mama lor care-i învață alfabetul; frontispiciu floral. Informația privind tipograful se află în colofon. Corp carte stare bună.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneala brună, însemnare mss. de posesor: *IOH. HERBERT 1802*. Pe p. 2, ștampila dreptunghiulară cu text: *BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ REȘIȚA*.

Nr. 79

MEISNER, IOANNES HENRICUS

STC

Cota: 10343/DP 3733

Colligat cu nr. 80

NOVA VETERIS TESTAMENTI CLAVIS ADDITA EST SIGNIFICATIO VERBORUM HEBRAICORUM E VERSIONE ALEXANDRINA CUIUS DISCREPANTIAE SIMUL A TEXTU HEBRAICO SAEPE DIUDICANTUR SCRIPSIT IOANNES HENRICUS MEISNER PROFESOR LIPSIAENSIS. VOLUMEN I. PENTATEUCHUM CONTINENS. LIPSIAE APUD IO. SAM. HEINSIUM 1800.

— 8 f. nenum. × 544 p.

— 21 × 14

— O: 16,6 × 9,5

— Legătura originală. Cotor neted piele brună, ornamente în presă, text imprimat auriu: *MEISNER/CLAVIS*. Coperte carton ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie filigranată. Signatura cu majuscule; reclama.

— Pe fg. 1 Ro, cu cerneala neagră, însemnare mss. de posesor: *PHILIPPI MUSTA STUDIOSI THEOLOGIAE. 4 GROS.*

Nr. 80

MEISNER, IOANNES HENRICUS

STC

Cota: 10343/DP 3733

Colligat cu nr. 79

NOVA VETERIS TESTAMENTI CLAVIS ADDITA EST SIGNIFICATIO VERBORUM HEBRAICORUM E VERSIONE ALEXANDRINA CUIUS DISCREPANTIAE SIMUL A TEXTU HEBRAICO SAEPE DIUDICANTUR SCRIPSIT IOANNES HENRICUS MEISNER PROFESOR LIPSIAENSIS. VOLUMEN II. PROPHETAS PRIORES IOSUAM LIBRUM IUDICUM I ET II. LIB.

SAMUEL. I ET II LIB. REGNUM CONTINENS LIPSIAE APUD IOH. SAM. HEINSIUM 1800.

- 544 p.
- 21×14
- O: $16,6 \times 9,5$
- Celelalte elemente identice cu cele de la nr. 79

Nr. 81

STC

Cota: 12670/DP 2645

NOUVEAU DICTIONNAIRE ALLEMAND-FRANCOIS ET FRANCOIS-ALLEMAND À L'USAGE DES DEUX NATIONS CINQUIÈME ÉDITION ORIGINALE ENTIEREMENT REFONDUE ET CONSIDERABLEMENT AUGMENTÉE. TOME SECOND CONTENANT L'ALLEMAND EXPLIQUÉ PAR LE FRANCOIS. A STRASBOURG CHEZ AMAND KOENIG, LIBRAIRE, RUE DU DOME No. 26. À PARIS CHEZ LE MÊME, QUAI DES AUGUSTINS No. 18.1800. /DE L'IMPRIMERIE DE J. A. FISCHER, STRASBOURG/.

- IV p. + 1110 p.
- 23×14
- O: $18,5 \times 10,5$
- Legătura originală. Cotor neted, piele brună, decorațiuni în presă, text imprimat auriu: *DICTIONNAIRE ALLEMAND-FRANCOIS*. Coperte carton cu colțuri de piele.

— Text în l. germană și în l. franceză pentru partea de dicționar și respectiv în l. franceză pentru restul textului. Alfabet gotic pentru termenii germani și alfabet latin extins pentru textul francez. Text așezat pe o coloană și pe două coloane separate prin linie verticală. Colontitulul la coloană; coloncifrul la p. Signatura cu majuscule numerotate; fără reclama. Hârtie filigranată (viz. p. III—IV). Tranșa netedă, roz. Informația privind imprimeria luată din colofon.

— Pe fg. 1 Ro, cu cerneală brună, data 24.I./1/862, urmată de semnătură indescifrabilă. Pe tranșa, stampilă rotundă, tuș roșu, text: *EPARHIA ORT. ROM. A CARANSEBESULUI BIBLIOTECA*.

1802

Nr. 82

CAVRR

CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS-AUGUSTE DE

Cota: II 176

GÉNIE DU CHRISTIANISME, BEAUTÉS DE LA RELIGION CHRÉTIENNE; PAR FRANCOIS-AUGUSTE CHATEAUBRIAND /.../ NOUVELLE ÉDITION A LAQUELLE ON A INSERÉ LES

NOTES FORMANT L'APPENDICE À LA FIN DE CHAQUE VOLUME. TOME SECOND À PARIS CHEZ MIGNERET, IMPRIMEUR, RUE DU SEPULCRE, F.S.G. No. 28. AN X-1802.

- 336 p. + 16 p.
- 22,5×14
- O: 13,7×7,7
- Broșat. Cotor degradat.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. În cuprins: *VUE GÉNÉRALE DES EPOQUES CHRETIENNES! POESIE DANS SS RAPPORT AVEC LES HOMMES. CARACTÈRES. PASSIONS. LES ÊTRE SURNATURELS. LA BIBLE ET HOMÈRE.* Hârtie filigranată. Signatura; reclama; coloncifrul, sus, central, în paranteze rotunde; fără colontitlul. Tranșa prezintă bărbi.

Nr. 83

CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS-AUGUSTE

CAVRR

Cota: II 141

GÉNIE DU CHRISTIANISME; OU BEAUTÉS DE LA RELIGION CHRÉTIENNE; PAR FRANCOIS-AUGUSTE CHATEAUBRIAND /.../ NOUVELLE ÉDITION À LAQUELLE ON A INSERÉ LES NOTES FORMANT L'APPENDICE À LA FIN DE CHAQUE VOLUME. TOME QUATRIÈME. À PARIS CHEZ MIGNERET, IMPRIMEUR, RUE DU SUPULCRE, F.S.G. No. 28. AN X-1802.

- 352 p. + 48 p.
- 21×14
- O: 13,5×8
- Broșat. Hârtie mov deschis. Cotor deteriorat.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Pe pt. (în paranteza dreaptă inserată mai sus în titlu), apare textul: „*Chose admirable, la religion cretienne, qui ne semble, avoir d'objet que la felicité de l'autre vie, fait encore notre bonheur dans celle-ci /.../ Montesquieu, ESPRI DES LOIS, Liv, XXIV, Ch. III.* Antetitlu: *GÉNIE DU CHRISTIANISME. TOME QUATRIÈME.* În cuprins: *EGLISE; ORNEMENS; CHANTS; PRIÈRES; SOLEMNITÉ. TOMBEAUX ANTIQUE ET MODERN. VUE GENERAL DU CLERGE MISSION. ORDRE MILITAIRE OU CHEVALERIE. SERVICES RENDUS A LA SOCIÉTÉ.* Hârtie filgranată (viz. p. 341—342). Note la subsol. Coloncifrul, sus, central, în paranteze rotunde; fără colontitlu; signatura.

Nr. 84

CAVRR

CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS-AUGUSTE

Cota: II 185

GÉNIE DU CHRISTIANISME; OU BEAUTÉS DE LA RELIGION CHRÉTIENNE. PAR FRANÇOIS-AUGUSTE CHATEAUBRIAND. /.../ NOUVELLE ÉDITION À LAQUELLE ON A INSÉRÉ LES NOTES FORMANT L'APPENDICE À LA FIN DE CHAQUE VOLUME. TOME QUATRIÈME. À PARIS CHEZ MIGNERET, IMPRIMEUR, RUE DU SEPULCRE, F.S.G. No. 28. AN X — 1802.

- 352 p. + 48 p.
- 21×14
- O: $13,8 \times 7,8$
- Broșat. Hârtie mov uzată.
- Text în l. franceză. Alfabet latin extins.
- Hârtia prezintă pete brune pe zone restrânse.
- Celelalte elemente ale descrierii identice cu nr. 83.

Nr. 85

STC

DELILLE, JACQUE(S)

Cota: 10308/DP 4605

DITHYRAMBE SUR L'IMMORTALITÉ DE L'ÂME, PAR JACQUE/S/ DELILLE. À PARIS, CHEZ GIGUET ET MICHAUD. IMP. — LIBRAIRES, RUE DES BONS-ENFANS, Nr. 34. MDCCCLII.

- 1 f. nenum. + 71 p.
- $13,5 \times 9$
- O: $10,5 \times 6,3$
- Legătura originală. Pânză pe carton.
- Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Antetitulul: la p. 1, *OEUVRES DE JACQUE/S/ DELILLE*, la p. 3, *DITHYRAMBE SUR L'IMMORTALITÉ DE L'ÂME, SUIVI DU PASSAGE DU ST. GOTHARD, POÈME*. După pt., la p. 7, titlul reluat: *DITHYRAMBE SUR L'IMMORTALITÉ DE L'ÂME*; Între p. 1—18, *AVIS PRELIMINAIRE DES ÉDITEURS*. Hârtie filigranată (viz. p. 63—64). Pe f. 1 nenum. Vo, portret de poet la masa de lucru cu manuscris în față; alături de pază, o zeitate. Sub portret un catren. Signatura din cifre arabe urmate de punct. Stare bună.
- Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, ex libris autograf: *PHILARETI MUSTA PROTOSYNCELLI*. Pe p. 2, sus, dreapta, cu cerneală brună, ex libris autograf: *FRID. WERT /.../ COMP. VIENNA 1807*. Porțiunea din paranteza dreaptă este ilizibilă. Pe p. 3, ștampilă rotundă, tuș roșu, cu text *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARANSEBEȘULUI BIBLIOTECĂ*.

— BRUNET II col. 576 .GRAESSE II p. 354

1803

Nr. 86

MEIDINGER, JOHANNES VALENTIN

STC

Cota: 13355/DP 4641

PRACTISCHE FRANZÖSISCHE GRAMATIK WODURCH MAN DIESE SPRACHE AUF EINE GANZ NEUE UND SEHR LEICHTE ART IN KURZER ZEIT GRUNDLICH ETERNEN KANN VON JOHANN VALENTIN MEIDINGER, LEHRER DER FRANZÖSISCHEN UND ITALIANISCHEN SPRACHE ZU FRANKFURT AM MAYN. NEUNZEHNTE DURCHAUS VER BESSERT UND NACH WAILLY UMGERBEITETE AUSGABE FRANCFURT UND LEIPZIG 1803. ZU HABEN IN ALLEN GUTEN BUCHHANDLUNGEN.

— VIII p. + 592 p.

— $18 \times 10,5$ — O: $14,5 \times 8$

— Legătura originală. Cotor neted, piele brună, cu decorațiuni geometrice în presă. Coperte carton și hârtie marmorată, colțare piele roasă ușor.

— Text în l. germană cu alfabet german și în l. franceză cu alfabet latin extins. Textul așezat pe o coloană și pe două coloane. Hârtie filigranată (viz. p. 99—100). Frontispiciu la începutul cap. de fonetică. Signatura din majuscule germane; reclama.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, autograf: *PH. MUSTA 20 AUGUST 1856.*

1805

Nr. 87

TOMMASONI, F. TOMMASO

CAVRR

Cota: II 146

ELOGI SACRI DI F. TOMMASO TOMMASONI MAESTRO IN TEOLOGIA DELL'ORDINE DE PREDICATORI. TOMO SECONDO. IN PADOVA. 1805. NELLA STAMPERIA DEL SEMINARIO CON. LIC. DE SUP.

— 2 f. nenum. + 385 p.

— $20,5 \times 13$ — O: $14,2 \times 8,5$

— Broșat. Cotor reparat empiric.

— Text în l. italiană. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. p. 283—284). Pe p. 1 Ro nenum., portret în peniță, semnat A. Valentini, cu text dedesubt: *P. THOMAS THOMASONI//TEOL. DOCM. PROF. PUBL.* Signatura reclama. Tranșa prezintă bărbi.

1806

Nr. 88

MILLER, IAC(OBUS) FERDIN(AND) DE

BJCS

Cota: 3354/37

**HERCULES MEHADIENSIS ANIMADVERSIONIBUS CRITICIS
ILUSTRATUS A IAC. FERDIN. DE MILLER. PESTINI, APUD
IOSEPHUM EGGENBERGER. 1806. /TYPIS MATTHIAE TRA-
TNER CAES. R. PR. TYP./.**

— 70 p.

— 20,5×12,5

— O: 16×9

— Legătura originală. Carton. Cotor degradat.

— Text în l. latină și pe alocuri în l. germană. Alfabet latin extins și alfabet german. Cuvânt introductiv semnat de autor: IAC. FERDIN. DE MILLER AMICO SUO ANTONIO KISS DE SZENT-GYÖRGY IN INCLYTIO COMITATU TORONTALIENSI TABULAE IUDICIARIAE ASSESSORI S.P.D. Indicația privind tipograful a fost luată din colofon. Hârtie filigranată (viz. p. 55—56). Note la subsol. Vigneta pe pt.: crochiu de copil cu mâinile întinse în apa unui izvor, sub raze de lumină. Paginile numerotate cu cifre latine până la 8 inclusiv, apoi în continuare cu arabe. În loc de colontitlu, un semn tipografic. Signatura.

— Pe pt., cu cerneală neagră, ex libris autograf: AXINTE BALAESCU FO. GIMN., iar mai jos: BLASIUS SCHUTZ DISCIPULUS GYMNASII QUINTAE CLASSIS TEMESVARINUM Pe fg. Vo. însemnare de proprietate: VASILE NEMES PROFESOR RUDARIA CUMPĂRATĂ DIN CARANSEBEȘ IN ANUL 1951. Pe coperta 2 interior, însemnări dezordonate, indecifrabile, cu creionul, alături de ștampilă dreptunghiulară cu text: LIBRARIA NR. 2 REȘIȚA SECȚIA ANTICARIAT.

1807

Nr. 89

HORVÁTH, IOANNES BAPT.

STC

Cota: 12451/DP 2857

**IOANNIS BAPT. HORVATH ABBATIS B.M.V. DE EGRES, REG.
SCINT. SOCIETAT. GÖTTING. MEMB. CORRESP. OLIM IN
REG. SCIENT. UNIVERSIT. HUNG. PESTIENSI PHYS. ET
MECHAN. PROFESSORIS ELEMENTA PHYSICAE. EDITIO
QUINTA, DENUO EMENDATA ET AUCTIONATA. BUDAPEST, TYPIS ET
SUMPTIBUS TYPOGRAPHIAE REGIAE UNIVERSITATIS
HUNGARICAE. 1807.**

— 6 f. nenum. + 650 f. nenum. + 7 pl. pliate

— 22×14,5

— O: 18×10,6

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. f. 2 nenumerotată). Vigneta pe pt., inițiale simple. Paragrafe numerotate marginal. Signatura. Hârtia pe alocuri netăiată, iar pe alocuri e perforată de cari. Tranșa prezintă bărbi.

1812

Nr. 90

JAHN, JOHANNES

STC

Cota: 10883/DP 2875

ENCHIRIDION HERMENEUTICAE GENERALI TABULARUM VETERIS ET NOVI FOEDERIS AUTHORE JOHANNES JAHN, PHILOS. ET THEOL. DOCT. ECLL. METROPOL. AD S. STEPHANUM VIENNAE CANON. CAFIT. ARCHIEPISC. CONSISTORII. CONSILIAR. OLIM. L.L.O.O. ARCHAEOLOG. BIBL. INTROD. IN V.T. ET DOGM. PROF. CAES. P. ET O. VIENNAE, 1812. IN LIBRARIA CAMESINAE.

— VIII p. + 280 p.

— 22×13

— O: 14,7×8,3

— Broșat. Cotor cu nervuri.

— Text în l. latină. și pe alocuri în l. greacă. Alfabet latin de bază și alfabet grec. Text împărțit pe capitole și subcapitole numerotate. Note la subsol. Hârtie filigranată (viz. p. 47—48). Signatura; fără reclama. Tranșa prezintă bărbi și pe alocuri netăiate. Corp carte stare bună.

1814

Nr. 91

MICS (R)

Cota: 7740

DICTIONNAIRE DE L'ACADEMIE FRANCOISE, REVU, CORRIGÉ ET AUGMENTÉ PAR L'ACADEMIE ELLE-MÊME. CINQUIÈME ÉDITION. TOME PREMIER A—K. À PARIS, CHEZ BOSSANGE ET MASSON, LIBRAIRES DE S.A.I. ET R. MADAME MÈRE; RUE DE TOURNON, No. 6. GARNERY, LIBRAIRE, RUE DE SEINE, HÔTEL DE MIRABEAU, No. 6. HENRI NICOLLE, LIBRAIRE, RUE DE SEINE, No. 12, HÔTEL DE LA ROCHEFOUCAULD. /ÉDITION STEREOTYPE DE L'IMPRIMERIE DE BELIN/. 1814.

— Broșat. Hârtie gri.
 — 2 f. nenum. + XII p. + 774 p.
 — 25×20
 — O: 22×16,2
 — Legătura originală. Cotor neted, piele, ornat cu 6 chenare în presă auriu. Coperte carton ocru.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins, de două mărimi. Antetitlu la f. 1 nenum. Ro: *DICTIONNAIRE DE L'ACADEMIE FRANCOISE. CINQUIÈME EDITION. TOME PREMIER, A-K*. Pe verso este dată informația privind imprimeria. În cuprins: *DISCOURS PRELIMINAIRE*, de Dom. Jos. Garat. *LOI PORTANT QUE L'EXEMPLAIRE DU DICTIONNAIRE DE L'ACADEMIE FRANÇOISE, CHARGÉ DE NOTES MARGINALES, SERA RENDU PUBLIC PAR LES LIBRAIRES SMITS, MARADAN ET COMPANIE*. Partea explicativă a lexiconului este paginată pe trei coloane despărțite de linii verticale. Hârtie filigranată (viz. p. 35—36). Colontitlul pe col., coloncifrul pe p. Tranșa roz. La p. XI, se menționează, tirajul de 15 000 ex. Prima ediție apare la Paris în 1694, cu prefața semnată de Fr. Charpentier. Ediția a V-a a apărut, în prima imprimare, în 1798, reimprimindu-se în 1814 după ce textul a fost revăzut de Sélis, Bourlet, de Vauxcelles și Gence.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, însemnare de proprietate: *DICTIONNAIRE APPARTENANT MR. J. GANNY 1841 MARS 11*. Iar dedesubt: *MAINTENANT APPARTIENT A A. SIEHLEANO LE JUILLET 1845*. Pe pt. cu cerneală neagră, ex libris. DR. TEODOR IONESCU MAIU 1942.

— GRAESSE II p. 386

Nr. 92

MICS (R)

Cota: 7741

DICTIONNAIRE DE L'ACADEMIE FRANCOISE, REVU, CORRIGÉ, ET AUGMENTÉ PAR L'ACADEMIE ELLE-MÊME. CINQUIÈME EDITION. TOME SECOND. L—Z. A PARIS, CHEZ BOSSANGE ET MASSON, LIBRAIRES DE S.A.I. ET R. MADAME MÈRE; RUE DE TOUR NON, No. 6. GARNERY, LIBRAIRE, RUE DE SEINE, HÔTEL DE MIRABEAU, No. 6. HENRI NICOLLE, LIBRAIRE, RUE DE SEINE, No. 12, HÔTEL DE LA ROCHEFOUCAULD. /ÉDITION STEREOTYPE DE L'IMPRIMERIE DE BELIN/. 1814.

— 2 f. nenum. + 784 p.

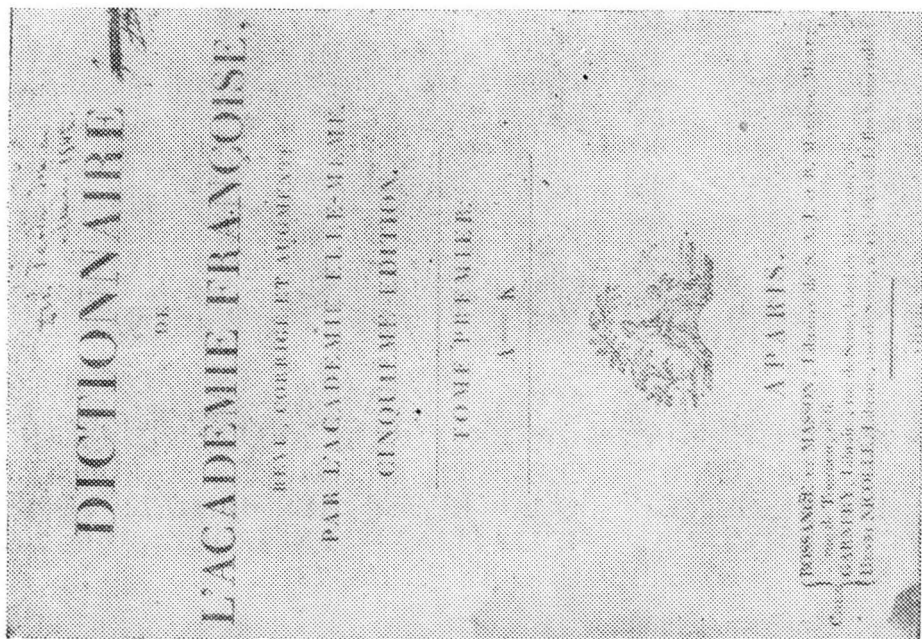
— 25×20

— O: 22×16,2

— Legătura originală. Cotor neted, piele, ornat cu 6 chenare în presă auriu. Coperte carton ocru.

Numărul 93 din catalog.

Numărul 91 din catalog.

— Pe ultimele zece p.: *SUPLÉMENT CONTENANT LES MOTS NOUVEAUX EN USAGE DEPUIS LA REVOLUTION*. Hârtie filigranată. Frontispiciu la p. 1.

— Pe p. 1, cu cerneală neagră, însemnare de proprietate: *APPARTIENT A MR. JEAN DE GANNY*. Cu aceeași cerneală, pe fg. 1 Vo: *CE DICTINNAIRE APPARTIENT A MR. JEAN DE GANNY LE 11 MARS 1841* (text peste care s-a tras o linie cu cerneală brună mai deschisă), iar mai jos: *MAINTENANT APPARTIENT À A. SIEHLEANO LE 11 JUILLET 1845*. Pe pt., sus, ex libris mss. cu cerneală neagră: *DR. TEODOR IONESCU*.

— GRAESSE II p. 386

1815

Nr. 93

MICS (R)

Cota. 2110

ARTICOLI DI GUERRA PER LA IMPERIALE REGIA ARMATA. VIENNA DALLA IMPERIALE-REGIA STAMPERIA DI CORTE E DI STATO. 1815.

— 16 p.

— 26×20

— O: 19×14

— Legătura originală. Broșat.

— Text în l. italiană. Alfabet latin extins (litere de două mărimi). Paragrafe numerotate cu cifre romane de la I la XL. Hârtie filigranată. (viz. p. 3—4).

— Pe pt. ex libris parafă tuș gri: *DR. ANTONIU MARCHESCU AVO-CAT CARANSEBES*.

1816

Nr. 94

STC

Cota: 13527

NOUVEAU DICTIONNAIRE DE POCHE ALLEMAND-FRANCOIS ET FRANCOIS-ALLEMAND QUATORZIÈME ÉDITION ORIGINALE REVUE, CORRIGÉE ET AUGMENTÉE. TOME SECOND CONTENANT L'ALLEMAND EXPLIQUÉ PAR LE FRANCOIS. A STRASBOURG ET PARIS. 1816.

— 2 f. nenum. + 463 p.

— 14×12

— O: 11,3×10

— Legătura originală. Carton marmorat ros pe muchii.

— Text în l. germană (alfabet german) și în l. franceză (alfabet latin extins), așezat pe două coloane separate prin linie verticală. Colontitulul cu alfabet german. Note la subsol. Signatura cu majuscule alfabet german. Hârtie filigranată (viz. p. 1—2), cu pete de umezeală pe zone întinse. Coloncifrul pe p. Reclama la fine de col.

Nr. 95

STC

Cota: 10305/DP 1950

NOUVEAU DICTIONNAIRE DE POCHE FRANCOIS-ALLEMAND ET ALLEMAND-FRANCOIS. QUATORZIÈME ÉDITION ORIGINALE REVUE, CORRIGÉE ET AUGMENTÉE. TOME PREMIER, CONTENANT LE FRANCOIS EXPLIQUÉ PAR ALLEMAND. A STRASBOURG ET PARIS. 1816.

— XII p. + 503 p.

— 14×12

— O: 11,4×10

— Legătura originală. Carton marmorat, cotor neted ros la cap și picior.

— Text în l. franceză (alfabet latin extins) și în l. germană (alfabet german). La p. I, antetitulul: *NOUVEAU DICTIONNAIRE DE POCHE DE LANGUES FRANCOISE ET ALLEMANDE QUARTOZIÈME /sic!/ ÉDITION ORIGINALE REVUE, CORRIGÉE ET AUGMENTÉE. TOME I.* Pe p. V, se repetă titlul în l. germană. Hârtie filigranată, pete brune. Signatura; reclama la fine de col.

Nr. 96

MICS (R)

SANTA, LEOPOLD DELLA

Cota: 4802

DELLA COSTRUZIONE E DEL REGOLAMENTO DI UNA PUBBLICA UNIVERSALE BIBLIOTECA CON LA PIANTA DIMONSTRATIVA TRATTATO DI LEOPOLDO DELLA SANTA. FIRENZE. PRESSO GASPERO RICCI DA S. TRINITA. 1816.

— 76 p. + 1 f. + 1 pl.

— 24×18

— O: 15×10,5

— Legătura originală. Chenar floral pe coperte exterior.

— Text în l. italiană. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. p. 12—13). Pe pt. emblema tipografică reprezentând: un vultur cu aripile

întinse sub o arcadă pe care e așezată o coroană regală. Pe arcadă, textul: *EX PECTO*. Emblema a fost imprimată cu tuș negru după tipărirea cărții. Tranșa imperfectă (zimțată). Signatura cu majuscule.

1817

Nr. 97

CHAUD, J. B. C.

CAVRR

Cota: II 184

MORALE DE LA BIBLE PAR J.B.C. CHAUD. TOME SECOND. /.../ A VERSAILLES, DE L'IMPRIMERIE DE J. A. LEBEL, IMPRIMEUR DU ROI. 1817.

— 4 p.nenum. + 440 p.

— 21,5×13,5

— O: 13,4×7,6

— Legătura originală. Carton gri. Cotor degradat.

— Text în l. franceză. și l. latină. Alfabet latin de bază. Conține maxime morale extrase din textul Bibliei. Pe pt. în cuprinsul parantezei drepte, este inserat textul: „*Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore dei.* MATT IV. 4.” Pe p. 1 Ro, antetitulul: *MORALE DE LA BIBLE*, iar pe Vo,; *SE TROUVE A VERSAILLE; A PARIS; A BRUXELLES*. Note la subsol. Tranșa prezintă bărbi. Signatura cu cifre arabe.

Nr. 98

PAULUS, CAROL

MICS (R)

Cota: 4821

CONSTITUTIO REI URBARIALIS REGNI HUNGARIAE. OPERA ET STUDIO CAROLI PAULY, AB EXCELSAM CANCELLARIAM REGIAM HUNGARICO AULICAM CONCIPISTAE AULICI. TOM I. PARS I ET II. VIENNAE 1817 TYPIS — GRUNDIANIS.

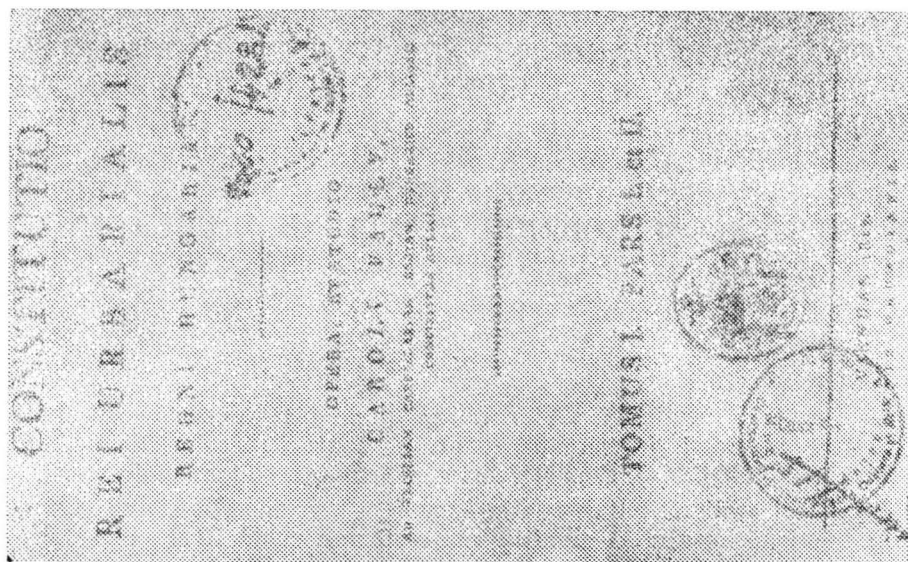
— XXXII p. + 336 p.

— 22×12

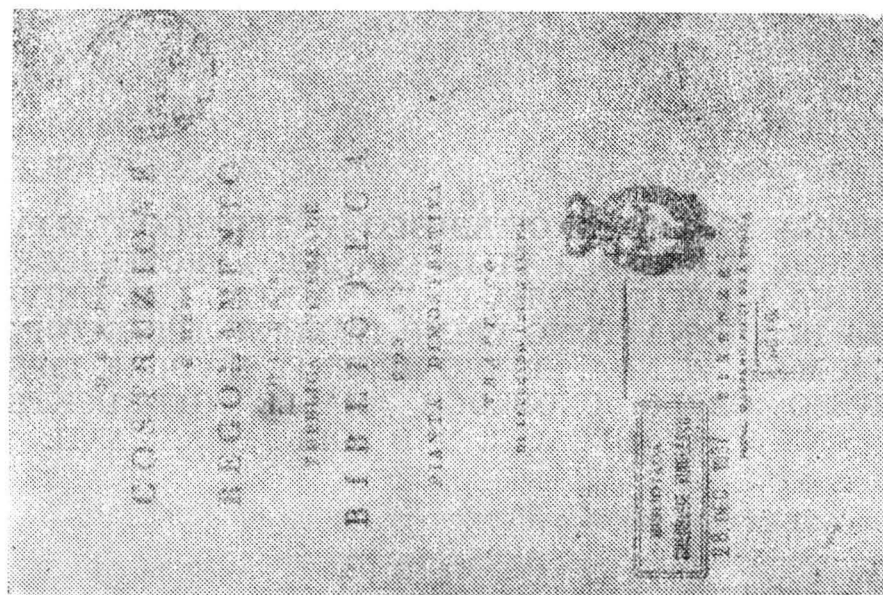
— O: 16×9

— Legătura originală. Cotor neted, piele brună cu decorațiuni în presă (pasare pe amforă stilizată), imprimate auriu. Coperte carton mar-morat, ros la colțuri.

— Text în l. latină (alfabet latin extins) și în l. germană (alfabet german). Prefața semnată de Carol Paulus. Pe pt. emblema tipografică: o panoplie înconjurată de lanț decorativ din vrejuri; sus, un vultur cu aripi deschise; aceste elemente sunt înscrise în chenar dublu circular. Signatura cu majuscule latine.

Numărul 98 din catalog.

Numărul 96 din catalog.

Nr. 99

FILIPPO, D. A.

STC

Cota: 13410/DP 283

Colligat cu nr. 100

DIZIONARIO ITALIANO-TEDESCO E TEDESCO-ITALIANO COMPLICATO DA D. A. FILIPPI, PUBLICO PROFESSORE DI LINGUA E LETTERATURA ITALIANA NELL I. R. UNIVERSITA DI VIENNA. TOMO PRIMO ITALIANO-TEDESCO. PARTE I A—L. VIENNA, PRESSO HEUBNER E VOLKE LIPSIA, PRESSO CARLO CNOBLOCH /HALLE, GEDRUCKTBHEY JOHANN JACOB GEBAUER UND SOHN./ MDCCCXVII.

— 1 f.alba + 2 f.nenum. + 711 P.

— 23,5 × 13,5

— O: 18,8 × 10,8

— Legătura originală. Cotor neted, piele ocră decorată cu motive geometrice în presă imprimate auriu, cu text: *FILIPPI//DIZIONARIO //ITALIANO-TEDESCO*. Coperte carton marmorat, colțare piele roasă.

Text în l. italiană (alfabet latin extins) și l. germană (alfabet german), așezat pe două coloane. Colontitulul pe coloană; coloncifrul pe p.; signatura din majuscule latine; reclama la col. Informația despre tipografi, luată din colofon.

Nr. 100

FILIPPO, D. A.

STC

Cota: 13410/DP 283

Colligat cu nr. 99

DIZIONARIO ITALIANO-TEDESCO E TEDESCO-ITALIANO COMPLICATO DA D. A. FILIPPI, PUBLICO PROFESSORE DI LINGUA E LETTERATURA ITALIANA NELL I. R. UNIVERSITA DI VIENNA. TOMO PRIMO ITALIANO-TEDESCO PARTE II M—Z. VIENNA, PRESSO HEUBNER E VOLKE. LIPSIA, PRESSO CARLO CNOBLOCH / HALLE, GEDRUCKTBHEY JOHANN JACOB GEBAUER UND SOHN./ MDCCCXVII.

— 658 p. + 1 f.nenum.

— 23,5 × 13,5

— O: 18,8 × 10,8

— Legătura originală.

— Alfabet latin extins și alfabet german. Hârtie filigranată. Signatura cu majuscule latine; reclame la sfârșit de col. Informația referitoare la tipar luată din colofon.

Nr. 101

STC

VIRGILIUS, PUBLIUS MARO

Cota: 12692/DP 2902

PUBLII VIRGILII MARONIS OPERA CUM INTERPRETATIONE ET NOTIS P. CAROLI RUAEI, QUIBUS ACCESORUNT EXERCITATIONES RHETORICAE IN PRAECIPUAS EJUS ORTIONES; NEC NON LOCUPLETISSIMI INDICES, QUORUM PRIMUS DESCRIPTIONES CONTINET, SECUNDUS COMPARATIONES, SEU SIMILITUDINES; TERTIUS DICTA MEMORABILIA, QUARTUS EST IN NOTAS. TOMUS PRIMUS CONTINENS BUCOLIC ET GEORGICA. BUDAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE 1817.

— 1 f. nenum. + 645 p. + 1 f. nenum.

— 19×11,5

— O: 15×9,2

— Legătura originală. Cotor neted, piele verde, cu ornamente florale în presă, și text: *VIRGILIU//RUAE//1,2* — imprimat auriu. Coperte carton marmorat, colțare piele. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins, mărimi diferite. Conține texte originale (pe Vo) din poemele *BUCOLICA* (p. 2—77), *GEORGICA* (p. 78—237) și în continuare *AENEIDA* — însoțite (pe Ro) de comentariile aferente. În final, *INDEX* structurat pe 4 tematici. Ft. a vol. II este intercalată după p. 237, publicația având paginație unică. Versurile numerotate din 5 în 5. Note la subsol. Signatura cu majuscule numerotate numai la 2. Hârtie filigranată (viz. p. 605—606). Frontispiciu la p. 1; inițiale simple.

— Pe fg. 1 Ro., cu cerneală brună, ex libris mss.: *EX LIBRIS PETRI POPOVICIU PROFESORIS*, repetat pe pt. unde se află stampila rotundă, tuș mov, cu text: *BIBLIOTECA PROFESORALA A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBEȘ* și alături ștampila ovală cu text: *INSTITUTUL TEOLOGIC DIECEZAN ROM.GR.OR. ÎN CARANSEBEȘ*. Pe coperta 1, interior, cu cerneală brună, însemnarea: *CUMPĂRAT DIN ANTIQUARIAT 50(K) 5/3 880*.

Nr. 102

STC

VIRGILIUS, PUBLIUS MARO

Cota: 12803/DP 2901

PUBLII VIRGILII MARONIS OPERA CUM INTERPRETATIONE ET NOTIS P. CAROLI RUAEI, QUIBUS ACCESSERUNT EXERCITATIONES RHETORICAE IN PRAECIPUAS EJUS ORATIONES; NEC NON LOCUPLETISSIMI INDICES QUORUM PRIMUS DESCRIPTIONES CONTINENT, SECUNDUS COMPARATIONER, SEU SIMILITUDINES, TERTIUS DICTA MEMO-

RABILIA, QUARTUS EST IN NOTAS. TOMUS TERTIUS CONTINENS V. LIBROS POSTERIORES AENEIDOS CUM EXERCITATIONIBUS ET INDICIBUS. BUDAE TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE. 1817.

— 423 p.

— 19×12

— O: 15,5×9,2

— Legătura originală. Cotor neted, piele albastră, decorațiuni florale în presă, text imprimat auriu: *VIRGILIUS//RUAEI//3*. Coperte carton ocru, colțare piele. Stare bună.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. După „*ARGUMENTUM*” (p. 3), se dă textul original (Vo, cu caractere drepte) și respectiv comentariul (Ro, cu caractere cursive). Versurile sunt numerotate marginal din 5 în 5 cifre arabe. Note la subsol marcate cu majuscula. Hârtie filigranată (viz. p. 413—414). Signatura cu minuscule numerotate cu cifre arabe; reclama; inițiale simple. Stare bună.

— Pe fg. 1 Ro, cu cerneală brună, ex libris mss.: *PETRU POPOVICI //PROFESSORIS*, iar alături: *NR. 278 I.E.143*. Însemnarea se repetă identic pe pt. Tot pe pt., în zona mediană, ștampilă ovală, tuș mov, cu text: *INSTITUTUL TEOLOGIC DIECEZAN ROM.GR.OR. ÎN CARANSEBEȘ*; alături, ștampilă rotundă, tuș roșu: *BIBLIOTECA PROFESORALĂ A ACADEMIEI TEOLOGICE CARANSEBEȘ*.

Nr. 103

NAGY, PAULUS

STC

Cota: 10.477/DP 4612

HISTORIA UNIVERSALIS GENTIUM STATISTICO-GEOGRAPHICO POLITICO CRITICO. QUAM IN USUM AUDITORIUM. CONCINNAVIT PAULUS NAGY, A A. L L. ET PHILOSOPHIAE DOCTOR. ALMAE AC CELEBERRIMAE UNIVERSITATIS PESTIENSIS FACULTATIS PHILOSOPHICAE COMMEMBRUM. IN REGIA SOCIENTIARUM ACADEMIA MAGNO VARADINENSI HISTORIAE UNIVERSALIS GENTIUM, ET PRAGMATICAE REGNI HUNGARIAE PROFESSOR REGIUS PUBLICUS ORDINARIUS, AC BIBLIOTECAE ACADEMIAE CUSTOS. TOMUS I CONTINENS UNIVERSALEM ORBIS GEOGRAPHIAM, ITEM GENTIUM ACTA SACRA ET CIVILA, ANTE ET POSTDILUVIANA, SIGNANTER: HEBRAERUM, BABYLONICO-CHALDAICO-MEDICO-ASSYRIORUM, AEGYPTIORUM, PHOENICUM, CARTHAGINENSIMUM, SCYTHARUM, THRACUM, LYDORUM, SARMATARUM, TROJANORUM, PERSARUM, CHINENSIMUM, INDORUM, GRAECORUM, ATHENIEN-

SIUM, SPARTANORUM, THEBANORUM, MACEDONUM, ET HINCORTORUM REGNORUM. BUDAE, TYPIS REGIAE SCIENT. UNIVERSITATIS HUNGARICAE 1821.

- XII p. + 370 p.
- $18,5 \times 10$
- O: $13,6 \times 9,5$
- Legătura originală. Cotor neted, pânză. Coperte carton marmorat ros pe muchii.
- Text în l. latină. Alfabet latin extins. Scrisoare dedicatoare semnată de Paulus Nagy. Pe. ft. Vo, text aprobare tipărire. Hârtie filigranată (viz. p. 259—260). Signatura cu majuscule; reclama. Corp carte stare bună.
- Pe fg. 1 Vo, ex libris etichetă ovală aplicată, fond vișiniu, litere albe, text: NEMOJAN J. ÜGYVÉD ADVOCAT KARANSEBES.

1 8 2 2

Nr. 104

STC

SINTENIUS, CAROLO HENRICUS

Cota: 9280/DP 2881

NOVUS GRANDUS AD PARNASUM, SIVE PROMTUARIUM PROSODICUM, SYLLABARUM LATINARUM QUANTITATEM HUIUSQUE REGULAS PRAECIPUAS ET SYNONIMORUM, EPITHETORUM, PHRASIIUM, DESCRIPTIONUM AC COMPARATIONUM POETICARUM COPIAM CONTINENS. ET IN USUM JUVENTUTIS SCHOLASTICAE EDITUM A M. CAROLO HENRICO SINTENIS. DIRECTORE EMERITO GYMNASII ZIT-TAVIENSIS, JENENSIS SOCIETATIS LATINAE MEMBRO HONORARIO PARS PRIOR. A—H. EDITIO AUCTA ET EMENDATA. VIENNAE APUD JOSEPHUM GEISTINGER. 1822.

- XXIV p. + 411 p. + 334 p.
- $20,5 \times 13$
- O: $16,5 \times 9,5$
- Legătura originală. Piele roșie subțire, pe carton gros. Cotor neted decorat cu motive geometrice în presă, text: *NOVUS GRANDUS//AD//PARNASUM*. Coperte decorate în presă cu chenar floral și elemente geometrice imprimate cu auriu. Cotor parțial desprins.
- Text în l. latină (alfabet latin de bază) și în l. germană (alfabet german. În cuprins, după *PARS PRIOR A-H* (411 p.), urmează, cu paginație proprie (334 p.) *PARS POSTERIOR I-Z*. Hârtie filigranată. Signatura cu majuscule latine numerotate cu cifre arabe. Goldsnit. În partea finală, de la *SAL la Z*, lipsă f.

— Pe forțaț 1 Ro, cu cerneală neagră, însemnare în l. latină: *PRÆMIUM PRIMUM IN TERTIA GRAMATICAЕ CLASAE QUOD PROMERITIS TULIT MESCHITZ MARTINUS.*

1823

Nr. 105

MOLNÁR, STEPHANUS

MICS (R)

Colligat cu nr. 109

Cota: 4838

SENTENTIAE EXCELSAE CURIAE REGIAE INTRA ANNUM 1769, QUOUSQUE VIDELICET DECISIONES CURIALES IN PLANO TABULARI EXTENDUNTUR, ET GENERALIUM REGNI JUDICIORUM TERMINUM POSTPASCHA ANNI 1823 INCIDENTEM INCLUSIVE LATAE, EXCEPTIS SENTENTIIS. I. TABULAE JUDICIARIAE SIMPLICITER APPROBATORIIS PER STEPHANUM MOLNAR DE PETERFALVA AA, LL. PHILOSOPHIAE, JURIS UNIVERSI DOCTOREM, COMPLURIUM II. COMITATUM TABULAE JUDICIARIAE ASSESOREM, ET ADVOCATUM CURIALEM JUXTA ORDINEM CHRONOLOGICUM IN SERIEM MATERIARUM IN PLANO TABULARI CONTEN-TARUM, ET MEDIO REPERTORII ANNEXI FACILE REPERIBILIMUM, PRO MAJORI INTELECTU SINGULIS SENTENTIIS I. TABULAE REGIAE JUDICIARIAE DESIGNATO INSTITUTO, FORO, UBI CAUSA DECURRIT, ET SUBSTRATO ACTIONALI SENTENTIAM EXCELSI SEPTEM VIRATUS SI FUIT, AUT REPERIRI POTUIT, CUM DATO EMANATIONIS SUBNEC-TENDO, IN UBERIOREM JURIS PATRII COGNITIONEM PRI-VATA INDUSTRIA DIGESTAE. PESTINI. TYPIS LUDOVICI LANDERER DE FUSKUT CACS. REGIO PRIV. TYPOGRAPHI 1823.

— 2 f.nenum. + 176 p.

— 39×24,5

— O: 33,5×19,9

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor neted cu decorațiuni florale în presă imprimate auriu, text: *MOLNAR//SENTENTIAE//EXCELSAE CURIAE REGIAE//*. Coperte desolidarizate parțial.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. După p. 176, urmează PARS II având pt. proprie, paginație proprie, an de apariție 1824. Hârtie filigranată (viz. p. 140—141), pete brune pe alocuri. Signatura din cifre arabe cu asterisc; reclame; în loc de colontitlu, central, un semn tipografic floral.

Nr. 106

STC

TOMTSÁNYI, ADAMUS

Cota: 11480/DP 4623

INSTITUTIONES PHYSICAE, QUAS COMPENDIO DEDIT ADAMUS TOMTSANYI IN REGIA SCIENTIARUM UNIVERSITATE PESTHIENSI PHISICAE, ET MECHANICAE PROFESSOR PUBL. ORD. PARS. I COMPLECTENS PHYSICAM GENERALEM CUM FIGURIS 71. AERI INCISIS. EDITIO SECUNDA PESTHINI, TYPIS NOBILIS JOANNIS THOMAE TRATTNER DE PETROZA. 1823.

— 222 p. + 71 fig. pe 4 pl.

— $20 \times 12,5$

— O: $16 \times 8,7$

— Legătura originală. Carton marmorat, ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. p. 101—102). Signatura din cifre arabe și text: *TOMATSANYI PHYS.*

1 8 2 4

Nr. 107

STC

BRETSCHNEIDER, CAROLO GOTTLIEB

Cota: 12794/DP 2852

LEXICON MANUALE GRECO-LATINUM IN LIBROS NOVI TESTAMENTI AUCTORE CAROLO GOTTLIEB BRETSCHNEIDER, PHILOS ET THEOL. DOCTORE /.../ TOMUS PRIMUS A—K. LIPSIAE SUMPTIBUS IO. AMBROS. BARTHII. MDCCCXXIV.

— 632 p.

— $21 \times 12,5$

— O: $16,5 \times 8$

— Text în l. greacă (alfabet grec) și l. latină (alfabet latin de bază). Hârtie filigranată. Signatura cu majuscule latine. Tranșa roz.

— GRAESSE I p. 532. BRUNET I col. 1227

Nr. 108

STC

BRETSCHNEIDER, CAROLO GOTTLIEB

Cota: 10276/DP 3744

LEXICON MANUALE GRAECO-LATINUM IN LIBROS NOVI TESTAMENTI. AUCTORE CAROLO GOTTLIEB BRETSCHNEIDER, PHILOS. ET THEOL. DOCTORE, CONSIST. SUPR. GO-

THANI CONSIL. ET MINISTRORUM VERBI DIVINI IN DUCATU GOTH. ANTISTITE PRIMARIO. TOMUS SECUNDUS L—omega LIPSIAE, SUMPTIBUS JO. AMBROSO. BARTHII. MDCCCXXIV.

- 668 p. + 2 f. nenum.
- 20,5 × 13
- O: 16,8 × 9
- Legătura originală. Cotor piele roasă la picior. Coperta carton ros la colțuri.
- Text în l. greacă (alfabet grec) și în l. latin (alfabet latin de bază). Hârtie filigranată. Signatura cu majuscule latine. Tranșa roșcată.
- GRAESSE I p. 532. BRUNET I col. 1227

Nr. 109

MOLNÁR, STEPHANUS

MICS (B)

Cota: 4838

Colligat cu nr. 105

SENTENTIAE EXCELSAM CURIAE REGIAE INTRA ANNUM 1769, QUOUSQUE VIDELICET DECISIONES CURIALES IN PLANO TABULARI EXTENDUNTUR, ET GENERALIUM REGNI JUDICIORUM TERMINUM POST PASCHA ANNI 1823 incidentem INCLUSIVE LATAE, EXCEPTIS SENTENTIIS. I. TABULAE JUDICIARIAE SIMPLICITER APPROBATORIIS PER STEPHANUM MOLNAR DE PETERFALVA AA, LL. PHILOSOPHIAE, JURIS UNIVERSI DOCTOREM, COMPLURIUM II. COMITATUM TABULAE JUDICIARIAE ASSESSOREM, ET ADVOCATUM TABULAE CURIALEM JUXTA ORDINEM CHRONOLOGICUM IN SERIEM MATERIARUM IN PLANO TABULARI CONTENTARUM, ET MEDIO REPERTORII ANNEXI FACILE REPERIBILIMUM, PRO MAJORI INTELECTU SINGULIS SENTENTIIS I. TABULAE REGIAE JUDICIARIAE DESIGNATO INSTITUTO, FORO, UBI CAUSA DECURRIT, ET SUBSTRATO ACTIONALI SENTENTIAM EXCELSI SEPTEM VIRATUS SI FUIT, AUT REPERIRI POTUIT CUM DATO, EMANATIONIS SUBNECTENDO, IN UBERIOREM JURIS PATRII COGNITIONEM PRIVATA INDUSTRIA DIGESTAE. PARS II. PESTINI, TYPIS LUDOVICI LANDERER DE FUSKUT CACS. REGIO PRIV. TYPOGRAPHI. 1824.

- 2 f. nenum. + 493 p.
- 39 × 24,5
- O: 33,5 × 19,9

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor neted cu 6 careuri din linii auri decorate floral în interior; text imprimat auriu: *MOLNAR SENTENTIAE EXCELSAE CURIAE REGIAE*. Pielea pe coperte roasă la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie filigranată (viz. p. 140—141). În loc de colontitlu, un semn tipografic floral. Signatura din cifre arabe cu asterisc; reclama.

1825

Nr. 110

BARTOLI, DANIELLO**STC**

Cota: 10952/DP 191

PEZZI SCELTI DALLE STORIE DELLE MISSIONI AL MOGOR ED ALL' ASIA DEL P. DANIELLO BARTOLI. LODI COI TIPI DI GIO. BATTISTA ORCESI. 1825.

— 192 p.+6 f. nenum.

— 16×9,5

— O: 11,7×7

— Legătura originală. Cotor neted piele, ornamente florale imprimate auriu, text imprimat auriu: *BARTOLLI//STORIE*. Coperte carton cașerat cu hârtie oranj.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Antetitlu: *PEZZI SCELTI DALLE STORIE DEL BARTOLI*. Hârtie filigranată (viz. p. 161—162). Signatura cu cifre arabe. Pe coperta 1Ro, apare, prin presare, numele: *GIACOMO BONOMI*.

— Pe pt., cu tuș mov, ex libris parafă: *TRAIAN DODA*.

Nr. 111

DUMESNIL, ALEXIS**CAVRR**

Cota: II 137

DE L'ESPRIT DES RELIGIONS. PAR ALEXIS DUMESNIL /.../ TROISIEME EDITION. PARIS. BAUDOUIN FRERES, LIBRAIRES, RUE DE VAUGIRARD, N. 36. BRUXELLES. MEME MAISON DE COMMERCE HUBERT, PALAIS-ROYAL, GALERIE DE BOIS. 1825.

— VI p.+338 p.

— 21×14

— O: 13,8×8,7

— Broșat. Cotor uzat.

— Text în l. franceză. Alfabet latin extins. Pe pt. în spațiul parantezei drepte, este inserată următoarea maximă: „*Il faut savoir douter où*

il faut assurer où il faut, se soumette où il faut PASCAL“. Pe coperta 1 Vo, informația despre imprimărie (*IMPRIMERIE DE J. TASTU*). Hârtie filigranată (viz. p. 37—38). Note la subsol. Fascicule desprinse.

— Pe p. 1, cu cerneală verzuie, ex libris mss. *M JENCIU*.

Nr. 112

HORATIUS, QUINTUS FLACUS

STC

Cota: 12754/DP 3094

**QUINTI HORATII FLACCI OPERA EXPURGATA ET ACCURATIS NOTIS ILLUSTRATA IN USUM STUDIOSAE JUVEN-
TUTIS EDITA A BERNARDO SCHWINDL CIST. ORD. PRES-
BITERO ET CLASIIUM HUMANITATIS IN C.R. GYMNASIO
NEOSTADIENSI PROFESSORE P. O. TOMUS II. VIENNAE
SUMPTIBUS FRIDERICI VOLKE LIBRARII TYPIS ANTONII
STRAUSS, 1825.**

— 1 f. nenum. + 334 p.

— 20×12

— O: 15,5×9

— Legătura originală. Cotor neted, piele, text: *HORATIUS VON SCHWINDL*. Coperte carton marmorat, ros la colțuri.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. p. 187—188). Note la subsol numerotate. Signatura din cifre arabe cu asterisc, fără reclamă.

— Pe fg. 1Ro, ștampilă ovală, tuș mov, text: *SOCIETATEA DE LECT. DESP. TEOLOGIC IOAN POPASU CARANSEBEȘ*. Reapare întocmai și pe p. 120.

Nr. 113

**LESICON ROMANNESCU-LATINESCU-UNGURESCU-NEM-
TESCU QUARE DE MAI MULTI AUTORI, IN CURSUL A TRI-
DECI, SI MAI MULTORU ANI S'AU LUCRATU. SEU LEXICON
VALACHICO-LATINO-HUNGARICO-GERMANICUM QUOD A
PLURIBUS AUCTORIBUS DECURSU TRIGINTA ET AMPLIUS
ANNORUM ELABORATUM EST. BUDAE TYPIS ET SUM/P/-
TIBUS TYPOGRAPHIAE REGIAE UNIVERSITATIS HUNGA-
RICA 1825.**

— 8 f. nenum. + VIII p. + 103 p. + 1 p. albă + 771 p. + 1 f. albă

— 22,5×14,5

— O: 17,6×11,8

STC

Cota: 12896/DP 2968

— Legătura originală. Piele brună. Cotor neted, decorat cu 6 chenare în presă, aurii, text imprimat auriu: *LEXICON VALACHICO-LATINO-HUNGARICO-GERMANICUM*. Piele coperta roasă pe muchii.

— Text în l. română, latină, maghiară, germană și pe alocuri în l. italiană, spaniolă, franceză. Alfabet latin de bază, alfabet latin extins, chirilic, grec, german. Text așezat pe două coloane separate prin linie verticală; f. 5—8 nenum., p. 54—102, 1—771. Restul textului pe o coloană. Colontitul pe coloană; coloncifrul pe p. Signatura cu majuscule; reclama la coloană. Note de subsol. Litera de început a cuvântului explicat e aliniată la stânga în afara oglinzii coloanei. Autorii în ordine cronologică (cf. inf. date la f. nenum. 5—8): Samuil Micu Clain, Vasile Coloși, Ioan Corneli, Petru Maior, Ioan Teodorovici, Alexandru Theodori.

— Pe pt. ștampilă rotundă, tuș roșu, cu text: *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARANSEBESULUI BIBLIOTCA*.

Nr. 114

NAGY, PAULUS

STC

Cota: 10342/DP 3006

HISTORIA UNIVERSALIS GENTIUM STATISTICO-GEOGRAPHICO-POLITICO-CRITICA QUAM IN USUM AUDITORUM CONCINAVIT PAULUS NAGY, AA. LL. ET PHILOS. DOCT. ALMAE AC CELEBER UNIVERSITATIS PESTIENSIS FACULTATIS PHILOSOPHICAE COMMEMBRUM /.../ TOMUS III /.../ BUDAE TYPIS REGIAE SCIENT. UNIVERSITATIS HUNGARICAE 1825.

— 8 f. nenum. + 416 p.

— 19,5×11,5

— O: 14×8,5

— Broșat.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. 49—50). Colontitul pe capitole. Note la subsol. Signatura cu majuscule; reclama.

— Pe coperta 1 interior, cu cerneală brună, ex libris mss: *LUDOVICI MALOVITS//ANNO 1827*. Pe pt. ștampilă rotundă, tuș roșu, cu text: *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARANSEBESULUI. BIBLIOTHECA*.

1 8 2 6

Nr. 115

ACKERMANN

STC

Cota: 8836/DP 2992

ARCHAEOLOGIA BIBLICA BREVITER EXPOSITA. DRE. FOUR. ACKERMANN CAN. REG. LAT. CLAUSTRON. LINGVAE HEBR. ET STUDII BIBL. V. T. PROF. CAES. REG. P. ET

O. VIENNAE. APUD FRIDERICUM VOLKE. TYPIS ANTONII STRAUSS. MDCCCXXVI.

— IV p. + 522 p. + 1 pl. + 1 f. nenum.

— 20×13

— O: 15,5×9

— Legătura originală. Cotor neted piele brună roasă la picior. Coperte carton marmorat, ros pe muchii.

— Text în l. latină (alfabet latin extins), l. greacă (alfabet grec), l. ebraică (alfabet ebraic). Din *PRAEFATIO* rezultă că ediția anterioară a apărut în 1814, îngrijită de Joahh Jahn. Hârtie filigranată (viz. p. 101—102). Note la subsol. Signatura cu majuscule latine.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, ex libris mss.: *VLADIMIR DIMITROVITZ ASCULT I-IUL AN TEOLOGIEI* /1/848. Pe fg. 1Vo, cu cerneală neagră, ex libris mms.: *LEON TARNAVSCIU*. Pe pt. ștampilă ovală, tuș negru, text: *BUK: SEM: BIBLIOTHEK*.

1 8 2 7

Nr. 116

STC

Cota: 12036/DP 2990

NOVUM TESTAMENTUM GRAECE ET LATINE EXHIBENS TEXTUM GRAECUM AD EXEMPLAR COMPLUTENSE EXPRESSUM CUM VULGATA INTERPRETATIONE LATINA EDITIONIS CLEMENTIS VIII. EDIDIT ET LOCA PARALLELA UBERIORA SELECTAMQUE LECTIONIS VARIETATEM SUBMINISTRAVIT PETR. AL. GRATZ THEOLOGIAE DOCTOR AC PROFESSOR EDITIO NOVA. TOMUS PRIMUS. QUATOR EVANGELIA COMPLECTENS. MONGUNTIAE. 1827. APUD FLORIAN KUPFERBERG. /TYPIS KUPFERBERG/.

— 36 p. + 476 p.

— 22×13

— O: 17,2×10,4

— Legătura originală. Cotor neted, piele roasă la picior, ornamente geometrice (romburi) în presă imprimate auriu. Coperte carton marmorat.

— Text așezat pe două coloane: în stânga în l. greacă (alfabet grec), în dreapta în l. latină (alfabet latin extins). În cuvântul introductiv, se precizează că această ediție s-a realizat după textul publicat de Vatican în 1593. Note de subsol în l. latină.

— Pe pt. ștampilă rotundă, tuș roșu, text: *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARANSEBEȘULUI BIBLIOTECA*.

Nr. 117

STC

Cota: 11046/DP 2871

NOVUM TESTAMENTUM GRAECE ET LATINE EXHIBENS TEXTUM GRAECUM AD EXEMPLAR COMPLUTENSE EXPRESSUM CUM VULGATA INTERPRETATIONE LATINA EDITIONIS CLEMENTIS VIII EDIDIT ET LOCA PARALLELA UBERIORA SELECTAMQUE LECTIONIS VARIETATEM SUBMINISTRAVIT PETR. AL. GRATZ THEOLOGIAE DOCTOR AC PROFESSOR. EDITIO NOVA TOMUS SECUNDUS ACTUS APOSTOLORUM EPISTOLAS ET APOCALIPSIS COMPLECTENS. MOGUNTIAE, 1827 APUD FLORIAN KUPFERBERG /TYPIS KUPFERBERG/.

— 1 f. + 570 p. + 1 f. nenum.

— 22 × 13

— O: 17,2 × 10,4

— Legătura originală. Cotor neted piele galbenă, ornamente geometrice (romburi) în presă, imprimate auriu. Coperte carton marmorat.

— Text așezat pe două coloane: stânga în l. greacă (alfabet grec), dreapta în l. latină (alfabet latin extins). Note de subsol în l. latină. Hârtie pete brune.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală brună, ex libris mss. *IOHAN POPPASU// ARHIDIACON.*

Nr. 118

STC

Cota: 13467/DC 2853

NOVUM TESTAMENTUM GRAECE ET LATINE EXHIBENS TEXTUM GRAECUM AD EXEMPLAR COMPLUTENSE EXPRESSUM CUM VULGATA INTERPRETATIONE LATINA EDITIONIS CLEMENTIS VIII EDIDIT ET LOCA PARALLELA UBERIORA SELECTAMQUE LECTIONIS VARIETATEM SUBMINISTRAVIT PETR. AL. GRATZ THEOLOGIAE DOCTOR AC PROFESSOR. EDITIO NOVA. TOMUS SECUNDUS ACTUS APOSTOLORUM EPISTOLAS ET APOCALYPSIN COMPLECTENS. MONGUTIAE, 1827 APUD FLORIAN KUPFERBERG. /TYPIS KUPFERBERG/.

— 1 f. nenum. + 570 p. + 1 f. nenum.

— 21 × 13

— O: 17,2 × 10,4

— Legătura originală. Cotor neted piele brună, decorat în presă cu 6 dreptunghiuri aurii, text imprimat auriu: *GRATZ//NOVUM//TESTAMENTUM//II*. Coperte carton marmorat.

— Text așezat pe două coloane: stânga în l. greacă (alfabet grec), dreapta în l. latină (alfabet latin extins). Capitolele numerotate cu cifre romane, paragrafele cu cifre arabe. Note la subsol.

— Pe fg. 1Ro, ex libris mss cu cerneală brună: *IOHAN POPPASU ARHIDIACON*. Pe pt. centrală, ștampilă rotundă, tuș roșu cu text: *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARANSEBEȘULUI BIBLIOTECA*.

1 8 2 8

Nr. 119

CICERO, MARCUS TULLIUS**STC**

Cota: 9697/DP 2998

Colligat cu nr. 120

M. TULII CICERONIS DE CLARIS ORATORIBUS LIBER QUI DICITUR BRUTUS ZUM GEBRAUCH IN SCHULEN NEU DURCKGESEHEN UND MIT DEN NOTHWENDIGSTEN WORT- UND SACHERKLÄRUNGEN AUSGESTATTET VON DR. LUDWIG JULIUS BILLERBECK. HANNOVER, IM VERLAGE DER HAHN'SCHEN HOFBUCHHANDLUNG. 1828.

— IV p. + 152 p.

— 20×12

— O: 16×9,5

— Legătura originală. Carton marmorat ros pe muchii.

— Textul din Cicero în l. latină (alfabet latin extins) marcat marginal cu cifre. Note de subsol și comentarii în l. germană (alfabet german). Prefața în l. germană semnată de Julius Billerbeck. Hârtia filigranată. Colontitlul la capitole în l. latină. Signatura cu cifre arabe. Tranșa roșcată.

1 8 2 9

Nr. 120

CICERO, MARCUS TULLIUS**STC**

Cota: 9697/DP 2998

Colligat cu nr. 119

M. T. CICERONIS CATO MAJOR SEU DE SENECTUTE ET PARADOXA ZUM GEBRAUCHE FÜR SCHULEN NEU BESORGT UND MIT DEUTSCHEN WORT UND SACHERKLÄRUNGEN VERSEHEN VON LUDWIG JULIUS BILLERBECK DOCTOR DER PHILOSOPHIE. ZWEITE VERBESERTE AUF-

LAGE HANOVER, 1829. IM VERLAGE DER HAHNSCHEN HOFBUCHHANDLUNG.

- IV p.+124 p.
- 20×12
- O: 16×9,5
- Legătura originală. Cotor neted. Coperte carton marmorat.
- Textul din Cicero în l. latină (alfabet latin extins) numerotat marginal; note de subsol și comentarii în l. germană (alfabet german).
- Prefața în l. germană semnată D. H. Hârtie filigranată, pătată pe alocuri. Colontitul pe capitole. Signatura cu cifre arabe. Tranșa roz.

1831

Nr. 121

GOZZI, GASPARO**MICS (R)**

Cota: 8261

NOVELLE DEL CONTE GASPARO GOZZI VINIZIANO EDIZIONE CORRETTISSIMA VOLUMEN I. BRESCIA 1831 DELLA TIPOGRAFIA VENTURINI PRESSO PAOLO UBERTI LIBRAJO.

- 2 vol.
- 207 p. vol. I; 119 p. vol. II
- 17×10,5
- O: 11,5×7
- Legătura originală. Cotor neted, piele. Coperte carton marmorat, colțare piele.
- Text în l. italiană. Alfabet latin extins. Paginația la vol. I cu cifre romane între I—IV, apoi se continuă cu cifre arabe. Hârtie filigranată. Vigneta (identică) pe pt. de la ambele vol. Signatura cu majustule.
- Pe fg. 1Ro, ștampilă rotundă a Muzeului din Reșița.

Nr. 122

IMBRE, IOANNES**STC**

Cota: 10937/DP 2863

PHILOSOPHIA NOVIS CURIS EDITA AUCTORE JOANNES IMBRE PARS SECUNDA COMPLECTENS METAPHYSICAM PURAM. /.../ PESTINI. TYPIS TRATTNER-KALIANIS. 1831.

- 288 p.+2 f. nenum.
- 21,5×13
- D: 16×9
- Legătura originală. Carton marmorat ros la colțuri.
- Text în l. latină. Alfabet latin extins de diferite mărimi. Pe pt. în spațiul parantezei drepte este inserată următoarea maximă din Pli-

nius: „*Non gloriosa, sed vera quaerimus*“. Hârtie filigranată (viz. p. 231—232). Signatura cu cifre arabe.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, ex libris mss. D. RADAK 1834

1832

Nr. 123

FÉNELON, FRANÇOIS DE
SALIGNAC DE LA MOTHE DE

STC

Cota: 11434/DP 2651

LES AVENTURES DE TÉLEMAQUE FILS D'ULYSSE PAR FÉNELON. IMPRIMÉ D'APRÈS L'ÉDITION STÉRÉOTYPE DE FIRMIN DIDOT.

MIT DEUTSCHEN ANMERKUNGEN UND ERKLÄRUNG SCHWERER WÖRTER UND REDENSARTEN VERSEHEN DURCH AUGUST SCHULTZE, DRITTE SORGFÄLTIG DURCHGESEHENE AUFLAGE. WIEN, 1832 VERLAG VON FRANZ ZENDLER.

— 568 p.

— 20×11,5

— O: 15×8,5

— Legătura ulterioară. Pânza pe carton uzată.

— Text în l. franceză (alfabet latin extins), cu note de subsol în l. germană (alfabet german). Hârtie filigranată cu zone uzate.

Nr. 124

STAPF, AMBROSIIUS JOSEPHUS

STC

Cota: 11791/DP 2999

EPTOME THEOLOGIAE MORALIS PUBLICIS PRAELECTIONIBUS ACCOMODATA AB AMBR/OSIUS/ JOS/EPHUS/ STAPF TEOL. MOR. ET PAEDAGOG. PROFESSORE ATQUE CONSIL. ECCLES. BRIXIN. ACTUELI. TOMUS I. OENIPONTI, Typis ET SUM/P/TIBUS WAGNERIANIS. 1832.

— XII p. + 332 p.

— 19×12

— O: 14,6×7,5

— Legătura originală. Cotor neted piele brună roasă la picior. Coperte carton marmorat ros la colțuri.

- - Text în l. latină. Alfabet latin extins. Hârtie filigranată (viz. p. 19—20). Note la subsol. Signatura. Coloncifrul sus, central.

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, însemnare de proprietate în l. germană.

1833

Nr. 125

STC

Cota: 13038/DP 2956

COMPLEXUS ORATIONUM HABITARUM TAM OCCASIONE INSTITUTE PRO EPISCOPATU GRAECO-CATHOLICO FOGARASIENSI CANDIDATIONIS, QUAM VERO INSTALATIONIS ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI DOMINI JOANNIS LEMENY DE EADEM MISERATEONE DIVINA EPISCOP, EJUSDEM DIOECESEOS HABITAE XV. JULII, MDCCCXXXIII. N. ENIEDINI ANNO 1833. IMPRES PER STEPHANUM VIZI TIPIS COLLEGII REF. BETHLENIANI. /IMPRIMATUR N. ENIEDINI DIE 31-A AUGUSTI 1833. JOANNES TOMPA LIBRORUM REVISOR/.

— 2 f. nenum. + 30 p. + 1 f. albă

— 24,5 × 18,5

— O: 18,5 × 15

— Broșat. Cotor uzat.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. La f. 2 nenum. în PRAEFATIO se precizează că tipăritura se dedică lui Ioan Bob, decedat la 2 oct. 1830. Informația despre imprimerie luată de pe ft. Vo. Hârtie filigranată (viz. p. 17—18). Signatura cu cifre arabe.

1837

Nr. 126

STC

Cota: 12814

INSTITUTIONES GRAMMATICAE IN USUM SCHOLARUM GRAMMATICARUM REGNI HUNGARIAE ET ADNEXARUM PROVINCIARUM PARS III. CONSTAT IN CRUDA 29^{xr}. MON. CONV. BUDAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE 1837.

· XII p. + 260 p.

— 18 × 11,5

— O: 14,5 × 8,5

— Legătura originală. Cotor neted piele brună, cu ornamente florale în presă, imprimate auriu. Coperte carton marmorat ros pe muchii.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. „*Praefacio*“ semnată de Josephus Grigely. Hârtie filigranată (cu pete brune), viz. p. 81—82. Signatura cu cifre arabe și text: *INST. GRAM. P. III.*

— Pe fg. 1Ro, câteva versuri populare — cerneală neagră, caractere cirilice.

1838

Nr. 127

MUTINELLI, FABIO

STC

Cota: 11012/DP 86

ANNALI URBANI DI VENEZIA DI FABIO MUTINELLI SECOLO DECIMOSESTO. VENEZIA, CO'TIPI DEL GONDOLIERE MDCCCXXXVIII.

— 3 f. nenum. + 214 p.

— 25 × 16,5

— O: 16,3 × 9,7

— Legătura originală. Carton bej. Pe coperta 1, o piramidă în care e înscrisă o zeiță cu picioarele pe un vârf de gondolă.

— Text în l. italiană. Alfabet latin extins. Conține 17 reproduceri de gravuri (imagini din Venetia), semnate de: Giovanni Pividor, Pietro Chevalier, B. Marcovich, C. Dusi. Gravurile sunt imprimate pe hârtie velină mai groasă și sunt inserate în corpul cărții la intervale diferite. Imaginile sunt protejate de hârtie pelur filigranată: un vultur șezând, cu aripile ridicate. La picioarele lui, trei litere: *G F A*. Pe pt. emblema tipografică: un gondolier în gondolă, pe fundal de cetate. Tranșa cu bărbi.

— Pe coperta 1 exterior, cu cerneală neagră, ex libris mss. *DODA /TRAIAN/*. Pe pt. cu cerneală neagră, mss.: *D.T.Nr. 57* (adică inițialele deținătorului Doda Traian — general bănățean — și numărul de inventar din biblioteca proprie).

1839

Nr. 128

CONRAD, JULIUS

STC

Cota: 12529/DP 2854

GRADUS AD PARNASSUM SIVE THESAURUS LATINAE LINGVAE PROSODIACUS. NOVAM EDITIONEM EMENDATAM ET LOCUPLETATAM INSTRUXIT JULIUS CONRAD,

**PHIL. DR. AA. LL. M. EDITIO VILIORIS PRETH. LIPSIAE, E
LIBRARIA LEHNHOLDIANA. MDCCCXXXIX.**

- XVI p. + 774 p.
- 20 × 12,5
- O: 15 × 8
- Legătura originală. Cotor neted piele neagră, roasă la cap și picior. Coperte carton marmorat ros pe muchii, colțare piele.

— Text în l. latină. Alfabet latin extins. La p. III, dedicația: *PRINCIBUS SERENISSIMIS ET CELSISSIMIS FRIDERICO AUGUSTO ET IOANNI NEPOMUCENO MARIAE JOSEPHO DUCIBUS SAXONIAE* / „Praefatio“ semnată de Julius Conrad, în 1829. Hârtie filigranată (pete brune). Signatura cu majuscule.

— Pe pt. cu cerneală neagră, ex libris mss.: *FILIPU MUSTA STUDINTE* (Se reia întocmai pe p. XXXI). Alături ștampilă rotundă, tuș roșu, text: *EPISCOPIA ORT. ROM. A CARANSEBEȘULUI BIBLIOTECĂ* (RELUATĂ pe p. XXXI).

1 8 4 0

Nr. 129
HENSCHEL

STC
Cota: 13434/DP 35

**NOUVEAU DICTIONNAIRE FRANCAIS-ALLEMAND ET ALLE-
MAND-FRANCAIS A L'USAGE DES DEUX NATIONS PAR
HENSCHEL. TOME I FRANCAIS-ALLEMAND A—F. NOU-
VELLE EDITION. REVUE, CORRIGÉE ET AUGMENTÉE.
VIENNE CHEZ R. SAMMER LEIPSICK CHEZ A. G. LIEBES-
KIND.**

- IV P. + XII p. + 638 p.
- 22 × 14
- O: 19,5 × 11,6
- Legătura originală. Cotor neted piele neagră, ornat cu motive geometrice (semicercuri) în presă, imprimate auriu, text imprimat auriu: *DICTIONNAIRE//FRANCOIS-ALLEMAND//A-F//1*. Coperte pânză pe carton, colțare piele.

Text așezat pe două coloane: stânga în l. franceză (alfabet latin extins), dreapta în l. germană (alfabet german). Titlul apare pe p. separate succesiv în l. germană și în l. franceză. Hârtie filigranată (pete brune pe zone întinse)

— Pe fg. 1Ro, cu cerneală neagră, însemnare mss.: 1842 *DODA//TR. LICOTENANT*. Pe ft. în variantă franceză, cu cerneală neagră: *T.D. Nr. 281. a.*, iar mai jos, în zona mediană a p., ex libris parafă (litere caligrafice cu peniță rotundă, tuș violet): *TRAIAN DODA*.

Sec. XVIII

Nr. 130

SOARI, CYPRIANUS

MICS (R)

Cota: 10458

CYPRIANI SOARII E SOCIETATE JESU, ARTIS RETORICAE LIBRI III IN TABULAS REDACTI, ITEM: RHETORICAE EJUSDEM EXPLICATIO, SEU NOTAE UBERRIMAE AD SINGULA PROPE CAPITA. ORATIONES CICERONIS MAJORES, AC VIRGILII, HORATHI, JUVENAL ETC. SELECTA, QUAE IN GYMNASIIS SOC. JESU PRAELEGII SOLENT IN SCHOLA RHETORICAE. TYRNAVIAE, TYPIS COLEGII A / . . /.

— 624 p. + 49 p.

— 17 × 11

— O: 13,2 × 7,4

— Legătura originală. Piele pe carton. Cotor cu 4 nervuri. Pielea uzată pe muchii, la colțuri și la picior cotor.

— Text în l. latină. Alfabet latin de bază. Hârtie filigranată (viz. p. 307—308), decupată pe pt. jos, în zona indicației de tipar (unde apare paranteza dreaptă). Vignete; inițiale simple. Coloncifrul sus, central, flancat de elemente decorative simple. Signatura din majuscule nenumerate; reclama.

— Pe ft. Vo., ex libris parafă: BIBLIOTECA IONEL BOTA.

INDICE

DE AUTORI, COAUTORI, TRADUCĂTORI.

Ackermann (sec. 19), erudit canonic austriac 115

Alvarus (Alvarez), Emmanuel, lingvist 13

Aquilejensi, Rufino (sec. 17), traducător elenist și latinist 6

Bartoli, Daniello (1608, Ferrara — 1685, Roma), vestit misionar iezuit italian 110

Bengel, D. Io. Albertus (1687, Winnenden — 1752), teolog erudit german 49, 57

Benkö, Josephus (sec. 18), istoric maghiar 73, 76

Bersmannus, Gregorius (sec. 16), erudit latinist german 2

Bethlen, Wolfgang de (1639—1679), om politic și istoric transilvan 66, 67, 73, 76

Billerbeck, Ludwig Julius (sec. 19), filosof german 119, 120

Bingham, Iosephus (sec. 18), prelat englez 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24

Bretschneider, Carolo Gottlieb (1776, Gersdorf — 1848), savant religios german, cleric la Gotha 107, 108

Brödel, Christian Gottlob (1744, Hartshau — 1819), pastor și lingvist german 78

Burmman, Petrus (sec. 18), istoric literar german 58

Calepinus (da *Calepio*), *Ambrosius* (1435, Bergame — 1511), celebru lexicograf poliglot italian 4

Calvinus, Ioannes (1509, Noyon — 1564, Geneva), reformator al bisericii în Franța și în Elveția 1

Carpzov, D. Joannes Gottlob (1679, Dresda — 1767), orientalist, teolog lutheran german 25, 26

Chateaubriand, François Auguste, filosof francez, ambasador la Londra pe la 1800 82, 83, 84

- Chaud, J. B. C.* (sec. 18/19), moralist francez 97
- Cheruscî, Laurentius Rhodomanus* (sec. 17), istoric, latinist și elenist german 3
- Cicero, Marcus Tullius* (106, Arpinum — 43 î.Cr.), om politic și mare orator latin 40, 44, 45, 62, 70, 119, 120
- Ciofanus, Hercules* (sec. 16), erudit latinist german 2
- Clericus, Ioannes* (sec. 18), istoric german 41, 42, 43
- Colosi, Vasile*, protopop al Săcărâmbului pe la 1800 113
- Conrad, Julius* (sec. 18/19), filolog și estetician german 128
- Corneli, Ioannes*, director al școalelor naționale române din Oradea pe la 1800 113
- Delille (Abbé) Jacques* (1738, Augueperse — 1813, Paris), cleric, poet, membru al Academiei Franceze 85
- Drumel, Ioannes Henricus* (sec. 18), lexicograf german 65
- Dumesnil, Alexis* (sec. 18), filosof francez 111
- Fabricius, Ioannes Albertus* (1668, Leipzig — 1736, Hamburg), teolog protestant german, filolog și bibliograf, fondator al istoriei literaturii clasice (antice) 7, 12
- Fénelon, François de Salignac de la Mothe* (1651—1715), prelat și scriitor francez, membru al Academiei Franceze 123
- Filippo, D. A.* (sec. 18/19), profesor de l. italiană la Viena 99, 100
- Gavanti, P.* (sec. 18), teolog italian 36
- Gazzaniga, Fr. Petro Maria* (sec. 18), teolog erudit italian 61, 63
- Gelenius, Sigismund*, istoric evreu 6
- Gerdil, P.* (sec. 18), filosof francez 28, 29
- Gesner, Io. Matheus* (sec. 18), savant german, membru al Academiei din Göttingen 41
- Gozzi, Gasparo* (1713, Venetia — 1786, Padova), scriitor italian 121
- Gratz, Petrus Al.* (sec. 18), teolog german 117
- Grischovius, Io. Henricus* (sec. 18), lingvist și traducător german 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24
- Henschel* (sec. 19), lexicograf german 129
- Hierosolyma, Titus Caezar* (sec. 18), istoric evreu 6
- Horatius Quintus, Flacus* (65, Venosa — 8 î.Cr.), poet latin 112
- Horváth, Ioannes Bapt.* (sec. 18), fizician (universitar) maghiar 89
- Houdry, R. P. Vincentius* (sec. 18), erudit teolog francez 48
- Imbre, Ioannes* (sec. 18/19), gânditor maghiar 122
- Iosephus, Flavius* (37 — cca. 100), filosof și istoric iudeu 6
- Jahn, Ioannes* (sec. 18/19), savant în arheologia biblică 90
- Kositzki, Gregorius* (sec. 18), traducător latinist german 37
- Lambertus* (sec. 18), cardinal în timpul Papei Benedict XIV (1740—1758) 56
- Lamy, R. P. Bernardo* (1640, Mans — 1715, Ruen), filosof și erudit francez 47
- Lazár, Ioannes* (sec. 18), om politic și poet maghiar 52
- Luc, J. A. de* (sec. 18), erudit genevez, membru al Societății Regale de Științe din Londra, m. corespondent al Academiei Regale de Științe din Paris și Montpellier 64
- Maier, Petru* (1761—1821), corifeu al Școlii Ardelene 113
- Malebranche, Nicolas* (1638, Paris — 1715, Paris), orator și filosof metafizician francez 30, 31, 32, 33
- Manutius, Aldus* (sec. 16), erudit latinist german 2
- Meidinger, Ioannes Valentin* (sec. 18/19), lingvist german 86
- Meisner, Ioannes Henricus* (sec. 18), erudit german 79, 80
- Merati, P.* (sec. 18), teolog italian 36
- Meniatus, Helie*, filosof, prelat grec din Peloponez 37
- Micu Clain, Samuil* (1745, Sad — 1806), corifeu al Școlii Ardelene 113
- Micyllus, Iacobus* (sec. 16), erudit latinist german 2
- Miller, Iacobus Ferdinand* (sec. 18/19), istoric austriac 88
- Miller, Ioannes Petrus* (sec. 18), naturalist german 53, 54, 55
- Molière, Poquelin Jean Baptiste de* (1622, Paris — 1673, Paris), cel mai mare comedigraf francez 39
- Molnár, Stephanus* (sec. 18/19), renumit jurist maghiar 105, 109
- Morillon, Guidonis* (sec. 16), erudit latinist italian 2
- Mothonijs, Nicolaus* (sec. 18), traducător latinist german 37
- Mutinelli, Fabio* (sec. 19), istoric italian 127
- Nagy, Paulus* (sec. 18/19), istoric maghiar 103, 114
- Naugerius, Andreus* (sec. 16/17), erudit latinist german 2
- Nieuport (Nieupoort), G. H. 77*
- Ovidius Naso, Publius* (43 î.Cr., Sulmona — cca. 17 d.Cr.), poet latin 2
- Pasor, Georgius* (sec. 17/18), erudit teolog german 11

Passeratius, Joannes (1534, Troyes — 1602), scriitor francez, prof. de retorică la Colegiul Regal din Paris 4
Paulus, Carol (sec. 18/19), jurist, demnitar maghiar 98
Petavius, Dionisius (sec. 17), istoric italian 5
Phaedrus, Caius Iulius (15 î.Cr. — 50 d.Cr.), fabulist latin 58, 60
Plinius, C. Secundus (23, Côme — 79, în timpul erupției vulcanului Vezuviu), naturalist roman 53, 54, 55
Procopovicz, Theophanus (sec. 18), savant religios rus 59
Renaudot, Eusebius (1646, Paris — 1720, Paris), savant religios francez, membru al Academiei Franceze 9, 10
Ruae, P. Carol (sec. 18/19), istoric literar 101, 102
Santa, Leopold de la (sec. 18/19), istoric italian 96
Schoettgenus, Christianus (sec. 18), erudit lingvist german 11
Segneri, Paolo (1624, Nettuno — 1694, Roma), teolog erudit și renumit predicator italian 8
Seneca, Lucius Annaeus (cca. 4 î.Cr., Cordune — 65 d.Cr., Roma), ilustru filosof latin 46
Siculus, Diodorus (sec. I î.Cr.), istoric grec 3
Sintenius, M. Carolo Henricus (sec. 18/19), erudit teolog german, mem-

bru al Societății Latine din Jena 104
Soari, Cyprianus (sec. 18), filosof și estetician italian 130
Stapf, Ambrosius Josefus (sec. 19), moralist german 124
Tasso, Torcoato (1544, Sorrente — 1595, Roma), poet italian 72
Teodorovici, Ioan, paroh ort. rom. în Pesta, Asesor la Consistoriul ort. din Buda și Vrșet pe la 1800 113
Theodori, Alexandru (sec. 18/19), lexicograf român 113
Thomasus, Josephus Maria (sec. 18), cardinal 27
Titus, Livius (cca. 64 î.Cr., Padova — 17 d.Cr.), istoric latin 41, 42, 43
Tommasonius, F. Tommasus (sec. 18/19), savant religios italian 87
Tomsanyi, Adamus (sec. 18/19), fizician (universitar) maghiar 106
Vertot, René Aubert Abbé de (1655, Bennetot — 1735, Paris), membru al Academiei de Belles-Lettres din Paris 38, 69
Virgilius, Publius Maro (70, Andes-Pietole — 19 î.Cr.), poet latin 101, 102
Voltaire, Arouet François Marie de (1694, Paris — 1778, Paris), scriitor, filosof, membru al Academiei Franceze 20, 75
Wahl, Christophorus (sec. 18), latinist german 40

INDICE DE TITLURI

I. L. FRANCEZĂ

De la recherche de la vérité 30, 31, 32, 33
 De l'esprit des religions 111
 Défense du sentiment 29
 Dictionnaire de l'Académie Française 91, 92
 Dithyrambe sur l'immortalité de l'âme 85
 Génie du christianisme 82, 83, 84
 (Grammaire française) 86
 Histoire de révolution 38, 69
 Jérusalem délivrée 72
 La Henriade 20
 Les aventures de Télémaque 123
 Lettres Physiques et morales 64
 L'immaterialité de l'âme 28
 Misogog, ou les femmes comme elles sont 71
 Morale de la Bible 97

Nouveau dictionnaire allemand-français 81, 94, 95
 Nouveau dictionnaire français-allemand 129
 Oeuvres complètes de m. de Voltaire 75
 Oeuvres de Molière 39

II. L. ITALIANĂ

Annali urbani di Venezia 127
 Articoli di guerra 93
 Compendio delle cerimonie ecclesiastiche 36
 Della costruzione (...) di una pubblica universale biblioteca 96
 Dizionario italiano-tedesco 99, 100
 Novelle del conte Gasparo Gozzi 121
 Pezzi scelti dalle storie (...) 110
 Quaresimale del padre Paolo Segneri 8

III. L. LATINĂ

Ad casus conscientiae (...) 56
 Aparatus biblicus 47
 Aparatus criticus ad Novum Testamentum 49
 Archaeologia biblica 115
 Artis rhetoricae 130
 Bibliotheca concionatoria complectens 48
 Bibliotheca historica 3
 Cato Major seu de senectute 120
 Christianae orthodoxae theologiae 59
 Codex Apocryphus Novi Testamenti 7, 12
 Complexus orationum 125
 Compendium exquisitissimarum et notis e Cicerone 50
 Constitutio rei urbarialis Regni Hungariae 98
 Controversiae ecclesiae orientalis et occidentalis 34, 35
 De bello judaico 6
 De claris oratoribus (ciceronis) 119
 De institutione grammatica 13
 Dictionarium (...) thesaurum linguae latinae 4
 (Elementa fisicae) 89
 Elementa historiae naturalis 74
 Elogi sacri 87
 Enchiridion hermeneuticae 90
 Epitome theologiae moralis 124
 Fabulae cum adnotationibus 60
 Fabularum Aesopiarum 58
 (Grammatica linguae latinae) 78
 Gradus ad Parnassum 128
 Guomont N.T. 57
 Hercules Mehadiensis 88
 Heroidum epistolae 2
 Historiarum (T. Livii Patavini) 41, 42, 43, 44
 Historiae naturalis (C. Plinii Secundi) 53, 54, 55

Historia de rebus Transylvanicis 66, 67, 73, 76
 Historia universalis gentium 103, 114
 Hoseam Prophetam, Io. Calvinii praelectiones 1
 Institutiones grammaticae 126
 Institutiones physicae 106
 Introductio ad libros canonicos bibliorum Veteris Testamenti 25
 Introductio ad libros poeticos bibliorum V.T. 26
 Just Lipsii flores Senecae 46
 Lapis ofendiculi 37
 Lexicon greco-latinum in Novum Testamentum 11
 Lexicon manuale latino-germanicum et germanico-latinum 65
 Lexicon manuale (...) in libros Novi Testamenti 107, 108
 (Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum) 113
 Liturgiarum orientalium collectio 9, 10
 Nova Veteris Testamenti 79, 80
 Novus gradus ad Parnasum 104
 Novum Testamentum graece et latine 116, 117, 118
 Opera cum interpretatione (Virgilii) Opera expurgata (Horatii) 112 101, 102
 Opera poetica (J. C. Lázár) 52
 Opera (M. Tullii Ciceronis) 62, 70
 Orationes selectae (Ciceronis) 40, 45
 Ordo iudiciarius (...) Regni hungaricae 68
 Origines sive antiquitates ecclesiasticae 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24
 Philosophia 122
 Psalterium cum canticis 27
 Rationarium temporum 5
 Rituum (...) 77
 Sententiae excelsae 105, 109
 Theologia polemica ad usum auditorum 61, 63

INDICE DE LOCALITĂȚI

Berlin 53, 54, 55
 Berolini cf. Berlin
 Biponti cf. Zweibrücken
 Brescia 121
 Bruxelles 111
 Buda 74, 77, 89, 101, 102, 103, 113, 114, 126
 Casal cf. Casale Monferrato
 Casale Monferrato 28
 Cassovia cf. Košice
 Cibinii cf. Sibiu
 Claudiopoli cf. Cluj-Napoca
 Cluj-Napoca 50

Deux-Ponts cf. Zweibrücken
 Firenze 96
 Frankfurt 2, 5, 86
 Francofurti cf. Frankfurt
 Francofurti cf. Frankfurt
 Geneva 1, 64
 Gotha 108
 Göttingen 41, 89
 Graeci cf. Graz
 Graz 34, 35
 Haga 20, 64
 Halle 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 99, 100

Hamburg 7, 12
 Hannover 3, 119, 120
 Hanovia cf. Hannover
 Ielgava 58
 Košice 60
 Königsberg 59
 Labaci 13
 La Haye cf. Haga
 Leipzig 11, 25, 26, 37, 41, 42, 43, 65, 78,
 79, 80, 86, 99, 100, 107, 108, 128
 Lipsia cf. Leipzig
 Lodi cf. Milano
 Londra 64
 Lugduni cf. Lyon
 Lyon 4, 47
 Mediolani cf. Milano
 Milano 110, 122
 Mitavia cf. Ielgava
 Mainz 5, 116, 117, 118
 Moguntia cf. Mainz
 Monguntia cf. Mainz
 Montpelier 64
 Oeniponti cf. Zweibrücken
 Padova 87
 Paris 9, 10, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 64,
 69, 71, 72, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 92,
 94, 95, 111

Parisiis cf. Paris
 Pesta 77, 78, 89, 105, 106, 109, 114, 122
 Pesthini cf. Pesta
 Pestini cf. Pesta
 Posoni 60
 Ratisbona cf. Regensburg
 Regensburg 65
 Regimonti cf. Königsberg
 Sibiu 66, 67, 73, 76
 Strasbourg 81, 94, 95
 Torino 28, 29
 Tirinavia cf. Trnava
 Trnava 6, 40, 44, 45, 48, 74, 130
 Tyrnavia cf. Trnava
 Tubinga cf. Tübingen
 Turin cf. Torino
 Venetis cf. Venezia
 Venezia 8, 36, 127
 Versailles 97
 Viena 27, 62, 65, 68, 90, 93, 98, 99, 100,
 104, 112, 115, 123, 129
 Vienna cf. Viena
 Vienne cf. Viena
 Wien cf. Viena
 Zagrabia cf. Zagreb
 Zagreb 46
 Zweibrücken 62, 70, 75, 124

INDICE

DE EDITORI, TIPOGRAFI-TIPOGRAFII, LIBRARI-LIBRĂRII

Aubri, Joannes (sec. 17), tipograf, Hannover 3
 Aumont (sec. 18), librar, Paris 38
 Badius, Conradus (sec. 16), tipograf, Geneva 1
 Baglioni, Paolo (sec. 18), tipograf, Venetia 8
 Barthus, Io. Ambrosius (sec. 19), edit. și tipogr., Leipzig 107, 108
 Baudouin Frères (sec. 19), librerie, Paris 111
 Belin (sec. 19), tipogr., Paris 91, 92
 Beyer, Joannes (sec. 17), edit. și tipogr., Frankfurt 5
 Bibliopola Reg. Et Acad. Scientiar [Berlin], (sec. 18) 53, 54, 55
 Bibliopola Vratiss Laviensis [Leipzig], (sec. 18), 37
 Bossange et Masson (sec. 19), librerie, Paris 91, 92
 Budeus, Joannes (sec. 16), edit., Geneva 1
 Burkio, Philippo David (sec. 18), edit., Tübingen 49
 Cardon, Iacobus (sec. 17), edit. și tipogr., Lyon 4

Cnobloch, Carlo (sec. 19), edit., Viena 99
 Coignard, Joannes Baptist (sec. 18), tipogr., Paris 9, 10
 Cott, Io. Georgius (sec. 18), edit., Tübingen 49
 Crusius, Siegfried Leberecht (sec. 18/19), edit., Leipzig 78
 David, L'Aainé (sec. 18), edit., Paris 30, 31, 32, 33
 Didot, Laveuve (sec. 18), librar, Paris, 38
 Duchesne, V. (sec. 18), librar, Paris 64
 Dumesnil (sec. 18), edit. și tipogr., Paris 39
 Durand (sec. 18), librar, Paris 38
 Du Tune (sec. 18), librar, Haga 64
 Eggenberger, Josephus (sec. 18/19), edit., Pesta 88
 FusKut, Ludovic Landerer de (sec. 19), tipogr., Pesta 105, 109
 Garnnery (sec. 19), librar, Paris 91, 92
 Gasse, P. (sec. 18), edit. și tipogr., Haga 20
 Gebauer und Sohn. (sec. 19), tipogr., Halle 99, 100

- Geistinger, Josephus* (sec. 19), edit. și tipogr., Viena 104
- Giguet et Michaud* (sec. 18/19), tipogr. și librărie, Paris 85
- Gissey* (sec. 18), tipogr., Paris 32, 33
- Gleditschi, Jo. Frid.* (sec. 18), edit. și tipogr., Leipzig 11
- Haude* (sec. 18), edit., Berlin 53, 54
- Heinsius, Joh. Sam.* (sec. 18/19), edit. și tipogr., Leipzig 78, 80
- Heubner e Volke* (sec. 19), edit., Leipzig 99
- Hinzius, Iacobus Fridericus* (sec. 18), edit. și tipogr., Mitavia 58
- Hochmeister, Martin* (sec. 18), edit. și tipogr., Sibiu 66, 67
- Imprimerie Royale* [Torino], (sec. 18) 28, 29
- Kalyianis-Trattner* (sec. 19), tipogr., Pesta 122
- Kanter, Daniel Christophor* (sec. 18), tipogr., Königsberg 59
- Kisner, Joh. Christoph.* (sec. 18), edit. și tipogr., Hamburg 12
- Koenig, Armand* (sec. 18/19), librar, Paris 81
- Korn, Ioannes Iacobus* (sec. 18), edit., Leipzig 37
- Kraus, Joannes Paulus* (sec. 18), edit. și tipogr., Leipzig 65
- Kupferberg, Florian* (sec. 19), edit. și tipogr., Mainz 16, 17, 18
- La Bible d'Or* [Paris], (sec. 18), librărie 38
- Landerer, Joannes Michael* (sec. 18), edit. și tipogr., Cassovia 60
- Lankis, Frieder.* (sec. 18), edit. și tipogr., Leipzig 60
- La Plume d'Or* (sec. 18), edit. și tipogr., Paris 30, 31, 32, 33, 38
- Laurentius, Basilius* (sec. 18), edit. și tipogr., Veneția 47
- Lebel, J. A.* (sec. 18/19), tipogr., Versailles 97
- Les Libraires Associés* [Paris], (sec. 18) 69
- Liberti, Paolo* (sec. 19), librar, Brescia. 121
- Libraria Camesinae* [Viena], (sec. 19) 90
- Libraria Lehnholdiana* [Leipzig], (sec. 19) 128
- Liebeskind, A. G.* (sec. 19), edit. și tipogr., Leipzig 129
- Masson et Bossange* (sec. 19), librărie, Paris 91, 92
- Mayr, J. B.* (sec. 18), tipogr., Labaci 13
- Michaud et Giguet* (sec. 18/19), tipogr. și librari, Paris 85
- Migneret* (sec. 18/19), tipogr., Paris 82, 83, 84
- Monath, Petrus Conradus* (sec. 18), edit. și tipogr., Viena 27
- Nagel, Iacobus Christianus* (sec. 18/19), tipogr., Leipzig 78
- Nehulme, J.* (sec. 18), tipogr., Haga 20
- Nicolle, Henri* (sec. 19), librar, Paris 91, 92
- Nyon* (sec. 18), librar, Paris 38
- Nyon, le Jeune* (sec. 18), librar, Paris 72
- Officina Weidmanniana* (sec. 18), edit., tipogr., librărie. Leipzig, 41, 42, 43
- Orcesi, Battista Gio.* (sec. 19), tipogr., Milano 110
- Orphanotrophia* (sec. 18), edit., tipogr., Halle 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24
- Paldi, Stephanus* (sec. 18), edit. și tipogr. maghiar 52
- Petroza, Joannes Thomas Trattner de* (sec. 19), edit. și tipogr., Pesta 106
- Pezzana, Niccolo* (sec. 18), tipogr., Venezia 36
- Poincot* (sec. 18), edit., tipogr., librar, Paris 71
- Rainer, Antonius* (sec. 18), edit. și tipogr., Zagreb, 46
- Regni Croatiae Typographi Privilegiati* Zagreb 46
- Ricci, Gasspero* (sec. 19), tipogr., Firenze 96
- Rieger, Matheus* (sec. 18), edit. și tipogr., [Leipzig?] 56
- Sammer, R.* (sec. 19), edit. și tipogr., Viena 129
- Sanson et Comp.* (sec. 18/19), edit. și tipogr., Zweibrücker 75
- Schattner, Joannes Michael* (sec. 18), edit., Labaci 13
- Schiller, Benjam.* (sec. 18), edit. și tipogr., Hamburg. 7, 12
- Schramm, Io. Heinr. Philipp.* (sec. 18), edit. și tipogr., Tübingen 57
- Schultze' Augustus* (sec. 19), tipogr., Viena, 123
- Schwindl, Bernardo* (sec. 19), edit., Viena 112
- Speneri, I. C.* (sec. 18), edit., Berlin 53, 54
- Stamperia del Seminario* [Padova]. (sec. 19) 87, 93
- Strauss, Antonius* (sec. 19), tipogr., Viena 112
- Tastu, J.* (sec. 19), tipogr., Paris 111
- Tipi del Gondoliere* [Veneția], (sec. 19) 127
- Tipografia Venturini* [Brescia], (sec. 19) 121
- Tompa, Joannes* (sec. 19), librar transilvan 125
- Tratiner, Matheus* (sec. 18/19), tipogr., Pesta 88

Trattner, Joannes Thomas Nob. de (sec. 18), edit. și tipogr., Viena 61, 63, 68
Trattner-Kalyanis (sec. 19), tipogr., Pesta 122
Typis Academicis Societatis Jesu [Trnovo], (sec. 18) 6, 40, 48, 50
Typis ad Insigne Bibliorum Aureorum [Paris], (sec. 18) 9, 10
Typis Grundianis [Viena], (sec. 19) 98
Typis Haeredum Widmanstadii [Graz], (sec. 18) 34, 35
Typis Regiae Scient. Universitatis Hungaricae [Buda], (sec. 18/19) 74, 101, 102, 103, 113, 114, 126
Typis Typographiae Regiae Universitatis Pestiensis (sec. 18—19) 77, 89, 101, 102

Typographia Societatis Jesu [Zweibrücken], (sec. 18) 62
Typographia et Bibliopola Privilegiati [Sibiu], (sec. 18) 66, 67, 73, 76
Typographia Venturini [Brescia], (sec. 19) 121
Uberti, Paolo (sec. 19), librar., Brescia 121
Vizi, Stephanus (sec. 19), tipograf transilvan 125
Volke, Friederic (sec. 19), edit., Leipzig 99, 112, 115
Wagner (sec. 18/19), tipogr., Ulm 55, 124
Wecheliani (sec. 17), tipogr., Hanover 3
Zedler, Franz (sec. 19), edit., Viena 123

INDICE

DE POSESORI, MARCI (STAMPILE) DE PROPRIETATE ȘI NUME DE PERSOANE AMINTITE ÎN ÎNSEMĂNĂRI

Balaescu Axinte 88
 Bartenstein, Fr. Christophor S.R.I. Lib. Baronis de 5
 Biblioteca Județeană Caraș-Severin (Reșița) 78
 Biblioteca profesorală a Academiei Teologice Caransebeș 7, 18, 19, 21, 59, 77, 101, 102
 Bibliotheca Praepositurae S. Stephani de Promontorio Varadiensi 68
 Binder Johann 20
 Bota Ionel (n. 1955), profesor, publicist Oravița 2, 46, 130
 Cseh, Ludovic 11
 Dimitrovitz, Vladimir, dr. în teologie, rector al Institutului Teologic din Carlovaț pe la 1905
 Doda, Traian (1822—1895), general 110, 127, 129
 Eparhia Ortodoxă Română a Caransebeșului 81
 Episcopia Ortodoxă Română a Caransebeșului 7, 12, 32, 73, 113, 114, 116
 Ganny, Jean de 91, 92
 Herbert, Ioh. 78, 85
 Ienciu, I. 111
 Institutul Teologic Diecezan Româno-Greco-Ortodox Caransebeș 7, 18, 19, 21, 37
 Ionescu, Teodor, medic 91, 92
 Lubomirski, H. 39
 Malovits, Ludovic 114
 Marchescu, Antoniu (1899—1978), dr. în drept (judecător, avocat, jurist-consult, istoric, publicist) 93

Meschitz, Martinus 104
 Micul, Emilian 37
 Moga, Georgius 50
 Musta, Filip [Filaret] (1839—1930), arhimandrit, vicar episcopesc în dieceza Caransebeșului 9, 10, 69, 75, 79, 80, 85, 86, 128
 Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin 3, 5, 109, 121
 Nemes, Vasile, profesor 88
 Nemoianu, Ioan (1847—1907), jurist, profesor la Institutul Diecezan Caransebeș 103
 Olariu, Iosif (1859—1920), dr. în teologie, profesor la Institutul Diecezan Caransebeș 20, 25, 27, 36, 53, 54, 55, 60, 65
 Popasu, Ioan (1808—1889), episcop al Diecezei Caransebeșului între 1865—1889 49, 117, 118
 Popovici, Petru, teolog, profesor la Institutul Diecezan Caransebeș 42, 43, 101, 102
 Radak, D. 122
 Schmidt, C. 11
 Siehleano, A. 91, 92
 Schutz, Blasius 88
 Societatea de Lectură Despărțământul Teologic „Ioan Popasu” Caransebeș 112
 Tarnavski, Leon, dr. în teologie, profesor la Academia Teologică din Cernăuți pe la 1900 115
 Vidrașcu, R. 72
 Vitcovici, P. T. 59
 Wert [..], Frid. 85

BIBLIOGRAFIE

- BOCȘAN, NICOLAE. *Contribuții la istoria iluminismului românesc*. Editura „Facla”, Timișoara, 1986. Abreviere: BOCȘAN p.
- * * * *Brockhaus Konversation-Lexicon*. Leipzig, Berlin, Viena. 17 vol. 1898.
- BRUNET, JACQUES-CHARLES. *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*. 6 vol.+2 supl. Paris, 1860—1880. Abreviere: BRUNET vol. p.
- CORNEA, LUCIAN. *Cartea străină veche în Biblioteca „Astra” (sec. XVI—XVII)*. Catalog vol. 1. Sibiu, 1978.
- FLOCON, ALBERT. *Universul cărților*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
- GECK, ELISABETH. *Gutenberg și arta tiparului*. Editura „Meridiane”, București, 1979.
- GRAESSE, JEAN GEORGES THÉODORE. *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique*. 7 vol. Milano, 1950. Abreviere: GRAESSE vol. p.
- * * * *Larousse du XX-e siècle en six volumes*. (Coord. Paul Augé). Paris, 1928—1933.
- * * * *Istoria lumii în date*. Editura enciclopedică română, Buc., 1969.
- McLUHAN, MARSHALL. *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*. Editura politică, București, 1975. (Trad. L. și P. Năvodaru).
- * * * *Meyers Konversations-Lexicon*. Leipzig, 15 vol. 1874—1878.
- * * * *Nouveau Petit Larousse*. Librairie Larousse. Paris, 1971.
- WELLS, H. G. *Esquisse de l'histoire universelle*. Payot, Paris, 1925.

*
* * *

- CORNEANU, NICOLAE. *Monografia eparhiei Caransebeș*. (Mss. Arhivele Statului, Filiala Caransebeș. Fond „Nicolae Corneanu”. Dosar 1/1940. Document 1). Abreviere: CORNEANU.
- ILIESCU, ION. *Conceptul de carte rară*. În „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare”. II. București, 1983, p. 15.
- IOVA, MARIANA. *Cataloge recente ale colecțiilor de carte veche*. În: „Biblioteca”, nr. 2, 1979, p. 39—41.
- IOVA, MARIANA și SCHATZ, ELENA-MARIA. *Norme privind catalogarea cărții vechi. (I—II)*. În: „Biblioteca”, nr. 2, iun. 1980, p. 36—37; nr. 3, sept., 1980, p. 33—36.
- PAVEL, EUGEN. *Evidența fondurilor de carte veche. Premise metodologice*. În: „Revista muzeelor și monumentelor”, seria muzee, nr. 2, 1979, p. 23—25.
- STOICA, ION. *Trepte și criterii în bibliofilie — câteva considerații*. În: „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare”. II. București, 1983, p. 15.

VALEURS DES IMPRIMERIES EUROPÉENNES D'EXPRESSION ROMANIQUE, DANS DES COLLECTIONS DU DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN

(Résumé)

Cet ouvrage-ci est un catalogue contenant et décrivant des livres européens (vieux, rares, bibliophiles), en latin, en français, en italien existents dans les collections institutionnelles du département Caraș-Severin. Y sont inclus des remarquables valeurs d'expression romanique parues dans l'Europe en XVI-ème — XVIII-ème siècles (cet-ci dominant) et encore quelques autres parues dans les premières décennies du XIX-ème. De ces-ci 130 échantillons, il résulte une mosaïque structurale par les domaines: littérature théologique classique et des études

théologiques; littérature artistique; lexicographie; histoire, philosophie; manuels; législation etc. Il résulte également une vaste surface géographique concernant les centres d'imprimerie, les plus beaucoup situés dans l'espace linguistique allemand. Selon les ex-libris et des autres sources documentaires, la plus part de livres y décrits ont appartenu à certaines personnalités de l'élite banatoise de derniers siècles; ce fait nous indique que ce territoire roumain (Banatul) a été, durant des siècles, en contact avec la grande culture européenne, avec les valeurs de l'esprit universel.

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI EXPOZIȚIONALE

(ianuarie 1992 — octombrie 1993)

PETRU CALIN

I. Participări ale specialiștilor Muzeului Județean și OJPCN Caraș-Severin la manifestări științifice mai semnificative:

— *Simpozionul anual de arheologie bănățeană*. Buziaș, 1—3 martie 1992 (Dumitru Țeicu, Ovidiu Bozu, Geta El Susi).

— *A XXVI-a sesiune națională de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1991*. Iași, 15—17 mai 1992 (Adriana Oprinescu, Dumitru Țeicu).

— *Al XIV-lea simpozion de tracologie cu participare internațională* (în organizarea Muzeului reșițean). Băile Herculane, 14—19 sept. 1992 (Dumitru Țeicu, Dana Bălănescu, Ovidiu Bozu, Geta El Susi, Adriana Oprinescu, Mircea Taban).

— *Al IX-lea simpozion național de numismatică*. Slatina, 16—17 octombrie 1992 (Dana Bălănescu).

— *Simpozionul anual de arheologie bănățeană*. Buziaș, 6—7 martie 1993 (Dana Bălănescu, Geta El Susi, Adriana Oprinescu).

— *Simpozionul „Banatul, spațiu istoric de interferență și convergență”*. Timișoara, 7—9 mai 1993 (Valeriu Leu, Petru Călin).

— *A XXVII-a sesiune națională de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1992*. Constanța, 13—16 mai 1993 (Dumitru Țeicu, Geta El Susi, Adriana Oprinescu).

— *Seminarul internațional DIDACTICA*. Ediția a II-a. Reșița, Moldova Nouă, Caransebeș, Marga, 13—16 mai 1993 (Valeriu Leu).

— *Simpozion cu participare internațională: „275 de ani de cultură și civilizație a germanilor din Banat”*. Timișoara, 17—18 mai 1993 (Valeriu Leu).

— *Sesiunea științifică: „Zilele academice timișorene”*. Timișoara, 20—22 mai 1993 (Petru Călin, Valeriu Leu).

— *Simpozion „In memoriam Constantini Daicoviciu”*. Cluj-Napoca, 27—28 mai 1993 (Ovidiu Bozu).

— *Simpozion pe teme referitoare la epoca hallstattiană*. Alba Iulia, 12 iunie 1993 (Geta El Susi).

— *Conferința internațională: „Dunărea — arteră de civilizație europeană”*. Băile Herculane, 3—5 septembrie 1993 (Dumitru Țeicu, Martin Olaru, Mircea Taban, Adriana Oprinescu, Georgeta El Susi, Caius Săcărin, Dana Bălănescu, Ovidiu Bozu, Valeriu Leu, Petru Călin). Organizatorul principal al manifestării a fost Muzeul Județean de Istorie Caraș-Severin.

— *Conferința cu participare internațională: „Granița militară austriacă și impactul ei asupra vieții social-politice și cultural-economice românești”*. Caransebeș, 29—30 septembrie 1993 (Valeriu Leu, Petru Călin).

II. Cele mai importante expoziții concepute și realizate de specialiștii Muzeului de Istorie și ai OJPCN Caraș-Severin la sediul muzeului (la cele realizate în afara acestuia, se va indica locul):

— „*Icoane bănățene și vechi cărți bisericești*“ — expo permanentă la Protopopiatul ortodox român din Reșița; vernisajul — 16 aprilie 1992 (Valeriu Leu, Petru Călin).

— „*Veșnicia lutului*“ — expo de ceramică arheologică, februarie 1992 (Ovidiu Bozu).

— „*Anina 200*“ — Clubul minier Anina, iulie 1992 (Ion Popa).

— „*Contribuția caraș-severinenilor la înfăptuirea Marii Uniri din 1918*“. Oravița, Teatrul vechi, decembrie 1992 (Ion Popa).

— „*Cărți poștale ilustrate din Banatul muntos de altădată*“, februarie — aprilie 1993 (Martin Olaru).

— „*Pământ natal — Haimat*“ — pictură, aprilie 1993 (în colaborare cu Forumul german din Reșița și Asociația „Rumänien“-„Ja“ din Bonn).

— „*Icoane vechi din colecția muzeului reșițean*“, aprilie-mai 1993 (Valeriu Leu, Petru Călin).

— „*Grădinari — memoria satului*“ — expo permanentă; vernisajul la 11 aprilie 1993 (Ovidiu Bozu).

— „*Retrospectiva Traian Baia*“ — pictură, la galeria Agora (în colaborare cu UAP Reșița), mai 1993.

— „*Căstelele Normandiei*“ (în colaborare cu Muzeul din Caen), mai-iulie 1993.

— „*Imagini din istoria farmaciei montanistice din Oravița*“ — expo permanentă. Oravița, vernisajul — noiembrie 1993.

III. Varia:

— La Universitatea din Cluj-Napoca (Facultatea de Istorie și Filozofie), Valeriu Leu a obținut titlul științific de doctor în istorie, după susținerea (la 28 ianuarie 1993) a tezei „*Cartea și lumea rurală (1700—1848)*“. Conducător științific conf. univ. dr. Nicolae Bocșan.

— Între 25 iunie și 4 iulie 1993, reprezentantul muzeului, d-l Dumitru Țicu, a făcut parte din delegația județului Caraș-Severin care a organizat o expoziție culturală și industrială în Germania, Bonn.

